



ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий Дім Дмитра Бураго

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том XIII (125)

Київ
2009

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский Дом Дмитрия Бураго

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 11

Том XIII (125)

Киев
2009

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009.
– Вип. 11. – Т. XIII (125). – 384 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.

Свідоцтво КВ № 12056-927ІПР від 4.12.2006 р.

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий Дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**; д-р філол. наук, проф. **В. М. Бріцин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробйова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **М. О. Карпенко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України **С. Б. Кримський**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережинська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**; д-р філол. наук, проф. **Ф. О. Нікітіна**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. **Ю. В. Павленко**; д-р філол. наук, проф. **Т. А. Пахарєва**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Склярєнко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелева**.

МОВА СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

По результатам психосемантического опроса 412 студентов киевских вузов определена факторная структура прогноза развития украинского общества. Установлено, что прогностические оценки могут зависеть от предпочтительного языка общения. Это прежде всего касается тех сфер общественно-политической жизни, в которых язык имеет существенный символический смысл и отражает более общие мировоззренческие установки.

Ключевые слова: язык общения, социально-политический прогноз, тенденции развития, общественно-политические настроения, факторная структура.

According to the results of psycho-semantic questioning 412 students of Kyiv colleges, a factorial structure of Ukrainian society development forecast was determined. It was established that the forecast appraisals might depend on a preferable language of communication. First of all, it concerns such spheres of the social and political life where the language has an essential symbolic sense and reflects the more general ideological attitudes.

Key words: language of communication, social and political forecast, tendencies of development, social and political attitudes, factorial structure.

Проблема поширення україномовного спілкування в студентському середовищі містить кілька важливих психологічних та політико-ідеологічних аспектів. Одним із них є оцінка майбутнього – прогнозування перспектив особистого, громадського та суспільного життя.

На попередніх етапах комплексного дослідження на тему «Психологічні передумови підвищення престижності україномовного спілкування в студентському середовищі» було виявлено низку істотних відмінностей між групами студентів, виділених за ознакою переважної мови спілкування – української або російської [1–4]. Далі було висловлено припущення, що їхні погляди розрізняються й за баченням майбутнього – як свого власного, так і суспільства загалом.

Із метою виявлення та характеристики таких відмінностей у квітні 2008 р. було проведено опитування київських студентів за спеціально розробленим опитувальником. У дослідженні взяли участь 412 студентів вісьмох київських вишів (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Національний технічний університет України «КПІ», Національний авіаційний університет, Національний транспортний університет, Національний медичний університет імені О.О.Богомольця, Київський медичний інститут Української асоціації народної медицини, Київський університет туризму, економіки і права, Київський радіомеханічний технікум), у т. ч. представники гуманітарних

(65%), технічних (27) і природничих (8%) спеціальностей. (Із соціологічного погляду така диспропорція робить вибірку недостатньою для вірогідних висновків, але для психологічного розгляду вона не є надто принциповою). Серед опитаних особи чоловічої статі становили 43%, жіночої – 57%.

Опитувальник складався з двох частин. Перша частина є інваріантною в межах усього дослідження і являє собою перелік 20 більш-менш типових ситуацій, які вимагають від сучасного українського студента вибору між українською і російською мовою: «спілкуватися з батьками», «писати заяву в держадміністрацію», «дивитися французьку кінокомедію», «спілкуватися з коханою дівчиною (хлопцем)», «слухати коментар до виступів із фігурного катання», «слухати лекції у ВНЗ», «відповісти незнайомій людині, яка звернулася по-російському», «дивитися документальний фільм про історію України», «дивитися мексиканську мелодраму», «слухати репортаж про бокс», «спілкуватися з друзями», «дивитися американський бойовик», «відповідати на семінарах», «розповідати анекдоти», «слухати сучасні естрадні пісні», «співати разом із друзями на вечірці», «відповісти незнайомій людині, яка звернулася по-українському», «писати курсову роботу», «дивитися рекламу», «складати іспит».

Як і на попередніх етапах, у результаті факторного аналізу виділилися три значущі фактори (щоправда, в іншому порядку): *«сприймання інформації»*, *«офіційне спілкування»*, *«приватне спілкування»*. Найбільше навантаження в першому факторі припало на ситуацію «дивитися американський бойовик», у другому – «складати іспит», у третьому – «спілкуватися з коханою дівчиною (хлопцем)».

Дві найбільш навантажені в мовному відношенні ситуації «відповісти незнайомій людині, яка звернулася по-російському» та «відповісти незнайомій людині, яка звернулася по-українському» опинилися в різних факторах: ставлення до звернення російською мовою ввійшло до фактору «приватне спілкування», тоді як українською – до фактору «офіційне спілкування». Такі співвідношення вже на відносно поверховому рівні аналізу показують виразніше пов'язування української мови з офіційною, а російської – з особистою сферами спілкування.

На основі даних студентами відповідей із приводу цих двох ознак виділено дві групи респондентів – принципово україномовних (тих, що в обох ситуаціях віддають перевагу українській мові, їх виявилось 69 осіб, або 17%) та принципово російськомовних (які віддають перевагу російській мові, 52 особи, або 13%).

Друга частина опитувальника містила 50 пунктів і стосувалася оцінки можливих перспектив розвитку українського суспільства протягом наступних п'ятих років: «усе залишиться без істотних змін», «різко зростуть ціни», «президентом України стане В. Литвин», «Україна вступить до НАТО», «зросте прихильність громадян до релігії», «буде відновлено радянську державну символіку», «посилиться соціальна напруженість», «зросте популярність центристських партій», «закінчиться економічна криза», «президентом України стане В. Янукович», «зросте рівень злочинності», «російська мова стане другою державною мовою», «посилиться цензура в засобах масової інформації», «зросте популярність національно-демократичних партій», «буде подолано корупцію», «посилиться вплив Російської православної церкви», «чистішим стане навколишнє середовище», «посилиться ідеологічне протистояння в суспільстві», «більшість газет і журналів

стануть україномовними», «зросте взаєморозуміння між Заходом і Сходом України», «президентом України стане Ю. Тимошенко», «посилиться реальний захист прав людини», «буде відновлено смертну кару», «Україна приєднається до Союзу Білорусі та Росії», «посилиться вплив нетрадиційних релігій», «у деяких регіонах стануться збройні сутички», «підвищиться матеріальний добробут населення», «посиляться позиції мафії», «буде знято всі пам'ятники Леніну», «розшириться вживання української мови», «зміцняться відносини України з Росією», «державна влада переслідуватиме опозицію», «зросте популярність націоналістичних партій», «православні церкви об'єднаються в єдину Українську церкву», «зросте забрудненість навколишнього середовища», «відбуватиметься швидкий економічний розвиток», «посиляться антисемітські настрої», «зросте популярність лівих партій», «президентом України знову стане В. Ющенко», «почастішають масові виступи протесту», «Україна вийде зі складу СНД», «посиляться політичні репресії», «зросте корупція», «посилиться вплив ісламської релігії», «усі великі підприємства буде приватизовано», «дні 7 і 8 листопада знову стануть державним святом», «зросте екологічна свідомість громадян», «Україна стане членом Європейського Союзу», «буде відновлено колгоспи й радгоспи», «зросте популярність партій, які обстоюють ринкову економіку».

Ймовірність реалізації кожної із зазначених тенденцій оцінювалася за 5-бальною шкалою – від 1 (малоймовірна) до 5 (дуже ймовірна).

У результаті факторного аналізу цих ознак виділилися шість значущих факторів, зміст кожного з яких відображає певні аспекти бачення майбутнього.

Зміст *першого* фактору зосередився навколо передбачення *поліпшення або погіршення умов життя*. Найбільше навантаження в межах цього фактору припало на висловлювання «чистішим стане навколишнє середовище».

До другого фактору ввійшли переважно судження, що є свідченням так званих *протестних* настроїв – налаштованості на негативну оцінку перебігу подій та готовності протестувати проти дій влади. У сучасних умовах такі настрої мають здебільшого ліве ідейно-політичне спрямування, підтвердженням чого став той факт, що найбільш навантаженим виявилось висловлювання «зросте популярність лівих партій».

Між двома групами студентів, виділеними за ознакою принципового вживання тої чи тої мови спілкування, не виявлено істотних відмінностей в оцінці окремих індикаторів, що є найбільш значущими в межах першого та другого факторів.

Натомість більш чи менш значні відмінності простежуються в змісті ознак наступних чотирьох факторів, які відображають оцінки можливого внутрішньо- і зовнішньополітичного розвитку українського суспільства.

Зміст третього фактору становить прогнозування *українізаційних* процесів. Найбільше навантаження припало на судження «більшість газет і журналів стануть україномовними».

Четвертий фактор містить оцінку різного роду *проросійських* тенденцій. Центральною ознакою тут стало висловлювання «зміцняться відносини України з Росією».

У п'ятому факторі поєдналися *про- та антиєвропейські* перспективи розвитку України. Найвиразніше відповідні оцінки втілилися в судженні «Україна стане членом Європейського Союзу».

Шостий фактор виявився вмістищем *прорадянських* передбачень. Найзмістовнішим у його межах виявилось висловлювання «буде відновлено колгоспи й радгоспи».

Прогностичні оцінки україно- і російськомовних студентів найпомітніше розрізняються за ознаками третього і п'ятого факторів (рівень значущості відмінностей досягає 0,01). Принципово україномовні респонденти схильні вище, ніж російськомовні оцінювати ймовірність посилення в майбутньому українізаційних процесів та зміцнення європейського вектору розвитку України.

Що ж до проросійських і прорадянських передбачень, то до них дещо більше схильні принципово російськомовні студенти, але водночас їхнім оцінкам властива досить відчутна амбівалентність. Загалом же наявні відмінності не досягають рівня статистичної вірогідності.

Можна, отже, стверджувати, що уподобувана респондентами мова спілкування виявляється чинником, який диференціює їхні прогностичні оцінки лише або здебільшого в тих сферах, де власне мова «має значення», де вона набуває істотного символічного змісту, за яким криються більш узагальнені політико-ідеологічні та загалом світоглядні постави.

Цей факт розкриває особливість оцінки громадянами політико-ідеологічної дійсності, а саме їхню більш чи менш виражену заангажованість, небезсторонність та упередженість щодо подій і явищ. Властива респондентам позиція з тих чи тих питань громадсько-політичного життя зумовлює не тільки поточні, а й прогностичні оцінки, спонукає їх до певної міри «видавати бажане за дійсне», передбачати втілення в життя тих тенденцій, які для них є привабливішими.

Ще однією особливістю власне студентського бачення майбутнього є складніша порівняно з масовою аудиторією факторна (а отже, і внутрішньопсихологічна) структура їхніх прогностичних ставлень. У характеристиках масової політичної свідомості відповідна структура зазвичай виявляється простішою, «крупнішою», у ній губиться багато важливих нюансів. Описані чотири групи настроїв – проукраїнські, проросійські, проєвропейські та прорадянські – як правило, об'єднуються в межах одного фактору, де на одному полюсі опiniaються висловлювання проукраїнсько-проєвропейського змісту, а на другому – проросійсько-прорадянського. Натомість оцінки студентів містять тонші розрізнення політичного і психологічного змісту таких ознак, що дає підстави для точніших передбачень.

Цікавими виявилися відмінності факторної структури прогнозів, зроблених принципово україно- і російськомовними респондентами.

Факторна структура в групі україномовних виявилася подібною до структури, отриманої за показниками всієї вибірки. Виділилися фактори, що відображають оцінки проросійських, українізаційних, проєвропейських тенденцій. Основні відмінності полягають у тому, що на перше місце вийшов фактор протестних настроїв (який був другим у всій вибірці) у вигляді констатації соціальної напруженості, а загальний перший фактор (поліпшення або погіршення умов життя) став шостим і набув змісту протиставлення позитивного проукраїнського і негативного проросійського розвитку.

Відміннішою від загальної структури та складнішою за психологічним змістом стала факторна структура оцінок принципово російськомовних респондентів. Фактор соціальної напруженості опинився на другому місці. А ось показники, що відображають

поліпшення або погіршення умов життя, поділилися між двома факторами: до першого ввійшли ті, що їхній зміст фіксує перспективи позитивного проросійського розвитку, а до третього – позитивного проукраїнського розвитку.

Виходить, що мовна принциповість респондентів спонукає їх надавати відносно більшого значення чинникам політико-ідеологічного змісту в оцінці тих сфер, які більшість громадян оцінює порівняно безсторонньо. Ідеологічно нейтральним характеристикам громадсько-політичного життя надається додатково навантажений зміст, зумовлений, зокрема, мовними уподобаннями.

У факторній структурі зроблених російськомовними київськими студентами прогнозів проявилася притаманна їм амбівалентність оцінок: позитивний розвиток суспільства може пов'язуватися як із посиленням проросійських орієнтацій, так і зі зміцненням проукраїнських настроїв. І ці дві тенденції не перебувають у дихотомічному зв'язку, а можуть співіснувати у свідомості молодих громадян. Такий стан підтверджується характеристиками масової політичної свідомості російськомовних жителів України, розкритих у попередніх дослідженнях [5].

Отже, проведене дослідження дає підстави зробити висновок про те, що мова спілкування є важливим чинником соціально-політичного прогнозування. Прогностичні оцінки залежать від мовних уподобань насамперед у тих сферах, де мова має істотний символічний зміст і відображає більш загальні світоглядні позиції. Це стає основою більшої чи меншої політико-ідеологічної заангажованості, небезсторонності та упередженості громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васютинский В.А. Язык общения в ценностных предпочтениях украинских студентов // Общение – 2006: На пути к энциклопедическому знанию: Матер. междунар. конф. 19–21 октября 2006. – М., 2006. – С. 159–164.
2. Васютинський В.О. Вплив мовних і регіональних чинників на соціальне самовизначення студентів // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: Зб. статей / АПН України, Ін-т соц. та політ. психол.: Редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 17 (20). – С. 247–252.
3. Васютинський В.О. Принципова одномовність як комунікативна характеристика особистості // Мова і культура. – Вип. 9. – Т. II. – К., 2007. – С. 16–19.
4. Васютинський В.О., Калачнікова Л.М. Мовні преференції як чинник політико-ідеологічного самовизначення в Україні // Зб. наук. праць НДІ українознавства. – Т. IX. Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі / За заг. ред. проф. П.П. Кононенка. – К., 2005. – С. 108–113.
5. Васютинский В.А. Социально-психологический смысл кризиса идентичности русскоязычных жителей Украины // Теоретические проблемы этнической и кросс-культурной психологии: Матер. Междунар. науч. конф. 29–30 мая 2008 г. – Смоленск, 2008. – С. 95–100.

СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИК ПОВНОГО ТА ЧАСТКОВОГО БЛОКУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В МЕЖАХ СТРАТЕГІЇ УХИЛЬНОСТІ

У статті розглядаються тактики втілення комунікативної стратегії ухильності з урахуванням Принципу Кооперації. Визначаються основні способи реалізації тактик повного та часткового блокування інформації.

Ключові слова: ухильність, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, блокування інформації.

В статье рассматриваются тактики воплощения коммуникативной стратегии уклонения с учетом Принципа Кооперации. Определяются основные способы реализации тактик полного и частичного блокирования информации.

Ключевые слова: уклонение, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, блокирование информации.

The article addresses the tactics of hedging strategy. The attempt is made to define principal methods for realizing the tactics based on information blocking.

Key words: hedging, communicative strategy, communicative tactics, information blocking.

Виявлення та аналіз комунікативних тактик як практичних способів реалізації у мовленні певної комунікативної стратегії є **актуальним** завданням на сучасному етапі розвитку лінгвістики.

Об'єктом дослідження у даній роботі слугують тактики повного та часткового блокування інформації в межах **комунікативної стратегії ухильності** (далі КСУ).

Метою роботи є виділити основні тактики повного та часткового блокування інформації та здійснити аналіз способів їх реалізації в межах КСУ.

Дослідження проводилось на базі Британського національного корпусу текстів – Розділ Художня література, що містить 15 909 312 слів (<http://corpus.byu.edu/bnc/x.asp>).

Комунікативні стратегії та тактики розглядаються у роботах Т.А. ван Дейка [1], О.С. Іс-серс [2], Ф.С. Бацевича [3], Є.В. Ключова [4], М. Койт та Х. Ййм [5], В.З. Дем'янкова [6], Т. Янко [7], С.А. Сухих [8].

У межах даного дослідження **тактика ухильності** визначена як спосіб втілення вербальними/невербальними засобами стратегічного наміру повністю або частково уникнути передачі комунікативно значимої інформації, зняти з себе відповідальність за її достовірність чи передати імпліцитно.

КСУ, що втілюється у певних тактиках ухильності, спрямована на повне (не говорити взагалі) або часткове (говорити тільки дещо) блокування інформації. Тактика повного блокування інформації передбачає повну відмову від надання інформації у заданому напрямку ('не говорити'). Тактики часткового блокування інформації, на відміну від повної відмови від комунікації у заданому напрямку, можуть реалізуватися способами

спрямованими на уникнення надання інформації ('говорити не те') або її викривлення ('говорити не так').

Тактики повного та часткового блокування інформації в межах КСУ виділені на основі положення про експлуатацію Принципу Кооперації під час реалізації ухильності. Принцип Кооперації введений Г.П. Грайсом полягає в тому, що комунікативний вклад кожного учасника діалогу на певному етапі повинен відповідати спільній цілі діалогу. На основі Принципу Кооперації вчений виділив категорії (Кількості, Якості, Відношення, Способу) та постулати, яких необхідно дотримуватись для забезпечення успішної та ефективної комунікації [9: 222].

Доцільність урахування у дослідженні постулатів та категорій Принципу Кооперації обумовлюється специфікою комунікативної спрямованості КСУ: 'сказати, проте уникнути відповідальності за сказане', 'ухилитись від відповіді, проте продовжити комунікацію', 'передати інформацію, проте непрямо'. Таким чином, можна стверджувати про двосторонню спрямованість КСУ: з одного боку має місце намагання брати участь у комунікації, а з іншого – спроба обійти, порушити певні норми та правила ефективної комунікації.

Дослідження базується на гіпотезі про те, що КСУ реалізується за умови порушення загального Принципу Кооперації або одного з постулатів, внаслідок чого відбувається повне ('повна' ухильність) або часткове ('часткова' ухильність) блокування інформації.

Порушення загального Принципу Кооперації є найпростішим способом ухильності з точки зору розумових затрат мовця необхідних для цього: ухильність реалізується шляхом повної відмови від продовження комунікації у заданому напрямку. Проте такий спосіб є не завжди успішним для розвитку комунікації, оскільки часто спричиняє комунікативну невдачу, незрозуміння та вербальну агресію з боку слухача. Використання такого способу ухильності свідчить про некооперативну установку мовця.

Більш ефективним способом кооперативної поведінки під час реалізації ухильності є порушення окремого постулату за умови дотримання загального Принципу Кооперації.

Отже, при недотриманні загального Принципу Кооперації була виділена **тактика повного блокування інформації** та внаслідок експлуатації окремих постулатів та категорій Принципу – **тактики часткового блокування інформації: тактики неінформативності** (Категорія Кількості); **неадекватності** (Категорія Якості); **нерелевантності** (Категорія Відношення) та **неясності** (Категорія Способу).

- Тактика повного блокування інформації: 'Не скажу!', 'А тобі що до того?';
- Тактика нерелевантності: 'Йду собі та йду, ходити – це взагалі чудово...';
- Тактика неінформативності: 'Далеко'; 'Йду'; 'Куди хочу!'; 'Куди очі світять';
- Тактика неадекватності: 'Думаю, додому', 'Мабуть, додому';
- Тактика неясності: 'Ну, це з якого боку подивитись';

Тактика повного блокування інформації є способом втілення вербальними/невербальними засобами стратегічного наміру **повністю** уникнути передачі комунікативно значимої інформації.

Тактика повного блокування інформації вживається мовцем у тому випадку, якщо він взагалі не планує повідомляти комунікативно значиму інформацію та не має наміру продовжувати комунікацію у заданому напрямку.

Основними способами реалізації тактики повного блокування інформації є **визнання мовцем своєї некомпетентності, уникання коментування, апелювання до екстралінгвістичних факторів, заборона розмовляти на певну тему, вказівка на необґрунтованість запитання, визнання нерозуміння запитання, відсилання до відомого.**

У наступному прикладі мовець реалізує спосіб уникання коментування, вказуючи на неможливість давати коментарі щодо стану пацієнта через дотримання певних етичних та професійних норм:

'....Other than that, I'm afraid I can't comment.' 'Is he conscious?' 'I'm sorry, I can't comment on that.' (The spice of life. Anderson, Caroline. Richmond, Surrey: Mills & Boon, 1993, 4473 s-units.)

Тактика часткового блокування інформації розуміється як спосіб втілення вербальними засобами стратегічного наміру частково уникнути передачі комунікативно значимої інформації за умови продовження комунікації.

Тактики часткового блокування інформації, на відміну від тактики повного блокування, що передбачає повне припинення комунікації у заданому напрямку, реалізуються тоді, коли мовець уникає повідомляти комунікативно значиму інформацію, проте намагається це приховати та продовжити комунікацію.

Тактика нерелевантності втілюється за умови недотримання постулату Категорії Відношення: 'не відходь від теми'. Вона передбачає уникнення передачі інформації через надання комунікативно незначимої, недоцільної, непотрібної інформації.

Способами реалізації даної тактики є **продовження попередньої теми** (ігнорування запитання співрозмовника або експліцитної демонстрації мовцем бажання повернутись до попередньої теми), **перехід до нової теми** (зміна теми), **розвиток даної теми** (зміна фокусу відповіді) та **підміна теми**. У випадку підміни теми відповідь не корелює із запитанням в даних контекстних та ситуаційних рамках. Таку ситуацію можна описати за допомогою наступного прикладу:

Тітка запитує племінника, чому він не в школі. 'What're you doing crawling in the window?' 'Um. I don't have a key?' 'Dennis.' 'Well, I don't. Mom and some of her lady friends went over to the mainland to shop and stuff. She must've locked the door.' 'Let's try the question this way. Why are you crawling in the window of your own house instead sitting at your desk at school?' (Nora Roberts. Heaven and Earth. p. 113)

Якщо не брати до уваги контекст, можна стверджувати, що хлопець відповідає по темі. Проте тітка вважає його відповідь комунікативно нерелевантною, тобто такою, що не відповідає запитанню в межах заданої ситуації. Адже тітка запитує племінника, чому він попадає у свій будинок через вікно, хоча фактично в межах теми, питаючи це, вона має на увазі, чому він не в школі. Хлопець вдає, що не розуміє прихованого підтексту, і відповідає буквально на запитання, таким чином приховавши частину інформації та висвітливши ситуацію так, як йому потрібно.

Тактика неінформативності передбачає часткове уникнення передачі комунікативно значимої інформації через зменшення або збільшення її інформативного потенціалу.

Інформативний потенціал може бути нульовим (повне уникнення передачі нової інформації) або недостатнім (представлення недостатньої кількості нової інформації).

Стосовно повного уникнення передачі нової інформації, відбувається процес її підміни іншою інформацією. Співрозмовник отримує інформацію, яка представлена як нова, проте насправді вона або вже є відомою (загальновідома інформація) або міститься у самому висловленні імпліцитно, з можливістю виведення при потребі (пресупозиційна інформація).

У випадку представлення недостатньої кількості нової інформації, можна говорити про те, що для співрозмовника така інформація є новою, проте комунікативно недостатньою, такою, що не задовольняє його інформаційним потребам.

Збільшення інформативного потенціалу відбувається через надання перевантаженої деталями інформації, у зв'язку з чим, випадають із поля зору певні комунікативно значимі аспекти інформації.

Таким чином, тактика неінформативності реалізується за допомогою наступних способів: **введення пресупозиційної інформації** (підміна нової невідомої інформації пресупозиційною, тобто невираженою інформацією, яка вже міститься у висловленні), **введення загальновідової інформації** (заміна нової інформації вже відомою, неінформативною), **введення інформативно недостатньої інформації** (нова релевантна інформація надається, проте в недостатній кількості), **введення узагальненої інформації** (поверхневе представлення), **введення комунікативно перенасиченої нової інформації** (надмірна деталізація).

У наступному прикладі мовець ухиляється через введення загальновідової інформації. Він представляє її таким чином, ніби він надає нову невідому співрозмовникам інформацію:

I raise the delicate question he's been avoiding. With Timmy taken and me on the run, what happens if the heavy mob find out where he is? «I've spoken to the Big Man,» he says. «What did he say?» «Lie low. Keep your head down. That sort of thing.» «Very helpful. Are you supposed to wait here till they find you?»(Underground. James, Russell. London: Victor Gollancz Ltd, 1989, pp. 44-169. 4228 s-units)

Тактика неадекватності виділена на основі експлуатації мовцем Категорії Якості (не говори того, що вважаєш неправдою; не говори того, для чого ти не маєш достатніх підстав) передбачає уникнення відповідальності за сказане через маніпуляцію певними інформаційними параметрами.

Фактично, дана тактика використовується тоді, коли мовець знає правдиву інформацію, проте не бажає передати її правильно (експлуатація постулату 1 Категорії Якості), або мовцю взагалі не відома достовірна інформація (експлуатація постулату 2 Категорії Якості).

Усі виділені способи даної тактики базуються на твердженні, що при передачі такої інформації мовець намагатиметься оформити своє висловлення так, щоб убезпечити себе та уникнути відповідальності за сказане. В цілому, інформація буде передаватися у відносно достатній кількості, проте разом із нею мовець вживатиме певні засоби, що 'захистять' його комунікативний статус у разі необхідності.

Спосіб модифікації ілюктивної сили висловлювань полягає у використанні засобів зниженої категоричності для зменшення впливу на адресата, уникнення критики. **Суб'єктивний спосіб отримання інформації** представляє ухиляння від відповідальності через вказівку на те, що знання були отримані за допомогою логічного виведення або припущення і не мають достатнього підтвердження фактами. Ухилитися від відповідальності

можна також за допомогою **вказівки на те, як саме необхідно цю інформацію сприймати**: наближено, відносно, узагальнено тощо: мовець звільняється від відповідальності за достовірність кількісних/якісних параметрів, якщо вказує, що дані параметри є подані наближено. Наступний спосіб реалізується через **накладання обмеження на істинність інформації**, тобто мовець вказує рамки, в межах яких інформація, яка ним надається, є істинною та правильною. **Маніпуляція авторством** здійснюється через повне уникнення референції, коли суб'єкт виконання дії взагалі не названий; невизначену референцію, коли суб'єктом виконання дії є невизначене коло осіб; формальну референцію, коли суб'єкт референції насправді не виконує названу дію, оскільки є неживим предметом або явищем; обмежену референцію, коли мовець не ототожнює себе із суб'єктом виконання дії; особисту референцію, коли мовець намагається представити свою особу як основне джерело отримання інформації.

*«Dead, is he?» asked his lordship absently. «No, my lord,» Bewdsley told him. «He suffered a stroke, but **I believe he is said to be recovering.**» The Viscount nodded, although he had scarcely heard what was said, registering it somewhere at the back of his mind. He was more in command of his emotions now, and he turned back into the room. «Well, Bewdsley, since I appear to be saddled with this place, perhaps it is time you told me precisely what I am worth?» «**Difficult to say precisely.**» said the agent carefully. (Hidden flame. Bailey, Elizabeth. Richmond, Surrey: Mills & Boon, 1993, pp. 6431 s-units.)*

У даному прикладі через нерівнозначність соціальних статусів відбувається реалізація КСУ співрозмовником із нижчим статусом. Ним була спочатку втілена тактика неадекватності (у зв'язку із небажанням відповідати на запитання), а потім тактика повного блокування інформації у заданому напрямку (спосіб апеляції до екстралінгвістичних факторів).

Тактика неясності вживається при експлуатації Категорії Способу (висловлююся ясно: унікай незрозумілих виразів, неоднозначності, багатослів'я). Тактика неясності є тактикою часткової ухильності і передбачає часткове уникнення представлення комунікативно значимої інформації через ускладнення її **буквального** розуміння.

Використовуючи дану тактику, мовець намагається ухилитися не через приховання інформації, а через ускладнення її буквального сприйняття. Мова йде тільки про буквально сприйняття, коли мовець ухиляється саме від буквального, тобто експліцитного, представлення інформації, передаючи її імпліцитно (як у випадку натяку).

Ускладнити буквально сприйняття інформації можна двома способами: **маніпуляцією імпліцитним або експліцитним компонентами семантичної структури висловлювання**.

Оскільки семантичне виведення є індивідуальною ментальною операцією, імпліцитна передача інформації через семантичне виведення дає мовцю можливість ухилитися від своїх слів у випадку непередбачуваної реакції співрозмовника (наприклад, 'Я цього не говорив', 'Ви мене не так зрозуміли', 'Я не те мав на увазі'), оскільки інформація, яка надавалась, була репрезентована імпліцитно. Розглянемо приклад:

'In your line of work can you guarantee to your client that a certain result will occur?' Lee smiled. 'If I could foresee the future, I'd start playing the lottery' (David Baldacci. Saving Faith.p. 283)

Буквальна відповідь мовця, виражена лінгвістичними знаками, ніяк тематично не пов'язується із запитанням співрозмовника. Проте через семантичне виведення імпліцит-

ну інформацію можна представити так: 'Я не можу гарантувати результат, бо я не ясновидець'. Фактично, відповідь на дане запитання була негативною, проте репрезентована вона була імпліцитно, таким чином, для мовця існує можливість уникнути відповідальності за сказане, оскільки негативна відповідь на дане запитання не була виражена експліцитно.

В межах маніпуляції експліцитним компонентом висловлювання можна виділити способи ухильності через збільшення або зменшення кількості варіантів інтерпретації експліцитної інформації. Коли мовець збільшує кількість варіантів інтерпретації інформації, виникає неоднозначність, у випадку зменшення кількості варіантів інтерпретації висловлювання маємо справу із невизначеністю.

Стосовно невизначеності інтерпретації висловлення, можна стверджувати, що мовець ухилиється від надання комунікативно значимої інформації, не надаючи співрозмовнику жодного прийняттого способу її інтерпретації, що унеможливує будь-яке розуміння ним наданої інформації, тобто фактично дає незрозумілу відповідь.

У випадку неоднозначності інтерпретації висловлення мовець ухилиється від надання комунікативно значимої інформації надаючи співрозмовнику більш як один спосіб її інтерпретації, що унеможливує правильне розуміння ним інформації:

«Rex might be a few minutes late. He asked me to keep you amused.» *The way she smiled as she exhaled a first lungful of smoke suggested she fully intended her remark to be ambiguous.* (Into the blue. Goddard, Robert. London: Transworld Pubs Ltd, 1990, pp. 119-225. 3608 s-units.)

У даному прикладі мовець, вводячи неоднозначне висловлення ('He asked me to keep you amused'), перешкоджає правильній його інтерпретації співрозмовником, який почувається не зовсім впевненим у такій комунікативній 'пастці', а мовець, навпаки, може побачити реакцію співрозмовника на той вид інтерпретації, який спонукав його до вживання ухильності.

Таким чином, у даній статті виявлений принцип класифікації тактик ухильності в межах КСУ. На основі цього принципу, що базується на кількості прихованої мовцем комунікативно значимої інформації, були виділені дві групи тактик ухильності: тактики повного і часткового блокування інформації.

В межах кожної із груп виділені окремі тактики ухильності на основі Принципу Кооперації Г.П. Грайса. Виявлено, що тактики ухильності реалізуються за умови порушення одного з постулатів або загального Принципу Кооперації. При недотриманні загального Принципу Кооперації виділена тактика повного блокування інформації та внаслідок експлуатації окремих постулатів та категорій Принципу виділені тактики часткового блокування інформації – тактики неінформативності; неадекватності; нерелевантності та неясності.

В межах кожної із тактик визначені основні способи втілення ухильності та здійснено їх аналіз.

Наступними кроками у дослідженні є аналіз вербальних засобів вираження тактик блокування інформації в межах КСУ та детальна їх класифікація у художньому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 310с.
2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: Едиториал УРСС., 2003. – 284 с.

3. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
4. Ключев Е. В. Речевая коммуникация: Учеб. Пособие для университетов и институтов. – М., 2002. – 320 с.
5. Койт М., Ёйм Х. Понятие коммуникативной стратегии и модели общения // Уч. Записки Тартус. ун-та.– Тарту, 1988. – Вып. 793. – С. 97-112.
6. Демьянков В.З. Конвенции, правила и стратегии общения: (Интерпретирующий подход к аргументации) // Изв. АН СССР. Сер. литературы и языка.– М., 1982. – Т.41. – № 4. – С. 327-337.
7. Янко Т. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии (на материале русского языка) // Вопросы языкознания. – М., 1999. – №4. – С. 28-55.
8. Сухих С. А. Речевые интеракции и стратегии // Языковое общение и его единицы. – Калинин, 1986. – С. 71-77.
9. Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. Лингвистическая прагматика. – 1985. – С. 217-237.
10. Фэ Х. Семантика высказывания // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – 1985. – С. 399-405.

УДК 811.111'17.022.1

Ведута В.В.
(Київ, Україна)

МОРАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ І МОРАЛЬНА ІНТУЇЦІЯ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВООГНІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглядаються підходи до дослідження етичної поведінки, що існують у сучасній когнітивній парадигмі. У ракурсі цих підходів і тенденцій, що панують у них, уточнюються поняття морального мислення і моральної інтуїції та підкреслюється їх роль в процесі прийняття етичних рішень людиною. В статті також запропоновано можливі способи лінгвістичної репрезентації раціональних, емоційно-інтуїтивних та образних аспектів людської етики.

Ключові слова: моральне мислення, моральне судження, моральна інтуїція, наївна теорія моралі.

The paper addresses the approaches to the study of ethical behavior, which exist in current cognitive research paradigm. Within the framework of these approaches and tendencies dominating in them, the concepts of moral reasoning and moral intuition are specified and their role in the process of ethical decision-making is pointed out. The article also suggests possible ways of linguistic representation of rational, emotional-intuitive and imaginative aspects of human ethics.

Key words: *moral reasoning, moral judgment, moral intuition, The Moral Law Folk Theory.*

В статье рассматриваются подходы к исследованию этического поведения, существующие в современной когнитивной парадигме. В рамках этих подходов и тенденций, которые доминируют в них, уточняются понятия морального мышления и моральной интуиции и подчеркивается их роль в процессе принятия этических решений человеком. В статье также предлагаются возможные способы лингвистической репрезентации рациональных, эмоционально-интуитивных и образных аспектов человеческой этики.

Ключевые слова: *моральное мышление, моральное суждение, моральная интуиция, наивная теория морали.*

Хоча мовознавство має більш, ніж двадцятирікову традицію, найінтенсивніший його розвиток припадає на ХХ ст., за яке змінилося три наукові парадигми: порівняльно-історична, системно-структурна і когнітивна [1: 146]. Остання, ставши новим етапом вивчення відношень між мовою і мисленням [2: 7], є поєднанням цілого ряду наук – когнітивної психології, нейронауки, когнітивної лінгвістики, теорії штучного інтелекту та ін. [там само: 9]. Значення мови для когнітології є надзвичайно великим, бо «саме через мову можна об'єктивувати розумову діяльність» [1: 146]. З іншого боку, з'ясування принципів організації людського мислення необхідно когнітивній лінгвістиці для пояснення самого феномену мови [3: 12].

У сучасній науковій парадигмі під впливом когнітивних студій нового поштовху набули й дослідження етики та її категорій, якими зацікавились не лише філософи [4; 5; 6; 7], а й психологи [8; 9], медики [10; 11], нейрофізіологи [12], лінгвісти [13; 14; 15; 16].

Намагаючись з'ясувати природу людської етики і пояснити основні закономірності та принципи організації етичних знань у мисленні людини, кожна з цих наук переслідує свою конкретну мету. Для нейронауки – це виявлення і дослідження ділянок головного мозку та нейронних систем, пов'язаних із етичною поведінкою та прийняттям етичних рішень [12; 17]. У ракурсі медицини вивчається те, пошкодження яких ділянок мозку впливає на здатність пацієнта дотримуватись норм етики [10; 11]. Психологічні розвідки головним чином присвячені виявленню того, як людина засвоює соціально значущі норми, правила і обмеження, в яких ситуаціях вона їх порушує і як реагує на порушення або дотримання цих норм іншими людьми [18; 19]. Цілі лінгвокогнітологічних досліджень етики та її категорій у різних конкретних напрямках можуть різнитися – від моделювання змісту і структури окремих етичних концептів як одиниць національної концептосфери [14; 15; 16] до дослідження варіативності образного осмислення певних етичних категорій за допомогою уявних розумових процесів, зокрема концептуальної метафори і метонімії [13].

У ході цих досліджень вчені запропонували цілу низку гіпотез, які передовсім стосуються ролі раціональних та інтуїтивно-емоційних процесів у етичній і неетичній поведінці людини.

Протягом довгого часу у західній науковій парадигмі панувала гіпотеза про ключову роль раціонального у процесах прийняття етичних рішень людиною [14; 20]. Згодом, в процесі «переосмислення вченими, що працюють у різних галузях науки співвідношення *ratio* та *emotio* у свідомості та соціальній поведінці людини» [21: 73], виникла концепція, прихильники якої довели важливість емоцій та моральної інтуїції в етичній

поведінці [22; 8; 23; 24]. Було також припущено, що у мозку людини існує певний етичний центр, який відповідає за етичну та неетичну поведінку¹ [12: 3] на кшталт центрів Брока і Верніке, перший з яких регулює продукування, а другий – сприйняття мовлення [25: 180]. В результаті пошкодження цього центру люди починають поводитися неетично в ситуаціях, в яких вони раніше дотримувались норм етики² [12: 4].

Розвиток когнітивної науки дає підстави підтвердити одні та піддати сумніву інші гіпотези стосовно висвітлення когнітивних механізмів та психологічних процесів, що лежать в основі людської етики. Матеріал і методологія когнітивної лінгвістики, своєю чергою, дозволяють шляхом вивчення семантики мовних одиниць проникнути у структури людського мислення [2: 18] та розкрити мовні засоби реалізації етичної поведінки людини на основі врахування нейро-психологічних особливостей цієї поведінки.

Метою нашої статті є виявлення лінгвальної специфіки відображення етичних знань в англомовному дискурсі з огляду на когнітивні механізми та психологічні процеси, що лежать у підґрунті людської етики. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання: виокремити основні підходи до дослідження етичної та неетичної поведінки, що існують у сучасній науковій парадигмі; розглянути проблематику наукових пошуків у межах кожного з них; уточнити зміст понять «моральне мислення» і «моральна інтуїція», визначити їх роль в процесах прийняття етичних рішень людиною; продемонструвати способи вербального втілення когнітивних, афективних і образних аспектів людської етики в художньому тексті.

У сучасній науковій традиції панують чотири підходи до визначення того, які когнітивні структури лежать в основі порушення або дотримання етичних норм: 1) традиційний, або нормативний [18; 19; 20]; 2) афективний [22; 8; 23; 24]; 3) комбінований, тобто нормативно-афективний [26; 27; 28]; та 4) комплексний підхід [6].

Перший, *традиційний підхід* виник у межах когнітивної психології у другій половині XX століття і сформувався як особливий напрям дослідження, який отримав назву теорії «морального розвитку» [29: 105; 30: 621]. В основу цього напрямку було покладено категорію етичного (ethical reasoning) [11], або *морального мислення* (moral reasoning) [6; 7; 8; 12; 22], яке являє собою процес свідомого, цілеспрямованого, логічного пізнання та осмислення соціально і морально значущих ситуацій [17: 1449], в результаті якого людина приймає рішення стосовно етичної якості поведінки та відповідності чи невідповідності цих ситуацій нормам, що існують на певному етапі розвитку суспільства [11: 229, 235]. Таке рішення у психологічній літературі називають *моральним судженням* [29: 105; 30: 621].

¹ Одним із перших свідчень існування у мозку людини етичного механізму, вважається випадок із американським будівником Фінесом Гейджем [12: 3; 8: 518]. У 1848 році в результаті нещасного випадку під час вибухових робіт при будівництві залізної дороги через Вермонт, залізний прут довжиною 1 м і діаметром 3 см влучив йому в голову, пошкодивши передлобну частину головного мозку. Через деякий час Гейдж одужав – він міг говорити, мислити і навчатися, як і раніше. Але вже не був чесною і порядною людиною, якою його знали до інциденту. Натомість останні 13 років життя його вважали брехливим, примхливим і ненадійним. Через 150 років цим випадком зацікавились американські нейрофізіологи, які, дослідивши пацієнтів з ушкодженнями мозку, подібними до тих, які зазнав Гейдж, виявили у них ознаки відхилення у етичній поведінці – вони брехали, крали, не дбали про своїх дітей, не відчували при цьому провини та докорів сумління. [там само].

² Цей стан А.Дамасіо назвав «синдромом аморальної поведінки» (moral misbehavior syndrome), або набутою психопатією (acquired sociopathy) [там само: 4].

Вибір людиною тієї чи іншої лінії поведінки у межах цього напрямку пояснюється специфікою розвитку морального мислення³ [18; 20: 292; 31: 406], соціальною сферою (domain), до якої належить та чи інша ситуація⁴ [28: 222; 32: 800–801; 33: 10; 34: 137–138], гендерними⁵ [35: 352–371] та культурними особливостями людської етики⁶ [36: 1446].

За другим, *афективним підходом* прихильники якого наголошують на ролі емоцій та інтуїції в процесі прийняття рішення [12: 6], люди не вдаються до морального мислення для того, щоб прийняти рішення стосовно етичності або неетичності власної поведінки чи поведінки інших людей [8: 517; 37: 179]. Моральне судження схоже на естетичне судження [8: 517]: людина бачить дію, або чує історію, де описуються ситуації дотримання або порушення етичних норм і у її свідомості миттєво (автоматично, інтуїтивно і невимушено) виникає відчуття схвалення, чи несхвалення – *моральна інтуїція* [37: 179], при цьому вона не відчуває, що пройшла певні стадії пошуку, зважування доказів чи побудови висновків⁷ [там само]. В основі цих інтуїтивних реакцій лежать емоції, які, своєю чергою, викликають певні соматичні реакції [38: 339]. Останні проявляються у внутрішніх (ендокринні виділення, зміни серцевого ритму, скорочення м'язів) та зовнішніх (зміни виразу обличчя, відчуття холоду чи жару) фізіологічних змін аж організму [там само].

У межах третього, *нормативно-афективного підходу* вважається, що як когнітивні, так і афективні процеси відіграють важливу роль у процесі прийняття етичного рішення, іноді навіть взаємодоповнюючи один одного [26: 382; 27: 389; 28: 531]. Активація тих чи інших процесів залежить від того, чи людина не особисто чи особисто (безпосередньо) завдає шкоди іншій людині, порушуючи етичну норму⁸ [27: 389]. У першому разі людина приймає етичне рішення раціонально, а в другому – таке рішення викликається здебільшого емоціями [там само]. Серед інших факторів, що впливають на процес морального пізнання, виділяють контекстуальні (ситуативні) та індивідуальні чинники [26: 382].

В основі четвертого, *комплексного підходу* лежить концепція Марка Джонсона [6], який з позицій когнітології в аспекті «наївної теорії моралі» (The Moral Law Folk Theory) пояснив, що моральне мислення ґрунтується на припущенні, що дійсність концептуалізується, тобто осмислюється людиною, крізь призму тілесного досвіду і структурується

³ Зокрема, американський психолог Л. Колберг [18] виділяє шість стадій розвитку морального мислення, згрупованих у три рівня залежно від віку та способу оцінки дії людиною. Перший, доконвенційний рівень морального мислення притаманний дітям, яким властивий еґотистичний стиль мислення і які оцінюють моральний вчинок на основі користі, яку можна від нього отримати. Перехід до другого, конвенційного рівня відбувається у підлітковий період, коли основними факторами в процесі прийняття рішень є здобуття схвалення інших і зацікавлене ставлення до суспільних цінностей та потреб інших людей. Третій, постконвенційний рівень морального мислення є рівнем істинної моральності з позицій поваги до прав людини, незалежно від законності та поглядів інших людей [там само]. За таким підходом, примітивніші способи мислення поступово змінюються більш складними [31: 406]. Ці форми мислення концептуалізуються як моральні схеми – схема особистого інтересу, схема відповідності нормам та постконвенційна схема [20: 320]. Вони знаходяться у довготривалій пам'яті і утворюються шляхом численного повторювання ситуацій соціоморального досвіду [там само].

⁴ Вплив соціальної сфери, до якої належить етично-нормативна чи ненормативна ситуація, на етичну поведінку людини та прийняття нею етичного рішення пояснюється тим, що починаючи приблизно з трьох років діти здатні розрізняти сферу «морального» та «конвенційного» [32: 800]. Відповідно до цього розрізняють моральне і конвенційне мислення [36: 1430] та такі ж види норм [34: 138] і порушень [32: 800]. Моральні порушення (завдання фізичної шкоди, псування власності) вважаються більш серйозними та менш припустимими, ніж конвенційні (неналежна поведінка за столом під час їжі, одягання одягу протилежної статі, розмови у класі під час уроку) [28: 530]. Вони не залежать від існуючих у суспільстві загальноприйнятих норм, базуються на принципі справедливості, зумовлюються наслідками певних дій щодо прав і добробуту інших [34: 137–138] та характеризуються наявністю жертви (постраждалого) [32: 801]. Вибір тієї чи іншої лінії поведінки у ситуації, що належить до конвенційної сфери, залежить від норм, прав і традицій, які були створені у межах певних суспільних груп [34: 138] для полегшення соціальної взаємодії [36: 1430], пояснюється в термінах прийнятності для суспільства [28: 531] та характеризується відсутністю постраждалого [32: 801].

за допомогою різних уявних розумових процесів [там само: 1–12]: люди мислять про етичні проблеми, приймають етичні рішення, уявляють можливі шляхи вирішення етичних конфліктів на основі метафор, які є одним із основних механізмів образного пізнання [там само: 33]. М.Джонсон зазначає, що будь-яке моральне поняття, пов'язане із дією, є метафоричним: ми концептуалізуємо моральну взаємодію як комерційну операцію в термінах метафори MORAL INTERACTIONS ARE COMMODITY TRANSACTIONS. Так, будь-яка дія, що покращує добробут людини, розуміється метафорично, як така, що збільшує прибуток [там само: 40–45].

He profited from his experience.

She was enriched by the relationship.

Коли людині завдають шкоди і вона відчуває погіршення добробуту, це осмислюється як втрата грошей [там само].

He paid for his mistake with his life.

Her improprieties cost her her job.

Окрім образного характеру морального мислення, що є ключовим для комплексного підходу, останній враховує як вплив емоцій, так і специфіку розвитку морального мислення та його культурні особливості, що впливають на вибір людиною тієї чи іншої лінії етичної поведінки [там само: 190].

Так, сучасна наукова парадигма пропонує цілу низку теоретичних підходів, кожен з яких по-своєму пояснює закономірності та принципи організації етичних знань у мисленні людини. З огляду на те, що мова є одним із засобів доступу до свідомості людини [2: 19], шляхом аналізу семантики мовних знаків, зокрема лексики на позначення етичної поведінки у тексті чи дискурсі, де певним чином відбивається когнітивний світ людини [39: 19], можна виявити ті когнітивні механізми та психологічні процеси, які, за наведеними вище теоретичними концепціями, складають основу людської етики.

Щоб продемонструвати способи маніфестації етичних знань у художньому тексті, зокрема стосовно ролі раціонального та емоційного у етичній поведінці людини, наведе-

⁵За припущенням американського психолога Керол Гілліган [31: 360], існує відмінність між моральним мисленням чоловіків і жінок, причиною чому є специфіка їх психологічного розвитку та особливості формування статевої ідентичності у хлопчиків та дівчат. Так, якщо моральне мислення чоловіків базується на ідеї захисту фундаментальних прав особи на життя та керується принципами автономії і справедливості, то в основі жіночого морального мислення лежить принцип турботи про іншого [там само]. Статева ідентичність у дітей формується до трьох років – у період, коли, як правило, мати займається їх вихованням [там само: 358]. У зв'язку з цим у хлопчиків цей процес пов'язаний із усвідомленням своєї протилежності матері і розвивається у напрямку автономії особистості. Статева ідентичність у дівчат протікає на фоні нерозривного зв'язку з матір'ю і отождолення себе з нею. Особистісний розвиток визначається усвідомленням значущості взаємозв'язку між людьми, який укріплюється шляхом включення якомога більшої кількості людей у поле своєї турботи [там само].

⁶Залежність морального мислення від культури не є абсолютним, хоча вчені припускають, що в західних культурах воно орієнтується на принципи захисту особистих прав та автономії, в той час як у східних – на обов'язок та підпорядкування владі [36: 1446].

⁷У ході психологічного експерименту респондентам запропонували гіпотетичні сценарії, ознайомившись з якими, вони повинні були висловити моральне судження стосовно ситуацій, описаних у них. Найбільш відомими в психологічній літературі є так звані ситуації «про вагонетку» (a trolley dilemma) та «спостерігача» (a bystander case) [8: 519; 27: 389; 37: 180]. У першій пропонується уявити, що вагонетка їде залізничною колією і ось-ось зіб'є п'ятьох людей. Цих людей можна врятувати, перевівши стрілку та направивши її на іншу колію, де стоїть одна людина. У сценарії про спостерігача йдеться про ту саму вагонетку, яка може збити п'ятьох людей. Але респонденту тепер пропонується уявити, що він стоїть на пішохідному місточку над коліями. Цього разу він може врятувати людей, зіштовхнувши на колію людину, що стоїть поруч. Більшість людей після ознайомлення з цими сценаріями інтуїтивно відчували, що зіштовхнути людину на колію є морально неприпустимим, в той час як перевести стрілку – припустимим в моральному плані [37: 180–181].

демо нижче декілька фрагментів з політичного роману М.Добса «Карткова хатка» (The House of Cards), де описується, що відбувається за лаштунками виборів до парламенту Великої Британії.

У першому прикладі йдеться про інспектора поліції, який розмірковує над проблемою подружньої зради. Через клопоти, пов'язані із виборчою кампанією, він вже місяць не бачив ані жінку, ані коханку. Чоловік стоїть перед вибором, чи знову збрехати жінці, чи уникнути цього.

All afternoon the inspector had been thinking of the WPC (woman police constable) who worked on traffic control at Scotland Yard. <...> He hadn't seen his wife since the start of the campaign nearly a month before, but he hadn't seen the WPC either. Now the first weekend beckoned, and he would have to choose between the open pleasures of his mistress and the increasing suspicions of his wife. He knew that his wife would not believe him if he told her he was on protection duty again this weekend, and he had spent all afternoon trying to decide whether he cared. He cursed silently to himself as he listened once more to raised voices inside him, tearing him in different directions as they argued between themselves (Dobbs, 10).

У наведеному вище прикладі підтверджується роль раціонального мислення (*the inspector had been thinking of <...> he had spent all afternoon trying to decide whether he cared*) в процесі прийняття людиною етичного рішення та демонструється одне з положень, що лежить в основі «наївної теорії моралі» М. Джонсона. Згідно з цим положенням людина має подвійну природу – тіло і розум, які постійно протистоять одне одному (*He cursed silently to himself as he listened once more to raised voices inside him, tearing him in different directions as they argued between themselves*) через те, що наші тілесні пристрасті і бажання не завжди є раціональними. Ось чому саме розум підказує нам, як діяти в тих ситуаціях, де наші дії можуть зашкодити власному добробуту та добробуту інших людей [6: 7].

У другому прикладі описується емоційний стан головного кратня (тобто головного партійного організатора у Парламенті Великої Британії, що стежить за партійною дисципліною та забезпечує присутність членів парламенту на його засіданнях та їх участь у голосуванні) Френсиса Укварта під час його розмови з Прем'єр-міністром Великої Британії, якого він зрадив, викривши журналістам секретну інформацію, яку не мав морального права розповсюджувати. Останній, не здогадуючись про зраду, просить Френсиса знайти винних.

Urquhart quickly replaced the paper onto the desk, anxious that the tremble in his hand might betray his inner feelings. <...> He was well out of sight of the waiting press. He couldn't face them. He had been with the Prime minister less than half an hour and he did not trust his face to back up the lies he would have to tell them (Dobbs, 52–53).

Другий приклад доводить роль емоційно-інтуїтивних процесів у етичній поведінці людини. Останні, викликаючи зовнішні фізіологічні зміни, зокрема тремтіння рук (*the tremble in his hands*) або зміни у виразі обличчя, які іноді неможливо приховати (*he did not trust his face to back up the lies he would have to tell them*) можуть, своєю чергою, свідчити про порушення людиною етичних норм.

⁸ Рішення штовхнути людину на колію з пішохідного містка у вищенаведеній ситуації «про спостерігача» вважається особистим і викликається емоціями та моральною інтуїцією [8: 519; 27: 389], в той час, як перенаправлення вагонетки на іншу колію не вважається особистим і тому приймається раціонально [там само].

Висновки. Дослідження етики та її категорій представлені у сучасній науковій традиції низкою концепцій. Співіснуючи та взаємодіючи у межах когнітивної парадигми, кожна з них висвітлює той чи інший аспект когнітивних механізмів та психологічних процесів, що лежать в основі людської етики. Узагальнюючи основні положення, викладені у цих концепціях, зауважимо, що як інтуїтивно-емоційні, так і раціональні процеси різнобічно задіяні в процесах прийняття рішень стосовно етичної якості власної поведінки та поведінки інших людей. Інші фактори, що впливають на вибір людиною тієї чи іншої лінії поведінки, включають вікові, статеві, культурні особливості, специфіку психологічного та морального розвитку особи, наявність вроджених або набутих пошкоджень певних ділянок головного мозку. Лінгвокогнітивний аналіз художнього тексту чи дискурсу, в якому об'єктивуються знання про порушення чи дотримання етичних норм, може підтвердити вже існуючі та розкрити абсолютно нові аспекти етичних знань і навичок етичної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Академія, 2003. – 464 с.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – Черкаси: Сіяч. – 1997. – Вип.11. – С. 12–25.
4. Birsch D. Ethical Insights: A Brief Introduction. – Mountain View, (Calif.) etc.: Mayfield. – 1999. – 134 p.
5. Boss J.A. Analyzing Moral Issues. – Boston, etc.: Mc Graw-Hill. – 2005. – 781 p.
6. Johnson, M. Moral Imagination. The Implication of Cognitive Science for Ethics. Chicago: The University of Chicago Press. – 1993. – 283 p.
7. Luper S. A Guide to Ethics. – Boston, etc.: Mc Graw-Hill. – 2002. – 204 p.
8. Greene J., Haidt J. How (and where) does moral judgment work? // Trends in Cognitive Sciences. – 2002. – Vol. 6, № 12. – P. 517–523.
9. Mullins D., Tisak M.S. Moral, conventional, and personal rules: the perspective of foster youth // Journal of Applied Developmental Psychology. – 2006. – Vol. 27, № 4. – P. 310–325.
10. Berthoz S., Grèzes J., Armony J.L., Passingham R.E., Dolan R.J. Affective response to one's own moral violations // NeuroImage. – 2006. – Vol. 31, № 2. – P. 945 – 950.
11. Edwards J., Braunack-Mayer A., Jones M. Ethical reasoning as a clinical-reasoning strategy in physiotherapy // Physiotherapy. – 2005. – Vol. 91, № 4. – P. 229–236.
12. Damasio A. Neuroscience and ethics: intersections // The American Journal of Bioethics. – 2007. – Vol. 7, № 1. – P. 3–7.
13. Lakoff G. Moral Politics: What Conservatives Know that Liberals Don't. – Chicago: The University of Chicago Press. – 2002. – 492 p.
14. Арутюнова Н.Д. О стыде и совести // Логический анализ языка: Языки этики / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко, Н.К. Рябцева. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 54–79.

15. Карасик В.И. Нормы поведения в социолингвистическом аспекте // Коммуникативно-прагматическая семантика. Сб. научных трудов / Под ред. Н.Ф. Алефиренко. – Волгоград: Перемена, 2002. – С. 3–15.
16. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Грамматика позора // Логический анализ языка: Языки этики / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко, Н.К. Рябцева. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 216–235.
17. Luo Q., Nakic M., Wheatley T., Richell R., Martin A., Blair R.J.R. The neural basis of implicit moral attitude – an IAT study using event-related fMRI // *NeuroImage*. – 2006. Vol. 30, № 4. – P. 1449–1457.
18. Kohlberg L. *Essays on Moral Development*. – 1981. – <http://faculty.plts.edu/gpence/kohlberg.htm>
19. Piaget J. Reason (Translation and commentary by L.Smith) // *New Ideas in Psychology*. – 2006. – Vol. 24, № 2. – P. 1–29.
20. Rest J., Narvaez B., Bebeau M., Thoma S. A neo-Kohlberian approach to the DIT and schema theory // *Educational Psychology Review*. – 1999. – № 11. – P. 291–324.
21. Воробйова О.П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях // 36. наук. статей: Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М.П. Кочергана / Відп. ред. Тараненко О.О. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 72–86.
22. Blair R.J.R. The amygdala and ventromedial prefrontal cortex in morality and psychopathy // *Trends in Cognitive Sciences*. – 2007. – Vol. 11, № 9. – P. 387–392.
23. Haidt J. The emotional dog and its rational tail: a social institutionist approach to moral judgment // *Psychological review*. – 2001. – Vol. 108, № 4. – P. 814–834.
24. Moll J., Schulkin J. Social attachment and aversion in human moral cognition // *Neuroscience and biobehavioral reviews*. – 2009. – Vol. 33, № 3. – P. 456–465.
25. Damasio H., Tranel D., Grabowski T., Adolphs R., Damasio A. Neural system behind word and concept retrieval // *Cognition*. – 2004. – Vol. 92, № 1–2. – P. 179–229.
26. Bartels D.M. Principled moral sentiment and the flexibility of moral judgment and decision making // *Cognition*. – 2008. Vol. 108, № 2. – P. 381–417.
27. Greene J.D., Nystrom L.E., Engell A.D., Darley J.M., Cohen J.D. The Neural bases of cognitive conflict and control in moral judgment // *Neuron*. – 2004. – Vol. 44, № 2. – P. 389–400.
28. Nichols S., Mallon R. Moral dilemmas and moral rules // *Cognition*. – 2006. – Vol. 100, № 3. – P. 530–542.
29. *Dictionary of Philosophy and Psychology* / Edited by J.M. Baldwin. – New edition with corrections. – NY: The Macmillan Company, 1928. – V. 2. – 892 p.
30. *The Oxford Companion to Philosophy* / Edited by T. Honderich. – 2 ed. – Oxford: Oxford UP, 2005. – 1056 p.
31. Endicott L., Bock T., Narvaez D. Moral reasoning, intercultural development, and multicultural experiences: relations and cognitive underpinnings // *International journal of Intercultural Relations*. – 2003. – Vol. 27, № 4. – P. 403–419.
32. Blair R.J.R., Monson J., Frederickson N. Moral reasoning and conduct problems in children with emotional and behavioural difficulties // *Personality and Individual Differences*. – 2001. – Vol. 31, № 5. – P. 799–811.

33. Emler N., Tarry H., James A.St. Post-conventional moral reasoning and reputation // Journal of Research in Personality. – 2007. – Vol. 41, № 1. – P. 76–89.
34. Turiel E. Thoughts about actions in social domains: morality, social conventions, and social interactions // Cognitive Development. – 2008. – Vol. 23, № 1. – P. 136–154.
35. Гиллиган К. Иным голосом: психологическая теория и развитие женщин // Этическая мысль: Научно-публицистические чтения 1991 / Общ. ред. А.А. Гусейнова. – М.: Республика, 1992. – С. 352–371. – Ел. ресурс: <<http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bots/gilligan/zip>>
36. Neff K.D., Helwig Ch.C. A constructivist approach to understanding the development of reasoning about rights and authority within cultural contexts // Cognitive Development. – 2002. – Vol.17, № 3–4. – P. 1429–1450.
37. Woodward J., Allman J. Moral intuition: its neural substrates and normative significance // Journal of Physiology. – Paris. – 2007. – Vol. 101, № 4–6. – P. 179–202.
38. Bechara A., Damasio A. The somatic marker hypothesis: a neural theory of economic decision // Games and Economic Behavior. – 2005. – Vol. 52, № 2. – P. 336–372.
39. Воробьева О.П. Текстовая номинация в ракурсе когнитивной лингвистики // Языковая категоризация (части речи, словообразование, теория номинации). Материалы Круглого стола, посвященного юбилею Е.С. Кубряковой, по тематике ее исследований. – М.: ИЯ РАН. – 1997. – С. 18–20.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Dobbs M. House of Cards. – London: HarperCollinsPublishers. – 1993. – 383 p.

ПОЭТОНИМОЛОГИЯ КАК НАУКА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТАЯЗЫКОВЫЕ АСПЕКТЫ

Стаття присвячена деяким аспектам методології науки, яка вивчає поетику власних назв у художніх творах. Розглянуто також окремі термінологічні новації, які пропонується використовувати, виконуючи дослідження літературної онімії у межах методології нового напрямку.

Ключові слова: *поетонім, поетонімогенез, поетонімосфера.*

The article is devoted to some aspects of methodology of a science which studies poetics of proper names in literary works. Terminological innovations which are offered to be used are also considered, carrying out researches of literary onymy within methodology of a new direction.

Key words: *poetonym, poetonymogenesis, poetonymosphere.*

Основоположник грандиозного учения о ноосфере В.И. Вернадский разум человека считал космическим явлением, естественной и закономерной частью Природы, которая, по его мнению, создала разумное существо для постижения самой себя. Самопознание свойственно не только человеку, но и Природе, познающей себя через Человека. В процессе самопознания занятия филологией занимают важнейшее место, ибо главной целью филологии является поиск того, как слово преобразует Разум, Разум – науку, наука – производство, производство – планету. В конечном счете, слово представляется тем самым (с большой буквы) **Словом творящим**, которое и было «в начале». Ономастика взвалила на себя бремя исследования такого количества слов, которое в десятки раз превосходит лексический запас любого языка. А поэтонимология (литературная ономастика) рискнула «взвесить и оценить» со-творческий потенциал Имени, проникнуть в глубочайшие тайны его функционирования.

Поэтонимология как наука есть деятельность, состоящая в раскрытии сущности имен художественного текста. Поскольку никакая научная деятельность не может быть хаотичной, она должна заниматься поиском и утверждением оснований своего существования. Как бы ни были оригинальны случайно выявленные и произвольно описанные факты, рано или поздно наступает момент, требующий подведения итогов. Именно тогда появляются вопросы, подталкивающие мысль к теоретическим обобщениям. Эти последние, в свою очередь, чреватые возможностью сведения их в законы.

Оглянувшись назад, можно увидеть, как интерес ономастов к именам, употребляемым писателями, постепенно превратился в комплексное филологическое исследование **явления** имени в художественном произведении. Обращение к прошлому способствует, с одной стороны, установлению связи поэтонимологии с науками, «породившими» её, а с

другой – выходу самой поэтонимологии из симбиотического сосуществования с близкими ей дисциплинами.

Все, что произошло в ходе формирования нового научного направления, случилось не сразу и не вдруг. До сих пор, к сожалению, можно встретить работы, написанные так, как будто бы литературный текст ничем не отличается от книги регистрации актов гражданского состояния или любого другого источника, из которого черпают ономасты информацию о собственных именах. Тем не менее (со временем) под влиянием высказываний самих писателей, литературных критиков и литературоведов о роли собственных имен в решении задач художественной литературы начала формироваться литературная ономастика. Попытки исследования стилистических функций имени, попытки осмыслить характерные для того или иного писателя приемы употребления онимов, обращение к проблемам взаимодействия имени с текстом стали формировать фундамент нового направления ономастических исследований. В основном, именно в этом русле оно и развивается вот уже более 60-ти лет. Однако в ряде пионерских работ В.Н. Михайлова, Ю.А. Карпенко, В.А. Никонова, Э.Б. Магазаника, О.И. Фонаковой и других ученых уже формировались подходы, предопределившие неизбежное превращение литературной ономастики в поэтику онама.

Сочетание «поэтика онама» для именования дисциплины, изучающей специфические свойства собственных имен в художественной литературе, было предложено автором статьи в самом конце прошлого века [1]. Пространное обоснование необходимости дать новое имя формирующейся научной дисциплине, теперь можно свести к нескольким положениям. Первое из них касается *свойств* изучаемого *предмета*. Обосновывая право считать свое направление научно самостоятельным, «литературные ономасты», в первую очередь, обратились к выявлению специфических свойств объекта и предмета исследования. Благодаря трудам Ю.А. Карпенко [2], О.И. Фонаковой [3] и их последователей специфические качества собственного имени в художественном тексте были четко определены. Сегодня специфичность поэтонима как предмета исследования осознается практически всеми поэтонимологами, хотя иногда и не воспринимается некоторыми ономастами, не говоря уже о филологах, далеких от проблематики литературной ономастики.

Второе положение относится к *методам* исследования. Литературная ономастика, прочно связанная с классической ономастикой и рядом других направлений лингвистических исследований, в течение десятилетий легко получала значимые для филологии результаты, не особенно заботясь о выработке собственных методов исследования. Использование традиционных лингвистических методов давало подчас ошеломляющие результаты при смене материала исследования на ономастический. Достаточно вспомнить первую у нас диссертацию В.Н. Михайлова [4], посвященную в значительной своей части словообразовательному анализу, литературных имен. Однако понимание специфики задач подталкивало к поиску новых подходов к изучаемому материалу. На это ушли первые десятилетия развития теоретической составляющей литературной ономастики.

Третье положение касается «*среды обитания*» имени. Совершенно по-новому собственные имена в художественной письменности стали осмысливаться после того, как опора на свойства контекста стала осознаваться как исследовательский принцип. В «Поэтике онама» [1] этот принцип был изложен в форме аксиом контекста, в ко-

торых утверждалось, что поэтоним получает полноценную значимость не только в тексте художественного произведения, но в контексте, понимаемом, по А.Ф. Лосеву, как широчайший принцип. Выводы из этого утверждения обозначили как принципиальную включенность художественного произведения в жизнь, так и наличие связей онимии произведения с реальными ономастическими системами. Именно в контексте поэтоним приобретает и реализует возможность передавать бесконечное количество значений, может стать именем-символом а то и именем-мифом. Отсюда происходит постоянно подтверждающееся в других работах автора решительное размежевание собственных имен языка, остающихся преимущественно идентифицирующими и индивидуализирующими знаками, и поэтонимов, которые в контексте художественного произведения превращаются в сущности иного рода. При этом отметим, что попытка отделить поэтонимы от онимов как таковых не только не обозначает разрыва с «материнской» научной дисциплиной, но, наоборот, показывает еще не учтенные ономастической наукой и не описанные во всей глубине и разнообразии аспекты существования Имени. Не является это и отказом или отходом от традиционных методов исследования в ономастике, а представляет собой попытку вовлечь в сферу интересов науки о собственных именах не только онимы как таковые, но и *«среди их обитания»*. Именно на этом пути, убежден, ономастику в ближайшее время ждут интереснейшие открытия. Так же убежден, что опыт ономастики будет чрезвычайно полезен филологии, которая, расправшись на огромное количество рукавов и протоков, оплодотворила огромные пространства гуманитарного знания. Но за этой дельтой Великой реки открывается Океан Истины Неисследованной.

Смещение акцента с онима как такового на со-бытиё имени собственного и литературного текста в работах последних лет далеко не случайно, ибо вся доступная обозрению логика развития научного направления свидетельствует о неизбежности этого поворота.

Уже хрестоматийно мнение о том, что каждое собственное имя, кроме исполнения номинативной функции, в художественном произведении является своего рода «транспортным средством», доставляющим в текст набор аккумулятивной исторической, этнографической, географической, коннотативной и иной сопутствующей информации. Однако из этого, кроме всего прочего, следует, что поэтонимы участвуют наравне (а иногда и более, чем наравне) с другими средствами в «конструировании» хронотопа литературного произведения. Этим определяется важная особенность исследовательских задач поэтики онима, отличная от тех, которые ставились литературной ономастикой. Поэтика онима положила начало изучению структурно-семиотической и конструктивной роли онимной лексики в формировании «художественной картины мира». В рамках такого подхода возникла необходимость определения степени корреляции между информацией о названных собственными именами объектах, включая их семантику и поэтическую этимологию, и фундаментальными онтологическими и ценностными (семиотически) категориями бытия, структурирующими мироощущение и мировосприятие человека. Таким образом, одной из задач исследователя поэтики онима стало обнаружение обычно скрытого, латентного, влияния оппозитивно выстроенного онимного пространства на свойства художественного произведения.

Этот же подход породил представление о том, что совокупность собственных имен художественного произведения представляет собой не набор случайным образом выбранных писателем единиц, а целостную систему, получившую название «поэтонимосфера». Для обозначения характера заполнения собственными именами хронотопа литературного произведения было предложено терминологическое сочетание «решение поэтонимосферы» (ср.: *решение архитектурного пространства*). Под ним нужно понимать, с одной стороны, «результат» творческих усилий автора, который так или иначе можно оценить, а с другой – лингвопоэтический результат объединения культурно-языковой и эстетической информации, аккумулированной в онимах, со свойствами литературного произведения как художественной целостности.

Что касается нынешнего, поэтонимологического этапа развития науки о литературных собственных именах, то его можно охарактеризовать и как этап подведения первых теоретических итогов, и как время определения перспектив и направлений для новых исследований. В числе теперь уже достаточно ясно понимаемых задач можно назвать: 1) дальнейшее развитие теории поэтонима, особенно в части изучения семантики; 2) изучение «перемен», происходящих с именем на «просторах» художественного произведения – поэтонимогенез; 3) исследование «судеб» литературных имен за пределами текста-родителя: в других произведениях (интертекстуальность), в речевой практике (коннотонимизация, апелляция), в развитии фразеологии, нового (городского) фольклора и т.д.; 4) совершенствование теории и поиск специальных методов исследования поэтонимосферы художественного произведения; 5) развитие теории онимографии, в том числе, поэтонимов. Последнее представляется настолько важным и до сей поры мало разработанным, что ему будут посвящены специальные сообщения, доклады и публикации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Калинин В.М. Поэтика онима. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
2. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе // *Onomastica XXXI*, 1986 – С. 6-22.
3. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте. Учебное пособие. – Л.: ЛГУ, 1990. – 104 с.
4. Михайлов В.Н. Собственные имена персонажей русской художественной литературы XVIII и первой половины XIX в., их функции и словообразование. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Симферополь, 1955 – 501 с.

**ПОЭТОНИМ МОСКВА В ТВОРЧЕСТВЕ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ:
ПОЭТИКА «ОТНОШЕНИЙ»**

Розглянуті різноманітні реалізації конотативного змісту топоніма Москва в ліриці Марини Цветаєвої. Виявлені напрями розвитку конотативної сфери поетоніма, та викрита їх кореляція із змінним характером образу ліричної героїні.

Ключові слова: *ліричний суб'єкт, відносини, поетонім.*

Various realizations of connotative maintenances of toponym Moscow in Marina Tsvetaeva's poetry are considered. Development directions of connotative sphere of poetonym are revealed, and their correlation with changing character of an image of the lyrical heroine is found out.

Key words: *lyrical subject, relations, poetonym.*

«В поэзии Цветаевой <...> Москва стала заветнейшей лирической темой – от ранних стихотворений до вершинных поэтических созданий. <...> В «московских» стихах Цветаевой <...> рисуется не просто психологический портрет отдаленно взятого города, но, по существу, формируется индивидуальная творческая мифология» [1: 58]. Это повлияло и на качественное употребление собственного имени *Москва*. Поэтоним стал в центре цветаевского мифа о себе и о Москве.

В юношеском стихотворении 1909 года «В Париже» автор лирического слова находится на ощутимой дистанции по отношению к образу *Москвы*. Функционально *Москва* определяется только в сопоставлении с центральным образом «большого и радостного Парижа». Выразительность топонимизма *Москва* в этом стихотворении не равна, но близка к нулю. Имя *Москва* практически выполняет номинативную функцию. Однако уже здесь в семантике поэтонима проявляется коннотема 'ностальгия'. Подкрепленный оппозицией *здесь* («Я здесь [в Париже] одна») / *там* («там, в покинутой Москве»), а также сопровождающийся достаточно многочисленными апеллятивными противопоставлениями для малого объема стихотворения *дома* / *небо, звезды* / *земля* («Дома до звезд, а небо ниже, // Земля в чаду ему близка»), *тайна, мечты, сны*, («тайная тоска», «прежний бред») / *реальность* («тени ближе»), топонимизм *Москва* вступает в антонимические отношения с топонимизмом Париж.

Обращения к домикам Москвы («Домики старой Москвы») во втором стихе первой строфы и в четвертом стихе последней, шестой, строфы не превращают генетивную конструкцию «домики Москвы» в «московские домики». Автор настаивает именно на такой форме. В собственном имени *Москва* появляется коннотема 'порода, знак дворянского происхождения' – «домики с знаком породы». В первой строфе домики еще только исчезают («Из переулочков скромных // Все исчезаете вы»), в последней – погибают («И погибаете вы // <...> // Домики старой Москвы»). Автор видит безысходность в ходе утраты

достойного прошлого. «Былое» также входит в топонимизм *Москва* как коннотативное значение. Это вытекает из достаточно громко звучащего авторского душевного чувства, появляется глубоко личностная обращенность – сожаление. *Москва* становится «вместилищем личной и исторической памяти» [1: 58].

В 1916 году Цветаева как лирический субъект¹ открыто приближается к образу *Москвы*. Появляются стихотворения «Облака – вокруг...», «Из рук моих – нерукотворный град...» и другие, составляющие цикл «Стихи о Москве».

Сближение происходит настолько, что лирическая героиня в силах буквально «передать *Москву*»: *Будет твой черед: / Тоже – дочери / Передашь Москву...* («Облака – вокруг...»); *Из рук моих – нерукотворный град / Прими...* («Из рук моих – нерукотворный град...»).

Москва (образ и имя) постепенно вовлекается в душевное переживание и получает новую значимую для Цветаевой коннотему ‘сакральный символ’. Отвлеченность от мирского и материального подкрепляется оппозицией **облака** / **купола** («*Облака – вокруг, // Купола – вокруг...*») как нематериального и материального. Замкнутость стихотворения «Облака – вокруг...» обнажает еще одну оппозицию **жизнь** / **смерть**. Автор обращается к первенцу («*О мой первенец*» – 7 стих второй строфы), готовясь к «вольному сну (который Цветаева так и не обрела) на Ваганькове (последнее предложение последней, четвертой, строфы), где похоронены родители и брат Цветаевой, а также родители ее матери, которые в свое время «передали» *Москву* Марине Цветаевой. Топонимизм становится символом преемственности времен и поколений.

Далее топонимизм *Москва* переходит во владение творящего сознания, сливаясь с ним самим. Так, в стихотворении 1916 года «Настанет день – печальный, говорят...», пронизанном мотивом смерти, характерным для ранних стихотворений Цветаевой, показан уход из жизни «новопреставленной боярыни Марины». Особо значимо первое предложение четвертой строфы: */ По улицам оставленной Москвы / Поеду – я, и победете – вы /*.

Прилагательные-синонимы «оставленная» и «покинутая» однако серьезно расходятся в значениях (см. стихотворение «В Париже»). Здесь топонимизм *Москва* развивает окказиональный коннотативный элемент значения ‘жизнь’, так как по Цветаевой в этом стихотворении умереть – значит оставить Москву. На данном этапе степень сообщения имени и образа практически максимальна. Антонимичным имени *Москва* становится слово и понятие ‘смерть’.

Стихотворение «Я пришла к тебе черной полночью...» является переломным в ходе развития отношений автора к теме *Москвы*. Здесь наблюдается полное смысловое сращение образа *Москвы*, топонимизма и лирического субъекта. В этом стихотворении топонимизм *Москва* представлен имплицитно. Личное местоимение «Я» заменяет его. Говорящий субъект не называет своего имени, он не говорит о себе в 3-м лице. Стихотворение – монолог-обращение. *Москва* «проступает» в лексике, которая составляет постоянный московский фон: «междущарствие», «самозванцами», «царь истинный». Лирический субъект отождествляет себя с *Москвой* и становится «творческим денотатом» топонимизма *Москва*.

¹ Автора поэтического произведения и его лирического героя порой сложно разделить, что особенно актуально для творчества М. Цветаевой. Поэтому мы пользуемся определением «лирический субъект».

1916-1917 годы стали рубежными в судьбе Марины Цветаевой и в ее отношениях с колыбелью, «душой души» – *Москвой*.

В стихотворении «Над церковкой – голубые облака...» появляются ноты гражданственности: / *И проходят – цвета пепла и песка – / Революционные войска* /.

«Привычные звуки, краски города теперь постепенно растворяются в энтропии революции, прежний колокольный звон, воплощавший музыкально-песенную гармонию, теперь поглощается царящим вокруг хаосом («Заблудился ты, кремлевский звон, // В этом ветреном лесу знамен»), а наступающий «вечный сон» *Москвы* оказывается равносильным близкой смерти» [1: 68].

В цикле стихотворений «*Москве*» 1917 года продолжается отдаление лирического субъекта от образа *Москвы*. Местоимение *ты* («тебя схватил», «ты не согнула», «ты отвечала», «в твоих соборах», «тебя не ополячил», «тебя не онемечил», «спесь твоя») по отношению к *Москве* становится показателем границы между «Я» Цветаевой и *Москвой*.

В первом стихотворении «Когда рыжеволосый Самозванец...» «ответы» *Москвы* еще не слышны. Есть только вопросы: / *Где спесь твоя, княгинюшка? – / Румянец, / Красавица? – Разумница, – где речь?* /

Но ответы несомненно отрицательные, так как сейчас *Москва* не ответила стойкостью, как сопротивлялась боярыню Морозова, умершая от голода, но оставшаяся верной старообрядчеству и не выстояла, как при «рыжеволосом Самозванце» – Лжедмитрии I, а «согнула плечи»: / *Когда рыжеволосый самозванец / Тебя схватил – ты не согнула плеч... / ...Боярыней Морозовой на дровнях / Ты отвечала Русскому Царю* /.

Во втором стихотворении «Гришка-Вор тебя не ополячил...» уже слышны «ответы». Они выделены графически. *Москва* «плачет», ее «спесь далече», «ворон черный» унес «корм» ее «голубочков», ее святые кресты сбиты, а доблестные сыны убиты. Колокольный малиновый звон сменился звоном «жидким», «постным» («Жидкий звон, постный звон...»). Топопозтоним развивает новое коннотативное значение 'погибающего, сломленного народа'.

В стихотворении «Московский герб: герой пронзает гада...» лирический субъект призывает к помощи покровителя *Москвы*, Георгия Победоносца, названного в произведении с помощью онимного перифраза «страж роковой *Москвы*»: / *Верни нам вольность, Воин, им – живот. / Страж роковой *Москвы* – сойди с ворот* /.

Поэт просит помощи и для себя и для всех (для *Москвы* в том числе) – «верни **нам** вольность», что еще раз подчеркивает посторонний (уже не внутренний) взгляд лирического субъекта на *Москву*. Герой должен помочь в тот момент, когда «спят мужи», которые входят в значение топонимизма *Москва* как новый коннотативный элемент.

Коннотему 'люди' (что уже совсем далеко от «Я» лирического субъекта) получает топонимизм *Москва* в стихотворении «Так из дому, гонимая тоской...»: / *Ведь любит вся *Москва* меня!.. / ...Так от тебя, как от самой Чумы, / Вдоль всей *Москвы* – длинноногой...* /

Рассмотрение стихотворения «Как бы дым твоих не горек...» (1923) еще раз демонстрирует способность собственного имени вступать в антонимические отношения. Цветаева здесь размышляет о себе и о городе («город ночью», «город лег»). Топонимизму *Москва* возвращается его первое и главное значение после появления в тексте аппелятива «город».

В письме Критику (1923) Марина Цветаева писала: «...ведь вся моя жизнь, внешне (1922-1923), <...> без всего, что у тех, счастливых было, и главное – с достоверной невозможностью Москвы, – и не только Москвы достоверной, но и всех и всяческих «Москв»!..» [3: 500-501]. Родительный падеж множественного числа топонима Москва – окказиональное формообразование – подчеркивает утраченную для Марины Цветаевой уникальность ее столицы и ставит *Москву* в один ряд с другими городами.

Жизненный опыт поэта, видоизменяя коннотативную сферу поэтонима, формирует в ней окказиональные семы «времени». Поэтоним развивает коннотации, параллельные жизненным впечатлениям поэта. Максимальной степенью взаимодействия поэтонима и лирического субъекта становится их возможное полное сращение. В этом случае денотатом поэтонима становится сам поэт.

Поэтоним способен вступать в антонимические отношения, сталкиваясь с другими именами, с которыми до текста таких отношений поэтоним не имел ни в узуальном, ни в окказиональном употреблении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ничипоров И.Б. «Московский текст» в русской поэзии 20 в.: М. Цветаева и Б. Окуджава / И.Б. Ничипоров // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9, Филология. – 2003. – №3. – С. 58-71.
2. Цветаева М.И. Полное собрание поэзии, прозы, драматургии в одном томе. – М.: «Издательство АЛЬФА-КНИГА», 2008. – 1214 с.: ил. – (Полное собрание в одном томе).
3. Цветаева М.И. Сочинения. В 2-х томах. Т. 2: Проза; Письма. Сост. подгот. текста, коммент. А. Саакянц. – М.: Худож. лит., 1988. – 639 с.

УДК 81'374

Канна В. Ю.

(Мариуполь, Украина)

К ЛЕКСИКОГРАФИИ КОННОТОНИМОВ

(на материале «Словаря коннотативных собственных имен» Е. С. Отина)

Стаття присвячена проблематиці лексикографії конотативних власних імен з урахуванням досягнень у цій галузі видатного ономотолога України Є.С. Отіна.

Ключові слова: коннотонім, лексикографія.

The article is devoted to lexicography problematics of connotative proper names subject to the achievements in this field of outstanding Ukrainian onomatologist Ye.S. Otin.

Keywords: connotonym, lexicography.

Сегодня в славянском мире трудно представить себе публикацию, посвященную коннотативным собственным именам, в которой не были бы учтены или хотя бы упомянуты работы Е.С. Отина. И это далеко не случайно. Более чем тридцатилетний подвижнический труд ученого на ниве изучения коннотативных онимов, завершившийся публикацией «Словаря коннотативных собственных имен», стал знаменательным событием в ученом мире. Появилось множество рецензий и откликов на словарь, в том числе, содержащих критические замечания. Это подтолкнуло ученого к продолжению работы. И в настоящее время нам известно о существовании третьего, значительно переработанного и дополненного, варианта словаря, который планируется к изданию в Москве. В нашей работе мы попытались проследить становление взглядов ученого на коннотацию и охарактеризовать ту часть его словарных разработок, которая касается лексикографии коннотативных топонимов.

В 1978 году в журнале «Мовознавство» была опубликована статья Е.С. Отина «Конотативна ономастична лексика» [1], в которой были проанализированы вторичные эмоционально-экспрессивные и смысловые наслоения на собственно топонимические значения онимов. Здесь автор настаивал на разграничении метафоризации и апеллятивации и критиковал¹ случаи недифференцированного подхода к различным по сути явлениям: «Метафоризацію ВІ (власних імен. – В.К.) слід розмежовувати від уживання їх як загальних назв – апеллятивациї, зв’язаної з повною зміною їх понятійного змісту. В ономастичній літературі є випадки подібного недиференційованого підходу до цих категорій слів, коли всі вони характеризуються одним терміном, наприклад, топономи, до розряду яких відносять усі слова відтопонімічного походження, що дали «своє ім’я предметам та явищам позагеографічного середовища вживання», наприклад: *Аркадія, Даунінг-стріт, Сімі*, назва літературного гуртка «*Арзамас*», *каолін, маренго, гавана* (сигара), *коньяк* і навіть похідні слова типу *алєскіт, астраханка, канарейка* тощо» [1: 120].

В этой работе было внесено также предложение разновидности собственных имен, имеющую, в отличие от «денотативных топонимов и антропонимов» дополнительные смысловые наслоения, называть коннотативными собственными именами. Здесь же Е.С. Отин отметил, что коннотативные топонимы, во-первых, не фиксируются ни одним топонимическим справочником и, во-вторых, если и присутствуют в толковых словарях русского и украинского языков, то в минимальном количестве. А ведь еще Д. И. Фонвинин, подчеркнул в своей работе Е. С. Отин, высказывал мысль о необходимости включения в толковые словари собственных имен, имеющих переносные значения.

Еще одним новшеством было предложение разделить коннотативные топонимы на две категории: узуальные, т.е. широкоупотребительные и окказиональные, переносное значение которых имеет редкую, чаще единичную реализацию, а среди узуальных выделить интернациональные и интралингвальные коннотативные топонимы. Кроме того, было сделано еще одно уточнение: узуальные коннотативные топонимы по широте употребления было предложено разделить на два типа: общенациональные, т.е.

¹ Острой критике за недифференцированный подход к явлениям метафоризации и апеллятивации была подвергнута книга: Д. С. Мгеладзе, Н.П. Колесников. Слова топонимического происхождения (топономы) в русском языке. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1965.

широко известные в литературном и диалектном словоупотреблении, и локальные, встречающиеся в разговорном языке жителей только определенной территории.

Статья «Развитие коннотонимии русского языка и его отражение в словаре коннотонимов» [2] опубликована впервые издательством «Наука» в Москве в 1986 году в неперiodическом издании «Этимология» за 1984 год. Уже в ней Е.С. Отин достаточно отчетливо сформулировал свой взгляд на природу и семантику коннотативных онимов. Во-первых, он заявил, что речь идет именно о собственных именах, а не о какой-то переходной (от собственных имен к апеллиативам) категории слов. В то же время в этих проприальных единицах он усматривает наличие смысловой доминанты, связанной не с денотатом (мы в нашем исследовании предпочитаем говорить «с референтом»), а с развившимся позднее, в процессе функционирования онима в речи, понятием. В то же время **в коннотониме**, по Е. С. Отину, **связь с денотатом** и **новым понятием** обязательно сосуществуют. В противном случае, при утрате денотативности на основе новых понятий (мы называем их «коннотемами») «развиваются отонимные коннотативные апеллиативы» или же процесс «забвения денотата» ведет «к полному выпадению их из словаря». Кроме того, Е. С. Отин отмечает еще одну семантическую особенность коннотонимов: «В сфере речевого общения эти дополнительные понятийные оттенки нередко бывают представлены в необычном для «чистого» СИ эмоционально-экспрессивном ореоле» [2: 283].

Ряд других публикаций, относящихся к интересующей нас проблематике, по большей части связан непосредственно с работой над словарем. В них оттачивалась методика описания коннотативной онимии, форма словарной статьи, шла работа над технологией онимографии. Именно поэтому представляет интерес сопоставление словарных статей, публиковавшихся в той или иной работе, с окончательным вариантом, получившим «прописку» в «Словаре...». Одно из таких сопоставлений приведем ниже. Попробуем сравнить словарную статью **Гомóрра**, помещенную в тексте статьи «Из словаря коннотативных онимов и отконнотонимных апеллиативов», опубликованной в 1997 г. в сборнике научных работ «Ономастика та этимологія» в честь Ирины Михайловны Железняк, с той же словарной статьей, но уже из «Словаря коннотативных собственных имен», изданного в 2004 г.

	«Из словаря коннотативных онимов и отконнотонимных апеллиативов» (Киев, 1997)	«Словарь коннотативных собственных имен» (Донецк, 2004)
1	Гомóрра , <i>-bi</i> , ж.	Гомóрра , <i>-bi</i> , ж..
2	МТ	МТ ₁
3	В библейской мифологии один из городов (другой – <i>Содом</i>) на реке Иордан или на побережье Мертвого моря, жители которого были уничтожены небесным огнем за распутный образ жизни, кроме праведника Лота с семьей.	В библейской мифологии один из городов (другой – <i>Содом</i>) на реке Иордан или на побережье Мертвого моря, жители которого были уничтожены небесным огнем за распутство, кроме праведника Лота с семьей.

4	«...Но собери самовольно Лучи в магический фокус Страсти зеркала – И палящую кару, Гибель Икара, Пожар Гоморры Получишь в оплату!» (Кузмин М. Пламень Федры);	«...Но собери самовольно Лучи в магический фокус Страсти зеркала – И палящую кару, Гибель Икара, Пожар Гоморры Получишь в оплату!» (Кузмин М. Пламень Федры);
5	«Это было в Начале, у истоков Гоморры, Это будет в Конце» (Тряпкин Н. Песнь о великом нересте).	«Это было в Начале, у истоков Гоморры, Это будет в Конце» (Тряпкин Н. Песнь о великом нересте).
6	УКМТ _{3,4}	УКМТ _{2,3} (↓)
7		1. Ужас; мрак.
8		О ужас демонов и упразднение мрака, И над Гоморрою сияющий Сион (Соловьев С. Заклятие розами, лилиями и именем Марии).
9	Нечто невообразимое, из ряда вон выходящее; что-то вызывающее шок, потрясение. (...)	2. Нечто невообразимое; что-то вызывающее шок, потрясение. (...).
10	∇	∇
11	1. Гамора . Громкий шум (ДС, 57; примеры отсутствуют).	1. Гамора . Громкий шум (ДС, 57; примеров нет).
12		Ср. также в украинском языке <i>gámir</i> (род. падеж – <i>gámoru</i>) ‘шум, галдеж’. Контаминация <i>гамора</i> и <i>гам</i> ?
13	2. «Небесная казнь» (СРНГ, 6, 355, с пометой: Терск., Кубан., 1901 г.).	2. «Небесная казнь» (СРНГ-VI, 355, с пометой: Терск., Кубан., 1901 г.).
14	3.	3. Проблематично:
15		гомыра ‘водка’ (ОДМ, 90);
16	гомора (<i>гамара, гамыра</i>) ‘самогон, спирт’ – в воровском жаргоне 20-х годов (БМ, 24, 26; без примеров),	гомора, гамара, гамыра ‘водка, самогон, спирт’ в воровском жаргоне (БМ, 24, 26; Кучинский, 277; без примеров);
17	гамырка ‘вино, спирт, водка’ (там же, 25);	гамырка ‘вино, спирт, водка’ (БМ, 25), ‘разбавленный спирт’, ‘денатурат’ (СВЯ, 21; Кучинский-УЖ, 142),
18	гомыра : «Литры три гомыры выжрали...» (РФ, 53); гомырка ‘нитролак и другие химические соединения, которые пьют токсикоманы’ (в жаргоне уголовников): «Токсикоманы всё подряд сейчас пьют: клей БФ, денатурат, нитролаки всякие... «Гомырку» одним словом» (там же).	гомыра : Литры три гомыры выжрали... (РФ, 53); гомырка ‘нитро-лак и другие химические соединения и смеси, которые пьют токсикоманы’ (в жаргоне уголовников): Токсикоманы всё подряд сейчас пьют: клей БФ, денатурат, нитролаки всякие... «Гомырку», одним словом (РФ, 52);
19		это же слово отмечает и Кучинский, 278); гамура, гамара ‘водка, спирт’ (ВВЯ, 21); гамура ‘неразбавленный спирт’ (Кучинский, 277; БСРЖ, 122).
20		Примечания:

21	В говорах белорусского языка этот отконнотонимный апеллятив (в форме мн. ч. – гімóры развил еще значения ‘каприз’, ‘непослушание’, например: <i>‘Як вазьму мыхач, дык мігым айдзе гімóры дзенуца’</i> (ДСМ, 65).	1. В говорах белорусского языка этот оттопонимный апеллятив, в форме множ. числа – гімóры , развил также значения ‘каприз’, ‘непослушание’, например: <i>‘Як вазьму мыхач, дык мігым айдзе гімóры дзенуца’</i> (Юрчанка, 65).
22		2. О Горбач связывает арготизм гамырка ‘водка’ с немецким Gaumer ‘жажда’ (Горбан-ПСА, 18), указывая при этом и на объяснение М.М. Фридмана, выводившего гамырку из ідд.-гебр. gemisho ‘частина талмуду’, від якої, мовляв, теж у голові крутиться» (см.: Фридман, 139-158).

Чтобы отчетливее была видна работа ученого, мы разбили текст словарной статьи на фрагменты. Отличия отмечены во фрагментах 2 (изменен квалификатор первичной формы онима: теперь это не просто мифотопоним, а мифотопоним с «прямым» значением); 6 (изменена квалификация УКМТ – узуального коннотативного мифотопонима – теперь он отмечен как имеющий широкую известность, но одновременно имеющий территориально ограниченное распространение; появилась отметка об утраченной в современной речи коннотации); 7 (отмечено новое значение); 8 (найден новый иллюстративный материал); 9 (упрощена формулировка); 12 (дополнение сопоставительным материалом из украинского языка); 14 (появился оценочный параметр); 15 (отмечен новый вариант слова); в поз. 16, 17, 19 (материал дополнительно документирован); 20 (формализован указателем раздел словарной статьи: примечания); 22 (примечания к словарной статье дополнены новыми данными и отсылками). Сравнение более ранних публикаций различных фрагментов словаря с окончательной (первой) редакцией полного издания показывает непрерывную работу ученого, направленную на совершенствование как структуры словарной статьи, так и содержания отдельных словарных статей.

В начале восьмидесятых годов Е.С. Отин предложил все собственные имена, в которых «денотативное значение сосуществует с общеязыковыми или индивидуальными коннотациями» [2: 279] называть коннотативными онимами или **коннотонимами**.

Лучше, чем сделал это Ю. А. Карпенко, пожалуй, и не скажешь. В рецензии на «Словарь коннотативных собственных имен» Е.С. Отина он написал: «Українське мовознавство увійшло в епоху словників. Нині їх за рік видається більше, ніж колись за десять: великих, малих, хороших, поганих – і дуже розмаїтих за спрямуванням та змістом. Але такого словника, який написав і опублікував Є.С. Отін, ще не було ні в Україні, ні в Славії, ні в світі» [3: 99]

Любой словарь призван зафиксировать некое состояние языкового развития. Словарь коннотативных собственных имен имеет в сущности то же назначение. Поэтому автор в предисловии указал, что несмотря на то, что современная часть словаря (материалы XIX – XXI века) значительно представительнее более ранней, наличие коннотонимов или, по крайней мере, процессов коннотонимизации отмечено и в памятниках народно-разговорной и художественной речи гораздо более ранних периодов. Так в академическом «Словаре русского языка XI-XVII вв.». Е.С. Отин обнаружил «незначительное количе-

ство бесспорных коннотонимов» [4: 14]. К ним, кстати, относятся коннотативные топонимы *Вавилон, Персида, Сион, Иерусалим, Голгофа, Палестина*. В источниках XVIII века за счет собственных имен, входящих в состав так называемых «культурных слов», обнаружено значительно большее число коннотонимов вообще и значительное число единиц топонимного происхождения: *Аркадия, Афины, Парнас* и др., широко используемых в панегирической литературе. К этому же времени относятся и первые фиксации коннотативных топонимов не книжного происхождения, например, *Камчатка*. Небезынтересно, что примерно одновременно, со второй половины XVIII века «внеязыковая подоснова его коннотемы ‘отдаленное место’» актуализируется в русских (А.П. Сумароков «Опекун», 1765 г.) и староукраинских текстах («Плач киевских монахов», 1786 г.). Отмечены Е.С. Отиным и случаи утраты понятийных коннотаций, например, топонимами *Амур, Китай, Сахалин, Сибирь, Калифорния*, которые в настоящее время воспринимаются уже как «чистые» онимы.

Внимание исследователя привлекло и такое явление, как развитие «пучка сознаний» одним и тем же именем. При этом «смысловые коннотемы могут находиться в синхронных отношениях друг с другом, но нередко выступают и как разновременные (диахронные) элементы его смысловой структуры. Например, в течение столетий происходило развитие референтных коннотаций собственного имени *Вавилон*, выступающего в русском языке в качестве топонима и производной формы библейского хрононима *Вавилонское столпотворение*. На разных хронологических уровнях находятся развившиеся в нем коннотемы: ‘обиталище грешников’, ‘нравственные пороки’, ‘скопление разноязычного люда’, ‘разноплеменная толпа’, ‘огромное сооружение’ и др.» [4: 15]. А еще исследователь обнаружил в онимах с несколькими коннотациями понятийного плана разнохарактерные по частоте и сфере употребления коннотемы как сосуществующие в одних временных координатах, так и принадлежащие разным периодам онимогенеза.

В рецензии на первое издание «Словаря коннотативных собственных имен» Ю.А. Карпенко отметил, что «опис кожного (из 550 коннотонимов. – В.К.) являє собою окрему наукову розвідку, яка вимагала копіткої збирацької праці і ювелірної тонкості у визначенні семантичного навантаження та в розмежуванні функціональних відтінків. Визначається стільки розділених цифрами семантичних конотацій (по суті – семем), скільки дозволяють наявні матеріали й мовна інтуїція автора» [3: 99]. Попробуем разобраться, как осуществил Е.С. Отин функциональное разграничение коннотем в избранной нами для анализа топонимической группе. Рассмотрим для этого структуру словарной статьи, описывающей коннотативную топонимию.

В статье «Из словаря коннотативных онимов и отконнотонимных апеллативов», опубликованной в 1997 году, Е.С. Отин определил три основных состояния, три вехи смысловой эволюции имени: первичный оним → коннотоним → отконнотонимное производное (или отконнотонимный апеллатив). Третья «веха», по мнению ученого, может быть представлена двояко: либо как аффиксальное отконнотонимное слово (производное от коннотонима), либо как безаффиксное отконнотонимное слово, представляющее собой апеллатив, омонимичный коннотониму. При этом Е.С. Отин особо подчеркивал, что «отконнотонимные производные, в отличие от деонимных дериватов, мотивирующими словами имеют онимы с развившимися референтными коннотациями» [5: 174].

Обратимся к одному любопытному, на наш взгляд примеру. Рассмотрим, как исследовался Е.С. Отиным оним *Армагеддон*. Первичный топоним *Армагеддон* зафиксирован в словаре в 4 сознаниях.

УМХ1 (*Узуальный интерлингвальный мифохрономим*) – *Армагеддон* (1). Всего зафиксирован 1 коннотоним с 1 сознанием.

УКМХ1 (*Узуальный коннотативный интерлингвальный мифохрономим*) – *Армагеддон* (1). Всего зафиксирован 1 коннотоним с 2 сознаниями.

ОКМХ (*Окказиональный коннотативный мифохрономим*) – *Армагеддон* (1). Всего зафиксирован 1 коннотоним с единственным сознанием.

Таким образом, коннотоним *Армагеддон* описан в словаре с разными сознаниями и различной квалификацией. Этот пример наглядно демонстрирует, какую кропотливую работу проделал Е.С. Отин, исследуя различные проявления коннотативности в речи. Ведь УМХ1 имеет два сознания «1. Катастрофа, всеобщая гибель, «конец света». [Иллюстрация: Нередко в сочетании с уточняющими определениями: *ядерный, термоядерный* и др. «*Каково истинное лицо ядерного Армагеддона?*» – говорит академик Трапезников («Московские новости», 1982 г., 21 марта); *Ну а как быть со словами самого президента, что он верит в армагеддон?* («Известия», 1984 г., 26 июня); *Люди издревле жили в смутном ожидании всеобщей гибели, Армагеддона* («Московские новости», 1987 г., 26 апр.); *Отец не принял революции и звал с собой Николая за границу, суля золотые горы там и предрекая армагеддон здесь* (Дяченко С. Уроки Вавилова); *Гетакомбы и армагеддоны до и после, но только тогда индивидуального стона общая не глушила беда* (Слущкий Б. Столетья в сравнении); *Человечество прошло опасность ядерного самоуничтожения и приблизилось к пониманию того, что может произойти экологический армагеддон* («Зеркало недели», 2000 г., 24 июня).] и «2. Крах» [Иллюстрация: *Ну действительно, как бы вы отнеслись, скажем, к назначению директором завода человека, который заявил бы, что пришел он на эту должность, чтобы развалить завод? Так на кой нам, простите, такой директор державы с запланированным армагеддоном?* (газ. «Город» (Донецк), 1999 г., 15 июня).]. УКМХ1 зафиксирован с сознанием – «*Последняя битва между силами Христа и сатаны.*» [Иллюстрация: *Отправившись в Израиль, он прохаживался по полю, где, согласно пророчеству, должен разразиться Армагеддон* («За рубежом», 1986 г., № 21); *И всю ночь напролет, долгую бесплодную ночь, препираются братья о хлебе и за сахар. Не повышая голоса, упорно, – до Страшного Суда, до последнего Армагеддона...* (Терц Абрам (А. Синявский). Спокойной ночи)]. А ОКМХ имеет сознание «Соревнование, поединок, азартная игра.» [Иллюстрация: *Завершен армагеддон в преферанс и бадминтон* (Кручик И. Сезон окончен)].

Суммируя собственные наблюдения над коннотативной онимией и представляя словарь, Е.С. Отин высказал свое мнение относительно того, каким ему представляется «коннотативный словарь собственных имен в идеальном виде». По мнению ученого, это должно быть собрание «максимального количества коннотонимов, выявленных в разных источниках. В словарных статьях (там, где это возможно и необходимо) определяется историческая перспектива развития сознаний: от «чистого» собственного имени, т.е. имеющего лишь первичное референтное значение, к такому его состоянию,

когда в его смысловой структуре возникают коннотативные компоненты. Определяется характер внеязыковой основы коннотом, последовательность их появления, если их несколько, типы узуальных коннотаций в зависимости от широты их представленности в речевом употреблении, территориальной и социальной привязанности»[4: 16]. Если остановиться только на этой части представления об идеальном словаре, то и здесь можно увидеть и ясно понять, что «идеальный словарь» не может быть создан одним человеком. Для осуществления задачи хотя бы даже первичного выявления единиц, которые должны быть включены в словарь, нужны усилия, как минимум, большого коллектива исследователей, причем, исследователей-профессионалов, ежедневно занятых одним и тем же трудом. Конечно, можно облегчить такую работу использованием современных поисковых программ. Они могут помочь обнаруживать в текстовых массивах искомые единицы, однако принимать решение о наличии или отсутствии в каждом конкретном употреблении онима коннотативных свойств сможет только ученый-профессионал.

В заключение отметим, что «Словарь коннотативных собственных имен» Е.С. Отин представляет собой уникальный образец ономографии не только на Украине или на пространстве стран СНГ, а, может быть, и во всем мире. К нему еще неоднократно будут обращаться исследователи и находить все новые и новые источники для собственного творчества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Отін Є. С. Конотативна ономастична лексика / Є. С. Отін // Мовознавство. – 1978. – № 6. – с.47-53.
2. Отин Е. С. Развитие коннотонимии русского языка и его отражение в словаре коннотонимов / Е. С. Отин // Избранные работы / Е. С. Отин. – Донецк: Донеччина, 1997. – С.279-286. (Первая публикация в: Этимология 1984. – М.: Наука, 1986. – С. 186-191).
3. Карпенко Ю. О. Словарь коннотативных собственных имен. Донецк: Юго-Восток, 2004. – 410 с. (Рецензія) / Ю. О. Карпенко, Е. С. Отин // Мовознавство. – 5-6 (вересень-грудень). – 2004. – С.99-101.
4. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен . / Е. С. Отин . – М.: ООО «А Темп», 2006. – 440 с. (второе издание).
5. Отин Е. С. Из словаря коннотативных онимов и отконнотонимных апеллятивов / Е. С. Отин // Ономастика та етимологія. Збірник наукових праць на честь 65-річчя Ірини Михайлівни Железняк. – Київ, 1997. – С. 171-186.

Кожина А. А., Корсак О. Н.
(Минск, Беларусь)

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ МОДАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ТЕКСТА ЗАВЕЩАНИЯ XVIII ВЕКА

Авторы статьи предприняли попытку представить модальную структуру завещаний XVIII века на польском языке, хранящихся в Национальном историческом архиве Беларуси. Ее составляют деонтические, волитивные, эпистемические, дезидеративные и оптативные значения, заключенные в общую верифицирующую модальную рамку.

The article is an attempt to present peculiarities of the modal structure of the 18th century testaments written in Polish which are kept in the National Historical Archives of Belarus. The structure is comprised of the deontical, volitive, epistemical, desiderative and optative meanings put into the common verification modal frame.

Предметом исследования в работе послужили тексты завещаний, которые содержатся в актовых книгах XVIII века Брестского, Минского и Полоцкого земских судов, хранящихся в Национальном историческом архиве Беларуси. Эти тексты, дающие материал для исследователей в области различных дисциплин, безусловно, интересны и для историка языка. Интересны прежде всего потому, что предоставляют огромный и неисследованный до этого времени материал по истории среднепольского языка на восточных землях Речи Посполитой (с 1697 года судопроизводство здесь ведется только по-польски). Еще одно возможное направление исследования этих текстов – рассмотрение их с точки зрения реконструкции языкового образа мира человека того времени. Как представляется, основные аксиологические ценности можно обнаружить в регламентированных законом строках завещания умирающего шляхтича, поручающего свою душу Богу, тело – земле, а несовершеннолетнюю дочь – опеке друзей и родственников.

Существует еще одна возможность анализа завещаний – как текста, имеющего свою интересную и сложную структуру и особенности строения, проявляющиеся на всех уровнях языковой системы.

Известно положение, согласно которому, «для того, чтобы данное понятие могло быть определено как «текст», оно должно быть, минимально, дважды закодировано. Так, например, сообщение, определяемое как «закон», отличается от описания некоего криминального случая тем, что одновременно принадлежит и естественному, и юридическому языку, составляя в первом случае цепочку знаков с разными значениями, а во втором – некоторый сложный знак с единым значением» [1: 4]. Действительно, каждое завещание воспринимается как единый знак, несмотря на то, что его текстовое пространство обладает сложной суперструктурой, в которой легко можно выделить отдельные части. Или, правильнее будет сказать, что именно благодаря этой суперструктуре, отсутствующей в обычном устном общении, тексты завещаний становятся знаками.

Под суперструктурой вслед за Т. Ван Дейком понимается «традиционная, культурно-обусловленная схематическая структура – одна из высших форм, организующая макро-позиции (глобальное содержание текста). Так, рассказам обычно приписывается нарративная схема, состоящая из иерархической структуры таких традиционных категорий, как Завязка, Кульминация и Развязка. Своих схемы имеют доказательства и отчеты о психологических исследованиях» [2: 169].

Тексты завещаний также имеют свою суперструктуру, каждое составляющее которой имеет свои правила построения и, тем не менее, объединяется с другими составляющими в единый сложный знак. Как и в основе построения многих других юридических текстов, как старого, так и нового времени, в основе завещаний лежит «жесткий и размножаемый образец» [3: 85], который определяет глобальную модель текста. Эту модель можно рассматривать на различных уровнях, определяя, например, лексическую структуру текста, но здесь мы остановимся на одной из универсальных и определяющих категорий, а именно на категории модальности в ее применении к целому тексту.

Собственно текст завещания начинался с фрагмента, в котором завещатель называл себя и указывал причины составления этого документа. Их можно условно разделить на сакральные (божественные законы устройства мира) и профанные (реальные жизненные обстоятельства). Вот пример первого:

Ia Mikolaj Burzyniecki ziemianin H Kro Woiewodzwa Pol wiedząc iz natym swiecie nic tak stalego ani trwalego bydz niemoze coby ostatniemu niemogło podlegac vpadkowi, Lubo kazda rzecz do ruiny sklonna A zywoť iednak Ludzki Iako cien przemija, y Iako kwiat wiedznieje y do upadku naysposobniejszego zayzrosna przytym smierc, ktora y naywiekszych Monarchow trwozy, Takoz y kazdego nieodwołczną za przysciem czasu nieuchronnych wyrokow bozkich czyni Executią. Poniewasz kazdy Człowiek od Boga naywyższego tym Terminem smiertelnosci iest ocesklowany yzycie ludzkie doczesnymi sffatygowane trudami wszelkich prac przykrosci y roskoszy wszelkich ni przez co tylko przez smierc pozbyc się moze (Полоцк. 249)

Модальность этой части завещания здесь и в других текстах определяется, во-первых, лексическими модификаторами. Прежде всего, это модальность долженствования: *one-mu nauieki Iako poddany mam należeć prawem przyrodzonym* (Полоцк. 106); *kazden człowiek ... musi oczekiwać tego kresu iako dla ludzi od swtorzyciela Nieba y Ziemi przeznaczonego* (Полоцк. 244); *kazdy człowiek na tym padolu placzu ziący długo lub krotko dług smiertelnosci wypiacie musi* (Минск. 39), в том числе долженствование, понимаемое как невозможность: *Surowosci niewzjętej Smierci Zaden człowiek Sprzéciwić sie niemoze* (Брест. 139); *wiedząc iz natym swiecie nic tak stalego ani trwalego bydz niemoze* (Полоцк. 249).

Последний из приведенных примеров показывает, что на модальность долженствования (деонтическую модальность) накладывается эпистемическая модальность, связанная с выражением уверенности говорящего в достоверности сообщаемой информации. В данном случае эта модальность выражается предикатами семантического поля знания, ср. также: *pamiętaiąc noto dobrze iz każdy człowiek natym mizernym swiecie ziący dług smiertelnosci koniecznie wypłacić musi i nic sobie pewniejsze-go obiecywać nadsmierć nie może* (Полоцк. 141) *Przedsiębierzysz w rozsądną uwage Swiat y Zycie w nim Ludzkie ze tylko kolor iest y nikczemna pozoru swiata tego farba...* (Брест. 651); *znaiąc się bydz człowiekiem smiertelnym podległym ogolnemu dekreтови boskiemu podlug ktorego każdy człowiek ziący koniecznie*

umrzec musi (Минск. 772). К этому же полю относят предикаты чувственного восприятия в определенных контекстах, см., например, [4]. Подобные предикаты встречаем во фрагментах: *przeto y Ia Ierzy Hrehorowiā Iaholkowski ... **widząc** to Dobrze Iz natým mizernym Swiecie niemasz nic wiecznego Ani trwałego* (Брест. 139); *Gdy sobie **stawiam przed oczy** ze Každy człowiek natým Swiecie ziący musi według wyroku Boskiego wypłacić dług Śmier-telnosci* (Брест. 939); *Od kolebki życia moiego aż do starości ciągle **przed oczyma miałem przykłady** nieporuszonego Dekretu Oyca Naszego Przedwiecznego* (Минск. 38). На первый взгляд представляется, что в данном случае речь идет об апостериорном знании, т.е. опирающемся на собственный житейский опыт. Примем, однако, во внимание тот факт, что приведенные высказывания – это часть жесткой схемы (что подтверждается их присутствием в документах, созданных в различных местах и в разное время), соответственно, ни о каком собственном мнении речь идти не может. И действительно, если рассматривать общую модальность фрагмента в целом в его представленности в отдельном тексте, можно видеть, что речь все же идет о высшем знании, полученном неэмпирическим путем: *Pamiętając tez na Słowa przedwieczney Mondroski ze niebo y Ziemia przemną nie słowa Pana zastempow nie przeminą lecz trwać nawieki będę...* (Брест. 651); *niespodziewa sie niczego Innego tylko wzdrowiu chorobę y wchorobie śmierci O której y Sam Zbawiciel nas **ostrzega przez Ewangellią Świętą*** (Полоцк 141); *Ja stosując się do woli Jego **Przenajświętszey*** (Брест. 1833). Собственно, здесь речь идет о вере, которая представляется как «модус знания, в котором загружено понятие свидетельства... (т.е.), вера всегда основана на чем-то другом, большем, чем одно свидетельство» [5: 266].

Профанное составляющее этой части завещания, как правило, очень кратко (исключение среди рассмотренных документов составляет находящееся в материалах Минского земского суда завещание подкомория Миколая Бильдюкевича, который вспомнил обиду, причиненную его отцом и дочерью). В нем указываются причины составления этого документа: как правило, старость и тяжелая болезнь –

bądcą odniemałego czasu od Pana Boga obłożną chorobą nawiedziny y Ręką Prawą władnąc niemoge Jednak Przý dobrej Pamięci y Zupełnym Rozumie (Брест. 141) –

или потребность привести в порядок свои дела –

przeto y Ia mając to wszystko w pilney consederacyey y w zupełnym zdrowiu, y w dobrej ostaiąc pamięci a nie czakaiąc ostatniego Punkta gdy się dusza z ciałem będzie rozłączać (Полоцк. 249) –

а также то, что составитель завещания пребывает в здравом уме и твердой памяти. Временной план (настоящее время) и категория индикатива формируют в этих высказываниях объективно-модальные отношения реальности и временной определенности.

Следующий фрагмент текста завещания выделяется как содержательно, так и на основании модальной рамки, отграничивающей его от остального текста. Это собственно завещательная часть, в которой завещатель излагает свою волю, например:

chcę przed czasem iako naydostateczniej na tę niepewną przysposobic się godzinę. Na-przod Tobie Boże moy za wielkie Łaski y Dobrodzieystwa Twoje ktoremis mię w Życiu moim opatrować raczył pokornie podziękowawszy Duszę moją grzeszną w ręce niewymownego Miłosierdzia twego Przenajświętszego oddaę mając nadzieię we Krwi Ranach y Męce Zbawiciela y

Odkupiciela moiego że ią do Łaski swoiey (: niepamiętaiąc na ciężkie grzechy moie Za Przyczyną Przenajświętszey Panny Maryi Aniołow SS Parronow moich:) przyiąć będzie raczył. Ciało zaś moie grzeszne iakoz Ziemi Ziemi też oddaie, które aby porządkiem Chrzescianskimna Cmentarzu przy Kosciele Wielanowskim było pochowane oto uniżenie upraszam Jxa Usżynskiego Plebana Wielanowskiego Dobrodzieia mego, zato Zona moja powinna będzie podług możności nadgrodzić osobliwie na Mszy SS za Duszę moią Zona moja ma dać do Kosciola y do Cerkwi także podług możności oco upraszam Zony moiey aby było przy pochowaniu Mszy SS y Bractwo oco uniżenie upraszam [Fortunę] Fortunę która na nas Trzech Braci Rodzonych spadła; mnie Leona, Jgnacego, Walentego Tokarzewskich Karasiewiczow S P JP Macieia Tokarzewskiego Karasiewicza Oycy y Dobrod. naszego na nas Trzech Braci Rodzonych spadła, którą tę Fortunę moie z Wydziału Braci moich Rodzonych na Mnie Cześć Trzecia należy na osobę moią którą tę Fortunę wydzielam Synowi memu Rodzonemu Piotrowi Tokarzewskiemu który Rodzi się z Hruswickiey Pierwszego Małżeństwa połowę tej Fortuny y połowę zabudowania mego własnego, do więcey nienależyć ma nidoczego. Drugą część połowę teyże Fortuny moiey Oyczystey podług zapisow przyznanych w Mielniku Zenie moiey powtorney JP Konstancyi z Deholow Tokarzewskiey Małżce moiey Leguię y zapisuię Dożywotnią Panią y do Połowy Zabudowania wszystkiego mieszkalnego Gumiennego y Chlewnego natym wszystkim ma moc dożywociu, a ten Budynek to iest Chata w tyle od Witanowszczyzny daie y daruię Jeymci Małżce moiey wolno czy sprzedać czy komu darować daie moc (Брест. 939-940).

Модальные отношения, возникающие в этом фрагменте (и в соответствующих частях других завещаний) представляются достаточно сложными. Прежде всего, здесь очевидно соединение деонтической (*powinna będzie... nadgrodzić, ma dać, wolno czy sprzedać czy komu darować*) и волитивной модальности (*upraszam Zony moiey*). То же наблюдаем и в других текстах завещаний: с одной стороны, долженствование: *Dług Rodzicow moich na sie zaciągniony ... długo lub krutko wypłacić mi należy* (Брест. 651); *Corki y Syn moy Marcin powinni do wzrosta tak być przy zięciu moim Samuelu Płaskowickim* (Минск. 404); *synowie moy Antoni, Ierzy i Stanisław mają wziąć gotowych pieniędzy w szufladzie dolney* (Полоцк. 244); а с другой приказаания: *tym ostatniey woli testamentem rozporządzam* (Полоцк. 249); *naznaczam złotych piędziesiąt dać* (Полоцк. 106); *postanowiłem tą ostatnią woli moiey dyspozycyą następne uczynić* (Минск. 39); *one stwierdzam do tego Zmłosci moiey małżeskiey do zrostu lat Syna mego* (Брест. 141); и просьбы: *Maiestatu Bozego błagac* (Брест. 651); *prosząc najmilszą małzonkę moią Imci Annę z Piecznikowskich Czechowiczą o zaięcie się Pogrzebem ciała moiego* (Минск. 38); *Ciało moie grzeszne ...aby obrządkiem Chrzescianskim przy Kosciele Krasnosielskim pogrzebione zostało najmilszego przyjaciela mego I.P.Iana Iastrzebskiego Łowczego Lidzkiego upraszam yobliguię* (Минск, 38) и т.д.; ср. соединение этих типов модальных значений – *obowiażuię iako mąż moy a Ociec Dzieci Swoich Pomienionych był pamiętny y onich miał należyte staranie* (Брест. 1835).

С деонтической и волитивной модальностью тесно связана модальность желания, ср.: *upraszam przezmiłosc Boską aby był dobrodzieiem teyże corce moiey a według opisu swego I Deklaracy zadoysciem iey lat chciał złotych sto oddać beż żadnego zatrudnienia* (Полоцк. 142). В этом фрагменте глагол имеющий значение желания (*chciał...oddać*), безусловно, представляет необходимость, связанную с волеизъявлением завещателя: 'должен отдать, поскольку я выразил такую волю'. Ср. также: *oddaie się opiece upraszaiąc aby mie wszelkimi*

zastempowac raczyli sposobami (Брест. 652); *Testamentową ostatnią dyspozycją chce mieć y Ządam aby na wiekopomne czasy we wszystkich punktach wyżej wyrażonych bez naruszenia trwała* (Брест. 653).

Как известно, для обозначения экспликации желания существуют два термина: дезидеративность и оптативность. Для их различения еще Е. Курилович предложил ограничивать говорящего и деятеля. Дезидератив – это желание деятеля, а оптатив – это желания говорящего [6]. Такое разграничение, предложенное для морфологического выражения модальности, применимо и к рассматриваемым текстам, где оно выражается лексически, но само различие проявляется, скорее, на синтаксическом уровне. Оптативное значение представляют предикаты главных предложений, в которых говорится о желании адресант распорядиться относительно материальных и духовных ценностей, которыми он владеет в этой жизни: *Takosz stosownie swoiey chęci mam życzenie y chcę mieć ażeby pozgonie moim pozostałe dzieci moje wiedzieli y znali kazden o swoiey własności* (Полоцк. 244), *chcę przed czasem iako naydostateczniej na tę niepewną przysposobic się godzinę* (Брест. 939).

Дезидеративную функцию предикаты со значением желания реализуют в придаточных предложениях, в которых главная часть содержит волитивный предикат, выражающий значение просьбы: *Zapisuię wielce prosząc aby te mało rzecz ode mnie sługi swey y Krwi bliskiey, wdziecznie przyionć raczył, JP Alexandrowi Zienkowiczowi* (Минск 386); Именно дезидератив в завещаниях в завещаниях выступает в деонтической функции, о которой говорилось выше: экспликация говорящим желания наследника или душеприказчика на самом деле имплицитно содержит долженствование, выражает представление завещателя о том, что должно иметь место после его смерти.

Особенно часто встречаются подобные конструкции и в следующей части завещания, содержащей прощальные формулы и просьбы о прощении грехов: *A w Szczegolności Wszystkich iezelim przez wiek Zycia mego uraził przepraszam yobliguie aby mi Wszelkie Krzywdy do mnie mające odpuscic raczyli, Zegnam Swiat y Jego obludę oddaiąc się wieczney Pana Boga chwale tak dotąd żyjących koniec założony, y proszę miłosierdzia Bożego nieograniczonego aby winy moje odpusciwszy miłosciwie do siebie przyiąc raczył* (Брест. 654).

Такие предложения с дезидеративными придаточными присутствуют и в обязательной заключительной части завещания, собственно оформляющей его как таковое, а именно при упоминании лиц, присутствующих при завещании, подписывающих его и скрепляющих личной печатью: *prosiłem opodpis Rąk y Przyłożenie Pieczęci Ichmw Panow Pieczętarzow nizey napodpisach rąk wyrażonych, ktorzy Ichm Zaustną Prosbą moią Podpisac się Raczyli* (Брест. 142); *Rzeczewiste uprosiłem ktorzy Ichm podpisac się raczyli Iako nie od umiętney pisma* (Полоцк. 142). В данном случае значение долженствования очевидно: без подписи и печати свидетелей завещание было бы недействительным [7: 60].

После смерти завещателя составленное таким образом завещание должно было быть представлено в земский суд и вписано в актовые книги. Об этом свидетельствовала запись, предвещающая сам текст завещания:

Na rokach sądowych ziemskich potrzech Krolskich święcie Rzymskim przypadłych I Akta Iuridyko w Mieście IKMsci Połocku odprawuiących się przed nami Troianem Hłaską sędzią Iozephatem Antonim Sielawą Podseǳkiem a Bazylim Rypinskim Pisarzem Urzędnikami sądowymi Ziemiemi Woiewodztwa Połockiego comparentes personaliter u sądu Imsc Antoni Ka-

czanowski Straznikowicz Smolenski Testament zeszlego Ipana Iakuba de Lindy opiekun syna zeszlego de Lindy do Akt podał cuius tenor seguit talis

и заключающая его

Takowy to testamēt za podaniem przez wyzey pomienioną osobę do Akt Xiąg Ziemskich Wwa Połł jest przyięty u wpisany (Полоцк. 244).

Только после подобной процедуры текст завещания приобретал юридическую силу и мог выполнять свою основную функцию. Используя предложенные еще Ш.Балли понятия диктума (фактического содержания) и модуса (оценки излагаемых фактов) [8], можно предположить, что эта часть представляет собой своего рода модус по отношению к тексту завещания, являющемуся в данном случае диктумом. Разумеется, в данном случае модальность понимается достаточно широко, и речь идет не об оценке сведений, содержащихся далее в тексте, даже с точки зрения истинности – ложности. Этот фрагмент связан с оценкой в области верификации личности адресанта и правильности составления текста, а также времени его составления – действительным признавалось последнее завещание. Текст помещался в своего рода модальную рамку, которая делала возможным само его существование.

Таким образом, можно представлять рассматриваемые завещания XVIII века как сложно организованный текст, в котором обнаруживаются практически все типы модальных значений, определяемые на различных уровнях участников ситуации, в которой текст функционировал. На собственно текстовую суперструктуру в данном случае накладывается дополнительная модальная рамка, верифицирующая саму реальность текста завещания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста // Ученые записки Тартуского государственного университета, 1981, вып. 515. Структура и семиотика художественного текста. – С. 3 – 7.
2. ван Дейк Т.А., Кинч В. Стратегия понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. Москва: Прогресс, 1988. – С. 153 – 211.
3. Wojtak M. Teksty w tekście – o pewnym typie relacji kontekstualnych (na przykładzie ortyli magdeburskich // Tekst: analizy i interpretacje. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998. – S. 85 – 97.
4. Апресян Ю. Д. Системообразующие смыслы «знать» и «считать» в русском языке // Русский язык в научном освещении. – № 1. – М., 2001. – С. 5-26.
5. Chafe W. Evidentiality in English Conversation and Academic Writing // Chafe W. & Nickols J. **Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology**. – Norwood, N.J. : Ablex Pub. Corp. – S. 261-272.
6. Kuryłowicz J. The inflectional categories of Indo-European. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1964.
7. Голубева Л.А. Наследственное право феодальной Беларуси. – Минск: «ФУСТ» БГУ, 2002.
8. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – Москва: УРСС, 2001.

ІСТОЧНИКИ

Брест. – Брестський земський суд, актова книга, фонд 1741, опис 1. 1766 г.

Минск. – Минський земський суд, актова книга, фонд 1769, опис 1. 1769–1777 гг.

Полоцк. – Полоцький земський суд, актова книга, фонд 1778, опис 1. 1730 г.

УДК 82-3 (477) (Гуменна)

Николюк Т.
(Луцьк, Україна)

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ «ЗОЛОТИЙ ПЛУГ»

Завдяки інтертекстуальному дослідженню роману Докії Гуменної «Золотий плуг» вдається краще зрозуміти окремі образи та епізоди твору.

Специфіка інтертексту «Золотого плуга» в тому, що наукові коментарі та сюжет текстуально розділені і не синтезовані, алюзії зазвичай трансформуються у справжні видива. Претекстом до твору стали власні наукові спостереження Докії Гуменної, реалізовані в есе письменниці, але в романі вона творчо інтерпретувала окремі історичні події.

Благодаря интертекстуальному исследованию романа Евдокии Гуменной «Золотой плуг» удастся лучше понять отдельные образы и эпизоды произведения.

Специфика интертекста «Золотого плуга» в том, что научные комментарии и сюжет текстуально разделенные и не синтезированные, аллюзии обычно трансформируются в настоящие видения. Претекстом к произведению стали собственные научные наблюдения Евдокии Гуменной, реализованные в эссе писательницы, но в романе она творчески интерпретировала отдельные исторические события.

Intertextual research of the novel «Zoloty plug» (Golden plough) can help understanding better its single images and episodes.

Scientific comments and plot are separated textually and not synthesized. That is the specific feature of the novel intertext. Hints are usually transformed into real vision. Dokia Humenna scientific observations became pretext to her novel. The author wrote them in the essay. But only separate historical events are interpreted creatively in the novel.

Термін «інтертекстуальність» (фр. *intertextualité*, англ. *intertextuality*), запропонований у 1969 році Ю. Кристевою на означення «текстової інтеракції в межах самого тексту». Інтертекстуальність – взаємодія різних кодів, дискурсів чи голосів всередині тексту, а також

метод дослідження його як знакової системи, що перебуває у зв'язку з іншими системами. У інтертекстовому просторі роману де Ла Саля «Маленький Жан де Сентре» дослідниця вирізняє синтез чоловічого (вплив куртуазної літератури), схоластичного (характерний для структури роману), карнавального (нагромадження слів) та інших дискурсів [8: 564]. До Ю. Кристеві поняття взаємодії текстів не було нове в літературознавстві: Михайло Бахтін його кваліфікував як «діалогічність». Мовознавець зауважив, що будь-яке прочитання чи навіть розуміння тексту – це його нове життя. Завдяки новому сприйняттю і перекладу відбувається діалогічний зв'язок між першоджерелом та новотвором [1: 53].

З часом дослідники по-різному варіювали зміст терміну, але основна думка, покладена в його основу, не змінилась: новий текст – реакція на попередній.

До цього часу проблема інтертекстуальності залишається актуальною у літературознавстві, інтертекстуальність визначають як одну з ознак інтелектуальної прози [10: 78], завдяки виявленню «міжтекстових» зв'язків у творах часто вдається дешифрувати їх прихований зміст [9: 28]. Алюзіями, ремінісценціями наповнені твори інтелектуальної прози: П. Зюскінда, О. Гакслі, Г. Гессе, В. Шевчука, В. Петрова та тексти Докії Гуменної.

Специфіка інтертексту творів Докії Гуменної в тому, що претекстами до її сюжетних роману та повісті (роману «Золотий плуг», повісті «Небесний змії») стали власні есе письменниці.

Завдяки вивченню інтертекстуальних співвідношень у романі «Золотий плуг» вдається дешифрувати його назву. І. Дибко-Филипчак вважала її дещо символічною: плуг «оре нашу землю рідну, що в своїх надрах заховала золото скитів» [6: 12]. Однак дослідниця не зауважила, що оскільки основою твору стали есе «Благослови, Мати» та «Минуле пливе в прийдешнє», в яких Докія Гуменна дешифрувала міфи та обряди, то поняття «золотий плуг» має інше пояснення. Трьом братам, Ліпоксаю, Артоксаю, Колаксаю, впали з неба дорогоцінні предмети, але золотий плуг, як знак царської влади, дістався найменшому. Колаксай був першим скіфським царем.

Саме царські скіфи стають об'єктом дослідження Миколи Мадія, головного героя, який припускає генетичний зв'язок між ним та князем Мадієм, скитським ватагом 614 р. до н. е. Молодий учений пригадує, що його дядько був рудоволосий і кремезний, як описують скіфів грецькі дослідники, а він сам радий призначенню на роботу на південь, оскільки село Кам'янка, куди їде Микола, – у сусідстві з Атеєвою столицею – Кам'янським городищем. Попри вказані паралелі в нього немає більше нічого спільного зі скитами. Хлопець нерішучий, спокійний, не вміє відбитись від нав'язаного знайомою Майєю кохання і сподівається на допомогу нареченої Надійки, яка повинна вирішити його проблему.

Натомість інший персонаж – Гаїна Сай – уже більше підходить під означення «скіфської степової принцеси» [5: 19]. Дівчина повсякчас займається самовдосконаленням, пише, дарма, що її твори не публікують. Мадій розуміє, що в Гаїні органічно поєдналось два образи: таємничої дівчини-жриці з казкової країни Гіпербореї та відчайдушної амазонки.

Гіперборейкою він уявляє її тому, що «щось таке йде від неї, від її привабливості, чого не можна словами переказати» [5: 132].

Про фантастичну країну є чимало згадок у грецьких письменників, але достовірної інформації немає. У казці-есе «Благослови, Мати» Докія Гуменна намагалась локалізувати її: «Де вона, ця країна? «за Ріпейськими горами.» Що воно за Ріпейські гори? Тут

погляди поділяються. Одні вважають, що це Уральські гори, а другі – що десь недалеко Істра, що це ніби Карпати... Але це якась тепла країна, коли з Гіпербореї, від берегів Істру Геракл приніс до Греції оливки» [3: 121].

Водночас у Сай прізвище кочових царських скитів, то як може бути Ляодіка (гіперборейська жриця) одночасно і гіперборейкою, дочкою хліборобів, і степовою принцесою? Прообраз Гаїни – синтез двох різних епох: трипільської та вершиницької. Як могли так швидко змінитись часи, що хліборобське Трипілля перетворилось на драпіжницьке скіфське? Микола Мадій сам і відповідає на риторичне запитання: крім скіфів-кочівників були й осілі скити, які й продовжили традицію Трипілля.

Не до кінця зрозумілою може видатись інша аллюзія: Гаїна Сай і Артеміда. Донька Зевса, покровителька тварин та людей ідентифікується з дівчиною з «простацькими» жестами [5: 179]. Але якщо доцільна асоціація героїні зі степовою принцесою, то чому не ототожнити її і з божеством, адже саме на скіфських золотих прикрасах зображувалась богиня, яка асоціювалась із Артемідою [3: 141], до того ж гіперборейські дівчата приносили їй жертву.

Хлопець називає її Київською Дівою Таврополою, скіфотаврійським божеством, яке постійно потребує жертв, коли Гаїна привертає увагу інших чоловіків. Про особливу кровожерність Херсонеської Диви Докія Гуменна наголосила в казці-есе, посилаючись на працю Н.Пятишевої, яка описує херсонеську царицю як жінку з головою корови та нижчими зміїними кінцівками [3: 71].

Перетворення «степової царівни», «гіперборейки» в Діву Таврополу зумовлене особистим ставленням Миколи до Гаїни. Якщо спершу дівчина видавалась йому міфічною незнайомкою, то пізніше він дізнався про її «куркульське» походження, і образ втратив своє первинне значення.

Аллюзії в романі зазвичай трансформуються у справжні види: «Бо це через неї (Гаїну – Т.Н.) побачив він той далекий світ, відділений двома чи трьома тисячоліттями, через неї в ньому опинився. Один раз – гіперборейка з пшеничними колосками. Ну, а другим разом примерещилася вона йому степовою принцесою, що сяє золотом. Довга її сукня була вся обшита бляшками, що мінились при кожному найменшому русі. Стан перевитий поясом, із золотих ланок сплєтеним» [5: 19].

Візії Миколи Мадія подеколи перериваються життєвими колізіями: головний герой змушений на певний час припинити роботу над кандидатською дисертацією з огляду на народження сина та вчителювання. Події у житті головного героя незначні, зате перманентно працює думка: яка етимологія слова «скити»? Чи скотар і скит – не одне й те ж? Напевно, це люди, які мали справу зі шкірою, бо ж у греків воно означає шкіру?

У творі чимало варіацій лексем із семантикою «думати»: ширяє думка, шкрябається, вібує, думка-пожежа, піснота думок, стріла думки, мозок пухне, думка-брунька та ін., тому не випадково авторка здебільшого акцентувала увагу на внутрішньому сюжеті.

Показовий щодо цього образ Гаїни Сай. Про життєві перипетії дівчини можна дізнатись з двох випадково почутих Миколою розмов знайомих та глибокого депресивного стану самої героїні. Щоб позбутись такого стану, Гаїна вивчає класиків, аналізує, узагальнює та формує власний літературний смак: «...взяла навмання іншу книжку, ось – «Двадцять років згодом». Спочатку не подобалось: нема характеристик дійових осіб.

Голі зав'язки й інтрига, утерті персонажі. Неглибоко, тенденційно... Гай-гай! Далеко до «Королеви Марго» і «Трьох мушкетерів!» Але як виступив на сцену Арамис із його епікуреїзмом, Гаїна увійшла в смак. Ці суто французькі дотепи, цей стиль «гайнування життя»... Ні, таки французька література – корона всіх літератур!» [5:189].

Зазвичай вона оцінює власні вчинки, намагається усвідомити та знайти сенс щастя і погоджується зі Стендалем, що щастя – це бути поруч із коханою людиною, то ж зрозуміло, чому Н. Іщук-Пазуняк кваліфікувала роман як «психологічне плетиво» [7:179].

У творі немає динамічного сюжету, натомість герої спілкуються візуально почасти тому, що здебільшого перебувають у стані інтелектуальної напруги. Стосунки Мадія та Сай обмежуються «мовчазним романом»: «Скільки вже разів без слів вони сварилися! І кожен раз так: після великого зближення настає холод» [5: 195]. Микола перед особистим життям надає перевагу науковій кар'єрі, адже «роман із гетитами куди цікавіший, куди захопливіший!» [5: 179], тому у творі домінує перша сюжетна лінія.

Молодому дослідникові скіфська тема видається напрочуд цікавою передусім тому, що він з'ясовує, ким був його прашур Мадій. Йому не дуже хочеться мати предків азійських зайд, які пили вино з людських черепів, а зі шкіри вбитих ворогів робили рушники. Микола – конкретизований образ українця. Від імені останнього у казці-есе «Благослови, Мати» Докія Гуменна спростовувала обвинувачення греків з приводу дикунських скіфських звичаїв: «Це так греки уявляли собі своїх північних сусідів, що, до речі, годували їх гіперборейським хлібом. Так, наче греки не були такі самі! Чи не приносили вони в жертву людей перед початком війни, та ще й свого власного роду?» [3: 179].

Роздуми аспіранта укладаються в метатекст і тому лише після прочитання обох творів: і «Золотого плуга», і «Благослови, Мати» – стає зрозуміло, чому письменниця у другому трохи по-іншому інтерпретувала релігійні уявлення скитів. У казці-есе вона прокламувала богиню Табіті як найбільш шановане божество в середовищі скіфів [3: 178]. У романі «Золотий плуг» авторка наголошувала на тому, що вони так шанували Ареса, що тільки йому приносили жертви, тому їх і назвали Аресовим плем'ям [5: 41].

Вочевидь, Докію Гуменну до неоднозначного трактування верховного покровителя спонукала тема казки-есе – прерогатива матріархального чи матрилокального суспільства упродовж багатьох тисячоліть. У VII-VIII ст. можна віднайти останній відгомін стійкого матріархального ладу на території України, а якщо так, то скити повинні були шанувати жіноче божество більше, ніж чоловіче.

По-різному письменниця описувала ірландську кінську богиню-вершницю Магог. У казці-есе вона обмежилась лише посиланням на дослідника Т. Летбріджа, який присвятив Магог цілу книжку [3: 155]. У романі «Золотий плуг» Микола Мадій спостерігає, що в тих місцях, де колись вшановувалась богиня, і донині відбуваються кінські базари, а в переказах зберігаються оповіді про кельтів, які любили наїдатись, пити, бенкетувати, а звеселяли їх слух співці-барди. Студент проводить паралелі: то це, може, княжі чи скитські часи, адже звичай у них дуже подібні? [5: 65] У казці-есе «Благослови, Мати» з'ясовуємо, що думка Миколи Мадія – це не робоча гіпотеза Докії Гуменної, а раніше запропоноване припущення дослідника кельтів Т. Повелла, поглиблене письменницею [3: 155]. У скіфському ритуалі загального об'їдання м'ясом та присягання скитів у вірності одне одному на воловій шкурі вона вбачає рудимент архаїчного тотемістичного світогляду, коли корова

була в центрі релігійних уявлень. Скити та кельти мають якесь спільне тотемне минуле, то ж не дивно, що їх ідентифікує й В. Петров, і Т. Повелл [3: 153].

Дипломна Миколи Мадія – не компілятивна праця, а почасти оригінальний погляд самої авторки на певні історичні процеси. У «Золотому плузі» письменниця намагалась донести власні гіпотези ширшому читацькому загалові, тому не обтяжувала читача надміром цитат та авторитетних прізвищ дослідників. Голос автора, такий виразний в есе «Благослови, Мати», «Родинний альбом» та «Минуле пливе в прийдешнє», змінюється роздумами головного героя, міркуваннями науковців Аріядни й Тараса.

Роман «Золотий плуг» та повість «Небесний змій» не підпорядковані науковому стилю, як, приміром, есе. Для Миколи Мадія вагомою причиною написання дипломної роботи про скитів стало зацікавлення прашчуром Мадієм, а не актуальністю проблеми, як-от в есе «Минуле пливе в прийдешнє.»

У «Золотому плузі» немає цитат, а прізвища дослідників згадуються спорадично, натомість окремі цікаві думки вчених авторка вкладає в уста деяких героїв. Так, гіпотезу М. Грушевського про «Кривий танець» як тип архаїчного хороводу, у романі пропонує кандидат історичних наук Аріядна. Знайома Миколи дешифрує символіку спіралі як таємниці життя й буття [5: 150]. Символічне ім'я героїні – це ж Аріядна дала Міносу клубок із нитками, щоб знайти вихід із лабіринту-спіралі.

Героїня констатує, що печери на Україні зі складною конструкцією свідчать про залишки давнього палеолітичного світогляду на нашій землі. Це вже припущення Докії Гуменної [3: 56].

Аріядна також стверджує, що муст'єрець колись уявляв печеру-лабіринт як лоно матері, адже саме вона має в собі постійне й невичерпне джерело життя. Лабіринт же – складна дорога до еару, того світу, яку треба пройти покійному і повернутись назад. Остання теза – гіпотеза Б. Тураєва, що згадується й поглиблюється в казці-есе «Благослови, Мати» [3: 60].

Спостереження письменниці про спадковість традиції скіфської державності в руських князів та козаків висловлює Майя, дружина Миколи, яка цю гіпотезу почула від свого ж чоловіка: «А ти розкажи, як то колись говорив, про старовинні традиції державності на Запоріжжі та про спадковість цієї традиції в руських князів, чи ото запорозьких козаків... то на Дону й Кубані ще до революції козак мав ставати до війська у повному спорядженні – із своїм конем, харчами. Це ще скитська традиція. Вони так комплектували своє військо» [5: 131].

Зрідка авторка моделювала ситуації з власного життя, щоб урізноманітнити сюжет та створити альтернативний образ Майї, і ним стала Надійка – наречена Миколи.

У зв'язку з певними обставинами Надія виходить заміж за осетинця і починає листування із колишнім нареченим, де розповідає про специфіку осетинської мови, їхні традиції, звичаї, щоб допомогти хлопцеві в написанні кандидатської дисертації.

Прикметно, що згаданий епізод письменниця використала пізніше в автобіографічному романі «Дар Евдотей.» Виявляється, така пригода трапилась із нею у Туркменістані, де вона познайомилась із Оразом, який і запропонував одруження [4: 150]. Усю інформацію про історію туркменського племені кочівників, дуже подібного до кочових скіфів, Докія Гуменна отримала «з перших уст» – від потенційного нареченого. Тож у «Золотому плузі» протоджерелом цих наукових відомостей є записи та спогади самої авторки.

«Виписані» з власного життя й інші епізоди. Наприклад, інтелектуальне оточення Мадія,

як і в Докії Гуменної, дуже обмежене: крім Аріадни і Тараса йому немає з ким поділитись власними спостереженнями, тому історіософські роздуми головного героя переважно набирають монологічної форми. Внутрішній монолог складається з реплік, що не обумовлюють реагування адресата, а відображають реакцію героя на опрацьований ним науковий матеріал: «Так чудово викладається в голові майбутня дипломова праця! Але в неї вдирається репліка: то це вже з тих часів, від двох з половиною тисяч років Україна все когось своїм хлібом годує? Так, так, Геродот виразно пише: «Скити-орачі викохували хліб не тільки для себе, а й на продаж...» [5: 18].

Микола стає виразником ідей Докії Гуменної, то ж не випадково він остерігається бути об'єктом критики партійного комітету. Коли письменниця почала захоплюватись давньою історією, знайомі попереджували її про небезпечне хобі: зацікавлення тотемізмом могло спричинити звинувачення з боку партійних авторитетів у втечі від дійсності. В.Гаків так і оцінив специфіку жанру наукової фантастики 60-х років: «Ще одна суттєва трансформація, яку неважко було помітити, – це аполітичність, *втеча від реальності*, що замінила войовничість...» [2: 6]. Не дивує, що Н. Ішук-Пазуняк кваліфікує роман «Золотий плуг» як науково-фантастичний [7: 179].

Микола Мадій витворює власний езотеричний світ – це місце роздумів та марень: «А Микола був далеко-далеко. На Закавказзі. Крім арієвого племені халібів, добувачів заліза з надр матері-землі, знайшов він там ще й арієвих дочок» [5: 184]. Картини історичного минулого, які проектує студент в уяві, – готові моделі образів-ілюстрацій казки-есе «Благослови, Мати», тому подеколи письменниця називала роздуми Миколи казкою [5: 130].

«Благослови, Мати» якоюсь мірою транспонується в романі «Золотий плуг» у формі метатексту, в останньому творі авторка-дослідник виступає в ролі персонажа. Якщо в казці-есе її гіпотези можна було вирізнити з-поміж інших теорій завдяки посиланням на наукові джерела, то в «Золотому плузі» письменниця чітко визначила міркування головного героя та інших учених, обмежуючись узагальненнями на кшталт «як стверджують історики», «на думку деяких авторитетів»: «Але Микола має ще якусь, свою, ні Тарасову, ні Аріяднину думку» [5: 199].

Роздуми Мадія не завжди органічно об'єднуються в сюжет, а подеколи переплітаються з побутовими думками: «Якби так фільмом зловити його думки, то на плівці знайшлася б химерна мішанина [5: 17]. Таким чином порушується чітка структура роману: наукові ідеї Миколи – літературні задуми, морально-психологічні проблеми в житті Гаїни Сай. Головна героїня твору почасти стає учасницею видінь студента, отже, дві сюжетні лінії накладаються і творять окремий третій план: картини-образи, які трансформуються в сюжет у наступній повісті Докії Гуменної «Небесний змій.»

Отже, аналізуючи інтертекстуальні співвідношення у романі «Золотий плуг», можна декодувати чимало образів та сюжетів, які без глибшого прочитання можуть сприйматись реципієнтом поверхово.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва, 1975. – С. 6-71.

2. Гаков В. Виток спирали. – Москва, 1980. – 64с.
3. Гуменна Д. Благослови, Мати. – К., 1995. – 272с.
4. Гуменна Д. Дар Евдотей. – Т.2 Жар і крига. – Балтимор-Торонто, 1990. – 346с.
5. Гуменна Д. Золотий плуг. – Нью-Йорк, 1968. – 260с.
6. Дибко-Филипчак І. Творителька цінностей // Нові дні. – 1990. – №484. – С.12-14.
7. Ішук-Пазуняк Н. Постаць, доля і праця Докії Гуменної // Березіль. – 1995. – № 9-10. – С. 173-180.
8. Кристева Ю. Интертекстуальность // Кристева Ю. Избранные труды: разрушение поэтики. – М., 2004. – С. 527-564.
9. Николок Т. Интертекстуальність як спосіб «інакомовлення» у повісті Докії Гуменної «Небесний змій» // Слово і час. – 2005. – №10. – С. 22-30.
10. Синицька Н. Характерні ознаки інтелектуальної прози // Слово і час. – 2003. – №11. – С.75-80.

УДК 811.161.3'373.43

Солахаў А. В.
(Мазыр, Беларусь)

КАНЦЭНТРАЦЫЯ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ СЛОЎ У ПАЭТЫЧНЫМ ТВОРЫ ЯК МАСТАЦКІ ПРЫЁМ

В статье на материале языка современных белорусских поэтических произведений анализируются случаи одновременного употребления нескольких индивидуально-авторских слов. Выделяются три разновидности их концентрации: однотипные, разнотипные и смешанные. Концентрация индивидуально-авторских слов позволяет создавать яркие, масштабные поэтические образы, детализировать явления общественной жизни и природы, а также имитировать лексические единицы относительно употребительности в «социальном пространстве», происхождения и новизны при стилизации.

Ключевые слова: концентрация однотипных, разнотипных и смешанных индивидуально-авторских слов, актуализация внутренней формы, стилизация, псевдопросторечные слова, псевдополонизмы, псевдонеологизмы.

In the given article, the investigator has analysed the cases of simultaneous usage of some author's personal words in the language of modern belarusian poetry. Three sorts of their concentration have been found out: of the same type, of different types and of mixed types. The concentration of author's personal words allows creating bright and great poetical image, detailing phenomena of social life and nature, as well as imitating lexical units concerning their origin, their usage in «social space» and in style creating.

Key words: *author's personal words concentration of the same type, of different types and of mixed types, style creating, actualization of the internal form pseudo-vernacular words, pseudo-polish words, pseudo-neologisms.*

Пошукі слоў, якія б найбольш дакладна, найбольш змястоўна і выразна перадавалі думку, эмацыянальна ўздзейнічалі на чытача, непазбежна прыводзяць аўтараў мастацкіх твораў да ўтварэння лексічных інавацый. Такімі інавацыямі з'яўляюцца індывідуальна-аўтарскія словы, якія ствараюцца паэтамі і пісьменнікамі спецыяльна для рэалізацыі сваіх творчых задум і ўспрымаюцца носьбітамі мовы новымі незалежна ад часу свайго стварэння.

Для дасягнення належнага мастацкага эфекту аўтары паэтычных твораў часта ўжываюць адразу некалькі індывідуальна-аўтарскіх слоў, г. зн. звяртаюцца да прыёму канцэнтрацыі аказіяналізмаў у адным кантэксце. Хоць выкарыстанне груп індывідуальна-аўтарскіх слоў эпизадычна разглядаецца ў многіх лінгвістычных працах [10: 122–125; 12: 103–105, 126; 15: 307; і інш], аднак спецыяльнага даследавання канцэнтрацыі гэтых лексічных адзінак у паэтычных творах яшчэ не праводзілася. Таму ў артыкуле на матэрыяле мовы сучасных беларускіх паэтычных твораў аналізуюцца выпадкі адначасовага ўжывання ў іх некалькіх індывідуальна-аўтарскіх слоў.

Аналіз паказвае, што з гэтай мэтай выкарыстоўваюцца індывідуальна-аўтарскія словы аднатыпнай, разнатыпнай і змешанай будовы. Аднатыпныя аказіянальныя ўтварэнні – гэта словы аднаго словаўтваральнага тыпу (*грыбна, смольна, муравейна, траўна, хлебна, арахоўна*). Разнатыпныя індывідуальна-аўтарскія ўтварэнні – гэта словы розных словаўтваральных тыпаў (*таленавіта-розныя, песнятворцы, рапсоды, міжжасоўе*). Змешаныя аказіяналізмы спалучаюць у сабе асаблівасці аднатыпных і разнатыпных індывідуальна-аўтарскіх слоў (*квазіпраца, квазізарплата, квазігрошы, квазіабслуга, квазідарогі, квазіклонат, але квазі*).

П. Панчанка ў вершы «Ветрана і золка...», напрыклад, некалькімі штрышкамі малюе незаўздросную карціну позняй восені: *Ветрана і золка*, А дажджу дык лішак. Аднак лірычнаму герою, нягледзячы на непагадзь, прыемна на душы: Сёлета на елках Шмат чырвоных шышак. Гэта дае надзею на тое, што холад – з'ява часовая, а наперадзе цёплае лета, калі кругом кіпіць жыццё, а прырода гатова падзяліцца сваімі дарамі. Аб гэтым сведчаць аднатыпныя індывідуальна-аўтарскія безасабова-прэдыкатыўныя словы *грыбна, смольна, муравейна, траўна, хлебна, арахоўна*, якія кантэкстуальна супрацьпастаўляюцца узуальным безасабова-прэдыкатыўным словам *ветрана і золка*:

Груб старэнькі рыпне: Будзе золь развеяна, Будзе летам <i>грыбна</i> , <i>Смольна, муравейна</i> . Будзе <i>траўна, хлебна</i> , Будзе галасіста.	А дразду патрэбна Сцвердзіць гэта свістам. І абабкаў чынных І лісічак поўна. І шуміць ляшчыннік: Будзе <i>арахоўна</i> [13: 460].
--	--

Адлюстроўваючы багацце роднага краю, эканомячы пры гэтым моўныя сродкі, дасягаючы выразнасці і экспрэсіўнасці маўлення, аднатыпныя індывідуальна-аўтарскія безасабова-прэдыкатыўныя словы часта выкарыстоўвае Р. Барадулін: У *Белавежы – лосьна, язьна ў Шчары* [3, т. 1: 90]; *Зняверцу-роспач пратуры: Азёрна, Борна, Гойна!* [3, т. 1: 242]; *Жыццю клопотна, Буркотна рачулаццы* [3, т. 1: 276]; *Берагам асачыста й палынна* [3, т. 2: 266].

Іншы раз аўтары паэтычных твораў утвараюць аднатыпныя парныя аказіянальныя назоўнікі-кампазіты з супрацьлеглым значэннем. Так, маючы семантычную тоеснасць першых частак і розныя значэнні апорных кампанентаў, асновы якіх у мове звычайна не супрацьстаўляюцца, назоўнікі-наватворы *звярынцанасельнік* ‘той, хто насяляе звярынец’ і *звярынцанаведвальнік* ‘той, хто наведвае звярынец’ атрымліваюць канатацыйныя значэнні адпаведна ‘той, хто знаходзіцца ў няволі’ і ‘той, хто знаходзіцца на свабодзе’ і за кошт іх у паэтычным кантэксце ўступаюць ў антанімічныя адносіны: *А звярынцанасельнікі Пра страсці людскія не ведаюць, З дакорам стамлёным глядзяць На звярынцанаведвальнікаў* [1: 39]. Супрацьпастаўленне кампазітаў падкрэслівае кантрастнасць розных бакоў адной і той жа з’явы рэчаіснасці, узмацняе эмацыянальна-стылістычнае гучанне, выклікае ў чытача неадназначныя пачуцці да яе.

Выкарыстоўваючы ў вершы «О, сябры таленавіта-розныя!» разнатыпныя індывідуальна-аўтарскія назоўнікі *песнятворцы, рапсоды* ў значэнні ‘паэты’ і складаны прыметнік *таленавіта-розныя*, Н. Гілевіч іранізуе з тых, хто ўслаўляе «міжчасоўе шэрае» і «прыцемак таршэрны». Індывідуальна-аўтарскі назоўнік *міжчасоўе* абазначае не проста мяжу паміж адным і другім часам, а перыяд, загублены і згублены ў часе і таму з’яўляецца сэнсава насычаным і экспрэсіўна значным:

О, сябры таленавіта-розныя!
Песнятворцы міжчасоўя шэрага!
Летапісцы мітынгаў з адозвамі
І рапсоды прыцемку таршэрнага!
Пацярпіце і даруйце мне,
Што ля вас, пакуль хаджу-ківаюся,
Я яшчэ крыху пааціраюся [6: 179].

У вершы «Перад картай Радзімы» паэта хвалюе тэма тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі, ад якой некалі адлучылі вялікія тэрыторыі. Пачуцці настолькі кранаюць паэта, што нават «уцямрэла неба грамавое!» Выразнасць і экспрэсіўнасць тэксту дасягаецца тут за кошт ужывання індывідуальна-аўтарскага дзеяслова *ўцямрэць* замест літаратурнага адпаведніка *ўцямнець*. Аказіяналізм дапамог паэту стварыць гукавы вобраз грому: зычны дрыжачы [р] у ім суадносіцца з выбухным [б] у назоўніку *неба* і яшчэ адным [р] у прыметніку *грамавое*. Сілу свайго болю паэт выражае ў звароце, заклікаючы выкарыстоўваць праклённыя словы, якія толькі ёсць у мове, каб праклінаць «тых, хто адрэзаў колісь край наш родны!» Утвораны ім прыметнік *праклёны* (<праклён ‘гнеўнае, лаянкавае слова’) у спалучэнні з назоўнікам *слоў* не толькі садзейнічае рытміка-інтанацыйнаму сугуччу твора, але і стварае пры дапамозе алітэрацыі і асанансу гукавы вобраз – адгалоскі пачуццяў паэта: паўтараецца раскасісты гук [р] і галосны [о].

Павелічэнне прасторы выказвання за кошт замены назоўніка *паклёнаў* словазлучэннем *паклённых слоў* пашырае ўяўленне пра іх колькасць:

На абрыс Радзімы глянуў зноў – І ўцямрэла неба грамавое! Людзі! Колькі ёсць <i>паклённых слоў</i> У святой і вечнай нашай мове –	Я прашу вас: па апошні ўздых, Аж пакуль не прыме дол смяротны – Праклінайце! Праклінайце тых, Хто абрэзаў колісь край наш родны! [6: 24]
---	--

У вершы «Воля ваша, панове!» Н. Гілевіч выказвае адносіны да тых, хто піша тлуста-густа няпраўду, хлусіць народу. Індывідуальна-аўтарскае складанае прыслоўе *тлуста-густа*, пастаўленае ў канец першага радка і якое з розных аспектаў выражае прымету дзеяння, дакладна раскрывае размах іх літаратурнай дзейнасці. Таму шматзначна і катэгарычна гучаць складана-нульсуфіксальныя індывідуальна-аўтарскія назоўнікі *рытмагоны*, *рыфмазваны*, *вершаклёпы*, *рыфмадуі*, *слаvasуі*, *вершаробы*, *рыфмахлёбы*, значэнне якіх супрацьпастаўляецца семантыцы слова *паэт*:

Пакуль з экрана тлуста-густа Плыве хлусня, паклёп і глупства – Ганіце рытмы, <i>рытмагоны</i> ! Званіце ў рыфмы, <i>рыфмазваны</i> !	Пампуйце строфы, <i>рыфмадуі</i> ! Штампуйце тропы, <i>слаvasуі</i> !
Пакуль плятуцца здрады-змовы І кляпы клепацца для мовы – Пляціце плёткі, рыфмаплёты! Кляпіце клёпкі, <i>вершаклёпы</i> !	Пакуль народу робяць пойла, Каб ён хлябтаў і спаў спакойна – Рабіце песні, <i>вершаробы</i> ! Хлябчыце пепсі, <i>рыфмахлёбы</i> !
Пакуль слязьмі сыходзіць Маці Па вязню-сыну ў каземаце –	Так і жывіце, не тужыце, Здароўе, нервы беражыце, Як і дагэтуль, будзьце ў ласцы – І вам аддасца! Вам аддасца!!! [6: 165–166]

Паэт М. Кусянкоў утварае неалагізмы з аднолькавымі першымі часткамі, якія ўяўляюць звязаны кампанент інтэрнацыянальнага характару *квазі*- (лац. *quasi* ‘нібы’; як самастойная частка складаных слоў адпавядае значэнню слоў *несапраўдны*, *уяўны* [5: 638]): *квазіпраца*, *квазізарплата*, *квазігрошы*, *квазіабслуга*, *квазідарогі*, *квазіклопат*. Рытміка-інтанацыйная выразнасць і экспрэсіўнасць верша памацняецца ў сувязі з выдзяленнем гэтага кампанента ў асобнае слова, якое паўтараецца ў канцы першага радка кожнай строфы. Таямнічае *квазі* адухаўляецца, уяўляецца жывой істотай-пачварай, ад якой нідзе няма паратунку. Яно адбірае ў людзей сапраўдныя *працу* і *зарплату*, *грошы* і *абслугу*, *дарогі* і *клопат*. На вачах чытачоў аўтар канструіруе новыя словы шляхам свабоднага

спалучэння *квazi-* з агульнаўжывальнымі назоўнікамі *праца, зарплата, грошы, абслуга, дарогі, клопат*. Таямнічасць *квazi* раскрываецца ў апошняй страфе верша, дзе даецца дакладная этымалогія кампанента *квazi-*, актуалізуецца ўнутраная форма створаных паэтам індывідуальна-аўтарскіх слоў:

Віною ўсяму – праклятае <i>квazi</i>. Яго ў нас усюды вельмі багата. І на заводзе яно, і ў калгасе – <i>Квaziпраца і квaziзарплата</i>. І нам яно вельмі ўдзячнае, <i>квazi</i>, – Нідзе ж няма яму гэткай раскошы: Яно ў разбаўленым піве і квасе, Што прадаюць нам за <i>квaziгрошы</i>. Некуды едзеш – дарма ад <i>квazi</i> Марыш душой адпачыць хоць трохі: <i>Квaziабслуга ў білетнай касе</i> І тыя ж нашы <i>квaziдарогі</i>.	І як ні трываеш, а кожнае <i>квazi</i> У сэрцы тваім адгукнецца болей. Ты ж доўга верыў: яно ў Арканзасе, Ды глянуў, а ў нас яго значна болей. І дэмакратыя наша – <i>квazi</i>. Бо як ні слухаеш слуг народных, – Больш дэмагогі, бо ў кожным сказе <i>Квaziклопат</i> пра нас, гаротных. Ды веру, што збавімся мы ад <i>квazi</i>, – Ад гэтага прыкрага «нібь», «як быццам». У нас жа стагоддзі яшчэ ў запасе – Зможам ад <i>квazi</i> свайго адчапіцца [11: 74].
---	--

У вершы В. Зуёнка «Раней і цяпер...» выкарыстоўваюцца аднатыпныя індывідуальна-аўтарскія неалагізмы *велічальнікі, вызначальнікі, выручальнікі, вымятальнікі, паручальнікі, вяртальнікі, глытальнікі*, утвораныя шляхам далучэння да асноў дзеясловаў *велічаць, вызначаць, выручаць, вымятаць, паручаць, вяртаць, глытаць* суфікса *-льнік*. Аддзяяслоўныя назоўнікі, маючы словаўтваральнае значэнне ‘асоба паводле дзеяння, названага ўтваральнай асновай’, сведчаць аб дзейснай натуры тых, пра каго піша паэт. Аднак гэта дзейснасць накіравана не на карысць людзей, а для іх саміх. Яе сутнасць ярка раскрываецца складаным назоўнікам з тым жа суфіксам *-льнік* – *самасабевашчыльнікі*, які набывае іранічны сэнс, а таксама недапасаванымі азначэннямі, у склад якіх уваходзяць займеннікі *самі і сябе*: За *саміх сябе* паручальнікі, Для *сябе* прывілеяў вяртальнікі. Ставячы аказіяналізмы ў канец паэтычных радкоў, аўтар надае кожнаму з іх сэнсавую значнасць і экспрэсіўную насычанасць. Аднатыпнасць структуры стварае сугучча, надае своеасаблівы меладызм паэтычным радкам. Паводле структуры яны суадносяцца з запазычаным з рускай мовы назоўнікам *начальнікі*, сэнс якога і раскрываюць, а таксама з узуальнымі словамі *маўчальнікі і павучальнікі*, што сведчыць аб іх арганічнай еднасці:

Як раней былі ў нас начальнікі: То маўчальнікі, то велічальнікі, То маленькіх людзей павучальнікі, То вялікіх ідэй вызначальнікі... А цяпер пайшлі ўсё начальнікі – Дэмакратыі <i>выручальнікі</i> ,	Партакратыі <i>вымятальнікі</i> , За саміх сябе <i>паручальнікі</i> , Для сябе прывілеяў <i>вяртальнікі</i> , Самі <i>самасабевашчальнікі</i> , За народ – мікрафонаў <i>глытальнікі</i> ... [9: 128]
---	--

З розных бакоў выражаюць прымету, вылучаюць яе з шэрагу іншых, узмацняюць і надаюць высокую ступень агульнасці семантыкі кампанентаў складання прыметнікі *вогненна-барвовы, халодна-золкі, ярка-прамяністы* ў адным з вершаў Г. Дашкевіч. Так, кампазіт *вогненна-барвовы* выражае каляровае параўнанне ‘барвовы, як агонь’; *халодна-золкі*, структуру якога ўтвараюць асновы сінанімічных прыметнікаў *халодны і золкі*, – вызначаецца глыбінёй семантыкі і экспрэсіўнасці; *ярка-прамяністы* – узмацняе ступень праяўлення прыметы. Пададзеныя як аднародныя азначэнні, яны ствараюць незабыўны паэтычны вобраз лістапада:

Вазьму камандзіроўку ў лістапад,
У *вогненна-барвовы*, залацісты,
Халодна-золкі, ярка-прамяністы,
У грудзенскі нясмелы снегапад [8: 106].

А. Глобус у адным з вершаў дае разгорнутую мастацкую характарыстыку неба, ужываючы з гэтай мэтай двух- і трохасноўныя індывідуальна-аўтарскія складаныя прыметнікі *салодка-летняе, аэрафлотна-застыглае, магазінна-пластмасава-новае, недасяжна-бясконца-блізкае, перуновае-маланкава-ветлівае, густа-вішнёва-ласкавае, самалётна-дзюралева-сіняе*, якія, згушчаючы фарбы, з аднаго боку, сведчаць аб таямнічасці, недасягальнасці, неразгаданасці неба, з другога – паказваюць на яго «злоўленасць», што выразна падкрэсліваецца структурай гэтых прыметнікаў:

Неба злоўленае – аконнае, <i>магазінна-пластмасава-новае</i> ; Неба дзеда Валодзі – вясковае З матылькамі па-над кароваю. <i>Недасяжна-бясконца-блізкае</i> , Маціцовае – маё местачковае; <i>Перуновае-маланкава-ветлівае</i> ,	Страказінае – дрогкае, нізкае, Неабдымнае, дымнае з пліскаю – Гэта неба <i>салодка-летняе</i> ; Неба <i>густа-вішнёва-ласкавае</i> , <i>Самалётна-дзюралева-сіняе</i> , <i>Аэрафлотна-застыглае</i> – зімняе. Неба зялёнае з ластаўкаю! [7: 78]
--	---

Іншы раз аўтары паэтычных твораў, выкарыстоўваючы індывідуальна-аўтарскія словы, ствараюць моўную гульню. Так, аснову музычнай фантазіі В. Зуёнка «Кім быць...» складаюць словы, знешне падобныя на аднатыпныя узуальныя: *баяніст, бандурыст, альтруіст, арганіст*, якія ў сучаснай літаратурнай мове маюць агульнае значэнне ‘той, хто іграе на музычным інструменце, названым утваральнай асновай назоўніка’. Аднак

падабенства іх чыста фармальнае: структурай і зместам яны адрозніваюцца ад узуальных, уступаючы з імі ў аманімічныя адносіны. Кожнаму з іх папярэдняе ў тэксце матывавальнае слова (*байка, баяць – баяніст, банда – бандурыст, альт – альтруіст, арган – арганіст*), што сутыкае іх у свядомасці чытача з узуальнымі амонімамі, агаляе ўнутраную форму слоў і тым самым выклікае разнастайныя пачуцці і думкі:

Байкі баяць распачну – Буду баяністам. З бандай змову закручу – Буду бандурыстам.	Альт настрою, загуду – Стану альтруістам. А я ў органы пайду – Буду арганістам! [9: 112–113]
--	---

На аснове слоўнай гульні пабудаваны верш Р. Барадуліна «Жарт». У ім падаецца 10 індывідуальна-аўтарскіх слоў, кожнае з якіх ужо само па сабе заключае паэтычны вобраз. Гэта назоўнікі *груканіс* (*грукаць* + *руканіс*), *граман* (< *гром* + *раман*), *хмарадактарша* (< *хмара* + *рэдактарша*), прыметнікі *адсвечны* (< *адсвечваць* + *вечны*), *грамайскі* (< *гром* + *майскі*); дзеяслоў *хмыркнуць* (< *хмыр* + *мыркнуць*), утварэння імпазіцый, або міжслоўным накладаннем (сумяшчэннем); назоўнікі *імжаністка* (< *імжа* + *машыністка*), *хмаравецтва* (< *хмара* + *выдавецтва*) – вынік немарфемнага скарачэння і імпазіцыі, дзеяслоў *перагрукаць* (< *грукаць*) і назоўнік *перагрук* (< аказ. *перагрукаць*), утварэння адпаведна прэфіксацыяй і нульсуфіксацыяй. Аднак за гульнёй слоў, створаных паэтам, паўстае сур’ёзная праблема мастацтва і графаманства:

Накрасаваны адсвечным пяром Свой <i>груканіс</i> У <i>хмаравецтва</i> Прыпёр пачатковец-гром, Ды там, дзе каротка, Ірвецца.	<i>Хмарадактарша-імжаністка</i> <i>Хмыркнула</i> : – Хворая ў нас машыністка, А Ваш <i>грамайскі граман</i> наўрад <i>Перагрукаць</i> згодзіцца град, У яго не хапае рук На <i>перагрук</i> ... [4: 166].
--	---

Канцэнтрацыя індывідуальна-аўтарскіх слоў у мастацкім творы можа выкарыстоўвацца як сродак стылізацыі, пад якой разумеюць «наўмысную пабудову мастацкага апавядання ў адпаведнасці з асноўнымі прынцыпамі арганізацыі моўнага матэрыялу і найбольш паказальнымі знешнімі маўленчымі прыкметамі, што ўласцівы пэўнаму сацыяльнаму асяроддзю, гістарычнай эпосе, літаратурнаму напрамку, школе, жанру, афіцыйным дакументам, індывідуальнай манеры якога-небудзь пісьменніка, якія выбіраюцца аўтарам у якасці аб’екта імітацыі» [14: 334].

Варыянтам стылізацыі з’яўляецца пародыя, пры стварэнні якой наўмысна, нярэдка гіпертрафіравана, выдзяляюцца або падаюцца ізалавана ад іншых выразных элементаў асобныя, найбольш яркія рысы стылю твора або твораў якога-небудзь аўтара. У выніку парадзіравання яны набываюць «зніжанае» гучанне, гумарыстычнае або сатырычнае тлумачэнне.

Асноўнае прызначэнне новых слоў пры стылізацыі – імітацыя лексічнага матэрыялу паводле яго ўжывальнасці ў «сацыяльнай прасторы», паходжання, а таксама паводле архаізацыі – абнаўлення слоўнікавага саставу. Імітуючы, напрыклад, прастамоўныя словы або дыялектызмы, яны выступаюць як псеўдапрастамоўныя словы або псеўдадыялектызмы. Так, аб'ектам парадывання ў пародыі «Каго баяцца» І. Малец выбраў урывак з верша Г. Бураўкіна: «Не баюся, што нехта табе аб каханні далдоніў. Не баюся, што нехта табе пра нявернасць плявузгаў...», у якім неапраўдана ўжыты прастамоўныя словы *далдоніць* і *плявузгаць* – з ярка выражанай экспрэсіяй грубасці. Неабгрунтаванасць іх ужывання ў паэтычным творы падкрэсліваецца спецыяльна створанымі словамі *гірдэчыць, прадундоніць, прадылдоніць, прамумзаць, прамымзаць, разбумбоніць, раздындзіць, раскілдэчыць, ратудэнчыць, растрынзаць, трындоніць, шкіпіроніць, шургнуць*:

Не баюся, што нехта табе штось на вуха <i>гірдэчыў</i>. Не баюся, што, можа, табе пра мяне хто <i>трындоніў</i> І нядобра вачыма цябе аглядаў, быццам еў. Не баюся, што хтосьці жыццё наша ў пух <i>распудэнчыў</i>, Наша шчасце завочна, як змог, прад людзьмі <i>разбумбоніў</i>, Раскілдэчыў, <i>раздындзіў</i>, <i>растрынзаў</i>, як толькі хацеў.	Не баюся, не звабіць цябе той спакуслівы злыдзень, Карантыш, што напэўна, мяне за мой рост <i>шкіпіроніць</i>, Праклінае за плечы шырокія і кулакі. Не баюся, бо верш ён, як я, не <i>шургне</i> і за тыдзень, А без верша, што зможа табе ён, скажы, <i>прадундоніць</i>, <i>Прадылдоніць</i>, <i>прамымзаць</i>, <i>прамумзаць</i> няўдачнік такі? [2: 72–73]
--	--

Выдзеленыя ў пародыі дзеясловы – аказіянальныя ўтварэнні І. Мальца, выкарыстаныя ім у ролі прастамоўных слоў, каб надаць пародыі выразную сатырычную накіраванасць.

Парадысты іншы раз утвараюць новыя словы для імітацыі запазычанняў. Гэта адбываецца тады, калі яны парадываюць неапраўданае ўжыванне іх або іх элементаў у паэтычных тэкстах. Так, у паэза П. Ламана назіраецца цяга да неабгрунтаванага захаплення словамі, утворанымі на польскі манер, з суфіксамі *-ыск(a)*, *-іск(a)*: *агніска, вятрыска, дажджыска*. З'едліва высмейваючы гэтую заганную з'яву, М. Пазнякоў утварае шэраг псеўдапаланізмаў тыпу *алавіска, блакноска, выдавеска, гарадзіска, дубіска, думіска, кніжыска, планіска, страфіска, хлапіска, шляхіска*:

Як толькі пакліча <i>шляхіска</i> – Душа расквітнее ізноў. <i>Блакноска</i> вазьму, <i>алавіска</i> – Бывай, <i>гарадзіска</i>, здароў. Такім ужо стаў я <i>хлапіскам</i>, Не пішацца дома нічуць. Аблашчыць у полі вятрыска, Дажджыску патраплю глынуць.	Прылягу пад стройным <i>дубіскам</i>, <i>Думіскі</i> прачнуцца ў душы. Пальюцца свабодна <i>страфіскі</i>, Адно паспявай іх пішы. Пасля ў <i>выдавеска</i> пакрочу, Каб месца ў <i>планіску</i> заняць. Затым ужо хочаш не хочаш, А трэба <i>кніжыску</i> пісаць. [2: 195–196]
---	---

У пародыях могуць ўжывацца псеўданеалагізмы – штучныя словы, спецыяльна прыдуманых парадыстам на ўзор тых індывідуальна-аўтарскіх новаўтварэнняў, якія ўзніклі надумана, як сляпая даніна модзе і таму становяцца аб’ектам высмейвання. У пародыі Г. Юрчанкі «*Расціўнікаўся*», напрыклад, высмейваецца выкарыстанне зборных назоўнікаў – кампазітных новаўтварэнняў, першым элементам якіх выступае аснова лічэбніка (*першаснеззе*, *трохтраўе*) – і прыслоўя заціўнікана:

<i>Пацівяззе</i>, бы ў страшным судзе, Несціхана трасе <i>двухасінне</i>. Пра каханне размовы штодзень <i>Васьмідуб’е</i> вядзе з <i>трохрабіннем</i>. <i>Сяміклённое</i> мне значыла след, Не спыняўся на гразкай дарозе.	Бо мяне з <i>аднахаця</i> ў свет Напрамкі павяло <i>шматбярозе</i>. – Ціў-цілік, цілілік, – з трох бакоў з <i>растапырнага</i> чулася пер’я... Я ж за <i>цямьян</i> каламутных радкоў <i>Прабачэнь</i> не прашу ў <i>шматпер’я</i>. [2: 58]
--	--

У пародыі «Наўсцяж мяне...» В. Шымук парадзіруе ўжыванне безасабова-прэдыкатыўных слоў *саснова* і *бярозава*, ужытых у адным з вершаў У. Мазго: *А тут наўкол саснова, Бярозава наскрозь...* З гэтай мэтай ён стварае псеўданеалагізмы *ажынна*, *асінава*, *дубова*, *калінава-малінна*, *клёнава*, *кменна*, *лапушынна*, *ракітна*, *чарнічна*:

Люблю свой кут я вельмі Каля рачулкі Зэльвы. А ля ракі – ляшчына, <i>Ракітна</i>, <i>кменна</i> ў нас, <i>Чарнічна</i> і <i>ажынна</i> Расце ўсё ў добры час. Я – зух, я – хват хлапчына,	Я – гаспадар, не госьць. <i>Калінава-малінна</i> Вакол мяне наскрозь. Вакол мяне – ялова І <i>клёнава</i> наўсцяж, <i>Асінава</i>, <i>дубова</i> І <i>лапушынна</i> аж. [2 : 205]
--	--

Такім чынам, вылучаюцца тры разнавіднасці канцэнтрацыі індывідуальна-аўтарскіх слоў: аднатыпныя, разнатыпныя і змешаныя. Канцэнтрацыя індывідуальна-аўтарскіх слоў дазваляе ствараць яркія, маштабныя паэтычныя вобразы, дэталізаваць з'явы грамадскага жыцця і прыроды, а таксама імітаваць лексічныя адзінкі адносна іх ужывальнасці ў «сацыяльнай прасторы», паходжання і навізны пры стылізацыі. Яны памацяюць рытміка-інтанацыйную выразнасць і экспрэсіўнасць верша, служаць сродкам гукапісу, адухаўлення, іроніі, кантрасту і інш.

ЛІТАРАТУРА

1. Адамовіч С. Кальварыйскія клёны: Вершы. – Мн.: Выд-ва ЦК КП Беларусі, 1990. – 48 с.
2. Анталогія беларускай пародыі: У 2 ч. – Мн.: Ураджай, 2001. – Ч.1: Вершы.– 415 с.
3. Барадулін Р. Збор твораў: У 5 т. – Мн.: Маст. літ., 1996–1997. – Т. 1: Вершы. – 479 с.; Т. 2: Вершы. – 382 с.
4. Барадулін Р. Маўчанне перуна: Новая кн. – Мн.: Маст.літ., 1986. – 302 с.
5. Булыка А. М. Слоўнік іншамовных слоў: У 2 т.– Мн.: БелЭн, 1999. – Т. 1: А–Л. – 736 с.
6. Гілевіч Н. Збор твораў: У 6 т. – Мн.: Маст. літ., 2003. – Т. 3: Вершы і паэмы 1993–1999. – 334 с.
7. Глобус А. Парк: Вершы. – Мн.: Маст. літ., 1988. – 94 с.
8. Дашкевіч Г. Верасніца: Кн. паэзіі. – Мн.: Маст. літ., 1997. – 143 с.
9. Зуёнак В. Письмы з гэтага свету: Вершы. – Мн.: Маст. літ., 1995. – 174 с.
10. Колоіз Ж. В. Образно-асоціативний потенціал внутрішньої форми okazionalizmів у світлі теорії О. О. Потебні // Олександр Потебня: сучасний погляд: Матеріали міжнародних читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харківської філологічної школи 11–12 жовтня 2005 року. – Х.: Майдан, 2006. – С. 121–127.
11. Кусянкоў М. Чага: Кніга паэзіі. – Мн.: Маст. літ., 1995. – 142 с.
12. Лопатин В. В. Рождение слова: Неологизмы и okazionalные образования. – М.: Наука, 1973. – 153 с.
13. Панчанка П. Выбранае: Вершы, паэма. – Мн.: Маст.літ.,1993. – 542 с.
14. Русский язык: Энциклопедия / Гл. ред. Ф. П. Филин. – М.: Сов. Энциклопедия, 1979. – 432 с.
15. Ханпира Эр. Okazionalные элементы в современной речи // Стилистические исследования: На материале современного русского языка. – М.: Наука, 1972. – С. 245–317.

ФОНОГРАФІЧНА БІБЛІЙНА АЛЮЗІЯ «BY GAR» У ТЕКСТІ КОМЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «ВІНДЗОРСЬКІ ЖАРТІВНИЦІ»

У статті досліджується графон «by gar» у макротексті шекспірової комедії «Віндзорські жартівниці» як фоно-графічна біблійна алюзія та визначаються його функції. Застосовується методика окреслення дивергентних та копулятивних семантичних долей. Ця фоно-графічна біблійна алюзія завдяки виявленому нами мовному явищу фонополісемії, для якого характерне значне припущення смислу певного графона через уподібнення його звучання до вимови тих слів, що у спотвореному вигляді суміщаються у ньому; значно збільшує інформативну ємність тексту та стає одним із засобів передачі авторської гри слів.

Ключові слова: фоно-графічна біблійна алюзія, фонополісемія, дивергентна семантична доля, копулятивна семантична доля, графон.

За визначенням В.А. Кухаренко графон – найширше представлений засіб «актуалізації фонетичної характеристики персонажа». Це – «графічна фіксація індивідуальних мовних особливостей мовця» [2: 19]. Графон фіксує відступи від норм вимови графічно. Крім того, графон – це діючий на фонемному рівні «засіб висунення», який «сприяє створенню додаткової інформації ємності, зображальної глибини твору та сили естетичного впливу на читача» [2: 22]. Згідно з Мороховським О.М. графон – це одиниця недотримання орфографічних правил «при написанні слів та словосполучень», тобто це – «відхилення від нормативного написання» [2: 60]. Тому вважаємо, що біблійний графон являє собою фоно-графічну біблійну алюзію.

У мовленнєвій партії лікаря Каюса у комедії В. Шекспіра «Віндзорські жартівниці», надрукованій у першому фоліо (1623 р.), міститься графон «bega» [8]. У сучасних виданнях цієї п'єси він подається як «by gar» [7]. Згідно з тлумаченням Олександра Шмідта таким чином цей персонаж промовляє вислів «by god» [9: 466], тобто «gar» відповідає номінації «God». А отже, це біблійний алюзивний графон, оскільки до його складу входить номінація «Бог», яка позначає головну Особу Біблії. Семантичне значення цього застарілого висловлювання – «дійсно, істинна правда» [5: 24]. Цю фразу, зазвичай, говорили, коли клялись, все називаючи ім'я Боже, що церква вважає гріхом та божбою, і закликає мирян не призивати даремно у свідки Бога [6: 412]. Рекурентний (постійний) біблійний графон «by gar» передає особливості особистісної вимови лікаря Каюса у наступних рядках комедії:

- 98, 101, 102, 104, 107, 111, (I, 4);
- 28, 56, 57, 62, 63, 77, 82, 87 (II, 3);
- 76, 111, 112 (III, 1);
- 151, 189, 198, 215 (III, 3);
- 193, 194, 195, 196, 197 (V, 5).

У шекспірові часи транскрипція «by god» була [bɪj god], і за рахунок трьох однакових фонем [b], [i], [g] виникає графон «begaг». За своїм складом це інтеріорний графон, зреалізований у будові слова через заміну голосної «o» та приголосної «d» на буквособолучення «aг», яке у шекспірову добу вимовлялось як [æг], а отже транскрипція «gaг»- [gæг]. Вона співзвучна із вимовою французької лексеми «guette», семантичне значення якої «війна», тобто «gaг» та номінація «guette» – пароніми. Відтак, у контексті «Віндзорських жартівниць» вживання біблійного графона «gaг» створює комічний ефект та стилістичну фігуру – каламбур (парономазію), завдяки якій відбувається авторське навмисне зближення французького слова «guette» та англійського «God» у вигляді графона «gaг», які далекі за походженням, будовою та значенням, але близькі за звуковим складом [3: 524].

Семантика номінації «God» під впливом шекспірового контексту модифікується, проте вона зберігає тісний зв'язок із висхідним біблійним семантичним значенням. Запозичуючи термінологію Верещагіна Є.М., ми називаємо копулятивними СД (семантичними долями) ті долі, які відповідають висхідним семантичним значенням денотату. Дивергентні СД – це ті СД, які набуті у шекспіровому контексті і відрізняються від біблійних. Не вирізняючи інших семантичних доль цієї лексичної одиниці, зупинимось лише на тих, які, на нашу думку, стосуються макротексту «Віндзорських жартівниць»:

1. Бог – це божественна особа, яка у другій іпостасі Святої Трійці – Ісусі Христі – об'явила людям десять заповідей Божих, серед яких є наступні: «не вбивай» та «люби свого ближнього як самого себе», [Мт. 19:18–19].

2. Бог – це цілитель людської душі й тіла:

«Я – Господь, лікар твоїй» [Вихід, 15:26].

Графон «gaг» у контексті комедії, представляючи номінацію «God», наділений цими двома семами. Крім того, семантичні значення «gaг» та імен, які отримують у тексті комедії лікар Каюс – лікар людської плоті («curer of bodies») та пастор Еванс – лікар людських душ («a curer of souls»), тісно пов'язані між собою. Відтак, вислів «by gaг», об'єднує в собі протилежні семи:

1 копулятивні: «миру», «любові», «прощення ворогів», «зцілення»;

2 дивергентні: «війни», «ворожнечі», і «ненависті». Таким чином, створюється оксюморонний біблійний графон.

Про неприродне протиріччя між мирними професіями лікаря Каюса і пастора Еванса та ворожнечею, з якою вони ставляться один до одного, йдеться у наступному мікротексті «Віндзорських жартівниць»:

...if you should fight, you go against the hair of your professions [2; III].

Згідно з тлумаченням О. Шмідта словосполучення «against the hair» означає у цьому контексті – against the grain, contrary to the nature of a thing [9 : 505] – проти шерсті, неприродно, протилежно людській природі.

Попри те, що основне семантичне значення вислову «by gaг» («begaг»): їй-богу», завдяки пароніму «gaг», який звучить як французька лексема «війна», у контексті шекспірової драми він набуває семантичного переосмислення, стаючи своєрідним заклинком до бойових дій. Для кращого розуміння цього графона пропонуємо свій варіант його перекладу на українську мову – «їй-бою», оскільки лексема «бій» у родовому відмінку однини має форму «бою», яка звучить подібно до номінації Бог.

З проведеного аналізу випливає, що вислів «by god», семантичні елементи якого об'єдналися в таку ізоморфну смислову сполуку, де «первісні чинники втрачають своє функціональне призначення» [3: 205], у макротексті «Віндзорських жартівниць» у вигляді графона «by gar» не лише повертає частину своїх первісних функціональних призначень, але й набуває нових, вторинних.

Таким чином, спостерігається прирощення смислу біблійного алюзивного графона «by gar», який можливо визначити як полісемічний вислів, наділений наступними значеннями у шекспіровому тексті:

І основні СД:

1 все, що я (лікар Каюс) кажу, правда, а щоб засвідчити це, я призиваю ім'я Боже;

2 я (лікар Каюс) оголошую війну своїм супротивникам;

II додаткові протилежні СД, які реалізуються в цьому графоні через спотворене написання «gar», що представляє англійську номінацію «God» та французьку лексему «guerre»:

1. миру / війни;

2. любові / ненависті;

3. прощення ворогів / ворожнечі;

4. позитивної конотації (схвалення дій лікаря Каюса, його енергійності, завзяття, здатності відстоювати свої інтереси) / негативної конотації (засудження гріховності та мстивості його дій).

Отже, завдяки одночасному звучанню двох номінацій у графоні «by gar» відбувається суттєве прирощення його смислу. Беручи до уваги як фонетичний, так і семантичний аспекти цього феномена, який виявлений нами на фонографічному рівні мови, пропонуємо наш термін «фонополісемія» (від грец. *phonetike* – звуковий, *polis* – багато, *sema* – знак) для його назви. З нашої точки зору, фонополісемія – це мовне явище, для якого характерне значне прирощення смислу певного графона через уподібнення його звучання до вимови тих слів, які у спотвореному вигляді суміщаються у ньому, що збільшує інформативну смістність тексту й слугує одним із засобів передачі авторської гри слів.

У проаналізованому нами графоні фонополісемія ґрунтується на подібному звучанні номінацій близькоспоріднених германських мов, а саме англійської та французької. А з'єднання протилежних копулятивних та дивергентних сем дає підстави, для того щоб термінувати цей графон як оксюморонний біблійний графон. Завдяки протилежності цих сем створюється ефект комізму, який через повтор імпліцитно підтримується у всій мовленнєвій партії лікаря Каюса, оскільки вислів «by gar» слугує засобом вираження комічних невідповідностей:

1 між «бойовим» ставленням лікаря до пастора Еванса та загальноприйнятому поводженню із священнослужителями;

2 між мирним характером професій лікаря Каюса і пастора Еванса та їхньою войовничою поведінкою (готовністю битись на дуелі, погрозами вбити супротивника і т.і.).

Біблійний алюзивний графон «by gar» є також засобом висунення у шекспіровому макротексті, що поставляє інформацію щодо французького походження лікаря Каюса, його освітнього статусу (недостатнього володіння англійською мовою) та складає його індивідуалізуючу рису, яка висловлена у фразі місіс Квіклі: «abusing of God's patience and the King's English», тобто зловживання англійською мовою та Божим терпінням (I, 4).

Мовлення цього персонажа – це комічна суміш англійських та французьких слів. Причому лексичні одиниці часто вимовляються у французький спосіб (наприклад, заміна важких для француза міжзубних звуків [θ] та [ð] на звук «d» у «des toys», «in de park», «dat» замість «that» і т.і.). У звуковій організації цього мовленнєвого потоку із перекрученими фонемами, графон «by gar» («begar») займає наголошену позицію. Його повтор слугує засобом, що надає своєрідної єдності усій мовленнєвій партії лікаря Каюса та привертає до нього увагу, оскільки він вимовляється підкреслено у порівнянні з іншими словами і отримує певну інтонаційну та смислову навантаженість, яка впливає на його сприйняття.

На відміну від інших рекурентних графонів, які, зазвичай, не поширюються на характеристику мовця і на обставини спілкування [2: 22], цей домінантний полісемічний алюзивний графон показує дії, що відбуваються на сцені, ніби зсередини, через сприйняття лікаря Каюса. Він характеризує не лише цю діючу особу (його риси характеру, емоційний стан гніву, войовничого запалу, нестримного бажання одружитись на своїй обраниці), але і його співрозмовників (їхнє спільне бажання стати на заваді матримоніальним планам лікаря Каюса).

А відтак, у макротексті шекспірової комедії «Віндзорські жартівниці» домінантний біблійний алюзивний графон «by gar» виконує наступні функції:

1. алюзивну;
2. зображальну (змалювання подій та діючих осіб комедії);
3. експресивну (вираження почуття гніву та роздратування);
4. повчально-проповідницьку (засудження вживання слова Божого всує);
5. авторської оцінки;
6. визначення та підтримки головної ідеї комедії (висміювання людських недоліків та недоречної поведінки персонажів комедії);
7. характеристиці лікаря Каюса та пастора Еванса;
8. створення підтексту, який допомагає зрозуміти мотиви поведінки цих персонажів;
9. творення комічного ефекту та іронії;
10. припорошення змісту.

Таким чином, доходимо висновку, що через одиницю фоно-графічного рівня – біблійний алюзивний графон «by gar», який виконує широкий спектр функцій, у комедії В. Шекспіра «Віндзорські жартівниці» здійснюється значне припорошення інформативної ємності тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія. – Українське біблійне товариство, 1993. – 1251 с.
2. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту.– Вінниця: Нова книга, 2004.– 272 с.
3. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 2007. – 752 с.
4. Мороховський А.Н. Графические средства стилистики /Стилистика английского языка. – К.: Вища школа, 1991. – С. 60-69.
5. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: ООО «А Темп», 2006 – 944 с.

6. Радуйся, похвало Почаевская... – Почаев: Святоуспенская Почаевская Лавра, 2008. – 440 с.
7. Complete Works of William Shakespeare / The Alexander Text. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 1994. – 1433 p.
8. Internet Shakespeare. [uvic.ca /library/ plays. html](http://www.uvic.ca/library/plays.html).
9. Shakespeare Lexicon and Quotation Dictionary Schmidt Alexander. – New York: Dover Publications, 2004. – V. I. – 755 p.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ УКРАИНЫ

Стаття присвячена формуванню міжкультурної комунікації іноземних студентів як такої здатності, яка забезпечує результативність міжкультурного спілкування мовою, що вивчається.

Ключові слова: культура, комунікація, міжкультурна комунікація, спілкування, комунікативно-пізнавальна діяльність, взаємодія, взаємовідношення.

The article is devoted to forming Cross-Cultural Communication of foreign students as such ability which provides effectiveness of International intercourse in studied language.

Key words: culture, communication, Cross-Cultural Communication, intercourse, communicative-cognitive activity, co-operation, interrelation.

Происходящие социальные и культурные изменения в современном мире способствуют росту межкультурной коммуникации в Украине, расширению профессиональных контактов между представителями разных культур. В этой связи при обучении русскому языку как иностранному (РКИ) большое значение приобретает проблема подготовки иностранных студентов к межкультурной коммуникации.

Процесс подготовки студентов к межкультурной коммуникации рассматривается как последовательная смена этапов обучения межкультурному взаимодействию, в ходе которых студенты овладевают межкультурными знаниями и умениями межкультурной коммуникации.

Для иностранных студентов, проходящих обучение на русском языке, формирование межкультурной коммуникации необходимо в профессиональном аспекте, когда происходит не просто передача знаний, норм, ценностей, установок, но и обучение общению как основному способу коммуникативной социализации личности. Все это требует от специалиста профессиональной компетентности, неотъемлемыми показателями которой является свободное владение иностранным языком и нормами межкультурного общения. Русский язык служит инструментом приобщения иностранных студентов к украинским и мировым ценностям, научным, культурным и техническим достижениям, тем самым расширяет образовательные, научные и культурные перспективы личности. В связи с этим перед высшей школой встает задача поиска подходов к обучению РКИ, для обеспечения готовности студентов к жизни и учебе в условиях новой для них культуры. Украине. Актуальность данной работы обусловлена практической необходимостью совершенствования обучения РКИ в тесной связи с культурой и межкультурной коммуникацией.

Целью настоящей статьи является развитие межкультурной коммуникации иностранных студентов медицинских и фармацевтических вузов Украины.

Несмотря на то, что развитию межкультурной коммуникации стали уделять внимание сравнительно недавно, в методической и научной литературе имеется достаточно много публикаций по данной проблеме.

Проведенный теоретический анализ исследований (Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров, В. В. Сафонова, И. И. Халеева, И. Р. Максимова, О. В. Лешер, С. Г. Тер-Минасова, Ю. М. Лотман, Ж. Л. Витлин, В. В. Краевский, М. Байрам, Х. Гримм, К. Морган, Дж. Фаст, Д. Нойнер и др.) показал, что умения межкультурной коммуникации представляют собой осознанные действия, базирующиеся на межкультурной теоретической и практической подготовке студентов. Согласно научным исследованиям, проводимые в данном контексте, межкультурная коммуникация служит для расширения коммуникативного диапазона специалиста, что обусловлено необходимостью взаимодействия с другими людьми, с объектами окружающего мира, его информационными потоками.

С другой стороны, межкультурная коммуникация формирует умение находить, преобразовывать и передавать информацию; выполнять различные социальные роли в группе и коллективе, использовать современные телекоммуникационные технологии (Г. И. Богин, О. Р. Бондаренко, Т. Г. Добросклонская, И. И. Халеева, Т. Г. Грушевицкая, В. И. Кабрин, Р. А. Максимова, Л. А. Петровская, В. П. Фурманова, Е. И. Пассов, А. В. Хуторской и др.). Вместе с тем, следует отметить, что межкультурная коммуникация иностранных студентов еще недостаточно исследована. В учебных материалах, направленных на обучение языку специальности, не представлены речевые модели, способствующие развитию межкультурной коммуникации.

Прежде чем приступить к рассмотрению межкультурной коммуникации уточним соотношение таких понятий как «культура» и «коммуникация». Культура (от лат. cultura – возделывание, воспитание, образование, развитие), исторически определенный уровень развития общества, творческих сил и способностей человека, выраженный как в типах и формах организации жизни и деятельности людей, так и в создаваемых ими материальных и духовных ценностях [1: 677]. В рамках нашего исследования принимаем определение культуры, сформулированное Н.Н. Павелко: культура – специфический способ человеческой деятельности, представляемой в продуктах материального и духовного труда, в системе социальных норм и учреждений, в совокупности отношений людей к природе, между собой и к самим себе [2].

Благодаря социальной обусловленности и связи с процессом коммуникации «язык оказывается составной частью культуры, определяемой как совокупность результатов человеческой деятельности в разных сферах жизни человека: производственной, общественной, духовной» [3: 15]. Культура в своих конкретных проявлениях отражает коммуникативный процесс, ее социальное существование становится фактом коммуникации, позволяющей правильно решать коммуникативные задачи в общении и в учебно-профессиональной сфере. Одна из главных целей коммуникативного процесса – обеспечение понимания информации, являющейся предметом обмена, то есть сообщений.

Термин «коммуникация» (от лат. communicatio – сообщение, передача) появился в научной литературе в начале XX века. По определению американского социолога Энтони

Гидденса коммуникация – это процесс «передачи информации от одного индивида или группы к другим» [4: 666]. Многими зарубежными учеными термин «коммуникация» понимается как обмен мыслями и информацией в форме речевых или письменных сигналов, в которых отображены знания, мысли, идеи, ценностные отношения, эмоциональные состояния, программы деятельности общающихся сторон. Свое определение коммуникации дает В. П. Конецкая, которая трактует данное понятие как средство связи любых объектов материального и духовного мира; общение – передача информации от человека к человеку; передача и обмен информацией в обществе с целью воздействия на него [5: 7].

Понятие «межкультурная коммуникация» ввел американский антрополог Эдвард Т. Холл еще в 1950-х годах. Межкультурная коммуникация обозначает способность к успешному двустороннему общению с представителями различных культур посредством знаковых систем (языков). Коммуникативный подход к обучению РКИ лег в основу коммуникативной теории обучения, рассматривающей языковую компетенцию в условиях социального взаимодействия. Владение языком как средством общения предполагает создание таких условий, при которых усвоение языкового материала осуществлялось бы естественным путем, в процессе общения. В этой связи межкультурная компетенция будущего фармацевта становится не только показателем владения правильной речью с точки зрения норм изучаемого языка, но и основой понимания другого культурного контекста.

Системное понимание процесса общения в РКИ базируется на понимании общения как коммуникативно-познавательной деятельности, предполагающей текстовую деятельность, в ходе которой выясняется, способны или не способны иностранные студенты к общению на основе продуктивных (говорение, письмо) и рецептивных (аудирование, чтение) видов деятельности.

Для формирования межкультурной коммуникации в обучении РКИ на кафедре русского языка НФАУ были выделены следующие составляющие: усвоение языка вербального и невербального общения, правила речевого поведения, устойчивые формулы общения, присущие украинской национальной культуре. В качестве механизмов формирования межкультурной компетентности у иностранных студентов выступают обучение, воспитание, деятельность и общение. Этот процесс происходит в форме индивидуально- и коллективного взаимоотношений. Преподаватель взаимодействует со студентами на основе своих профессиональных, человеческих ориентаций, демонстрируя культурное отношение в общении. Считаем, что это одно из ведущих условий успешной совместной деятельности преподавателя и студента. Форма индивидуального взаимоотношения более действенна при индивидуально-личностном взаимопонимании и согласии.

Форма коллективного взаимоотношения требует вхождения иностранного студента в иноязычное общество, в систему взаимодействия с другими людьми, с представителями других культур. Задача преподавателя на этом этапе – создать психологически комфортные условия всем участникам встречи, снять барьер отчуждения между студентами и преподавателем, показать, что в любой ситуации общения важно стремление понять друг друга, готовность подвергнуть критическому анализу собственные взгляды и умение найти линию поведения в соответствии с требованиями ситуации.

Овладение коммуникативными качествами, реализация их в коммуникативных умениях позволяют преподавателю эффективно общаться со студентами, обеспечивают

психологическую совместимость в совместной деятельности, дают возможность моделировать процесс общения внутри аудиторной группы с учетом возможных изменений в организации, структуре и содержании образовательного процесса, способствуют реализации личностно-ориентированного подхода к каждому студенту, что является необходимым условием успешного взаимоотношения на всех этапах обучения в высших учебных заведениях.

Развитие коммуникативной компетенции иностранных студентов в процессе обучения РКИ предполагает у них формирование следующих умений: понимать взгляды и мнения, образ жизни представителей другой культуры; проявлять национальную и религиозную терпимость, уважительно относиться к изучаемому языку, традициям и культуре украинцев; добиваться коммуникативного контакта с ними; выбирать тактику общения адекватно ситуации; участвовать в повседневном общении; управлять общением. В общении формируются и развиваются коммуникативные способности учащихся, включающие умение вступать в контакт с незнакомыми людьми, добиваться их расположения, продиктованные ситуацией диалогического взаимодействия. Коммуникативные способности реализуются через умения и навыки поведения, которые способствуют эффективному межнациональному взаимопониманию и взаимодействию. Осознанное принятие иностранными студентами соответствующих культурных норм и образцов поведения, ценностных ориентаций при обучении русскому языку, позволит им корректировать свои действия в соответствии с нормами поведения, принятыми в Украине, самостоятельно преодолевать конфликты в процессе коммуникации, что становится максимально востребованным для современного специалиста.

В заключение отметим, что процесс формирования межкультурной компетенции иностранных студентов неязыковых вузов Украины достаточно сложен и связан с разнообразными проблемами лингвистического, методологического и общепедагогического характера.

Эти умения обеспечивают успешное освоение внутрикорпоративной культуры, делового сотрудничества, установление взаимовыгодных партнерских отношений в целях достижения профессионального роста. Такое обучение выделяет индивидуальность иностранного студента и не ограничивает его лишь функцией представителя своей культуры, изменяет роль родного языка в учебном процессе: он становится неотъемлемым аспектом межкультурной коммуникации, оптимизирующим весь процесс изучения иностранного языка.

Однако формирование межкультурной компетенции на занятиях по РКИ научит иностранных студентов правильно выбирать актуальные для учебно-профессиональной сферы общения коммуникативные задачи, находить причины межкультурного непонимания или конфликта, понимать другую культуру, толерантно и эмпатически относиться к представителям другой культуры, стремиться находить способы взаимодействия, ориентироваться и реализовывать свои коммуникативные задачи в различных ситуациях межнационального общения. Формирование межкультурной компетенции иностранных студентов будет способствовать развитию их коммуникативных способностей, а значит и успешному, эффективному межкультурному общению представителей разных национальностей и культур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Советский энциклопедический словарь. – М: Сов. энциклопедия, 1982. – 1600 с.
2. Павелко Н. Н. Педагогическая культура как сущностная характеристика профессиональной деятельности преподавателя / Н. Н. Павелко // Акад. маркетинга и социал.-информац. технологий. – Краснодар: Б.и., 2004. – 306 с.
3. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учеб. пособие. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
4. Гидденс Э. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
5. Конечкая В.П. Социология коммуникации. Учебник. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.

УДК 811.161.2'373.613

Топчий Ю. М.
(Київ, Україна)

НОМІНАЦІЇ ЗБРОЇ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ XVI – XVIII СТ.

У статті зроблено спробу історико-лінгвістичного опису українсько-французьких військових контактів та їх наслідків на лексичному рівні; проаналізовано характер функціонування та рівень освоєння запозичень французького походження на матеріалі номінацій зброї у писемних пам'ятках XVI-XVIII ст.

Ключові слова: мовні контакти, військова термінологія, запозичення французького походження.

В статье сделана попытка историко-лингвистического описания украинско-французских военных контактов и их следствий на лексическом уровне; проанализирован характер функционирования и уровень освоенности заимствований французского происхождения на материале номинаций оружия в письменных памятниках XVI-XVIII ст.

Ключевые слова: языковые контакты, военная терминология, заимствования французского происхождения.

The article is an attempt at historical-linguistic description of Ukrainian-French military contacts and their results from the lexical level; analyzed the character of the functioning and the level of assimilation of French borrowings on the material of weapons nominations in the written memorandums of XVI-XVIII centuries.

Key words: linguistic contacts, military terminology, French borrowings.

Протягом усього свого історичного розвитку український народ перебував в контактах з іншими народами, стикаючись із впливом їхніх мов, сила й значення якого залежали від

конкретних екстралінгвальних та власне мовних чинників. Як лінгвокультурологічний феномен мова вбирає в себе багатство культури, постає єдиним засобом відображення суспільної свідомості в її повному обсязі [1: 420], що, на думку П.Ю. Гриценка, «виділяє її з-поміж усіх інших явищ, пов'язаних із вербалізацією, збереженням і передачею інформації» [2: 66]. Явище контактування – одна з тих проблем, де найбільш очевидно історія мови переплітається з історією народу, причому військові контакти поряд із культурними визначаються як найпотужніші в історії становлення та розвитку будь-якої мови. Одним із наслідків взаємодії мов і культур є запозичення лінгвальних одиниць, що одночасно представляє собою певну фазу в процесі запозичання культурних цінностей [3: 96].

Українська військова термінологія активно досліджувалася в різних аспектах, зокрема, у площині лексикографічного опису та етимології [4; 5], особливостей освоєння й функціонування [6; 7; 8; 9], теоретико-практичних засад перекладу [10] тощо, про що свідчить значна кількість спеціальних наукових досліджень, але франкомовна військова лексика, яка проникла до складу української мовної системи протягом XVI-XVIII ст., ще не стала об'єктом спеціального розгляду, хоча фонд слів французького походження у згаданій сфері є значним і охоплює майже всі лексико-семантичні розряди, за винятком назв військових звань і посад, де їх витісняють німецькі запозичення [11: 507]. Мета статті – зробити спробу історико-лінгвістичного опису українсько-французьких контактів у військовій сфері та їх наслідків на лексичному рівні, проаналізувати особливості функціонування франкомовних номінацій зброї у XVI – першій пол. XVIII ст. на матеріалі писемних пам'яток. Історичні відомості дають змогу правильно зрозуміти, коли та за яких умов проникають, закріплюються, отримують подальший розвиток чи відходять на мовну периферію французькі лексичні елементи в українській мові.

Із західноєвропейських країн Германия і Франція першими ввели постійну армію «солдатського устрою», тому природно, що нові форми організації та побудови армії проникали до інших країн передусім звідти, де вони зародилися. Польська ж мова, вплив якої на українську в XVI-XVII ст. був досить потужним, виступала переважно в функції мови-посередника при передачі західноєвропейських запозичень. Пізніше, починаючи з другої пол. XVII ст., іншомовна лексика, зокрема французька, починає помітно проникати в українську мову головним чином за посередництвом російської мови. Вкажемо, що запозичення з німецької та французької мов відбувалося майже паралельно, тому буває досить важко встановити етимологію деяких слів. Часто вони мають примітки «з нім. або фр.» (наприклад, в етимологічному словнику української мови), підкреслюючи паралелізм цих запозичень.

У грамотах XIV-XV ст. військова лексика представлена лише окремими вкрапленнями, які не дають, на думку вчених, виразної картини її розвитку [11: 267]. Протягом XVI-XVII ст. активізується процес формування військової лексики, який був безпосередньо пов'язаний з козацтвом – збройною силою України періоду її національно-визвольної боротьби, наслідком чого стало возз'єднання з Росією. Поява козацтва і разом з тим посилення боротьби українського народу з турецько-татарською агресією й польсько-шляхетською експансією мали особливе значення для французько-українських військових відносин.

Історичні факти засвідчують наявність спорадичних безпосередніх контактів між українськими козаками та французькими солдатами. Дослідник О. Баран зазначає, що «козацька участь у війні між 1619 і 1639 роками була майже безперервна. На початку

1635 р. в імперіяльній армії було кілька тисяч козаків, які у відділах генералів Верта та Галласа разом із хартовськими грюндерами творили найрухливішу кінноту цісарського війська» [12: 21]. Наприкінці Тридцятилітньої війни у 1645-1646 рр. на французьку службу було найнято козацький корпус під керівництвом Богдана Хмельницького та Івана Сірка, який в складі війська принца Конде брав участь в облозі й взятті фортеці Дюнкерка – центрального опорного пункту іспанців у Фландрії [13]. Отже припускаємо, що військовий похід до Франції не пройшов без сліду для обох мов і безперечно мусив мати свої наслідки. На можливості передачі багатьох іншомовних слів таким рухомих елементом населення, як військові, наголошував свого часу Л.А. Булаховський [14: 107].

В умовах тривалих воєн Росії за вихід до Балтійського та Чорного морів козацькі полки Лівобережної України перебувають у військових походах із діючою російською армією, зберігаючи особливості у внутрішній структурі та системі комплектування. Пам'ятки відбивають досить повно найбільш типову і в значній мірі нову інтернаціональну термінологію, що істотно збагачує словник наступних епох. В цей час відбувається процес інтенсивного освоєння (іноді вторинного) лексики французького походження, зокрема військових номінацій, які були поширені в російській мові петровської доби.

Петро I звертав велику увагу на військову науку Франції. Під час роботи над військовими уставами він використовував «Le Memoire d'artillerie», «La veritable maniere de fortifier les places», «Les Travaux de Mars». Посилена перекладацька діяльність Петра I пояснюється його прагненням до запозичення та освоєння західноєвропейського воєнного досвіду. Саме цією причиною пояснюється велика кількість французьких термінів у перших військових уставах цього часу.

Серед французьких запозичень військової сфери, зафіксованих пам'ятками ділової писемності, передусім слід вказати на терміни, які відображають структуру нової військової організації, номінації військових з'єднань та підрозділів, номенклатуру найменувань представників воєнної ієрархії (чини, звання, посади), номінації різновидів зброї та предметів військового спорядження, назви військових акцій та найменування, пов'язані з організацією наступу, назви оборонних споруд тощо. У зв'язку з перебудовою війська, переорієнтацією на західноєвропейські моделі військового устрою в українську мову проникають такі терміни французького походження, як: *рејмент* (п. *rejment* з фр. *regiment*) (1608), *сержанть* (фр. *sergent*) (1658), *отьятанть* (*атютанть*, *адютант*) (н. *Adjutant*, утворене за зразком фр. *adjutant*) (1658), *мушкетеръ* (фр. *mousquetaire*) (1678), *фортифікація* (фр. *fortification*) (1720), *баталіонъ* (фр. *bataillon*) (1722), *дивізія* (фр. *division*) (1722), *гарнізонъ* (*гарнизонъ*, *тварнизонъ*, *кварнізонъ*) (фр. *garnison*) (1722), *салдатъ* (*солдатъ*) (фр. *soldat*) (1722), *бомбандиръ* (з н. *Bombardier* або фр. *bombardier*) (1722), *гранадеръ* (фр. *grenadier*) (1722) та більш пізні *гренадеръ* (1747), *бригадир* (з н. *Brigadier* або фр. *brigadier*) (1722), *артилерія* (фр. *artillerie*) (1723), *гвардія* (фр. *garde*) (1724), *ординарець* (фр. *ordonnance*) (1725), *перспектив* (*перспектива*) (фр. *perspective*) (1725), *бастіонъ* (фр. *bastion*) (1726), *авангардія* (фр. *avantgarde*) (1729), *шквадронъ* (фр. *escadre*) (1732), *драганъ* (*драгун*) (фр. *dragon*), *партизантъ* чи *партизанъ* (фр. *partizan*) (1733), *атака* (фр. *attaque*) (1736), *ам(м)уніція* (фр. *amunition*) (1737), *батарея* (з н. *Batterie* або фр. *batterie*) (1739), *кірасиръ* (фр. *cuirassier*) (1739), *баталія* (фр. *bataille*, іт. *battaglia*) (1784), *алярм* (н. *Alarm*, фр. *allarme*) (1784) тощо.

На матеріалі номінацій зброї та предметів військового спорядження можна простежити неоднакову долю французьких запозичень у лексичному складі української мови XVI – першої пол. XVIII ст.

Семантичним відповідником до питомої лексики *зброя*, яка протягом XVI-XVII ст. ще мала широке значення «зброя, військові припаси», стає уже в першій пол. XVIII ст. запозичення *ам(м)уніція* (фр. *munition*): *Амъмуніція до артиллеріи надлежащая, идет в Глухов з Москви*. М., 1737, IV, 128 [15]. Втрачаючи в процесі розвитку попереднє значення, слово *амуніція* розширює свою семантичну сферу, засвідчує появу нових значень, зокрема переносних, виявляючи у такий спосіб свою активність у лексичному корпусі української мови.

У XVI-XVIII ст. у складі назв ручної зброї з'являються французькі запозичення на означення реалій, що поширилися в європейських країнах і дістали визнання, зокрема серед козацтва. Пам'ятки ділової писемності засвідчують наступні номінації зброї:

Кордъ (фр. *corde*) «палаш, шабля, шпага»: *Вырвали у мене съ пошвей кордъ*. Кн. Луцк. 1573, 105 [16], цит. за [17: 378]. Вживання даної лексики обмежено досліджуванім історичним проміжком, до лексичного корпусу української мови вона не увійшла.

Давнім франкомовним запозиченням на позначення зброї є лексема *альябарда* (фр. *hallebarde*, н. *Hallebarde*) «вид старовинної зброї; дреколь», яка фіксується вже в «Лексисі» Лаврентія Зизанія [18]; в «Синонімах» засвідчується форма *альябарта*, причому вказано, що в оригіналі початкове *a* пропущене [Там само]; в «Лексиконі славенороському» Памви Беринди фіксуються фонетичні варіанти *аленбарта*, *галенбарда* [19:]. Більш пізні приклади вживання аналізованої лексики ілюструють писемні пам'ятки XVII – поч. XVIII ст.: *На капелюшах и алабардахъ били чорніе креповіе фліоры*. Дн. Хан. 17 [20], пор. ще варіанти *алабарда*, *галабарда* (1627), *алюбарта* «калебарда, бердиш»: *Взялъ алябарду*. (Дн. Хан. 21) [Там само] тощо. Нестійкість звукового обриса слова, наявність численних фонетичних варіантів свідчить про його чужерідність в українській мові зазначеного періоду і знаходження у стадії засвоєння. Разом з тим численність прикладів уживання, більш пізня поява словотвірних похідних (*галабардник*) вказує на активний процес освоєння та функціонування даної лексики.

Слово *аркабуза* (*саркабузь*) (з н. *Arkebuse* або фр. *arquebuse*) «гнотова самопальна рушниця, яку заряджали з дула» відоме в українській мові з XVI ст.: *саркабузовъ въ одну меру и ку одно(и) форме*. 1552 Очерк. 3.6. [21], цит. за: [22: 126]; *стиснул на мене аркабуза, так же дей кулка пробивши ми убранє, за мною в землю вдарила*. (Кн. Луцк. 1564, л. 103) [23], цит. за [17: 34]. Фонетичний варіант *аркобузь* засвідчується в словнику І.І.Срезневського [24: 27]. Наявність варіантних фонетичних форм свідчить про триваючий процес освоєння слова в розглядуваний період. На вростання даної лексики у лексико-семантичну систему української мови вказують більш пізні приклади вживання, в яких спостерігається стабілізація її фонетичної зовнішності та поява похідних (пор. *аркебузир*, *аркебузувати*).

Мушкет (фр. *mousquet*) «ручна вогнепальна зброя з гнотовим затвором» Арх. ЮЗР, 1624, 3/І, 278 [25]. Дериваційна спроможність слова, його здатність виступати у складі словосполучень вказує на активний процес освоєння та появу внутрішньомовних зв'язків у системі мови-реципієнта, пор.: *козаковъ мушкетеровъ* (АЮЗР, 1678, XIII, 527)

[Там само], цит. за [11: 499]. Лексема зараз відійшла на мовну периферію, збагативши фонд історизмів, які є характерною ознакою певного історичного проміжку.

Пістолет (фр. *pistolet*) «ручна вогнепальна зброя з коротким стволом, пістолет» (ЛВел., 1720, IV, 114) [26], *пістолет тулський* (ДНМ, 1747, 314) [27]. На сучасному етапі аналізована лексема характеризується як загальновживана, демонструючи розширення своєї семантичної сфери.

Куша (фр. *couche*) «лук с прикладом, самострел»: *Псоваль Єлезарові и Ханановъ людѣ процами и кушами*. Рук. хр. 221 [17: 394]. Вживання обмежується аналізованим періодом.

Дарда (фр. *darde*) «холодное оружие в виде топорика на древке» (Бер. 198 [19], Мл. Сл. 19 [28]) [17: 199]. Вживання лексеми обмежується аналізованим періодом. До лексичної системи української мови вона не увійшла.

Фузія (пор. п. *fusja*, рос. *фузея* – XVIII ст., що з фр. *fusil*) «вид флінти»: *Фузей 2 зробили слюсари*. Дн. Марк. I, 93 [29] *За направу фузії 20 коп.* Дн. Хан. 13 [20] [30: 457] та ін. Варіативність форми свідчить про те, що на поч. XVIII ст. аналізована лексема ще не була засвоєна. До активного вжитку слово не входить, збагачуючи фонд історизмів.

На наш погляд, твердження В.П. Сімонок про те, що лексема *фузія* втрачає своє колишнє значення «рушниця», натомість актуалізуючи «злиття підприємства в єдине шляхом поглинання слабких конкурентів» [31: 96], здається нам помилковим, оскільки йдеться про дві лексеми різної етимології: *фузея* (*фузія*) (п. *fuzja* < фр. *fusil* – рушниця) та *фузія* (фр. *fusion* – злиття < лат. *fusio* – топлення) [32: 728].

Отже, доля номінацій зброї французького походження на українському мовному ґрунті виявилася неоднаковою: не всі вони в розглядуваний проміжок часу були засвоєні українською мовою; деякі з них навіть не перейшли за межі стану «чужих слів» і залишилися лексемами одиночного вжитку, які відтворюють характер певної історичної доби. Як зазначають дослідники, для Петровської доби «оказіональні слова іншомовного походження – характерна риса» [33: 51]. Разом з тим до кінця XVIII ст. частина петровських запозичень міцно закріплюється у лексичній системі української мови, демонструючи наявність внутрішньосистемних зв'язків з питомою лексикою, свій креативний потенціал та появу вторинних значень. В цілому ж військова лексика, особливо та, що стосується зброї, яскраво виявляє свою специфічну рису – несталість. У зв'язку з інтенсивним розвитком військової справи, зокрема з появою нових різновидів зброї та військового спорядження, частина найменувань неминуче виходить на мовну периферію, стає історизмами, виступаючи переважно в художній літературі, а також в стилістично обмежених контекстах: історичних нарисах, описах колориту попередніх історичних епох тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / Под ред. Б.А. Серебrenникова. – М.: Наука, 1970. – 604 с.
2. Гриценко П.Ю. Мова як акумулятор культури і одна із форм її вираження / У кн.: Мова і культура, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні, – К.: Наукова думка, 1986. – 184 с.

3. Володорская Э.Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов // Вопросы языкознания, 2002. – №4. – С. 96–118.
4. Бурячок А., Демський М., Якимович Б. Російсько-український словник для військовиків. – К., 1995. – 384 с.
5. Російсько-український військовий словник / Упор. О.О. Лісна. – К., 1992. – 80 с.
6. Михайленко Т.Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах: Автореф. дис... д-ра філол. наук. – К., 1996. – 26 с.
7. Мурашко Л.В. Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. – К. 1997. – 175 с.
8. Яремко Л.П. Формування української військової термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дрогобич, 1997. – 24 с.
9. Рибалка Я.І. Структура тематичної групи «Військова лексика козацтва в українській мові XVII-XVIII століття»: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. – Д.: 1998. – 193 с.
10. Онуфрієнко Г.С. Україномовна військова термінологіка: сучасний стан і проблеми перекладу //Проблеми української науково-технічної термінології. Тези доповідей 4-ої міжнародної наукової конференції. – Львів, 1996. – С. 137–138.
11. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – 744 с.
12. Баран О. Козаки на імператорській службі в роках 1635-1636 // Укр. історик, 1 – 3 (41 – 43). – Рік XI, Нью-Йорк, Мюнхен, 1974.
13. Aumal duc d'. Histoire des princes de Condé pendant les XVI et XVII siècles. – Paris, 1889. – V, 5, 6.
14. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Рад. школа, 1955. – 248 с.
15. Дневник Якова Марковича (1735-1740 pp.) / Вид. В. Модзалевський. – Київ; Львів, 1913.
16. Книга Гродская Луцкая. Рукопись Центрального государственного исторического Архива в Киеве.
17. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст.: В 2 кн. – Київ-Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – 512 с.
18. Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В.В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1964. – 259 с.
19. Лексикон славеноросський Памво Беринди: Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 271 с.
20. Дневник генерального хоружего Николая Ханенко 1727-1753 гг. – К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1884. – 524 с.
21. Опис Черкаського замку . – Черкаси, 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк.. 3–17 зв.
22. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Вип. 1. А. – Львів, 1994. – 152 с.
23. Книга Гродская Луцкая. Рукопись Центрального государственного исторического Архива в Киеве.

24. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка, тт. I-III. СПб., 1893-1912. Репринтн. изд. 1989. – Т.1, ч. 1.
25. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. – Киев, 1859-1914. – Т. 1. – Ч. 6 – К., 1876.
26. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в. Составил Самуил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720. – К.: Изд. Временной комиссии для разбора древних актов, 1848-1864. – Т. 1. – 505 с. – Т.2. – 612 с. – Т.3. – 568 с. – Т. 4. – 407 с.
27. Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: (Матеріали сотен. канцелярій і ратуш Лівобереж. України) / Підготов. до вид. В.А. Пенедрієнко. – К.: Наук. думка, 1976.– 416 с.
28. Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века // Житецкий П. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке с приложением словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII в. – К., 1889.
29. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича 1717-1734 гг. Ч. I-III. – К., 1893.
30. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. / Підгот. до вид. В.В. Німчук та Г.І. Лиса. – Київ-Нью-Йорк, 2002. – Кн. 2. – 512 с.
31. Сімонок В.П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній мовній картині світу. – Харків: Основа, 2000. – 331 с.
32. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
33. Кассина Т.А. Закономерности освоения и функционирования общественно-политической лексики иностранного происхождения (на материале германских заимствований в русский язык конца XVII – начала XVIII века): Дис. ... канд. филол. наук. – Днепропетровск, 1983. – 194 с.

УДК 811. 161. 2'243

Синишин Л. Л.
(Львів, Україна)

АСТРОНІМІЧНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: СПЕЦИФІКА ОПISУ ТА СПОСОБИ ПРЕДСТАВЛЕННЯ У ЧУЖОМОВНІЙ АУДИТОРІЇ

У статті розглянуто одну з тематичних груп української онімної лексики – астронімічні назви. Астроніми – особливі мовні одиниці, які мають у своїй семантиці національно-культурний компонент, тобто вирізняються особливою країнознавчою репрезентативністю, багатством культурних, історичних асоціацій. Вони відображають духовне життя української нації, дають уявлення про специфіку українського мовного простору.

Ознайомлення з астронімами дозволить чужоземцям пізнати фрагмент мовної картини світу, а також допоможе з'ясувати особливості процесу номінації астрономічних об'єктів в українській мові.

Ключові слова: астронім (космонім), астрономічні назви, онімна лексика, національно-культурний потенціал астронімів, українські астроніми, астрономічні об'єкти.

В статье рассмотрена одна из тематических групп украинской онимной лексики – астрономические названия. Астронимы – особые языковые единицы, в семантике которых присутствует национально-культурный компонент т.е. они отличаются особенной краеведческой репрезентативностью, богатством культурных, исторических ассоциаций. Они отображают духовную жизнь украинской нации, дают представление о специфике украинского языкового пространства. Знакомство с астронимами даст возможность иностранцам познать фрагмент языковой картины мира, а также позволит выделить особенности процесса номинации астрономических объектов в украинском языке.

Ключевые слова: астроним (космоним), астрономические названия, онимная лексика, национально-культурный потенциал астронимов, украинские астронимы, астрономические объекты.

The article describes one topic group of Ukrainian vocabulary – astronomical names. Astronomical names are special language units, that contain in their semantics national and cultural component, that is distinguishes by special regional studies representativity, wealth of cultural and historical associations. It reflects the spiritual life of the Ukrainian people and provides the best understanding of the specificity of Ukrainian speech. Getting acquainted with Ukrainian astronomic names allows foreigners to learn parts of the language picture of the world of Ukrainians and helps them to learn the peculiarities of the process of nominating astronomic objects in the Ukrainian language.

Key words: astronomic (cosmic) names, national cultural potential of astronomic names, Ukrainian astronomic names and astronomic objects.

Вивчення і викладання української мови як іноземної стає дедалі актуальнішим. Нині Україна відкриває широкі можливості для пізнання і вивчення своєї культури, історії, літератури і мови.

Одним із основних завдань сучасної української лінгводидактики є вивчення лексики в іноземній аудиторії та ознайомлення чужоземців з найголовнішими національними реаліями, позначеними власними назвами.

Серед різних тематичних груп онімної лексики української мови, які подають важливу для іноземця національно-культурну інформацію про Україну, провідне місце належить астронімам – власним назвам астрономічних об'єктів. Хоча їх, порівняно з лексемами інших тематичних груп української онімної лексики небагато, проте вони позначають своєрідну і дуже суттєву ділянку навколишнього світу.

Астрономічний пласт ономастичного простору тільки починає вивчатись. Астроніміка як галузь ономастики ще не має чіткого статусу, про що свідчить, зокрема, нечіткість терміносистеми. У «Словнику російської ономастичної термінології» наявні два терміни, що позначають об'єкти цього розділу ономастики: астронім і космонім. За енциклопеді-

сю «Українська мова», під космонімом (астронімом) розуміють власну назву природних космічних об'єктів [6: 272].

Астрономічні назви – це не просто знаки для розрізнення небесних тіл. «Ці назви – голос історії, свідки минулого, що дають нам уявлення про те, як у давнину розуміли небесні тіла, та про практичне використання зоряного неба для орієнтації в часі» [1: 4]. Вони є носіями національно-культурної інформації, за допомогою якої лінгвістичний план переходить в етнокультурний. Процес становлення й еволюції форм називання астронімів тісно пов'язаний зі звичаями і особливостями духовної культури народу, з його історією. Вони відображають поняття, сформовані носіями мови у процесі їх пізнавальної діяльності, і є позначеннями або номінативними знаками реалій, які їх оточують, тому «вивчення українських астрономічних назв у контексті лінгводидактики варто зосередити на найдавнішому пласті народної лексики, оскільки такий матеріал дає найкраще уявлення про світогляд українців» [4: 222].

Астронімічна лексика як компонент мовної системи підпорядковується її закономірностям, а за своїми специфічними ознаками має ряд особливостей, які зумовлені семантикою. Астроніми «сонце», «місяць», «зоря» мають дуалістичну природу, тобто залежно від значення можуть уживатися то власні, то загальні назви: Сонце – сонце, Місяць – місяць, Зоря – зоря.

У чужоземців, які вивчають мову тієї чи іншої нації, часто виникають запитання, чому якийсь об'єкт має саме таку назву, тому ознайомлення з давніми уявленнями про астроніми допоможе іноземцям запам'ятати їх особливості.

У давні часи астроніми були символами різних понять, істот, категорій, наприклад, Сонце – це символ Всевидячого божества; Вищої космічної сили; центр буття та інтуїтивного знання; осяяння; слави; величі; правосуддя [5: 112].

Разом з місяцем сонце символізує чоловічий та жіночий початки. У різних міфологіях їм притаманні різні ролі. Іноді сонце може асоціюватися з образом батька, а місяць – з образом матері. Хоча частіше сонце ототожнювалося з жінкою.

У християнській традиції символічне значення сонця дуже різноманітне. Захід та затемнення сонця означають гнів Божий, праведне покарання, біду, скорботу, страждання. Сонячне світло символізує щастя, відкриття, виявлення, відплату та праведну кару. Сонце – символ слова Божого.

Народна свідомість витворила широку гаму персоніфікованих уявлень про Сонце. Його називали оком Божим, пояснюючи цим всевидючість Бога, велетенською іскрою, яка світить за Божим велінням.

Місяць – символ Матері-Богині, Цариці Небесної; циклічного ритму; вічності; постійного оновлення; духовного аспекту світла у пільмі; козака; батька [5: 82].

Символіка Місяця в усіх народів пов'язана з лунарними міфами. Оскільки на багатьох мовах назва нічного світила – жіночого роду, то воно й символізує жіночу силу. У тих мовах, де воно має чоловічий рід, його пов'язують з чоловічим продуктивним циклом. Поняття про те, що Місяць символізує чоловічий початок, є набагато старшим, його історія починається ще в епоху палеоліту і тільки пізніше поступається місцем жіночому.

У народній пам'яті Місяць зберігся як Бог. Він був складовою частиною найдавніших богів астрального культу – Сонця, Місяця і Зорі. Українці називали його меншим братом Сонця, а також побутує назва – Нічник.

Виділяють окремі характеристики розташування Місяця відносно Сонця і Землі. «Ритмічну зміну фаз Місяця люди здавна використовували для відліку часу. У народі при поділі Місяця на чотири чверті кожна з них мала свою назву: першу чверть місяця називали молодиком, другу – півповнею, третю – повнею, четверту – останньою кватирою. Трифазовий поділ мав, відповідно такі частини: молодик (новак), півповня, старий» [2: 28]. При п'ятифазовому поділі з'являється п'ята частина – перша кварта.

Зорі – це символ животної природи і дівчини-красуні, доброї душі, нового циклічного життя, світлого духу, оборонця людей, вічності, очей Бога.

У фольклорних колядках, зоря – це дружина або донька місяця, а в деяких поезіях вона символізує жадану, нездійсненну мрію, нерозділене кохання. У романі П. Куліша «Чорна Рада» зорі – це людські душі. У романі О. Гончара «Твоя зоря» образ вранішньої зорі це символ першопочатків людського життєвого шляху, його першооснов. По суті – це образ Батьківщини, рідного краю.

Інколи зорю ще називають Венерою. Цю планету українці вважали двома різними світилами – вранішньою зорею, яку видно зранку перед сходом Сонця, і вечірньою, яка з'являється на небосхилі ввечері, після заходу денного світла. З цими двома циклами видимості Венери із Землі пов'язані два види народних назв цієї планети: Вранішня зоря (Порання зоря) та Вечірня зоря (Вечірня зірниця). Вранішня зоря має ще такі назви: Венера, Вечірня зірниця, Вечірня зоря, Вечорниця, Денниця, Зірниця, Зоря-вістунка, Порання зоря, Світова зоря, Чигир-зірка.

Отже, зоря є яскраво вираженим жіночим символом. В уявленнях давніх українців вона виконувала функцію провісниці долі. Її вважали символом першопочатків людського життєвого шляху, його першоосновою.

За цими номінаціями можна отримати повніше уявлення про історичний досвід, реальні умови життя, звичаї, заняття та інтереси українців.

Оскільки астроніми утворюють своєрідну групу номенів, то чужоземців, які вивчають українську мову потрібно ознайомити з цим важливим компонентом лексичної системи, що дозволить їм заглибитися в специфіку українського мовного простору, пізнати фрагмент мовної картини світу українців, дасть уявлення про світосприйняття, покаже як українська нація пізнавала світобудову. Астроніми є багатим джерелом лінгвокраїнознавства. Донесення національно-культурної семантики астронімів – предмет лінгвокраїнознавчого викладання мови, де країнознавчі аналізи є невід'ємною частиною мовної компетенції.

Загалом, мова кожної нації – ідеальна дійсність, духовний образ світу, який є його адекватом у свідомості нації. Саме через цю ідеальну дійсність знайомимо чужоземців з духовним образом нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко Ю.А. Название звездного неба. – М: Наука, 1981. – 183 с.
2. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв / Уклали: І.Р. Процик, Г.В. Тимошик. – 4-ий зшиток: Астрономічні назви. – Львів, 2006. – Вип. 5. – 140 с.
3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М: Наука, 1988. – 189 с.

4. Процик І.Р., Тимошик Г.В. Українські астроніми в лінгвокраїнознавчому аспекті // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. наук. праць. – Львів, 2006. – Вип.1. – С. 220 – 223.
5. Словник символів /За ред. О.І. Потапенко, М.К. Дмитренко. – К.: Народознавство, 1997. – 155 с.
6. Українська мова. Енциклопедія /Ред. кол. В.М. Русанівський, О. О. Тараненко, М.П. Зяблюк. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752. с.

УДК 81'42:007

Borysenko N. S.
(Kyiv, Ukraine)

THE PROBLEM OF BODY LANGUAGE IN THE THEORY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

The article is devoted to the problem of one of the nonverbal communication modes – body language. The author underlines the importance of body language, as this mode of intercultural communication covers at least 50 percent of face-to-face communication. It is affirmed that intercultural communication may be successful only with the assumption of the proper interpretation of body language.

Key words: intercultural communication, nonverbal communication, body language, kinesics, kineme, culture.

Стаття присвячена проблемі одного з видів невербальної комунікації – мові тіла. Автор підкреслює важливість дослідження мови тіла, оскільки саме цьому виду невербальної комунікації належить щонайменше п'ятдесят відсотків безпосереднього спілкування. Стверджується, що міжкультурне спілкування може бути успішним тільки за умови належної інтерпретації мови тіла.

Ключові слова: невербальна комунікація, мова тіла, кінесика, кінема, культура.

Early April's visit of the new United States President Barack Obama and his spouse – the American First Lady – to Great Britain drew the attention of the majority of the world's mass media. Undoubtedly, it was a politically remarkable event, especially taking into consideration the fact the couple had been invited and received by the Queen – the symbol of power and culture of the United Kingdom. However, it wasn't the visit itself or any summit agreements that the paparazzi focused on, but instead, the intercultural mistake made by the U.S. First Lady. When greeting the Queen, Michelle Obama wrapped her arm around the monarch's shoulder and back, shocking the British nationals and foreigners aware of the British royal protocol stating those who meet the Queen should not touch her except when she offers her hand.

Obviously, the new American First Lady wasn't familiar with the rules of conduct with the members of the royal family. By means of her tender touching the American First Lady was eager to show her affection to Her Majesty like it is acceptable in the United States. Following this U.S. custom, Michelle Obama forgot the very old but famous proverb «When in Rome do as the Romans do», which was the advice given to St. Augustine by St. Ambrose regarding his journey to Rome, circa 390. Although there are many variations of this wise proverb, all of them intended for the listener to care when meeting with foreign or even strange cultures – to follow local customs and courtesies in order to get harmonized within the surrounding. And this was admitted more than XVI centuries ago!!!

With the growing and globalization of the world's society, intercultural communication becomes the issue of the day. But it is not a problem that can be solved easily and during a short period of time as multicultural interaction means communicating across multiple and very different cultures existing on the planet.

Communication is a complicated notion consisting of verbal and nonverbal communication. If verbal communication has been the key point of many linguistic investigations for centuries, nonverbal communication began to draw scholars' attention just several decades ago. Scholars don't have the only opinion concerning the share of words in the process of communication. Nevertheless, according to much research face-to-face communication is no more than 7–10 percent words, 38–40 percent paralanguage, and a full 50–55 percent of body language. Although the share of each mode of communication varies versus cultural and social traits of communicators, no wonder that the percentage of body language stays high. We can greatly learn and understand someone's attitudes and feelings through his or her body language. Facial expressions and various other physical gestures can express a great deal about our emotions and state of mind. However, these physical signs could be misinterpreted when applied to the obvious cultural differences in their use and interpretation of nonverbal signs. Some nonverbal expressions are understood by people in all cultures; other expressions are particular to specific cultures. As many movements are carried out at a subconscious or at least a low-awareness level, body language movements carry a significant risk of being misinterpreted in an intercultural communication situation.

The necessity of studying **the relationship between nonlinguistic body motions and communication** gave birth to kinesics (from Greek *kīnēsis* – «movement») – the scientific study, pioneered by the anthropologist Ray L. Birdwhistell.

Based on descriptive linguistics, Ray L. Birdwhistell insisted that all movements of the body have meaning, thus they are not accidental, and these nonverbal forms of language have a grammar that can be analyzed in similar terms to spoken language. Thus, a «kineme» is similar to a «phoneme» because it consists of a group of movements, which are not identical, but may be used interchangeably without affecting social meaning [1], although there are no universals in these kinesic displays. Ray L. Birdwhistell's key points are:

- social personality is a temporal-spatial system; all behaviors expressed by any such system are components of the system except as related to different levels of abstractions;
- even if no participant of an interaction field can recall or repeat in a dramatized context a given series or sequence of body motions, the appearance of a motion is of significance to the general study of the particular kinesic system even if the given problem can be rationalized without reference to it;

- all meaningful body motion patterns are to be regarded as socially learned until empirical investigation reveals otherwise;
- no kineme ever stands alone [2].

The real challenge of interpreting body language messages across cultures is in the power of assumption. If someone nods his or her head it may mean agreement or understanding, or even disagreement (in some parts of Greece, Yugoslavia, Bulgaria, and Turkey). Here in lies the basic problem of communication across cultures as the meaning that an individual brings to a communicative situation can vary according to each person's experience and previous interactions. The pragmatics therefore is very complicated and can be an obstacle or aid, depending on the situation. No one can tell the meaning of an interaction with another without background knowledge of the meaning that is signed by body language.

Some nations consider a smile at someone a manifestation of being happy or having joy. But in reality a person may be polite to his or her guest or may hide the emotion that he or she feels. Trust, truth, and the willingness to believe the integrity of another also affect how we read the body language of a person from another culture, indeed every other individual. Communicators should learn to recognize and properly perceive differences in the use of nonverbal signs to avoid misinterpreting body language, especially of those from different cultural backgrounds, as the wrong reasoning may lead to undesirable and even dangerous consequences.

Edward Sapir wrote that we respond to gestures according to an elaborate and secret code that is written nowhere, known by none, and understood by all. Even though people can often identify a certain type of communication behavior when they see it, they may not be able to describe the behavior when asked [3].

Both body language and verbal language are systems of communicative units, which culture by culture are, by certain rules for coding, combined in a virtually infinite number of ordered combinations that rule the communicative aspects of human behavior. Taking into consideration that mentioned above, verbal language, digital and body languages are termed analogous.

According to Hall, the language of the body is defined to be agreeable with everything we do, so it must be understood in its cultural context. Although, as there are no universal words or sound complexes in verbal language that carry the same meaning universally because the symbols of verbal language are totally optional, so there are no body motions, facial expressions, or gestures that have identical meaning across cultures [4].

Ray Birdwhistell asserts that the body languages of French, Germans, and Americans vary to a degree comparable to the range of differences heard when these languages are spoken. To his mind, at least for Western European languages, there are a set of necessary and formal body motion behaviors that are directly tied to linguistic structure. Studies show that, for example, the Kutenai of British Columbia move differently when speaking Kutenai than when speaking English. Fiorello La Guardia of New York spoke Italian, Yiddish, and American English. In studying film clips, kinesicists or any observer familiar with the mentioned three cultures could immediately determine which language he was speaking – even with the sound of the film clips removed. An equally manifest shift in behavior was evident in a U.S. Native American who spoke Taos and English, and also in a Lebanese who was similarly transformed when switching from English to Arabic, then to Parisian French. All such observations have led researchers to

the conclusion that there is a systematic relationship between audible and visible communicative behavior, which makes modes of language systems interconnected and interdependent [2].

Cultures tend to concentrate activity in certain body areas and permit the activity of others only under certain limited circumstances, which is interesting in the study of national character. Even on fairly casual observation, distinctions in body motion communication are so evident that one can easily differentiate Americans who have body motion characteristics distinctly different from Europeans in how they occupy space with their bodies. A characteristic American position is to sit with arms spread out, and a male will place his feet and legs apart. The position includes a slump and leaning back and is a type of sprawl that occupies a lot of space. This is rarely seen in a European, who will sit erect with legs and feet close together and arms placed close to the body, in a tight position occupying much less space. The American «unwritten rule» to feel always comfortable has «invented» a posture when sitting with feet up on a table (usually among relatives and friends) or a pouffe (in a library of an office). In Asia and some European countries, putting feet up on a table or any other piece of furniture is very disrespectful. Moreover in the Middle East, it is considered extremely rude to «expose» the sole of your shoe to another as it is a sign of contempt in Arab culture.

Everyone who follows political news remembers the incident connected with now ex-President of the USA George W. Bush during his surprise visit to Iraq on December 15, 2008. In the middle of the news conference with Prime Minister Maliki, Iraqi television journalist Muntadar al-Zaidi threw his shoes at Bush's face. He obviously did not intend to hurt Bush physically; his purpose was to deeply insult the American President.

Sitting cross-legged is common in America, Canada, and some European countries. Although when a Westerner visiting Asia or Middle East crosses his or her legs when sitting, representatives of a host country will definitely interpret this posture as a sign of disrespect towards them, although unintentional, and failure to learn their ways.

In conclusion, it should be underlined that our own misunderstandings can be blamed upon a lack of knowledge and/or a willingness to apply that knowledge to our cultural interactions. It is important to learn and understand what offends and what is expected when interacting in different societies as everyone's behavior affects his or her mission. Whether he or she is a business agent, a tourist, or a representative of his or her country, their actions reflect the sincerity and pragmatism of the motives expressed. Becoming sensitive to the clues of body language can help people communicate more affectively.

LITERATURE

1. Knapp M. L., Hall J. A. *Nonverbal Communication in Human Interaction*. – New York: Holt Rinehart and Winston, 1992. – 507 p.
2. Birdwhistell, R. L. *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970. – 356 p.
3. Sapir E. *Culture, Language and Personality: Selected Essays* / Edited by David G. Mandelbaum. – Berkeley, University of California Press, 1985. – 617 p.
4. Hall E. T. *Beyond Culture*. – New York, NY: Anchor Books, 1989. – 298 p.

СЛОВО І РОЗУМІННЯ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

В статтє на матеріалє польского, русского и украинского языков рассматривается специфика действия законов вербального выражения и понимания. Принимается во внимание отображение в слове культурных, экономических достижений народа и его социальное положение, а также понимание слова в контексте культуры, что всегда имеет социальную направленность. Слово в культуре и в социальной практике, слово в контексте вступает в сложные взаимосвязи. Поддерживаясь своей совокупностью средств, оно, в свою очередь, поддерживает и цементирует текст. Важную роль в понимании контекста играет глубинная семантика, а внешняя тождественность слов и понятий часто соединяет формально эквивалентные единицы.

Ключові слова: національна психологія, національна мовна особистість, національний менталітет, національні психологічні особливості, еквівалентні відповідники.

Культура вміщує в собі всі народи, всі покоління, всю історію в її реалізованих та нереалізованих потенціях. Євген Маланюк сказав про це: «Під прийнятим у нас словом «культура» розуміємо все те, що створене людиною. Підкреслюємо **створене**, а не зроблене механічно, бо справді культурні факти є наслідком **творчого акту**, очевидно, що це слово, це поняття є аж надто гнучке і може мати багато, в залежності від речення, відтінків, навіть значень» [1: 6]. Йдеться про **розуміння слова і світу через слово**, а не про розуміння як таке. Має рацію Є.К. Бистрицький, пишучи: «Буття, котре передбачається розумінням, – це буття в світі, і цим воно принципово відрізняється від будь-якого іншого буття. Від «Буття в собі» тим, що воно «в світі», від «буття для себе» тим, що воно й для інших: адже йдеться про розуміння. Якщо для суб'єкта пізнання світ охоплюється його знанням і тим самим «закривається» з усіх боків суб'єктом, що пізнає, переходячи в форму поняття... то буття в світі завжди передбачає відкритість світу за всіма параметрами сущого» [2: 225].

Культура – це не тільки все те, що створене руками й розумом людини, але й певний тип суспільної поведінки, що виражається у народних звичаях, у ставленні один до одного, до праці, до мови. Як бачимо, культура і мова, тісно переплітаючись, доповнюють і збагачують одна одну. Це легко простежити, якщо звернутись до текстів слов'янських мов.

Обсяг наших досліджень обмежено культурою слов'янських мов, що віддзеркалюють культурні, економічні досягнення народу та його соціальний стан, а також до розуміння слова в контексті культури, що завжди має соціальну спрямованість. **Слово в культурі** як у соціальній практиці постає в різній об'єктивації: традиційна включеність до ритуалу, система табу, правові норми, зафіксовані в текстах ідеали, вербально

оформлені прагнення соціальних змін тощо. У мові, у спілкуванні воно ніколи не постає ізольовано-самодостатнім. Розвиваючись у тісному зв'язку з апелятивами і підпорядковуючись законам мови, слово виділяється в мовній системі у функціональному і формальному відношенні, представляючи собою цікаві явища. Ці багатогранні властивості слова, а саме всебічний зв'язок його з життям народу, культурні та лінгвістичні особливості зумовили його цінність при вирішенні мовних питань. Слово в контексті вступає у складні взаємозв'язки. Підтримуючись всією сукупністю засобів, воно, в свою чергу, підтримує, цементує весь контекст. Таким чином створюється стильова єдність контексту. Конкретних виявів такої стильової єдності дуже багато, вони притаманні будь-якому справжньому мистецькому твору.

Так, у повісті І.Я. Франка «*Борислав сміється*» зустрічаємося з дуже цікавим явищем, коли за допомогою лексичних зв'язків тут герой висловлює глибоке народне розуміння соціальних процесів, що відбувалися в дореволюційному суспільстві, а сила контекстуального оточення підтримується словами «*правда*» і «*неправда*», що розкривають словесне втілення авторських думок:

«Але тепер, коли *правда зв'язана, а неправда має ніж у руках, то я боюсь, що, за ким правда по правді розв'яжеться, неправда й зовсім зріже її*», – говорить дід Матвій. [Іван Франко, повість «Борислав сміється». Інтернетне видання освітнього часопису «Рідна Мова» («*Ridna Mowa*») – кварталник освітнього Українського Учительського Товариства у Польщі]. Тут навмисне накопичення спільно кореневих слів є формою висловлення гіркої, прихованої іронії. І буденна лексика, передаючи правду життя в його конкретному висловленні, не нівелює, а, навпаки, підкреслює всю глибину, всю правдивість слів.

В російській мові, наприклад, бачимо певну картину, і сприймаємо певний настрій, певні уявлення за допомогою слова «*гигиена*».

«Существует *гигиена одежды и жилища, гигиена пищи и труда*; низшие классы не соблюдают её, потому среди них такая высокая смертность, недолгая жизнь и физическое возрождение. Но существует также *гигиена любви*, и её-то не только не соблюдают, но прямо-таки насилуют интеллигентные классы, в чём и заключается одна из глубочайших причин их упадка» [3: 404].

Слово, що зародилося в душі людини в течії свідомості, викликає в душі іншої теж не якесь локалізоване, ізольоване відчуття, а тягне із підсвідомості цілий комплекс образів. Отже, маємо справу з таким явищем, коли стилістично нейтральна загальноновживана лексика сприяє виявленню стилістично активних компонентів і лексика є тією «основою», на якій «гаптується» – реалізується задумана тканина з усією її ідейно-тематичною художньою складністю. Неважко переконалися, що таких значень нейтральні слова набувають завдяки *метафоризації*. А у роботі її механізму суттєві контекст епохи, поняття, поняття історичного характеру, створення потрібного колориту:

«*Czarnobyl nie stanowił otwartej kwestii w prezydenckich wyborach. Jednak gdy tylko ruch ekologiczny udowodnił, iż jest «drewnianym koniem», którym antykomuniści wdarli się przez ściany radzieckiej Troi, oskarżenia o ukrywanie spraw Czarnobyla stały się hasłem używanym przez małą grupę demokratycznych intelektualistów, co spowodowało jej rozgłos wśród tak przecież uległego i zachowawczego chłopstwa Rosji, Białorusi i Ukrainy*» [4: 410].

На тлі метафоризації ми сприймаємо **змалювання переживань** і різних **людських почуттів**, і тут необхідно звернути увагу на формально-граматичні ознаки таких слів, як: *drewniany koń*, *ściana radzieckiej Troi*, вони мають саркастичне забарвлення.

Оскільки розуміння має дуальну природу – когнітивну й комунікативну, досягнути його розмаїті аспекти можна лише за умови всебічного міждисциплінарного аналізу слова (мови) та об'єктивної й суб'єктивної дійсності, при цьому пильно придивляючись до локально-темпоральної специфіки, до рівня духовного самовираження народу.

Панас Феденко в статті «Наша національна назва у Шевченка» [5: 19] пише: «Назва «Україна» була єдиною назвою, що її вживає Шевченко в своїх поетичних творах. Цю назву поет згідно з вимогами віршування змінював: «*Україна*», «*Вкраїна*», «*Вкрайна*». Назви «*українець*», – «*український*» у «Кобзарі» Тараса Шевченка не зустрічаємо. У перекладі Czesława Jastrzębca-Kozłowskiego твору Шевченка «В казематах» (1874) ми читаємо:

Miłujcie swoją Ukrainę ...

W ostatnią tę, w tę złą godzinę,

Kiedy się pastwi nad nią zbrodnia

Błagajcie o nią co dnia! [6: 5] виявляється в тому, що в мовознавстві називають підтекстом. Коли слова з'єднуються у словосполучення, то виходить певна «сума» цих слів. Для переконливості звернімося до українського, польського та російського текстів, де вирази «*птах з відбитим крилом*», «*блакитний птах*» і «*zacierzewione osły*», «*pole minowe*», «*всякого рода заблуждений*» можуть набувати ще нових якостей. Вони не лише вносять певний «додаток» до «сміслової думки» про Україну, а ще й створюють залежно від сполучення одного з одним якусь атмосферу, певне стилістичне поле. Оце додаткове стилістичне забарвлення, додатковий, прихований, експліцитно вербально не виражений, але явно відчутий зміст створює підтекст для уяви та сприймання сказаного:

«[...] ми брали мапу, стелили її перед своїми очима, бачили двадцять шість барвистих плям і серед них жагуче вдивлялися в ту одну блакитну чи зеленувату, що нагадує *птах з відбитим крилом*. [...] Ми не думали ні про що інше, як про те, як здобути ту пляму і як вигойти того *блакитного птах*...?» (Улас Самчук)

Nie mów o Polakach i Ukraińcach

To pole minowe.

[...] Tak było dawniej,

Tak jest teraz

I tak będzie zawsze,

Póki będziemy paść się

Na łące zacierzewionych osłów. (K. Wierzyński) [7: 22].

«Вообще напрасно я был так предубежден против высшего света. Они такие же люди, пожалуй, даже чувствую тоньше нас. Полагая, что мы – грубые существа, гоняющиеся за наживой, они сторонятся от нас, смотрят, пожалуй, как прорастают *семена всякого рода заблуждений*» [8: 308].

На нашу думку, вищенаведені слова, з яких складаються речення, набувають найрізноманітніших ознак і відтінків, а перш за все передають погляди автора і погляди когось із героїв; вони безмежно різноманітні і за силою, потужністю цього стилістичного поля – від яскраво вираженого до ледь відчутного.

Як ми вже зазначили, кожне слово не лише підтримується стильовим оточенням, контекстом, а й саме впливає на контекст, притому так сильно, що ми можемо сказати: кожне з окремих слів, кожна фраза і конструкція творять стиль, а правильне розуміння можливе тільки тоді, коли взято до уваги все багатозначне розмаїття слова у його валентності, метафоричності, символіці та ще й із урахуванням контексту. Йдеться про розуміння слова і світу через слово, а не про розуміння як таке.

Національну мовну картину світу формує цілий комплекс факторів:

- географічний;
- історичний;
- культурний;
- релігійний.

Під їх впливом формується *національна психологія, певний менталітет, національна мовна особистість* [9: 113-119]. Питання національної психології у філософських аспектах торкалися у своїх працях М. Данилевський, К. Леонтьєв, В. Соловйов, М. Бердяєв та ін., на матеріалі конкретних явищ проводить дослідження етнічної психології Г.Г. Шпет [10: 488]. Підходи вченого до досліджуваного матеріалу перегукуються з сучасними семіотичними теоріями; сферу етнопсихології дослідник трактує як систему знаків, яка потребує декодування та інтерпретації [11: 560].

Сьогодні не заперечується факт існування національних психологічних особливостей, а також відбиття їх у мовних фактах, і, навпаки, впливу мови на формування менталітету. Менталітет розуміємо як «соціально, історично і культурно заданий напрям формування, усвідомлення й розв'язання спектру можливих інтелектуальних задач» [12: 219]. У мові закріплюються знаковим способом ціннісні настанови і орієнтації, якими керується свідомо чи підсвідомо людина у своїй діяльності і згідно з якими оцінюються її якості, вчинки, факти дійсності. В.М. Телія вважає, що мова – це засіб трансляції менталітету між поколіннями лінгвокультурної спільності [13: 15].

Національні психологічні особливості відображаються у мовній особистості. Ю.М. Караулов стверджує, що між мовною особистістю та національним характером не можна провести паралелі, але між ними існує глибинна аналогія, яка пов'язується з наявністю і в структурі національного характеру, і в структурі мовної особистості певного складника, який є результатом тривалого розвитку і об'єктом передавання від покоління до покоління [14: 42]. Дослідник підкреслює ту обставину, що «національне пронизує всі три рівні організації мовної особистості» [15: 42]. На його думку, кожен із цих рівнів складається з типових елементів:

- одиниць відповідного рівня;
- стосунків між ними;
- стереотипних їхніх об'єднань, особливих притаманних кожному рівню комплексів.

На вербально – семантичному рівні національно-культурна специфіка полягає в національному членуванні світу. На логіко-когнітивному (тезаурусному) рівні розглядаються узагальнені поняття, великі концепти, ідеї, які формуються в результаті дії певної кількості факторів. Названі елементи логіко-когнітивного рівня знаходять відображення у генералізованих висловлюваннях, дефініціях, афоризмах, крилатих висловах, прислів'ях і приказках [16: 52].

І в структурі мовної особистості, і в структурі національного характеру наявні настанови, стереотипи. Крім того, інтелект також описують як багаторівневе утворення (структурами концептуального рівня є образи – уявлення) [17: 6-21]. Образи уявлення також сформовані на основі чи внаслідок дії позамовних факторів. Національно-маркованими настановами і реалізаціями стереотипів часто є фразеологічні одиниці. Рівень володіння мовою, розуміння іншої культури визначається і таким фактором, **як знання прецедентних текстів культури і мови.**

З досліджуваним питанням тісно пов'язані такі проблеми:

- мова і мислення;
- менталітет;
- мова як засіб унікального й універсального у семантичних системах різних мов.

Універсальний характер мислення, як вважають М.Коул і С. Скрібнер [18: 35], полягає в тому, що будь-який соціум використовує одні й ті ж самі логічні операції, які спрямовані «на виявленні зв'язку між причиною і наслідком», «усі класифікації побудовані за допомогою одних і тих же процесів абстрагування й узагальнення». Ю.Л. Курікалов [1: 178-198] стверджує, що мова у певній думці формує чітку логіку, але специфіку мов (навіть якщо абстрагуватися від знакової форми) виявляє не логічний рівень, а, ймовірно, семантика, на більш глибокому рівні – поетика [21: 190]. Це може бути пояснено тим, що знання про об'єктивну дійсність, які знайшли відображення у наївній картині світу і закріплені знаковим способом у мові, не тотожні в різних культурах, бо кожен соціум перебуває під впливом унікального комплексу факторів.

Серед основних чинників формування національної особливості соціумів, як було зазначено, можуть бути названі: географічний, історичний, культурний, релігійний. О. Кульчицький [22: 51] розрізняє такі групи факторів: геопсихічні (вплив підсоння, краєвиду і характеру природи), історичні (спільність історичної долі народу тощо), соціо-психічні, культурно-морфічні і глибинно-психічні. Постульовані національні особливості того чи іншого народу дослідники намагалися довести за допомогою антропологічних даних чи особистих, суб'єктивних спостережень. Наприклад, М. Бердяєв [23: 6] підкреслював м'якотілість характеру російської людини, пов'язуючи це із відсутністю вирізаного і виточеного профілю у росіян. Подібні спостереження використовує О. Кульчицький у своїх студіях, присвячених національному характеру.

Треба зауважити, що і психологи, і етнографи, і етнопсихологи у своїх дослідженнях національних особливостей, у своїй аргументації використовують мовні факти і спираються на них (внутрішню форму слів і фразеологічних одиниць, рудиментарні явища в ідіомах, світосприймальні настанови у пареміях). Так, наприклад, Г.Г. Шпет [24: 569] вважав, що етнопсихологічні дослідження повинні проводитися на матеріалі мовних явищ, бо для нього мова – це найповніша об'єктивізація, найповніше вираження особливостей народу. У мові зафіксовані загальні реакції соціуму на всі явища природи, його власне соціальне життя й історію [25: 479].

Фразеологічні одиниці у багатьох випадках можуть виступати ілюстративним матеріалом для опису етнічного образу [26: 35]. Як зауважує Я.В. Чеснов, інтра- і екстра-образи розрізняються емоційною забарвленістю. «Звичайно, хоч не завжди, емоціями із знаком мінус-екстраобраз» [27: 591]. Подібне повністю справедливе щодо модальності

ФО, які стосуються з її оцінки інших народів, їхніх традицій, культури, релігії тощо. Але, як уже зазначили дослідники, ФО фіксують певний зріз суспільної свідомості. Цю думку поділяє і Я.В. Чеснов, який підкреслює насмішкувате або вороже ставлення до сусідів, характерне для певного етапу в розвитку народів, у той час як «найбільш ранні етнічні образи, втілені в словесних пам'ятках, не дають негативного зображення сусідів» [28: 76]. Указане явище універсальне, його називають принципом етноцентризму [29: 171]. Наведене положення ілюструє такі приклади: рос. *Волк кормленый, конь леченый, жид крещеный, недруг замиреный – равно ненадежны* [30: 132]

– укр. *Вовк хований (з рук вигодований), приятель непрошений, син прибраний, жид хрещений, – то все не певні* (Номис, 1993, 810).

З ворога примиреного, а з Жида хрещеного, з вовка годованого добра не буде. [Даль, 1, 269] польск. *Wilk w owczej <jagnięcej> skórze 'ktoś udający łagodnego' Волк в овечьей шкуре* [31: 455].

Ще однією рисою фразеологічної системи є те, що більшість її одиниць характеризують негативні риси людини, явища і факти [32: 310].

Фразеологічна система є частиною наївної (побутової) картини світу (паремії, які є судженнями або умовиводами).

Семантична структура ФО ускладнена різними коннотативними семами та асоціативними зв'язками з фоновими значеннями. Деякі дослідники дотримуються думки, що введення в семантичну структуру слова культурно-історичного, соціального, емотивного компонентів є неправильним, бо подібна інформація стосується сфери знань, а не значень [33: 208-209]. А.Н. Крюков критично оцінює кумулятивну концепцію мови, прибічниками якої є також С.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, які вважають, що вона побудована не на твердженнях, які виключають одне одного: знання зберігаються в голові людини в немовній формі, і мова (точніше слово) – зберігає знання [34: 23]. А.Н. Крюков пише: «Фонові знання, що формують смисловий рівень свідомості, дійсно існують у немовній формі... у формі численних логічних імплікацій і пресупозицій» [35: 26].

На нашу думку, щодо ФО, де культурно-історична, соціальна (а звідси емотивна) інформація виявляється важливою в структурі значення і фактично дає ключ до розуміння фразеологічної семантики, звуження структури фразеологічного значення є невиправданим. Соціум виділяється і оцінюється у предметі, явищі, ситуації, ставленні певні риси, якості, які стають основою найменувань, інший соціум у цих же об'єктах виявляє і визнає суттєвими, характерологічними інші риси чи якості, що зумовлено екстралінгвістичними факторами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маланюк Є. Нариси з історії культури. – Київ, 1992. – С. 6.
2. Быстрицкий Е.К. Понимание – окно в «новый мир»? // Загадка человеческого понимания. –М., 1991. –С. 225.
3. Болеслав Прус. Кукла, Krajowa Agencja Wydawnicza. – Warszawa 1990. –S. 404.
4. PIERS PAUL READ. CZARNOBYL zapis faktów, wyd. Świat książki 1993. – S. 410.
5. Феденко П. «Наша національна назва у Шевченка»//Бюлетень УВАН, ч. 6. – Авсбург, 1949. – С. 19.

6. PIERS PAUL READ. CZARNOBYL zapis faktów, wyd. Świat książki 1993. – S. 5.
7. Oksana Weretiuk, Wizja Ukrainy we współczesnej powieści polskiej i ukraińskiej. – Warszawa 1998.
8. Болеслав Прус. Кукла. Krajowa Agencja Wydawnicza. – Warszawa 1990. – S. 308.
9. Дорошенко В. Короткий бібліографічний огляд [Дорошенко, 113-119].
10. Шпет Г.Г. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – С. 488.
11. Цит. Праця. – С. 560.
12. Карась А. Душа культури і дух мислення // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці історико-філософської секції Т. ССХХІІ. Львів, 1991. – С. 219.
13. Телия В.Н. Номинативный состав языка как объект лингвокультурологии // Национально-культурный компонент в тексте и в языке. – Минск, 1994. – Ч. 1. – С. 15.
14. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1990. – С. 42.
15. Цитована праця. – С. 42.
16. Цитована праця. – С. 52.
17. Величковский Б.М. Когнитивная наука и психологические проблемы изучения интеллекта // Компьютеры и познания: очерки по когнитологии. – М.: Наука, 1990. – С. 6-21.
18. Коул М., Скрибнер С. Культура и мышление: Психологические очерки. – М.: Прогресс, 1977. – С. 35.
19. Цитована праця. – С. 39.
20. Курикалов Ю.Л. От слов к логосу (этюды современной герменевтики) // Логос. Ленингр. межд. чтения по философии культуры. Кн.1. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – С. 178 – 198.
21. Цитована праця. – С. 190.
22. Кульчицький О. Світовідчуття українця //Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 51.
23. Бердяев Н. А. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. – М.: Философское общество СССР, 1990. – С. 6.
24. Шпет Г.Г. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – С. 569.
25. Цит. Праця. – С. 479.
26. Проблеми етнічного образу висвітлювались у різних аспектах у рамках етнографічних студій [Див., наприклад: Бромлей, 1983, Дробіжева, 1974].
27. Чеснов Я.В. Этнический образ // Этнознаковые функции культуры. – М.: Наука, 1991. – С. 591.
28. Див.: Чеснов, 1991. – С. 76.
29. «Під схильність розглядати і оцінювати явища і риси чужої культури, чужого народу через призму своїх культурних традицій і цінностей своєї власної групи називається в соціології і етнології етноцентризмом» [Кон І.С. К проблеме национального характера // История и психология. – М.: Наука, 1971. – С. 127].
30. Приклади взяті зі словника В. Даля, Б. Грінченка та ін. авторів, подаються в сучасній орфографії (із збереженням застарілих форм), пунктуаційне оформлення всіх прикладів відповідає джерелам.
31. Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski, rosyjsko-polski pod red. Jurija Lukszy-na, Copyright 1998, s. 455.

32. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от миропонимания к миропониманию) // Славянское языкознание. I Съезд славистов. Доклады российской делегации. – М.: Наука, 1993. – С. 310.
33. Караулов Ю.Н. Сила метафоры // теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 208-209.
34. Крюков А.Н. Фоновые знания и языковая коммуникация // Этнопсихолингвистика. – М.: Наука, 1983. – С. 23.

УДК 81'1: 159.992

Дьячук С. В.
(Київ, Україна)

МОВА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Статья посвящена проблеме национального самосознания и национальной самоидентификации. Автор определяет национальный язык как основной фактор национальной самоидентификации.

Ключевые слова: национальное самосознание, национальная самоидентификация.

The article is devoted to the problem of the national self-consciousness and the national self-identification. The author defines the national language as a main factor of the national self-identification.

Key words: national self-consciousness, national self-identification.

Національна самосвідомість – це відображення у свідомості людей самого існування етносу як спільності, до якої вони належать, та її місця серед інших етносів. Без відчуття зв'язку зі своїм народом, без усвідомлення власної національної приналежності неможливе нормальне повноцінне життя окремої людини. Е. Фромм, описуючи типологію людських потреб, особливо відзначив потребу кожної людини у відчутті глибоких коренів [1: 225]. Будь-яка особистість прагне до ідентифікації себе з певною людською спільнотою, до усвідомлення себе ланкою в стабільному ланцюгу людського роду. Українські філософи С. Пролєєв та В. Шамрай наголошують, що найважливіше покликання самосвідомості – бути рушійною силою людської долі, розкривати перед людиною перспективу буття [2: 133]. Відірваність від нації, низький рівень національної свідомості породжують проблеми не тільки громадсько-політичного, але й психологічного порядку: алкоголізм, злочинність, невпевненість у майбутньому, деградацію особистості. І, навпаки, ототожнення свого «Я» з конкретним етносом надає людині спокою, врівноваженості та впевненості. Національна самосвідомість є могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації особистості: людина ніби «відкриває» себе,

своє автентичне «Я», ототожнюючи його з «Я» національним, дізнається, «хто вона є» в сучасному світі.

Зниження рівня національної свідомості може відбуватися внаслідок насильницького руйнування історично сформованих соціальних структур етносу, втручання в етнічний життєвий уклад, знищення традицій і звичаїв. Підтвердженням цього є практиковане радянською владою «залучення до цивілізації» так званих малих народів: так, у 70-х роках проводилося знищення «примітивних» поселень народів Крайньої Півночі та переселення їх у сучасні селища. Однак етнографічні спостереження свідчать, що позбавлені етнічних коренів чукчі та ескімоси практично втратили опору в житті й саме бажання жити. Цей приклад яскраво ілюструє твердження Е. Фрома про необхідність відчуття національних коренів як одну із життєво важливих людських потреб.

Національна самосвідомість є системоутворюючим фактором етносу: адже етносом є тільки така культурна спільнота, яка усвідомлює власну специфічність і неповторність, відрізняючи себе від інших етнічних спільнот. Національна самосвідомість – це також відображення у свідомості людей шляху існування етнічної спільноти, формування її в народ. Національна самосвідомість забезпечує стабільність існування того чи іншого поліетнічного соціуму; крім того, вона виступає своєрідною пристосувальною системою, яка робить можливою його взаємодію із навколишнім середовищем, дозволяє обмінюватися з ним інформацією за допомогою різних форм відображення, сприяє вдосконаленню соціальних структур.

В етнопсихології прийнято розрізняти національну свідомість на рівні нації та національну самосвідомість на рівні окремої особи. Національна самосвідомість на рівні нації – це усвідомлення нею свого місця в системі економічного, політичного, духовно-культурного життя інших націй світу. Національна самосвідомість на рівні окремої особи передбачає усвідомлення того ж змісту, що й самосвідомість на рівні нації: тих самих цінностей, ідеалів, але самосвідомість на рівні особи відображає національну самосвідомість нації неповно, а то й видозмінено. Таку розбіжність між національною самосвідомістю нації та особи можна пояснити тим, що в кожній особі різний рівень *національної самоідентифікації*.

Як уже зазначалося, потреба в ідентифікації притаманна кожній людині, тому ця проблема всебічно досліджувалася філософами, психологами, культурологами. Концепції ідентифікації розроблялися Е. Еріксоном, Е. Гофманом, Ш. Страйкером, Р. Лінтоном, Т. Парсонсом. Багато уваги приділив цьому питанню З. Фрейд, який трактував ідентифікацію як самоототожнювання людини із значущими особами, за прикладом яких вона свідомо або підсвідомо намагається діяти. У сучасній філософії та психології ідентифікація трактується як уподібнення, ототожнювання з кимось або чимось, тобто як емоційно-когнітивний процес усвідомленого або ж неусвідомленого ототожнювання суб'єкта з іншим суб'єктом, групою, взірцем тощо. Е.Д. Сміт розрізняє кілька видів самоідентифікації особистості: за статтю, територією, соціальним класом, релігією і національною приналежністю [3: 13-16]. Російський культуролог П. Гуревич виділяє також культурну ідентифікацію, визначивши її як самовідчуття людини всередині конкретної культури [1: 230].

Останнім часом, у зв'язку із глобалізаційними процесами, які неминуче ведуть до «гомогенізації», уніфікації сучасного світу, надзвичайної актуальності набуло питання

про кризу ідентичності. І насамперед це стосується національної ідентичності. Які ж чинники визначають її рівень? На думку словацького вченого Й.-С.Вироста, високий рівень національної самосвідомості особи як її ідентифікації самої себе з певною національною спільністю можливий за наявності у її свідомості підстав до такої ідентифікації [4: 56]. Цими підставами є:

- а) спільність мови особи та національної спільності, з якою вона себе ідентифікує;
- б) кровна спорідненість, тобто пряма належність людини до певного народу через кровно-родинні зв'язки;
- в) спорідненість з духовною культурою, визнання особою морально-етичних та культурних цінностей, вироблених цим народом;
- г) зв'язок з історичною долею народу;
- д) спільність місця народження та проживання або ж спільність історичної батьківщини для людей цієї національності, які проживають в інших країнах.

Отже, як бачимо, Й.-С. Вирост пов'язував процес формування національної самосвідомості перш за все із засвоєнням національної мови як одного з найважливіших елементів національної культури.

Національна мова є могутнім чинником відображення дійсності в її національному виявленні. На ґрунті національної мови створюється система понять, що визначає лінгвістичну картину світу. У процесі оволодіння національно-мовними категоріями, які відтворюють спосіб життя, світобачення конкретного народу, розвивається національна самосвідомість. Ще Й.-Г. Гердер відзначав, що національна мова – це скарбниця, «в котрій відрізняються, зберігаються і передаються ідеї та уявлення народу» [5: 297].

На вплив мови на свідомість народу вказував К. Ушинський: «Являючись... найповнішим і найточнішим літописом усього духовного багатівікового життя народу, мова у той же час є найбільшим народним наставником, який навчав народ тоді, коли не було ще ні книг, ні шкіл, який продовжує вчити його до кінця народної історії» [6: 111]. Відзначаючи, що в мові відбилися особливості національного мислення і психіки, історія, звичаї, традиції народу, Ушинський писав: «Але цей дивний педагог – рідна мова – не тільки навчає багато чого, але й навчає напрочуд легко, за якимось недосажно полегшуючим методом» [6: 110].

На взаємозв'язок мови і духу народу вказував В.Гумбольдт: «Мова народу є його дух, і дух народу є його мова – важко уявити собі що-небудь тотожніше» [7: 88-89]. Видатний німецький лінгвіст і філософ вважав, що всі духовні цінності, вироблені народом, впливають на індивіда саме через мову, в якій відбилася своєрідність характеру тієї чи іншої нації. У свою чергу, і «своєрідність мови впливає на сутність нації, як тієї, яка говорить на ній, так і тієї, для якої вона чужа» [8: 377]. А тому спроби нав'язати народові чужу мову замість рідної призводять до суттєвих (і переважно негативних) змін у свідомості. На це звертав увагу відомий український письменник і мовознавець Б. Грінченко: «...загальновідомо, що словами виражаються тільки уявлення про предмети, а не самі предмети; уявлення ж ці різні у різних народів» [9: 37]. Ілюструючи свою думку, Грінченко наводить як приклад російське слово «изба» та українське «хата». В уяві росіянина сукупність звуків «ізба» малює «чорні стіни, складені з ялинових або соснових колод; над дахом, що спускається лише з двох сторін, вирізаний півник або різьблення з дерева», тоді як слово «хата» в уяві українця асоціюється з «обмазаними глиною білими стінами, солом'яним дахом, що спускається на

всі чотири сторони...» [9: 37]. Тобто російське та українське слово збігаються в лексичному значенні, позначаючи вид житла, але повної тотожності між ними немає: поза лексичним значенням залишаються суто національні особливості цього житла. І якщо намагатися витіснити рідну мову чужою, відбудеться плутанина, змішування уявлень, що, на думку Б. Грінченка, негативно позначиться на свідомості людини. Розвиваючи свою тезу про шкідливість заміни однієї мови іншою, письменник нагадував, що у всіх мовах є величезна кількість слів, у яких, крім звуку і значення, є ще третій елемент – спосіб зображення даного значення» [9: 38]. Цей спосіб зображення лексичного значення залежить від національного мислення, від особливостей світосприймання та світобачення кожного народу. Як приклади можна взяти слова «хлібороб» та «земледелец». Російською мовою «земледелец» – людина, яка «робить землю», а українською мовою «хлібороб» – це той, хто «робить хліб». «Для українця здається цілком природним робити хліб: його немає і він з'являється після цілої низки дій як результат їх, але робити землю – це українцю здається повним абсурдом: адже земля є, завжди була, – як же її можна робити?» – так коментував Б. Грінченко сприйняття представником однієї нації слова, яке хоч і належить до спорідненої мови, але за способом творення не відповідає особливостям мислення цієї нації [9: 38].

Сучасні дослідження в галузі етнопсихології стверджують, що мова – не лише знаряддя спілкування, але й засіб пізнання світу. Завдяки мові відбувається духовне єднання націй, оскільки у взаємному розумінні того, хто говорить, і того, хто слухає, виростає свідомість, почуття їх спорідненості. При цьому свідомість індивіда виходить за власні межі і стає загальнонародною.

Являючи собою абстрагування від дійсності та створюючи умови для узагальнення, мова дає людині змогу проникнути в цю дійсність, орієнтуватися в ній, пізнавати її. Саме мова є найважливішим чинником визначення національності людини, оскільки завдяки мові встановлюється зв'язок індивіда з іншими людьми, що говорять тією ж мовою і становлять для неї національне середовище.

Проте деякі науковці зауважують, що національна мова є суттєвим, але не єдиним чинником національної самоідентифікації. Зокрема, Е.Д. Сміт, відомий англійський фахівець з питань виникнення і розвитку націй, не заперечує загалом значення мови як елемента етнічної концепції нації. Однак дослідник не включає мовний фактор до переліку найголовніших факторів національної ідентичності, до яких зараховує передусім історичну територію, історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, єдині юридичні права та спільну економіку [3: 23]. Е.Д. Сміт зазначає, що в деяких країнах, наприклад, в Ірландії та Норвегії, ідея етнічної нації з високим рівнем національної самосвідомості успішно реалізувалася, хоча давня мова цих народів і занепала.

Справді, приклади окремих націй нібито свідчать на користь того, що мова далеко не завжди є визначальним чинником національної ідентифікації. Зокрема, американці мають однакову з англійцями мову, проте усвідомлюють себе як цілком самостійну національну спільноту. Однак, на нашу думку, подібні приклади є швидше винятками, ніж усталеною закономірністю. У контексті вітчизняної суспільно-політичної реальності, коли все частіше порушується питання офіційного запровадження в Україні другої державної мови, необхідно зважати, що саме національній мові належить провідна роль у національній самоідентифікації особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич П. Культурология. – М.: Орист, 1996.
2. Пролєєв С., Шамрай В. Національний характер і українське буття // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К.: Фенікс, 1998.
3. Ентоні Д. Сміт. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994.
4. Вирост Й.-С. Національна свідомість і проблеми визначення і аналізу // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – №7.
5. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1997.
6. Ушинський К. Вибрані твори: в 2 т. – К.: Вища школа, 1983. – Т.1
7. Гумбольдт В. О различии в строении человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода // Звегинцев В. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Просвещение, 1964.
8. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Просвещение, 1985.
9. Грінченко Б. На безпросвітній путі. Про українську школу // Дивослово. – 1994. – №1.

УДК 81'272:303.832.2

Черненко Г. А.
(Київ, Україна)

МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: ЗОНИ КОНФЛІКТУ

В статье рассматривается методика экспертного опроса как один из способов решения языкового конфликта. Приводятся некоторые результаты такого опроса по языковой ситуации в Украине, в котором приняли участие филологи-русисты, филологи-украинисты, а также некоторые другие специалисты-гуманитарии (политологи, историки, юристы и т.п.). Анализируются различия во взглядах разных групп экспертов.

Ключевые слова: языковая ситуация в Украине, экспертный опрос.

The author uses Delphi method for finding the decision of a language conflict. Some results of this investigation concerning the language situation in Ukraine are presented. The Russian philologists, the Ukrainian philologists and some other humanitarian specialists (historians, lawyers etc) were polled. The difference between opinions of these groups is defined.

Key words: the language situation in the Ukraine, Delphi method.

Філологи України нерідко висловлюють свою думку з мовних питань у ЗМІ, в контактах з політиками, урядовцями, стають авторами експертних висновків та офіційних звернень до влади з приводу тих чи інших змін у мовному законодавстві. Однак впадає у вічі, що як фахову висловлюють свою думку філологи із зовсім різними настановами. Одні репрезентують позицію, спрямовану на збереження status quo за російською мовою,

інші – орієнтовану на розширення сфери функціонування української (див., наприклад, [1-4] та багато ін.). Відверто суперечливі рекомендації підривають авторитет філологів як неупереджених фахівців. Закономірно, що рівнодіюча протилежно спрямованих векторів впливу цих двох груп наближається до нульової позначки. Тож мусимо констатувати – ставлення до соціолінгвістичних досліджень з мовної політики в Україні мало змінилося у порівнянні з 1976 роком, коли Р.Т. Белл писав: «...соціолінгвісту треба довести їм <економістам, історикам, педагогам і політологам>, так само як і психологам, що коло його зацікавленість і знань має безпосереднє відношення до тієї галузі, де представники соціальних наук є визнаними експертами» [8: 217].

Гадаємо, слово філолога про мовне питання звучатиме набагато вагомніше, якщо це буде консолідоване рішення, узгоджене з представниками обох конфліктуючих таборів, у першу чергу з русистами і українцями. Між тим, і ті й інші віддають перевагу штучно створеній ізоляції від опонентів. Серед учасників філологічних конференцій, присвячених мовному питанню, зазвичай практично відсутні або русисти, або українці. Такі лабораторні умови роботи убезпечують від різких очних закидів опонента. Водночас вони унеможливають адекватну відповідь на цей закид. Так, філологічні заходи, організовані з метою вирішення мовних проблем, перетворюються для деякого з учасників на нагоду засвідчити свою лояльність певній ідеї і мало наближають нас до відповідей на поставлені питання.

Зрозуміти прагнення до самоізоляції можна, пам'ятаючи про те, що мовний конфлікт – це різновид міжкультурного, міжнаціонального конфлікту, який належить до ціннісних. Ці конфлікти є найемоційнішими, імовірно, тому, що зачіпають ідентичність кожної зі сторін. Відтак обговорення відбувається вже не з соціально фіксованих позицій «фахівців-філологів», а з індивідуалізованих точок зору окремих учасників. Крім того, під час обговорення таких питань пригнічується «рація» внаслідок особливостей групового спілкування, адже, як відомо, збільшення кількості членів групи призводить до підсилення емоційності і зниження середнього інтелектуального рівня групи.

Тож небажання опонентів дискутувати між собою з мовних питань може бути виправдане законом комунікативного самозбереження – небажанням ставити під удар своє «я». Але можна спробувати нейтралізувати дію цього закону в дискусії русистів і українців, знайти спільне у їхніх поглядах і врешті привернути увагу влади і громадськості до фахової думки філологів.

З цією метою ми провели серед філологів експертне опитування. Вдаючись до цієї методики ми прагли вирішити такі завдання.

1. Вивести учасників з під впливу колективної думки, надавши їм можливість відповісти на однакові питання, усамітнівшись з анкетними листами.

2. Активізувати в особистісній структурі учасника опитування роль фахівця, спонукавши його таким чином до неупередженої відповіді. Для цього у вступній частині анкети ми апелювали до професійної відповідальності, об'єктивності і компетентності учасників: «Повинен знайти хтось, здатний перенести наголос у словосполученні «мовна політика» на слово «мовна», ігноруючи сьогоденні вигоди: чи то потребу здобути прихильність виборців, чи то потребу зберегти своє робоче місце. Ми гадаємо, що саме філологи можуть компетентно оцінити мовну ситуацію в Україні і запропонувати політикам оптимальні шляхи її гармонізації, спираючись на досягнення лінгвокультурології, психо- і соціолінгвістики».

3. Сформулювати питання так, щоб воно не сприймалося як вияв ціннісного, між-національного конфлікту. Інший кут зору на ті ж самі національні питання дає ідея державності (пор. протиставлення ідеї націоналізму і державності саме в контексті мовної політики [8: 222]).

Тож загальне питання до всієї анкети формулювалося так: «Який розподіл сфер функціонування між українською та іншими мовами, поширених в Україні, ви вважаєте найсприятливішим для успішного розвитку держави?» Воно конкретизувалося у 41 питанні про різні соціолінгвістичні сфери: офіційно-ділову, мас-медійну, наукову, освітню, сферу послуг, рекламу. Пропонувалися можливі варіанти відповідей: «тільки українська», «українська і/або російська», «будь-яка мова (з поширених в Україні/в регіоні, міжнародних), обрана за згодою сторін (за бажанням автора, рекламодавця тощо)», «мова, прийнята для більшості населення в регіоні», «українська та мова національних меншин (міжнародні/регіональна)», «у державних закладах (для громадян України) – українська, у приватних закладах (для іноземців) – за згодою сторін (у деяких випадках – з наданням перекладача)». В опитуванні взяли участь 57 фахівців, поділені на три групи – філологів-русистів, філологів-україністів та нейтральну групу, яка складалася з філологів іншої спеціалізації (германістів, словістів та ін.), а також фахівців-культурологів, політологів, юристів тощо, у чітку компетенцію входять питання, пов'язані з мовною ситуацією. Голоси нейтральної групи можуть розглядатися як своєрідний лакмус для перевірки упередженості/неупередженості двох основних груп – русистів та україністів.

В результаті обробки анкет були виділені чотири типи питань в залежності від ступеня їхньої конфліктогенності і узгодженості між собою відповідей різних груп учасників.

I. Безконфліктні питання. Щодо них в усіх трьох групах більшість експертів голосувала за однаковий варіант. Усього таких питань виявилось 8. З них 5 належать до розділу «офіційно-ділова сфера».

3 – до сфери послуг, 3 питання – про мову збройних сил, особових та правовстановлюючих документів, письмових звернень до центральних органів влади – отримали відповідь «тільки українська».

У двох питаннях експерти віддали перевагу варіанту «будь-яка мова». Це питання про усне спілкування громадян з органами місцевої влади і медичних працівників зі своїми пацієнтами.

За використання поряд з українською меншинних та міжнародних мов проголосувала більшість, відповідаючи на питання про мову маркування товару.

II. Частково безконфліктні питання із особливою думкою русистів. Щодо них однаково голосувала більшість україністів та експертів нейтральної групи. Однак більше половини русистів обрали інший варіант.

Цих питань – 19. Вони стосуються таких сфер.

Офіційно-ділова сфера (5 питань з 16). На фоні підтримки варіанта «тільки українська» з боку нейтральної групи та україністів, русисти залишають вибір мови за відвідувачами: – в ситуації усного спілкування центральної влади з громадянами, – для письмових заяв до місцевої влади. Також вони хочуть, щоб бюлетені для виборів друкувалися і українською і російською мовами, а в органах влади в документації поруч з державною можна було використовувати мови регіональні і меншинні.

Сфера ЗМІ (3 питання з 4, віднесених до цієї сфери), де русисти виступають проти мовної регламентації, у той час як інші дві групи голосують за варіант, що передбачає певні квоти при використанні державної та інших мов України.

Сфера науки (6 питань з 7). Русисти-філологи воліють, щоб вибір мови публікацій, конференцій та ін. залишався за автором (організатором тощо). Дві інші групи вважають, що мовою науки має бути українська.

Освіта (4 з 7). Суперечності між русистами та іншими групами виникають щодо рівня вищої та середньо-спеціальної освіти. Русисти віддають перевагу регіональній мовній політиці, інші групи – українському монологізму.

Одне питання – про мову обслуговування відвідувачів закладів культури. Нейтральна група та україністи обирають варіант «тільки українська» (крім екскурсантів-іноземців), в той час як русисти вважають, що мова повинна обиратися за згодою сторін.

III. Частково безконфліктні питання із особливою думкою україністів. Щодо них згоди досягли русисти та нейтральна група. Україністи мають іншу точку зору і можуть висловлювати невдоволення.

Усього таких питань 7. З них зі сфери освіти (ланка дошкільної та шкільної освіти) – 3. Українці воліють залишати вільний вибір мови виховання і навчання лише в приватному секторі, закріпивши в державних установах монополію української. Русисти і нейтральна група бажають надати можливість обирати мову навчально-виховного процесу цього рівня батькам і учням.

Три питання належать до сфери офіційно-ділової. За монополію української голосують україністи, коли йдеться про мову: 1) усного спілкування місцевої влади з громадянами, 2) усного звернення громадян до центральної влади, 3) агітаційних передвиборчих компаній. В усіх цих випадках русисти і нейтральні передбачають можливість використання поруч з українською інших мов України.

Одне питання стосується сфери послуг. Тільки українською, вважають україністи, повинні обслуговуватися відвідувачі торговельних та подібних закладів сфери послуг. Русисти та нейтральна група в цих випадках віддають перевагу вільному вибору мови.

IV. Конфліктні питання – усього 7. Щодо них не вдалося встановити варіанта відповіді, однаково прийнятного для різних груп. Часто це – питання, для яких рівну кількість голосів набрали різні варіанти.

Вони розподілилися за сферами так.

ЗМІ – 1 питання, яке стосується мовлення на центральних теле- та радіо каналах (русисти – варіант «не регламентується», україністи – «тільки українська», нейтральна група – «українська та меншинні»).

Офіційно-ділова сфера – 2 питання про мову судочинства і правоохоронних органів (русисти – варіант «за згодою сторін», україністи – «українська з наданням перекладача іноземцям», нейтральна група – «українська з наданням перекладача за необхідністю незалежно від громадянства»).

Наука – 1 питання про мову публікацій у регіональних наукових виданнях (русисти – «не регламентується», україністи – «тільки українська», нейтральна група – «за державні кошти – українська, за власні – за бажанням автора»).

Реклама – 2 питання (з 2), які ділять цю сферу на зовнішню рекламу і рекламу на сторінках (в ефірі) ЗМІ (русисти – «на розсуд рекламодавців», україністи – «тільки українська», нейтральна група – «українська і будь яка інша за бажанням рекламодавця»).

Класифікуючи той чи інший варіант як такий, що набрав більшість голосів у певній групі (а ця більшість могла бути меншою 50 % за умови, що інші варіанти набрали ще менше), ми зважали на «дух», а не на «букву» відповіді. У певних випадках окремі варіанти, за які проголосувала меншість учасників, об'єднані між собою, «перекривали» результат варіанта неабсолютної більшості. Таке об'єднання чи необ'єднання обумовлювалося сумісністю чи несумісністю варіантів. Слід, однак, пам'ятати, що: 1) в групі русистів і українців відкриваються різні можливості для узгодження варіантів, 2) сумісність варіантів має одновекторний характер.

Так, у групі українців сумісним можна вважати варіант «українська та меншинні» для варіанта «тільки українська», оскільки україніст, який обрав перший варіант, навряд чи буде висловлювати своє невдоволення другим. Зате від русистів можна чекати зворотної поведінки: безконфліктного приєднання тих, хто підтримав варіант «тільки українська», до варіанта «українська + меншинні мови» і малоймовірного приєднання тих, хто обрав варіант «українська + меншинні мови» до тих, хто голосував за варіант «тільки українська».

Таким чином до частково безконфліктних питань із особливою думкою русистів може бути зараховане, наприклад, формально безконфліктне питання про мову письмових звернень громадян до місцевих органів влади, де в усіх групах більшість голосів набрав нібито варіант «тільки українська» (русисти – 47%, україністи – 84%, нейтралі – 63%). Однак водночас 32% русистів проголосували за варіант «українська або російська», а 21% – за варіант «будь-яка з мов, поширених в Україні». І якщо формально ці відповіді – різні, а відтак кожен окремо не набирають кількості голосів, більшої від варіанта «лише українська», то по суті в русифікованій поки що столиці вільний вибір мови може означати, за поодинокими винятками, право користуватися саме російською мовою.

Підсумовуючи, можемо відзначити, що конфлікт найчастіше виникає там, де україністи наполягають на монополії української, не обумовлюючи можливостей використання інших мов, а русисти воліють встановити мовний пліуралізм без обов'язкового знання (використання) української мови.

Група частково безконфліктних питань із особливою думкою русистів утворюється, коли нейтралі приєднуються до позиції українців. У першу чергу це стосується науки, до якої тісно прилягає сфера вищої освіти. Зауважимо, що саме функціонування в науці, освіті, так само як і в органах влади, забезпечує мові високий статус у суспільстві. До цієї групи потрапили також питання про ЗМІ (з 3 з 4), де бачимо спротив русистів контролю за медіа-мовленням і усвідомлення іншими групами важливості цієї сфери для формування єдиного культурно-інформаційного простору держави.

Частково безконфліктна група із особливою думкою українців утворюється в разі незгоди нейтральної групи з наполяганням українців на українському монологізмі. Відповідні питання стосуються сфер і ситуацій, де обов'язкове використання української може значно скоротити процес реукраїнізації. Але водночас не можна не визнати, що подібна регламентація в багатьох з потрапивших до цієї групи сферах, наприклад у сфері послуг і дошкільного виховання, може сприйматися як вторгнення у приватне життя.

Звертає на себе увагу те, що в офіційно-діловій сфері координатами, які визначають конфліктогенність питання, стали дихотомії «усне – письмове мовлення» і «центральна – місцева влада». Русисти з більшою готовністю пристають на варіант «тільки українська», коли йдеться про письмові звернення громадян до центральної влади. Українisti допускають можливість використання інших, крім української, мов для громадян, які усно звертаються до місцевої влади. Але дихотомія «центральна – місцева влада» виявляється сильнішою, за дихотомію «усне – письмове мовлення». Позиція «центральна влада» у сприйнятті українистів нейтралізує опозицію «усне – письмове» і диктує необхідність вживати лише українську мову. Для русистів, навпаки, ця опозиція нейтралізується, коли актуальною є позиція «місцева влада». В цьому випадку вони не вважають використання української мови обов'язковим ні в усних, ні в письмових зверненнях громадян. Зазначимо також, що русисти висувають однакові вимоги до всіх учасників комунікативної ситуації «влада – громадяни». Українisti, роблячи поступки у деяких випадках щодо вживання недержавних мов для громадян, категоричні у своїх вимогах до представників влади: на будь-якому рівні, в усному і письмовому мовленні їх зобов'язують користуватися українською.

Було б украй корисно продовжити обговорення питань цієї анкети, зосередивши увагу русистів на групі II (особлива думка русистів), українистів – на групі III (особлива думка українистів), а усіх фахівців – на питаннях групи IV (конфліктні питання).

Уже сьогодні на підставі результатів анкети можна зробити консенсусний висновок щодо статусу державної для російської мови. Переважна більшість експертів відкинули варіанти відповідей «українська і (або) російська», які передбачали такий статус.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцева Л. А. Русский язык в Украине: до и после «оранжевой революции» // Информационный бюллетень УАПРЯЛ. – Киев: УАПРЯЛ, 2005. – Вып. 11. – С. 1-5.
2. Меншиков И. И. Русский язык в современном украинском обществе // Информационный бюллетень УАПРЯЛ. – Киев: УАПРЯЛ, 2005. – Вып. 11. – С. 5-10.
3. Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. 28-29 травня 2001 р. Матеріали конференції. – Київ, 2002.
4. Обережно – мова! Матеріали слухань у Верховній Раді України 12 березня 2003 р. – Київ, 2003.
5. Белл Р. Т. Социолнгвистика. Цели, методы и проблемы. – М.: Международные отношения, 1980. – 320 с.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПРОЧТЕНИЕ ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКИ

Статья посвящена проблеме описания региональных словарей с учетом этнолингвистических данных, которые раскрывают культурные, исторические, этнографические данные о менталитете.

Ключевые слова: региональная лексикография, этнолингвистический анализ.

The article is devoted to the problem of the regional dictionaries description according ethnolinguistic data that uncover cultural, historical, ethnographic information about individual ethnos's mentality.

Key words: regional lexicography, ethnolinguistic analysis.

Исторический опыт языковой личности, взаимосвязь языка и ментальности рассматривает сравнительно новая в языкознании наука этнолингвистика. Как отмечают ученые, «народ в ходе своей истории строил свой язык, закладывая в него то, что представлялось ему ценным в его внутренних и внешних судьбах, в его исторических, географических условиях, в процессе становления и роста духовной и материальной культуры для того, чтобы осмыслить мир и овладеть им» [1: 13]. В этом заключается суть этнолингвистики, общеизвестен факт, что наука представляет собой единую систему научных взглядов и методологических принципов, которые направлены на изучение фактов языка в его соотношении с культурой. Главная идея этнолингвистики состоит в интегральности традиционного духовного и материального понимания. В связи с самобытностью ее носителей требуется поиск таких источников этнокультурной информации, которые бы проиллюстрировали на конкретных примерах то, как одни и те же культурные смыслы выражаются в языке, в разных формах существования его, фольклорных текстах, верованиях и обрядовых действиях. Объектом исследования являются разные формы культуры, которые помогают в семантической реконструкции и истолковании исследуемых лексем.

Одним из источников для изучения этнолингвистических проблем выступают диалектные словари. А.С. Герд отмечал, что «любой диалектный словарь, заключая в себе сотни и сотни местных народных слов и выражений, представляет собой подлинную энциклопедию материальной и духовной культуры народа» [2: 11]. Диалектная лексика – «живая история, просецированная в пространство» [3: 122], в которой отражается фрагмент объективной реальности. Однако в сфере диалектной лексики до сих пор на первом месте стоит описание знаний об особенностях внутрисистемных отношений между словами. Это объясняется не только развитием науки, но и тем обстоятельством, что лексикография создается на основе алфавитного принципа, где словарная статья строится с учетом строгих фонетических, словообразовательных, морфологических особенностей, описывающих лексические единицы. На современном этапе развития лингвистики антропологического направления при лексикографическом описании диалектной лексики разумнее приме-

нять идеографическую классификацию. В связи с постоянно возрастающим вниманием к народной культуре, в том числе и региональной, трудно переоценить значимость данной классификации, в которой отражается единство и разнообразие предметов реальной действительности по отдельным тематическим группам.

Задача данной статьи состоит в том, чтобы на примере диалектной лексики показать, как в словарях отражена лингвистическая и этнографическая информация, взаимно дополняющая и уточняющая друг друга, выработать принцип описания данных слов, выявить их этнокультурную информацию. Этнокультурная информация, как правило, извлекается не только «из внутренней формы слова, ... содержания признака, положенного в основании номинации (мотивационного признака), но и его интерпретации, т.е. ответа на вопрос, почему был выбран данный признак» [4: 7], где он появился впервые, имеется ли факт заимствования, какие связи образуются вокруг данной лексемы и т.д. По мнению Н.И. Толстого, в этнолингвистике должна выявляться культурная семантика, т.е. «особые символические значения, которые «надстраиваются» над всеми прочими уровнями значения» [5: 291], данный подход отражен в этнолингвистическом словаре исследователя фольклорного языка. Свое видение проблемы этнолингвистического анализа слова предлагает Е.Л. Березович. Она считает, что его суть заключена в выявлении коннотативного спектра, где «следует рассматривать коннотацию в первую очередь как семантическое следствие культурных предпочтений носителя языка» [6: 4].

Специфика диалектной лексики Забайкалья впервые нашла свое отражение в трудах А.М. Селищева (1921), А.И. Соболевского (1892), Г.А. Осокина (1906) и лишь в 1980 году вышел «Словарь говоров Забайкалья», созданный Л.Е. Элиасовым. Как отмечал в предисловии к словарю, Ф.П. Филин «в языке и эпосе русского населения Забайкалья отразилась жизнь этого интереснейшего края, начиная с появления здесь русских поселенцев, его удивительная природа, контакты русских с братскими нерусскими народностями. В забайкальских, как и во многих других периферийных, говорах сохранилось немало золотых словесных россыпей, уже утраченных на территории метрополии, что еще больше повышает их научную и культурную ценность» [5:3]. В словаре отражена материальная и духовная культура забайкальского региона, история и география, особенности регионального менталитета, формы речевого поведения забайкальцев и региональная картина мира, которая позволяет воссоздать и охарактеризовать ее знаки культуры. Материал изучаемого словаря позволяет выделить ряд тематических групп («Наименование одежды», «Наименование обуви», «Блюда» и т.д.), представляющих интерес для лингвистов, культурологов, этнографов. Особое внимание всех исследователей привлекает группа наименования блюд и продуктов питания, так как созданные народом кушанья держаться в его обиходе достаточно прочно, они не вытесняются полностью даже при самых значительных изменениях быта. Чаше к традиционным продуктам питания и кушаньям прибавляются новые названия, но процесс приготовления блюда, связанная с ним обрядность остаются прежними.

Каждому диалектному слову можно попытаться дать этнокультурный комментарий. Например, в группе «Блюда» рассмотрим диалектную единицу *куку'ра*, что обозначает «мясо, завяленное на солнце. Контекстный материал дает информацию о том, что данный продукт готовили тунгусы: *«Богатые беловодские тунгусы себе помногу кукуры*

приготовляли. Летом свеженины мало, так они кукуру только и ели. Кукуру уметь надо делать, а то все зачервивает мясо-то», а также лексикограф поясняет, что у данного слова есть второе значение, где речь идет о «старом человеке» [7: 174]. Для воссоздания истории слова привлекаются этимологические словари, в частности «Этимологический словарь русских диалектов Сибири» А.Е. Аникина. *Кукура*, по данным этимологического словаря – это «нарезанное полосками, кусочками, вяленое слегка прокопченное мясо диких животных» в восточно-сибирских говорах, «запас мяса на черный день» и «вяленое (сушеное) мясо дикого зверя» в говорах амурских // Из эвенкийского *кукурэ* «вяленое мясо». В эвенкийских словах выделяется омертвевший суффикс – *рэ*, но корень его не ясен, возможно произошло от эвенкийского «строгать», если обратим внимание на слово *куку'я*, то это обозначает «осенняя шкура (обычно с шеи) лося, изюбра, гурана, с прочной толстой кожей, идущая на обувь, ремни, конскую сбрую» в забайкальском и восточно-сибирском говорах [8: 154]. Таким образом, удастся понаблюдать за географией слова, его этимологией, семиологической информацией, связав слово с той или иной деятельностью человека. В данном случае нам становится понятно, что жители отдельного района занимались охотничеством и заготавливали мясо впрок, которое делали сами и по своей особой технологии, суть которой неизвестна.

Слово *кирсень*, зафиксированное в «Словаре говоров Забайкалья», обозначает «баранью грудинку, жареную на огне со шкуркой». В контексте содержится следующая информация: данный продукт готовили в основном буряты: «*Любил Муравьев – Амурский кирсень, потому он часто к бурятам и наведывался*» или «*Посидели немного в юрте, и скорее хозяин принес кирсень. Такого вкусного мяса, как кирсень, приготовленного на вольном огне, я никовда не ел*». Процесс приготовления мясного блюда выявляем из контекста «*Дорогова гостя угощал кирсенью. Кирсень жарился на жарком огне из листяных палений*» [7: 155]. *Кирсень* готовился только в особых случаях и предназначался для лиц, пользующихся большим уважением, так как грудинка является почетным угощением. Данные «Этимологического словаря русских диалектов Сибири» А.Е. Аникина свидетельствуют, что лексема *кирсен* «грудная часть бараньей туши» в иркутских, якутских и сибирских говорах, вариант иркутского говора *кирсен* «баранья грудинка, жареная на огне вместе со шкуркой», *кырсен* «жаркое из куса баранины, вырезанное между передними ногами, вместе со шкуркой», распространенное в сибирских говорах. Источником происхождения слова, по мнению А.Е. Аникина, стало южное наречие бурятского языка *хэрсэн/хэрһэн*, в монгольском языке *хэрс(эн)/ kerseng* [5: 303]. В словаре А.Е. Аникина отмечаем ссылку на слово *хурсен, хурсек*, обозначающее «шашлык» и «баранью грудинку» в забайкальских говорах (происхождение аналогично вышесказанному). В «Словаре говоров Забайкалья» без ссылки на слово *кирсень*, зафиксировано два варианта диалектной единицы – *хурсек/хурсен* «жареное на шампуре мясо, шашлык». При этом интересны приведенные исследователем примеры, где встречается данное слово «*Любил я у своего друга бурята хурсек. Такой хурсек сготовить я сам никак не мог*» «*На хурсекшло жирное мясо*» [7: 655], очевидно, что у бурят существовал особый способ приготовления мяса, секрет которого не раскрывался. Следующий контекст представляет собой семейскую частушку «Я хурсеком угощу Милого на славу. Кто хурсеку раз поест, Тот полюбит Клаву» [4: 447] и свидетельствует о том, что семейские, проживающие на территории Забайкалья приобщались к традиционному укладу жизни населения.

Лексема *тарка*, в словаре Элиасова Л.Е. определена как «выпеченное изделие в виде пирожка, ватрушки, булочки, смазанное или начиненное вареньем, изюмом, ягодами» и представлен следующий текстовый комментарий: *«Тарки со стола таяли, как лед в горячей чугушке. Тарки не успевали подавать на хлебницу»*. Для *тарок* начинку готовили сами хозяйки, еще летом, из пояснения *«На тарки шла голубица, смородина, особенно хорошие тарки получались с брусницей»*, выделяется факт наименования ягод «голубица, брусница», зафиксированных в данном словаре. Большое количество *тарок* обычно пекли в торжественных случаях *«На праздники хозяйки пекли разные тарки. Тарок напекли столько, что хватало на неделю праздника»*. В словаре В.И. Даля *тарка* определяется, как «слоеное печенье», бытующее в сибирских говорах. А.Е. Аникин дает следующий комментарий: в южно-красноярских наречиях «лепешка с ягодами», в иркутских – ватрушка с творожной, ягодной начинкой», в камчатских – «чайное печенье из крупитчатой муки, смешанное с коровьим маслом» и т.д. Спорным является вопрос о происхождении данной лексемы: предположительно образовалось от бурятского *тараг*, что значит «простокваша»; с чувашского *тарау* «кислое молоко, простокваша, кумыс»; отдаленные истоки слова наблюдаются в тюрском *торақ* «сыр, кислое молоко»; в праславянском зафиксировано слово **tvarogъ* [8: 558].

Обобщая вышеизложенные факты о регионально-окрашенных словах, делаем следующий вывод, что по данным диалектных словарей, с учетом информации, изложенной в этимологических словарях, можно выявить особенности культурно- исторической, этнокультурной информации слова, в частности:

- географическая распространенность слова (ареальный аспект);
- определяется источник происхождения слова (этимологический аспект слова);
- отмечается процесс заимствования слова в забайкальские говоры;
- осмысливаются межкультурные связи между народами, проживающими на территории Забайкалья;
- становится известной специфика приготовления блюда;
- учитывается обрядовость подачи блюда (семиотический аспект);

Полученная информация требует большей обработки материала, ведь в каждом слове «лежит работа мысли, творческий акт, связывающий звучание слова и его значение» [9: 117]. Этнолингвистический комментарий и идеографический принцип построения необходим при создании диалектных словарей, хотя, разумеется, невозможно вместить в словарную статью все факты функционирования слова. Как показал исследуемый материал, при выявлении культурной коннотации слова, диалектная лексема, отраженная в лексикографических источниках, обрывает новую информацию, вписываясь в систему понятий народного быта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Копыленко М.М. Основы этнолингвистики. – Алматы, 1995.
2. Герд А.С. Введение в этнолингвистику. – СПб., 2005.
3. Аванесов Р.И. Русская литературная и диалектная фонетика. – М., 1974.

4. Еремина М.А. Лексико-семантическое поле «отношение человека к труду» в русских народных говорах: этнолингвистический аспект: дис.канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2003.
5. Толстой Н.И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995.
6. Березович Л.Е. К этнолингвистической интерпретации семантических полей. // Вопросы языкознания. – 2004. – №6.
7. Элиасов Л.Е. Словарь говоров Забайкалья. – М., 1980.
8. Аникин А.Е. Этимологический словарь русских диалектов Сибири. –Новосибирск, 1997.
9. Савельева Л.В. Языковая экология: русское слово в культурно-историческом освещении. – Петрозаводск, 1997.

УДК 81'23

Крыга Т. И.
(Киев, Украина)

ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ФЕНОМЕНЫ КАК КОМПОНЕНТЫ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В МАТЕРИАЛАХ СЛАВЯНСКОГО АССОЦИАТИВНОГО СЛОВАРЯ

В статье рассматривается проблема специфики языковой личности и прецедентных феноменов русских, белорусов, украинцев на материале ассоциативно-вербальных полей в Славянском ассоциативном словаре; исследуются типы прецедентных феноменов по источникам их происхождения (прецедентные тексты, прецедентные ситуации, прецедентные высказывания и прецедентные имена) и по признаку социального уровня прецедентности (социумно-прецедентные, национально-прецедентные и универсально-прецедентные) из различных сфер и их роль в формировании языковой личности. Наличие прецедентных феноменов дает возможность говорить о коммуникативно-прагматических возможностях реципиентов и их социальных, культурных, исторических знаниях.

Ключевые слова: языковая личность, ассоциативно-вербальное поле, прецедентные феномены, прецедентные тексты, прецедентные высказывания, прецедентные ситуации.

The article deals problem the specific of the language personality and precedence phenomenon of the Russians, Byelorussians, Ukrainians on the materials of the Slavonic associative dictionary. The author investigates associative-verbal fields. The type of precedence phenomenon and their role in forming of language personality are in the fokus. The presence of the precedence phenomenon makes it possible to speak about the communicatively-pragmatic facility and social, cultural, historical knowledgs.

Key words: *language personality, associative-verbal field, precedence phenomenon, precedence text, precedence expression, precedence situation.*

В последнее время многие исследователи большое внимание уделяют учению о языковой личности и единицах, которые обладают достаточной воспроизводимостью, устойчивостью компонентного и грамматического состава, знакомы широкому кругу носителей того или иного языка и отражают культурную, историко-литературную память национально-лингвального сообщества. В работах разных авторов их определяют как «прецедентный текст», «прецедентное высказывание», «логоэпистема», «прецедентная текстовая реминисценция», «текстовая реминисценция», «прецедентный феномен». Термин «прецедентный текст» был впервые введен в научную практику Ю.Н. Карауловым в докладе «Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности» на VI Международном конгрессе преподавателей русского языка и литературы в 1986 году. Прецедентными называются «тексты, значимые для той или личности в познавательном и эмоциональном отношениях, имеющие сверхличностный характер, т.е. хорошо известные и широкому окружению данной личности, включая ее предшественников и современников, и, наконец, такие, обращение к которым возобновляется неоднократно в интеллектуально-дискурсе данной языковой личности» [1: 216].

Особенностью прецедентных текстов является то, что они зафиксированы в сознании носителей языка и представляют собой готовые эмоциональные блоки, стереотипы для сравнения, которые помогают человеку ориентироваться в ментальном и вербальном пространстве. Обращение к оригинальному тексту часто «дается намеком, отсылкой, признаком, и тем самым в процессе коммуникации включается либо весь текст, либо соотносимые с ситуацией общения или более крупным жизненным событием отдельные его фрагменты» [1: 217]. Термин активно используется Н.Д. Бурвиковой, Д.Б. Гудковым, Г.Ф. Ковалевым, В.Г. Костомаровым, В.В. Красных, Т.В. Постновой, Г.Г. Слышкиным и другими.

В.З. Демьянков представляет прецедентные тексты как когнитивную базу – определенным образом структурированную совокупность знаний и представлений, которыми обладают все представители того или иного лингвокультурного сообщества: когнитивная база формируется не столько представлениями как таковыми, сколько инвариантами представлений (существующих и возможных) о тех или иных феноменах, которые хранятся там в минимизированном, редуцированном виде [2].

Мы рассматриваем прецедентный текст как один из четырех типов прецедентных феноменов.

Предметом нашего исследования являются прецедентные феномены как компоненты языковой личности русских, белорусов и украинцев в материалах Славянского ассоциативного словаря.

Феномен прецедентности основывается на общности фоновых знаний адресата и адресанта – социальных, культурных, языковых. По определению Д.Б. Гудкова, прецедентными феноменами называется особая группа вербальных или вербализуемых феноменов, которые известны любому среднему представителю того или иного лингвокультурного сообщества и входят в когнитивную базу этого сообщества [3: 148]. В.В. Красных определяет прецедентные феномены как явления, «хорошо известные

всем представителям национально-лингво-культурного сообщества,...актуальные в когнитивном (познавательном и эмоциональном) плане, ...обращение (апелляция) к которым постоянно возобновляется в речи представителей того или иного национально-лингво-культурного сообщества» [4: 51]. Как отмечает Н.В. Немирова, прецедентные феномены отражают в тексте национальные культурные традиции в оценке и восприятии исторических событий и лиц, мифологии, памятников искусства, литературы, произведений устного народного творчества [5:149].

По источникам происхождения выделяют четыре типа прецедентных феноменов: прецедентные тексты, прецедентные ситуации, прецедентные высказывания и прецедентные имена.

Прецедентная ситуация – это какая-то эталонная ситуация с определенными коннотациями (например, ситуация изгнания из рая Адама и Евы; предательства Иудой Христа).

К прецедентным текстам относятся произведения художественной литературы, тексты песен, рекламы, мифы, легенды, притчи, предания, сказки, анекдоты и т.д.; прецедентные тексты выступают «как целостная единица обозначения» [6: 217], т.е. как целостный знак, отсылающий к тексту-источнику и представляющий его по принципу «часть вместо целого». «Свернутый (или прецедентный) текст – единица осмысления человеческих жизненных ценностей сквозь призму языка с помощью культурной памяти» [7: 297].

Прецедентные высказывания – это разного вида цитаты (цитаты с атрибуцией, цитаты без атрибуции), крылатые выражения, афоризмы. Специфика прецедентного высказывания в том, что дистанция между текстом-донором и текстом-реципиентом оказывается большей, чем обычно: прецедентные тексты активно используются всеми носителями данного языка и данной культуры, но не все из них достаточно точно и релевантно представляют себе место и роль цитируемого фрагмента в тексте-источнике; употребление латинских крылатых выражений и афоризмов в речи, например, восточных славян не свидетельствует о знании данным говорящим латинского языка. Непосредственное цитирование происходит не из текста-донора, а из культурного тезауруса языковой личности, имеющей опыт обращения с прецедентным высказыванием и текстом не только по причине знакомства с его исконной текстовой средой, но и в результате собственной коммуникативной практики.

Прецедентным именем называется «индивидуальное имя, связанное или 1) с широко известным текстом, относящимся, как правило, к числу прецедентных, или 2) с ситуацией, широко известной носителям языка и выступающая как прецедентная, или 3) имя-символ, указывающее на некоторую эталонную совокупность определенных качеств» [8: 149].

Прецедентные феномены ориентированы не на обычную коммуникацию, а имеют прагматическую направленность: они выявляют глубинные свойства языковой личности, обусловленные целями, мотивами, ситуационными интенциями. Использование в речи разных типов прецедентных феноменов является показателем уровня языковой личности.

Термин «языковая личность» (далее – ЯЛ) появился в работе Г.И. Богина «Концепция языковой личности», а Ю.Н. Караулов придал этому термину «парадигмальный статус» [9: 26] и ввел в активный научный обиход. В настоящее время этот термин стал привычным и широко употребительным, а стоящее за ним понятие – «языковая личность» – распространилось особенно широко в лингвистической литературе последне-

го десятилетия, тем не менее еще нет единой, принятой и признанной всеми трактовки рассматриваемого понятия. Ю.Н. Караулов, обобщив и осмыслив различные понимания понятия «ЯЛ», представил его трехчастную структуру (ядро, модификацию и периферию), выделил уровни в структуре ЯЛ (вербально-семантический, когнитивный и прагматический).

Вербально-семантический уровень предполагает для носителя нормальное владение языком, а для исследователя – традиционное описание формальных средств выражения определенных значений. Единицами когнитивного уровня являются идеи, понятия, концепты, складывающиеся у каждой языковой индивидуальности в более или менее систематизированную «картину мира», отражающую иерархию ценностей. Этот уровень характеризует интеллектуальную сферу личности и позволяет через язык, через процессы говорения и понимания познать человека. Прагматический уровень включает цели, мотивы, интересы, установки и интенциональности и обеспечивает в анализе ЯЛ закономерный и обусловленный переход от оценок ее речевой деятельности к осмыслению реальной деятельности в мире [10: 3-8]. Ю.Н. Караулов рассматривает ЯЛ как «вид полноценного представления личности, вмещающий в себя психический, социальный, этический и другие компоненты, но переломленный через ее язык, ее дискурс».

Языковую личность, вслед за Ю.Н. Карауловым, мы рассматриваем как совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются:

- степенью структурно-языковой сложности;
- глубиной и точностью отражения действительности;
- определенной целевой направленностью.

Ядро в структуре понятия «ЯЛ» может быть представлено субъектом, индивидом, автором текста, носителем языка, информантом. Модификациями ЯЛ являются языковая личность специалиста-филолога (филологическая личность), персонаж художественного произведения, конкретная историческая личность, национальная личность. Периферийная часть структуры понятия «ЯЛ» включает научную парадигму «человек» и «язык», связь «язык – человек», антропологическую лингвистику, национальную культуру, знание языка, знание о языке, языковую картину мира, знание о мире, тезаурус языковой личности, языковое сознание, (национальное) самосознание, менталитет народа, ментальное пространство (носителя языка), ассоциативные связи, ассоциативное поле, лексикон внутренний, лексикон индивидуальный, лексикон языковой личности, психолингвистический эксперимент, прецедентный текст (Ю.Н. Караулов).

Наша работа будет сосредоточена на таких понятиях, как ассоциативные связи, ассоциативно-вербальное поле, прецедентный феномен, прецедентный текст, прецедентное имя, прецедентная ситуация, прецедентное высказывание.

Для анализа культурных ценностей, прецедентных феноменов, которые имеются в языковой картине мира русских, белорусов и украинцев, нами использовались данные Славянского ассоциативного словаря, являющегося результатом ассоциативного эксперимента, проведенного в четырех славянских странах на родном языке испытуемых в 1997-1999 годах [11]. В качестве стимулов выступают 112 слов, на основе которых проводятся кросс-культурные исследования в секторе психолингвистики и теории

коммуникации Института языкознания РАН в рамках общей программы изучения языкового сознания. Выбор данных обусловлен тем, что эти слова образуют несколько наиболее важных и основополагающих в любой культуре семантических групп, таких, как время, пространство, природа, семья, оценка, жизнедеятельность человека, и истолковываются по-разному в разных культурах. Этнологические исследования показали, что определяющие категории человеческого сознания, включая такие понятия, как время, пространство, судьба, причина и др., являются продуктом коллективного сознания, творением общества, объектом коллективных представлений. Системы восприятия мира у каждого народа формируются в процессе практической деятельности людей на основе их собственного опыта и традиций, унаследованных от предыдущих поколений, и разнообразие форм представлений этих универсальных категорий обусловлено культурным различием. Эти взаимосвязанные базовые категории (время, пространство, семья, оценка и т.д.) образуют своего рода «модель мира», т.е. «сетку координат», при помощи которых люди воспринимают действительность и строят образ мира, существующий в их сознании.

Культурная информация, заложенная в памяти носителей языка, в его ассоциативно-вербальной сети и выраженная в реакциях, разбросана по разным ассоциативно-вербальным полям – совокупности вербальных ассоциаций слова- стимула, представляющих собой фрагмент вербальной памяти человека и фрагмент картины мира носителя определенной культуры, его мотивов, оценок, культурных стереотипов.

По признаку социального уровня прецедентности выделяются [12: 96] такие типы феноменов: **социумно-прецедентные**, «известные любому среднему представителю того или иного социума (генерационного, социального, конфессионального, профессионального и т.д.) и входящие в коллективное когнитивное пространство»; **национально-прецедентные**, «известные любому среднему представителю того или иного национально-лингво-культурного сообщества и входящие в национальную когнитивную базу»; **универсально-прецедентные**, «известные любому среднему современному homo sapiens и входящие в «универсальное» когнитивное пространство».

В ассоциациях русских, белорусов и украинцев **социумно-прецедентные** феномены представлены незначительным количеством прецедентных единиц, преимущественно прецедентными именами: Гагарин, Пушкин, А.С. Пушкин, Пушкина, Пушкину (всех реакций – 80), В.И. Ленину, Ленина, Ленин, Ленину (всех реакций – 76), Гоголю, Дзержинский, И.М.Сеченову, Курчатову, ←**памятник**, Ельцин ← **богатый, больной, ненавидеть** – у русских; Гитлер ←**враг** (3), **война** (2), **Лыч** ←**святило** (2), **Лыча**←**шлях** (2), Лукашэнка←**народ** (2), Максим Танк, Машэраву, Скарыне, Францыск Скарына, Гагарыну, Гастэла←**помнік** – у белорусов; Гоголь, Гоголю, М.В. Гоголю (всех реакций – 17), за Кучму ←**голос**, Кучма←**надіятыся**, Заньковецькій, Кобзарю, Ленін, Леніна, Леніну (всех реакций – 28), Хмельницькому, Шевченко, Шевченкові, Шевченку Т.Г.←**пам'тник**, Лазаренко ←**багатий** – в украинцев. Следует отметить, что некоторые прецедентные имена одновременно являются и социумно-прецедентными, и национальными/ универсальными. Например, Ленин, Пушкин.

Многочисленными в Славянском ассоциативном словаре являются **универсальные** (общечеловеческие) ценности. Этот тип в ассоциациях русских, белорусов и украинцев представлен прецедентными феноменами разных типов и из различных сфер.

Культурные и исторические явления, события: Аристотель, Ломоносов←умный, век←новый, ВОВ, Вторая мировая, гражданская, Отечественная←война, компьютер←машина (6), голова, искать, новый, работа, малая, Брежнев←земля, мать Тереза ← помогать, Ньютон, Ньютона←сила (6), Олимпийские игры←огонь, Петру I, петру I-ому←памятник, Святого Валентина←день, Америки ← голос – у русских; Махно ← дзядзька, Ноугарад ← вялікі (княжество), Ньютон, Ньютона ←

сила, Айчинная (4), грамадзянская (6), ВА (Вялікая Айчинная), Вялікая Айчинная (3)←вайна, Амерыка←голос, Арыстоцель, Платон←вялікі, аудзі (7), аўдзі ТТ←машына – у белорусов; Велика Вітчизняна←війна, в Європу←двері, козак←вільний, Петро I←пам'ятник, Піфагор←великий, Архімеда ←сила – в

украинцев. Концепт – стимул **война** широко представлен таким феноменом, как Великая Отечественная война. В этой группе прецедентных феноменов выделяются прецедентные имена (Аристотель, Пифагор, Архимед и др.), прецедентные ситуации (например, огонь→Олимпийские игры, день→Святого Валентина и др.), прецедентные тексты (голос→Америки, зямля→малая).

Мифология, древняя философия, религиозная сфера, фольклор в ассоциациях русских, белорусов и украинцев в Славянском ассоциативном словаре представлены преимущественно прецедентными феноменами (в частности прецедентными именами, высказываниями, ситуациями, текстами) античной и христианской мифологии и фольклора: Адам←мужчина, Адам и Ева←стыд, Аполлон←красивый, Божий престол←стол, Божье←слово, Будда←маленький, Всевышний←бог, Илья Муромец←сила, Завет←новый, Фемида←справедливость, Иисус, Иисус Христос←бог, Илья Муромец ←богатый, Кощей Бессмертный←зло, Люцифер←бог, медные трубы←огонь, вода, не воробей←слово, Пасха←Бог, Саваоф←Бог – у русских; Геракл←сіла (2), вялікі (1), Гефест←агонь, Ева←жанчына (5), Ева и Адам←сорам, Емеля←дурань (2), разумны (1), Зеўс←Бог, Здыхлік Бессмяротны←смерць, Іван←дурань (32), іголку, іголку ў стоце сена←шукаць, і медные трубы←агонь, Ісус (8), Ісус Хрыстос←Бог, Кадух Бессмяротны←зло, кніга Біблія←душа, лапіша на вушы, ←абяцаць, Адам←Бог (2), мужчына, чалавек, Адам і Ева←дрэва, Апалон ←мужчына, багіня Феміда←справядлівасць, Божае ← слова, Будда←разумны, Вышыня, Вышэйшая Сіла←Бог, Млечны←шлях (17) – у белорусов; Прометей ← вогонь, Ра, святло в кінці тунеля←Бог, Феміда←справядлівісць, Чумацький ←шлях, Адама і Сви←дерево, Атлант←сила, вдень з вогнем←шукаці, в кінці тунелю←світло, в шляпі←справа, Гомер←війна, Іванушка←дурень, не вовк←робота, Перун←Бог – в украинцев. Прецедентными ситуациями в этой группе прецедентных феноменов, например, являются реакции Адам и Ева в ассоциативно-вербальных полях стыд (у русских и белорусов) и дерево (у белорусов и украинцев): здесь отражена ситуация греха Адама и Евы и изгнания их из рая. Прецедентными текстами выступают Илья Муромец, Геракл АВП слова-стимула сила, Иванушка, Иван, Емеля в АВП стимула дурак и т.д. К прецедентным высказываниям можно отнести реакции в АВП стимулов работа (не вовк), слово (не воробей), огонь, вода (медные трубы) и др.

Немногочисленную группу в Славянском ассоциативном словаре составляют прецедентные феномены из сферы искусства и культуры: Панкратов←черный,

Петросян, Чарли Чаплин←**веселый**, Румянцева←**дело**, с бульвара Капуцинов ←**человек**, туманное←**утро**, Штирлиц←**родина**, Кобзон,

Магомаева ← **голос**, напротив ← **глаза**, на рейде, в Гаграх ← **вечер**, на Эльбе←**встреча**, делу время←**дело**, и голуби←**любовь**, Зорро←**справедливость**, Бим; Бим, черное ухо ← **белый** – у русских; Адамс ← **сямя**, Алэн Дэлон ← **прыгожы**, амфібія ←**чалавек**, Весёлые ребята, Петрасян←**вясёлы**, вольны←**вецер** (10), Давінчы←**чалавек**, Ералаш←**вясёлы**, Машина времени←**машина**, Павароцці←**голос**, Саннікава←**зямя** – у белорусов; Роджер←**веселый**, Угрюм←**ріка**, Адамсів←**сім'я**, Бім, Бім чорне вуха←**білий**, вільний←**вітер**, Висоцький←**голос**, каламутна←**вода**, на Ельбі ←**зустріч**, перед Різдом←**ніч** – в украинцев. Прецедентные феномены этой сферы отражают названия песен, ансамблей, кино-телефильмов, сериалов, имена артистов.

В ассоциативно-вербальных полях русских, белорусов и украинцев выделяется группа **литературно-художественных** феноменов, многие из которых являются одновременно и национальными, и универсальными. К таким феноменам относится имя А.С. Пушкина. Из прецедентных текстов в этой группе имеются названия произведений (**кричать**→*во весь голос*, **дочь**→*капитанская*, **жить**→*Кому на Руси...*, **война**→*мир*, и мир и др.), цитаты из произведений (**памятник**→*воздвиг нерукотворный*, **девочка**→*в платье белом*, **плохо**→*Крошка сын к отцу пришел* и др.), имена персонажей (**жадный**→*как Плюшкин*, **мужчина**→*Карлсон*, **маленький**→*Мук*, **дядя**→ *Степа, Степа великан, Федор* и др.).

Многочисленность и характер прецедентных феноменов (имен, текстов, высказываний и ситуаций) из разных сфер в ассоциациях носителей русского, белорусского и украинского языков в Славянском ассоциативном словаре высвечивают социальный и культурный фон, общую культуру того или иного общества, его ценностные ориентации. Политическая, государственная сферы представлены именами политических и государственных деятелей, начиная с *Петра I, Ленина*, встречающихся в ассоциациях и русских, и белорусов, и украинцев и являющихся универсальными, и заканчивая именами государственных деятелей России, Белоруссии и Украины, которые в то время (1997-1999 годы) представляли государственную власть: *Ельцин, Лукашенко, Кучма*.

Даже беглый анализ прецедентных феноменов в Славянском ассоциативном словаре позволяет говорить о так называемом ядре культурных ценностей русских, белорусов и украинцев, прецедентная база которых как часть культурных знаний, необходимых любому представителю лингво-культурного сообщества для общения в том или ином типе культуры, достаточно широка и разнообразна по сферам культурных знаний. Корпус прецедентных феноменов названных языковых личностей в Славянском ассоциативном словаре включает важные национальные, универсальные, общезначимые культурно-исторические ценности. В когнитивное пространство входят прецедентные ситуации, прецедентные тексты, прецедентные имена, прецедентные высказывания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987.
2. Демьянков В.В. Язык СМИ и тексты политического дискурса // Электронный ресурс/ Режим доступа: http://evartist.narod.ru/text_12/09.htm#_ftnref_3.

3. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М., 2003.
4. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? // Человеческое сознание. Коммуникация. – М., 1998.
5. Немирова Н.В. Прецедентность и интертекстуальность политического дискурса // Лингвистика: Бюл. Урал. лингвист. о-ва. – Екатеринбург, 2004. – Т.11.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987.
7. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.А. Как тексты становятся прецедентными // Русск. яз. за руб. – 1994. – №1.
8. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М., 2003.
9. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987.
10. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. – М., 1989.
11. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М., 2004. – 792с.
12. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? // Человек. Сознание. Коммуникация. – М., 1998.

УДК 811.16 373(043.3)

Потапова О. В.
(Минск, Беларусь)

СЛАВЯНСКИЕ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ТРУДЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА КАК ИСТОЧНИК СВЕДЕНИЙ О ЯЗЫКОВЫХ ЭТНОСТЕРЕОТИПАХ

В статье рассматриваются некоторые языковые этнические стереотипы (ЯЭС), отраженные в «Словаре живого великорусского языка» В.И. Даля, «Словаре белорусского наречия» И.И. Носовича и в Виленском словаре. На основе этих лексикографических источников реконструируется один из фрагментов славянской системы языковых этнических стереотипов.

Ключевые слова: языковой стереотип, этностереотип, этноним, образ мира.

The article discusses linguistic ethnic stereotypes (LES), reflected in «The Dictionary of Live Russian Language» by V.I. Dal, «The Dictionary of Belarusian Dialect» by I.I. Nosovich and in «Vilna dictionary». On the basis of these lexicographic sources one of the fragments of the system of linguistic ethnic stereotypes is reconstructed.

Key words: language stereotype, ethnic stereotype, ethnonym, image of the world.

0. Аспекты отражения языковых этнических стереотипов

Языковой этнический стереотип (ЯЭС) – образование сложное, многоаспектное. В содержании ЯЭС можно выделить относительно устойчивое ядро – комплекс

представлений о внешнем облике представителей данного народа, о его историческом прошлом и особенностях образа жизни, и периферию, к которой относятся изменчивые суждения относительно коммуникативных и моральных качеств данной этнической общности. Изменчивость оценок этих качеств тесно связана с меняющейся ситуацией в межнациональных отношениях. Содержание ЯЭС или некоторых его частных аспектов не всегда адекватно действительности. По-видимому, ЯЭС отражают прошлый и настоящий, позитивный или негативный опыт межнациональных контактов.

Исследователи выделяют в структуре ЯЭС различные компоненты. У Жидек-Беднарчук называют эти компоненты «центрами заинтересованности» («centry zainteresowań») и достаточно подробно их дифференцирует [1: 126]. В структуре ЯЭС, предложенной А. Невярой для анализа представлений о различных народах в дневниках и мемуарах XVI–XIX в., выделяется несколько наиболее общих тематических сфер – аспектов: 1) физический; 2) интеллектуально-психологический; 3) экономический; 4) общественно-политический; 5) религиозный; 6) культурно-бытовой [2: 45].

Поскольку объектом данного исследования явился материал, извлеченный из трех словарей национальных языков – русского, польского и белорусского, то среди стереотипных представлений носителей рассматриваемых языков будут представлены три автостереотипа. В настоящей статье мы сделаем попытку соотнести различные аспекты этнического автостереотипа с сопоставимыми аспектами гетеростереотипов.

1. Авто- и гетеростереотип русского

Подробно автостереотип русского, зафиксированный в словаре В.И. Даля, уже описывался нами ранее [3], поэтому здесь мы остановимся только на тех аспектах, которые нашли свое отражение и в ЯЭС русского у представителей других славянских народов.

Для обозначения человека русской национальности в русском языке вт. пол. XIX в. существовало несколько лексем: *русский*, *русакъ* и их женские соответствия: *русская*, *русачка* (*Русакъ м. 'вообще русский человекъ, русачка, русская'* (Д., III, 1744)). Следует отметить, что специальные названия для обозначения женщин различных национальностей В.И. Далем приводятся не всегда, и это вряд ли связано с таким явлением, как мужская норма словаря – в словаре зафиксированы лексемы *нѣмка* (Д., II, 1459), *цыганка* (Д., IV, 1264). С другой стороны, например, встречаются, и довольно часто, этнонимы *киргизъ*, *ляхъ*, но отсутствуют **киргизка*, **ляшка*. Возможно, такие лексемы отсутствовали в лексиконе того времени, хотя возможность их образования, безусловно, программируется самой системой русского языка. Необходимость введения в активное пользование той или иной лексемы определяется тем, насколько часто человек встречается с предметом, явлением или понятием, обозначаемым этой лексемой, в жизни. Естественно, русским приходилось контактировать с этническими группами, представительниц женского пола которых они не встречали. Подобные контакты имели место, например, в ситуации войны. В связи с этим интересно, что в словаре В.И. Даля ни разу не встречается лексема *французженка*. Большинство контекстов, в которых упоминаются представители французской национальности, так или иначе связаны с Отечественной войной 1812 года, и в этих контекстах француз, прежде всего, – солдат, воин.

В словаре И.И. Носовича стереотип русского человека представлен сходным образом. Здесь лексемы со значением 'русский, русский человек' входят в два

словообразовательных гнезда: 1) СГ с корнем *рос-/рус-:* *русский, руцизна*; 2) СГ с корнем *москв-:* *москва, москвитянин, московка*. И прежде всего они фиксируют представления о профессиональной деятельности русских. Эти представления отражены в значениях семантических дериватов лексики *москва*: 1) '*русский солдат*' 2) '*русский плотник и множ. плотники*'; 3) '*русский, разъезжающий по торговым и другим промыслам*' (Н., 291). Очевидно, что носители белорусского языка вт. пол. XIX в. в повседневной жизни с представителями русского народа встречались не часто, для них русские – всегда пришлые: солдаты, торговцы, ремесленники на промысле.

В словаре В.И. Даля встречается еще несколько лексем, обозначающих русского человека, но не содержащих корни *-рус-/рос-:* *кацап м. юж. 'прозвище данное малоруссами великоруссам'* (Д., II, 246), *москаль м. юж. 'москвич, русский, солдат, военнотружачий'* (Д., II, 912), *великорусский торгош* (Д., II, 1149). Данные лексемы, как это и указано в словарных статьях, используются для обозначения русских людей представителями других национальностей, чаще всего имеют негативную окраску (ср.: *Кто идет? Чорт! Ладно, абы не москаль. Съ москалем дружись, а камень за пазухой держи (а за коль держись). Москалить млрс. 'мошенничать, обманывать в торговль'* (Д., II, 912)). Подобные слова есть у И.И. Носовича – (см. также *москаль, москалёнок, москалик, москалюга* (Н., 291)).

Приводящийся в Виленском словаре этноним *Moskal* не имеет отрицательной коннотации (по крайней мере, ее не возможно определить по данным словаря). Он нейтрален и имеет значение '*człowiek z narodu Rosyjskiego (dawniej nazywanego moskiewskim)*' (SW, 681), составляющий семантическое ядро словообразовательного гнезда: *Moskwa – Moskiewka – moskiewski – po moskiewsku – moskiewszczyzna*. Исторически этноним *Moskal* предшествовал этнониму *Rosjanin* и был образован от названия столицы Московского княжества. Помимо него (ср. также *Rosjanka* (SW, 1363)) в Виленском словаре зафиксировано несколько образованных от вариантного корня *rus-* этнонимов со значением '*представитель или представительница русского народа*': *Rusin, Rusinka, Ruski, Ruska, Rusak, Rusaczka* (SW, 1426).

О физических данных представителей русского народа в словаре В.И. Даля практически нет сведений. Никак не представлен этот аспект у И.И. Носовича и в Виленском словаре. А вот интеллектуальный и психологический портрет русского во всех словарях представлен достаточно полно. Если судить по словарю В.И. Даля, основная черта характера русского человека XIX в. – его необязательность, надежда на авось: *Кое-каки м. мн., 'люди действующие кое-как, на авось'. Война макаков с кое-каками, т.е. японцев с русскими* (Д., II, 326); *Русака на трех сваях крючок; авось, небось да как-нибудь* (Д., II, 1310); *Русский Бог, авось небось да как-нибудь* (Д., III, 1745). При этом данная черта характера осуждается: *Авось да небось к добру не доведут. <...> Небось – до бды (до греха, до опасности)* (Д., II, 1310). Часто именно из-за своей беспечности русский и страдает: *Русские забнут в Париж по беспечью* (Д., I, 172). А вот польский язык, по данным Виленского словаря, с помощью паремии фиксирует в определенном смысле противоположное представление о русском характере, ср.: *Rusina kto szuka będzie mądry* (SW, 1426), т.е. русский – очень хитрый и умный, его трудно обмануть. Интересно, что подобное представление характерно и для представителей

другой народности, сосуществовавшей с русскими в пределах Российской империи – для белорусов, ср. контексты *Москву не обманеиш* и *Москву одуришь* (Н., 291), последний при этом используется для обозначения особой хитрости и ловкости.

Как одна из устойчивых характеристик русского человека в словаре В.И. Даля неоднократно выделяется пьянство: *Пьянство свойственно русскому человеку* (Д., IV, 77); *Руский человекъ похмелячивъ, любитъ похмеляться... и спивается...* (Д., III, 958), вошедшее даже в анекдоты и поговорки того времени: *Когда Богъ создалъ нѣмца, француза, англичанина ипр. и спросилъ ихъ, довольны ли они, то они отозвались довольными; русскій также, но попросилъ на водку* (Д., II, 1009); *Пьеть порусски, а вретъ понѣмецки* (Д., III, 845). При этом «определение пьющие вряд ли можно отнести к разряду отрицательных оценок, учитывая особенности русского национального мифа о питье» [4: 69]. Даже далеко не полный портрет русского человека в устойчивых представлениях белорусов того времени включает пьянство как характерную черту: *Не дури Москвы, ена и так дурная, знач. Не пои Русскаго, онъ и такъ уже пьянъ. Посл.* (Н., 291).

Одним из элементов современного автостереотипа русского является представление о том, что русский человек обладает высокими интеллектуальными способностями, особым даром творчески решать поставленные перед ним обстоятельствами задачи. Данные русского языка вт. пол. XIX в. позволяют сделать совершенно иной вывод об этом аспекте этнического автостереотипа у носителей языка того времени. В словаре В.И. Даля как устойчивое выражение, обозначающее особый тип ума, выделяется словосочетание *русский ум*: *Русскій умъ – задній умъ, запоздалый* (Д., III, 1745), *спохватный умъ* (Д., IV, 463), *русскій человекъ заднимъ умомъ крѣпокъ* (Д., I, 1437), т.е. такой ум, который реагирует на событие или явление только по прошествии какого-то времени. Кроме того, например, *Нѣмецъ своимъ разумомъ доходитъ (изобрѣтаетъ), а Русскій глазами, т.е. перенимаетъ* (Д., I, 1208), т.е. русский человек обладает скорее репродуктивным, чем творческим типом мышления.

Медлительность и запоздалость в решении вопросов, небрежное отношение ко времени отражается и в стереотипе, сложившемся в сознании поляка того времени, что отражено во фразеологическом обороте *ruski miesiąc*, имеющем значение '*czas bardzo długi*' (SW, 1426), и в многочисленных контекстах, содержащих данный оборот: *Dam ja mu, że popamięta ruski miesiąc; leżał potem z ruski miesiąc; Będziesz na mnie czekał ruski miesiąc* (SW, 1426).

Традиционным и доминирующим вероисповеданием в России XIX века было православие. Причем в русском языковом сознании настолько тесно слились понятия *русский* и *православный*, что лексемы, их обозначающие, часто и легко взаимозаменялись. Например, *Православный государь, русскій. Православные, русскій народъ* (Д., III, 992). И наоборот: *Русской, крецонный, христіанинъ. Что ты, тварь, въ рускіе не окрестился* (Д., III, 1745).

Такоеслияние наблюдается и в польском языке, о чем можно судить по дополнительным значениям, которые развились у лексем с основным значением 'россиянин', 'россиянка': *Ruski, Ruska 'mężczyzna, kobieta rodem z Rosji, lub też wyznania greko-rosyjskiego'* (SW, 1426); *Rusak '1) Rusin, 2) mężczyzna wyznania wschodniego'* (SW, 1425); *Rusaczka '1) Rusinka, 2) kobieta wyznania wschodniego, dla odróżnienia od katolicki'* (SW, 1425). Данный аспект ЯЭС также отражен в устойчивых словосочетаниях, связанных с православным обрядом *kalendarz ruski, cerkiew'ruska* (SW, 1426).

Культурно-бытовой аспект является важным элементом ЯЭС. Он включает в себя обычаи и традиции, связанные с одеждой, кухней, устройством дома и хозяйства, музыкальной культурой народа, воспитанием и т.п. В русском языке вт. пол. XIX в. было очень четко зафиксировано, что значит вести себя по-русски и что значит вести себя не по-русски. Так, в словаре В.И. Даля мы находим объяснение, что *обойтись с кем-нибудь по-русски* значит *поколотить его, побить; угощать по-русски* значит *угощать торовато, хлебосольно; ругаться по-русски* значит *ругаться похабно, непристойно; кланяться по-русски* значит *кланяться не приседая, а наклоняя головы* (Д., III, 845). Во всех приведенных случаях словосочетания, имеющие значение 'делать что-либо по-русски', по своей форме и функциям приближаются к фразеологизмам, а значит, отражают уже сложившиеся, устойчивые, стереотипные представления о народе.

Любопытно, что некоторые из этих характеристик получают своеобразное преломление в белорусском и польском языках. Так, носители первого полностью поддерживают автостереотип в том, что касается непристойных выражений. Для обозначения русского языка и русской грамоты использовалась лексема *руцизна* '*русский говор, язык*' (Н., 569), которая также могла употребляться в значении '*русские ругательные, грязные выражения*'. *Руцизно зневажыв мене передь людзьми* (Н., 570).

С другой стороны, в сознании носителей польского языка существовало совершенно иное представление о следующей важной, практически хрестоматийной черте русского характера – о гостеприимстве. Во фразеологизме *ruski dar*, имеющем значение '*dawczy, znowi się upominać*' (SW, 1426), нашло отражение представление о типично, по мнению поляка, русском способе поддержания отношений – неоднократном напоминании о единожды совершенном благодеянии.

Что касается русской кухни, то ее основные характеристики – простота и обильность: *Русский стол: горячее (щи, борщи, похлебка) и ботвинье; холодное (говядина, студень, рыба, заливное); жареное, жаркое; рыба; пироги (кулебяка, курник, подовые и пр.), каша (иногда ко щам), сладкий пирог, разные заправки* (Д., IV, 547); *Поварской стол, учоный, французский. Стол кухарочный, немецкий, либо русский* (Д., III, 357); *Сытень русский стол, голодень французский* (Д., IV, 685).

У носителей же польского языка бытовало представление о русской кухне как о чем-то очень вкусном, деликатесном. Это представление отражено в паремии *Nie upasiesz go choćbyś mi ruskie pirogi smażył* (SW, 1426). Возможно, подобное представление связано с тем, что во вт. пол. XIX в. Польша входила в состав Российской Империи, где русские были титульной нацией, и то, что имело отношение к этой титульной нации, считалось элитарным и пользовалось особым успехом.

Представление о русских как о работниках в автостереотипе отсутствует практически полностью (если не считать общих негативных характеристик, о которых шла речь выше). Однако подобная важная черта содержится в представлении белорусов. Выше уже говорилось о том, что русские представлены в этом случае как пришлые работники. Кроме того, намного чаще, чем непосредственно представителей данной национальности, этнонимические дериваты с корнями *рос-/рус-* и *москв-* обозначают товар, сделанный в России и привезенный из России: *московка* '*топоръ Русскаго издѣлія*' (Н., 291); *московщина* '1) *тонкій холстъ Русскаго издѣлія*; 2) *вообще Русскій товаръ*' (Н., 291); *руцизна* '*Русское издѣліе*' (Н., 569).

2. Авто- и гетеростереотип белоруса

Собственно этнический автостереотип белоруса в словаре И.И. Носовича не выражен. Этноним *бѣлорусъ* встречается в словаре лишь однажды в тексте авторского комментария к словарной статье *перелистовывать*: *я не забаве перелистую гету книжку (Говорится грамотными Бѣлоруссами)* (Н., 405). Это связано с тем, что белорусская нация во вт. пол. XIX в. еще не сформировалась, и представители белорусского народа не воспринимали себя частью определенной этнической общности. Зато существовали устойчивые представления о жителях различных частей Беларуси, что нашло свое отражение в пословицах и поговорках: *Оришанцы вапенники, а Шклоўцы гвозды* (Н., 43); *У Несвижы людзі хижі, солону товкуць, бліны пекуць, сьно смажуць, бліны мажуць* (Н., 678); *Ходзіш, як Ошмянскі шляхціц, одну калошу выпусцівши, а другую обувши* (Н., 228).

В стереотипе белоруса в словаре В.И. Даля (наряду с этнонимом *бѣлорусъ* для обозначения представителей этой этнической общности используется также этноним *литвинъ*) прежде всего нашли отражение особенности речи белорусов: *бѣлорусы дзекають, произносять дз вмѣсто д – Какъ не закаивайся литвинъ, а дзекнеть; Только мертвый литвинъ не дзекнеть* (Д., I, 1078); *егунъ, язунъ, называютъ на Волгѣ бѣлорусовъ, смолянъ и вообще тѣхъ акальщиковъ, которые произносятъ окончание аго, его, какъ оно пишется, а не какъ принято: аво, ево* (Д., I, 1284).

А в словаре И.И. Носовича этнонимы *Литвинъ* и *Литвякъ* зафиксированы лишь в значении 'литовец': *Литвяки по нашему не говоруць* (Н., 269). Нигде в словаре не отмечается, что данный этноним мог также использоваться для обозначения местного белорусского населения. В значении 'литовец' лексема *литвинъ* встречается и в составе паремии: *Литвинъ, якъ линь. Посл.* (Н., 269).

Следует отметить, что иногда достаточно сложно точно интерпретировать, в каком именно значении употреблен этноним. Как отмечает В.А. Никонов: «даже одновременно один этноним у разных народов может обозначать совершенно разное» [5: 10], как, например, этнонимы *литвинъ* и *литвякъ* в русском и белорусском языках вт. пол. XIX в., которые могли использоваться и для обозначения белорусов, и для обозначения литовцев. Интересно, что этнонимы *белорус*, *литовец*, *литвин* (с родным языком белорусским), *литвин* (с родным языком литовским), *литвяк* (с родным языком белорусским), *литвяк* (с родным языком литовским) были включены в перечень национальностей для Всероссийской переписи населения 2002 г. [6].

В Виленском словаре этностереотип белоруса не представлен, а этноним *Litwin* и отэтнонимическое прилагательное *litewski* последовательно употребляются в значении 'литовец', 'литовский': *Mieli Litwini boga kwaśnych i kisłych potraw, Ruguczysa* (SW, 491); *Aussra 'litewska bogini, znacząca jutrzeńkę'* (SW, 37) и т.п.

3. Авто- и гетеростереотип поляка

Этнонимы со значением 'поляк', 'житель Польши' являются самыми частотными в Виленском словаре. В семантическую структуру некоторых лексем со значением 'поляк' включены дополнительные семы, выраженные словообразовательными формантами: *Polaczek 'mały Polak'* (SW, 1107); *Polaczyna 'biedny, nieszczęśliwy Polak'* (SW, 1107); *Polaczysko 'niezgrabny jakiś Polak'* (SW, 1107). В Виленском словаре также зафиксирована лексема *Lach* в значении 'поляк'. Эта лексема входит в состав стандартного СГ с этнонимом

в роли центрального слова: *Lach – laski, Laszka, Lachawka*. Однако для польского узуса она не характерна и является заимствованием: *Polaka Ruś Lachem mianuje* (SW, 575). Более подробно об автостереотипе поляка в Виленском словаре см. [7].

В качестве обозначения жителей Польши в словаре И.И. Носовича зафиксированы этнонимы *Ляхъ* 'Полякъ' (Н., 276) и *Мазуръ* 'Мазовианинъ, Чернорусъ' (Н., 277). Несмотря на близкое соседство представителей белорусского и польского народов, восстановить хотя бы отдельные аспекты ЯЭС поляка в белорусском языке вт. пол. XIX в. по материалам словаря И.И. Носовича достаточно сложно из-за малого количества контекстов. Как маркирование можно рассматривать включение этнонима *Ляхъ* в составе пословиц: *Мудзеръ Ляхъ по шкодзь. Посл.* (Н., 276); *Почомъ познаць Ляха? – Што на чэрвёв бляха. Посл.* (Н., 276) / *По чомъ познаць Ляха? – Што по чэрвеу бляха. Посл.* (Н., 697).

Среди этнонимов, обозначающих представителей славянских народов в словаре В.И. Даля этноним *полякъ* является самым частотным, не считая этнонима *русскій*. Лексема *полякъ* имеет и самое развитое словообразовательное гнездо среди этнонимов, обозначающих представителей славянских народов. Представители этой этнической общности могут также обозначаться устаревшим этнонимом *ляхъ* и территориально ограниченными этнонимами *мазуръ, кашубъ*. В стереотипе поляка у носителей русского языка вт. пол. XIX в. нашли отражение: 1) типичная внешность и манера одеваться: *долгоусый полякъ* (Д., I, 1123); *польскіе рукава 'откидные, съ прорѣхоу'* (Д., II, 1994); *польская рубашка 'съ мужскимъ стоячимъ воротомъ'* (Д., III, 691); 2) конфессиональная принадлежность: *католикъ 'въ южной Россіи это бранное слово, по ненависти къ полякамъ'* (Д., II, 243); 3) свойства характера, среди которых основным является непокорность: *полякъ покоряется, а зубами за пятку хватается* (Д., III, 492); *всякій пленный полякъ говоритъ: меня приневолили!* (Д., III, 1138). Поляки, по представлениям русских, часто участвуют в различных восстаниях и бунтах: *дополошатся поляки до новой бѣды* (Д., III, 512); *побунтовали поляки целый годъ, много народа сгубили* (Д., III, 326); *поляки опять безумничаютъ* (Д., IV, 1021). Вообще, для того, чтобы *ополячиться*, т.е. стать поляком, не достаточно перенять только язык и нравы, необходимо также *принять ихъ убежденія* (Д., II, 1766).

Несмотря на определенные различия в традициях и характере русских и поляков, все же подчеркивается их близость: *полякъ порусѣе къ намъ нѣмца, ближе по языку, племени* (Д., III, 845); *На чужбинѣ и полякъ съ русскимъ землячится* (Д., I, 1694).

Очевидно, что изучать особенности формирования и функционирования ЯЭС можно только, принимая во внимание все аспекты авто- и гетеростереотипов, которые во многих случаях дополняют друг друга.

ЛИТЕРАТУРА

1. Żydek-Bednarczuk U. Struktura tekstu rozmowy potocznej. – Katowice, 1994. – 184 s.
2. Niewiara A. Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. – 234 s.
3. Потапова О.В. Некоторые аспекты исследования этностереотипов в «Словаре живого великорусского языка» В.И. Даля // Вестник БГУ. Сер 4. – 2003. – № 2. – С. 65 – 70.

4. Кашкин В.Б., Пейхёнен С. Этнонимы и территория национальной души // Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 62–70.
5. Никонов В.А. Этнонимия // Этнонимы. – М.: Наука, 1970. – С. 5–33.
6. Алфавитные перечни национальностей и языков для кодирования ответов на вопросы 7 и 9 форм К и Д и вопроса 6 формы В переписных листов Всероссийской переписи населения 2002 года. Утверждены Постановлением Госкомстата России от 02.09.2002 г., № 171. – М., 2002.
7. Потапова О.В. Отражение этнического автостереотипа в Виленском словаре // Актуальные проблемы паланістыкі 2006. – Мн.: Права і эканоміка, 2006. – 55–62 с.

ИСТОЧНИКИ

- Д.:** Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. / Под ред. И.А. Бодуэна де Куртэне. – СПб., 1903–1909. – Т. 1–4. *В ссылах на словарь римскими цифрами обозначен том, арабскими номер колонки, а не страницы, что соответствует нумерации, использованной в издании.*
- Н.:** Насовіч І.І. [1870] Слоўнік беларускай мовы. – Мн.: БелЭн, 1983. – 792 с.
- SW:** Słownik języka polskiego, obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów z obcych języków polskiemu przyswojonych; nomenklatury tak dawne, jak też nowo w użycie wprowadzone różnych nauk, umiejętności, sztuk i rzemiosł; nazwania monet, miar i wag główniejszych krajów i prowincij; mitologiję plemion słowiańskich i innych ważniejszych, tudzież oddzielną tablicę słów polskich nieforemnych z ich odmianą; do podręcznego użytku wypracowany przez A.Zdanowicza, M.B.Szuszkę, J.Filipowicza, W.Tomawewicza, F.Czepielińskiego i W.Korotyńskiego, z udziałem B.Trentowskiego. Wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda. – Wilno, 1861. – Т. 1–2.

УДК 81'373.7

Панина Л. С.
(Оренбург. Россия.)

«ПРОСТЫЕ ПРАВИЛА, ЗАКЛЮЧАЮЩИЕ В СЕБЕ СОКРОВЕННЫЙ БОЖЕСТВЕННЫЙ РАЗУМ...» (о пословицах и поговорках народов Южного Урала)

*Народность, при единстве человечества,
имеет свои отличительные черты, столь
глубоко проведенные природой и духом
народным в нравах, обычаях, поверьях и
языке, что хотя многое в течение времени*

и изменяется, но всегда нечто остается неизменным.

(И. М. Снегирев)

В пословицах, как в семенах, собраны силы всех деревьев

(Дмитрий Фалерейский)

Население Оренбуржья многонационально. Исторически сложилось так, что территория Оренбургской области сформировалась на стыке Европы и Азии, христианской и мусульманской религий, культур славянских и тюркских народов. В итоге сегодня здесь соседствуют русские, татарские, украинские, мордовские, немецкие и чувашские села. Здесь живут бок о бок более 110 национальностей.

Бесценное сокровище каждого народа – его язык.

Пословицы – не самая обширная, но самая характерная часть фольклорного наследия народа. Черты народной истории и характера, труда и быта запечатлены или метафорически зашифрованы в них с такою же достоверностью, как след древней жизни на окаменелости, с той разницей, что они остаются живыми все те долгие века, пока существует народ, их создавший, и его язык, сделавший их своей частью, сгустками своей образной энергии. Ни в каком другом виде языкового творчества не отражено с такой силой и афористичностью все многообразие народной жизни: любовь, ненависть, правда, ложь, трудолюбие и лень, мужество и трусость, радость и огорчение. Пословицы и поговорки оцениваются как проявления народного ума, народного характера, составляя важную и чрезвычайно интересную часть национальной культуры. «Сводом народной опытной премудрости» [1: 19] назвал известный лингвист, исследователь и этнограф В. И. Даль сборник пословиц и поговорок. Они и поныне нужны всем нам, чтобы «не порвалась связь времени», чтобы знать, как жили, о чем, думали, что чувствовали наши предки, чтобы пользоваться их знаниями и опытом в повседневной жизни.

Изучение пословиц и поговорок необходимо историкам, этнографам, юристам, литературоведам, ибо «язык – вернейший, а иногда и единственный свидетель былой жизни народов», по справедливому замечанию известного историка и этнографа В. К. Котляревского [2: 7]. Это определяет актуальность настоящего исследования.

Прежде чем мы попытаемся определить роль пословиц и поговорок народов Оренбуржья как объекта изучения для разных наук, необходимо уточнить, что следует считать пословицами, и поговорками, как определять и разграничивать их. Со времен Аристотеля пословица определяется как суждение, поучение, имеющее обучающую семантику и выраженное иносказательно. Великий знаток русского народного творчества и замечательный собиратель русских пословиц В. И. Даль так определил пословицу: «...коротенькая притча; сама же она говорит, что голая речь не пословица. Это – суждение приговор, поучение, высказанное обиняком и пущенное в оборот, под чеканом народности. Пословица – обиняк, с приложением к делу, понятый и принятый всеми... Полная пословица состоит из двух частей: из обиняка, картины общего

суждения, и из приложения, толкования, поучения; нередко, однако же, вторая часть опускается, представляется сметливости слушателя, и тогда пословицу почти не отличить от поговорки» [3: 8].

Поговорка же, по В. И. Далю, «окольное выражение, переносная речь, простое иносказание, обиняк, способ выражения, но без притчи, без суждения, применения; это **одна первая половина пословицы**» [4: 20].

Эти высказывания дают основание считать, что под пословицей и поговоркой понимаются выражения, имеющие переносный характер («речь обиняком»), но различающиеся тем, что первая имеет характер суждения, привязана к определенной ситуации, а вторая – нет. Иначе говоря, пословица, в отличие от поговорки, имеет форму предложения. Заслуживающее внимания решение проблемы предложил автор «Словаря русских пословиц и поговорок» В. П. Жуков. «Под пословицами в широком смысле, – пишет он, – мы понимаем краткие народные изречения, имеющие одновременно буквальный и переносный «образный» план или только переносный план и составляющие в грамматическом отношении законченное предложение». Соответственно под поговорками понимаются «краткие изречения, нередко назидательного характера, имеющие только буквальный план и в грамматическом отношении представляющие собой законченное предложение: *коса – девичья краса; деньги – дело наживное*» [5: 11].

Нами изучались пословицы и поговорки народов, живущих в сельских районах Оренбургской области, а также пословицы и поговорки, собранные и представленные в различных сборниках и словарях. В большинстве случаев изученные нами пословицы и поговорки имеют одновременно и буквальный (прямой) и переносный смысл. В них как бы совмещаются два явления, что и создает образную основу. Например: *Пошел в попы, так служи панихиды*. С одной стороны, здесь речь идет именно о попе, который в силу своего положения должен выполнять свою обязанность – служить панихиды. Но в переносном плане эта пословица относится ко всем людям: *«Если ты взялся за какое-то дело, то должен выполнять все, что при этом положено»*. Употребляется она, как и всякая пословица, в определенной ситуации: когда кто-то хочет уклониться от своих обязанностей. Следовательно, пословица не только образна, но и ситуативна.

Трудность составляет разграничение пословиц и так называемых крылатых слов, крылатых выражений. Под ними обычно понимаются изречения, имеющие авторов, т.е. пришедшие из книг или являющиеся высказываниями выдающихся людей [6: 11]. Они могут переходить в пословицы и поговорки, если забывается автор, утрачивается связь с произведениями, из которых они пришли.

В настоящей статье исследуются собственно национальные, оригинальные выражения, не имеющие аналогов в других языках с лексико-семантической точки зрения. Очень много пословиц и поговорок создано по «*моделям*», т.е. встречаются у других народов, хотя у каждого имеют свое лексическое наполнение. Третью группу представляют заимствованные образования, обработанные народом в лексическом и семантическом или лексико-семантическом плане. Есть и чистые заимствования без каких-либо изменений. И тогда трудно сказать, у какого народа появилось то или иное выражение, пословица или поговорка. Выделить собственно национальные образования очень труд-

но. Признаками, хотя и не очень надежными, могут служить этнизмы: названия одежды, еды, предметов быта, собственные имена и географические названия.

В изученных нами пословицах и поговорках обнаруживается система символов, свойственная какому-либо народу. О символике отдельных слов написано уже немало работ. Еще Н. А. Добролюбов отмечал «выражение отвлеченных понятий в чувственных образах, в символах» [7: 84]. Например, символом брака служит перстень, венец, расплетение косы девушки у некоторых народов. Символика пословиц еще недостаточно изучена. Символами в пословицах и поговорках, по нашему мнению, чаще всего выступают слова, обозначающие цвет (*чёрный, белый, голубой, красный*), называющие животных (*заяц, медведь, змея*). Так, заяц – символ трусости, волк – жадности и коварства, лиса – хитрости и т.д. Например, *волк и овца* четко противопоставлены в пословицах: *Не прикидывайся овцой – волк съест; Не ставь неприятеля овцой, ставь его волком* (каз., тат., баш.); *Не за то волка бьют, что сер, а за то, что овцу съел* (рус.); *Быть тебе волком за твою овечью простоту* (морд.); *Стань овцой – и волки готовы* (чув.) и др.

Отдельные предметы быта приобрели символическое значение в пословицах. Так, *сапоги и лапти* регулярно противопоставлялись в пословицах различных народов. Например, в русских, мордовских пословицах *сапоги* символизировали зажиточность, достаток, а *лапти* – бедность, простоту: *Лапоть знай лаптя, а сапог – сапога* (морд., чув.); *Правда – в лаптях, а кривда в сапогах* (рус., морд., чув.); *Сапог сапогу брат* (морд., у дм.); *Два сапога – пара* (рус.); *Чем лаптю кланяться, так уж лучше поклониться сапогу* (рус., морд., чув., тат.); *Носи сапоги, да лапти вперед береги* (рус.) и др.

Известно, что пословицы отражают национальный дух, «образцово формируют весь жизненный, социально-исторический опыт трудового народа» [8: 499]. М. А. Шолохов в предисловии к книге «Пословицы русского народа», составленной В. И. Далем, писал: «Из бездны времен дошли до нас в этих сгустках разума и знания жизни радость и страдания людские, смех и слезы, любовь и гнев, вера и безверие, правда и кривда, честность и обман, трудолюбие и лень, красота и уродство предрассудков» [9: 11].

В своем подавляющем большинстве изученные нами пословицы народов, живущих в Оренбургском крае, гуманны. В них осуждаются лентяи, воры, невежи и невежды, предатели; они воздают хвалу людям добрым, справедливым, смелым, честным: *И с умом воровать, тюрьмы не миновать* (баш., чув.); *Раз солгал, а век веры нет* (морд.); *Кнут не бог, а правду сыщет* (каз., баш., кирг.); *В пашне огрехи, и на кафтане прорехи* (рус.); *Труд кормит, а лень портит* (рус., белорус., укр.); *Смелому горох хлебать, а несмелому и щей не видать* (морд.); *Дешевы деньги в чужом кармане* (укр.); *Золото роет, а сами голосом воем* (рус.); *За добро добром платят, а за лихо – лихом* (белорус.); *Плуг без работы ржавеет* (укр., белорус., рус.); *Каждому ведру соответствует своя крышка* (тат., баш.) и др.

Из всех изученных нами пословиц и поговорок выделить собственно национальные образования очень трудно. Признаками, хотя и не очень надежными, служат этнизмы; Примерами этого типа могут служить следующие: Кто не был в Стамбуле, тот умирает за ним, а кто там оказался, в нем умирает (каз., туркм., узб.); Если б колбаса летала, лучше б не было птицы на свете (укр.); Слово не мел, скажешь – не сотрешь (морд.); Кто на верблуде едет, того собака не укусит (каз.); Отрубив собаке хвост, ее овцой не сделаешь (чув., морд.); Из песка веревки не совьешь (каз.); Аллах не оставит, волк не съест, (тат.,

каз.); Без ветра бурьян не колыхнется (морд.); Кто съел мясо, тот и запивает бульоном (отвечает за свои поступки) (тат.; баш., каз.) и др.

Существует много вариантов одной пословицы, бытующих у разных народов. Например: Трудясь как холоп, будешь есть как князь (цыг.); Работай как раб, будешь есть как хан (каз.); Кто работает, тот и сыт (тат.); Глаза страшатся, руки делают (рус.); Глазам боязно, рукам страх невдомек (каз.); Стыд не дым, глаз не ест (рус.); Собачьих глаз дым не ест (тат.); За морем телушка – полушка, да проезд дорог (алтын) (рус., укр., белорус.); В Астрахани телка рубль, да перевоз тысячу (тат.); Кто пытается ухватиться за борта двух лодок, тот обязательно потонет (каз., баш., тат.); За двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь (рус.);

Двух голов бараньих не сварить в одном казане (копте, кастрюле) (тат., баш., каз.); В море воду не лей, в лес палку не бери (каз., тат., баш.); В Тулу со своим самоваром не ездят (рус.) и др.

Известный лингвист А. А. Потебня еще в прошлом веке обратил внимание, что пословицы представляют собой нечто схожее с алгебраическими формулами. То, что делает алгебра по отношению к конкретным величинам, то же – и пословица по отношению к пространственным текстам [10: 91].

Нельзя не согласиться с положением, что пословица – знак определенной ситуации или знак определенных отношений между предметами и вещами. Чрезвычайно интересна в этом плане работа Г. Л. Пермякова, предложившего «теорию клише». Автор, вслед за мнениями А. А. Потебни, считает, что пословицу делают не реалии, а логическая конструкция, реалии же выступают лишь в качестве «строительного материала» [11: 8]. Из одних и тех же реалий, например, «лес» и «звери» (которые сами по себе не представляют никакого изречения), в зависимости от характера объединяющей их логической связи, получаются совершенно разные пословицы: Каков лес, таковы и звери (морд.); Был бы лес, а звери будут (рус.); Сколько зверя не корми, он все в лес смотрит (рус., белорус.); Работа не зверь, в лес не уйдет (укр.) и др.

Наличие таких структур (логических моделей) объясняет, почему у разных народов, территориально отдаленных друг от друга, существуют очень похожие по форме и содержанию пословицы. Сравним: *И ежу его ежата кажутся гладкими (кор.); И медведь думает, что его медвежата самые красивые (морд.); Лягушке ее головастики кажутся лучом солнца (баш.)* и др.

Такие образования нельзя считать заимствованиями одного народа у другого. Это реализация международных мотивов в устном народном творчестве согласно заданным логическим структурам. Взаимодействие и взаимопонимание, взаимопроникновение культур, языков приводит, конечно, к заимствованиям. Но, заимствуя, народ, как правило, творчески перерабатывает ту или иную пословицу или поговорку. Это может быть лексическое преобразование. Сравним две пословицы русского и казахского народов: *Дареному коню в зубы не смотрят (рус.)* и *Дареному другому коню в зубы не смотрят (каз.)*. Введение слова «другом» несколько изменяет семантику всей пословицы, встречающейся у казахского народа, хотя основной смысл сохраняется. Примером семантического преобразования может служить пословица *Рука руку моет, и обе – лицо (баш.)*. Сравним ее с пословицей русского народа, которая звучит следующим образом: *Рука*

руку моет – обе чисты бывают. Добавление второй части в башкирской пословице «обе – лицо» снимает налет ироничности, свойственного русскому варианту, а вся пословица приобретает значение необходимости взаимного содействия.

Примеры «чистого» заимствования также, на наш взгляд, нередки: *Пеший конному не товарищ* (рус., укр., морд.); *Кто ест скоро, тот и работает скоро* (белорус., рус.); *У горькой беды нет сладкой еды* (баш., чув.); *Кто много перебирает, останется без доли* (баш., каз., чув.); *При голодном желудке и в голове туман* (чув., рус.) и др.

Структурно – поэтическая организация пословиц и поговорок народов Южного Урала ярко выраженной национальной специфики как будто не имеет. В основном устойчивые выражения делятся на двухчастные, в которых одна половина дает образ для сравнения, другая называет непосредственно суть дела: *Дерево держат корни, а человека – друзья* (баш.); *Гость смиреннее овцы, и масло дашь – съест* (каз.); *Для незваного гостя и чай – изысканное блюдо* (каз.); *Что много ел, что мало ел – все равно ел* (цыг.); *Мед и тот сладок лишь тогда, когда ешь его в меру* (цыг.); *Скотина со скотиной, человек с человеком не одинаковы* (чув.); *Семена вяза падают у его комеля (т.е. рядом со стволом)* (чув.); *Яблоко от яблоньки падает недалеко* (рус., укр.); *Правду все хвалят, а лжи никто не верит* (чув.); *Стекло режет руку, а алмаз – стекло* (чув.); *По пустому брюху – хоть обухом* (рус.) и др.

Встречаются и одночастные пословицы, представляющие собой просто образ, соотносимый с видом, действием или поведением человека, а также с определенной ситуацией: *На яблоне груши не растут* (нем.); *Лошадь с ложки не поят* (чув.); *Без отрубей хлеба не бывает* (чув.); *Конокрад попался с украденной иголкой* (чув.); *Чужая лошадь оставит тебя в грязи* (цыг.); *Бедя недорого стоит* (цыг.); *С милым мужем и зима не стужа* (рус.); *Старая крапива сильнее жжет* (морд.); *Богатство лентяю лени прибавляет* (каз.); *Лодырю каждый день – праздник* (каз., тат.); *У соседа рука всегда теплая* (баш.) и др.

В основе таких образных пословиц лежат обычно метафоры. Например: *Одну веревку развяжешь, развяжешь и много* (евр.); *Настоящая дружба – чистый родник* (баш.); *Чем рост с верблюда, лучше уж ум с пуговицу* (баш.) и др.

В основе других пословиц могут лежать метонимии, например: *Не двинешь рукой – не двинешь и ртом* (баш.); *Кто выпил молоко – остался цел, а кто посуду облизал – попался* (баш.); *Слово – стрела, выпустишь – не вернешь* (коз.); *Мать дороги – копыта, мать, разговора – уши* (каз.); *Готовь тыкву, пока не погас огонь* (евр.) и др.

В основе многих пословиц лежит гипербола. К таким образованиям можно отнести: *Имеющий тысячу друзей – спасся, имеющий тысячу голов скота – погиб* (баш.); *Не имей сто рублей, а имей сто друзей* (рус.); *Шилом моря не нагреешь* (рус., укр.); *С первой рюмки – овечка, со второй – лев, с третьей – свинья* (евр.); *Пьяному море по колено, а лужа по уши* (рус.); *Незнающий избавлен от тысячи бед* (каз.); *Кто силен руками – одного повалит, кто силен знаниями – тот тысячи повалит* (каз.) и др.

Такая структурно-поэтическая классификация имеет лишь общий характер, она не охватывает многообразия изученных нами пословиц и поговорок народов, живущих на Южном Урале.

Для того чтобы выявить общность и специфику разноязычных пословиц и поговорок, нами использовался метод тематической подачи материала, разработанный Г. Л. Пермяковым. Пословицы и поговорки являются не знаками определенных ситуаций,

а «логемами» – все пословицы одного смысла у разных народов являются вариантами одной и той же ситуации:

Подобная классификации ситуаций положена в основу логико-тематических классификаций пословиц и поговорок некоторых сборников (например, М. А. Рыбникова, В. И. Даль, Г. Л. Пермяков, Ю. А. Гвоздарев, М. А. Дзагуров и др.).

Рассмотрев несколько примеров пословиц одной логико-тематической группы, можно представить отношения между объектами, используя символы математической логики. Так, в пословице *Не по хорошу мил, а по милу хорош* – налицо простая зависимость, выражаемая логической связью «если..., то... то», т.е. если есть (причина), то есть (будет) и следствие, если нет, то и не будет...

Попытаемся рассмотреть на примере пословиц народов, живущих в Оренбургской области, выводы Г. Л. Пермякова о том, что пословицы – знаки каких-либо жизненных или логических ситуаций и все пословицы одного смысла (одной ситуации) являются вариантами, а сама ситуация – их вариантом: *Каковы родители, таковы и дети (белорус.); Что в лесу крикнешь, то в ответ и услышишь (каз.); Что посеешь, то и пожнешь (русс., баш.); Как крикнется, так и аукнется (рус., укр.); Алмаз и в грязи блестит (каз.)* и др.

Отношения между объектами будут уже отличаться от приведенных выше примеров пословиц одной группы. Сравним: *Ворона останется черной, сколько ее не мой (тат.); Сколько волка не корми, он все равно в лес смотрит (рус.); Сколько навоз не суши, он все равно будет вонять (тат.); Попа и в рогожке видно (рус.)* и др.

Сравнивая пословицы разных логико-тематических групп, приходим к выводу, что подобных групп можно выделить бесчисленное множество, о чем свидетельствуют данные сборников пословиц и поговорок разных времен и народов (В. И. Даль, М. А. Рыбникова, Ю. А. Гвоздарев, Г. Л. Пермяков и др.).

Количество логических и тематических ситуаций и характер логем определяются каждый раз содержанием самого материала, который распределяется на основе оппозиций, прямых противопоставлений. В отдельных случаях некоторые пословицы и поговорки могут повторяться в разных тематических группах, отражая разную семантическую принадлежность к разным тематическим группам. Нами выделено несколько тематических групп. Например:

1. Пассивность не дает плодов – может быть представлена следующими пословицами и поговорками: Без труда не вынешь и рыбку из пруда (рус.); Собаке, которая не лает, похлебку не наливают (баш.); Когда любовь угасает, ее в печи не разожжешь (чув.); Без нитки и ветхого одеяла не сошьешь (чув.); Кто не сеял, то и не жнет (морд.) и др.

2. Какое было начало, такой будет и конец: Каков посев, таковы и всходы (морд.); Каждое начало имеет свой конец (морд.); Если огурцу не суждено расти хорошим, растет крючком (чув., морд.); От худого семени не жди дорога племени (рус.) и др.

3. Ни при каких условиях одна вещь не станет другой: Отрубив собаке хвост, овцой ее не сделаешь (каз.); Простокваша не станет молоком, баба – девицей (чув.); Пустив козла в огород, яблонь страхом не огородишь (рус.); Сколько б не бодался баран, горы не разрушит (тот.); Одна пчела меду не наносит (морд.); На дубе липовая ветка не вырастет (баш.); На яблоне груши не растут (нем.); Шестьдесят подошла, ума назад пошла (тат.) и др.

4. Причина – следствие: Кто молчит, тот больше слышит (морд.); Лишняя соль портит пищу, лишнее слово – речь (морд.); Только после кипения котла распространяется его тепло (каз., баш.); Если б знать, где упасть, можно было бы подстелить соломки (войлок) (рус., каз.); Ветер не подует, соломинка не поколышется (чув.); Вначале смеешься – в конце плачешь (морд.) и др.

5. Одним людям везет – другим нет: У счастливого даже петух яйца несет (каз., тат., баш.); Соседская курица индюком кажется (тат.); Бывает много, а бывает и никак (тат., каз.).

6. Ум – хорошо, глупость – плохо: С дурным не пируй, с умным не враждуй (каз., тат.); Дурака уму-разуму учить, что в дырявый котел воду лить (каз., баш., тат.); Дурень на коня сядет, на отца наедет (каз.); Заставь дурака богу молиться, он весь лоб расшибет (русс.); Дураки на сорта не делятся (каз., баш.); Если в голове пусто, вся тяжесть на ноги приходится (каз.); Дурная голова ногам покоя не дает (рус., укр.) и др.

Подобная классификация пословичного фонда наиболее часто встречается в сборниках пословиц и поговорок. В настоящее время в паремиологической практике известны и другие типы классификаций пословичных изречений.

Мы в своем изучении попытались, вслед за исследованиями известного ученого Г. Л. Пермякова, представить коллекцию паремиологических единиц народов, живущих на Южном Урале, в соответствии с логико-тематическими группами, собрав в одну группу изречения, в которых наблюдается близость построения их по логической схеме, т. е. по типам ситуаций.

Многие из собранных нами пословиц и поговорок устарели, потеряли первоначальный смысл, но сегодня представляют интерес как отражение социально – исторических условий, отношений между народами, отношений народов к различным, в том числе и негативным явлениям своего времени, а также как памятники народной мысли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – М., 1957.
2. Котляревский В. К. О погребальных обычаях славян. – М., 1968.
3. Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – М., 1957.
4. Там же.
5. Жуков В. П. Словарь русских пословиц и поговорок. – М., 1967.
6. Ашукин Н. С., Ашукина М. Г. Крылатые слова: Литературные цитаты. Образные выражения. – М., 1960.
7. Добролюбов Н. А. Собрание сочинений. Т. 1. – М., 1961.
8. Горький А. М. Собрание сочинений. Т. 24. – М., 1953.
9. Шолохов М. А. Сокровищница народной мудрости // Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – М., 1957.
10. Потеева А.А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. 3-е изд. – Харьков, 1930.
11. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М., 1979.

**РОЛЬ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ У ЗБАГАЧЕННІ
ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ XVI СТ.**

В статье речь идет о латинских заимствованиях, которые попали во французский язык в эпоху Возрождения. Проанализировав такие произведения как «Гептамерон» или «Сто новых новелл» М. Наваррской, «Новые утехы и веселые разговоры» Б. Деперье и «Сельские разговоры» и «Шутки Етрапеля» Н. дю Файля, мы классифицировали найденные заимствования за семантическими полями и раскрыли самые интересные значения латинских заимствований, которые адаптировались во французском языке XVI века.

Ключевые слова: лексическая система, латинские заимствования, семантическое поле, значение, означать, адаптироваться.

This article deals with the Latin adoptions, which were found in the French language of the Renaissance. Having analyzed such works as «Heptameron» or «Hundred new novels» of M. de Navarre, «New pleasures and joyous talks» of B. des Periers and «Rural talks» and «Jokes of Eutrapel» of N. de Fail, we arranged the found adoptions according to the semantic fields and we developed the meanings of the most interesting one's of the Latin adoptions, which were adapted to the French language of the XVI century.

Key words: the lexical system, the Latin adoptions, a semantic field, a meaning, to mean, to adapt.

Як відомо, XVI ст. відкрило для французької мови нові можливості самостійного функціонування та розвитку, оскільки з появою у 1539 р. відомого Ордонанса Вільєр-Котре (*Ordonnance de Villers-Cotterêts*), французька мова перетворилася на офіційну мову королівства та витіснила латинську мову з міжнародного рівня [1: 69]. З цього часу французька мова виступила сильним конкурентом латинській. Проте, незважаючи на скрутне становище, латинська мова все ж таки продовжувала існувати поряд з французькою і стала з часом основним її джерелом поповнення лексичного складу.

Цікавим залишається факт, що саме у XVI ст. почали зникати кордони між сферами функціонування французької і латинської мов, що зробило французьку мову, з одного боку, більш самостійною, а з іншого – менш незалежною. У зв'язку з лінгвістичними умовами французька мова стала тільки відкритою для інших мов, у першу чергу для латини.

Отже, у рамках представленої наукової статті постало наступне завдання: з'ясувати роль латинської мови у збагаченні лексичної системи французької мови. Досліджуючи епоху Відродження, ми прийшли до висновку, що у XVI ст. французька мова знаходилася на початковому етапі свого розвитку і потребувала розширення лексичної системи мови за рахунок іноземних слів. Таким чином, метою нашої роботи є виявлення латинських запозичень у французьких новелах XVI ст., класифікація їх за тематикою та сфе-

рою вживання, щоб зрозуміти роль запозичених слів у розширенні лексичної системи французької мови епохи Відродження.

Матеріалом дослідження слугували новели відомих письменників представленої епохи «Гептамерон» або «Сто нових новел» М. Наваррської, «Нові утіхи й веселі розмови» Б. Деперьє та «Сільські розмови» та «Жарти Етрапеля» Н. дю Файля.

У результаті проведеного аналізу новел відомих авторів століття, нами було знайдено 69 латинських запозичень, які ми поділили на наступні категорії:

1) *медичні терміни*: *astringent n. m.* (зв'язувальна речовина), *dissection n. f.* (розтин), *humecter v.* (зволожити), *ingrédient n. m.* (інгредієнт), *méthode n. f.* (спосіб, методика), *pituite n. f.* (слина).

2) *астрономія та математика*: *éphéméride n. f.* (астрономічна таблиця), *horoscope n. m.* (гороскоп), *surputation n. f.* (кількісний підрахунок), *théorème n. m.* (теорема).

3) *освіта та література*: *dictionnaire n. m.* (словник), *docte adj.* (вчений), *hiéroglyphique adj.* (ієрогліфічний), *idiome n. m.* (мова), *périphrase n. f.* (перифраз), *prolation n. f.* (вимова), *promptuaire n. m.* (промтуарій), *tentative n. f.* (іспит), *tome n. m.* (том), *Utopie n. f.* (Утопія).

4) *архітектура і музика*: *escalier n. m.* (сходи), *frise n. f.* (частина рами або фриз (тканина)), *frontispice n. m.* (головний фасад), *obélisque n. m.* (обеліск), *symétrie n. f.* (пропорція), *fredon n. m.* (мелізм), *élégie n. f.* (елегія).

5) *слова, що пов'язані з державною владою*: *péculat n. m.* (розкрадання державних коштів), *valide adj.* (дійовий, законний), *validité n. f.* (сила, міць), *vénalité n. f.* (продажність).

6) *абстрактні поняття*: *abstracteur n. m.* (абстракція), *allusion n. f.* (натяк), *antipathie n. f.* (неприязнь), *attention n. f.* (уважність), *dextérité n. f.* (здібність), *générosité n. f.* (великодушність), *impudence n. f.* (цинічність), *incongruité n. f.* (непристойність), *ineptie n. f.* (незручність), *précipice n. m.* (біда), *progrès n. m.* (успіх).

7) *слова, що не увійшли до вищезазначених категорій*: *acclamation n. f.* (привітальний вигук), *célèbre adj.* (відомий), *colliger v.* (збирати, складати (у голові)), *compartir v.* (сумішатися), *congrès n. m.* (плотський союз), *élaboré* (удосконалений), *ethnique adj.* (язичницький), *externe adj.* (іноземний, зовнішній), *fanatique adj.* (фанатичний), *fouteau n. m.* (бук), *immémorial adj.* (дуже давній), *impudent adj.* (зухвалий), *indulgent adj.* (поблажливий), *intempérie n. f.* (зміна (погоди)), *italique adj.* (італійський), *licencieux adj.* (непристойний), *linéament n. m.* (характерна лінія), *monosyllabe adj.* (короткий), *nectar n. m.* (нектар (напій)), *nubile adj.* (готовий до шлюбу), *ratiociner v.* (розмірковувати), *ridicule adj.* (смішний), *confuter v.* (спростовувати), *sesterce n. m.* (сестерцій), *sommaire adj.* (узугальнений), *ténébrion n. f.* (дух темряви), *vaticination n. f.* (проороцтво).

Відомо, що саме у XVI ст. стрімкого розвитку набула медицина. Саме тому французька мова почала запозичувати відсутні у мові медичні терміни. Так, наприклад, у 1538 р. ліонський лікар Жан Канап /*Jean Canappe*/ ввів слова *ASTRINGENT n. m.* і *DISSECTION n. f.* Так «astringent» < лат. *astringens*, дієприкметник минулого часу від *astringere*. Дієслово «astringere» використовувалось у медицині у значенні «викликати запор». У французькій мові медичним терміном «astringent» називали засіб, який стягував живі тканини (<...> et autres ASTRINGENS, pour resserrer et consolider les parties casuelles des femmes. (<...> та інші ЗВ'ЯЗУВАЛЬНІ РЕЧОВИНИ для стягування та скріплення тендітних жіночих частин.) – дю Файль). Іменник «dissection» < лат. *dissectio* «обрізування, рубання». Французька

мова адаптувала латинське слово зі значенням «розтин» тіла (Je luy [Jacques Sylvius] ay veu apporter en sa manche, car il vescu toute sa vie sans serviteur, tantost la matrice d'une chevre ou brebis, et tout le bas du ventre; tantost la cuisse ou bras d'un pendu, en faire DISSECTION et anatomie <...> (*Я бачив його [Жака Сілвіуса], який ніс у рукаві, оскільки прожив все своє життя без слуги, то матку кози чи вівці чи всі полові органи, то стегно чи руку повішаного для РОЗТИНУ і препарування <...>*) – дю Файль).

В епоху Відродження на новий етап розвитку виходять такі науки, як астрономія і математика. Прикладом астрономічної термінології слугували латинські запозичення у французькій мові, один з яких був іменник HOROSCOPE *n. m.* (1512 р., Рабле, *oro-scope*; 1529 р., Топі, *horoscope*) < лат. *horoscopus*, сузір'я під яким народжувалась людина < гр. *hōroskopos*, те, що вивчало час народження. Грецьке слово було створене завдяки «*hōra*», час та «*skopein*», спостерігати, вивчати. Якщо говорити про французьке слово «*horoscope*», у XVI ст. воно означало вивчення впливу зірок на народження людини з метою передбачення її долі (En quoy je suis veu contrarier à ce que dernièrement tu m'objectais, et en joyeuse colere, mon naturel (sçavoir) estre du tout à contrepoil et biaïs, et qu'à mon HOROSCOPE estimois le mouvement du ciel avoir esté tout irregulier et de travers. (*Навіщо я бажую заперечити те, що ти мені доводив, і у веселому гніві мої схильності (уміння) йдуть абсолютно у розріз зі мною і заходяться на іншому боці, а щодо мого ГОРОСКОПУ, який визначав рух зірок, мої схильності зовсім неправильні й криві.*) – дю Файль).

У 1539 р. завдяки Ж. Канапу у французькій мові з'явилося слово THÉOREME *n. m.* < лат. *theorema* «теорема», особливо «твердження, яке мало бути доведеним». Латинське слово «*theorema*» було запозичене з грецької мови *theôrēma* «те, що можна споглядати», звідси «об'єкт вивчення», «основне положення» і «доведена теорема». У французькій мові іменник «*théorème*» використовувався на позначення «твердження, яке мало бути доведеним» спочатку в логіці, а згодом у 1587 р. у математиці як протилежність словам «*postulat*», постулат, «*axiome*», аксіома, «*définition*», визначення (Le tiers, si les trois autres savent, assurera que les Medecins Grecs et Arabes, desquels ils sont imitateurs n'ont entendu les vrais fondemens et THEOREMES de la droite et vraye Medecine, les maximes de laquelle consistent en trois principes, savoir soufre, mercure, et sel. (*Третина, за умови якщо інші три знають, стверджуватиме, що грецька і арабська медицини, яких вони наслідували, не чули справжніх основ і ТЕОРЕМ правильної і дійсної Медицини, правила якої базуються на трьох принципах: знати сірку, ртуть і сіль.*) – дю Файль). Проте як видно з прикладу слово «*théorème*» вживалось у сфері медицини.

Освітнянський процес у Франції епохи Відродження був пов'язаний насамперед з потребою французького народу підвищити свій рівень знань. Відомо, що саме у цей час з'явився славетний Коледж де Франс, почала свою роботу королівська друкарня. Письменники друкували свої твори. Серед них була і книга Томаса Мора /*Thomas Morus*/ «*De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia*», яка вийшла з друку у 1516 р. Цікавим залишився факт, що латинське слово *utopia* (назва вигаданої країни) дало народження французькому іменнику УТОПІЕ *n. f.*, який потрапив у французьку літературу у 1532 р. завдяки Рабле. Варто зазначити, що латинське слово «*Utopia*» було створене за допомогою грецького *ou* «ні» та *topos* «місце» і дослівно означало «місце, яке не існувало». Французький іменник «*Utopie*» мав значення «вигаданої країни, в якій

досконалий уряд керував щасливим народом» (Quand il [maistre Pierre] estoit à Breudembach, ville de UTOPIE, il en faisoit bien des siennes [de meilleures estoffes], neantmoins qu'on avoit rapporté au país que la vieille Jeanneton luy avoit donné un soufflet. (Коли він [господар П'єр] був в Бредебаши, місці УТОПІЇ, він дістав гарну тканину, проте він поставився з миром, а старий Жаннетон дав йому ляпас.) – дю Файль). На жаль, значення слова «Уторіє» вийшло з ужитку.

Якщо говорити про архітектуру, варто нагадати про те, що саме Італія й італійський Ренесанс відіграли значну роль у розвитку цього мистецтва не лише у Франції, а й у всій Європі. Проте значна кількість слів, які адаптувалися у французькій мові XVI ст., була запозичена з латинської мови.

Так, наприклад, іменник *FRISE n. f.* (1528 р., Барб'є), який не одразу потрапив до сфери культури, < лат. *frisium, phrygium* «вишивка, бахрома» за моделлю *phrygiae vestes* або *phrygiae* «тканини, виткані золотом» з Фрігії. Саме тому у тексті Н. дю Файля ми натрапили на слово «frise» у значенні «грубої, вовняної тканини» (Voyla une partie de la vie et exercices des Gentils-hommes d'alors: leurs habillemens pour les jours de festes, comme le pourpoint de satin, chausses boufantes et remplies de tafetas, le bonnet de velours, la plume blanche bien atifee, la cappe de drap ou FRISE et l'escarpin bien faict et decoupé: aux jours ouvriers je ne say quoy de moins. (Представляю частину життя і роботу дворян тої епохи: їх одяг на святкові дні: атласний камзол, розкішні штани, підібрані тафтою, велюрова шапочка, прикрашена білою пір'їною, плац з сукна або ФРИЗУ і добре пошиті туфлі: саме для робочих днів, що ще сказати.) – дю Файль). Згодом іменник «frisium» почав використовуватись в архітектурі, оскільки орнаменти порівнювали з вишивкою. У XVI ст. слово «frise» означало частину рами стіни між архітравом і карнизом, назва якої була також «фриз» (Quand Pihourt, maçon de Rennes, <...>, allant à Chasteaubriand pour l'edifice d'un beau Chateau, ouyt les grands ouvriers de toute la France illec mandez et assemblez, qui n'avoient autres mots en bouche, que FRONTISPICES, pedestals, OBELISQUES, coulounnes, chapiteaux, FRIZES, cornices, soubassemens, et desquels il n'avoit onc ouy parler, il fut bien esbahy. (Коли Піурт, каменярь з Рену, <...>, прибувши до Шатобріану, щоб поглянути на будівлю гарного замку, зустрів відомих робітників усієї Франції, які там зібралися за наказом; вони не мали інших слів на вустах окрім ГОЛОВНИХ ФАСАДІВ, основ, ОБЕЛІСКІВ, колон, капітелей, ФРИЗІВ, карнизів, фундаментів, слів, які він ніколи не чув і був цим вражений.) – дю Файль). Варто зазначити, що існувала думка про те, що слово могло бути запозичене з італійської мови *friso, fresco* різновиди від *fregio* «прикраса, облямівка». Відомий французький історик П. Гіро висунув іншу гіпотезу, пов'язуючи появу французького слова «frise» з дієсловом *friser* «завивати».

У наведеному вище прикладі автор Н. дю Файль використав ще два іменника латинського походження: *FRONTISPICE* та *OBELISQUE*. Слово *FRONTISPICE n. m.* (1529 р., Ж. Торі) < лат. *frontispicium* «фасад», створене за допомогою *frons, frontis* «передня частина» і дієслова *specere, spicere* «дивитися». Як видно з приклада у французькій мові слово вживалося в архітектурі й означало «головний фасад будівлі».

Щодо слова *OBÉLISQUE n. m.* (1520 р., *obelisce*; 1537 р., *obelisque*) < лат. *obeliscus* «шпильаста колона», а у переносному значенні «бутон троянди». У свою чергу латинське слово було запозичене з грецької мови *obeliskos*, дослівно «маленький рожен

для смаження м'яса», який був схожий на єгипетські піраміди зі шпилем. У французькій мові слово «obélisque» означало лише єгипетський пам'ятник. Воно з'явилося в епоху, коли «обеліск» займав важливе місце в романській урбанізації, коли римські папи давали розпорядження споруджувати «обеліски» на єгипетський манер. У загальному значенні *обеліск* – меморіальна гранована споруда, яка звужується доверху кам'яного стовпа з загостреною пірамідною верхівкою.

В епоху Відродження управління французькою державою здійснювалось владою короля. Цікавим історичним терміном був, на нашу думку, іменник *VÉNALITÉ n. f.* (1573 р., Дюпуїс) < лат. *venalitas* «продажність, підкупність». Слово вживалося у *vénalité des offices, des charges* «діяння влади щодо купівлі чи продажу певних публічних функцій» і «інститути, що відповідали цій дії» (<...> *devant que les meschans Juges (car il en faut tousjours, pour cognoistre les bons) ayent desployé leurs VENALITEZ, et passé par la forest de Grip, leur temps de service sera escoulé et finy.* (<...> *перш ніж позані Судді (потрібно завжди знати гарних) показали свою ПРОДАЖНІСТЬ і пройшли лісом Гріна, а їх час служби підійде до кінця і завершиться.)* – дю Файль). Отже цей термін демонстрував внутрішню роботу влади.

Достатньо важливою категорією у розширенні лексичного складу французької мови, на наш погляд, є група «абстрактних понять». В основному поняття, які були запозичені з латинської мови, перешли у французьку мову, зберігаючи свою абстрактність. Наприклад, іменник *ALLUSION n. f.* (1558, Деперье) < лат. *allusio* < *alludere*. Цікавим є те, що «*allusio*» мало значення «гри», зокрема «словесної гри», а «*alludere*» перекладалося як «грати». Згодом «*alludere*» отримало значення «жартувати, забавлятися», а також «розмовляти, не наполягаючи», виходячи зі значення «жарт». «Жарт» у свою чергу пішов від «натяку без конкретного слова», перейшовши від красномовства до категорії логіки. Отже, французьке слово «*allusion*» у 1558 р. означало «гру жартівливих слів», а з 1593 р. «натяк», тобто вираз, який пробуджував ідею, чітко не визначаючи її («*Amy, refermez vostre bouche; j'ay [l'hos-tesse de l'escolier] advisé le coing du memorial où vous l'avez enfermée vostre chanson en vostre cerveau pour la garder seurement*», *pensant, par ces ALLUSIONS, le divertir de son propos.* («Друг мій, тримайте свої вуста на замку; я [хазяйка школяра] зазірнула у той куток вашої пам'яті, де ви зберігаєте свою пісеньку, і знаю, про що в ній йде мова», – цим НАТЯКОМ вона хотіла відволікти школяра від його наміру.) – Деперье).

Проте в латинській мові існував ряд слів, які мали конкретні значення, а, потрапивши до французької мови, почали використовуватися у переносному значенні. Таким прикладом виступало слово *PRÉCIPICE n. m.* Іменник «*précipice*» (1520 р., Сейсель, *precipice*) < лат. *praecipitium* «провалля, безодня». Французьке слово, узявши значення «дуже глибокий простір з обривистими краями» з 1559 р. декілька разів уживалось у переносному значенні «загибелі, біди» (*Saint Hierosme dit un beau mot, Que celuy deprise volontiers les choses de ce monde, qui songe une fois le jour qu'il faut mourir, n'entendant pas ces profonds discours, PRECIPICES vehemens et perpetuels es cogitations et pensees melancholiques de ce monde.* (*Святий Єрозм висловлює розумні слова: той, хто звичай недооцінює речі світу, хто хоча б раз уявляв день смерті, не розуміючи, що під цими глибокими міркуваннями, палкими, життєвими БІДАМИ присутні сумні думки цього світу.*) – дю Файль).

Беручи до уваги останню категорію, до якої увійшли слова різного семантичного плану і різних граматичних категорій, варто звернути увагу на слова *ÉTHNIQUE adj.* і *FANATIQUE adj.* Представлені прикметники в XVI ст. мали відношення до релігії. Так слово «*éthnique*» (1530 р., Маро) < лат. *ethnicus* «язичницький», «благородний» < гр. *ethnikos* «від нації, раси». Словом «*ethnicus*» називали «благородний» лише на противагу євреям. Грецьке «*ethnikos*» виникло шляхом деривації від *ethnos* «група», «нація», «народ». Французький прикметник «*éthnique*» мав значення «язичницький» (*En quoy ne sera hors de propos, de parler de quelques lieux et passages tirez des auteurs Payens et ETHNIQUES, parlans de Jesus Christ. (Поговорити про деякі місця й уривки, взяті з книжок ЯЗИЧНИЦЬКИХ авторів, які згадують Ісуса Христа, не вийде за межі розмов.)* – дю Файль).

Згодом у 1532 р. завдяки Рабле був запозичений прикметник *FANATIQUE* < лат. *fanaticus* «служитель храму», згодом «натхненний», говорячи про священників з Кібела, Азіса та ін., оскільки вони піддавались відкритому прояву захоплення. У французькій мові фанатичної характеристики надавали людині, яка запально вірила в божественний дух. З 1580 р. прикметник «*fanatique*» використовувався у значенні сліпого тяжіння до релігії або теорії (*La fumée de ces [colericques ou melancolicques, ou flegmaticques] humeurs monte au cerveau, qui les rend fanthastiques, lunaticques, erratiques, PHANATICQUES, scismaticques, et tous les aticques qu'on scauroit dire <...> (Пари цих [холеричних, меланхолічних чи флегматичних] рідин піднімаються до мозку, роблять людей фантазерами, лунатиками, бродягами, ФАНАТИКАМИ, схизматиками та всякими іншими аттиками <...>)* – Деперье).

Варто згадати, що XVI ст. також виступало епохою релігійних війн (1562-1598 pp.) між протестантом Генрі VIII в Англії, Лютером у Німеччині й Кальвіном у Швейцарії. Католики й протестанти вдалися до війни з метою силою встановити «справжню віру» [2], проте ці конфлікти насправді слугували інтересам двох великих князівських сімей, які прагнули здобути трон, одні в Англії, інші в Іспанії. У цей час релігійні війни привели країну до голоду й розкрадання. Не дивує приклад, який ми знайшли у новелі Н. дю Файля: *Car pour le regard de la religion de Mahumet, <...>, n'est grand besoin d'en parler, se perdant, ruinant, et confutant d'elle mesme, comme sottie et RIDICULE qu'elle est, par la seule lecture de son livre ou Alcoran: qui a neantmoins gasté beaucoup de peuples, pour la permission qui y est contenue de paillarder, et autres ordures et voluptez. (Якщо взяти релігію Мухамеда, <...>, не виникає великої необхідності про неї говорити, гублячись, заподіюючи собі шкоду, спростовуючи її, оскільки вона [релігія Мухамеда] є безглуздою і СМІШНОЮ, читаючи лише Коран (її священну книгу), який, тим не менш, зіпсував багато народу; і можна посміятись над дозволами, які до нього входять, а це над іншим сміттям і насолодами.)*

У запропонованому прикладі прикметник *RIDICULE adj.* з'явився у французькій мові у 1500 р. і був запозичений з латини *ridiculus*, словотвір від *ridere* «сміятися». Латинське слово «*ridiculus*» означало «смішний, забавний» з одного боку, і «гідний осміяння, жалюгідний» з іншого. Пізніше у 1580 р. прикметник «*ridicule*» характеризував людину, яка була нерозсудливою, смішною, абсурдною (*se rendre ridicule* «здаватися смішним»).

Оскільки французька мова вийшла на міжнародний рівень, не дивує поява прикметника *EXTERNE adj.* (1502 р., О. де Сент-Желе; 1541 р., Кальвін) < лат. *externus* «зовнішній», «іноземний», словотвір від *exter* з тими же значеннями. У французькій

мові XVI ст. прикметник «externe» спочатку використовувався зі значення «іноземний» (1502 р.), а згодом набув значення «зовнішній» (<...> et où il [le Gentilhomme] s'estoit embourbé et engagé, qu'il fallut promptement payer: qui ne furent pas petites, et les interrests internes et EXTERNES, tels que la Loy Sterilis au Digeste a reprouvé. (<...> і куди він [дворянин] загрузнув і заплутався, що повинен був швидко заплатити і не мало, а внутрішні і ЗОВНІШНІ інтереси заперечив Неприбутковий Закон у Дігестах (основна частина візантійської кодифікації права).) – дю Файль).

Отже, як видно з наведених прикладів, французька і латинська мови у XVI ст. знаходилися у постійній взаємодії. Латинська мова виступала основним джерелом збагачення лексичного складу французької мови. Незважаючи на те, що латинська мова періоду Відродження була далека від мови Риму [2; 3: 155], її внесок у розвиток лексичного складу французької мови був безперечний.

Проаналізувавши історію появи наведених вище слів, виникає думка про те, що дуже часто потреба у нових словах виникала при необхідності знайти еквівалент на позначення певного предмета чи нового поняття. Саме тому мова шукала відповідне слово, яким сама не володіла. Така ситуація була характерна і французькій мові XVI ст. У ході нашого наукового дослідження ми пересвідчилися, що траплялись такі випадки, коли лексичні запозичення потрапляли до французької мови в результаті простого контакту з будь-якою мовою епохи.

У подальшій роботі ми маємо на меті дослідити фонографічний процес адаптації представлених запозичень у французькій мові, продемонструвавши особливості проникнення однієї мови в іншу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Perret M. Introduction à l'histoire de la langue française / Michèle Perret. – P.: Editions SEDES, 1998. – 192 p.
2. Leclerc J. Histoire de la langue française [Електронний ресурс] / J. Leclerc // La Renaissance. L'affirmation du français (XVI siècle), 2007. – Режим доступу: http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/francophonie/HIST_FR_s5_Renaissance.htm.
3. Cohen M. Encore des regards sur la langue française / Marcel Cohen. – P.: Editions Sociales, 1966. – 310 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Dictionnaire historique de la langue française: [En 2 v.] / [Sous la direction d'Alain Rey]. – P.: Dictionnaires le Robert, 2000. – V 1. – 1243 p.
2. Dictionnaire historique de la langue française: [En 2 v.] / [Sous la direction d'Alain Rey]. – P.: Dictionnaires le Robert, 2000. – V 2. – P. 1244-2557.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. de Navarre M. L'Heptaméron des Nouvelles / Marguerite de Navarre. – P.: A. Delahays, 1864. – 435 p.

2. Des Periers B. Nouvelles recreations et joyeux devis. En 2 v. – P.: P. Jannet, 1856. – V 2. – 396 p.
3. Du Fail N. Œuvres facétieuses. En 2 v. – P.: P. Daffis, 1874. – V 1. – 332 p.
4. Du Fail N. Œuvres facétieuses. En 2 v. – P.: P. Daffis, 1874. – V 2. – 429 p.

УДК 811.133.1'373'36

Удилова Т. Н.
(Запорожье, Украина)

К ВОПРОСУ О СПОСОБАХ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ КОЛИЧЕСТВА ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

У статті мова йде про переважно лексичні, граматичні і лексико-граматичні способи вираження загальнофілософської категорії кількості у французькій мові. Категорія кількості включає такі підкатегорії: число, величину, ступінь, інтенсивність, міру. Кількість може бути виражена як абстрактна і конкретна, як дискретна і недискретна, як визначена і невизначена, як точна і неточна, приблизна.

Ключові слова: *кількість, приблизна кількість, категорія, квантифікатори, квантитативність.*

The article tackles the question of lexical, grammatical and lexical-grammatical methods of expression of the philosophical category of quantity in French. The category of quantity includes such subcategories as: number, size, degree, intensity, measure. Quantity can be expressed abstractly and precisely, it can be discrete and indiscrete, definite and indefinite, exact and approximate.

Key words: *quantity, approximate quantity, category, quantifiers, quantitativity.*

Проблемы отражения в языке общепризнанных философских категорий продолжают оставаться актуальными для любого языка на любом этапе его развития. Особую сложность и интерес для исследования представляют универсальные категории.

Одной из таких категорий является категория количества. Согласно большой советской энциклопедии, количество – это категория, выражающая внешнее, формальное взаимоотношение предметов или их частей, а также свойств, связей: их величину, число, степень проявления того или иного свойства [1].

Категорию количества необходимо рассматривать как комплексную категорию. В ней различают три онтологических вида: предметоколичество, процессоколичество, признакоколичество. Предметоколичество представляет собой счет предметов или их частей. Содержанием процессоколичества является либо счет отдельных разобщенных процессов или частей одного процесса, либо протяженность непрерывного процесса во времени. Признакоколичество – это мера интенсивности предметного или процессного качества [2].

Категория количества включает в себя такие подкатегории как число, величину, степень, интенсивность, меру. Кроме того, категория количества тесно связана и может переходить в категорию качества (через меру) и соотносится с категориями времени и пространства, т.к. человек описывает их в основном через количественные характеристики.

Число рассматривается как категория, отражающая оппозицию единичности и множества, а также как письменное или устное выражение количества (*l'expression écrite ou phonétique de la quantité*) [3].

В математике – это понятие, при помощи которого выражается количество и ведется счет. Количество кого-л., чего-л., считаемое единицами. Совокупность кого-л., чего-л.

В лингвистике – это грамматическая категория, выражающая системами форм – парадигмами – единичность или множественность предметов и лиц [4]

Число может означать прерывное, дискретное количество, определенное или неопределенное количество, точное или приблизительное, тотальное или частичное.

Величина понимается как: 1. Протяженность, объем, размер чего-л. 2. Количество чего-л., имеющего ценность в денежном выражении. 3. Сила, степень проявления какого-л. явления, свойства и т.п. 4. Одно из основных математических понятий, отражающее идею измерения меняющихся объектов. [4]

Величина рассматривается как непрерывное, недискретное количество, измеряемое посредством принятых в конкретном обществе аналогов (эквивалентов). В этом случае она будет конкретной (определенной или неопределенной), но величина может быть и субъективно характеризующейся через оценку, ассоциацию, сравнение.

Степень – уровень, позиция в иерархическом ряду. Словарь дает следующие определения термина: 1. Сравнительная величина, характеризующая размер, интенсивность, качество и т.п. чего-л.; мера. 2. Положение, уровень, на котором находится, которого достигает кто-л., что-л. // Ступень, подразделение в чем-л., имеющем градации. // Этап, стадия развития чего-л. – [4]

Интенсивность передает степень проявления, активности, силы или мощности процесса или свойства.

Мера передает количество, ограниченное определенными пределами, за рамками которых изменяется качество, т.е. мера есть качественно определенное количество. Философская категория меры рассматривается как категория, выражающая диалектическое единство качественных и количественных характеристик объекта, без которых нельзя познать предмет. – [1]

Особое внимание исследователей привлекают подкатегории, вытекающие из нескольких категорий, например, подкатегория приблизительного количества.

Безусловно, ее формирование и отражение в языке является сложным процессом, однако, можно утверждать, что подкатегория приблизительного количества вытекает из категорий количества и приблизительности.

В лингвистике категория количества рассматривалась первоначально в аспекте грамматики как оппозиция единственности/множественности (число) и в аспекте фонетики как долгота звука и слога [5].

Цель данной статьи – рассмотреть, как выражаются во французском языке различные подкатегории и аспекты понятийной категории количества. Способы выражения количе-

ственных значений разнообразны: лексические (специальные лексемы с количественным значением: например, числительные, существительные, наречия), морфологические (например, диминутивные суффиксы), синтаксические (например, сравнительные обороты, повторы, перечисления).

В языкознании лингвистические средства, выражающие количественные значения, называются квантитативы, или квантификаторы, или кванторные слова [6]. Некоторые кванторные слова являются семантически полными, т.е. передают количественное значение вне контекста, некоторые – семантически неполны, т.е. понять их значение вне контекста не представляется возможным [6: 46]. Способность языковых единиц передавать количественное значение рассматривается как категория квантитативности. Она характеризуется свойством универсальности (отражается во всех языках) и свойством тотальности (принадлежит всем аспектам знаковой системы языка).

Количество понимается как:

- абстрактное, если оно не соотносится с явлением реальности (предметом, его качеством, признаком и т.д.), и как конкретное, если характеризует конкретный предмет, качество и т.д.

- дискретное, т.е. счисляемое (число), и недискретное, т.е. измеряемое (величина);
- определенное и неопределенное;
- точное и неточное, приближительное;
- тотальное и частичное;

Кроме того, квантификация может быть нейтральной и оценочной.

Данные оппозиции базируются на разных аспектах анализа. Если проанализировать их с позиции точности/приближительности, обнаружится следующее. Абстрактное количество, не соотносимое с явлением реальности, не может быть точным. Конкретное, характеризующее конкретный предмет, качество и т.д., может быть как точным, так и приближительным; дискретное (число) и недискретное (величина) по своей номинации тяготеют к точности, однако, в определенных контекстах они могут терять значение точности, особенно недискретное, определяемое через принятый в обществе эквивалент, а его точность часто подлежит сомнению; определенное и неопределенное: количество может быть определенным, если соотносится с точками отсчета, но не приравнивается им, что свидетельствует о приближительности; и может быть неопределенным при отсутствии точек отсчета и самой возможности установить количество чего-либо; тотальное и частичное не содержат точной характеристики количественного значения. Как видим, среди различных аспектов количественного значения преобладают значения с приближительной количественной характеристикой. Данный вывод вполне логичен. Язык, отражая реальность, не в состоянии передать ее во всем многообразии, т.к. в языке проводится меньше различий, чем в окружающем нас мире [7: 102].

Как лингвистическая категория, категория количества сводится, как уже было сказано, в основном, к противопоставлению значений единичности / множественности, которое выражается соответственно грамматическими формами ед. и мн. числа. Во французском языке к данной оппозиции можно добавить оппозицию целостности / частичности, которая выражается, прежде всего употреблением детерминативов: определенного и частичного артиклей.

Обе оппозиции относительны, т.е. имеют лишь формальное выражение, поскольку грамматические формы не могут существовать вне семантики отдельных лексем и, тем более, вне фразы, текста. Кроме того, во-первых, грамматические значения могут нейтрализоваться в определенном контексте. (*Le poisson aujourd'hui ne mord pas*. В данном примере речь не идет об одной рыбке, а о всей совокупности особей этого типа). Во-вторых, существуют слова собирательные, имеющие семантическое значение множества, но грамматическую форму только единственного числа (*le feuillage*), и слова со значением множества, имеющие семантическое значение множества, но грамматическую форму ед. и мн. числа (*le groupe/les groupes, le peuple/les peuples*). Существуют лексические единицы (существительные), не имеющие формы либо единственного числа (*les fiançailles*), либо множественного (*la neige*). В определенных контекстах последние могут приобретать форму множественного числа, но при этом либо изменится семантическое значение лексемы (*les pouvoirs, les gloires*), либо качество количественной составляющей семантического значения единицы, например, объем вместо числа (*les neiges*).

Невозможно проанализировать количественную характеристику глагола, отражающую длительность и интенсивность процесса, вне связи грамматических форм (перфектные/неперфектные временные формы: *passé composé/imparfait*) и семантического значения глаголов и перифраз (перфектные/неперфектные глаголы: *réfléchir/tomber, se mettre à faire qch/être en train de faire qch*).

Комплексность понятийной категории количества приводит к разнообразию способов и форм ее выражения в языке (квантификации).

Во французском языке категория количества может быть выражена:

- морфологическими единицами (префиксами, имеющими «увеличительное» значение: *surchargé, superactif, ultramoderne*; префиксами, имеющими «повторное» значение: *relire, refaire*; диминутивными суффиксами: *pâlot, chançonner, ruelle, clochette*; элементами сложных слов: *bleu-foncé*) – количественные характеристики данных лексических единиц приблизительны;

- грамматическими формами (ед./мн.ч. существительных, местоимений; степени сравнения прилагательных и наречий); Местоимения ед.ч., безусловно, обозначают точное количество, поскольку речь идет о конкретных предметах или лицах (кроме местоимения *on*), местоимения мн.ч. могут означать как точное (в определенном контексте), так и неточное количество; существительные ед.ч. с неопределенным артиклем или другими детерминативами *indéfinis, possessifs, démonstratifs* передают точное количество с конкретными существительными, существительные с определенным артиклем могут передавать точное и неточное (обобщающее) количественное значение; существительные во мн.ч. имеют точное или неточное значение в зависимости от контекста;

- грамматическими структурами (перечисление, повтор, сравнительные обороты); данные структуры не могут нести точное количественное значение;

- лексико-грамматическими единицами – квантификаторами, или квантитативами, или кванторными словами (различные части речи): качественные и порядковые числительные; качественные числительные вне контекста имеют точное значение, однако в определенном контексте приобретают различные приблизительные значения, например: *Attends-moi dix minutes / Je te dis un mot, tu m'en dis dix*. В обоих примерах

качественное числительное теряет свое точное значение и воспринимается как приблизительное. В первом примере – как приблизительно небольшое количество, во втором – как приблизительно большое. Порядковые числительные и другие выражения ординальности имеют то общее со сравнительными построениями, что они служат для передачи подчеркнутой относительности количества [2];

- производные от числительных (*quadruple, centenaire*), лексемы, содержащие числительные в своей форме (*quadridimensionnel*) – имеют преимущественно приблизительное количественное значение;

- имена существительные: имена, имеющие количественную семантику, т.е. со значением множества (*le peuple, la foule*), и *собираемые* (*le feuillage*) – передают значение приблизительного количества, имена, указывающие на размер предмета (*le géant*) – содержат приблизительное количественное значение, квантификаторы-эквиваленты ценности (деньги, эталоны = физические и математические величины ...: *euro, kilo, mètre*) отражают точное значение, если допустить абсолютную непогрешимость принятых эквивалентов, названия временных отрезков (*le jour, l'heure, l'époque*) – отражают как точное (в ед.ч.), так и приблизительное количественное значение (в ед.ч., во мн.ч.), имена, указывающие на совокупность однородных и неоднородных предметов (*la série de, le tas de, le rang de...*) – однозначно передают приблизительное количество, имена, образованные от числительных (*la douzaine*) – тяготеют к выражению приблизительности;

- имена прилагательные, которые обозначают: параметры предметов (*grand, court*), степень интенсивности процесса (*féroce, orageux*), степень интенсивности признака (*foncé, bleu-foncé*), временные характеристики (*éternel, séculaire*), температурные характеристики (*chaud, froid*). Все типы прилагательных передают лишь приблизительное количественное значение; местоимения (*tout, certains, rien*) – имеют значение приблизительности, наречия, характеризующие: интенсивность признака или *процесса* (*très, peu*), меру (*entièrement, complètement*), – все имеют значение приблизительного количества;

- артикли и другие детерминативы;

- междометия;

- стилистические приемы: тропы и фигуры, слова, являющиеся квантификаторами лишь в определенном контексте;

- просодические единицы: ударение, интонация.

Как видим, большая часть способов выражения категории количества во французском языке передает значение приблизительного количества. Следует учесть также, что лексемы, имеющие количественное значение, даже точное (т.е. семантически полные), в том числе и числительные, могут изменять характеристику своего значения в зависимости от контекста, т.е. лишь в контексте возможно воспринять то или иное количество как точное или приблизительное, тотальное или частичное, малое или великое.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия – Эл. ресурс: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/>
2. Челнокова А.А. Выражение различных видов количества в языке. Вестник СамГУ. 2007. №5/2(55) С. 230-234 – Эл. ресурс: <<http://209.85.135.104/search?q=cache:9P5P>

OJMdnhQJ:vestnik.ssu.samara.ru/gum/2007web52/yaz/2007520805.pdf%D0%B0&hl=ru&ct=clnk&cd=1&gl=fr

3. Serge Jodra. Idées et Méthodes Dictionnaire. – Эл. ресурс: <<http://www.cosmovisions.com/quantite.htm>>
4. Современный толковый словарь русского языка Ефремовой — Эл.ресурс: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/>
5. Trésor de la langue française – Эл.ресурс: <http://www.cnrtl.fr/definition/>
6. Богуславский И.М. Целое – часть – признак. // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура. Сб. статей в честь Н.Д. Арутюновой. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – С. 44-53.
7. Кубрякова Е.С. Язык и знание (на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира). – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 555с.

УДК 81'373.7:811.112.2

*Орел І. І.
(Київ, Україна)*

МІФОЛОГЕМНА МОТИВАЦІЯ ЛЕКСИЧНОГО ФОЛЬКЛОРНОГО КОМПОНЕНТА У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

В статті описуються типи міфологемної мотивації лексичного фольклорного компонента фразеологічних одиниць німецької мови.

Ключові слова: лексичний фольклорний компонент, мотивація номінацій, національно-культурна інформація, міфологемна мотивація.

В статье описываются типы мифологемной мотивации лексического фольклорного компонента фразеологических единиц немецкого языка.

Ключевые слова: лексический фольклорный компонент, мотивация номинаций, национально-культурная информация, мифологемная мотивация.

Types of motivation of German phraseological units lexical folklore component are described in the given article. The motivation itself is based on myths.

Key words: lexical folklore component, motivation of nomination, national and cultural information, motivation based on myths.

Національна картина світу (НКС) кожного етноса відображається у мовній картині світу народу, визначаючи різну духовну й культурну своєрідність колективу мовців [1: 229]. На думку вчених (Е. Геллнер, Л. Вінгенштейн), людина бачить оточуючий світ «за образом та подобою» своєї мови, а межі мови – це межі світу [2: 38-40], що свідчить

про етнічний характер картини світу. НКС формують народні стереотипи, символи, міфологеми, які є одиницями культурної інформації [3: 261]. Культурна інформація відображається у семантиці мовних знаків, які вербалізують НКС. Вивчення семантики (лексичної, фразеологічної) дозволяє зробити висновок про те, що значення мовних знаків співвідноситься «в інтерпретативному режимі з національно-культурною компетенцією носіїв мови» [1: 230]. Отже, мова, відтворюючи світобачення народу та віддзеркалюючи таким чином НКС з позиції національно-культурних цінностей, норм, стереотипів тощо забезпечує передачу національно-культурної інформації з покоління у покоління. Саме фразеологічні одиниці (ФО), які несуть національно-культурну інформацію, забезпечують цей процес найкраще. Ми вважаємо, що національно-культурна інформація може передаватись засобами ФО, які мають фольклорний компонент (ФК), тому що фольклор розглядають як філософську основу світосприйняття етноса, а ми розглядаємо його як складову основи етнічної культури. Унікальність ФК полягає в його походженні – створений народом (на основі історичних подій, звичаїв, традицій, міфів, вірувань, забобонів, прикмет, спостережень за погодою/ тваринами/ рослинами тощо [4]). У ФК втілений конденсований народний досвід [5: 41], який виник в результаті пізнання світу. Отже, ФК є мотивованим елементом національного світобачення і фрагментом НКС. Тому **метою** пропонованої розвідки ми визначили дослідження одного з типів мотивації номінації понять, виражених ФК у складі ФО.

Витоки лінгвосеміотики (вивчення мовних знаків з погляду їхнього співвідношення з позначеними реаліями, поняттями, іншими мовними знаками) сягають античних часів. Античних вчених цікавила проблема зв'язку слова з позначуванним. Аристотель розумів «слово» як скарбницю знань, як знак репрезентації думки [3: 120]. Платон у діалозі «Кратил» [6] розглядав проблему співвіднесеності імені і позначуваного, спираючись на функцію позначуваного. Пізніше представники філософської школи стоїків обґрунтували поняття мовного знака, вказавши на позначене (значення – продукт духовної діяльності) і позначення (звуковий образ) і реальний об'єкт (стосується фізичної сфери) [7]. Один із засновників лінгвосеміології Ч.Пірс розробив концепцію семіотики і виокремив 10 типів знаків. Головними він вважав іконічні, індексальні, символічні [8: 200-222]. Сучасна лінгвосеміотика досліджує семіозис як комунікативно-прагматичні і когнітивні механізми, пов'язані з етносвідомістю, культурою народу, архетипами колективного позасвідомого. Аналіз семіозису знаків дозволяє виявити глибинні пласти культури, якими неусвідомлено керується людина [9] в процесі номінації.

Одним з ключових питань теорії номінації є проблема мотивації, яка дає можливість виявити етнопсихічні операції мислення з отримання і переробки інформації про поняття, набутої чуттєво-емпіричним шляхом. Аналіз мотивації значень дозволить вплив НКС на процес номінації. **Мотиваційні процеси** є способом мовної репрезентації фрагментів НКС, які знаходяться між собою у взаємодії і відображаються у етносвідомості. Аналіз мотивації номінативних одиниць уможливило експлікацію цієї системи, виявлення впливу психічних процесів, які опосередковують зв'язок мовного й позамовного, операції отримання, обробки, передачі інформації, набутої чуттєво-емпіричним шляхом [3: 159].

За типом знаків, які обрані мотиваторами, виокремлюють раціональну та міфологемну (ірраціональну) мотивацію [3: 160]. В нашій розвідці ми розглянемо міфологемну

мотивацію лексем, які виконують роль ФК у складі ФО, тому що саме міфологія визнана [10; 11; 12] основою і першоджерелом виникнення фольклору.

Міфологемна мотивація характеризується базуванням номінаторів на фіктивних, ustalених ідеях, що приймаються на віру етнокультурною спільнотою і не потребують доведення або спростування [3: 172]. За параметром статусу мотиватора міфологемний тип може мати а) пропозиційний, б) асоціативно-метафоричний і в) модусний характер [3: 173].

Пропозиційний тип міфологемної мотивації ґрунтується на ситуації, яка має мисленевий аналог, зафіксований у міфах, легендах, переказах тощо, і вербалізується мовними знаками у прямому значенні. ФО, зокрема паремії, що виражають прикмети, забобони демонструють міфи-пропозиції: *Wer Myrten baut, wird keine Braut* (мирти саджати, заміжню не бувати); *Wer vom Wolf spricht, findet ihn an seiner Tür* (не можна говорити про вовка/ про щось погане, бо він обов'язково з'явиться/ погане матеріалізується). ФО часто виникають на основі вже зруйнованих міфів, які сприймаються як обряд, традиція, повір'я: *Der (Ostern)hase hat gelegt*. – (фольк.) Це приніс пасхальний заєць (казковий персонаж); *dreimal auf Holz geklopft* – тричі постукати по дереву (щоб не наврочити). ФО походить від давньогерманського вірування в те, що душі померлих предків існують у деревах, тому, постукавши по дереву, можна розраховувати на підтримку і захист. До пропозиційного типу міфологемної мотивації ми відносимо фольклорні символи, які вербалізуються фітонімами, зоонімами.

На основі міфів і легенд виникли оніми, антропоніми. Стародавні германці вірили, що ім'я надає людині певних якостей, рис. Германські імена мали структуру композитів, які складались з двох компонентів. Семантика компонентів відображала сферу війни, зброї, сили, слави, мужності, відваги. Рідше семи компонентів означали любов і дружбу. Наприклад: *Gerhardt* (*ger* спис + *hard* сміливий): *ungeborener Gerhardt* – чорт; *er lässt sich aufbinden, Gott heiße Gerhardt* – він дозволяє обдурити себе. В фольклорних творах, зокрема, в піснях, казках, байках імена героїв мають структуру таких композитів, наприклад: *Meister Grimbart* (*grimm* (гнів)+ *bart* (борода, вуса) = сердита борода/ сердиті вуса) – (фольк.) Борсук; *Der Wolf*– (фольк.) Вовк. *Isegrim* походить від давньогерманського імені *Isangrim* = *Eisenhelm* (*heil* → *helm* – здоровий, *eisen* – залізо). Компонентами власних імен часто були зооніми, присутність яких у складі імені повинні були передати свої властивості людині, наприклад: *Bernhard* (*ber* ведмідь + *hard* сміливий): *Einen Bernhard machen* – (розм.) зіпсувати якусь справу; зробити щось неправильно. ФО походить із мови майстрів, що тесали камінь. Ця робота вимагала значної фізичної сили, що й зумовило, на нашу думку, використання оніма *Bernhard*. Якщо майстер псував камінь, який обробляв, то, кепкуючи, вживали вказану ФО. Щоб запобігти кпинам, майстер-невдаха мусив почастивати колег. З 12 ст. у німецькій мові спостерігається виникнення прізвиськ, які також мали структуру композитів. Згодом вони перетворились у прізвища людей і вказували на походження (рід, місцевість), рід занять, фізичні вади тощо [13: 471- 474]. *Wie ein Berserker wüten* – (розм.) дуже розсердитися; бути дуже сердитим; *Berserkerwut haben* – дуже лютувати. ФК походить від іменників *ber* – *Bär* + *serkr* – *Hemd* = *Berserker*. Неохайна зовнішність і неприємний запах воїнів нагадував ведмеда. Через зовнішню і одоративну подібність з цією твариною *Bärenhemd* (ведмежа сорочка) означала несамовиту лють.

Топоніми і гідроніми утворювались теж як композити, складовими яких були імена богів, зооніми. Основою найменувань були також легенди, перекази [13: 475-476]. Наприклад: *Berlin (wo die Bären liegen;* за переказами на місці заснування Берліну був дрімучий ліс, в якому жило багато ведмедів): *Eine Berliner Pflanze!* – (розм.) вона берлінської заправки (про енергійну, спритну дівчину). За легендою *Bodensee* – глибоке озеро з дуже чистою водою виникло зі сльози Бога, який, побачивши земну красу, заплакав. Гідронім зафіксований у ФО: *der Reiter überm Bodensee* – людина, яка переборює труднощі і сама того не підозрює.

Міфологемну мотивацію пропозиційного типу мають традиції святкування днів, присвячених святам. Віра в те, що святий допоможе чи захистить, сприяла виникненню певних прикмет, забобонів, паремій, лексичним ФК яких є оніми і антропоніми: *den Jakobitag/ Jakobstag feiern* – починати жнива; день святого Якова, святкується 25 липня, коли за старовинним звичаєм починався збір урожаю [14: 150]; *der Martini kommt auf einem Schimmel geritten* – Мартин прискакав на білому коні, на день Святого Мартіна випадає перший сніг (святкують 11 листопада). Вважають, що з цього дня розпочинається зима. До цього дня завершувалась робота на полі і в саду, худоба поверталась у стійло.

На протипагу вірі у вищі добрі сили існувала віра у чорта, відьом, чаклунів тощо, образи яких уособлювали зло, біду, неприємності, хвороби. Віра в існування злих сил відображена у ФО: *Bei Bettelmanns Umkehr* – у чорта в болоті, у чорта в зубах; *j-n auf den Blocksberg wünschen* – бажати, щоб х.-н. опинився на Блоксберзі, посилати кого-небудь до чорта. Вірування, прикмети пов'язані з числами, які мають магічне значення: *Die böse Dreizehn* – (розм.) чортова дюжина; *Dreizahl – Glückszahl.* – число три – щасливе число. (багато дій виконується через забобони тричі: перші три зібрані лісові горіхи кидали через плече як подарунок лісовому духу; тричі плюють через ліве плече, відганяючи нечисту силу, тощо.) [14: 32]; *neunmalklug / siebengescheit sein* – (розм., ірон.) бути дуже розумним [14: 106]. ФК, який вербалізує вірування в добрі чи злі сили, є топоніми, оніми, числівники (3, 7, 9, 12, 13).

Асоціативно-метафоричний тип міфологемної мотивації прослідковується в процесі номінації одного культурного коду засобами мотиватора іншого (на основі народних повір'їв, переказів, звичаїв тощо). Вказаний тип міфологемної мотивації виражають соматизми. В германській культурі існували вірування в те, що в голові людини (розглядалась як вмістилище) знаходяться істоти/ предмети, які допомагають/ заважають мислити: *Stroh/ Vogel/ Motten/ Wurm/ Mäuse/ Ratte im Kopf haben* – (досл.) мати солому/ пташку/ міль/ хробака/ мишей/ пацюка в голові; бути дурним. Якщо у когось дзвенить у вухах, то народні вірування це пояснюють тим, що хтось його згадує: *jemandem klingen die Ohren* – (розм., жарт.) у к.-н. у вухах дзвенить (хтось згадує).

Особливістю міфологічного мислення була персоніфікація явищ природи, яка вербалізувалась за допомогою міфічних а згодом і фольклорних образів, наприклад: *Thors Hammer* – (досл.) молот бога-громовика, (перен.) удар грому. Прототипом бога-громовика є міфічний образ Тора – бога грому і родючості. Згідно з міфом, коли Тор бив своїм молотом, люди чули грім. *Frau Holle schüttelt ihre Feder/ Betten* – іде лапатай сніг. Фольклорний образ пані Голле виник на снові міфічного образу богині Фреї, яка вважалась покровителькою природи, рослинного і тваринного світу.

Небесні тіла відігравали в житті людей важливе значення. З ними пов'язували людську долю, емоційний чи психічний стан. Наприклад: *in den Sternen geschrieben stehen* – це призначено долю, це йому на роду написано; *in den Sternen lesen* – читати долю по зорях.

Здатність до персоніфікації породила фольклорні образи предметів, тварин, казкових істот: *Blinde Kappe* – шапка-невидимка, *der Gestiefelte Kater* – кіт в чоботях; *Gevatter Tod* – смерть. Образи міфічних, фольклорних героїв перебирають на себе функцію символів (- знак/ образ, що втілює якусь ідею, який етнос надає певний смисл, не пов'язаний із сутністю цього утворення [15: 594]) і репрезентують риси людини – *treu wie Eckart/ der getreue Eckart* – вірний/ відданий друг/ слуга, *arbeiten/ sein wie Aschenbrödel/ Aschenputtel* – (фольк.) старанно працювати/ бути Попелюшкою, які створюють фразеологічне значення за допомогою онімів міфологічного а згодом і фольклорного походження. Антропоніми виконують символічну функцію, вербалізуючи символи: символи зла (*Hans Urian* – дідько), смерті (*Meister Hans* – кат), удачі (*Hans im Glück* – (розм.) щасливчик) тощо.

Стереотипізовані риси зооморфного світу, які мають міфологічну основу, відобразились у ФО з компонентами назв диких і свійських тварин/ птахів. Стереотипізація рис представників зооморфного світу відбувалась під впливом міфологічного мислення. Віра в те, що природа і все, що оточувало, – живе – було вирішальною причиною для створення міфічних образів. Ця віра, на думку Е.Б. Тайлора, зумовлювалась тим, що людина в найменших дрібницях оточуючого світу бачила прояв свого життя і особистої волі [16: 129]. Тваринам приписувались людські риси, які потім використовувались для характеристики людей, наприклад: *einen Hasen im Busen haben/ Hasenfuß sein/ Hasenherz haben* – мати заяче серце, бути боягузом; *sich mäuschenstill bennehmen* – (розм.) поводитись дуже тихо (як миша); *Luchsaugen haben* – (розм.) мати гострий зір; *den Fuchspelz anziehen* – (розм.) хитрувати, лукавити; *eine miese/ elende/ widerliche Ratte sein* – (розм.) бути підлим/ жалюгідним/ огидним (як пацюк). Тваринний світ ділився в розумінні германців на друзів і ворогів, корисних і небезпечних, диких і свійських, вищих і нижчих [17]. В зв'язку з цим негативну оцінку в свідомості германців отримали, наприклад, гуска – *dumme Gans* – (розм.) дурепа; собака – *das ist unter allem Hund* – (розм.) це нижче за всяку/ будь-яку критику. Позитивну оцінку мали білка (*mühsam baut sich das Eichhörnchen sein Nest* – (розм.) старанно будувати дім/ гніздо як білка), олень (*flotter Hirsch* – (розм., фам.) привабливий чоловік) та інші тварини.

Назви рослин використовувались для характеристики рис характеру чи зовнішності людини, наприклад: *stark wie eine Eiche sein* – бути міцним як дуб (дуб – священне дерево у германців) [14: 46]. Назви рослин використовуються для вербалізації приємних/ неприємних ситуацій, що вказує, на нашу думку, на оцінку властивість фітонімів у свідомості мовців: *einem die Petersilie verhageln* – (досл.) к.-н. побило градом петрушку, (розм.) насолити к.-н.; зіпсувати к.-н. задоволення [14: 43]; *die Gänseblümchen von unten wachsen sehen* – (жарт.) дивитись знизу як росте маргаритка, померти. Рослини мали символічне значення у житті германців. Наприклад, під липою збирались для проведення суду чи вирішення важливих суспільних питань: *unter Dorflinde (sammeln)* – збиратись сільську раду; (досл.) збиратись під сільською липою (липа – дерево богині Фрей, росла в центрі села, під якою збирались для вирішення важливих питань) [14: 38]; *unter Gerichtslinde (sammeln)* – збиратись на суд, що вершився під липою [14: 39]. З рослинами

пов'язано багато прикмет, повір'їв, наприклад: *Wenn der Holunder blüht, so blühen auch die Reben.* – (прикмета) Коли цвіте бузина, то цвіте також і виноградна лоза; *Blühen beid' im Vollmondschein, gibt's viel Glück und guten Wein.* – (повір'я) Якщо на повний місяць цвіте бузина і виноградна лоза, буде щастя і добре вино. Прикмети і повір'я пов'язані з міфічним образом богині Фреї, символом якої був кущ бузини. Образ Фреї трансформувався у фольклорний образ Frau Holle. Назви рослин репрезентують фрагменти фольклорної картини світу, а саме: свята, звичаї, традиції, повір'я, прикмети, забобони, відображають суспільні відносини [18: 270-271].

Модусний тип міфологемної мотивації – це позитивна чи негативна оцінка світу, його фрагментів, яка співвідноситься з почуттями, відчуттями, архетипами етносвідомості. Модус (оцінка) присутній у всіх типах міфологемної мотивації. Модусний характер міфологемної мотивації присутній у ФО з ФК – зоонімами/ орнітонімами. Наприклад: *schlau/ listig/ klüg wie ein Fuchs* – бути хитрим/ улесливим/ розумним як лис/ лисиця; *einen Wolfhunger haben* – бути голодним як вовк; *brummen wie ein Bär* – (розм., фам.) бурчати як ведмідь (кажуть про людину, яка висловлює своє незадоволення); *alt wie ein Rabe* – дуже старий (про людину); *wie eine Gans schnattern* – (розм.) молоти дурниці. Модусний характер мотивації ФК пов'язаний з віруваннями, з діями святих, нечистої сили, духів, виникненням хвороб, нещастя тощо. Наприклад: *dass dich Sankt Valentin ankomme* – (досл.) щоб тебе Святий Валентин вхопив/ трясця вхопила. Вираз вживається як побажання важкої хвороби (Святий Валентин вважався цілителем від чуми і епілепсії); *da musst du dich an den heiligen Antonius wenden* – звертатись до Святого Антонія, якщо щось загубив (Святий Антоній Падуанський, в католицькій церкві моляться цьому святому про те, щоб знайти загублені речі).

Міфологемний тип мотивації пов'язаний з архетипами. Архетипну природу мають асоціації, викликані певним кольором. Символьне значення кольорів прослідковується в фольклорних творах. Жовтий колір вважався кольором богині Фреї, а її символом були жовті квіти. Жовтий/ золотий колір символізував сонце, світло, тепло [19: 67]. Зв'язок жовтого/ золотого кольору з різними скарбами можна знайти в казках та легендах. Квіти жовтого кольору відчиняли замки, наприклад, *eine Schlüsselblume* (досл.: та, що відчиняє замки) (*bekommen*) – отримати квітку примули. Фольклорні образи відьом, які могли шкودити людям, в германській культурі були пов'язані (спадок від Фреї) з жовтим кольором [20: 75], що відобразилось у ФО *das gelbe Fieber* – жовта лихоманка; *der gelbe Neid* – чорна заздрість; (в сучасній мові) *gelbe Presse* – жовта преса. Чорний колір теж володіє негативною архетипною природою, наприклад: *ein schwarzes Herz* – зле серце; *eine schwarze Seele* – підла душа; *Der Schwarze Mann* – (дит.) бабай. Зелений колір символізував життя, живу природу. Наприклад: *Grüne Seite* – (розм.) серце; *j-m nicht grün sein* – (розм.) не долюблювати к.-н.; *Sie sind einander nicht grün.* – Вони не можуть один одного терпіти [14: 118].

Міфологічна модель світу германців [21: 89] демонструє уявлення про горизонтальну і вертикальну просторову проекцію світу: рух вгору/ вперед/ праворуч – позитивний, рух вниз/ назад/ ліворуч – негативний. Це пояснюється уявним розташуванням добрих (вгорі – на небі/ попереду/ праворуч) і злих (внизу – під землею/ позаду/ ліворуч) сил/ істот, які населяли світ в уявленні германців. Ці міфологічні уявлення закарбовані у ФОФК, наприклад: *zwei linke Hände haben* – бути незграбним/ нездібним до фізичної роботи; *mit*

dem linken Bein aufstehen – встати з лівої ноги, *alles Gute ist von oben* – все добре дається згори/ добрими силами; *oben sitzen* – сидіти на почесному місці (за столом), *unten liegen* – бути переможеним.

Таким чином, міфологемно мотивованим лексичним ФК ми вважаємо: 1) зооніми, орнітоніми, фітоніми, 2) міфічні і фольклорні образи (героїв – людей/ тварин, предметів, істот), 3) топоніми і гідроніми, 4) оніми, антропоніми, 5) лексеми на позначення кольору, 7) лексеми, що репрезентують просторову орієнтацію, 8) небесні тіла і явища природи, 9) імена богів, святих і нечистої сили, 10) соматизми, 11) числівники (3, 7, 9, 12, 13). ФО з міфологемно мотивованим лексичним ФК виникли на основі міфів, легенд, переказів, які трансформувались у вірування, прикмети, забобони, обряди, традиції, свята, казки. Міфологічна база мотивації номінації ФК є одним із джерел збереження і передачі національно-культурної інформації, яка міститься у фразеологічному значенні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 285 с.
2. Брутян Г.А. Гипотеза Сепира – Уорфа. – Луйс – Ереван, 1968. – 66 с.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля – К., 2008. – 712 с. Список словників і довідників: С. 711-712.
4. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. Фольклор. – Ел. ресурс: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/108057/Фольклор
5. Райхштейн А.Д. Немецкие устойчивые фразы. –Л.: Просвещение, 1971. –160с.
6. Кратил (Гермоген, Кратил, Сократ). –Ел. ресурс: http://www.geocities.com/plt_2000plt_us/pltn-1.html
7. Стоїцизм. – Ел. ресурс: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Стоїцизм>.
8. Пирс Ч.С. Учение о знаках// Избранные философские произведения. Пер. с англ. / Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. – М.: Логос, 2000. – 416с.
9. Філософія – Горлач:З. Структуралізм. – Ел. ресурс: <http://readbookz.com/book/179/6181.html#>
10. Мелетинский Е.М. Миф и историческая поэтика фольклора. – Ел. ресурс: <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky4.htm>
11. Мишанич М., Мишанич С. Міф, міфологія, міфологізм, міфопоетика: історія інтерпретації і розмежування понять. – Донецьк: Норд, 2002. – 46 с.
12. Неклюдов С.Ю. Заметки об «исторической памяти» в фольклоре // АБ-60. Сборник к 60-летию А.К. Байбурина. *Studia Ethnologica*. Труды факультета Этнологии. Вып. 4. – С-Петербург: Европейский университет в С.-Петербурге, 2007. – С. 77-86. – Ел. ресурс: <http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov27.htm>
13. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, 2006. – 527 с.
14. Мальцева Д.Г. Германия: страна и языки. Лингвострановедческий словарь. Изд.2-е испр. и доп. – Москва: Русские словари, Астрель, АСТ, 2000. – 416 с. Указат.: С. 396-413; библ.: С. 4-7.
15. Словарь практического психолога. Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харверст, 1997. – 800с.

16. Тайлор Э. Б. Первобытная культура. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
17. Kinga Gall. Wendungen und Redensarten im Zusammenhang mit wilden Tieren. – Ел. пєсупс: www.e-scoala.ro/germana/kinga.html
18. Grimm J., Grimm W. Über das deutsche Schriften zur Zeit-, Rechts-, Sprach- und Literaturgeschichte. – Leipzig: Verlag Philipp Reclam, 1986. – 446 S.
19. Обухов Я.Л., Орлова М.И. Ведьма// Журнал практического психолога, 1997, №2, – С. 65-79
20. Обухов Я.Л. Архетипы. Боги света и весны// Журнал практического психолога. – 1997. – №2. – С. 65-79.
21. Kleine Enzyklopädie. Deutsche Sprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1969. B. 1. – S. 614.

УДК 811.112.2'625

Зачена І. М.
(Київ, Україна)

ФУНКЦІЇ СИНОНІМІЧНИХ ЛЕКСЕМ В УКРАЇНСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

У статті розглядається питання лексико-стилістичного функціонування синонімів в українській і німецькій мовах. Автор доводить, що синонімічні ряди, що вживаються як у німецьких, так і в українських творах, збагачують мовлення тонкими відтінками значень.

Ключові слова: синонімія, синонім, функція, значення, квазі-синонім.

The problem of synonyms lexical-stylistic functioning in Ukrainian and German is viewed in the article. The author proves that synonymic rows used in both German and Ukrainian works enrich speaking and writing with nice shades of their meanings.

Key words: synonymy, synonym, function, meaning, kvasi-synonym.

Явищу синонімії присвячено багато лінгвістичних робіт. Синонімія охоплює всі семантичні групи слів і всі мовленнєві рівні. Дослідженням цього явища займається як лексикологія, так і стилістика, а також інші галузі мовознавства. «Підібрати відповідне слово – означає доцільно використати багатство тематичних і синонімічних рядів. Це допомагає також зменшенню кількості словесних засобів вираження (мовна економія). Часто єдине влучне слово замінює цілий вираз детального пояснення. Усе це підтверджує, що вибір слова слід розглядати як важливий основоположний засіб стилістики [1: 60]. Синонімія допомагає мовцю чітко виразити свої почуття і думки, або ж, навпаки, їх приховати.

Інтерес до проблем синонімії виник ще в XVIII столітті. Передача відповідного змісту в перекладі – це та проблема, з якою мають справу мовознавці під час перекладу з

української на німецьку і навпаки. Складність полягає в тому, що в українській мові кількість синонімів перевищує їхню наявність в німецькій. Розв'язанням цієї проблеми займаються різні напрямки лінгвістики, провідні вітчизняні (І. К. Білодід, М. А. Жовтобрюх, В. Левицький, А. Д. Огуй) та зарубіжні (Л. Зюттерлін, В. Шмідт, Л. А. Булаховський, О. М. Галкіна-Федорук, Т. В. Стросва, М. Д. Городнікова, Е. В. Розен, К. О. Левковська, А. Б. Шапіро, М. Г. Арсенєва, О. О. Реформацький) мовознавці. Залишаються вони актуальними і сьогодні.

Для дослідження явища синонімії в українській і німецькій мовах доцільно використати найбільш ефективний метод сучасної лінгвістики – порівняльний, оскільки він дає можливість виявити структурні особливості різних мов.

Аналіз німецької лінгвістичної літератури, свідчить про те, що синоніми в німецькій літературній мові виникають здебільшого або через запозичення, наприклад, *stören* – *inkommodieren* (від франц. *commode* – «зручний»), або в результаті проникнення діалектних слів до літературної мови, наприклад, *Fleischer* – *Metzger* (південно- і західнонімецьке) або в результаті зміни значення. У результаті запозичення слів з інших мов синоніми утворюють групу слів і словосполучень системного характеру. Така системність виникає у результаті тісного синхронного зв'язку між полісемією та синонімією [2: 24].

Варто додати, що, по-перше, синонімам протистоять антоніми *kräftigen* – *schwächen*, *klug* / *gescheit werden* – *dumm wereden* і т. п., хоча семантичне протиставлення такого роду кількісно невелике [3].

По-друге, достатньо численні групи синонімів об'єднуються всередині синонімічного ряду за певною закономірною ознакою признаку, наприклад, за ступенем зростання чи зменшення властивості, якості, інтенсивності дії (*scheuen* – *schrecken* – *erschrecken* – *entsetzen*, *werfen* – *schleudern*), протиставлення постійної властивості (*schüchtern* / *schamig sein*), тимчасовий (*verlegen* / *erschämt sein*) тощо.

Конкретний приклад наочно демонструє зміну значення слів. Для ілюстрації візьмемо дієслово *gehen*. Короткий тлумачний словник із серії Дудена [4: 201] дає дев'ять значень цього слова. Проте в значенні «йти» синонімічне до нього тільки дієслово *schreiten*, у значеннях «відвідувати», «функціонувати» як синонім до *gehen* виступають інші слова. Керуватися тим, що синонімічними є слова, а не значення, було б неправильно, оскільки жодне номінативне значення багатозначного слова не є спільним для всіх значень іншого слова. Крім того, воно може мати спільні значення з багатьма словами, кількість яких різна як і кількість його номінативних значень. Щодо дієслова *gehen*, то воно має спільне номінативне значення і з *schreiten*, і з *kommen*, і з *fahren*, і з *laufen*, і з *weggehen* залежно від того, з яким значенням *gehen* ми будемо порівнювати інші слова, тобто значення інших слів для встановлення синонімічних зв'язків. Таким чином, можна зробити висновки, що не слова, а їхні окремі значення синонімічні один до одного. Окрім предметно-логічного змісту слова, про який щойно йшлося, є й інші критерії встановлення лексико-семантичних варіантів слів: конструктивна спільність, можливість поєднання, взаємозамінність, належність до одного типу понять – родовому чи видовому.

Наведемо декілька прикладів критерію конструктивної спільності. У ряді *ablehnen* – *sich weigern* дієслово *ablehnen* (відмовлятися від чогось, відхиляти щось) є перехідним, а отже вимагає прямого додатка, а *sich weigern* (відмовлятися, супротивитися, опиратися,

ухилилися) вживається тільки з інфінітивним зворотом. У ряді *sich fürchten – grausen* синонім *sich fürchten* – «боятися» вимагає приєднання додатка (*vor jemandem*), тоді як *grausen* – «відчувати жах» уживається без об'єкта і тільки в безособовій формі.

Беручи до уваги той факт, що в лінгвістичній літературі йдеться тільки про розрізнення синонімів за відтінками значень, важливо для визначення відтінків значення слова враховувати контекст і лексичне середовище, тобто враховувати про істоту чи неістоту йде мова, про людей чи тварин, про об'єктивне чи суб'єктивне висловлювання тощо, наприклад: *halten – stehen bleiben* (щодо людей – немає різниці, щодо засобів пересування – є: *halten* використовується, коли йдеться про будь-яку, зазвичай регулярну зупинку, *stehen bleiben* – швидше про зупинку через особливі причини); *ertragen – vertragen* (*ertragen* лише констатує подолання чогось: спеки, труднощів, голоду; *vertragen* підкреслює, що подолання чогось – наслідок, критику тощо – пов'язано із суб'єктивною здатністю й особливістю) і т. д.

Проте, представлене дослідження не має на меті повний аналіз синонімії як явища мовознавства, а обмежується вибором синонімічних груп, що охоплюють найбільш уживані дієслова і складають певні труднощі для тих, хто вивчає мову, під час вживання в мовленні. Таким чином, важливо порівняти синоніми і їхні стилістичні функції в українській і німецькій мовах.

Питання щодо функції синонімів є одним із найважливіших питань семасіології. Одні мовознавці вказують лише на дві функції: уточнюючу й стилістичну (Л. А. Лисиченко), розрізнення й ідентичності (А. А. Брагіна), ідеографічну (розрізнення) й стилістичну (М. І. Фоміна). Інші (О. Д. Огуй, Т. Шіппан, Г.-М. Гаугер) розрізняють значно більше функцій. Більшість німецьких мовознавців, на відміну від українських, говорять про багатфункціональність синонімів.

У мові синоніми виконують різні функції: 1) Синоніми, що виступають в одному тексті, виконують особливу комунікативну функцію. Вони є носіями певної ознаки, що пояснює сутність предмету. Відповідно, ознака предмета може мати як конкретний, так і узагальнюючий характер. Якщо, наприклад, рослину *Löwenzahn* позначити словом *Pustebblume*, або навіть *Kuhblume*, *Milchstengel*, то за такого погляду на характеристику предмета проявляється важлива властивість-ознака, здатна виокремити його з ряду інших. Таку комунікативну функцію в тексті можуть виконувати і дієслова:

In dem Vortrag über Richard Wagner, mit dem ich, vor nun bald fünf Jahren, Im Auditorium maximum der Münchener Universität ohne es zu wissen oder zu ahnen, von Deutschland Abschied nahm... [5: 102].

І, наприклад, в українській мові:

Знову дзвеніли, бриніли, сурмили комарі, допікали, дошкулювали, діїмали, жерли, грзли [6: 197].

Зміст тексту пояснює значення сем, що також можуть доповнюватися словами і викликати певні асоціації.

2) Вибір синоніма з певного синонімічного ряду має бути влучним. Німецький мовознавець Г.-М. Гаугер зауважує, що у виборі синонімів різниця між «доцільним» – *Treffens* і «недоцільним» – *Verfehlens* така ж, як і між словами «майже такий» – *Fast-Ebenso*, «ще не такий» – *Gerade-Noch* [7: 97]. Такий вибір ми проводимо більш-менш свідомо, часто не порівнюючи з іншими можливими варіантами лексем. Лише в контексті, що містить

текстове протиставлення, ознаки синонімії стають помітними. За таких умов у комунікації вони виконують важливу функцію вираження. Наприклад, в українській мові:

Так Вовчисько ляпав здуру [8: 43].

У повсякденному мовленні такі контекстуальні синоніми рідко вживані, адже стосуються оцінки мовця щодо характеристики самого себе, що значно розширює рамки синонімії як явища парадигми.

3) Синоніми несуть єдино конкретну ознаку денотата. Виступаючи одним синонімічним рядом, вони мають підкреслено однаковий аспект. Наприклад, німецькі синоніми *führen – beeinflussen – lenken* відповідають українським *правити – управляти – керувати*, для яких спільною є сема «діяльність».

4) Синоніми можуть бути досить віддаленими, коли в їхній ролі виступають слова з достатньо віддаленими семами, і виконують функцію «містка», а в тексті завжди вживаються у зростаючій прогресії, наприклад:

trippeln – gehen, laufen – rennen;

дріботіти – тюпати – іти, бігти – мчати дієслова позначають віддалену схожість ходи.

5) Синоніми можуть виконувати функцію пояснення. Якщо автор вважає, що певне запозичене слово, або фаховий термін, або ж і багатозначне слово потрібно пояснити, він вдається до синонімії, наприклад:

mustern – modellieren, reklamieren – zurückfordern, beanstanden; концентрувати – зосереджувати, транслявати – передавати.

6) Синоніми можуть виконувати функцію підсилення внутрішньо-емоційного вираження/оцінки, наприклад, від початку дії до емоційно-оцінюючої ознаки процесу:

lesen – schmökern, gehen – schreiten, aufmachen – aufsperrn;

іти – марширувати, шкутильгати, пнути – хлистати.

Стилістично синоніми можуть поділятися на рівнозначні й нерівнозначні. Рівнозначні синоніми можуть бути повними (коли співпадають і їхні значення, і їхні вживання) і неповними (коли вони відрізняються тільки за вживанням). Наприклад: *halten i stehen bleiben* – «стояти» (щодо людини) є повними синонімами; *Meer i See* – «море» – неповні, оскільки можна сказати:

das Meer (але не die See) bedeckt einen großen Teil der Erdkugel;

Leutnant zur See (але не zum Meer).

Нерівнозначні синоніми розрізняються відтінками значень і значною мірою за вживаністю. Такі синоніми є найбільш численними.

Проведене дослідження синонімів німецької й української мов дозволяє зробити такі висновки:

1) Однією з основних прикмет синонімів як в українській, так і в німецькій мовах є їхня здатність позначати аналогічне поняття. Іншою, не менш важливою, спільною ознакою синонімів, що забезпечує їм велику стилістичну роль у мові, є те, що вони є квазі-синонімами, оскільки мають додаткові значеннєві відтінки, різний змістовий обсяг, відрізняються мірою і якістю емоційного забарвлення, належністю до певного жанру мови, тобто віднесеністю до лексики книжної, літературної, розмовної, колоквиальної тощо.

2) Синоніми одного ряду виражають різні значеннєві відтінки, такі як ступінь, характер, спеціалізація, відношення, мотивація, постійність.

3) До найважливіших функцій синонімів в обох мовах належать комунікативна, зростаюча, роз'яснююча, стилістична тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Gauger H.-M. Sprachbewußtsem und Sprachwissenschaft. – München, 1986. – 241 S.
2. Апресян Ю. Д. Проблема синонима // Вопросы языкознания. – 1957. – № 6. – С. 22–25.
3. Duden. Sinn- und sachverwandte Wörter der deutschen Sprache. (Wörterbuch der treffenden Ausdrücke). – Mannheim-Leipzig-Wein-Zürich, 1986. – B.8.
4. Bedeutungsworterbuch, bearbeitet von Paul Grebe. – Mannheim, 1990. – 634 S.
5. Th. Mann. Richard Wagner und «Der Ring des Nibelungen». – Lübeck, 1997. – 214 S.
6. Ю. Яновський. Вершники. – Харків: Фоліо, 2006. – 318 с.
7. Gauger H.-M. Zum Problem der Synonyme. – Tübingen, 1992. – 149 S.
8. Франко І. Коли ще звірі говорили. – К.: Україна, 2003. – 105 с.

УДК 81'371'367. 624

Мироненко О. В.
(Херсон, Україна)

КОНОТАТИВНО ВИРАЖЕНІ АДВЕРБІАЛІЗОВАНІ ВІДІМЕННИКОВІ ТА ПРИЙМЕННИКОВО-ІМЕННИКОВІ СЛОВА В ЕПІЧНИХ ТВОРАХ

У статті розглядаються конотативно виражені адвербіалізовані відіменникові та прийменниково-іменникові слова, їх семантика та способи творення в епічних творах.

Ключові слова: адвербіалізація, конотація, конситуація, семантика.

The article considers the connotative expressed adverbial nominal and the prepositional nominal words and its semantics, manners of formation in the epic works.

Key words: adverbialisation, connotation, contextual situation and semantics.

Різномасштабне вивчення явища конотації викликає науковий інтерес як у вітчизняних, так і в зарубіжних дослідників. На сучасному етапі розвитку мовознавства явище конотації визначається термінологічною неординарністю, суперечливим компонентним складовим потенціалом, неперевершеністю способів виявлення, прагматичною спрямованістю тощо. Так, парадигму явища конотації представлено у працях Л. Блумфілда, В. Шаховського, В. Телі, Є. Отіна, В. Говердовського, В. Іващенко, Л. Захарової, Л. Мельник, С. Нешко, О.Леонтьєвої, Н. Куцузи, В. Діц.

Аналізуючи наукові джерела, можна стверджувати, що термін «конотація» має різні ракурси інтерпретації, це: 1) сукупність компонентів: емоційного, експресивного, оцінного

й стилістичного [1: 6]; 2) експліцитний або імпліцитний корелят мовної одиниці, який актуалізує в її лексичному значенні один чи кілька компонентів зазначеної сукупності [1: 6]; 3) доповнювач предметно-понятійного змісту мовної одиниці, що надає їй експресивної функції на основі відомостей, співвідношень з емпіричним, культурно-історичним, світоглядним або морально-естетичним знаннями носіїв мови, з емоційним або ціннісним ставленням мовців до зображуваного [2: 5]; 4) відтінок значення, що виражає «емотивно-оцінне і стилістично-марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності, подаючи інформацію про особу мовця, його емотивний стан, комунікативну ситуацію, характер відносин між мовцем і співрозмовником та предмет мовлення» [3: 6].

Розглядаючи семантику конотативно виражених адвербіалізованих відіменникових та прийменниково-іменникових слів з новими значеннями та з новими значеннями і формами, зазначимо, що своєю природою вони конкретизують і підкреслюють нове в усіх сферах буття.

Конотативно виражені адвербіалізовані відіменникові слова з новими значеннями та з новими значеннями і формами продуктивно утворюються синтетичним способом: від форм іменника орудного відмінка (пістолетом, штопором, раком, бочком, кабанчиком, струмком, матюком, птахом, дятликом, горобцем, трупом, зграйкою, левом, морем, собачкою, шнурочком, батоном, гумою, хрящем, нутром, хвостом, лагодом, вербняком), від знахідного з прийменниками («нахрен», надурняк), від родового з прийменниками («налівака», надурничку) тощо. Основи зазначених лексем мають тісний зв'язок з назвами конкретних предметів, свійських тварин, частин тіла, птахів, водоймищ, певних напрямків, матеріалів тощо.

Оцінно-конотативні відіменникові прислівники, уживаючись як емотиви, у конситуації, сполучаючись з іншими словами, набувають нових значень і входять до складу фразеологічного вираження, тому й конкретизують значення не окремого слова, а фразеологізма в цілому. Проілюструємо це на прикладах: – Ніхто, шановні колеги, не сумнівається, що Авеценна з рідні Остапа Бендера! Але цей шахрай якимсь дивом вилікував нашу пацієнтку і тепер тримає хвіст пістолетом (Л. Бернакевич). Так, так, Орисуню, прохання твоє виконано – ще й у блискучому стилі. Та враз думка штопором: осле клапавухий, та ж із розсекреченням «Милого сімейства» більше втратиш, ніж збудеш! Тож цить! (З. Легкий). – А потім наш шан... наш шан... тьху, поліз раком язик! Потім шановний наш письменник Лесів введе кожного у книжку про... наше гніздів'я, яку він, достоту знаю, вже навіть розпочав і назвав попередньо «Дивогляд»... (З. Легкий). Фразема – «тримати хвіст пістолетом» – набуває нового звучання й характеризує з негативного боку людину, яка «гонориться, ставить себе вище від інших», інша фразема – «думка штопором» – актуалізується при жартівливо-іронічному змалюванні людини, яку «осіняє, тобто з'являється знеацька думка»; фразема – поліз раком язик – набуває негативного забарвлення й указує на те, що «важко й складно» висловити думку людині.

Означальні відіменникові оцінно-конотативні прислівники з новими значеннями та з новими значеннями і формами, маючи порівняльно-уподібнювальну, сукупно-параметричну характерність, у контекстній ситуації вказують на емоційно-образну, експресивну потенційність суб'єкта ситуації. Наприклад, Нарешті народ навколо цих двох філософів засміявся. Ромко завше вміє якось так «бочком» вивести свого камрата на добру дорогу – до порозуміння (Л. Різник). У СУМ прислівник бочком тлумачиться як «те саме, що боком» [4 (1: 224)],

а боком – «не прямо, а боковою частиною» [4 (1: 213)]. Але, набувши образного вираження, адвербіатив розширив свої семантичні можливості. У наведеному уривку завдяки оцінно-конотативному прислівнику способу дії «бочком» образно змальовується жартівливо-іронічна риса характеру людини, яка «опосередковано, між іншим» уміє робити справу; конотативна форма утворена синтаксичним способом адвербіалізації. Безперечно, він тупотів до найближчої дешевої забігайлівки – залити ганебним гонором очі. Але я розвернувся й кабанчиком побіг у гуртожиток – занотовувати розмову з прямоходячим класиком і писати додому слізного листа (О. Стусенко). Адвербіалізована індивідуально-авторська лексема способу дії кабанчиком у конситуації завдяки асоціативним згущенням набуває жартівливого звучання й передає прискорений спосіб пересування, тобто «дрібними швидкими кроками або підтюпцем»; конотативне слово утворено синтаксичним способом адвербіалізації.

Семантика різних емотивно-образних означальних адвербіалізовано відіменникових форм часто координує естетичну етичність та, привертаючи увагу слухачів або читачів, викликає певний шквал емоцій, наприклад: І дурневі – ба зрозуміло: якщо десь там в океані утворився острів, то в іншому місці острів має піти під воду. Оце ж наш «рай» і піде «нахрен» в «преісподню» за якихось кілька годин, – коли з основного кратера вдарить у небо стовп диму... (Л. Різник). Так, емотивно-образний індивідуально-авторський відіменниковий прислівник способу дії «нахрен» передає негативну ознаку дії й указує на те, що все піде «безповоротно, зовсім»; конотативний прислівник утворено префіксальним способом. Славко пильнує в полі за комбайнерами, щоб зерно не йшло «налівака», але, кому хоче і кому треба, дає. Білий про це добре знає, але йому, оскільки не напросився – «не могу і не могу» (Р.Дідула).

Емотивно-образний індивідуально-авторський відіменниковий прислівник способу дії «налівака» передає негативну ознаку дії й указує на те, що зерно не повинно роздаватися «всупереч закону»; конотативний адвербіатив утворено префіксально-суфіксальним способом.

Останнім часом у художньому просторі часто вживаються адвербіалізовані відіменникові означальні порівняльно-уподібнювальні оцінно-конотативні форми надурняк і надурничку, що утворилися від негативної семантично вираженої твірної основи дурн-, тобто оцінка вже закладена в твірній основі. Наприклад: Наші шановні органи вдаються до перевірок часом з єдиною метою – нажертись надурняк до поросячого вереску, а як пощастить, то й грошей хапонути (А. Крим). Твій же організм не вимагає алкоголю. Із силою вливаєш його у себе. Навіщо труїшся? Безвольність? Розпущеність? Розхлябаність? Чи тому, що дуже любиш випити надурняк? (Д. Герасимчук).

У конситуації відіменниковий прислівник способу дії надурняк через асоціативні згущення передає естетичний негативізм людини, яка «безкоштовно, задарма» бажає пожитися. Слід зазначити, що формант – як валентно характерний семантичній групі іменників, які вказують на рід діяльності особи (часто з негативним відтінком): вояк, пияк. Тому й приєднання суфікса – як до основи з негативно-вираженням потенціалом дурн-градаційно експлікую семантику адвербіатива надурняк; конотативний прислівник утворено префіксально-суфіксальним способом. Але одного дня в кіосках згадуваного міста з'явилася абсолютно нова газета. Називалася вона «Газета для дурнів». Прикметним було те, що її перший номер не продавався, а роздавався надурничку (В. Кривушанський).

Окаціональний оцінно-конотативний прислівник способу дії надурничку через асоціативні згущення репрезентує естетично-етичний негативізм ситуації, де «дурням» роздають «даром, просто так, безкоштовно» газети. Зазначимо, що в експресиві надурничку морф. -ичк(у), що характерний для іменників зі зменшено пестливим значенням (лисичку, водичку, травичку), приєднуючись до твірної основи дурн-, котра має негативне значення, локалізує жартливо-іронічну семантику експресива; конотативний прислівник утворено морфологічно-синтаксичним способом.

Активно утворюються адвербіалізовані прийменниково-іменникові аналітичні форми з новими оцінно-конотативними значеннями: під шумок, під ковпаком, по секрету, за бугор, на шару, на горіхи, до фені, до лампочки, до ручки, на ковдру, на шармак, на льоту, до заду, тютілька в тютільку, від дзвінка до дзвінка, вузлик за вузликом тощо. Цим формам характерний морфологічний ступінь адвербіалізації. Проілюструємо це на прикладах: ..., він Василько Невстайко, скромненько-спритненько присмоктався до того пострадянського коровай, що називався «державною власністю», коли його ділили – приватизовували, та й відщипнув собі дешицю: офіс – один, другий, крамничку-книгареньку – одну, другу, фірмочку – третю, четверту... квартирку, палацик, власне, щось та настягалось «під шумок», – для болю голови і серцевих нападів (Л.Різник). Як видно, негативно забарвлений прийменниково-іменниковий прислівник «під шумок» указує на спосіб виконання дії й через експресивну навантаженість набуває нового ракурсу звучання – «користуючись ситуацією». Орест не схотів жити «під ковпаком» спецслужб, був злий на Марту, бо не повірив її жодному слову, що Макс дійшов сам до таємниці, але розбиратися з підступною зрадницею відклав на потім (Ю. Завгородній). Негативно виражений прийменниково-іменниковий прислівник «під ковпаком» експлікує спосіб виконання дії й, набуваючи експресії, координує нові семантичні варіації: «залежно від когось, несамоствітно, під чийсь наглядом». Ось чому він, Іван Опир, так налягав на тому..., і всім «по секрету» в залі нашіптував-доносив, а той при мені відверто наголошував, який же Платон Шандарук – бачте! – інтелігентний, чистий, скромний, не заздрісний, відданий тільки улюбленій науці, толерантний до конкурентів, терплячий-витриманий... ну, хоч до рани прикладай! (Л. Різник). У конситуації прислівник способу дії «по секрету», набуваючи експресії, передає негативність форми поведінки людини, яка «по-зрадницьки, підло, нище» поводить себе. А щоб талант не засох, popisував бунтарські, нігілістичні, модерні новелки про ніщо й ошаслилював ними тісне коло однодумців, – не передаючи цього ні «за бугор», не пропонуючи до друку тут. Популярність в такий спосіб росла швидше, ніж... якби то легалізувавшись (Л. Різник). У конситуації, негативно виражена адвербіалізована конотативна форма «за бугор» ілюструє обставини локалізації дії, зокрема, місце дії: «за кордон, десь далеко» не передавала людина нічого. Не те, щоб взагалі платних немає. У нас звикли, щоб артисти «на шару» працювали. Ну вони й грають (В. Краснюк). У ситуативній площині негативно виражена адвербіалізована конотативна форма способу дії «на шару», набуваючи експресії, передає негативність манер роботодавців, які хочуть, щоб артисти «безкоштовно, задарма» працювали на них. Хіба б виручив талант, – як у Тараса Іваничука, який уміє точно «тютілька в тютільку» прорاکовувати колізії та інтриги, щоби вчасно опинитись у належному місці, де небезпечно (Л. Різник). У поданому тексті оцінно-конотативне словосполучення способу дії «тютілька в тютільку» передає експресивну картину світу, набуваючи нової позитивно значеннєвої формації, вказує на «точне, вдале, професійне» вміння робити певну

справу; конотативне прислівникове словосполучення, утворившись від форм називного і знахідного відмінків з прийменником в, перейшло в розряд прислівникових сполук. Мовляв, Астаф'єв бере сюжетом (мається на увазі фабула, ситуації, події, взагалі матеріал), зате Григорій Тютюнник сильніше малює характери... «Як він ті характери в'яже: вузлик за вузликом, наче з нічого...» (І. Дзюба). У конситуації оцінно-конотативне словосполучення способу дії вузлик за вузликом, набуваючи експресивно-емотивної потенційності, репрезентує нові позитивно значеннєві формації та вказує на «детальне, копітке» вміння робити певну роботу.

Отже, семантика конотативно виражених адвербіалізованих відіменникових та прийменниково-іменникових слів розкривається шляхом розрізнення семантично вираженого типу мотивованої основи, контекстних поширювачів, конситуативних умов, виявлення оцінно-варіативних афіксів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євсєєва М.Г. Специфіка конотативних значень образних номінацій в художньому тексті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15/ Донецьк. націон. ун-т. – Донецьк, 2004. – 15с.
2. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: Дис. ... канд. філол. наук 10.02.01/ Луганськ. держ. пед. ун-т. – Луганськ, 2001. – 205с.
3. Леонтьєва О.Ф. Сміслові конотації дієслів мовлення у казковому дискурсі (на матеріалі українських народних казок про тварин): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01/ Національн. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – 19с.
4. Словник української мови: В 11т. / Голов. ред. Білодіда І.К. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
5. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Стилїстика української мови – К.: Вища школа, 2003. – 262с.

УДК 811.1: 2'36

Басва О.Б.
(Київ, Україна)

ІМПЕРАТИВ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАМОВІ

У статті мова йде про встановлення форм існування імператива в індоєвропейській прамові. На підґрунті розглянутих праць Гамкрелідзе Т.В., Іванова Вяч.Вс., Андреева Н.Д., Звегінцева В.А., Мейє А., Прокош Е., Фортунатова П.П. був зроблений комплексний аналіз імперативності в індоєвропейській прамові, були встановлені форми імператива в індоєвропейській прамові.

Ключові слова: імператив, індоєвропейська прामова, ін'юнктив, хетська мова, наказовий спосіб.

The article deals with the formation of the imperative's form existence in the indoeuropean ancient languages. The complex analysis of the imperative in the indoeuropean ancient languages was done, and forms of the imperative in the indoeuropean ancient languages was exposed on the basis of examined works by T.V. Gamkrelidze, V.V. Ivanov, N.D. Andreev, V.A. Zvegintsev, A. Meje, E. Prokosh, Ph.Ph. Fortunatov.

Key words: imperative, the indoeuropean ancient languages, injunctive, imperative mood.

Останнім часом у вітчизняному мовознавстві наголошується підвищена зацікавленість до вивчення історичних змін мовної системи. Виникнення цього інтересу носить двоякий характер. З одного боку – відсутність повного дослідження розвитку мовних одиниць, з іншого – розвиток різних лінгвістичних парадигм, що пропонують свої методики та дозволяють досліджувати результати історичного розвитку мови.

Основна мета розвідки – встановити форми існування імперативу в індоєвропейській прамові.

Об'єктом аналізу даної розвідки виступає імператив в індоєвропейській прамові.

Цим питанням займалися Н.Д. Андреев, К. Бругман, Т.В. Гамкрелідзе, Б. Дельбрюк, Ю. О. Жлуктенко, В.А. Зевгінцев, В.В. Іванов, К.Г. Краснухін, Е. Курилович, А. Мейє, Г.Остгофф, Е. Прокош, А.Н. Савченко, К. Уоткінс, Г. Хірт, Ф. Фортунатов, К. Штрук, Т.К. Яворська.

У індоєвропейській прамові, як показує порівняно-історичне дослідження, немаркований спосіб (форми презенту і аориста), називаються індикативом (дійсним способом). Окрім нього, існували ще марковані способи: кон'юнктив або умовний спосіб, опатив або бажаний, імператив або наказовий [1: 60].

До індоєвропейських способів деякі вчені зараховують ще ін'юнктив (К.Бругман, Г.Остгофф), що зберігся тільки у ведійському санскриті і в авестійській мові, але модальне значення ін'юнктиву невизначене: в одних випадках він має значення, близьке до імперативу або опатива, в інших – значення індикатива, причому різних часів [2: 36].

Великий вплив на порівняно-історичне дослідження індоєвропейського дієслова надало відкриття хетської мови, тому що втративши деякі риси індоєвропейської дієслівної системи, зберегла деякі інші, притому досить архаїчні, серед яких знаходиться імператив [3: 41].

Тому, показово, що зі способів в хетській мові є тільки найстародавніший спосіб – імператив. Старовина його виявляється, по-перше, з його формальної ознаки – чистої основи, по-друге, з того, що ця основа, судячи по деяких даних, не мала в праіндоєвропейській мові певного особистого значення. Заслуговує уваги і типологічна закономірність: чиста основа має наказове значення в багатьох неспоріднених мовах, або вельми віддалено споріднених (тюркських, монгольських, деяких фінно-угорських, деяких кавказьких і ін.). Якщо в мовах цих груп є форма другої особи імперативу з афіксом, то афікс не має рис архаїчності: зазвичай така форма виявляється вторинною. Цю типологічну закономірність можна пояснити тим, що проста дієслівна форма – чиста основа – в різних мовах з якнайдавніших часів використовувалася для виразу веління. Відмінність

хетської дієслівної системи визначається тим, що вона відображає індоєвропейську систему давнішого періоду [2: 49].

Дещо інакше розглядав форми відмінювання в дієслові П.П.Фортунатов. На його думку, ці форми загально-індоєвропейської мови (далі з.і.е.) склалися з форм особи з їх відмінностями за числом, з форм присудковості (форм способу і часу), форм стану і форм виду [4: 62].

Ті форми відмінювання з.і.е. дієслова, які Фортунатов називає формами присудковості і які робили дієслово граматичним присудком, містили в собі форми способу і часу: у формах способу розрізнялися форми непрямого способу і форми дійсного (прямого) способу, а у формі дійсного способу розрізнялися у свою чергу форми часу [4: 69].

Щодо способів утворення форм відмінювання в з.і.е. дієслові треба відмітити наступне, форма наказового способу в деяких формах особи утворювалася за допомогою відомих відмінностей в самих формах особи – саме у формах другої і третьої особи однини і у формі третьої особи множини, а в інших формах особи вона співпадала за утворенням з формою минулого часу, при вживанні останньою без часткового слова, яке називається аугментом (стародавня частка-прислівник із значенням завершеності та/або давності дії). Зрозуміло, що форма першої особи однини не могла бути у формі наказового способу по самому своєму значенню.

Наказовий спосіб, не відрізнявся в з.і.е. мові за основами від дійсного способу.

У наказовому способі тематичного відмінювання в з.і.е. мові форма другої особи однини дійсного стану не отримала ніякого особистого суфікса і закінчувалася на -а, що належало закінченню основи; звідси в др.інд.мові форма на -а, наприклад *bhara*, в грец. мові форма на -ε, наприклад *φῑρε*, у лат. мові в дієсловах непохідних форм на -е, наприклад *vehe*, тоді як, наприклад, в ата кінцеве -а з -ае, де між голосними зникло фонетично з.і.е. *j*. Наказовий спосіб дієслів нетематичного відмінювання суфіксом другої особи однини дійсного стану в з.і.е. мові було -*dhi*, хоча деякі основи нетематичного відмінювання могли не отримувати особистого суфікса в другій особі однини дійсного стану наказового способу. З з.і.е. -*dhi* в др.інд.мові -*dhi* і -*hi*, наприклад в *edhi*-«будь» (з *azdhi*), у ведійській *rudhi* (від *gri*- «слухати»), у ведійській і санскритській *ihi*- «йди»; у грецькому з з.і.е. -*dhi* знаходимо *δ*, наприклад *ῑδ* (тотожно др.інд. *ihi*), а, наприклад *tiδet* від *tiδes* форма утворена аналогічно наказовому способу дієслів тематичного відмінювання [4: 104].

Друга особа однини дійсного стану характеризується нульовим закінченням [5: 175]:

Атематичний тип: основа *ei*:- грец.*ει* «вийди», лат.*i* «йди», лит.*eik* «йди».

Тематичний тип: скр. *bhara* «неси», грец.*φῑρε*, арм.*ber*, гот.*baig*, др.-ирл.*ber*; скр.*aja* «веди», грец.*ᾶγε*, лат.*age*, арм.*ac*.

Атематичне утворення може також приймати закінчення -*dhi*, приєднуване до кореня з нульовим ступенем огласовки: основа *ei*:- скр. *i-hi* (з *i-dhi*) «йди», ав. *i-pi*, грец.*ῑ-δi*; основа *es*:- ав. *z-di* «будь», грец.*ῑσ-δi*; основа *weid*:- скр. *vid-dhi* «знай», грец. (F)*ῑt-δi*.

В з.і.е. мові в наказовому способі уживалася, між іншим, форма на -*ta'd* із значенням форми другої і третьої особи однини і другої особи множини. Звідси в др.інл. мові наказова форма на -*ta'd*, наприклад *bharatad*, здебільшого із значенням другої особи однини, але іноді також і із значенням другої особи множини і третьої особи однини; у грецькій мові сюди належить наказова форма третьої особи однини на -*τω* (з фонетичним

відпаданням кінцевого -d), наприклад в εἶτω, δοτω; у лат.мові форма другої і третьої особи однини на -to, з -tod, наприклад esto [4: 111].

Іншим закінченням наказового є скр. -tat, др.-лат. -tod (лат.клас. -to), грец. -τω ; у санскриті і в латинській воно служить закінченням і для другої і для третьої особи, а в грецькій тільки для третій, але в деяких говорах із збільшенням -s також для другої особи, як, наприклад, за свідченням Гесіхія, на Саламіне говорили:ελδետος замість ελδε «прийди»; скр. Bhara-tat «неси, хай несуть»; грец.φερε-τω; скр. vaḥa-tat «знай, хай знають»; лат.uehi-to; скр. vit-tat «знай, хай знають»; лат.es-to «будь, хай буде».

Можна думати, що ця індоєвропейська характеристика -tod, яка приєднувалась до форми з нульовим закінченням і що не має особистого значення, була відособленим словом, ймовірно відложним відмінком вказівного займенника. Індоєвропейське -tod рівним чином як і -dhi, мабуть представляє стародавню частку. Єдиною справжньою характеристикою наказового способу було б у такому разі нульове закінчення, яке збереглося для другої особи однини дійсного стану, але якщо судити по вживанню основи weghe- у формі із закінченням tot, не відносилось власне ні до якої особи і стало характеризувати спеціально другу особу лише в наслідок особливої частоти такого його вживання. Деякі вказівки дають навіть підставу припустити, що в доісторичній грецькій мові φερετω служило як для однини так і для множини, таким чином, можна припускати існування такого якнайдавнішого типу, при якому гола основа bhere служила взагалі для наказового способу, як на це указує структура форми [5: 181].

Наказовий спосіб другої особи множини утворювався суфіксом – ta з t не придиховим. Наприклад в грецькому у всіх формах другої особи множини дійсного стану знаходимо -ε, наприклад φερετε, φερετε, у лат. -te, з з.і.е. -ta в наказовому способі, наприклад vehite [4: 115].

У другій особі множини дійсного стану веління виражається вторинним закінченням другої особи: скр. bhara-ta «несить»; грец.φίρε-τε, лат.fer-te [5: 190].

У наказовому способі з.і.е. форма третьої особи множини дійсного стану мала особистим суфіксом, за свідченням др.інд. і др.іран. мов, -ntu в тематичному відмінюванні і -a(e)ntu і -antu в нетематичному відмінюванні, причому в дієсловах нетематичного відмінювання з непохідними основами на а різної якості в неслабому звуковому вигляді виходило в закінченні цієї форми, мабуть, усюди -antu з а різної якості із з'єднання кінцевої голосної основи з голосною особистого суфікса -a(e)ntu. У др.інд.мові звідси закінчення -ntu (у тематичному відмінюванні), -antu, -atu, -antu, наприклад, в bharantu (тематичне відмінювання), santu, dadatu, yantu. Грец. -υεω, наприклад, в φερουτω, і лат. -nto, з -ntod, наприклад, в ferunto, є новоутвореннями із старих наказових форм з з.і.е. суфіксом -ta(o)d [4: 123].

Для третьої особи однини і множини в індо-іранському є такі форми, як скр. etu «хай піде», yantu «хай підуть» і bharatu «хай несе», bharantu «хай несуть». Ці форми з кінцевим -u здавалися самотніми аж до відкриття хетської мови, в якій є тип kuantu «хай б'є», kunantu «хай б'ють», ср.скр. hanu «хай б'єт», hanantu «хай б'ють» [5: 194].

Подвійне число другої особи в др.інд.мові в наказовому способі суфікс – tam. Третя особа подвійної особи суфікс – tam.

У наказовому способі в другій особі однини середнього стану з.і.е. мова мала той особистий суфікс, який в др.інд. мові ми знаходимо в суфіксі – sva, наприклад в bhara-

stva (наказовий спосіб, др.інд. корінь *bhar*); з др.інд. мови, зрозуміло, що не може бути визначене точно якість з.і.е. короткого а в цьому суфіксі.

У наказовому способу в третій особі однини середнього стану з.і.е. мові особистий суфікс не може бути точно визначений (у др.інд. мові *-tam*, наприклад, в наказовому способі *bharatam*; іншого походження грец. *tōu*, наприклад, в *φερῖtbu*).

На думку Г. Хирт, корінь *agete* «О відомий», *agete* «ви ведете» мають загальне походження. Цю точку зору підтримував Е. Курилович і К. Уоткінс. Вони вважають, що флексія *te* спершу позначала імператив, пітім в грецькій мові розповсюдилася на індикатив отримав приріст *-s*. Флексія була близька до імперативу [2: 231]:

3ос.од. – *tu*

2ос.мн. – *te*

3ос.мн. – *ontu*

В рамках дієслівної семантики об'єктивна дійсність перетворилася в дуратив, індикатив, який не залежить від волі мовця; суб'єктивне – в імператив, що передає волю мовця, прагнення до дії. Оскільки імператив третьої особи характеризується відсутністю безпосереднього адресата волевиявлення його семантика близька побажанням. Е. Курілович наголошував, що імперативу необхідний слухач, тому друга особа однини, яка включає мовця та слухача є домінуючим і немаркованим членом підсистеми імперативу, воно може бути позначено *Ø*; третя особа імперативу виражає не скільки наказ скільки побажання, тому готський імператив і оптатив обслуговує один показник. Структуру третьої особи однини можна описати за допомогою наступної схеми [5: 224]:

-*t* -*tī*

-*to* -*tu*

По горизонталі протистоять немарковані і марковані афіксі, по вертикалі – модальні і немодальні.

Цю модель слід охарактеризувати як основну тенденцію розвитку індоєвропейських флексій третьої особи однини. Більш детальніше вона реалізувалася в скр. і хетт., у грец. і італ. відрізняються відсутністю флексії *-tu*, замість якої наявний *tod*. У германських мовах є рефлекс *-tī*. Закінчення *-tu* ні в кельтській ні в балтійській групах не успіло розвинути в імперативне.

Отже, варіант *-tī* – позначав об'єктивне, продовжена дія в дієслові, презент; *-tu* – прагнення до дії, імператив.

Великий інтерес представляє думка Е. Куриловича про співвідношення осіб імперативу: друга особа звернена до мовця, тобто до учасника діалогу, третя ж особа імперативу указує на референта, який знаходиться поза реальності, і по семантиці воно наближається до оптатива. Це положення може бути проілюстроване в водійській мові, де оптатив і третя особа імперативу можуть стояти в сурядному зв'язку, ср. PBX85, 23: *sam aruama sam bhaga no niniyat sam jaspatyam suyamam astu devah* і Арьяман, і Бхага нас та з'єднає (опт.), і будинок наш загальний та буде (імпер.), про боги. Ср.в готському оптативі третьої особи, відповідний грецькому імперативу третьої особи: *anthan gakiusiaī sik silban manna, jaha swethis hlaivis matjai, jaha this stiklis drigkai* – та випробує себе кожен, та їсть свій хліб, та п'є свою воду [5: 232].

У значенні третьої особи імперативу можна встановити певний дейктичний елемент. Його форми вже не в сурядному зв'язку, а можуть стояти в умовно-потенційному періоді, побудованому по схемі «якщо це, то буде». Так побудовані девотивні і юридичні формули, перша частина якої трактує дію, друга – про наслідки. Такі вислови можуть зберігати надзвичайно архаїчну зовнішність. Тому представляє великий інтерес формула прокляття з древньохеттського напису пануючи Аннттаса: *ugaam segaam le kuiski ki tupri hullizzi kuizzat hullizzi kur Hatti estu* – та не пошкодить ніхто цей напис в майбутньому; хто пошкодить, ворогом міста Неси та буде (Зл.ед.ч..імператива). Головну (імперативну) частину можна охарактеризувати як модальне слідство з цільового; дієслово ж умовному реченні виражає дію, як передбачувальну, не пов'язану безпосередньо з дійсністю, але і не явно ірреальну, тобто ту, яку було нами позначено як неактуальну (недетерміновану). Його модус можна охарактеризувати як евентуальний, близький до ведичного кон'юнктиву [6: 123].

3 особа імперативу в латинській і грецькій маркірувалося афіксом *tod*, що відбувається, очевидно, з аблатива вказівного займенника *tod*. Ізоморфним суфіксом в латині позначений футуральний імператив другої особи. Його синтаксична особливість полягає в тому, що він з'являється в реченні тільки після іншого дієслова (завзвичай – презентного імперативу) і позначає подію, яка повинна відбутися вже після згаданої раніше: *tu epistulam hanc a me accipe atqui illam dato* (Plautus, Pseudol.647) ти цей лист у мене візьми і дай (потім) мені те. Тут дейктична опозиція підкреслена ближнім займенником при першому присудку і дальнім – при другому [5: 201].

Виведення К.Штрунка принципово вірне: імперативне закінчення *ш* (у латині) – *dhi* (у санскриті) і *tod* знаходяться в привативній тимчасовій опозиції. Ця опозиція виявляється перш за все як дейктична категорія [5: 209].

Флексії другої і третьої особи можуть бути ідентичними, оскільки ці особи протистоять першому як несуб'єктивні – суб'єктивному (Бенвеніст, Watkins, Schmalstieg, Erhart). По семантиці віддаленості від моменту мови друга особа футурального імперативу наближається до третьої, тому афікс *tod* можна вважати єдиною флексією, обслуговуючою другу і третю особу, і ізосемантичної флексії *tu*, у складі якої знаходяться дальній займенник.

У оптативі і третій особі імперативу існує помічена Е. Куриловичем схожість: вираз віддаленої від реальності дії. У слов. і балт. мовах залишки стародавнього оптатива придбали імперативне значення. Відмінність імперативу і оптатива полягає в тому, що останній здатний зливатися з кон'юнктивом і виражати простий залежний спосіб. Імператив третьої особи завжди зберігає своє значення дії нереального і не умовного. Отже, дейк-сис здатний розрізняти не тільки часи але і способи. Імператив указує на бажання мовця; у другій особі воно звернене до конкретної особи з можливою опозицією близькості-дальності; найбільш видалена від моменту мови третя особа імперативу, що виражається формою аблатива як відмінка віддалення або дальнім займенником [7: 112].

Імперативу другої особи, що має безпосередній адресат, протистоять імператив третьої особи, що не має безпосереднього адресата і що внаслідок цього не передбачає моментального виконання наказу. У свою чергу, він виявляється близький до футурального імперативу, в якому наказ також віддалений від виконання. Привативна опозиція між ближнім і дальнім імперативом може реалізуватися в плані виразу як опозиція нульового і «повного» афікса. Проте у багатьох випадках при імперативі другої особи також з'являється дейк-

тичний елемент, який вказує на близькість дії і результату. Він присутній факультативно; регулярність виявляє елемент *dhi* що приєднується до атематичних дієслів.

Таким чином, якнайдавнішою формою імператива є чиста основа. Імператив в з.і.є. мав такі форми:

Дійс.стан (темат.в.)

2ос.од. – *a* 2ос.мн. – *tad*

3ос.од. – *tad* (*tat*, *tod*) 3ос.мн. – *ntu*

Дійсн.стан (атемат.в.)

2ос.од – *dhi*

3ос.мн. – *a(e)ntu*, *antu*

Подвійне число: 3ос. – *tam*

2ос.од. середнього стану – *sva*

3ос.од. середнього стану –

При цьому, закінчення *dhi* – діалектне явище; утворилося воно, ймовірно, з частки, що приєдналася до чистої основи. Закінчення – *tod*, на загальну думку, утворилося з аблатива займенника *to*. Форми на *tu*, *ntu* К. Бругман пояснює як ін'юнктив з приєднаною часткою *u*. Форму другої особи множини Б. Дельбрюк пояснює як форму індикатива, що вживається в імперативному значенні, К. Бругман – як ін'юнктив за походженням. Показово, що чиста основа дієслова має значення імперативу другої особи однини і в тюркських мовах, монгольських, деяких угро-фінських, у ряді кавказьких мов (кабардино-черкеській, чеченській, табасаранській і ін.). Оскільки чиста основа з приєднанням займенникової форми *tod* мала значення не тільки другої особи, але і третього, можна думати, що сама по собі вона у функції імперативу спочатку не мала певного особистого значення.

Що ж до утворення, то він характеризується не суфіксами, а тільки відсутністю закінчення (або закінченнями вторинного походження). А.Мейє тому не включав його в систему способів, але це – крайність. За своїм значенням імператив є модальною категорією. А особливий спосіб утворення його говорить про те, що він утворився в іншу епоху, чим решта способів. Оскільки він виражався спочатку чистою основою, як і в деяких інших сім'ях мов, і оскільки він є єдиним способом, властивим також і хетській мові, можна думати, що імператив є якнайдавнішою модальною формою індоєвропейського дієслова.

Отже, форми імператива наступні:

1ос.мн. – ?

2ос.од. – Ø 2ос.мн. – *ntu*

3ос.од. – *-t* (*-ti*, *-to*, *-tu*) 3ос.мн. – *ntu*

Перспективи подальшого дослідження пов'язані зі встановленням структурних особливостей імперативу в германських і слов'янських мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левицкий В.В. Основы сравнительной морфологии германских языков. – Черновцы: Рута, 2004. – 127с.
2. Краснухин К.Г. Аспекты индоевропейской реконструкции: Акцентология. Морфология. Синтаксис. РАН ин-т языкознания. – М.: Языки слав. Культуры, 2004. – 456 с.

3. Савченко А.Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. – М.: Высшая школа, 1974. – 410с.
4. Фортунатов Ф.Ф. Сравнительная морфология индоевропейских языков. Т.3. – М.: Узд-во Акад. наук СССР, 1963. – 455с.
5. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Изд.4. – М.: UPSS, 2007. – 510с.
6. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык. – Л.: Наука, 1986. – 328с.
7. Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч.Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Тбилиси: Изд-во Тбилис.ун-та, 1984. – 387с.
8. Прокош Е. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Изд-во ин. лит., 1954. – 379с.
9. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.К. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1986. – 231с.

УДК 81' 366.56 (045)

Ясакова Н. Ю.
(Київ, Україна)

СТРУКТУРА І СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЧЕНЬ ІЗ ТИ-СУБ'ЄКТОМ

У статті розглянуто основні структурні типи та пов'язані з ними семантичні особливості речень із ти-суб'єктом.

Ключові слова: семантика, категорія персональності, ти-суб'єкт.

В статье рассматриваются основные структурные типы и связанные с ними семантические особенности предложений с ты-субъектом.

Ключевые слова: семантика, категория личности, ты-субъект.

The article deals with the main structural types and corresponding semantic peculiarities of the You-subject sentences.

Key words: semantics, category of personality, You-subject.

У сучасній лінгвістиці тлумачення мовних явищ здійснюють з нових позицій. Граматичну систему мови вивчають з погляду функціональної специфіки різнорівневих одиниць з урахуванням активної ролі учасників мовної комунікації. В українському мовознавстві з'явилися численні дослідження семантики, граматики, прагматики і стилістики мовних одиниць з огляду на їх функціональну єдність.

Функціональний підхід дозволяє по-новому трактувати граматичні категорії, вивчення яких залишається актуальним завданням сучасного мовознавства, оскільки «саме на ґрунті

категорій можна систематизувати мовні явища, відтворити граматичну організацію мови як цілісної системи, її параметри з урахуванням спрямованості всіх категорійних величин на реалізацію найважливіших функцій мови – комунікативної і когнітивної» [1: 1].

На особливу увагу заслуговує дослідження способів репрезентації базових смислів (універсальних семантичних категорій) через систему відповідних граматичних категорій у межах конкретної мови. Категорія персональності, яка характеризує учасників позначуваної ситуації по відношенню до учасників ситуації мовлення та конкретизує їх у просторі й часі, належить до універсальних. Ця категорія виступає складовою предикативності, може виражатися морфологічними, конструктивно-синтаксичними й інтонаційно-синтаксичними способами. Як справедливо зауважує Г. О. Золотова, «синтаксична категорія особи не тільки ширша морфологічної категорії дієслівної особи, вона піднімається над морфологічними і синтаксичними відмінностями дієслівних і недієслівних типів речень, прямих і опосередкованих способів позначення суб'єкта, над традиційним протиставленням особових і безособових форм» [2: 110]. В українському мовознавстві складові категорії персональності в структурі простого речення і їхня вербалізація ще не були об'єктом спеціального дослідження, хоча окремі аспекти розглядалися в працях І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, О. В. Китиці, М. В. Мірченка, М. Я. Плющ, Л. Г. Погиби, М. С. Скаба та ін.

У структурі категорії персональності друга особа (адресат мовлення) протиставлена першій (мовцю), а також третій особі, що перебуває за межами комунікативної ситуації. Оскільки семантика особи тісно взаємодіє зі значенням числа, категорія персональності складається зі значень І, II і III особи однини та множини, отже, має шестинумеральну структуру. Відповідно особова парадигма речення складається з шести компонентів: *Я люблю музику – Ти любиш музику – Він (вона, воно) любить музику – Ми любимо музику – Ви любите музику – Вони люблять музику*. Повну особову парадигму мають речення з суб'єктом-особою, натомість конструкції, де суб'єктом виступає не особа, можуть мати тільки два різновиди зі значенням третьої особи.

Водночас як одну систему можна розглядати низку речень, які зазнають структурних трансформацій, зберігаючи певний персональний статус суб'єкта. В такому разі розгляд речення спрямований від семантики до структури, набору і комбінації компонентів, які утворюють певне значення. Саме такий підхід є продуктивним у дослідженні засобів вираження й модифікації персональної семантики речення, зокрема персонального статусу суб'єкта. Для ґрунтовного вивчення категорії персональності необхідним є розгляд усіх структурних, семантичних та комунікативних варіантів речень з суб'єктом одного персонального типу.

Мета нашої статті – з'ясувати коло мовних засобів на позначення ти-суб'єкта і встановити типологію конструкцій із ним.

На персональну віднесеність суб'єкта речення може вказувати семантика суб'єктної синтаксеми та семантика і граматична форма предиката. На формально-граматичному рівні речення із ти-суб'єктом можуть мати двоскладну й односкладну структуру. У двоскладному реченні на співрозмовника як носія предикативної ознаки вказує спеціалізований займенник у функції підмета, а формально-граматична й семантична

структура речення є симетричними. Суб'єктна синтаксема може виступати єдиним показником персональної належності суб'єкта, якщо предикат не має морфологічних показників значення особи: виражений іменною частиною мови, дієсловом у формі інфінітива, минулого часу дійсного способу, умовного способу, наприклад: – *Ти – моя друга війна* (В. Слапчук); *Усе, що ти уже забув, ще вітер пам'ятає...* (Г. Чубач); – *Ти – дрібний слуга дракона* (Б. Антоненко-Давидович); *Я слухав, як ти грав пастораль Моцарта...* (В. Шевчук). Якщо дієслово-присудок має особову форму, семантику персональності виражають і суб'єктна, і предикатна синтаксеми, наприклад: *Ти ще не знаєш, що таке розлючена жінка!* (В. Шевчук); – *Ти справді хочеш курити?* (Б. Антоненко-Давидович); – *Покинь мені зараз... Ти хочеш нас посиротити?! – плакала молодиця* (М. Коцюбинський). Уживання займенникового іменника при тотожній формі особового дієслова акцентує персональну семантику і може бути зумовлене стилістично. Зокрема, може підкреслювати зіставлення, протиставлення мовця і адресата мовлення, наприклад: *Ти зароблятимеш гроші у сахарні, а я прястиму собі й людям за плату...* (І. Нечуй-Левицький); *...Ти виглядаєш іншого вже літа, а я, печальний, в цьому ще мовчу...* (М. Вінграновський). Хоча у двоскладних реченнях виразно виявляється предикативний характер категорії персональності, такі випадки, за словами І. Д. Чаплигіної, складно визнати частотними для мовленнєвого спілкування, оскільки прагнення лаконічності в акті комунікації призводить до економії мовних засобів і виключення з речення одного з синтаксичних засобів, що дублюють значення, яке дослідниця називає адресованим [3: 33–34].

Двоскладними неповними реченнями із ти-суб'єктом можна вважати такі, де вербалізовано тільки предикат, що дає якісну оцінку особи співрозмовника, наприклад: *Бунтарка! Безбожниця! Гайдамака!* (І. Кочерга); Персональну належність суб'єкта встановлюємо завдяки інтонації й ситуації мовлення. Такі речення, які часто вживають в діалогічному мовленні, не можна зарахувати до односкладних конструкцій, вважаючи, що словесно вираженою є суб'єктна синтаксема, яка співвідноситься з третьою особою.

Значну кількість речень із ти-суб'єктом традиційно вважають односкладними, оскільки підмет у таких реченнях лексично не виражений. І. Р. Вихованець розглядає такі конструкції як двоскладні з нульовим підметом, який зумовлений позиційною структурою двоскладного речення і закріплений у синтаксичній системі мови [4: 218]. Подібної думки дотримуються Т. В. Булигіна і О. Д. Шмельов, які вважають, що підметом «означено-особових» речень виступають нульові варіанти займенників першої та другої особи [5: 321]. У таких конструкціях предикатна синтаксема надає інформацію не тільки про характер предикативної ознаки, але й її суб'єкт, семантика персональності виражається особовою флексією дієслова, наприклад: *Посидь же за воротами, а я піду ладнати обідати* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Питиєш чай? – спитала, зайшовши, мама* (В. Шевчук). Персональна належність суб'єкта у таких реченнях менш виразна, ніж у конструкціях, де значення другої особи експліковано суб'єктною синтаксемою. Персональна семантика не має окремого спеціалізованого показника, виражається напівлатентно, через морфологічну форму дієслова, яка виступає носієм цілої низки граматичних значень, зокрема й значення особи.

До кола мовних засобів, які вживають на позначення ти-суб'єкта, належить також іменник у формі кличного відмінка. Проте він має значення суб'єкта тільки у спонукаль-

них реченнях, коли дієслівний предикат ужито у формі другої особи, яка чітко вказує на персональну належність суб'єкта, наприклад: – *Миколо, забудь свою жінку!* (І. Нечуй-Левицький); – *Людю, готуй уроки, – гриміла тітка* (В. Шевчук). За словами М. Я. Плющ, координація форм дієслова з кличним відмінком іменника завжди проглядається через призму предикативних відношень, тобто предикативного зв'язку ти-, ви-суб'єкта з дієсловом-предикатом, який відносить вислів я-суб'єкта до другої особи [6: 27]. Ця синтаксема, що є «конденсатом згорнутого речення» [7: 140], на формально-синтаксичному рівні не виявляє чіткої залежності від присудка, однак семантично особливо пов'язана з предикатом. Вокатив має специфічну семантику потенційного суб'єкта бажаної дії, характеризується поєднанням значень суб'єкта й адресата. У конструкціях з дієсловом у наказовому способі кличний, на думку І. Р. Вихованця, виконує функцію підмета, набуваючи адресатно-суб'єктного значення під впливом семантики імператива, проте все-таки не досягає виразності семантико-синтаксичної суб'єктної позиції, яка характерна для називного відмінка [7: 140].

Вокатив може вживатись у реченнях водночас із займенником **ти**, який виконує функцію підмета, наприклад: – *А ти, Марусю, чом нічого не купиш?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Ти розумно говориш, Марто Сидорівно!* (І. Нечуй-Левицький); – *А ти, хохле, катай до Тули!* (І. Нечуй-Левицький). Вокатив у таких випадках дублює семантику другої особи, яку виражають займенниковий суб'єкт і дієслівний предикат, значення адресата увиразнюється, а семантика потенційного суб'єкта в імперативних реченнях відступає на другий план. Іменник у кличному відмінку виконує особливу апелятивну функцію, а займенник у формі називного відмінка репрезентативну. На думку М. С. Скаба, загалом у категорії відмінка варто протиставляти відмінок апеляції – кличний відмінок усім іншим відмінкам репрезентації [8: 24].

Отже, на відміну від спеціалізованого займенника **ти**, іменник у кличному відмінку не може самостійно виражати значення ти-суб'єкта. Основним засобом експлікації персональної належності суб'єкта виступає предикатна синтаксема, а вокатив конкретизує граматичне значення особи дієслова через номінацію суб'єкта і виконує функцію апеляції.

Загалом семантика імператива передбачає стосунок до другої особи. Безпосереднє спонування до дії можливе лише щодо співбесідника, другої особи, адже акт волевиявлення є двоспрямованим, передбачає обов'язкову наявність мовця, який виступає ініціатором спонування, і слухача, на якого спрямовані комунікативні дії адресанта і який є суб'єктом дії-спонування [9: 5]. І. Д. Чаплигіна зазначає, що основною формою наказового способу виступає дієслово у формі другої особи, коли прагматичний, семантичний і функціональний зміст імператива як граматичної одиниці збігаються [3: 126]. На думку М. С. Скаба, саме форми другої особи та першої особи множини є власне імперативом, а так звані аналітичні імперативні форми першої особи однини та третьої особи не повинні включатися до парадигми імператива [8: 24].

У разі спонування адресата мовлення до сумісної дії разом із мовцем, коли присудок виражений дієсловом у першій особі множини, одним із потенційних суб'єктів бажаної дії виступає саме друга особа, наприклад: – *Тепер, любий зятю, навідаймось лишень до коней та оглядьмо, чи заклали за драбини сіно. Видаймо коням обрік та нагодуймо наймитів, – сказав Масюк* (І. Нечуй-Левицький). У таких реченнях спонування стосу-

ється співрозмовника (другої особи), а потенційних суб'єктів декілька: мовець і адресат (адресати) мовлення. Оскільки мовець указує на себе як потенційного виконавця дії, спонукання не сприймається як категоричне, а відмова від виконання дії виглядала б некоректно.

Спонукальні речення зі значенням сумісної дії часто вживають як заклики, коли адресатами мовлення виступає значна кількість людей. Уживання першої особи замість другої допомагає уникнути протиставлення мовця й аудиторії, наприклад: *Бережімо ліс*. Спонукування до сумісної дії вказує на те, що мовець сприймає себе як частину аудиторії, одного з потенційних суб'єктів. У разі уживання другої особи (*Бережіть ліс*) висловлювання можна трактувати так: *Я бережу ліс, а ви ні, і вам слід змінити свої дії*.

За спостереженнями К. Г. Городенської, зі спонукальним значенням можуть уживатися форми минулого часу доконаного виду дієслів односпрямованого руху з префіксом **по-** (*пішли, побігли, поїхали* і под.) та дієслова на зразок *почали, підняли, штовхнули*, наприклад: – *Погнали до картопліща, – каже Палажечка* (Г. Тютюнник), – *Підняли! Скомандував майстер* [10: 260]. Особова й імперативна семантика у таких випадках не виражена окремою спеціалізованою морфемою, проте речення мають імперативний характер. Суб'єктом можуть виступати перша й друга особа разом або кілька співрозмовників, отже, точний персональний статус суб'єкта можна встановити лише з огляду на ситуацію мовлення, проте у будь-якому разі наявність імперативного значення свідчити-ме, що одним із суб'єктів є друга особа.

Для пом'якшеного спонукування, пропозиції виконати названу дію уживають першу особу множини замість другої з дієсловом в індикативі. Наприклад, продавець, рекламуючи товар, може говорити: *Купуємо тиріжки!, Купуємо зошити!* На формально-граматичному рівні значення другої особи і спонукальна семантика не експлікуються, вони встановлюються лише з огляду на обставини спілкування й інтонацію висловлювання. По суті значення першої особи є фіктивним, потенційним суб'єктом дії виступає тільки друга особа. Уживання першої особи замість другої покликане збільшити довіру покупця до продавця, оскільки вони маркуються як члени однієї спільноти, а відсутність спеціалізованої імперативної форми дієслова допомагає уникнути ефекту нав'язування власної волі, а отже, нав'язування товару.

У спонукальних реченнях предикат може словесно не виражатись, однак про його семантику, зокрема й імперативне значення, свідчить семантика наявних синтаксем і відповідна інтонація висловлювання. Семантичні компоненти у таких структурах виражаються не дискретно (окремими спеціалізованими синтаксемами), а комплексно, загальний зміст речення формується завдяки взаємодії експліцитних та імпліцитних значень. У таких реченнях персональний статус суб'єкта виражається опосередковано. Про те, що потенційним суб'єктом виступає друга особа, адресат мовлення, свідчить інтонаційне оформлення й наявні об'єктні чи адвербіальні синтаксеми, наприклад: – *Вперед! За мною!* (В. Малик); – *До зброї!* – *скомандував Шурабура до козаків охорони, що спали у вагоні* (Б. Антоненко-Давидович). У спонукальних реченнях із невербалізованим предикатом потенційного суб'єкта дії може називати вокатив, наприклад: – *Ану, сину, ціпом батька по лисині, – загукали молотники, сміючись* (І. Нечуй-Левицький). **О д и н з м о л о д і**. *Пані Копчинська, будь ласка, ще дві пляшки молдавського* (І. Кочерга); – *Маню, качалку!*

– *скрикнула вона* [Гармашиха] (В. Шевчук). Хоча предикат у подібних реченнях не вербалізовано, не можна вважати, що вокатив самостійно виконує функцію ти-суб'єкта, вона реалізується тільки через взаємодію зі спонукальною модальністю висловлювання.

Друга особа виступає суб'єктом і в спонукальних реченнях, де присудок виражений інфінітивом: *Встати!* – *крикнув командир. – вперед!!!* (О. Довженко); – *Не спати! Встати й пройтись по камері, інакше – карцер!* (Б. Антоненко-Давидович). Персональний статус суб'єкта у реченнях такого типу встановлюється лише завдяки спонукальній модальності, однак такі речення не можна вважати імперсональними або безсуб'єктними тільки тому, що дієслово-присудок не має формальних показників морфологічної категорії особи.

Як бачимо, спонукальні речення становлять значну частину структур із ти-суб'єктом. Різноманітні способи вираження персональної віднесеності суб'єкта у спонукальних реченнях зумовлені залежністю семантико-синтаксичної структури таких речень від різноманітних прагматичних намірів мовця та умов комунікації.

Друга особа виступає суб'єктом і в деяких так званих безособових реченнях, наприклад: – *І хочеться тобі марно час гаять, здоров'я запагублюють!* (І. Нечуй-Левицький); – *Я розумію, тобі соромно за мене, – пробурмотів я* (В. Шевчук); – *Тобі було недобре зі мною?* (В. Шевчук). У таких реченнях предикат не вказує на персональну належність суб'єкта, носієм персонального значення виступає тільки суб'єктна синтаксема, яка виражена займенником у давальному або знахідному відмінку, що засвідчує пасивність суб'єкта, його нездатність упливати на свій стан. На відміну від спонукальних речень, де суб'єкт мислиться насамперед як активний діяч, у безособових реченнях провідним виступає значення деагенсивності. Отже, таким реченням властива несиметричність формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури, вони мають специфічну семантику. Друга особа виступає суб'єктом неконтрольованого стану, водночас судження про його характер висловлює мовець (перша особа). Він робить висновок, базуючись на зовнішніх ознаках, тому такі структури семантично не є тотожними до подібних речень із першою особою (*Мені хочеться; Мені сумно*), які є констатацією певного стану. Зауважимо, що друга особа дуже часто виступає суб'єктом у питальних висловлюваннях, які покликані з'ясувати характер внутрішнього стану співрозмовника, причину його дій тощо, наприклад: – *Чи бачиш, Ольго, наш інститут?* – *спитала Катерина*; – *Розкажи мені, Василю Петровичу! Що ти думаєш і пишеш?* – *спитала раз Степанида...* (І. Нечуй-Левицький); – *Скажи мені, Олександро, де ти живеш?* – *спитав Іван* (М. Коцюбинський). Побудова таких речень із я-суб'єктом часто не можлива, є порушенням норми.

Суб'єктні синтаксеми різної персональної належності виявляють відмінності щодо сполучуваності з предикатами різної семантики. Із ти-суб'єктом поєднуються переважно предикати, що позначають дії та стани людей, інших істот. Перенесення ознак адресата мовлення на не осіб, неістот є поширеним явищем у поетичному мовленні, наприклад: *Сеньйорито акаціє, добрий вечір* (М. Вінграновський). Якщо мовлення спрямоване до неістоти, комунікативний акт має односпрямований характер, є певно мірою імітацією. Водночас можливість такого уживання може свідчити про архаїчні риси свідомості носіїв мови, які сприймають навколишні предмети і явища як одухотворені, подібні до людини. Друга особа виступає суб'єктом речення не тільки тоді, коли співрозмовник є повноцінним учасником діалогу, тобто, потенційно може стати мовцем. Речення із ти-суб'єктом є характерною

рисую голосінь за померлим, наприклад: *На кого ж ти нас покинула?... Узяла наші радости з собою; хто нас буде веселити такою добрiстю, як ти?...<...> Не повеселила ти нас, живучи з своїм Василем!* (Г. Квітка-Основ'яненко). Мовець може звертатися до померлих близьких як до співрозмовників у другій особі не тільки під час поховального обряду, але й пізніше, протягом життя, наприклад: *«Ой мамо моя, доле моя! Нащо ж ти мене такою малою покинула?» – було думаю я* (І. Нечуй-Левицький); *О Руслане Прекрасний, говорив ти, як віджасную твою засибель, брате мій?!* (Ю. Андрухович). В останньому реченні мовець уживає займенник **ти** на позначення і себе, і уявного співрозмовника.

Випадки, коли мовець говорить по себе у другій особі, ніби відсторонюючись, є різнотипними і свідчать про те, що себе людина сприймає через призму стосунків з іншими людьми. Хоча мовець може уживати на позначення самого себе займенник **ти**, звертатися до себе, це ще не означає, що він утратив цілісність особистості. Людина намагається оцінити власні дії, риси характеру, зіставити їх із прийнятими в певному соціумі. Уживання **ти** замість **я** часто супроводжуються додатковими семантичними відтінками. Наприклад, якщо дієслово вжите у наказовій формі, підкреслюється вимушеність дії суб'єкта. Мовець ніби дивиться на себе з позицій того, хто змушує його виконувати названу дію, підкреслює свою залежність, розбіжність між бажаннями й реальністю, наприклад: *– Старий зачинить двері на всі засуви, а ти стій, як дурна, і стукай. Мені це починає набридати!* (В. Шевчук). У таких випадках займенник **ти** виконує вторинну функцію, фактично суб'єктом дії або стану виступає перша особа.

Очевидно, через те, що мовець здатний сприймати себе не тільки як суб'єкта думки й мовлення, але й як адресата мовлення, саме друга особа найчастіше виступає суб'єктом у реченнях із узагальненим значенням. Ти виступає тим своєрідним пунктом, який здатний поєднати спільні риси мовця й інших осіб. Речення з ти-суб'єктом можуть мати узагальнено-особове значення, якщо вказують на повторювану, звичну ситуацію, суб'єктом якої може бути великий клас осіб, зокрема й мовець, наприклад: *Ти довбав камінь, камінь довбав тебе, ти вбивав звіра, звір убивав тебе – все крутилось у колі примітивних захоплень та понять* (В. Шевчук) Уживання першої та третьої особи у реченнях із генеративною семантикою можливе, однак в українській мові значно менш поширене.

Хоча адресат мовлення є безпосереднім учасником спілкування, його роль суттєво відрізняється від ролі мовця, отже, й семантика другої особи, перебуваючи в одній площині з першою, суттєво від неї відрізняється. За словами Б. А. Успенського, **ти** позначає потенційного мовця в актуальному дискурсі, на відміну від **я**, що вказує на актуального мовця в актуальному дискурсі [11: 17]. На спосіб позначення співбесідника як суб'єкта дії впливають численні фактори, пов'язані з умовами комунікації, соціальним статусом співрозмовників, ступенем їх знайомства, настановою мовця. Наприклад, замість займенника **ти** може вживатися множинна форми **ви**, хоча реальним чи потенційним суб'єктом речення виступає одна особа.

У вираженні персонального статусу суб'єкта бере участь і суб'єктна, і предикатна синтаксеми, інколи ідентифікація суб'єкта можлива тільки з огляду на семантику й граматичну форму предиката. Спеціалізованими показниками другої особи виступають відповідні займенники і форми дієслів. Водночас те, що предикативна ознака при-

писується співрозмовнику, може виражатись у реченні за межами граматичних форм особи. На належність предикативної ознаки другій особі може вказувати вокатив, імперативна модальність тощо. На формально-граматичному рівні речення із ти-суб'єктом можуть бути двоскладними й односкладними, а персональний статус суб'єкта може бути чітко експлікованим або латентним, напівлатентним, більшою або меншою мірою залежним від контексту, ситуації спілкування. Різноманітні способи синтаксичного вираження другої особи, особливо пов'язаність з імперативною семантикою та значенням узагальнення, очевидно, засвідчують концептуальні відмінності між першою, другою і третьою особою, які є взаємопов'язаними і протиставленими водночас.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук. – К., 2002. – 35 с.
2. Золотова Г. А. Категория лица в синтаксическом аспекте // Исследование по славянской филологии: Сборник, посвященный памяти академика В. В. Виноградова. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1974. – С. 109 – 116.
3. Чаплыгина И. Д. Средства адресованности: Ты категория в современном русском языке: монография. – М.: МПУ, 2001. – 270 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Булыгина Т. В., Шмелёв А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
6. Плющ М. Я. Категория падежа в семантико-синтаксической структуре предложения: Автореф. дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук. – К., 1983. – 48 с.
7. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 232 с.
8. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук. – К., 2002. – 43 с.
9. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 2001. – 21 с.
10. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
11. Успенский Б. А. Ego Loguens: Язык и коммуникационное пространство. – М.: Рос-сийск. гос. гуманитар. ун-т, 2007. – 320 с.

НЕДИСКРЕТНИЙ МЕДИЧНИЙ ДИСКУРС В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

У статті йдеться про вплив статусно-рольових та ситуативних чинників на формування недискретного медичного дискурсу в умовах екстремальних ситуацій.

Ключові слова: дискурс, недискретний, статус, ситуація, медичний, вербалізація, комунікація, екстремальний.

В статье речь идет о влиянии статусно-ролевых и ситуативных факторов на формирование недискретного медицинского дискурса в условиях экстремальных ситуаций.

Ключевые слова: дискурс, недискретный, статус, ситуация, медицинский, вербализация, коммуникация, экстремальный.

In the article the question is about influencing of statusno-rolevikh and factors of situations on forming of undiscrete medical diskursu in the conditions of extreme situations.

Key words: diskurs, undiscrete, status, situation, is medical, verbalizatsiya, communication, extreme.

Визначальною рисою недискретного дискурсу є однорідність (неперервність, суцільність) міжособистісного спілкування учасників комунікації в ситуаціях фахової взаємодії.

Недискретний медичний дискурс – це діалоги лікарів на професійні теми, безпосередньо пов'язані із поточними проблемами лікувального процесу. Тому визначальною рисою цього типу дискурсу є те, що він діє між представниками однієї мовленнєвої категорії, об'єднаної за ознакою професійної приналежності.

Недискретний медичний дискурс присутній у різноманітних видах професійної комунікації медичних працівників як важливий складник їхньої фахової діяльності. Цей вид дискурсу практично не описаний у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Автори праць, присвячених дослідженню медичного дискурсу: Бейлінсон 2003 [1], Юкало 2003 [9], Барсукова 2007 [2], Жура 2008 [4], Міллз 2007 [7] – зосереджуються на комунікації між лікарем та пацієнтом, залишаючи поза своєю увагою діалоги між медичними працівниками. Таке звуження кола досліджуваних мовних явищ видається неправомірним, оскільки призводить до однобічного висвітлення проблеми. Спілкування між фахівцями-медиками докорінно відрізняється від спілкування лікаря з пацієнтом, має свою специфіку і, на нашу думку, найбільшою мірою розкриває особливості фахового медичного дискурсу та характеризує лікаря як мовну особистість. Тому комплексний опис медичного дискурсу передбачає дослідження мовного вираження особливостей комунікації між фахівцями-колегами.

Основна площина реалізації недискретного (суцільного) медичного дискурсу – це діалоги лікарів в різних ситуаціях фахової взаємодії, з-поміж яких особливо вирізняються такі, що носять екстремальний характер: операції, пологи, імплантації органів тощо

Умови екстремальної ситуації в діяльності лікаря потребують злагодженої роботи всіх членів оперативної бригади, тому корпоративний чинник за таких умов набуває особливого значення, а **корпоративно-координаційна** стратегія є визначальною, сприяючи гармонійній та ефективній взаємодії комунікантів.

На забезпечення реалізації згаданої стратегії спрямовані тактики, які за характером свого основного призначення можуть бути номіновані як **констатаційна, креативна, волюнтативна**.

Констатаційна тактика спрямована на фіксування назви анатомічних органів або елементів організму пацієнта, які стають доступними для візуалізації внаслідок оперативного втручання. Для реалізації цієї тактики лікарі активно вживають розповідні речення:

Лікар 1 (Л 1): Стаavimo ранорозширювач.

Лікар 2 (Л 2): ***Аорта***.

Лікар 1 (Л 1): Робимо розріз.

Лікар 2 (Л 2): ***Мітральний клапан***.

Подібні речення є формально неповними. Неповні речення неодноразово ставали об'єктом уваги дослідників синтаксису. Існують різні погляди щодо статусу неповних речень у синтаксичній системі мови.

На думку І.Р. Вихованця, «неповні речення – це речення з частковою реалізацією їх структурних схем, тобто речення з пропущеними членами, необхідність яких зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю окремих членів і зв'язком із наявними в реченні членами» [3: 103]. Неповнота, або еліipsis, виступає способом імпліцитного передавання інформації. Оскільки еліipsis пов'язаний з компресією засобів вираження мови, то він є актуальним для постійно мінливих соціо-дискурсивних умов спілкування. До таких умов комунікації належить і дискурс лікарів під час оперативних втручань, пологів, коли існують значні обмеження в часі та на перший план виходить терміновість у передаванні інформації. Використання неповних конструкцій пов'язане із ситуацією, контекстом, фоновими знаннями, імплікацією. Імплікація базується на прагненні мовця до економії мовних ресурсів при фокусуванні уваги на новій інформації, що дозволяє максимально спростувати й стискати висловлення. Саме в таких умовах набувають активності у вживанні неповні речення, які «надають мовленню невимушеності, гнучкості та природного звучання, сприяють виділенню комунікативного центру висловлення» [3: 103].

Традиційно виділяють три типи неповних речень: контекстуально неповні, ситуативно неповні та еліптичні [8: 273–275]. Дворівневий варіант типології неповних речень подає І.Р. Вихованець [3]. Відповідно до різного співвідношення формальних і семантичних ознак учений виділяє: 1) речення формально і семантично неповні, з-поміж яких виокремлює ситуативні, представлені в усному мовленні, та контекстуальні, що функціонують у писемному мовленні; 2) речення формально неповні, але семантично повні (еліптичні речення). За цією класифікацією, аналізовані речення, вживані лікарями в діалогах недискретного медичного дискурсу під час оперативних втручань, можна кваліфікувати як ситуативно неповні.

Як слушно зауважує В.В. Коломийцева, ситуативно неповне речення «реалізується завдяки потужному арсеналу екстралінгвістичних факторів, таких як жест, погляд, вираз обличчя тощо, і стає зрозумілим не у власне мовленнєвому, а в побутовому

контексті – ситуації» [6: 192]. Отже, завдяки використанню ситуативно наповних речень створюється ефект конденсації думки.

Дослідження недискретного медичного дискурсу засвідчує, що подібні конструкції є досить продуктивним засобом спілкування у професійних ситуаціях, які, з одного боку, потребують злагодженої та відповідальної роботи колективу в умовах часового обмеження, а з іншого боку є часто повторюваними і внаслідок цього позначеними однотипністю комунікативних завдань та мовних засобів їх досягнення. Саме повторюваність ситуації формує певну стандартизованість синтаксичних моделей, використовуваних для висловлень, що підкріплюється зосередженістю уваги учасників комунікації на одній і тій же ділянці організму, яка піддається оперативному втручанню.

За структурою це неповні речення з наявним підметом та пропущеним присудком, який має значення наявності, присутності предмета в певній ділянці та його доступності для візуалізації: Тут є (знаходиться) аорта. Тут є (знаходиться) мітральний клапан. Пропущена позиція присудка запрограмована семантико-синтаксичною структурою речення і відтворюється в свідомості комунікантів. За цими ознаками речення може бути кваліфіковане як двоскладне неповне. Таке речення функціонує в умовах діалогу і являє собою реакцію одного із учасників комунікації на репліку співрозмовника, який вербально фіксує свої дії. Практично в усіх зафіксованих нами випадках ці дії зумовлені процесом розрізу тканин, розтину органів чи використанням різноманітних інструментальних пристосувань, які уможливають чи полегшують доступ до об'єкта спостереження або його візуалізацію:

Л 1: *Робимо розтин.*

Л 2: Міжшлункочкова перегородка.

Л 1: *Ставимо черевне дзеркало.*

Л 2: Підчервне сплетіння.

Після виконання дії одним із комунікантів другий може констатувати наявність та візуалізацію в певній ділянці органа чи елемента анатомічної структури, що вербалізується формою неповного двоскладного речення із семантикою буття.

Поза ситуацією оперативного втручання речення з вербалізованою позицією називного відмінка можуть бути інтерпретовані в іншому (за семантико-граматичними ознаками) аспекті. Так, наприклад, можливий контекст, у якому подібне речення має ознаки односкладного номінативного речення: Я розглядаю анатомічний атлас! *Аорта. Мітральний клапан.* На відміну від двоскладних неповних, що функціонують в умовах відповідної ситуації, односкладні номінативні речення завжди стилістично марковані, вони функціонують в умовах монологу і не потребують текстової або ситуативної підтримки для забезпечення їх семантичної повноцінності. Попередній контекст лише зумовлює появу предмета мовлення, який є змістом номінативного речення.

Переважає більшість аналізованих неповних речень є непоширеними, що пояснюється необхідністю стислого подання інформації. Зрідка трапляються речення з поширювачем локальної семантики у разі потреби точно вказати локалізацію візуалізованого органа:

Л 1: Обстежуємо черевну порожнину.

Л 2: *З правого боку* шлункова брижа.

Оскільки завжди існує загроза різних ушкоджень під час оперативних втручань, досить часто розповідним реченням, що фіксують візуалізацію органа, передують заклик до

уваги та обережності: 1) **Обережно!** Легенева артерія! 2) **Обережно!** Пуповина! 3) **Увага!** Сечовід!

Констатаційна тактика виявляє себе також у тому, що лікар-хірург фіксує (констатує) певні симптоми, особливості стану пацієнта, перебігу хвороби чи оперативного втручання. Для реалізації констатаційної тактики використовують неповні речення з вербалізованим підметом, що передають семантику буття, наявності: Починаємо. Ставимо ранорозширювач. Обстежуємо ділянку лівої легені. **Гематома.** У подібних випадках підмет часто виражений віддієсловним чи відад'єктивним іменником: Обстежуємо черевну порожнину. Правий, лівий фланги. **Виразка** цибулини дванадцятипалої кишки. **Спайки. Деформація.** Працюємо за планом. Під'єднуємо електроди. Чекаємо. **Фібриляція.** Вмикаємо дефібрилятор.

Констатації підлягає також послідовність дій лікаря-хірурга, мовним вираженням якої є означено-особові речення, що можуть мати неповну структуру: Обстежуємо черевну порожнину. **Правий, лівий фланги.** Імобілізуємо шлунок. **Спочатку малий сальник.** Практично в усіх подібних випадках пропущеною є позиція головного члена речення, який легко відтворюється з попереднього контексту: **Обстежуємо** правий, лівий фланги. **Імобілізуємо** спочатку малий сальник. Використання неповних речень передає прагнення комунікантів до економії мовних засобів та стислого викладу міркувань, що свідчить як про максимальну зібраність та мобільність, так і про креативність підходу лікаря до виконання своїх професійних дій в екстремальних умовах оперативного втручання.

Реалізуючи констатаційну тактику за допомогою розповідних речень, лікар також фіксує зміни в стані оперованого, які є актуальними для продовження роботи, її коригування, прийняття необхідних рішень:

Л 1: Тиск?

Л 2: **Тиск 110 на 60.**

Л 1: Пульс?

Л 2: **Пульс 58.**

Такі речення переважно є відповідями на запитання партнера по комунікації, хоча трапляються й самостійні, висловлені з власної ініціативи репліки стосовно стану пацієнта:

Л 1: Бачу пристойний коронарний кровообіг. Розпочинаємо масаж.

Л 2: **Пульс 120.**

У таких ситуаціях лікар зазвичай вживає як двоскладні повні речення, так і речення з пропущеним підметом:

Л 1: Відключаємо електроди. Температура?

Л 2: **37,1 градуса.**

Особливістю медичного дискурсу під час оперативних втручань є номінація лікарями-хірургами виконуваних ними дій. Як відомо, оперативні втручання, пологи, маніпуляції здебільшого проводяться за розробленими загальноприйнятими методиками, опис яких нагадує інструкцію виконання послідовних дій. Виконуючи положення такої інструкції, лікар-хірург зобов'язаний проговорювати свої дії та в разі необхідності коментувати їх. Таке проговорювання також є реалізацією констатаційної тактики за допомогою розповідних речень: Починаємо. Розтинаємо грудну порожнину. Перетискаємо судини. Підключаємо апарат штучного кровообігу. Затискаємо аорту. Чекаємо п'ять хвилин. Вимірюємо артеріальний тиск.

Така форма роботи зумовлена необхідністю забезпечити взаємодію та взаємоконтроль між членами операційної бригади. Практично в усіх проаналізованих діалогах в репліках-висловленнях лікарів спостерігаємо наявність односкладних означено-особових речень, головний член яких виражений дієсловом теперішнього часу 1-ої особи множини: **Обробляємо** операційне поле. **Обстежуємо** черевну порожнину. **Імобілізуємо** шлунок. **Накладаємо** сиро-сирозні шви. **Робимо** Броунівський анастомоз.

Форма дієслівного присудка в подібних реченнях не лише відповідає особливостям медичного дискурсу в умовах екстремальної ситуації, а й актуалізує наявність такого чинника, як колегіальність. Так, форма множини презентує дії одного лікаря-хірурга (зрозуміло, що під час операції, яка передбачає чіткий розподіл функцій, названі дії виконує одна особа) як сумісність дій кількох партнерів: Вводимо дитилін. Коагулюємо судини. Ставимо черевне дзеркало. Уживання форми множини дієслова створює ефект знеосіблення виконавця дії. Подібний ефект від уживання форми множини можна зустріти в писемних текстах офіційно-ділового (Просимо Вас, Повідомляємо, Надсилаємо, Запрошуємо в одноосібно підписаних документах) та наукового (Ми вважаємо, ми розглядаємо в наукових працях, написаних одним автором) стилів мовлення. Уживання такої форми множини дієслова, кваліфікованої академіком В.В. Виноградовим як «ми скромності», дозволяє посилити вагомість корпоративного чинника.

Під час оперативного втручання актуальною є **креативна тактика**, що полягає у формулюванні завдання, яке повинні виконати хірурги на певному етапі операції. Речення номінує наступну дію, яку належить, за обраною методикою, виконати хірургам:

Л 1: Затискаємо аорту.

Л 2: Так, затиснув.

Л 1: **Стимуляція лівого передсердя.**

В аналізованих реченнях позицію головного члена завжди виконує віддієслівний іменник:

Л 1: Йдемо далі. Перевірте електросос.

Л 2: Усе зроблено.

Л 3: **Імобілізація** великої кривизни.

Л 1: Затиснули аорту?

Л 2: Так, затиснули.

Л 3: **Ампутація серця.**

У проаналізованому матеріалі подібні речення знаходимо лише в діалогах, що відбуваються під час оперативних втручань. Зрозуміло, що такі ситуації диктують певні особливості спілкування, спрямовані на забезпечення чіткості в поданні інформації (розпоряджень) та вимагають лаконічності. Лікар прагне одним реченням назвати певний закінчений цикл дій, які він буде виконувати разом зі своїми колегами та помічниками, тобто всіма учасниками полілогу. З метою економії мовних засобів він пропускає неактуальні для нього синтаксичні позиції, висловлюючись за допомогою неповного речення. Внаслідок повторюваності ситуацій та їх передбачуваності схемою оперативного втручання забезпечується семантична повноцінність подібних речень. Тому такі речення можемо вважати ситуативно неповними. Зміст подібних висловлень у розгорнутому вигляді може бути поданий як такий: Далі буде виконана ампутація серця. У таких речен-

нях вербалізованою є позиція називного відмінка, а пропущеною – позиція присудка. Це дає підстави кваліфікувати подібні речення як двоскладні неповні. Відповідність запропонованої трансформації підтверджується тим, що в подібних ситуаціях також використовують речення з вербалізованим головним членом:

Л 1: Працюємо за планом. Ставимо черевне дзеркало.

Л 2: Готово.

Л 1: *Імобілізуємо шлунок.*

Речення з вербалізованим головним членом у досліджуваному матеріалі практично в усіх випадках відзначаються стислістю, в них наявний, крім головного члена, тільки поширювач об'єктного значення. Такі речення завжди функціонують у формі теперішнього часу, хоч інформація стосується дій, які будуть виконуватися після моменту мовлення. Отже, в реченні наявне переносне значення майбутнього часу, що окреслює перспективу найближчих дій лікаря та демонструє виваженість і креативність його фахових рішень.

Звертає на себе увагу й те, що під час оперативних втручань такі речення переважають у репліках-висловленнях лікаря-хірурга: *Натискаємо* на живіт. *Фіксуємо* голівку. *Виводимо* ключиці. Ще *натискаємо*. *Чекаємо* одну хвилину. *Стимулюємо* вручну. Обережно *повертаємо* ліворуч.

Зауважимо, що після таких речень, які фіксують дії хірурга, часто уживаними є речення імперативного змісту. Вони переважно передають зміст реплік-висловлень, звернених до медсестри або іншого члена операційної бригади і спонукають забезпечити виконання дії, передбаченої інструкцією: 1) Обкладаємо операційну рану. *Олено, давай серветки!* 2) Шиймо очеревину. *Олено, кетгут довгий!* 3) Збираємо серветки. *Олено, пінцет!* 4) Тягнемо верхню порожнисту. *Альошо, притисни стінку перикарда.* 5) Починаємо резекцію. *Оксано, шлуноків затискачі!* Як бачимо, фіксована в реченні теперішнього часу дія може бути зреалізована лише після задоволення імперативної інтенції лікаря-хірурга, а отже, після моменту мовлення. Тому є всі підстави вважати, що форма теперішнього часу в аналізованих реченнях також має переносне значення і фактично передає граматичну семантику майбутнього часу, передаючи спонукування лікаря-хірурга, звернене до інших учасників комунікації під час оперативного втручання. Таке спонукування є виявом **волюнтативної тактики**, яку застосовує один із членів операційної бригади, що відіграє провідну роль під час операції і є носієм та виразником імперативної інтенції.

Мовне вираження семантики спонукування позначене прагненням до економії мовних засобів та стислого викладу вимог мовця. Тому спонукальні репліки лікаря максимально скорочені і часто представлені реченнями, у яких вербалізована лише одна синтаксична позиція:

Л 1: *Скальпель. Розріз.* Олено, *тупфери.*

Л 2: Кровить.

Л 1: *Серветки.*

Л 2: Все одно кровить.

Л 1: *Затискач. Ще затискач. Ножниці.*

Подібні речення є формально неповними, однак їхня семантична повноцінність зумовлена таким екстралінгвістичним чинником, як наявність у фонді знань комунікантів уявлень про особливості перебігу часто повторюваних ситуацій та можливості їх вербального втілення. В умовах проведення операції лікар потребує допомоги, яка полягає

в забезпеченні його потрібними хірургічними інструментами. Оскільки така ситуація передбачена інструктивними приписами, у лікаря немає потреби формулювати спонування формально повним реченням. Йому достатньо вербалізувати позицію поширювача об'єктної семантики, який позначає предмет потреби лікаря. Партнер хірурга здатен зрозуміти повний зміст речення: Дайте скальпель. Зробіть розріз. Дай тупфери. Кладіть серветки. Подайте затискач. Подайте ще затискач. Подайте ножиці. Механізм відтворення повних речень полягає в експлікації дієслівного предиката на підставі структурно-інтенційної моделі речення та лексичної семантики вербалізованого поширювача. Згорнутий предикат у подібних реченнях має узагальнену семантику імперативності:

Л 1: Скальпель! (*дайте* скальпель).

Л 2: Пульс! (*виміряйте* пульс).

Неповні речення цього типу називають еліптичними: «Еліптичними є такі неповні речення, в яких уявлення про неназваний член речення (або його частину) безпосередньо встановлюється з їх власного змісту і будови, насамперед із значення та форм синтаксично залежних членів» [8: 275]. Еліптичні речення характеризує неповнота особливої природи – власне мовної, як вважає Л.О. Кадомцева [5], хоча й вона виявляє себе в текстуальній неповноті. В.В. Коломийцева пропонує називати такі речення традиційно неповними: «Традиційно неповні речення, незважаючи на формальну неповноту, не потребують конситуації чи ширшого контексту, отже, семантично вони повні, тобто цілком зрозумілі, але для етнічних носіїв мови, які добре засвоїли умови їхнього використання» [6: 194].

Поряд із формально неповними спонукальними реченнями хірурги живають і повні спонукальні речення:

Л 1: Олено, затискач.

Л 2: Нормально.

Л 1: *Знімай ранорозширювач.*

Повні спонукальні речення за структурою є односкладними означено-особовими з головним членом, вираженим дієсловом у формі наказового способу другої особи однини та множини.

Спілкування лікарів може бути пов'язане з обговоренням певних проблем, що виникли під час операції. Тоді розповідні речення уживають для вираження реакції на запитання колеги чи пропозиції, це зазвичай вираження згоди або незгоди:

Л 1: Ти зашиєш?

Л 2: *Ні, краще ти.*

Л 1: Може, камфору?

Л 2: *Так, не менше 5 мг.*

Таким чином, в екстремальних ситуаціях провідною в дискурсі лікаря є корпоративно-координаційна стратегія, застосування якої забезпечує злагоджену роботу колективу лікарів. Корпоративно-координаційна стратегія реалізується в констатаційній, креативній, волюнтаристичній тактиках. Повторюваність ситуації та її підпорядкованість відповідним інструкціям зумовлює певну стандартизованість синтаксичних моделей, використовуваних у репліках діалогів для висловлень, що є мовним засобом вираження всіх названих тактик. Продуктивною в такому разі є модель неповного речення, у якому вербалізована лише одна синтаксична позиція, що забезпечує максимальну економію мовних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барсукова М.И. Медицинский дискурс: к постановке проблемы // Античный мир и мы: Материалы докл. и сообщ. науч. конф. – Саратов: «Колледж», 2002. – Вып. 9. – С.127 – 132.
2. Бейлинсон Л.С. Медицинский дискурс // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. – С. 105 –118.
3. Вихованець І.Р. Грамматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Жура В.В. Виды коммуникативного взаимодействия врача и пациента // Вестник ВолГУ. – 2004. – № 10. – С. 84 – 88.
5. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища шк., 1985.
6. Коломийцева В.В. Традиційно неповні речення / Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Випуск №3: 36. наукових праць/ За ред. академіка Л.І. Мацько. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С.191–197.
7. Миллз М. Коммуникативный анализ медицинского профессионального общения «врач – пациент» // Русский язык сегодня. Вып. 1. Сб. статей. Отв.ред. Л.П. Крысин. – М.: Азбуковник, 2000. – С.342 – 349.
8. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972.
9. Юкало В.Я. Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 2003. – 24 с.

НЕВЕРБАЛЬНІ КАНАЛИ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Дана стаття присвячена проблемі вивчення невербальних каналів передачі інформації в мережі Інтернет, а також проблемі використання мультимедіа в міжкультурній комунікації. Мультимедіа являють собою єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного, це й визначає їх специфіку і специфіку їх обробки, яка виходить за рамки мови або вербального тексту, а відтак, поняття «переклад» набуває більш універсального характеру. Виникає нагальна потреба в підвищенні компетенції перекладачів у новітніх технологіях і можливостях, що вони надають.

Ключові слова: мультимедіа, веб-сайт, глобалізація, вербальна та невербальна комунікація, інтерактивність.

Данная статья посвящена проблеме изучения невербальных каналов передачи информации в сети Интернет, а также проблеме использования мультимедиа в межкультурной коммуникации. Мультимедиа являют собой единство лингвистического и экстралингвистического, это и определяет их специфику и специфику их обработки, которая выходит за рамки языка или вербального текста, а следовательно, понятие «перевод» приобретает более универсальный характер. Возникает неотложная потребность в повышении компетенции переводчиков в новейших технологиях и возможностях, которые они предоставляют.

Ключевые слова: мультимедиа, веб-сайт, глобализация, вербальная и невербальная коммуникация, интерактивность.

The article is devoted to the problem of study of un verbal channels of information transferring via the network Internet, and also to the problem of the multimedia usage in intercultural communication. Multimedia is appeared to be the unity of linguistic and extralinguistic, it determines its specific and specific of its processing that will nurse for the scopes of language or verbal text, and consequently, concept of «translation» gains more universal character. There is an urgent necessity in the increase of jurisdiction of translators in the newest technologies and possibilities that they give.

Keywords: multimedia, web-site, globalization, verbal and un verbal communication, interactivity.

Транснаціоналізація та глобалізація телекомунікацій, а також поява нового ЗМК (Інтернет вважається першим новим засобом масової комунікації, що виник після телебачення) ставить перед теорією і практикою перекладу нові задачі. Оскільки процес глобалізації телекомунікаційних мереж, а особливо, Інтернету, поширюється на дедалі більше країн, обсяг інформації, що її доводиться перекладати, відповідно, дедалі більше

зростає [1: 35]. **Актуальність** нашого дослідження полягає в доведенні того, що переклад матеріалів, які передаються через Інтернет, стає складовою масової комунікації в глобальному масштабі.

Інформація, що зберігається й презентується у Всесвітній комп'ютерній мережі (World Wide Web), розміщується на веб-сайтах, які на своїх сторінках містять як текст, так і графіку, анімацію, відео, аудіо і т.д., тобто є мультимедійними. Крім того, веб-сайти характеризуються такою рисою, як інтерактивність, яку можна визначити як технологічно опосередковане двостороннє спілкування, і яку дедалі частіше розглядають як головну відмінну рису технологій, впроваджуваних наразі в засоби масової комунікації. Іншими словами, користувач має можливість взаємодіяти в реальному часі з інформацією, що її містить веб-сайт, вибирати, що саме дивитися, проводити пошук потрібної інформації, а також самому передавати свою інформацію на сайт [2].

Оскільки отримання доступу до веб-сайтів не залежить від територіальних кордонів, їх потенційна аудиторія розширюється до величезних масштабів, будучи при цьому різноманітною з мовної, етнічної, культурної і т.д. точок зору. Таким чином, основні риси веб-сайтів – можливість доступу до них через Інтернет (тобто, засіб масової комунікації) незалежно від часових поясів та територіальних кордонів, мультимедійне середовище та інтерактивність, визначають основні напрямки вивчення їх як матеріалів, що перекладаються [3].

Як оригінальні веб-сайти, створювані англійською або будь-якою мовою, так і їх локалізовані версії (або варіанти на різних мовах) залучені до різних площин комунікації. Якщо зупинитися на визначенні комунікації як «спілкування, обміну думками, відомостями, ідеями і т.д. – специфічної форми взаємодії людей», яка, до того ж «будучи соціальним процесом, ... слугує формуванню суспільства у цілому, виконуючи в ньому зв'язкову функцію», бачимо, що визначення ці повною мірою можна віднести до комунікації масової. А оскільки Інтернет є засобом масової комунікації, до того ж, у глобальному масштабі, то можемо сказати, що матеріали, представлені на веб-сайтах доцільно вивчати саме в аспекті масової комунікації. Говорячи ж про «зв'язкову функцію», слід зауважити, що Інтернет діє не лише у межах одного суспільства: він за природою своєю є транснаціональним, і функція зв'язку, що він її виконує, є спрямованою на формування суспільства глобального, такого, що не знає територіальних кордонів [4].

Таким чином, всі веб-сайти (а також, їх переклад) можна розглядати в площині глобальної масової комунікації, оскільки ми отримуємо доступ до них через Інтернет, та вони є направленими на масову глобальну аудиторію [5: 287].

Говорячи, що «до комунікації при безпосередньому спілкуванні комунікантів входять і невербальні компоненти, наприклад, жести, міміка і т. ін.», ми тим самим визначаємо **об'єкт** нашого дослідження та стверджуємо, що веб-сайти можуть вивчатися в плані змішаної форми комунікації – вербальної плюс невербальної, оскільки містять невербальні медіа (немовленнєвий звук, графіку, анімацію, відео тощо).

Мета дослідження – показати як веб-сайти з використанням кількох мов (як багатомовні веб-сайти, так і їх локалізовані версії) можна розглядати в контексті міжмовної і міжкультурної комунікації, при цьому треба брати до уваги інтегрованість у веб-сайт невербальних медіа. Колір, жести, міміка, об'єкти, що презентуються в

невербальній формі, можуть містити культурно-специфічну інформацію, і тому, провокувати різні, навіть неадекватні реакції та асоціації у представників різних культур. Те ж саме стосується й специфічних символів, метафор, імплікацій, а також екстралінгвістичних факторів, що обумовлюють комунікацію – пресупозицій, національно-культурних традицій і т. ін. Значною мірою це відноситься до реклами, що розміщується на веб-сайтах. Слід зауважити, що в рекламних лозунгах досить часто використовуються імплікації та концепції, зрозумілі в основному членам даного національного та мовного колективу, представникам тільки цієї культури. Тому, аби зберегти функцію впливу на реципієнта, в локалізованих веб-сайтах використовуються вже інші імплікації, зрозумілі представнику місцевої культури [6: 57]. Як-от, речення на англomовному американському сайті компанії Apple «Honey, I shrunk our supercomputer», використане по відношенню до рекламованої моделі комп'ютера, де особливо підкреслювалась його компактність, викликає у американського реципієнта асоціацію з відомим комедійним фільмом «Honey, I shrunk our kids» [7: 46]. Оскільки ж цей фільм не настільки відомий в Росії та на Україні, то в російській та українській (до речі, російськомовній) локалізованих версіях перекладачі зовсім відмовились від використання цього речення і обмежились іншими, більш нейтральними засобами.

Також, поняття комунікації застосовується до задачі створення діалогових систем «людина – комп'ютер», що є не менш актуальним у площині взаємодії «користувач – веб-сайт», яка вимагає при перекладі й локалізації веб-сайтів особливої уваги до діалогічного параметру мови і до відмінностей цих параметрів в мовах оригіналу та перекладу. Адекватна адаптація засобів інтерактивності є одним з найкритичніших факторів, особливо в світлі зростаючого потенціалу інтерактивності Інтернет-ресурсів [8: 37].

З даного вище матеріалу можна зробити такі висновки:

Спілкування є головним засобом комунікації. Його поділяють на вербальну (мовну) та невербальну (немовну) комунікацію. Дану роботу ми присвятили саме невербальному каналу передачі інформації.

Невербальна комунікація – форма комунікативної поведінки людини, за допомогою якої немовленнєвим (невербальним) шляхом передається інформація від однієї людини до іншої. Засобом невербальної комунікації є експресія руху, яка передбачає актуалізацію таких способів вияву емоцій, як міміка та жест. До засобів невербальної комунікації відносять також рухи тіла, дистанцію, паузу. Невербальна поведінка виражає психологічний зміст свідомого і несвідомого.

Для прояснень взаємовідносин в колективі застосовують психогімнастику (метод невербального контакту). Мета невербального контакту (та тематика психогімнастичних і пантонімічних вправ) – зняття емоційної напруженості, формування згуртованості групи, емоційної теплоти й близькості між її членами.

Ми висвітлювали суміш вербальної та невербальної комунікації на мультимедійних веб-сайтах, а також проблему використання мультимедіа в міжкультурній комунікації.

Отже мультимедіа являють собою єдність лінгвістичного й екстралінгвістичного, що визначає їх специфіку і специфіку їх обробки. Перекладацька/ інтерпретаційна обробка при цьому виходить за рамки власне мови або вербального тексту, а відтак, поняття «переклад» набуває більш універсального характеру.

У зв'язку з глобалізацією засобів масової комунікації, телебачення й Інтернету зокрема, збільшенням аудиторії і зростанням обсягу інформації, що передається і зберігається, особливо актуальним постає питання культурологічної компетенції перекладачів, зокрема, тих, хто працює в сфері мультимедіа, які стають все більш популярною формою подачі інформації.

Виникає необхідність теоретичного осмислення перекладу/ інтерпретації мультимедіа і, як наслідок, необхідність розгляду деяких основних положень теорії перекладу: нормативності, еквівалентності, адекватності і класифікацій матеріалу, що перекладається, в світлі специфіки мультимедіа і специфіки їх обробки.

У зв'язку з появою нових сфер діяльності для перекладача (мультимедіа, Інтернет) і зростанням обсягів інформації, що перекладається, виникає нагальна потреба в підвищенні компетенції перекладачів у новітніх технологіях і можливостях, що вони надають.

ЛІТЕРАТУРА

1. Per N. Dohler. Facets of Software Localization. A Translator's View// In Translation Journal (On-line Journal), No. 1, Volume 1, July 1997. Available at [http://www. accurapid.com/journal](http://www accurapid.com/journal)
2. Транснаціоналізація ТВ: Європа и Азия: Резюме докладов/ Сост. П. Сенструп и А. Гунасекара. – Париж: ЮНЕСКО, 1991. – 89 с.
3. Sue Ellen Wright. Language Technology and Language Engineering. Report at the Conference «Language in Business/Language as Business» October 8-10, 1998. Kent State University. Institute for Applied Linguistic (Ohio, USA)// In Language International [On-line journal]. Issue 10.6. Available at <http://www.language-international.com>
4. Jaap van der Meer. Three product lines. Available at <http://www.alpnet.com>
5. M.H. Mescon, C.L. Bouvee, J.V. Thill. Business Today. Ninth Edition. – Prentice Hall, Upper Saddle River. – New Jersey 07458, 1998. – 668 p.
6. Стукаленко Н.И. О границах переводимости языковых образов//Теория и практика перевода. Вып.14/ Под ред. А.И.Чередниченко. – К.: Высшая школа, 1987. – 158 с.
7. Комиссаров В.Н. Международная федерация переводчиков (ФИТ): союз практики и теории перевода. – С. 138-145 //Тетради переводчика. Вып. 22/ Под ред. С.Ф. Гончаренко. – М.: Высшая школа, 1987. – 160 с.
8. Садиков А.В. Перевод как вид социального поведения. – С.3-12// Тетради переводчика. Вып.18/ Под ред. Л.С. Бархударова. – М.: Междунар. отношения, 1981. – 112 с.

**СТАТИСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
СЕМАНТИЧНОГО РЯДУ ТЕРМІНА SERVICE
У ЄДИНОМУ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОМУ ІНТЕРНЕТ ПРОСТОРІ**

Стаття присвячена дослідженню Інтернет-публіцистики, а саме визначенню основних статистичних характеристик семантичного ряду терміна service (work, business, employment, act(tion), activity, duty, delivery, serving, job, organization) у єдиному економіко-правовому Інтернет просторі. Автор статті, на матеріалі авторитетних англомовних Інтернет-видань та за допомогою сучасних методів, принципів та механізмів статистичного дослідження, обґрунтовує закономірності кількісного використання терміно-логічних об'єктів в обмеженому семантичному гіперпросторі.

Ключові слова: гіпертексти жанру «проблемної статті», термінологічно нейтральний гіпертекст, статистичні показники, середня величина, мода, медіана, середній квадрат відхилення (дисперсія), середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт варіації, коефіцієнт асиметрії.

Статья посвящена исследованию Интернет-публицистики, а именно определению основных статистических характеристик семантического ряда термина service (work, business, employment, act(tion), activity, duty, delivery, serving, job, organization) в едином экономико-правовом Интернет пространстве. Автор статьи, на материале авторитетных англоязычных Интернет-изданий и с помощью современных методов, принципов и механизмов статистического исследования, обосновывает закономерности количественного использования терминологических объектов в ограниченном семантическом гиперпространстве.

Ключевые слова: гипертексты жанра «проблемной статьи», терминологически нейтральный гипертекст, статистические показатели, средняя величина, мода, медиана, средний квадрат отклонения (дисперсия), среднее квадратичное отклонение, коэффициент вариации, коэффициент асимметрии.

The article is devoted to the investigation of the Internet-publicis, i.e. the determination of the basic statistical characteristics of the term service and its semantic row (work, business, employment, act(tion), activity, duty, delivery, serving, job, organization) in the unified economic and law Internet space. The regularities of the quantitative use of the terminological objects in the limited semantic hyperspace with the help of the modern methods, principles and mechanisms of statistical research have been grounded by the author of the article.

Key words: the hypertexts of genre of the «feature article», terminologically neutral hypertext, statistical indexes, the average mean, the mode, the median, the average mean of rejection (dispersion), the average mean of deviation, the coefficient of variation, the coefficient of asymmetry.

У сучасних лексикологічних студіях широко застосовуються *статистичні методи дослідження*, які здатні розкрити закономірності будови мови та мовлення. Статистичні методи значною мірою поглиблюють наші знання й уявлення про специфіку англійського лексичного простору (плідно працюють у цьому напрямку В.І. Перебийніс, Є.І. Гороть, І.В. Тименко, М.П. Муравицька, Н.П. Дарчук та ін.). Зазначмо, що згадані методи дослідження застосовуються і у семантичних дослідженнях, зокрема у вивченні англійської фахової термінології, однак не знайшли широкого застосування у дослідженні термінологічних об'єктів спільногалузевої економіко-правової сфери.

Важко здійснювати наукові дослідження без використання загальних положень статистики, оскільки накопичуються дані великої кількості елементів досліджуваного явища. Результати отриманих даних описуються та узагальнюються з використанням дотримання напрацьованих статистикою вимог, умов, правил тощо. При застосуванні у різних галузях знань статистичний метод ураховує специфічні прийоми, за допомогою яких вивчаються мовні явища та виникає *статистична методологія* [1: 37].

Мета статті полягає у тому щоб дослідити та проаналізувати лексико-статистичні характеристики семантичного ряду терміна *service (work, business, employment, act(tion), activity, duty, delivery, serving, job, organization)* у єдиному економіко-правовому Інтернет просторі (на прикладі *термінологічно нейтральних* гіпертекстів жанру проблемної статті) [2; 3].

Для ґрунтовнішого розуміння функціонування досліджуваних елементів застосовано сучасні методи, принципи та механізми статистичного дослідження, які полягають у визначенні *основних статистичних закономірностей* (спільні/загальні риси або властивості окремих терміноелементів, об'єднаних єдиною якісною основою) та *варіацій* (мінливість, коливання значень термінологічних об'єктів) досліджуваних лексичних одиниць за допомогою статистичних показників ряду розподілу різночастотних термінологічних груп. Для цього використано такі наукові поняття, як *середня величина*, *мода* та *медіана*, де *середня величина* – це узагальнюючий показник, який характеризує рівень варіативної ознаки в якісно-однорідній сукупності. Сукупність, яку охарактеризовано середньою величиною повинна бути: 1) якісно однорідною і/або однотипною та 2) складатися з багатьох одиниць. Співвідношення цих трьох величин (*середнє*, *мода* та *медіана*) вказує на напрям та ступінь асиметрії рядів розподілу досліджуваних терміноелементів. Причому, *мода* і *медіана* вважаються важливими додатковими характеристиками до узагальненої *середньої* досліджуваної сукупності. Особливо важливі ці показники для вивчення характеристик порівняно невеликих аналізованих сукупностей [4: 16-28].

Окрім вивчення *варіацій* (термінологічних варіативних змін) досліджуваних терміноелементів проаналізовано сталі та диференційні ознаки досліджуваних лексичних одиниць, а також проведено вибіркові семантичні спостереження в рамках запропонованих термінологічних груп. З цієї метою використано основні показники характеристики *варіацій*: *середній квадрат відхилення (дисперсію)*, *середнє квадратичне відхилення*, *коефіцієнт варіації* та *коефіцієнт асиметрії*.

Використавши дані попередніх досліджень, продовжили аналіз виділених *чотирьох* термінологічних груп: 1) групи *високочастотних термінологічних об'єктів (service та business)*; 2) групи *помірнокчастотних термінологічних об'єктів (job, employment, act(tion), activity та work)*; 3) групи *низькочастотних термінологічних об'єктів (organization та*

delivery) та 4) групи *нуль-вживаних термінологічних об'єктів* (*duty* та *serving*). Оскільки вживання термінів *duty* та *serving* (4-та група) не було виявлено у досліджуваних гіпертекстових статтях, вважаємо за доцільне обмежитися описом лише перших трьох термінологічних груп [5: 490-496].

Відповідно до цього, даний етап статистичного дослідження проводився у три стадії: 1) обчислення *основних статистичних закономірностей та варіацій високочастотних термінологічних об'єктів* (*service* та *business*); 2) обчислення *основних статистичних закономірностей та варіацій помірнчастотних термінологічних об'єктів* (*job*, *employment*, *act(tion)*, *activity* та *work*) та 3) обчислення *основних статистичних закономірностей та варіацій низькочастотних термінологічних об'єктів* (*organization* та *delivery*).

Обчислення основних статистичних закономірностей та статистичних показників варіації здійснювалося за допомогою спеціальних статистичних функцій у *Microsoft Excel*.

Отже, за нашими обчисленнями, *статистичні показники ряду розподілу термінологічних об'єктів* усіх трьох груп за частотою вживання у досліджуваному гіперпросторі мають наступний вигляд (табл. 1):

Таблиця 1

Статистичні показники ряду розподілу термінологічних об'єктів по групах

Назва показника	Значення		
	Група високочастотних термінологічних об'єктів	Група помірнчастотних термінологічних об'єктів	Група низькочастотних термінологічних об'єктів
Середнє, термінів	8,5	3,2	0,1
Мода, термінів	6	0	0
Медіана, термінів	8	2	0
Коефіцієнт асиметрії	1,198	3,46	3,57
Коефіцієнт варіації, %	51,7	156,7	354,3
Квадратичне відхилення	4,4	5,0	0,5
Дисперсія	19,15	25,34	0,22

У процесі опрацювання отриманих результатів логічно постало питання про певні закономірності та взаємозв'язок між представленими вище значеннями статистичних показників. Для отримання відповіді, проведено узагальнений та порівняльний опис отриманих статистичних даних.

Передовсім проаналізовано значення *основних статистичних показників* (*середнє, мода та медіана*) різночастотних термінологічних груп. Як відомо, *середньою величиною* у статистиці називають узагальнену характеристику якісно однорідних явищ і процесів за певною варіативною ознакою, яка вказує на рівень співвіднесеності цієї ознаки до одиниці сукупності. *Правильне розуміння суті середньої* полягає у тому, що через поодинокі та випадкові явища прослідковується загальне і закономірне [2: 43-53].

Отже, середня частотність (середньостатистичний показник) вживання термінів першої групи *service* та *business* дорівнює 8,5; другої групи (*job, employment, act(tion), activity* та *work*) – 3,2, тоді, як у третій групі він дорівнює 0,1. Обчислення середнього показника об'єктивно підтверджують домінування високочастотних термінологічних об'єктів (*service* та *business*) в обмеженому досліджуваному гіперпросторі економіко-правового поля.

Структурні величини *мода (Mo)* і *медіана (Me)* застосовуються для вивчення внутрішньої будови рядів розподілу, тобто їх структури. У нашій роботі ці показники допоможуть підтвердити робочу гіпотезу про ймовірні закономірності у частотності вживання досліджуваних термінологічних об'єктів в обмеженому гіперпросторі.

Під показником *мода (Mo)* ми розуміємо кількісну величину найчастотнішого вживання термінологічних об'єктів у досліджуваному гіперпросторі (тобто у досліджуваній сукупності). Для групи високочастотних термінологічних об'єктів вона дорівнює 6, тобто терміни *service* та *business* вважаються такими, які характеризуються найбільшою частотою використання у досліджуваних нами статтях (свідчення *мультимодальної* сукупності). *Мода (Mo)* помірночастотних (*job, employment, act(tion), activity* та *work*), а також низькочастотних (*organization* та *delivery*) термінологічних об'єктів дорівнює 0. Це свідчить про наявність нижньої (*нульової межі*) модальної величини термінів *job, employment, act(tion), activity, work, organization* та *delivery*, а також про об'єктивне домінування термінів *service* та *business* у досліджуваній сукупності.

У свою чергу, наступний показник *медіана (Me)* ділить досліджувану сукупність посередині, формуючи значення частотності вживання досліджуваних термінологічних об'єктів у половині опрацьованої сукупності. Для групи високочастотних термінологічних об'єктів *медіана (Me)* дорівнює 8 (табл.1), тоді як для групи помірночастотних та низькочастотних термінологічних об'єктів вона дорівнює відповідно 2 та 0 (див. табл.1). Отже, у половині досліджуваної сукупності також домінує частота вживання термінів *service* та *business*.

Разом з тим, для остаточного підтвердження отриманих результатів необхідно врахувати мінливість (варіаційність) показників або міру коливань шуканого результату. Для вимірювання мінливості використано основні чотири тісно пов'язані між собою показники: середній квадрат відхилення (дисперсію), середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт варіації та коефіцієнт асиметрії. Якщо дисперсія і середнє квадратичне відхилення вважаються мірою абсолютної мінливості, то коефіцієнт варіації і коефіцієнт асиметрії відносяться до відносних величин.

Розглянемо отримані результати детальніше. *Дисперсія випадкової величини (σ^2)* характеризує міру відхилення значень випадкової величини відносно її середнього значення. Чим більші значення дисперсії, тим більші відхилення значень випадкової величини відносно її середнього значення. У випадку, якщо дисперсія дорівнює нулю ($\sigma^2=0$), то усі реалізації випадкової величини знаходяться в одній точці [2: 54-64].

Отже, показник дисперсії (σ^2) групи високочастотних термінологічних об'єктів дорівнює 19,15 (табл.1). Показники дисперсії (σ^2) груп помірночастотних та низькочастотних термінологічних об'єктів, відповідно дорівнюють 25,34 та 0,22 (див. табл.1). Результати обчислення показника дисперсії груп високочастотних ($\sigma^2=19,15$) та помірночастотних ($\sigma^2=25,34$) термінологічних об'єктів вказують на чималі їх відхилення відносно середнього арифметичного значення цих двох груп (середнє групи високочастотних термінологічних

об'єктів дорівнює 8,5, тоді як середнє групи помірнoчастoтних термінологічних об'єктів – 3,2). Показник дисперсії (σ^2) групи низькoчастoтних термінологічних об'єктів ($\sigma^2=0,22$) свідчить про ймовірність скупчення термінологічних показників дисперсії в одній точці.

Таким чином, показники дисперсії досліджуваних термінологічних груп продемонстрували узагальнену оцінку відхилень отриманих результатів від середніх значень у досліджуваній нами сукупності.

Середнє квадратичне відхилення (σ) у статистиці показує, наскільки в середньому фактичні значення відхиляються від середнього, тобто наскільки змінився показник частотності вживання термінологічних об'єктів по відношенню до показника їх середнього значення.

Середнє квадратичне відхилення (σ) групи високoчастoтних термінологічних об'єктів дорівнює 4,4 (табл. 1). Середнє квадратичне відхилення (σ) груп помірнoчастoтних та низькoчастoтних термінологічних об'єктів, відповідно дорівнюють 5,0 та 0,5 (див. табл. 1).

Отже, результати обчислення середнього квадратичного відхилення різночастотних термінологічних об'єктів указують на наступне: найнижчий середньоквадратичний показник відхилення ($\sigma=0,5$) належить групі низькoчастoтних термінологічних об'єктів (organization та delivery), що є свідченням незначної зміни у частотності вживання термінологічних об'єктів цієї групи по відношенню до показника їх середнього значення. Іншими словами, середнє значення групи низькoчастoтних термінологічних об'єктів (0,1) найповніше відобразило усю досліджувану нами сукупність. Найвищий середньоквадратичний показник відхилення ($\sigma=5,0$) належить групі помірнoчастoтних термінологічних об'єктів (job, employment, act(tion), activity та work), тобто у цій групі середньоарифметичне значення лише поверхнево відображає усю досліджувану нами сукупність.

Далі розглянемо результати дослідження показників *коефіцієнта варіації* та *коефіцієнта асиметрії*. Визначення *коефіцієнта варіації* досліджуваних термінологічних об'єктів показує рівномірність їх розподілу в опрацьованому нами гіперпросторі (тобто в усій досліджуваній сукупності). Даний коефіцієнт змінюється у межах від 0 до 100%: чим більший коефіцієнт, тим більша мінливість досліджуваної ознаки [2: 65-78].

Отже, коефіцієнт варіації ($K\sigma$) групи високoчастoтних термінологічних об'єктів дорівнює 51,7%. Даний результат свідчить про характерне нерівномірне розподілення ряду високoчастoтних термінів service та business у досліджуваному нами гіперпросторі, тобто сама фактологічна сукупність матеріалу відзначається термінологічною неоднорідністю, а обчислене вище значення середньої – нетиповим для усієї досліджуваної сукупності (у випадку якщо $K\sigma<33\%$ шуканий результат вказує на рівномірне розподілення термінологічного ряду та термінологічну однорідність презентації досліджуваної сукупності). Обчислення коефіцієнтів варіації груп високoчастoтних ($K\sigma=51,7\%$), помірнoчастoтних ($K\sigma=156,7\%$) та низькoчастoтних ($K\sigma=354,3\%$) термінологічних об'єктів авторитетно та фактуально підтверджує факт опрацювання термінологічно нейтральних статей економіко-правового поля, які характеризуються нерівномірним та неоднорідним використанням спеціальної фахової лексики.

Коефіцієнт асиметрії (КА) вказує на показник ступеня відхилення досліджуваного ряду різночастотних термінів від загальноприйнятих норм симетрії. Якщо ряд симетричний, то $КА=0$, а при великій асиметрії $|КА|>1$. Асиметрія характеризує ступінь несиметричності ряду розподілу відносно його середнього значення [2: 79-91].

Таким чином, коефіцієнт асиметрії (КА) групи високочастотних термінологічних об'єктів дорівнює 1,198 (табл. 1). Коефіцієнти асиметрії (КА) груп помірночастотних та низькочастотних термінологічних об'єктів, відповідно дорівнюють 3,46 та 3,57 (див. табл. 1). Отже, в усіх трьох досліджуваних групах коефіцієнт асиметрії більший за одиницю ($КА>1$), тобто у досліджуваній сукупності виявлено сильну правосторонню асиметрію, яка виникає коли $КА>0,5$.

Результати проведеного дослідження дають підстави для таких висновків: обчислення значень статистичних показників, а також основних показників характеристик варіації груп з різночастотним вживанням термінологічних об'єктів підтверджують домінування групи високочастотних терміноелементів (service та business) у досліджуваному гіперпросторі економіко-правового поля; терміни груп високочастотних термінологічних об'єктів характеризуються більшою частотою використання у досліджуваних статтях у порівнянні з іншими термінологічними групами; частотність вживання термінів групи високочастотних термінологічних об'єктів (service та business) вказує на нерівномірність та неоднорідність їх використання у термінологічно нейтральних гіпертекстах статей економіко-правового поля.

Наступний етап дослідження полягає в індивідуальному визначенні *основних статистичних закономірностей* та аналізі *варіацій* термінів групи з високочастотним використанням у гіпертекстах економіко-правової англomовної *Інтернет-преси*. У перспективі цьому дослідженню буде присвячена наступна стаття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів: посібн. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.І. Перебийніс. – Вінниця: Вид-во Нова Книга, 2002. – 168 с.
2. Financial Times, 2005-09. – Режим доступу до вид.: <http://www.ft.com>.
3. Wall Street Journal, 2005-09. – Режим доступу до вид.: <http://www.wsj.com>.
4. Статистика: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [С.С. Герасименко, А.В. Головач, А.М. Єріна та ін.]; за ред. С.С. Герасименка. [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Вид-во КНЕУ, 2000. – 468 с.
5. Ковалик Н.В. Економіко-правова терміносистема та її сегментна стратифікація / Н.В. Ковалик // Науковий вісник Волинського НУ імені Лесі Українки. – 2009. – № 6. – С. 490-496.

СЕМАНТЫКА І СТРУКТУРА ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З САМАТЫЧНЫМІ КАМΠΑНЕНТАМІ Ў МОВЕ ГАЗЕТЫ «НАША НІВА»

В статье определяется фразеологическая активность соматических лексем; выявляются семантико-тематические группы и системно-семантические явления (синонимия, антонимия) фразеологизмов с продуктивными лексемами в языке газеты «Наша Нива».

Ключевые слова: *соматический фразеологизм, соматическая лексема, синонимия, антонимия.*

The article deals with the determination of phraseological activity of somatic lexemes. The data given in the article allow classifying phraseological units with productive lexemes from the language of the newspaper «Nasha Niva» according to their semantics and defining systematic and semantic phenomena of these units (synonymy, antonymy).

Key words: *somatic phraseological unit, somatic lexeme, synonymy, antonymy.*

Штотыднёвая беларуская грамадска-палітычная, навукова-папулярная і літаратурна-мастацкая газета «Наша Ніва» выходзіла з 10 (23) лістапада 1906 года ў Вільні. Да 1912 г. друкавалася паралельна шрыфтамі – кірыліцкім і лацінскім, а з 1913 па 1915 г. – толькі кірыліцай. У «Нашай Ніве» змяшчаліся творы і допісы шматлікіх аўтараў з розных рэгіёнаў Беларусі. Газета садзейнічала развіццю нацыянальнай свядомасці працоўных, выконвала асветніцкія задачы, адлюстроўвала жыццё беларускага народа на пачатку XX ст. Яна з'яўляецца унікальнай энцыклапедыяй той эпохі, багатай крыніцай для даследавання развіцця беларускай мовы пачатку XX ст., у тым ліку і фразеалагічнай сістэмы беларускай мовы.

Саматычная лексіка – адзін з самых старажытных лексічных пластоў. Як заўважыў Р. М. Вайнтраў, «чым большы ўзрост слова ў мове, тым больш у яго ўзнікае новых значэнняў, значыць, тым больш у такога слова магчымасцей для ўтварэння фразеалагічных азінак...» [1: 159]. На думку Ж. Амірліевай, фразеалагізмы з саматычнымі кампанентамі «складаюць 30% фразеалагічнага складу любой мовы» [2: 7].

Першае спецыяльнае даследаванне саматычных фразеалагізмаў праведзена Ф. Вакам. Вывучэннем саматызмаў займаюцца І. Я. Лепшаў, В. П. Красней, М. А. Даніловіч, Э. М. Мардковіч, В. І. Коваль, В. А. Ляшчынская, М. У. Юнаш і інш. Аднак саматычныя фразеалагізмы мовы «Нашай Нівы» яшчэ не былі аб'ектам спецыяльнага даследавання.

У артыкуле аналізуюцца семантыка-тэматычныя групы і сістэмна-семантычныя з'явы (сінаніміі, антаніміі) саматычных фразеалагізмаў.

У 1 томе «Слоўніка мовы «Нашай Нівы» [3] намі выяўлена 165 фразеалагічных адзінак (ФА), у стварэнні якіх прымае ўдзел 21 саматычная лексема (гл. табліцу).

Саматычны кампанент у складзе ФА	Колькасць ФА з указаным кампанентам	У тым ліку:	
		з галоўным кампанентам	З залежным кампанентам
Вока	54	6	48
Душа	28	5	23
Галава	26	1	25
Рука	10	1	9
Вуха, вушы	7	–	7
Бок	5	–	5
Нос	5	–	5
Валасы	4	4	–
Нага	4	–	4
Сэрца	4	2	2
Вусты	3	–	3
Горла	3	1	2
Язык	3	1	2
Губа	1	–	1
Калена	1	–	1
Кроў	1	1	–
Лоб	1	–	1
Палец	1	–	1
Цела	1	–	1

Пры дапамозе саматычных фразеалагізмаў перадаюцца розныя жыццёвыя з’явы, дзеянні, манеры паводзін людзей, рысы іх характару. Таму ўжыванне іх у публіцыстычных творах пачатку ХХ ст. з’яўляецца заканамерным.

У мове «Нашай Нівы» шырока выкарыстоўваюцца ФА з кампанентам *галава* (26 адзінак). Як адзначае В. А. Ляшчынская, «у сучасным уяўленні галава выступае цэнтрам збору і перапрацоўкі інфармацыі, хоць у мінулым усё, што звязана з галавой, суадносілася з небам, сонцам, месяцам, зоркамі» [4: 51]. ФА з кампанентам *галава* выражаюць значэнне інтэлектуальных здольнасцей чалавека: *дурная галава* (пра някемлівага, наіўнага), *мець галаву* (пра вельмі разумнага).

Значная колькасць ФА з кампанентам *галава* характарызуе дзеянні і стан чалавека: *зняць галаву* ‘суро́ва караць’, *дурыць галаву* ‘знарок падманваць каго-н.’, *валіцца на галаву* ‘выпадаць на чыю-н. долю, абцяжарваючы каго-н.’, *забываць галаву* ‘перагружаць памяць мноствам непатрэбных ведаў, звестак’, *атлуміць галаву* ‘забытаць каго-н., пазбавіць здольнасць разума разважаць’, *не баліць галава* ‘не турбуе, не хвалюе каго-н.’, *варцецца ў галаве* ‘пастаянна думаць пра што-н.’, *ламаць галаву* ‘напружана думаць, задумвацца’, *голаву страціць* ‘разгубіцца’, *думаць з усёе галавы* ‘напружана абдумваць якое-н. пытанне’, *не ў halawie* ‘не цікавіць каго-н., не з’яўляецца прадметам чых-н.

думак', *выйсці з галавы*, *wyjści z głowy* 'зусім забыцца', *класці галаву* 'гінучь у баі', *закруціць галаву* 'выклікаць у каго-н. пачуццё кахання, сімпатыі' і інш.

У мове «Нашай Нівы» сустракаюцца сінанімічныя фразеалагізмы. Са значэннем 'загінуць', напрыклад, ужываюцца *класці галаву*, *налажыць галавой*, *скруціць галаву*.

Значная колькасць ФА з кампанентам *галава* захавалася ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (*зняць галаву*, *забіваць галаву*, *закруціць галаву*, *ламаць галаву*, *лезці ў галаву*, *не ў галаве*, *дурныць галаву*, *мець галаву*, *валіцца на галаву*, *атлуміць галаву*, *галаву страціць*, *класці галаву*). Некаторыя фраземы перасталі ўжывацца (*думаць з усея галавы*). У асобных ФА адбыліся змены: пераважна дзеяслоўныя фраземы замяніліся сінанімамі або блізказначнымі словамі (*пакруціць галавой* – *варушыць (паварушыць) галавой*).

У мове газеты «Наша Ніва» ўжываюцца таксама фразеалагізмы, кампанентам якіх выступае частка галавы (вока, нос, вуха, вусны, язык, валасы). Найбольш часта выкарыстоўваюцца ФА з кампанентам *вока* (54 адзінкі). І гэта невыпадкова. Вока – орган зроку, пры дапамозе якога ўспрымаецца значная частка інфармацыі. Вочы – люстра душы і духу. ФА з кампанентам *вока* выкарыстоўваюцца аўтарамі для перадачы дзеянняў чалавека: *раса вочы грызе* 'доўга чакаць', *вырастаць у вачах* 'заслугоўваць павагу, прызнанне ў каго-н.', *падняць вочы* 'глянуць', *счэзнуць з вачэй* 'знікнуць, перастаць быць бачным', *акідаць вокам* 'аглядаць'; эмацыянальнага стану: *не даваць веры вачам* 'вельмі здзіўляцца, убачыўшы што-н. нечаканае', *цешыць вока* 'радаваць', *стаць соллю ў воку* 'стаць непрыймальным каму-н.', *упасці ў вока* 'запомніцца, спадабацца', *вочкам кінуць* 'з замілаваннем, з любоўю глянуць на каго-н.'

Большасць ФА з кампанентам *вока* ў мове газеты «Наша Ніва» з'яўляюцца дзеяслоўнымі. Яны выражаюць:

а) дзеянні, накіраваныя супраць чалавека: *брыдкім вокам зірнуць* 'пажадаць дрэннага, сурочыць', *бліснуць вачыма* 'злосна глянуць', *калоць вочы* 'раздражняць, папікаючы, напамінаючы';

б) дзеянні чалавека, іх ацэнку, характарыстыку: *адвясці вочы* 'хітруючы, адцягваючы ўвагу ад чаго-н.', *праціраць вочы* 'прачынацца', *паказацца на вочы* 'з'явіцца перад кім-н.', *спусціўшы вочы* 'адчуўшы віну, глядзець уніз', *вочы выскачыць гатовы* 'шырока вытарашыць, вылучыць вочы', *вошу на лоб wyleźli* 'хто-н. мае вельмі непрыймальныя адчуванні'.

Адзначаюцца таксама ФА, якія адлюстроўваюць міфалагему «вока = чалавек»: *аткрыць вочы* 'дапамагчы каму-н. зразумець праўду пра што-н.', *лезці ў вочы* 'надакучаць, прыставаць да каго-н.'

На старонках газеты сустракаюцца антанімічныя ФА: *спусціўшы вочы* 'адчуўшы віну, глядзець уніз' – *узняўшы вочы* 'гледзячы ўверх, звяртацца да Бога'; *за вочы* 'завочна, не ў прысутнасці' – *на вачах*, *у вочы* 'ўвачавідкі, на віду, у прысутнасці'.

Шырока выкарыстоўваюцца сінанімічныя ФА: *вочы выскачыць гатовы*, *вылучыць вочы* са значэннем 'устаіцца'; *аткрыць вочы*, *адчыніць вочы*, *адкрываць вочы* – 'дапамагчы каму-н. зразумець праўду пра што-н., сутнасць чаго-н.'; *біць у вочы*, *кідацца ў вочы* – 'прыцягваючы ўвагу адметнасцю', *вока кінуць*, *кінуць вокам* са значэннем 'глянуць, спыніць увагу на чым-н.'

Асноўная частка гэтых ФА (27 адзінак) захавалася ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (*праціраць вочы*, *падняць вочы*, *цешыць вока*, *бліснуць вачыма*, *калоць вочы*). Нека-

торыя перасталі выкарыстоўвацца ў літаратурнай мове: *павесці вачыма, вочы выскачыць гатовы, голым вокам, брыдкім вокам зірнуць*. У структуры асобных ФА дзеяспрыслоўныя формы заменены дзеяслоўнымі (*спусьціўшы вочы – спусьціць вочы* [4: 376], *узняўшы вочы – узняць вочы* [4: 483]) або сінонімамі. У фразеалагізме *счэзнуць з вачэй* замест дыялектнага *счэзнуць* у сучаснай літаратурнай мове ўжываецца агульнаўжывальнае слова *знікаць*. ФА з эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай грубаватасці *вылупіць вочы* ‘устаўіцца, утаропіцца’ знаходзім з той жа семантыкай у СДФГ: 42, а ў СБНФ: 46 гэты фразеалагізм выступае са значэннем ‘кідаць асуджальныя позіркi на каго-н., выразам твару выказаць здзіўленне, пострах’. У фразеалагізме *с першага вока* заменены прыназоўнік. У сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываецца фразема *на першае вока*. Фразеалагізм *роса вочы высець* сустракаецца ў газеце са значэннем ‘доўга чакаць, пакуль што-н. споўніцца’, а ў сучаснай беларускай мове ФА выкарыстоўваецца ў значэнні ‘хто-н. нешчаслівы, жыве ў горы, нядолі’. Замена граматычнай формы адзначаецца ў фразеалагічнай адзінцы *выкідаць на вош*: назваўнік множнага ліку ўступае месца форме адзіночнага ліку – *выкідаць на вока*.

ФА з кампанентам *нос* ужываюцца з рознымі значэннямі: *высунуць нос* ‘баяцца выйсці з хаты, паказацца дзе-н.’, *нос на гвінт спусьціць* ‘засмуціцца, зажурыцца, засумаваць’, *драць нос* ‘важнічаць, зазнавацца’, *bracca da cižoha nosa* ‘біцца з кім-н.’, *sabie pad nos bubińeć* ‘гаварыць вельмі ціха, незразумела’.

ФА з кампанентам *вуха, вушы* выражаюць значэнні, звязаныя з прызначэннем органа слыху: *і вухам не весці (не весці ў вухам)* ‘не звяртаць увагі, не слухаць’, *вушы павесіць* ‘стаць пасіўным’, *класіся ў вушы* ‘быць пачутым; успрымацца’, *не весці вухам* ‘не звяртаць ніякай увагі’, *хоць вушы затыкай* ‘пра моцны крык’, *шаптаць на вуха* ‘нагаворваць на каго-н.’.

Многія ФА ужываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (*драць нос, і вухам не весці, хоць вушы затыкай*). Дзеяслоўны кампанент фраземы *нос на гвінт спусьціць* лексічна заменены на *вешаць (павесіць) нос на квінт*. Асобныя ФА з кампанентам *вушы* перасталі выкарыстоўвацца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове: *вушы павесіць, вушы паабрываць, класіся ў вушы, шаптаць на вуха*.

Сустракаюцца адзінкавыя ФА з кампанентам *вусты* ‘вусны’: *атчыніць вусты* ‘пачаць гаварыць’. У якасці антонімаў выступаюць фраземы *вусты аткрыць* ‘прымусіць загаварыць’ – *зачыніць вусты* ‘прымусіць замаўчаць’.

ФА з кампанентам *язык* у мове газеты характарызуе здольнасці чалавека: *востры язык* (пра з’едлівага).

Для перадачы эмацыянальнага стану чалавека ў мове «Нашай Нівы» выкарыстоўваюцца ФА з кампанентам *валасы*, якія выступаюць з сінанімічным значэннем ‘пра пачуццё жаху, зведанага кім-н.’: *валасы падймаюцца, волас дыбам*. У мове газеты яны выкарыстаны ў скарачанай форме. Параўн. у сучаснай беларускай літаратурнай мове – *валасы падймаюцца дыбам, волас становіцца дыбам*. Для выражэння значэння ‘ніхто не кране каго-н., не зробіць яму ніякай шкоды’ аўтары выкарыстоўваюць фразеалагічную адзінку *волас з галавы не упадзе*.

ФА з кампанентам *душа* (28 адзінак) абазначаюць:

а) псіхічны стан чалавека: *лезці ў душу* ‘глыбока хваляваць’, *гарыць душа* ‘пра стан, выкліканы моцным хваляваннем, парывам пачуццяў, трывогай’, *duša njuje* ‘пра моцнае хваляванне, перажыванне з-за чаго-н.’, *чэпляць душу* ‘хваляваць’, *duša rwiecca* ‘пра

пачуццё эмацыянальнага ўздыву», *адвадзіць душу* 'цешыцца, радавацца, абнадзейваць сябе', *па душы* 'даспадобы, адпавядаць душэўнаму стану', *balic' duša* 'пра моцнае перажыванне; пачуццё трывогі';

б) фізічны стан чалавека: *addač Bohu duši, addačъ (Богу) душу, атдачъ Богу душу* 'памерці', *addaчъ душу* 'загінуць';

в) манеру паводзін чалавека: *atkruwač duši* 'шчыра расказваць пра свае думкі, пачуцці', *ušjej dušoj* 'з вялікім жаданнем, вельмі ахвотна рвацца', *запрадачъ душу* 'здрадзіць, перайсці на чый-н. бок з-за карысці, уласнай выгады';

г) звязаныя з мысленнем: *у душы* 'ўнутрана, мысленна'.

Асобныя названыя ФА з'яўляюцца сінанімічнымі: са значэннем 'пра моцнае ўсхваляванне, перажыванне чаго-н.' ужываюцца фраземы *душа гарыць, balic' duša, duša tuje*; са значэннем 'даспадобы (прыйсціся каму-н.)' выкарыстоўваюцца фраземы *да душы, па душы*.

Большасць з названых фразем сталі здабыткам сучаснай беларускай літаратурнай мовы (*адкрываць душу, усёй душой, гарыць душа, душа ные, па душы, у душы, да душы* і інш.). Некаторыя ўстойлівыя спалучэнні слоў змянілі семантыку. У газеце «Наша Ніва» ФА *addaчъ душу* ўжываецца са значэннем 'загінуць': *Ешчэ адна ахвяра вайны – а колькі іх усяго?! Юзік Пашкевіч – падпаручык... палка 10 / 11 1915 году addaчъ душу, баронючы Гродно...* [1915, № 7, с. 1]. Паводле ФСБМ : 55 фразеалагізм *addaчъ душу* абазначае 'вельмі моцна, бязмежна любіць каго-, што-н.' Адзінкавыя фраземы ў сучаснай літаратурнай мове змянілі структурныя кампаненты. У склад фразеалагізма *чэпляць душу* 'хваляваць, закранаць пачуцці' ўваходзіць дыялектызм *чэпляць*. Лексема *чэпляць* 'вешаць на што-н.' выкарыстоўваецца ў паўночна-заходніх гаворках. У літаратурнай мове яна заменена на дзеясловы *варэдзіць, выварочваць*.

У мове «Нашай Нівы» сустракаюцца адзінкавыя ФА з кампанентам *цела* ці назваю яго часткі: *handlawać cielat* 'займацца прастытуцыяй', *гнуць карак (спину)* '1) цяжка і шмат працаваць на каго-н., 2) 'угоднічаць', *вынесці на сваіх карках* 'вытрымаць здзекі, знявагу, цяжкасці', *нажыцца на чым-н. гарбу* 'набываць што-н. за чый-н. кошт'.

Часцей ужываюцца ФА з кампанентам *бок*: *бакі мяць* 'моцна біць адзін аднаго', *брацца у бокі* 'танцаваць', *пхнуць у бок* 'адпіхнуць', *ікніць і бок* 'разбудзіць, абудзіць, актывізаваць', *хто скокам, хто бокам* 'як прыйдзецца, як выпадзе'.

ФА з кампанентам *горла* на старонках газеты фіксуецца некалькі: *на ўсё горла, глотку драць, драць горла*. Апошнія дзве фраземы маюць сінанімічнае значэнне 'моцна, голасна крычаць'.

У мове газеты ўжываюцца ФА, у склад якіх уваходзяць назвы верхніх і ніжніх канечнасцей і іх частак. Сярод іх 10 адзінак складаюць фразеалагізмы з кампанентам *рука*: *па борздуі рuki* 'наспех', *валіцца з рук* 'не ладзіцца, не атрымліваецца, не выходзіць', *не выпусціць з рук* 'не аддаць, не выкарыстаць у сваіх мэтах', *браць у рукі што-н.* 'заклікаць да барацьбы', *у руку* 'на карысць каго-н., так, як каму-н. хочацца (гаварыць)' і інш.

З адмоўнай ацэнкай выкарыстоўваюцца ФА, у якіх рука асацыіруецца з сімвалам улады, магутнасці: *дзержаць у сваіх руках* 'мець уладу, ажыццяўляць кіраўніцтва, кіраваць чым-, кім-небудзь': *Турэцкія афіцэры населя рэвалюцый хацелі пры новых парадках дзержаць у сваіх руках упраленне гасударствам...* [1912. – № 26. – С. 2].

ФА з кампанентам *рукі* адмоўна характарызуюць паводзіны чалавека: *апущыць рукі, апушчаць рукі, аришчаць рuki* 'перастаць дзейнічаць': *нейкі туман пайшоў па гасударстве;*

неяк, як-бы гніець жыццё, а людзі сьвятлейшыя і рукі апусьцілі. [1910. – № 6. – С. 99]; Дык ня трэба апушчаць рук і глядзець зусім безнадзейна на сваю і сваёй бацькоўшчыны будучыну. [1914. – № 38. – С. 1]; *Ludzi apuščajuć ruki, ničoha nia robiac, čekajuć dla swajej pracy lepšych dzion i adkladajuć jaje*. [1910. – № 2. – С. 22].

Адзначаецца таксама ФА з кампанентам *палец*: *hladziec praz palcy* ‘наўмысна не звяртаць увагі на каго-, што-н.’

У мове газеты падаецца нязначная колькасць ФА з кампанентам *нага*: *чуць ногі валачы* ‘пра слабога, старога чалавека’, *ападаць на ногі* ‘слабець, траціць сілу; хварэць’, *глядзець пад ногі* ‘рэальна адносіцца да жыцця’, *znajŝci hrunt pad nahami* ‘набыць трываласць, апору’.

У асобных ФА з гэтым кампанентам адбылася замена кампанентаў. У фразеалагізме *чуць ногі валачы* замест слова *чуць* ужываецца сінонім *ледзь*.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове перасталі выкарыстоўвацца ФА *ападаць на ногі, глядзець пад ногі*.

Для перадачы псіхалагічнага стану чалавека ў газеце выкарыстоўваюцца ФА з кампанентам *калена*: *бразнуцца на калені* ‘ўпасці на калені, падпарадкавацца’. *Раман. Матуля! Ганна! (Бразнуўся на калені перад абразамі і склаў перад тварам рукі далонямі)*. [1913. – № 9. – С. 2]. У фразеалагізме *бразнуцца на калені* адбылася замена дзеяслоўнага кампанента: замест размоўнага слова *бразнуцца* ў сучаснай літаратурнай мове ўжываецца стылістычна нейтральнае – *падаць (упасці)*.

У мове «Нашай Нівы» выкарыстоўваюцца ФА з назвамі ўнутраных органаў. Кампанент *сэрца* зафіксаваны ў чатырох ФА: *вырываць з сэрца* ‘прымусіць сябе забыць што-н.’, *сэрца выскачыць* ‘моцна біцца (ад радасці і пад.)’, *баліць сэрца* ‘хто-н. перажывае душэўныя пакуты’, *сэрцам балець* ‘перажываць’. На старонках газеты фіксуецца ФА з варыянтнымі кампанентамі *душа* і *сэрца*, якія пераважна выкарыстоўваюцца для абазначэння хвалявання, перажывання: *баліць душа (сэрца)*.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове фразеалагізм *сэрца выскачыць* не захаваўся.

У склад большасці нашаніўскіх фразеалагізмаў уваходзіць адзін саматызм. Аднак сустракаюцца ФА і з двума саматызмамі: *волас і галава* (*волас з галавы не ўпадзе* ‘ніхто не кране каго-н., не зробіць яму ніякай шкоды’), *кроў і галава* (*кроў вытнула ў галаву* ‘хто-н. моцна ўсхваляваўся, узрушыўся’), *палец і вока* (*хоць пальцам у вока* ‘цёмна, нічога не відаць’), *вочы і лоб* (*воу на лоб wyleźli* ‘хто-н. адчувае нясцерпны боль, мае вельмі непрыемныя адчуванні’), *язык і губа* (*jaszyka y hubie zabussa* ‘хто-н. раптоўна змоўк, страціў здольнасць гаварыць’). ФА *волас з галавы не ўпадзе, вочы на лоб вылезлі* ўжываюцца ў сучаснай літаратурнай мове. У фраземе *кроў вытнула ў галаву* дзеяслоўны кампанент з адценнем размоўнасці *вытнуць* заменены на стылістычна нейтральны – *ударыць*. Перасталі выкарыстоўвацца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове фраземы *хоць пальцам у вока, языка ў губе забыцца*.

Такім чынам, у мове газеты «Наша Ніва» функцыянуюць ФА з 3 высокапрадуктыўнымі саматычнымі лексэмамі (*вока, галава, душа*) і 6 прадуктыўнымі (*нос, вуха, рука, сэрца, бок, нага*). Малапрадуктыўнымі з’яўляюцца саматызмы *лоб, губа, цела, кроў, палец, калена*. У сінанімічныя адносіны ўступаюць 17 ФА. Найбольш актыўнымі з’яўляюцца фразеалагізмы

з саматызмамі *вока, галава, душа*. Антанімія саматычных фразеалагізмаў ахоплівае 6 выказаў. Выкарыстанне фразеалагізмаў з саматычнымі кампанентамі дапамагае вобразна, эмацыянальна, экспрэсіўна апісаць выгляд, дзеянні і душэўны стан чалавека.

ЛІТАРАТУРА

1. Вайнтрауб Р. М. Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках // Вопросы фразеологии. – Самарканд, 1975. – Вып. 288. – С. 157–162.
2. Омиралиева Ж. К. Национально-культурная специфика конвенциональных фразеологизмов с соматизмами: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Алматы, 1999. – 29 с.
3. Слоўнік мовы «Нашай Нівы» (1906 – 1915): У 5 т. / Пад рэд. В. П. Лемцюговой. – Мн.: Тэхналогія, 2003. – Т. 1. – 624 с.
4. Ляшчынская В. А. Слова ў паэзіі Янкі Купалы. – Мн.: Бел. навука, 2004. – 272 с.

СКАРАЧЭННІ

СБНФ – Мяцельская Е. С., Камароўскі Я. М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі. – Мінск, 1972.
СДФГ – Даніловіч М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. – Гродна: ГрДУ, 2000. – 267 с.
ФСБМ – Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: У 2-х т. – Мінск: БелЭн, 1993.

УДК 811.133.1'42

Борисенко П. А.
(Київ, Україна)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ ТЕКСТІВ-ПОПРАВОК ДО ПРОЕКТІВ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ ПАРЕ З ПОГЛЯДУ ЇХНЬОГО ВПЛИВУ НА АДРЕСАТА

Стаття присвячена дослідженню лексичного складу текстів-поправок до франкомовних проектів офіційних документів ПАРЕ, ужитих з метою створення чи моделювання прагматичного наповнення цих документів.

Ключові слова: текст-поправка, прагматичне значення, термінологічна лексика, загальноживана лексика.

The article is devoted to the study of lexis in text-amendments to French drafts of PACE documents used with a purpose to create or model pragmatic filling of these documents.

Key words: *text-amendment, pragmatic meaning, terminological lexis, common lexis.*

Жодне мовлення не може бути і не є суто інформаційним. Навпаки, кожне мовлення є прагматичним за своєю природою й націленим на ті чи інші практичні наслідки, дії, реакції, результат. Тим, хто говорить, керують численні потреби, зобов'язання й бажання, які адресант намагається виконати за допомогою мови.

Метою статті є дослідження лексичного складу використанного у текстах-поправках до франкомовних проектів офіційних документів ПАРЄ, як засобу формування їхнього прагматичного наповнення. Відповідно до мети стаття має завдання виявити перелік лексикограматичних одиниць, що можуть бути використані для моделювання існуючих чи створення додаткових прагматичних значень у проектах офіційних документів ПАРЄ.

Волевиявлення як мовленнєва дія, навмисне пристосована для того, щоб впливати на адресата з метою викликати як дії мовленнєві, так і немовленнєві. Конкретно, волевиявлення (акти волі) проявляють себе як вимоги, настанови, прохання, бажання тощо [1: 133].

Основною особливістю проектів офіційних документів ПАРЄ як однієї з категорій правових документів, є їхня висока прагматичність, що вони отримують завдяки їхній спрямованості на встановлення й застосування правових норм у відносинах між суб'єктами права.

Подючи поправки до проектів офіційних документів ПАРЄ, автори текстів-поправок ураховують цю їхню особливість і, щоб досягти такого ефекту (націленості на встановлення й застосування правових норм у відносинах між суб'єктами права), використовують відповідні мовні засоби. З цього погляду вибір і вживання дієслів мають першочергове значення.

У нашому випадку проекти офіційних документів ПАРЄ, змінені завдяки поправкам, набувають значення спонукальних через наявність у складі поданих до них текстів-поправок лексичних одиниць з відповідним значенням волевиявлення, розпорядження, зобов'язання, припису, наказу, заклику до виконання дії тощо: *exiger, obliger, ordonner, recommander, inviter, appeler, engager, demander, estimer, préconiser, devoir, falloir, pouvoir* тощо. Використання в текстах-поправках переліку дієслів з синонімічним значенням волевиявлення дозволяє їхньому адресанту ґрадувати ступінь спонукування до виконання певної дії, позначеної інфінітивом:

З дієсловами, що виражають спонукування, закликає, побажання, рекомендації:

Dans le projet de résolution, après le paragraphe 14, insérer un nouveau paragraphe libellé comme suit:

«L'Assemblée recommande aux Etats membres du Conseil de l'Europe d'intensifier la coopération avec la Fédération de Russie dans le but de mettre à jour les capitaux illégalement sortis de Russie, de les retourner à la Fédération de Russie et de mettre fin à l'exode illégal des capitaux russes.» [2]

Так, інфінітиви з поправки № 6 до проекту документа № 8294 отримують характер рекомендацій завдяки особовій формі дієслова *recommander*, що має додаткову сему поради.

Dans le projet de recommandation, remplacer le paragraphe 6 par ce qui suit:

«L'Assemblée invite instamment les forces politiques albanaises au Kosovo à faire pression sur «ALK/UKC» pour que celle-ci se conforme aux demandes de la communauté internationale

et coopère avec le MVK et les représentants des autres organismes internationaux sur le terrain.» [3]

У поправці № 6 до проекту документа № 8308 закликає Асамблею вплинути на АВК характеризує дію, виражену інфінітивним дієслівним словосполученням *à faire pression*, й отримує значення спонукання завдяки семі заклику, що має дієслово *inviter*.

Dans le projet d'avis, supprimer le paragraphe 9 et insérer le texte suivant:

«L'Assemblée appelle les responsables géorgiens et abkhazes à activer le dialogue sur le statut de l'Abkhazie à l'intérieur des frontières internationalement reconnues de la Géorgie et sur le retour des personnes déplacées en Abkhazie.» [4]

У поправці № 11 до проекту документа № 8275 закликає до грузинського й абхазського керівництва активізувати переговори набуває додаткового значення запрошення.

2) З модальними дієсловами:

Dans le projet de recommandation, à la fin du paragraphe 2, ajouter une nouvelle phrase rédigée comme suit:

«Il faudrait favoriser la recherche pour résoudre ces problèmes.» [5].

Безособова форма модального дієслова *falloir* у *Conditionnel Présent* надає інфінітиву *favoriser* додаткового значення побажання (ввічливої вказівки) на потребу сприяти розв'язанню цих проблем завдяки семі належності: «Варто було б посприяти дослідженню для розв'язання цих проблем».

Крім дієслів, що виражають волевиявлення, примус, розпорядження, зобов'язання, припис, закликає, і є головними орієнтирами правового правила в проектах офіційних документів ПАРС та які характерні для цих документів як однієї з категорій правових документів РЄ і документів міжнародного права, у текстах-поправках до проектів офіційних документів ПАРС широко вживається термінологічна лексика.

Під словом «термін» розуміємо слово (чи словосполучення), що позначає поняття з спеціальної галузі знання чи діяльності. Термін уходить до загальної лексичної системи мови, проте тільки як засіб конкретної термінологічної системи. Особливостями терміну є системність, наявність дефініції, тенденція до моносемічності в межах свого термінологічного поля, тобто термінології певної науки, дисципліни або наукової школи, відсутність експресії, стилістична нейтральність. Ці властивості реалізуються тільки в рамках термінологічного поля, за межами якого термін втрачає свої дефінітивні й системні характеристики – детермінологізується як образний вислів у загальнолітературній мові [6: 508–509].

Потреба використання термінів у текстах документів РЄ зумовлена передусім потребою чіткого й недвозначного донесення до адресата відповідної інформації. Використання термінів створює ефект суворості, офіційності, стереотипності, лаконічності, сприяє економії зусиль у процесі готування документа та його сприйняття, що також є одним із засобів прагматичного впливу на адресата повідомлення.

До термінологічної лексики, що може бути використана в текстах-поправках до проектів офіційних документів ПАРС, можуть належати терміни юриспруденції, політики, дипломатії, військової, наукової та науково-технічної сфер. Ця лексика створює стиль, характерний для проектів офіційних документів ПАРС, сприяє однозначному розумінню і тлумаченню певних понять.

Передусім варто виділити лексичні одиниці, що характерні для проектів офіційних документів ПАРС як правових документів. Це лексеми, що позначають:

а) основні складові частини юридичної системи: *droit, justice, loi, cas, gouvernement, condition, sanction, légitime, illégal, mesure, décision, Cour, code, législation, Charte*;

б) основні юридичні операції та юридичні акти: *contrat, convention, garantie, moratoire, annulation, suspension, collaboration, distinction, exécution, adhésion, abolition, résolution, recommandation, avis, directive, coordination*;

в) юридичну процедуру: *tribunal, enquête, procédure, débat, examen, étude, réglementation, contrôle, application, compétence*.

Ці лексичні одиниці є добіркою слів, що називають основні категорії та принципи права РС як складової частини міжнародного права і права в цілому.

Однак лексика юридичного вокабулярія текстів-поправок до проектів документів ПАРС не обмежується цим переліком. Нижче наводяться слова і словосполучення, що найчастіше зустрічаються в текстах поправок до проектів офіційних документів ПАРС для позначення процедур обговорення і реалізації права РС:

дієслова: *respecter, reconnaître, instaurer, adopter, manquer, exécuter, soumettre, annuler, procéder, souligner, considérer, décider, se déclarer, régler, souhaiter, craindre, remarquer*;

б) іменники: *adhésion, obligation, engagement, conflit, trouble, Convention, droit, protocole, rapport, pouvoir, illégalité, autorité, code, loi, réforme, législation, adoption, Constitution, procédure, moratoire, exécution, responsabilité, annulation, suspension, administration, membre, pays, sanction*;

в) дієслівні словосполучення: *devenir partie à ..., être engagé à ratifier, être ratifié, tenir son engagement de ratifier, tenir compte, être à adopter, contribuer à stabiliser, manquer ses engagements, soumettre à enquête, soumettre à un contrôle, détenir une large part de responsabilité, devoir à voté, mettre en conformité*;

г) іменникові словосполучення: *troubles sociaux, non-application de décisions, la montée de la corruption, texte de loi fondamentaux, adoption de loi, la passation de responsabilité, adoption de (la Constitution), ratification de (Protocole), allégation de tortures, droit de vote, conformément à l'article, non-respect des engagements, abolition de la peine de mort, annulation des pouvoirs, les problèmes mentionnés, processus législatif* тощо.

Багато термінів, що зустрічаються в текстах-поправках до проектів офіційних документів ПАРС, широко розповсюджені й зрозумілі, а отже, фактично вже не відносяться до спеціальної лексики: *Etat, république, pouvoir, administration, police, procédure, élection, session, politique, réforme, délégation, statut* тощо.

Наголосимо, що лексичний склад текстів-поправок до проектів офіційних документів ПАРС не обмежується тільки термінами і словами, що належать до юридичного вокабулярія. Адже діяльність ПАРС стосується багатьох фактів і подій з різних сфер людської діяльності, а саме: економічної, соціальної, культурної, наукової, юридичної, адміністративної, а також інших сфер життя суспільства, які ПАРС вважає за потрібне вивчити. І, обговорюючи ті чи інші питання, готуючи ті чи інші тексти проектів офіційних документів ПАРС, автори текстів-поправок використовують певні лексичні одиниці, певні терміни, що називають поняття, предмети, дії з відповідної

сфери суспільної діяльності, указують на їхні ознаки, обставини, за яких відбувалися, відбуваються, будуть відбуватися події та мали, мають або матимуть місце факти.

Так, документ № 8166, *Xénotransplantation* містить проєкт рекомендацій відносно пересадки тваринних донорських органів людині. Назване поняття належить до такої сфери суспільного життя як наука, а саме однієї з її галузей – медицини. Щоб увести адресата в курс справи, адресант використовує відповідні терміни, що належать до цієї галузі науки, а також основні поняттєві елементи й складові частини трансплантації та її різновиду – ксенотрансплантації: *greffe, greffon, greffe allogénique, cellule, tissu, organe, greffe xénogénique, rejet, maladie, rétrovirus, prions, xénogreffon, pandémie, santé publique, essai clinique* [5].

Часто в проєкті документа йдеться тільки про якусь одну проблему, одну подію, один факт, що відноситься до певної сфери суспільно-політичного життя окремої країни чи світового співтовариства. І, відповідно, автор використовує лексичні одиниці, що є характерними саме для неї.

Однак, як правило, проєкт офіційного документа ПАРЕ стосується двох і більше проблем, що через свою специфіку пов'язані між собою та з окремими галузями суспільно-політичного життя як окремої країни, так і світової спільноти. Наприклад, проблема, що піднімається в документі № 8453, *Crise de la dioxine et sécurité alimentaire* [7], стосується зараження продуктів харчування діоксином і безпеки харчування. Цей документ підготовлено комітетом з питань сільського господарства і земельного розвитку.

Виробництво продуктів харчування в сучасних умовах не є прерогативою певної окремої галузі народного господарства, а є цілою низкою різних за своєю структурою, умовами перебігу й пов'язаних між собою процесів з різних галузей. Ці процеси пов'язані також з багатьма іншими галузями суспільної діяльності, крім сільського господарства. Це, переліком, галузі переробки продуктів харчування, торгівлі, науки, медицини, права тощо.

Відповідно, у тексті проєкту рекомендацій уживаються лексичні одиниці, властиві названим вище галузям суспільної діяльності та лексичні одиниці, що називають підняті в документі проблеми: *contamination, contamination par de la dioxine, alerte, sécurité alimentaire, dioxine, crise de la dioxine, crise alimentaire, sécurité des consommateurs, aliments contaminés*;

- у галузі сільського господарства: *la chaîne agro-alimentaire, système agro-industriel, élevage, nutrition animale, pratique d'élevage, cultures d'oléagineux, culture de substitution*;

- у галузі переробки й виробництва продуктів харчування: *production alimentaire de masse, produit alimentaire, farine animale, graisse animale, aliment composé, entreprise, fabrication des produits alimentaires, ingrédient, des secteurs économiques concernés*;

- у галузі торгівлі: *marché, circuit de production, distribution, la diffusion, des prix abordables, consommateur, importation extérieure, denrée alimentaire*;

- у галузі охорони здоров'я та медицини: *la santé, la santé publique, qualités nutritionnelles, qualités organoleptiques, qualité sanitaire, la qualité des produits alimentaires* тощо.

Часто зустрічаються також географічні назви і назви адміністративного поділу: *Racak, Kosovo, Albanie, Paris, Serbie, Ukraine, Russie, Europe, Géorgie, Ossétie, Abkhazie, Arménie, Azerbaïdjan, Helsinki, Crimée, Ouzbékistan, Chernivtsy, Zakarpattia* тощо.

Документи ПАРЕ містять також імена дійових осіб, які беруть участь у розв'язанні проблем або суб'єктів міжнародної діяльності, до яких звернені відповідні документи,

чи від імені кого вони підготовлені (це можуть бути як повні назви, так й аббревіатури): *Assemblée, Mission de Vérification au Kosovo, Conseil de Sécurité des Nations Unies, République fédérale de Yougoslavie, République autonome de Crimée, République d'Ouzbékistan, organisme international, communauté internationale, OSCE, OTAN, RFY, HCR*, тощо.

Звичайно, перелік лексичних одиниць, що зустрічаються в текстах-поправках до проектів офіційних документів ПАРС, не обмежується тільки термінами з відповідних сфер і галузей суспільно-політичного життя окремої країни та світового співтовариства.

Називаючи дії, предмети, ставлення, поведінку, події, ознаки, мовець так чи інакше використовує лексичні одиниці, що належать до загальноновживаної лексики. Загальноновживана лексика забезпечує зрозумілість текстів проектів офіційних документів ПАРС та взаєморозуміння адресанта й адресата.

Серед загальноновживаної лексики текстів-поправок до проектів офіційних документів ПАРС, що покликана позначати дії, явища, предмети навколишньої дійсності, повсякденного побуту, якостей, властивостей, ознак цих предметів тощо, можна виділити такі тематичні групи:

- назви властивостей, якостей та ознак предметів, фактів, дій: *total, humanitaire, positif, similaire, civil, actuel, antérieur, distinct, grand*;

- назви понять, пов'язаних із суспільними відносинами, поведінкою людей, їхніми соціальними ролями: *enfant, femme, dirigeant, consommateur, donateur, représentant, vieillard, autorité, victime, réunion, massacre, violence, ministre, adhésion, voisin, engagement, accord*;

- назви процесів, дій: *développer, charger, publier, promulguer, procéder, interdire, coopération, éducation, coopérer, enquête, signer, encourager, permettre*;

- назви чисел і хронологічних дат: *le 18 mars 1998, en octobre 1998, Recommandation 1201 (1993), trois ans, douze ans, de juin 1999, le 17 décembre 1998, le 4 septembre 1998, en octobre 1999, un deuxième protocole, les six mois, à la veille du 50e anniversaire, doc. 8261, le 11 mars 1997, dans l'Avis n° 190 (1995)*;

- займенники та службові слова: *son, leur, celui, elle, aux, ce, sur, des, en, les, de, par, pour* тощо.

Як стверджує М. В. Никитін, більшість слів є прагматично нейтральними, у їхніх значеннях представлений тільки когнітивний компонент змісту [1: 58], однак прагматично марковані лексичні одиниці та лексичні одиниці, що набувають прагматичного забарвлення від взаємодії з контекстом і ситуацією спілкування, зустрічаються як у складі загальноновживаної лексики, так і в складі термінів.

Це, передусім, експресивні лексичні одиниці, що викликають в адресата позитивну або негативну реакцію більшої чи меншої інтенсивності:

- дієслова: *condamner, accuser, provoquer, bloquer, activer, soutenir, améliorer*;

- іменники: *massacre, crime, obstruction, victime, escalade, conflit, dégradation, pauvreté, modification, assistance*;

- прикметники: *catastrophique, total, essentiel, brutal, difficile, systématique, grave, concret, insuffisant*;

- прислівники: *instantement, fermement, particulièrement, minutieusement*;

- словосполучення: *être très préoccupé, être alarmé, vive préoccupation*;

- заперечні конструкції: *n'est pas séparé, n'a pas tenu, ne sont pas prise, n'ont pas été réalisés* тощо.

Часто проекти офіційних документів ПАРЕ стосуються подій, що виходять за рамки свого звичайного перебігу і переходять до розряду надзвичайних ситуацій у різних сферах життя суспільства. Тоді в тексті можна знайти слова, що дозволяють ідентифікувати цю надзвичайність. Передусім це слова й словосполучення, у значенні яких преважує прагматичний компонент, або лексичні одиниці, що в певних умовах комунікації можуть набувати прагматичного забарвлення: *crise, carence, urgence, danger, déficit, chute brutale, massacre, économie souterraine, terrorisme, monopole, oligopole, escalade du conflit, dégradation, troc*.

Якщо окреме слово не містить у своїй семантиці нічого надзвичайного, а авторові варто привернути увагу до певної проблеми та підкреслити надзвичайність перебігу подій, він використовує словосполучення зі словами, що мають оцінний або підсилюючий характер: *situation difficile, aggravation de la situation, profonde crise économique, chute brutale*.

Звичайно цей перелік не відображає всього розмаїття та різноманіття використаних у текстах-поправках до проектів офіційних документів слів і словосполучень з відповідним ефектом – впливу на адресата повідомлення.

Крім цього, кожне слово набуває свого прагматичного значення тільки в певній ситуації спілкування у відповідному контексті, бо навіть однакові слова в різних контекстах можуть мати різні прагматичні відтінки.

Таким чином, для текстів-поправок до проектів офіційних документів ПАРЕ як текстів, що належать до категорії документів МО характерне вживання лексичних одиниць, які дають змогу адресанту повідомлення побудувати комунікацію таким чином, щоб адресат міг ідентифікувати ці тексти як правові документи, відчуті їхню прагматичність і комунікативну спрямованість. З цієї метою передусім використовуються лексичні одиниці зі значенням спонукання до виконання певної дії.

Належність проектів офіційних документів до правових документів зумовлює широке використання в текстах-поправках юридичної термінологічної лексики, що позначає:

- а) основні складові частини юридичної системи;
- б) основні юридичні операції та юридичні акти;
- в) юридичну процедуру.

Крім юридичних термінів у текстах-поправках до проектів офіційних документів ПАРЕ знаходять своє місце терміни з інших сфер людської діяльності. Це пояснюється тим, що діяльність ПАРЕ стосується багатьох фактів і подій з життя й діяльності як окремих країн, так і всієї світової спільноти.

Основою текстів-поправок до проектів офіційних документів ПАРЕ є загальноживана лексика, що забезпечує їхню зрозумілість для комунікантів, які беруть участь у процесі готування й обговорення проектів офіційних документів ПАРЕ, а також для «проміжних» і «кінцевих» адресатів.

Прагматично забарвлені лексичні одиниці та лексичні одиниці, що набувають прагматичного забарвлення від взаємодії з контекстом і ситуацією спілкування, допомагають адресанту тексту-поправки виразити своє ставлення до фактів, подій і ситуацій, стосовно яких готується той чи інший проект документа, і вплинути бажаним чином на адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
2. *Doc. 8294. (1999).* 8 janvier. Situation économique en Russie et en Ukraine.
3. *Doc. 8308. (1999).* 26 janvier. Crise au Kosovo et situation dans la République Fédérale de Yougoslavie.
4. *Doc. 8275. (1998).* 2 décembre. Demande d'adhésion de la Géorgie au Conseil de l'Europe.
5. *Doc. 8166. (1998).* 15 octobre. Xénotransplantation.
6. Макаров М. Л. Прагматика, стилистика и риторика: Язык парламента // Языковое обращение: Единицы и регулятивы: Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Калинин гос. ун-т, 1987. – С. 46–51.
7. *Doc. 8453. (1999).* 22 juin. Crise de la dioxine et sécurité alimentaire.

БОГИ-ДЕМИУРГИ ІДЗАНАГІ-НО МІКОТО ТА ІДЗАНАМІ-НО МІКОТО В ЯПОНЬСЬКОМУ ЛЕГЕНДАРНОМУ ЕПОСІ

У статті йде мова про образи богів-деміургів Ідзанагі-но мікото та Ідзанамі-но мікото, що діють в епічних циклах «Кодзікі» та «Ніхонсьокі». Розглядаються особливості космогонічного процесу в японській міфології, виявляються спільні сюжети та мотиви в інших міфо-оповідях народів світу. Аналізується перетворення богами хаосу в космос, творення світу, божеств та богів, світобачення тогочасного суспільства. Досліджується місце богів-деміургів в культурній спадщині Японії.

Ключові слова: деміург, хаос, космос, інцест, чоловіче та жіноче начала, першопредки.

В статті йде мова про образи богів-деміургів Ідзанагі-но мікото та Ідзанамі-но мікото, которые действуют в эпическом цикле «Кодзики», «Нихонсёки». Рассматриваются особенности космогонического процесса в японской мифологии, обнаруживаются общие сюжеты с другими мифологиями мира. Анализируется превращение хаоса в космос, творение мира, божеств и богов, миропонимание общества того времени. Исследуется место богов-демиургов в культурном наследии Японии.

Ключевые слова: демиург, хаос, космос, инцест, мужское и женское начала, первопредки.

The article deals with the appearance of gods-demiurges Izanagi-no mikoto and Izanami-no mikoto, which operate in the epic narration «Kojiki», «Nihonhoki». The features of cosmogony process are given in the Japanese mythology, general and distinctive motives are compared with other mythologies. Converting of chaos into space, creation of the world and gods, believes of that time society are analysed. The place of gods-demiurge is explored in the cultural legacy of Japan.

Key words: demiurge, chaos, space, incest, male and female origin, first gods.

Ідзанагі-но мікото та Ідзанамі-но мікото – боги японського пантеону, які фігурують в таких збірках японського легендарного епосу, як «Кодзікі» чи «Записи про діла давності» (712р.), «Ніхонсьокі» чи «Ніхонгі», чи «Аннали Японії» (720р.) та цілого ряду пам'яток в жанрі «фудокі» (записи про звичаї та географічні особливості різних областей Японії).

Ідзанагі-но Мікото та Ідзанамі-но Мікото – це брат та сестра, вони становлять останню пару богів, які з'явилися на початку світобудови та входили до семи поколінь богів. Існує декілька варіантів тлумачення імен цих богів. Так, у російському перекладі «Кодзікі» ім'я бога Ідзанагі дослідниця та перекладач Є.М. Пінус розшифровує, як «Бог, що Приваблює», а ім'я богині Ідзанамі, як «Богиня, що Приваблює», в англійських перекладах Б.Х. Чемберлена імена цих богів тлумачаться наступним чином: «Той, що

Запрошує» та «Та, що Запрошує» [1: 17]. Крім того, вважається, що їх імена можна трактувати, як «перший чоловік», та «перша жінка».

Ці брат та сестра з'явилися серед перших жителів світу богів та відрізнялися від інших антропоморфним виглядом і здатністю народжувати інших богів. В японських міфах немає єдиного творця, що розпочинає світобудову. Тому японські космогонічні міфи можна віднести до категорії, де творець-деміург, що має людську природу (принаймні є ближчим до неї, ніж до божественної) – це пралюдина, культурний герой, засновник даної культурної традиції. Часто у ролі таких творців виступають чоловік та жінка, в японській міфології ними є Ідзанагі та Ідзанами, як символ чоловічого та жіночого начал. Цим богам належить завершення космогонічного процесу. Тому в існуючій класифікації богів-творців землі, дану пару богів можна віднести до типу «космічні батьки» – батько-небо та мати-земля (іноді мова йде про два начала: чоловіче, що йде від неба та жіноче, що йде від землі, які зливаючись, народжують батька та матір, що знаходяться між небом та землею), мати-небо та батько-земля батько-сонце та мати-місяць] [2: 366].

Небесні боги наказали Ідзанагі-но мікото та Ідзанами-но мікото закінчити творення землі та перетворити її з рідкого стану в твердий, й для цього подарували дорогоцінний список. «Обидва боги ступили на Плавучий Міст, той список опустили, почали обертати його, місили води, та коли витягли його, крапля, що стекла з кінчика списа, загуснувши, стала островом. Це Оногородзима – Острів, що згустився сам по собі [3: 53]¹.»

Цікавим є тлумачення образу «Плавучий Міст»: дорога, що з'єднує небо та землю»; «міст, який давнім японцям уявлявся плавучим та досягав небес, коли боги спускалися зі свого небесного світу на землю», «веселка, «просто місце, де стояли обоє богів». Але цілком інше тлумачення знаходимо в ранніх коментарях «Кодзікі»: «Розвідний міст на шляху богів, між небом та землею, коли боги піднімались та спускались», – зазначає японський філолог та мовознавець 18 ст. Мотоорі Норінага, знавець давньої літератури та укладач коментарів до «Кодзікі». Він називається укіхасі (тобто «плавучий міст»), можливо, тому, що досягав неба» – додає він. Тут Мотоорі Норінага говорить не про «верхнє небо» – аме, а про «середнє небо» – сора. Проте Хірата Ацутане – вчений 18 століття, вважав, що тут йдеться про щось подібне до човна, який спускали на воду з небесного простору. Інший японський дослідник Морібе Осумі взагалі тлумачить даний образ, як алегоричне позначення руху з потойбічного світу до нашого [4: 189-190].

Далі небесна пара богів спустилася з небес на створений ними власноруч острів та збудувала небесний стовп та палац. З приводу «небесного стовпа» у коментаторів також немає одностайної думки. Так, японський дослідник Т. Курано зазначає, що «стовп» є частиною самого палацу або розташований за його межами. Хітара Ацутане вважав, що стовп – це фалос. Цікавим є факт, що створення спеціального «шлюбного палацу» є частиною весільного звичаю в давній Японії, тож міф зафіксував реальний звичай [4: 191-193]. Проте, на думку російського вченого В.М. Топорова створення небесного стовпа – це ніщо інше як створення особливого виду космічної опори, що є одним з обов'язковим космогонічних актів [5: 389-406].

Після цього бог Ідзанагі запитав у богині Ідзанами як збудовано її тіло, на що та відповіла: «Моє тіло росло, але є одне місце, яке так і не виростало» [3: 53]. Бог Ідзанагі-но мікото

¹ Тут і далі перекл. Авторки статі.

відповів своїй сестрі: «Мое тіло росло, та є одне місце, яке занадто виросло. Гадаю, нам слід поєднати наші місця та народити державу [3: 53]». Вони вирішують одружитися. Бог Ідзанагі промовив до Ідзанамі: «Ми разом обійдемо цей небесний стовп (на думку японського дослідника Т. Мацумури, обходження стовпа перед початком подружніх відносин було частиною шлюбного обряду, можливо, мало на меті збільшення родючості за допомогою життєвої сили, що містилася в дереві, а саме в дерев'яному стовпі) та закінчимо шлюб. Ти обходь праворуч мені назустріч, а я зліва назустріч тобі» [3: 55]. Такий розподіл є не випадковим, адже в японській традиції ліва сторона – сторона мудрості, лояльності та інстинкту – це чоловіче начало. Права сторона асоціюється з водою та жіночим началом [6: 803].

Під час виконання обряду Ідзанамі-но мікото озвалася першою: «Це насправді, красивий чоловік», їй вторив Ідзанагі-но мікото: «Насправді, красива жінка [3: 55]!» Промовляючи ці слова, Ідзанагі-но мікото зауважив, що недобре, коли жінка промовляє першою, але все ж таки вони продовжили шлюбний ритуал. То оскільки Ідзанамі порушила встановлений порядок і промовила свої слова першою, то перші діти в них були схожі на п'явок. Після цього, Ідзанагі та Ідзанамі піднялися на Рівнину Високого Неба та звернулися за порадою до небесних богів. Ті пояснили, що невдалими діти вийшли тому, що жінка першою вимовила слова. Після повернення на землю вони ще раз повторили шлюбний ритуал, але цього разу першим сказав свої слова Ідзанагі. Очевидно, в той час, коли створювався міф, японське суспільство переходило від материнського права до батьківського, тому жінка не мала права промовити першою. Таким був встановлений порядок та богиня Ідзанамі порушила його [4: 198].

Хоча даний священний шлюб першопредків є інцестом, адже в шлюб вступають брат та сестра. Однак, на думку Г.А. Левінтона, даний мотив не слід путати з власне інцестним міфом, в якому кровозмішання виступає як порушення суспільних законів. У даному випадку інцест відбувається в той період, коли на землі ще нікого не було, тобто існувало лише дві людини, одна сім'я [7: 422-433].

Слід зазначити, що багатьом японським міфам притаманна традиція шлюбів між близькими родичами, що відображає структуру сім'ї та кланів у 12-13 століттях, оскільки впливові клани, що концентрувалися в одній провінції, не практикували шлюби з іншими кланами з сусідніх районах (ендогамія).

Не тільки сімейні, родові, але й суспільні відносини архаїчних японців можуть бути відбиті в міфах. Так, вертикальну космографія у «Кодзікі»: Небо (рівнина неба) – Земля – Море (рівнина моря) чи підземний світ відображає певним чином структуру давнього японського суспільства, від верхніх прошарків до нижніх. В «Кодзікі» та в «Ніхонсьокі» події розгортаються на трьох рівнях – небі, землі (світ світла), під хвилями, під землею (світ мороку). Все, що відбувається на поверхні моря, японський дослідник Кавасое Такетане порівнює з даоським уявленням про рай [8: 10].

Після цього боги почали народжувати острови, що символізують собою Японію. Спочатку народжують вісім головних островів, а потім ще шість. Слід зазначити про ставлення до вісімки японців, які ще з давніх часів називають свою країну не інакше як «Великою країною, восьми островів», що означає, що Японія складається з незчисленної кількості островів. Вісім – це число, що часто зустрічається в давній синтоїській писем-

ності в значенні багаточисленності і стало священним. Проте вісім – це не невизначена багато численність, а численність, яка складає єдину сутність, виражену числом вісім.

Приклад з нашого часу – це Національний Центр Духовної Освіти, збудований в Йогоґама в 1932 році. Він має форму октограмми, в середині якої можна побачити статуї восьми світових мудреців: Шак'ямуні, Конфуція, Сократа, Ісуса Христа, принца Сьоґоку, що жив у сьомому столітті, Кобо Дайсі (9 століття), та японських священників Сірана та Нітірена. Октограмний план будівлі вказує, швидше, не на мудреців, а на безкінечну мудрість в незчисленній кількості форм в центрі всіх духовних пошуків, всесвітньої науки та освіти [6: 344].

Згодом вони починають народжувати богів, так з'явилося тридцять п'ять богів. Але коли Ідзанаґі народжувала бога вогню, вона отримала опіки лона, захворіла та вирушила до Країни Мертвих. Даний факт смерті богині через народження бога вогню японські філологи пояснюють асоціацією зі звичаєм спалювати будинки породіль після пологів, а також з весняним спалюванням лісу в горах, з вулканічними виверженнями.

Бог Ідзанаґі-но Мікото вирішив спуститися до країни Мертвих та повернути свою дружину. Даний сюжет нагадує давньогрецький міф про Орфея та Евридику, навіть при всій самобутності японських міфів ми знаходимо в ній сюжети та образи, що змушують нас подумки звертатися не тільки до міфологічного минулого інших народів Сходу, але – що особливо цікаво – і до міфів греко-римського світу. Вчені знайшли докази спорідненості індоєвропейських, грецьких та японських міфологічних комплексів, при чому передавачами індоєвропейських сюжетів вони вважали алтайські кочові племена, які жили в різних місцях Азіатського материка, і дісталися аж до Японії.

Слід зазначити, що серед японських філологів, що робили порівняльний аналіз японських та індоєвропейських міфів, зокрема грецьких, найбільш відомим є дослідник Тецуґо Вацуудзі. На його думку, японські міфи, що містяться в «Кодзікі», не мають раціональності і цілісності, властивої міфам Давньої Греції. Проте він стверджує, що в міфах давніх японців присутнє найвнє здивування та емоційність, що пронизує всю оповідь та роблять її літературою [8: 6].

Ідзанаґі, побачивши чоловіка, каже: «Мені шкода, що ти не прийшов раніше. Я вже скоштувала їжу в Країні Мертвих, тому не можу повернутися назад» [3: 61]. Їжа в міфах пов'язана з трьома елементами ланки: смерть – врожайність – життя та жертвоприношення. Міфологічний аспект їжі має своє продовження в категорії сакральної їжі, отже, скуштувавши їжу, богиня Ідзанаґі долучилася до певного сакрального знання, тому вона вже не може так просто залишити Країну Мертвих [9: 427-429]. Вона хоче порадитися з богами, тому забороняє Ідзанаґі дивитися на себе, та бог не втримався та подивився, і побачивши її тіло, яке вже почали поїдати черви, злякався й почав тікати, богиня ж Ідзанаґі гукнула йому вслід: «Ти мене осоромив [3:65].» Потому вона відправила вслід за своїм чоловіком фуґій. А далі й сама пустилась в погоню. Ідзанаґі-но мікото загородив вихід з Країни Мертвих скелею та вимовив спеціальні слова про припинення шлюбу, на що богиня Ідзанаґі сказала: «Мій коханий чоловіче, якщо ти так зробиш, я буду в день вбивати по тисячі людей [3: 67].» А Ідзанаґі-но мікото відповів їй: «Моя кохана дружино! Якщо ти так вчиниш, то я буду будувати по тисячі п'ятсот будинків для породіль в день [3: 67].» Епізод зі скелею, якою Ідзанаґі перегодив вихід з країни мертвих, японський дослідник Д.Цугіта пояснив його зв'язком із формою могильників, де біля входу розміщували великий камінь [4: 235].

Повернувшись з Країни Мертвих, бог Ідзанагі-но мікото здійснює очищення. З цього моменту бога вже перестають називати «мікото», 尊 *mikōtō* (дослівно «божественне діло»), цей атрибут ставився після імен богів та вождів давнини незалежно від статі: *miko* – син бога, царевич [10: 77]. А тепер він стає просто *камі* (бог другорядного значення, нижче божество), тобто відходить на другий план, адже під час очищення народжуються Аматарасу-оо-мі-камі, Цукуйомі-но мікото та Такехая-Суса-но-о-но мілкото, які стають головними в наступних циклах. Очищення Ідзанагі-но мікото виконує в три етапи. Перший етап – роздягання, і тут боги з'являються з частин одягу, які зняв та відкинув, Ідзанагі-но мікото. Наступний етап, це, власне, очищення – занурення в води річки та омивання. Омивання відбувається в три етапи: занурення в глибинні води, в серединні води, та верхні води верхньої течії. Кожен етап супроводжується появою богів. Очищення закінчується омиванням очей та носа Ідзанагі-но мікото, в результаті чого народжуються три великих божества: Аматарасу-оо-мі-камі, Цукуйомі-но мікото та Такехая-Суса-но-о-но мікото: *«Ідзанагі омив ліве око, праве око та ніс. Під час омивання лівого ока народилася Велика Священна Богиня Аматарасу, правого ока – Цукуйомі-но мікото, а з носа – Таке-хая-Суса-но-о-но мікото [3: 71]»*.

Згодом Ідзанагі починає розподіл країни між трьома народженими в цей час «високими» дітьми: Аматарасу, Цукуйомі та Суса-но-о: *«Ідзанагі зняв з шиї намисто з перлів та передав його Великій Священній богині Аматарасу, й промовив: «Володій Рівниною Високого Неба», потім мовив до Цукуйомі-но мікото: «Ти володій Країною, де панує ніч», а потім сказав до Таке-хая-Суса-но-о-но мікото: «А ти – Рівниною Моря [3: 71]»*.

Після цього Ідзанагі-но мікото відходить на другий план, як і його дружина Ідзанамі-но мікото. Тобто, передавши своє намисто з перлів, бог втрачає і свою владу, хоча він ще фігурує в міфі про Суса-но-о-но мікото, та, швидше, виконує функції батька, втрачаючи роль бога-деміурга. Ідзанагі виступає як батько, глава патріархальної сім'ї, що розподіляє всесвіт між дітьми, як спадок. Таким чином, з обома богами відбуваються метаморфози – Ідзанагі стає втіленням позитивних начал – неба, світла, доброти, а його дружина Ідзанамі негативних – землі, темряви та зла. Дихотомія цих начал лежить в основі міфологічної світобудови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chamberlain B.H. The Kojiki, or Record of Ancient Matters // Transactions of the Asiatic Society of Japan. 1906. Vol.10 Suppl
2. Мелетинский Е.М. Деміург // Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – Т. 1. – 805 с.
3. 古事記. – 日本, 1992 – 335с.
4. Кодзики. /Под ред. Р.В. Грищенкова/ – СПб.: Кристалл, 2000. – 608 с.
5. Топоров В.Н. Мировое дерево // Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – Т. 1. – 805 с.
6. Chevalier J., Cheerbrant A. / Transl. John Buchanan-Brown. – Cambridge, 2003. – 1184 p.
7. Левинтон А.Г. Священный брак //Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – Т. 2. – 815 с.

8. Мифология в японской и китайской литературе. Современные исследования. – М.: Академия наук СССР. Институт научной информации по общественным наукам, 1984. – 44с.
9. Топоров В.Н. Еда // Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – Т. 1. – 805 с.
10. Сыромятников Н.А. Древнеяпонский язык. – М.: Восточная литература, 2002. – 176 с.

УДК 82-1.09

Сорока Т. В.
(Измаил, Украина)

СПЕЦИФИКА ИНТЕГРАТИВНОЙ КОНЦЕПЦИИ ФЕНОМЕНА ЖАНРА

У статті розглядається коло питань, пов'язаних з жанром, досліджуються формально-структурний, функціональний, комунікативний та когнітивний підходи до визначення природи даного феномену, відстоюється необхідність застосування комплексно-синтезуючого підходу.

Ключові слова: жанр, формально-структурний, функціональний, комунікативний та когнітивний підходи, комплексно-синтезуючий підхід.

The article is concerned with some genre problems. Different approaches to its analysis are examined, the necessity to apply an integrated and synthesized one is asserted.

Key words: genre, formal and structural approach, functional approach, communicative approach, cognitive approach, integrated approach.

Современные лингвистические исследования, посвященные изучению феномена жанра, вкладывают в это понятие различные трактовки, руководствуясь отдельно-избранным подходом к объяснению данного явления. В результате в языковедческой науке сложился плюрализм мнений и суждений относительно определения онтологической сущности жанра. Предметом споров и разногласий ученых служат, прежде всего, две проблемы. Первая проблема связана с дифференциацией жанров (каковы жанрообразующие признаки), вторая – с проблемой внутрижанровой вариативности (где границы жанра). Тот факт, что жанры не всегда бытуют в чистом виде, что границы их зыбки, побуждает лингвистов подвергнуть сомнению необходимость анализа языковых ресурсов с опорой на жанр. Эта позиция поддерживается Д. Байбером, который исследовал большое количество текстов, представляющих двадцать три жанра, и обнаружил широкий диапазон лингвистической/языковой вариативности в пределах одного жанра, «неожиданную и противоречащую распространенным ожиданиям (surprising and contrary to popular expectations), – по его утверждению, – амплитуду вариаций» [1: 178].

Подходы к объяснению природы жанра на протяжении нескольких последних десятилетий неоднократно менялись: они, как правило, соотносились с господствующими в лингвистической науке в тот или иной период парадигмами, направлениями, концепциями. И такое положение дел вполне объяснимо, так как исследование в области жанра, следуя за развитием науки, не может не испытывать на себе общих тенденций в языкознании. Все многообразие подходов к изучению жанров можно свести к четырем основным: *формально-структурному*, *функциональному*, *коммуникативному* и *когнитивному*. При этом сложно однозначно утверждать, что в каждом конкретном исследовании, связанном в определенной мере с жанром, явственно выступает тот или иной подход в чистом виде. В одних лингвистических трудах могут обнаруживаться лишь косвенные, а не прямые указания, свидетельствующие об определенном подходе, в других – подходы могут пересекаться, в-третьих – жанр интересует автора научного изыскания не сам по себе, а в связи с другой, более значимой для его исследования проблемой. Тем не менее, в теоретико-методологических целях представляется оправданным и необходимым определить вклад каждого из названных подходов в общую задачу, направленную на всестороннее изучение, описание, объяснение сущности жанра. Каждый из перечисленных подходов обращает внимание лингвистов на новые грани жанра, до сих пор остававшиеся вне поля зрения, выявляет его новые ипостаси, поэтому целесообразно рассматривать разные подходы не как взаимоисключающие, а как взаимодополняемые.

В работах *формальной школы* первостепенное внимание уделялось установлению закономерностей, связанных с планом выражения. Представители русской формальной школы, активно действовавшей в 20-е годы XX века, рассматривали текст сам по себе вне его связей с какими-либо внешними факторами, а жанр понимался ими как постоянная специфическая группировка приемов с определенной доминантой [2: 224].

В 60-е годы в область жанровых исследований французскими учеными была перенесена концепция лингвистического структурализма, значительно ограничивающая научные поиски анализом фонологического и морфологического уровней языка с опорой на принцип имманентности, который был положен в основу определения жанра с учетом исключительно лингвистических показателей. Так, по мнению Р. Барта, главной характеристикой того или иного жанра является «элементарная синтаксическая схема, например, повторение/ожидание – для поэтического жанра; имя/глагол – для повествовательного жанра» [3: 7].

Наряду с формальным подходом (абсолютизации формы) в разных школах языкознания развивались и другие подходы, в которых формообразующий элемент жанра хотя и принимался во внимание, но уже не считался единственным и первостепенным. *Функциональный* подход с точки зрения условий бытования жанра, ситуации, сферы общения в широком смысле смещает акценты в сторону его социокультурного содержания. При этом речевой жанр рассматривается как категория социально-историческая и культурно-детерминированная. «В зависимости от развития общества, от постоянно меняющихся законов отмирают одни жанры, появляются новые, расширяются или сужаются жанровые рамки, возникают межжанровые образования. Следовательно, в динамике жанрового развития равно, как и в номенклатуре существующих в определенную историческую эпоху жанров, отражается уровень развития общества, структура, потребности и запросы» [4: 23].

Функциональный подход в современной лингвистике представлен теорией функциональных стилей (ФС), основы которой были заложены в 20-30 гг. прошлого столетия М.М. Бахтиным, В.В. Виноградовым, Г.О. Винокуром, Л.П. Якубинским, членами Пражского лингвистического кружка, и на базе которой в 60-70 гг. окончательно сформировалась функциональная стилистика, сделавшая жанры объектом своего изучения. В свете указанной теории каждый ФС, являющийся абстракцией высшего порядка, реализуется через совокупность жанров, представляющих собой абстракцию низшего порядка. Это позволяет говорить о «двуслойности» жанрового образования: «...словесное произведение в своей целостности <...> имеет жанровую и стилевую составляющие» [5: 106].

Прежде чем перейти к характеристике особенностей *коммуникативного подхода* к жанру, обратим внимание на использование в лингвистической литературе номинаций, в которых объединены два различных обозначения: «функционально-коммуникативная лингвистика», «коммуникативно-функциональное направление», «коммуникативно-функциональные аспекты языка», «коммуникативно-функциональная сторона языка» и т.д. Данные подходы являются взаимосвязанными, но не тождественными, поскольку каждый из этих аспектов изучается в рамках определенных исследовательских направлений и связан с конкретным концептуально-категориальным аппаратом.

Чтобы развести эти два подхода, укажем на их различия.

Применительно к жанрам функциональный подход предполагает вычленение в глобальном континууме общения (речевой практике говорящих и пишущих на литературном языке) отличных друг от друга сфер общения, соотносимых с ФС, общими целеустановками и с последующим выделением внутри них подмножества ситуаций, соотносимых с жанрами, частными целеустановками.

Коммуникативный подход к исследованию жанра усиливает потенциал функционального подхода за счет вторжения в социально-психологическую сферу. Если при функциональном подходе ситуация описывается с социокультурных позиций, то есть указывается на ее связь с определенной (социокультурной) областью человеческой деятельности, то при коммуникативном подходе она конкретизируется через анализ в терминах теории коммуникации.

«Специфика коммуникативного подхода заключается, прежде всего, в том, что текст понимается как дискурс, то есть речевое высказывание, предполагающее говорящего (автора) и слушающего (адресата), а также наличие у первого намерения повлиять на другого с помощью речевых средств. Письменный текст также рассматривается в терминах речевого общения как своеобразный диалог читателя с автором текста, как процесс взаимодействия читателя с текстом» [6: 33].

С коммуникативных позиций фактор адресованности (т.е. учет дифференциала в знаниях партнеров по коммуникации) приобретает исключительную важность и становится одним из решающих условий, влияющих на автора при выборе коммуникативной стратегии. Два других условия, определяющих стратегию коммуникации, связаны с целью и предметом данного коммуникативного события. Иными словами, стратегия коммуникации, ее лингвистическая направленность зависят от характера формантов коммуникативной ситуации, в которой условно выделяются: 1) ситуация общения, связанная с участниками коммуникации (личность автора, его мотив, цель, личность интерпретатора, их

отношения); 2) предметная ситуация (о чем/ком идет речь, место, время описываемых событий, характеристика людей, предметов, явлений, описываемых в тексте). Конфигурация формантов коммуникативной ситуации формирует смыслы: тождественность предметной информации двух текстов не исключает различий в их смысле. Судить о смысле текста возможно только при соотнесении предметной информации с информацией о ситуации общения [7: 92].

Подход к экспликации жанра с точки зрения коммуникативного акта оказался весьма плодотворным, поскольку «жанр представляет собой идеальную схему протекания коммуникативно-речевого акта» [8]. Идеальную, то есть не искусственно навязанную, а сложившуюся естественным образом в результате речевого опыта разных пользователей языка, в которой коммуникативные роли адресанта и адресата и их отношения оптимально соотносятся с сообщаемым предметным содержанием. Коммуникативная концепция жанра высвечивает в нем наличие двухвекторной направленности: с одной стороны, оформляет содержание, а с другой – служит средством связи с адресатом [4].

Когнитивный подход к исследованиям в области жанра позволил подняться на новый уровень постижения природы данного феномена и объяснить многие дискуссионные моменты. Например, так называемая проблема границ жанра вполне успешно разрешается в рамках теории прототипа, согласно которой, люди категоризируют объекты и явления окружающей действительности в соответствии с «построенными» в их головах прототипическими образами. Идея теории прототипа нашла резонанс в лексических и синтаксических исследованиях, однако не менее значимо ее применение может быть и в области жанровых изысканий. «Если категоризация определенных языковых элементов и понятий основывается на системе отношений между отдельными примерами и их моделями, которые вбирают в себя наиболее повторяющиеся и типичные признаки первых, то, – как полагает Б. Полтридж, – то же самое можно говорить и о жанрах» [9: 394]. Чем ближе репрезентация жанра к прототипическому образу, тем точнее данный текст представляет реализацию определенного жанра.

Ключевой концепт, содержащийся в прототипе жанра, выступает критерием, позволяющим приписывать тексту определенную жанровую категорию [9: 397]. При этом от текста требуется не «точное соответствие» в плане характеристик и свойств, а лишь «достаточное сходство» с прототипом. В результате тексты могут принимать различный формат презентации и вместе с тем принадлежать одному и тому же жанру. Принцип «достаточного сходства» прежде всего, применим в случаях нетипичных реализаций жанра [Там же: 404].

Когнитивный подход к изучению жанра трактует его представление в структурах знаний, содержащихся в языковом сознании говорящего/пишущего, которые в свою очередь складываются из множества связанных друг с другом фреймов, сценариев, скриптов, схем, прототипов, пропозиций и т.д. По мнению С. Шмидта, сущность жанра не может быть выявлена (распознана) лишь через наблюдение его материальных проявлений [10: 373]. Ученый связывает генезис жанра с необходимостью интересубъектной (межсубъектной) координации коммуникативной деятельности в обществе, где «обстоятельства обуславливают появление жанра» [Там же: 375]. Дело в том, что субъекты коммуникации сталкиваются с невероятной сложностью, вызванной многообразием возможностей, открывающихся перед ними в коммуникативном пространстве, для ориентирования в ко-

тором им необходимы «когнитивные инструменты» (cognitive instruments), помогающие редуцировать эту сложность [Там же: 374]. Жанр выступает в качестве такого когнитивного инструмента или программы действий. В этом смысле С. Шмидт определяет свою теорию медиажанров как функционально ориентированную, согласно которой, концепты жанров управляют когнитивными операциями людей и, следовательно, их реальным речевым поведением.

По Ж. Ришару и Е. фон Глазерфельду, способ, с помощью которого люди организуют свой опыт, может быть охарактеризован как «процесс генерирования *инвариантов*» [11: 37-58], не выступающий зеркальным отражением в сознании человека информации, поступающей извне. Выполняя действие впервые, затем, повторяя и корректируя его с помощью собственного восприятия или через взаимодействие с другими людьми, они [люди] создают когнитивные программы – структуры, в которых единичные действия схематизируются через фокусирование в них наиболее общих характеристик. Например, в процессе развития ребенка эти схемы интериоризируются и могут быть использованы в ситуациях, сопоставимых или родственных ситуациям, уже имевшим место в его опыте. Схемы, которые первоначально строились как сенсомоторные, становятся когнитивными/интеллектуальными благодаря процессам вербализации. Инварианты (схемы) обеспечивают нашему восприятию и идеям стабильность и постоянство, позволяют узнавать и знать, с одной стороны, с другой – они ограничивают и определяют (в конечном счете облегчают) дальнейшие когнитивные операции.

Наряду с интеллектуальными знаниями в схемы интегрируются эмоциональные знания, обобщенный эмоциональный опыт, который так же, как и интеллектуальный опыт, хранится и извлекается из памяти [10], что дает основания для построения «хolistических» моделей *когнитивно-аффективных* систем. Описываемые когнитивно-аффективные инварианты не индивидуальны, а *межсубъектны*, то есть они усваиваются индивидом в процессе его социализации и аккультурации [10: 379]. Интерсубъектность обеспечивает согласованность социального поведения, являясь в то же самое время результатом (порождением) этого процесса, ориентированного на достижение согласованности. С межсубъективностью связано свойство *синреференциальности*, которое подразумевает, что референция, содержащаяся в инвариантах, имплицитно разделяется всеми членами языкового коллектива и становится эксплицитной лишь в конфликтных ситуациях несогласованности. И, наконец, признак *иерархичности* предполагает, что схемы знаний взаимно упорядочены в аспекте доминирования и подчинения [10: 382].

Таким образом, «сущности, называемые «жанрами», – по гипотезе, выдвигаемой С. Шмидтом, – могут быть концептуализированы как элементы когнитивных схем, выстраивающих реальность на интерсубъектной основе» [10: 381]. Их внутреннее строение определяется системой когнитивно-аффективных отношений. Схемы когнитивно инвестируются в процессы интерпретации инвариантов: они интерсубъектны, взаимождаемы, им следуют исполнители, конструирующие образ реальности в контексте синреференциальной деятельности.

Позицию С. Шмидта разделяет Г. Хауптмайер, который, проанализировав множество различных взглядов на жанр, признает эпистемологический подход к его исследованию наиболее перспективным. «Жанры, – полагает ученый, – следует изучать как жанровые

концепты, структурно описываемые через переменные совокупности знаний действий» [12: 426]. При этом концепты должны интегрировать индивидуальный, психологический, интерперсональный, социологический уровни. Иными словами, как утверждает Г. Хаутпмайер, следует установить корреляты жанров на когнитивном уровне, т.е. показать знания каких действий, взятых в совокупности, соотносятся с определенными жанрами [Там же: 426].

Итак, сущность когнитивного подхода можно свести к следующему. Жанры концептуализируются с точки зрения их соотношения с особыми видами ментальных схем – структурно и функционально целостных устойчивых комплексов, хранящихся в долговременной памяти и усваивающихся в процессе социализации. Знание жанровых концептов обеспечивает активизацию соответствующих схем действий, что позволяет интерпретировать ситуацию, поведение других людей, а также планировать и осуществлять собственные действия.

Смену подходов к экспликации жанра – от формального к функциональному, от функционального к коммуникативному и от коммуникативного к когнитивному – можно рассматривать как проявление «лингвистической экспансии» (Т. Энkvист, Ф. Данеш), непрерывный познавательный процесс, движение в направлении обнаружения все более глубинных пластов в его структуре: от очевидных, легко доступных восприятию свойствам, к менее очевидным, скрытым, непосредственно не наблюдаемым, а постигаемым лишь умозрительно. Каждый из рассмотренных выше подходов – это пересмотр традиционных проблем с новых позиций, и, следовательно, еще один шаг на пути к полноте знаний об исследуемом объекте, поэтому было бы неверно как недооценить, так и переоценить значимость того или иного подхода. Все сказанное диктует необходимость применения комплексного, интегративного подхода к исследованию жанра, синтезирующего в единое целое различные его измерения.

В роли такого комплексного подхода, объединяющего имманентно-семиологическую (формально-структурную), функциональную, коммуникативную и когнитивную линию, может служить антропоцентрический подход.

Интерпретация жанра в контексте человека, его мышления и духовно-практической деятельности созвучна концепции языковой личности, предложенной Ю.С. Карауловым, в рамках которой ученый выделил три уровня: вербально-семантический или структурно-системный (лексикон), лингвокогнитивный или тезаурусный (тезаурус) и мотивационный или прагматический (прагматикон) [13: 51]. Лексикон (вербально-грамматический уровень), включающий фонд лексических и грамматических средств, используемых языковой личностью при порождении ею значительного массива текстов, организован по сетевому принципу и представляет собой ассоциативно-семантическую сеть. Тезаурус охватывает свойственную языковой личности картину мира. Прагматикон включает в себя коммуникативно-деятельностные потребности личности, движущие ею мотивы, установки, цели, резюмирующиеся в наборе, связанном с конкретными речевыми актами, интенциональность.

Устройство языковой личности во многом конгруэнтно устройству жанра с точки зрения наличествования в нем наряду с вербализованной (эксплицитной, поверхностной) частью и невербализованной (имплицитной, глубинной) части. Глубинный, невыражен-

ный уровень жанра коррелирует с коммуникативной сетью языковой личности, единицы и отношения которой задаются условиями сферы общения, особенностями коммуникативных ситуаций и исполняемых общающимися ролей. Поверхностный, выраженный уровень жанра, его «текстовая база» коррелирует с ассоциативно-семантической сетью языковой личности. Как уровни языковой личности, так и уровни жанра существуют не изолированно, а в тесной связи друг с другом. Ситуативно-коммуникативные ограничения влекут за собой лингвистические ограничения, т.е. предписывают определенные принципы отбора и расположения языкового материала, определенное стилистическое качество, соответствующее условиям и целям общения.

Таким образом, проанализированный в данной статье круг проблем, связанных с жанром, а также рассмотренные различные подходы к его исследованию, позволяют констатировать тот факт, что интегративный подход к анализу жанра – это попытка гармонизировать лингвистические данные разных направлений и исследовательских парадигм в поиске адекватного объяснения его природы. Жанры – это группы речевых произведений, классы текстов, вербальное оформление которых, проявляющееся в специфической группировке языковых приемов, управляется невербальными факторами, т.е. типическими, дифференцированными по сферам человеческой деятельности и общения ситуациями социального взаимодействия людей. При этом жанры не являются чисто внешними условиями коммуникации, которые говорящий/пишущий должен соблюдать в своей речевой деятельности. Жанры речи присутствуют в сознании языковой личности в виде концептов, готовых образцов, прототипов, влияющих на процесс текстообразования, дискурсивации и могут выступать объектом научных изысканий в лингвистике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Biber D. Variation across speech and writing. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
2. Жирмунский В.М. Избранные труды. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л.: Наука, 1977. – 407 с.
3. Барт Р. Семиотика. Поэтика: Избранные работы: Пер. с фр. – М.: Прогресс – Универсус, 1994. – 616 с.
4. Этнокультурная специфика речевой деятельности: Сб. обзоров / РАН; Институт научной информации по общественным наукам / Н.Н. Трошина (отв. ред.). – М.: ИНИОН РАН, 2000. – 113 с. – (Серия «Теория и история языкознания»).
5. Брандес М. Стиль и перевод // Тетради переводчика № 5. – М., 1983 – С.75-92.
6. Лузина Л.Г. Распределение информации в тексте: Когнитивный и прагматистический аспекты / РАН; Институт научной информации по общественным наукам. – М., 1996. – 140с.
7. Долинин К.А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия // Жанры речи. – Саратов, 1999.
8. ван Дейк Т.А. Язык. Сознание. Коммуникация: Пер с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
9. Paltridge B. Working with genre: A Pragmatic Perspective // Journal of Pragmatics. – 1995. – Vol. 25.

10. Schmidt S.J. Towards a Constructive Theory of Media Genre // Poetics. – 1986. – № 16.
11. Richards J. and E. von Glaserfeld The Control of Perception and the Construction of Reality // Dialectica. – 1979. – № 33.
12. Hauptmeier H. Sketches of Theories of Genre // Poetics. – 1987. – № 16.
13. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 264 с.

УДК 82-28

Юдкин-Рипун И. Н
(Киев, Украина)

ИНТЕНЦИОНАЛЬНОСТЬ ИДИОМАТИКИ ДРАМЫ В ОСВЕЩЕНИИ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ: ПРИМЕР Э. РОСТАНА

Без подтекста в театре слову делать нечего
(К.С. Станиславский)

Текст драми позначений посиленою конденсацією змісту, зумовленою її експериментальною природою як випробування дієвості слів. Утворюється дейктична схема – дистанційна мережа посилань між окремими репліками, яка визначає ідіоматизацію окремих виразів та віддзеркалює наміри персонажів.

Ключові слова: фрейм, дейктична мережа, рефлексія, інтенція, семантичний перехід.

Текст драмы отмечен повышенной плотностью содержания, что обусловлено ее экспериментальной природой как испытанием действенности слова. Образуется дейктическая схема – дистанционная сеть ссылок между отдельными репликами, которая определяет идиоматизацию отдельных выражений и отражает намерения персонажей.

Ключевые слова: фрейм, дейктическая сеть, рефлексия, интнция, семантический переход

It is the condensation of context that is definitive feature of a text of a drama as the consequence of experimental essence of dramatic art as a kind examination of words. A deictic scheme is created that functions as a distant net of references of separate cues, determines the idiomatic nature of expressions and reflects the intentions of dramatis personae.

Key words: frame, deictic nets, reflection, intention, semantic transition.

Одной из новейших особенностей развития такого направления современного языковедения как когнитивная лингвистика, стало обращение к текстам произведений, предназначенных для сцены или экрана [17]. Такое определение исследовательских приоритетов обосновывается самой направленностью когнитивистики – изучением мотивировки

содержания языкового знака в речевой деятельности на основе объединения собственно филологической риторической традиции (лингвистики текста, дискурсивного анализа) и психолингвистических подходов в качестве ведущей ее задачи. Очевидно, что драматические тексты заключают широкие возможности как для применения и апробации приемов когнитивистики, так и для обогащения арсенала ее методов, поскольку в них не просто представляется разговорная практика, но **речь одного человека используется в качестве единственного орудия воздействия на другого человека и на мир в целом**. Именно последствия высказанного доказывают или опровергают действенность слова, которое подвергается обсуждению и испытанию на театральной сцене.

Между тем пока не ясно, какие особенности драмы представляются наиболее существенными именно в аспекте **когнитивистики**. **Еще сравнительно недавно было принято** считать, что определяющим признаком драматического текста является прямая речь, представленная прежде всего в диалогической форме. Так, Б.И. Ярхо предлагал определение, согласно которому «драма – это повествовательное произведение, написанное в форме диалога и изображающее персонажей в действии» [12]. В **специальном исследовании**, посвященном историко – стилевому развитию драмы, в качестве стиливого критерия он избрал именно особенности диалога: в драме «смена явлений знаменует сужение или расширение возможностей распределения речи между ... персонажами», что позволяет характеризовать «разновидности явлений по количеству говорящих лиц» [11: 206-207]. Однако уже Я. Мукаржовский, опираясь, в частности, на опыт режиссерской практики своего современника и соотечественника Э. Буриана, который возрождал жанр барочной декламации и произвольно распределял прозаический текст между персонажами, деля его на реплики по своему усмотрению, показал несущественность диалога для драмы [13]. Действительно, драматический текст может быть представлен как солиловкия или внутренний монолог, а персонажи – как ипостаси различных сторон одного и того же лица, олицетворения разных душевных сил.

Концепции когнитивной лингвистики позволяют выйти из плоскости диалогической речи и указать на возможные иные основания драматичности. Прежде всего, речь идет о совершенно очевидных требованиях минимализма (сжатости, насыщенности) и когерентности (связности), предъявляемых к драматическому тексту. Даже в том случае, когда преднамеренно демонстрируется многословие (например, в так называемом рамплиссаже с участием статистов), оно представляется нарочитым моментом ретардации, замедления основного действия, а не самостоятельным экскурсом в духе лирического отступления в повествовательном тексте. Эти свойства хорошо известны по особенностям хронотопа драматического произведения, например, по классицистскому «триединству» времени, места и действия.

В свою очередь, повышенная плотность драматического текста обнаруживает более существенные его свойства, связанные с имманентными качествами текста как такового: это – полнота высказывания и предельность речевого «содержания – намерения» (того, что в англоязычной традиции обозначается единым термином *rupture*). Очевидно, что драматический текст принципиально неполон уже потому, что в нем не повествуется о событиях (за исключением тех случаев, когда такой повествователь вводится в качестве особого персонажа, как например, «свидетель» – *testo* в ораториях): их надлежит отгадать

зрительской публике по репликам персонажей. Такая неполнота является предельной в том смысле, что дальнейшее сужение информации влечет за собой невозможность для зрителя восстанавливать скрытый повествовательный ряд. Если, по известному выражению И. Гете, вся литература фрагментарна, то применительно к драме следовало бы говорить об удвоенной фрагментарности, о фрагментарности «в квадрате» в том смысле, что в драме действует принцип, выраженный как *cum tacent clamant* ‘молчанием кричат’, который составляет *differentia specifica* драматического текста. Недосказанность заложена в самой его природе.

Драма характеризуется предельным минимумом полноты текста – или, с иной стороны, предельно допустимой неполнотой (недосказанностью). Применительно к драме отмеченная плотность, конденсация текста, в том числе и в парадоксальной форме плеоназма, многословия преднамеренных ретардаций, которые укладываются в отведенное им место сюжетных задач, является признаком, отличающим ее как от стихотворной лирики, так и от эпической прозы. В противоположность эпической дистанции, предоставляющей возможность отвлекаться от представленных в повествовании задач, в отличие от лирики, где, как замечал еще Д. Н. Овсянико - Куликовский, предмет представлен через субъективно опосредованное переживание и осмысление, драма ограничена непосредственным действием, включая и упомянутые моменты ретардации и исключая все, к нему не относящееся.

Однако понятия неполноты и предельности, в свою очередь, являются следствиями особой выраженности в драме такого качества всякого текста, как интенциональность, то есть целенаправленность и целесообразность текста, осуществление в нем намерений тех, кто текст создает. В. А. Маринчак, выдвинув гипотезу полноты текста, согласно которой «полнота – признак, через который получает семантическое представление диктум как смысловой феномен», отметил: «Тяготение к пределу, предельному неизбежно ведет к актуализации конфликтов» [7: 73]. **Само качество интенциональности текста свидетельствует** о несовпадении сущего и должного, о конфликтной ситуации, что как раз соответствует природе драмы. Эта конфликтность проявляется в драме в том, что каждое действие мыслится как эксперимент, исход которого не задан заранее, а именно – как упомянутое выше испытание слова. Этим драма отличается, в частности, от ритуала, где результаты действий предсказуемы. Тем самым определяется и особая лингвистическая ценность сценической речи как своего рода естественного эксперимента. Именно экспериментальная основа драмы, связанная с подчеркнуто выраженной интенциональностью, определяет, в частности, ее необратимость, непоправимость, однократность. В противоположность повествованию, допускающему корректировку и даже культивирующему ее в качестве особого приема, о такой невозвратимости каждого из звеньев драмы свидетельствует назначение суфлера, предотвращающего возможность корректировки произносимой реплики.

Указанная экспериментальная природа драмы как проявление особенностей ее интенциональности сказывается на структуре ее текста, который обладает ярко выраженной полевой структурой, то есть дифференциацией отдельных участков по принципу «центр - периферия». При этом показательно, что «... проблема границ влияния позиции гармонического центра в тексте остается нерешенной» [9: 42], поскольку центральные фрагменты не совпадают с местными кульминациями сегментов текста. Анализ драматических текстов может быть полезен для освещения этой проблемы, в частности, в силу

того, что здесь наиболее наглядно демонстрируются известные положения В. Г. Адмони о «партитурном» строении речи [1: 43 - 44]: **каждая реплика, с одной стороны, обрисовывает «положение», ситуацию и принадлежит к тексту отдельной сцены, а с другой стороны, она соотносится со всеми остальными репликами персонажа, входит в состав текста его роли и передает его «характер».** Драматургия положений и характеров задает предпосылки идиоматизации отдельных выражений текста.

Определяющим для смысла фразеологических оборотов оказывается не словарное лексическое значение и не контактные связи лексической аттракции, а именно дистантные отношения, прежде всего тектоника текста. Если, по формуле И. Ф. Вардулю, в любом тексте «тектоника предшествует семантике» [3: 92], то известный образ ружья из пролога, которое стреляет в финале, конкретизирует это положение применительно к драме. Смысл отдельных фрагментов драматического текста особенно сильно зависит от того, что в лингвистике текста определяют как реляционную структуру [8: 70], **поскольку намерения персонажей, от которых этот смысл зависит, раскрываются только в интенциональной перспективе целого.** Тем самым в драме задается сеть взаимных ссылок выражений или дейктическая схема – по аналогии с системой местоимений как дейктических слов [4: 42]. Такого рода семантические сети в драме весьма схожи с развиваемой в когнитивной лингвистике концепцией фрейма как «структурированных концептов», которые обеспечивают фокусировку отдельных фрагментов как результат «перспективизации определенного фрагмента знания» [2: 29]. **Особенно существенен для представления фрейма «предикативно - релятивный комплекс, характеризующийся большей, чем сверхфразовое единство, ... функциональной завершенностью»** [10: 119]. Наглядное представление о таком фрейме может дать формула *veni – vidi – vici*, где список глаголов задает рамку для представления данных о конкретных событиях, соотносимых с указанными действиями. Именно такого рода рамки характеризуют отношения между фрагментами драматического текста, обеспечивая фокусировку отдельных выражений и превращение их в устойчивые иносказания – идиомы.

Для демонстрации семантических переходов, обусловленных взаимными ссылками отдельных реплик, драмы Э. Ростана удобны, в частности, в силу их условности. Представленные в них события конвенциональны и служат иллюстрацией для риторических размышлений. Особенно это свойственно хронотопу таких драм, как «Сирано да Бержерак», где представлена своеобразная инверсия мифологемы Дон Жуана, «Принцесса Дальняя» (более известная в переводе как «Принцесса Греза») – также обращенная мифологема Тристана, «Шантеклер» – орнитологическая аллегория общества с мифологией соляного культа, возрождающая жанр «драм – пословиц» (ввиду редкости изданий Э. Ростана цитаты даются по описанным ниже первым изданиям [14; 15; 16]). Эти тексты интересны еще и тем, что породили целую субкультуру благодаря созданным Т. Л. Щепкиной – Куперник очень вольным переводам. В частности, именно благодаря этим переводам и появился образ Принцессы Грезы, поскольку в оригинале героиня именуется *lointaine* ‘дальняя’ – в том же смысле, в какой подобный эпитет употреблен в известном вокальном цикле Л. Бетховена «An die ferne Geliebte» ‘К далекой возлюбленной’. Эта субкультура породила особый идиолект, требующий отдельного изучения. Как утверждалось в заключительных строках сонета А. Алафузовой – своеобразного некролога памяти Ростана, «Умей хранить

мечту прекрасной / И зацветут зимою розы» [цит. 6: 252]. Эти «расцветающие» смыслы ныне недоступны без специального комментария.

Один из ключевых концептов «Принцессы Грезы» представляет *oubli de soi* – САМО-ЗАБВЕНИЕ. Именно он создает своеобразное обрамление драмы, появляясь дважды. В первый раз (сцена 2, акт 1), являющейся фактическим монологом Брата Трофима, подерживаемом краткими, преимущественно однословными репликами - вопросами Эразма, этот концепт возникает в обосновании мотивов путешествия Жоффруа: «*Ce qu'il voulu; cest arracher tous ceux, / Qui vivait engourdis, orgueilleux, paresseux, / A l'égoïsme obscur, aux mornes nonchalances, / Pour les jeter chantants et fiers, ... / Dans cet oubli de soi dont tous avaient besoin!*». Тут показательно сопровождение концепта рамкой предикатов 'вырвать' и 'швырнуть'. Вторично концепт появляется в заключительном монологе Мелиссинды, где она мотивирует свое отречение от мира: «*Qu'étiez vous, rêve, amour, rose rouge ou lys blême / Près de ce grand printemps qu'est l'oubli de soi – même?*»).

О том, что такая «арка» не случайна, свидетельствует еще одна тематическая переключка данных сцен. Последняя реплика в пьесе, следующая сразу за монологом Мелиссинды – это слова брата Трофима «... *les grandes amours travaillent pour le ciel*» ('сильная любовь служит небу (букв. работает для неба)'). Между тем вводимый тут еще один концепт – ЛЮБОВЬ – является логическим завершением тех рассуждений о природе любви, развиваемых в том же монологе этого персонажа в начале: «*Sait-on le but secret à quoi Dieu nous destine? / ... il gagne tout ... / à toute chose grande et désintéressée / ... je suis sûr / Qu'il trouvera son compte à ce bel amour!*» ('Знают ли о тайной цели, предначертанной нам Богом? Он выигрывает от всего, от всех великих вещей и лишенных интереса. Он, я уверен, найдет свой расчет и в этой прекрасной любви!'). Фактически тут представлен силлогизм, демонстрировать который призвана разыгрываемая драма далекой возлюбленной. В таком истолковании за этим концептом просвечивает следующий, явно не названный в тексте – ПРОВИДЕНИЕ, орудием которого служит любовь.

Показательно, что в переводе Т. Л. Щепкиной-Куперник все упоминания о Господнем промысле (*compte*) были исключены. За репликой о тайне предназначения следует мысль о том, что Богу «... угодно все, что бескорыстно ...: крестные походы / Иль эта бескорыстная любовь». Однако 'угодно' никак не соответствует смыслу *gagner*. Поэтому и заключительная фраза пьесы в переводе наделена совершенно иным смыслом: «Великая любовь/ Есть лучший перл в сокровищнице неба». Идея *travailler* 'трудиться' заменена тут собиранием сокровищ. Однако и эта рамка ни в коем случае не определяет развитие смыслов драмы, скорее она служит только декларативным тезисом, который оспаривается ходом событий.

Лучше всего о том свидетельствуют развитие отношений главной героини драмы к Бертрону – посланнику Жоффруа, представленное в 2-м и 3-м актах прежде всего в диалогах с ее alter ego – Соризмондой. Разясняя свои чувства (сцена, 3, акт 2), Мелиссинда прежде всего показывает, что тяготится своим положением: «*Manteau brodé, stellé, gemmé, toi qui m'écrase / ... O somptueux manteau, tu me sembles l'emblème / D'un autre que je porte et qu'on ne peut pas voir / Et qui me pèse encor, quand je t'ai laissé choir!*» (Вышитая, изукрашенная, усыпанная жемчугами мантия, ты меня давишь ... О роскошная мантия, ты кажешься мне эмблемой чего-то иного, что я ношу, что невозможно увидеть и что довле-

ет надо мною, даже когда я тебя сбрасываю!). Отношение к этим атрибутам социального статуса раскрывается через их значимость для любви Жоффруа, когда они упоминаются вновь в монологе (сцена 6, акт 3). Именно в связи с ними героиня высказывается свой скепсис относительно влюбленности в нее именно как в человека, а не в носительницу этого статуса: «Ne m'ayant jamais vue, oh, bien sûr, ce qu'il aime, / C'est la Princesse, (en moi!)» ('Не видел меня никогда, он, совершенно определенно, любит во мне принцессу (а не меня саму)'). Вот почему «ce manteau qui m'est une géhenne» ('эта мантия, которая для меня – геенна'), «ces cabochons, ces ors, toujours plus lourds» ('эти камни, это золото, вечно слишком тяжелое'). Этот тезис, кстати, ничем далее не опровергается, что и дает основания ей предпочесть Бертрана. Тем самым вводится мотивировка последнего поступка героини, когда она отрекается от богатства и власти. Однако отношение «человек – вещь» не столь просто, как может представиться. В заключительном монологе, отдавая матросам сокровища, она употребляет примечательные выражения: «J'attacherai de moi ces lourdes choses vaines! / ... Vous pouvez ramasser, amis, car le paiement / De votre amour, c'est la Princesse aimant! / ... Je vous jette mon coeur parmi ces pierres pâles!» ('Я отвергну эти тяжелые суетные вещи! Вы можете их собирать, друзья, поскольку плата за вашу любовь – это сама влюбленная Принцесса! Я бросаю вам свое сердце среди этих блеклых камней!'). Таким образом, «камни» (cabochons, pierres) сопоставляются с «сердцем», а потому предстают уже не только как атрибуты власти. Их смысл изменяется на протяжении сцены.

Параллельно возникает иной мотив – оправданности чувства, возникшего по отношению именно к Бертрону. Он побуждает в ином ракурсе осмысливать ведущий концепт драмы – ЛЮБОВЬ. Прежде всего, речь идет о том самом сердце, которое жертвуется вместе с драгоценностями. Говоря о том, что посланник был принят за возлюбленного, вызвав к себе любовь (акт 3, сцена 6) «parce que d'abord je l'ai pris pour ...» ('поскольку вначале я приняла его за ...') – ситуация, заметим, аналогичная «Тристану», – Мелиссинда указывает именно на голос сердца: «Mon coeur, impatient d'un prétexte a saisi, / Désira qu'il le fût, et crut à son désir!» ('мое сердце, нетерпеливо ищущее повода, желает чтобы он им был, и поверило в свое желание!'). Более того, относительно Жоффруа ранее героиня уже отзывалась весьма скептически (акт 2, сцена 3): «„, je trouverai, comme on fait d'autres dames, / Des plaisirs d'ironie a nos distances d'âmes!» ('мне представляются. Как это бывает и с иными дамами, удовольствия от иронии из отдаленности нших душ'), тем более, что, как замечено пятью строками выше, «un mari, ce n'est pas un amant» ('муж – это не любовник'). Но далее, в последнем разговоре с Сигизмондой, появляется еще один концепт – ORGUEIL 'гордость', который оказывается важным фактором трагического исхода. Заметив, то любовь к Бертрону возникла, «Parce qu'il a trop bien choisi le messenger» ('Ибо он слишком удачно выбрал послоанника'), Мелиссинда продолжает: «Qu'a frapper l'orgueilleuse, Amour, tu fut rapide!» (дабы покарать горделивую, Амур, ты был стремительным!). Но далее этот же концепт преосмысливается: «J'ai rêvé d'un amour sublime, j'en veux un: / Si par l'étrangeté mystique il n'est sublime, / Qu'il le soit par l'orgueil partagé d'un grand crime!» ('Я мечтала о возвышенной любви: если она не возвышена таинственной отдаленностью, пусть же ее возвысит гордыня, разделенная с большим преступлением!'). Так возникшее чувство подменяется иными представлениями, разбивая далее судьбы Мелиссинды и Бертрона. Примечательно замечание,

брошенное Мелиссиндой Бертрану в их откровенном объяснении (акт 3, сцена 7): «... seux qui sont heureux / Ont tous cette fenêtre ouverte derriere eux, ...» ('для тех, кто счастлив, эти открытые окна всегда находятся сзади'). Но открытое окно, через которое можно увидеть, какой флаг на корабле Жоффруа, жив ли он, оказывается тут символом рока, допускающим фаталистическую трактовку.

В «Сирано де Бержераке» внешней рамкой выступают идиомы, связанные с концептом ЛУНА. 1-й акт, в котором главный герой демонстрирует свой характер как источник его интенциональности, завершается примечательными словами его монолога: «... Paris fuit, nocturne et quasi nébuleux; / Le clair de lune coule aux pentes des toits bleus ... / Là-bas, sous des vapeurs en écharpe, la Seine, / Comme un mystérieux et magique miroir, / Tremble ...» ('Истекает Париж, ночной и как бы туманный, льется лунный свет по склонам голубых крыш ... Ниже, пересеченная полосами туманов, Сена трепещет, словно тайное магическое зеркало'). И к Луне обращены последние слова в прощании с жизнью: «Vous voyez, le rayon de lune vient me prendre!» ('Видите, лунный луч пришел взять меня!'). Верхний слой смысла тут очевиден: речь идет о лунарной мифологии, об образах, связанных с представлением о Луне как владычице времени. Уже сама идиома *clair de lune* является вообще признанным «маркером» культуры эпохи символизма и импрессионизма. Однако обнаруживаются и более глубокие смысловые напластования. Именно человеком, упавшим с Луны, представляется Сирано своему врагу де Гишу, задерживая его и тем самым давая время для обручения Роксаны с Христианом. Показательна реплика, вставляемая в его обращение к де Гишу: «Ne me deguisez rien!» ('Не напяливайте на меня личину!'). Между тем именно концепт *DEGUISEMENT* ('личина') оказывается определяющим для всей сущности Сирано. В следующем далее повествовании о путешествии на Луну выделяются примечательные детали. Оно начинается весьма двусмысленным обращением: «Si vous seriez mon nez, Monsieur, entre vos doigts, / Il jaillirait du lait! ... De la Voie Lactée!» ('Если вы зажмете между пальцами мой нос, оттуда брызнет молоко из Млечного пути!'). Не говоря о том, что здесь явно содержится намек на выражение остаться с носом, сам концепт *НОС* является одной из ключевых деталей во всей драме. Завершается же рассказ не менее двусмысленной фразой: «... je montais doucement, sans efforts, / Quand je sentis un choc!» ('ч поднимался плавно, без усилий, пока не почувствовал удара!'). Кто почувствовал этот шок? Как восклицает тот же де Гиш, «... je suis ivre!» ('я пьян!'). В свет такого сопоставления появляющиеся в начальной реплике концепты *MIROIR TREMBLENT* ('трепещущее зеркало') и *FUITE NEBULEUSE* ('туманное истечение') в связи с представлениями о лунном свете подводят к тому, что можно было бы обозначить как *ПРИЗРАЧНОСТЬ* – виртуальное существование, которое и оказывается сущностью жизни Сирано.

Именно о виртуальности своего бытия он говорит в последнем монологе, признаваясь Роксане в тайной любви: «... ma vie / Ce fut d'être celui qui souffle, – et qu'on oublie! / ... Pendant que je restais en bas, dans l'ombre noire, / D'autres montaient cueillir le baiser de la gloire!» ('моя жизнь – это жизнь суфлера. Которого забывают! Пока я оставался внизу, в черной тени, иные поднимались собирать поцелуй славы!'). Присутствующий здесь концепт *ТЕНЬ* как раз соответствует представлению о *ПРИЗРАКЕ*. Фактически это реминисценция слов, уже сказанных Роксане в речи, обращенной к ней ночью от имени Кристиана (акт 3, сцена 6): «Moi, je ne sui qu'une ombre, et vous qu'une clarté!» ('я – не что

иное, как тень, а Вы – ясность!'). Примечательно, что в переводе упоминание о суфлере вложено также и в уста Кристиана (акт 3, сцена 4), хотя оно отсутствует в оригинале: «твердить слова любви неловко под суфлера». Именно в виртуальном ключе мыслит свое призвание Сирано изначально, открывая монолог (акт 1, сцена 5), обращенный к де Брету, словами: «*J'ai décidé d'être admirable, en tout, par tout!*» ('Я решил быть очаровательным во всем, через все!'). Концепт ЧУДО / УДИВЛЕНИЕ (донесенный внутренней формой эпитета *admirable*, выводимого из латинского *mirabilis*) непосредственно относится к виртуальному миру. В том же ключе он договаривается с Кристианом о способе общения с Роксаной (акт 2, сцена 10): «*Tu marcheras, j'irai dans l'ombre a ton côté: / Je serai ton esprit, tu seras ma beauté.*» ('Ты ступай, а я буду идти в тени рядом, я буду твоим духом, ты – моей красотой').

Показательна связь концептов СЛЕЗЫ и КРОВЬ, которые создают «перекличку» между финалами двух последних актов. «*Sur sa lettre, du sang, des pleurs!*» ('на этом письме – кровь, слезы'), восклицает Роксана, держа письмо якобы от Кристиана (только что погибшего), написанное в действительности Сирано. В финале этот мотив возникает вновь: на вопрос Роксаны «*Pourquoi vous êtes tu pendant quatorze années, / Puisque sur cette lettre où, lui, n'était pour rien, / Ces pleurs étaient de vous?*» ('Отчего же вы молчали четырнадцать лет, раз на этом письме от него не было ничего, а эти слезы были ваши?') Сирано отвечает «*Ce sang était le sien*» ('кровь была его'). Но СЛЕЗА появляется еще раз, причем с иным (синонимичным) обозначением и в сочетании с иным концептом - НОСОМ. В откровенном разговоре с Ле Бретом (сцена 5 акт 1) Сирано признается: «... *ce serait trop laid, / Si le long de ce nez une larme coulait! / Je ne laisserai pas ... / La divine beauté des larmes se commettre / Avec tant de laideur grossière*» ('было бы млтшкой некрасиво, если бы вдоль этого носа стекала слеза! Я не допущу ... сплестать дивную красоту слез с такой грубой уродливостью'). Однако, как видим, на письме эта «дивная красота слез» истекает как раз из его же глаз по его же «уродливому» носу.

В «Шантеклере» смысл орнитологической аллегии раскрывается словами умудренной опытом собаки Пату (акт 1, сцена 4): «*Méfions-nous du coeur des poules – et des foutes!*» ('Не будем доверять слезам кур и толпы!'). Именно концепт ТОЛПА оказывается ключевым, вводя далее, в кульминационном 3-м акте обсуждение темы психологии толпы, открытой как раз во времена Ростана. После спасения гостей цесарки от ястреба Шантеклером в разгар петушиного боя (акт 3, сцена 4) его возлюбленная Фазанья Курочка предупреждает: «... *tous veulent qu'on te tue, / Pour se venger sur toi de la peur qu'ils ont eue!*» ('все хотят тебя удить, чтобы отомстить тебе за тот страх, который они испытали!'). Так вводится представление о СТРАХЕ как основном свойстве ТОЛПЫ. В той же сцене Шантеклер критикует гостей Цесарки, олицетворяющих ТОЛПУ: «... *c'est des coqs fabriqués / Par des négociants aux cerveaux compliqués ...*» ('это петухи, сфабрикованные негоциантами с усложненными мозгами'). Именно искусственности противопоставляется тоска за природой, предшествующая побегу в ночной лес в финальном акте: «... *J'ai besoin / De voir si la Nature existe encore au loin!*» ('мне нужно увидеть, существует ли еще хоть вдалеке Природа!').

В начальном диалоге Шантеклера и Пату выявляется и основание общности их характеров (акт 1, сцена 4): как обращается Шантеклер в своему другу, «*Tu te couches par*

terre et tu dors au soleil!» ('Ты лежишь на земле и спишь на солнце'). Между тем именно концепты ЗЕМЛЯ и СОЛНЦЕ представляются далее как две стороны мироздания. Посредником между которыми предстает Петух. Именно с прославления солнца начинается монолог Шантеклера, в котором он объясняет Фазаньей Курочке свое призвание (акт 1, сцена 6): «Rien n'est pareil, / Jamais, sous le soleil, à cause de soleil! / Car Elle change tout!» ('ничто никогда не остается подобным (себе) под солнцем по причине солнца! Ибо оно изменяет все'). Именно такой солярный культ оборачивается культом хтоническим – любовью к земным творениям: «... un gâteau dans un coin, une fleur dans une vase / M'ont fait tomber dans une inguérissable extase» ('гтрабли в углу, цветок в вазе заставляют меня падать в неизлечимом экстазе'). Вот почему, для Шантеклера, искренность, сочувствие всему сущему является источником мудрости: «Quand on sait regarder et souffrir, on sait tout» ('Когда умеют созерцать и страдать, умеют все'). Эти размышления резюмируются в цитируемой старой курицей поговорке: «Ce qui connait le mieux le ciel, c'est l'eau du puits!» ('Что лучше всего знает небо – это вода колодцев!').

Далее мысль о призвании Петуха развивается в монологе перед Фазаньей Курочкой после того, как она предупредила его о заговоре Ночных Птиц (акт 2, сцена 3). Сама форма тела свидетельствует о предназначении служить тому, что знаменуется концептом ЗВУК: «... cambré comme une trompe, m'incurvant / Comme une espèce de cor de chasse vivant, / Je suis fait pour qu'en moi le son tourne ...» ('выгнутый, словно труба, выкрученный как живая разновитность охотничьего рога, я сделан для того, чтобы через меня вертелся звук'). Именно высоким солнечным призыванием мотивируется и земная деятельность Петуха: «... grattant le gazon de mes griffes, je l'air / De chercher dans le sol ...» ('царапая газон своими когтями, я чувствую, будто ищу солнце'). На вопрос Фазаньей Курочки «Que cherches-tu?» ('Что же ищешь ты?'), Шантеклер отвечает «L'endroit où je vais me planter, / Car toujours je me plante au moment de chanter» ('Место, в котором я мог бы укорениться, ибо я всегда укореняюсь в момент, когда пою'). Такое единение земли и солнца в символе «укорененного» Петуха раскрывает тайный смысл пения: «Je chante! ... et c'est déjà la moitié du mystère, ...» ('Я пою! ... и это – сердцевина тайны'). Наконец, далее следует гимн петушину пению как выражению великой любви земли к солнцу: «Et ce cri qui monte de la Terre, / Ce cri, c'est un tel cri d'amour pour la lumière, ...» ('И этот крик, вздымающийся с земли, этот крик, это крик любви к свету'). Это пение бескорыстно: «Je pense à la lumière et non pas à la gloire». Мотивы этого монолога повторяются в финале, где уже оспариваются Фазаньей Курочкой, неверие которой приводит ее к трагическому концу в сетях браконьера. Показателен заключительный обмен репликами (акт 4, сцена 7), где утверждается мысль о необходимости символического смысла Петуха в мироздании: на скептическое заявление Фазаньей Курочки о том что он лишний – «Mais tu vois que le jour s'est levé sans ta voix» ('но ты видишь, что день поднимается и без твоего голоса'), Шантеклер отвечает: «Mon destin est plus sûr que le jour que je vois» ('мое призвание более явно, чем того дня, который я вижу'). Далее спор усиливается. Она: «Mais si tu ne fais pas se lever le matin?» ('А если ты не поднимешь утро?'). Он: «C'est que je suis le Coq d'un soleil plus lointain!» ('но именно я являюсь петухом более далекого солнца'). Появляющийся тут концепт ДАЛЕКИЕ ЗОРИ (развитый, в частности, в известной драме Э.Верхарна) и оказывается решаю-

щим аргументом в споре шантеклера со сторонниками мира теней. Это мотивирует, в частности (в следующем предложении), редкостное истолкование ночной атрибутики – «*Ces blessures de jour qu'on prend pour des étoiles!*» ('эти раны дня, которые принимают за звезды'). Между тем характер Фазаньей Курочки демонстрируется уже в ее появлении при первой встрече (акт 1, сцена 6): «*Le seul coq de mon gout / Serait un coq sans gloire ...*» ('Единственным петухом по моему вкусу был бы петух без славы'). Именно концепт БЕССЛАВНЫЙ объясняет дальнейшее поведение, и потому призыв ее к Шантеклеру (вслед за упоминавшимся выражением тоски за природой) «*Viens dans les bois naïfs*» ('приди в наивные леса') обнаруживает семантический диссонанс: оба говорят о природе, о естественности, но вкладывают в понятие разные смыслы.

Приведенные примеры свидетельствуют, что отдельные фрагменты драматического текста постоянно изменяют свой смысл с изменением интенциональной перспективы их представления, с учетом намерений персонажей, раскрывающихся с разворачиванием драмы. Поэтому предложенный А.-Ж. Греймасом подход – использовать семы как «дифференциальные элементы» [5: 32] и тем более классемы как наборы признаков по модели «определение слов в кроссворде» [5: 106] – представляется тут мало эффективным. Поскольку речь идет о состоянии перманентного семантического перехода, между «дифференциальными признаками» смыслов всегда найдутся промежуточные смысловые элементы, возникающие по мере разворачивания все новых аспектов интенциональности драмы, осуществления и уточнения намерений персонажей. Слова «виртуального» персонажа Сирано изменяют свой смысл по мере раскрытия обстоятельств его «теневой» жизни, принцесса Греза изменяет свои намерения и соответственно смысл своих представлений по мере раскрытия обстоятельств ее отношений Жоффруа, смысл пения Шантеклера изменяется после испытаний в петушином бою и в ночном лесу. Можно согласиться с Ю.Л.Воротниковым, который против тезиса «смысл – то общее, что объединяет высказывания, сопоставляемые при переводе» выдвигает возражение: «Неясно, однако, какова процедура влагания таких смыслов в языковую форму и их последующего изымания из нее, более того, сомнительна сама возможность таких атомарных смыслов» [4: 46]. Устойчивость состояния семантического перехода делает неэффективным компонентный анализ смысла, его разложения на атомарные компоненты, а в то же время свидетельствует о действенности дейктической схемы взаимных ссылок отдельных фрагментов драмы. Именно постоянно изменяющиеся рамки этой схемы, переменчивая сеть ссылок, связующих фрагменты текста между собой и отражающая развитие интенциональности текста в целом – вот силы, определяющие смысловые переходы отдельных выражений. Благодаря такой обусловленности эти выражения заряжаются смысловыми оттенками, обретают свойства иносказаний и становятся потенциальными афоризмами, способными перейти из сценического мира драмы в мир пословиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматики. – М.: Эдиториал УРСС, 2004 – 104 с.
2. Болдырев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 18 – 36.

3. Вардуть И.Ф. Основы описательной лингвистики. Синтаксис и супрасинтаксис. – М.: КомКнига URSS, 2006 – 354 с.
4. Воротников Ю. Л. В поисках смыслового каркаса языка / Язык как материя смысла. Сборник статей к 90 - летию Н. Ю. Шведовой. – М.: Азбуковик, 2007 – С. 37 – 48.
5. Греймас А. - Ж. Структурная семантика. Поиск метода. – М.: Академический проект, 2004 – 368 с.
6. Заборов П.Р. Театр Эдмона Ростана в России / На рубеже XIX и XX веков. Из истории международных связей русской литературы (7). – Л.: Наука, 1991. – С. 215 – 252.
7. Маринчак В. А. Интенциональное исследование ценностной семантики в художественном тексте. – Харьков: Фолио, 2004 – 288 с.
8. Москальская О. И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
9. Москальчук, Г. Г. Структура текста как синергетический процесс. – М.: УРСС, 2003 – 294 с.
10. Тураева З. Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986 – 127 с.
11. Ярхо Б. И. Распределение речи в пятиактной трагедии (К вопросу о классицизме и романтизма). Подготовка текста, публикация и примечания М. В. Антиповой. Предисловие М. И. Шапира // Philologica. – 1997. – № 4. – С. 201 – 287. <http://www.rvb.ru/philologica/04/04iarxo.htm>
12. Ярхо Б. И. Комедии и трагедии Корнеля (этюды по теории жанра). Подготовка текста, публикация и примечания М. В. Антиповой // Philologica, 2000, № 6 <http://www.rvb.ru/philologica/06rus/06rus-iarxo.htm>
13. Mukařovsky J. The Word and Verbal Art. New Haven: Yale University Press, 1977.
14. Rostand E. Cyrano de Bergerac. Comédie héroïque en cinq actes en vers. Représentée à Paris ; sur le Théâtre de la Porte Saint - Martin, le 28 decembre 1897. Paris: Charpentier et Fasquelle, 1898 – (34 - e mille) – 226 p.
15. Rostand E. La princesse Lointaine. Pièce en quatre actes, en vers. Représentée pour la première fois à Paris; le 5 avril 1895, sur le théâtre de la Renaissance. Paris: Charpentier et Fasquelle, 1901 – (17 - me mille) – 98 p.
16. Rostand E. Chantecler. Pièce en quatre actes, en vers. Représentée pour la première fois au Théâtre de la Porte Saint - Martin, le 7 fevrier 1910. Paris: Charpentier et Fasquelle, 1910 – (13 - me mille) – 244 p.
17. Кубрякова Е. С. Драматургические произведения как объект когнитивно - дискурсивного анализа / Язык и дискурс в статике и динамике. Минск: Минский государственный лингвистический университет, 2008 – С. 43 – 44.

ФЕНОМЕН СЕНТИМЕНТАЛИЗМА И СПЕЦИФИКА РУССКОГО СЕНТИМЕНТАЛИЗМА

Стаття присвячена вивченню специфіки сентименталізму у російській літературі у зв'язку з його діалогічними відносинами з західноєвропейськими просвітницькими зразками та з вітчизняними орієнтирами нормативизму.

Ключові слова: сентименталізм, класицизм, жанрова ідея, жанровий світ, романтизм, традиціоналізм, нормативизм.

Статья посвящена изучению специфики сентиментализма в русской литературе в связи с его диалогическими отношениями с западноевропейскими просветительскими образцами и отечественными ориентирами нормативизма.

Ключевые слова: сентиментализм, классицизм, жанровая идея, жанровый мир, романтизм, традиционализм, нормативизм.

The article deals with the specific of sentimentalism of Russian literature in connection with it's dialogue with European sentimentalism and Russian normative sistem.

Keywords: sentimentalism, klassicism, genre idea, genre word, romanticism, tradicionalism, normativism.

Сентиментализм как явление русской литературы рождается в конце XVIII века и находится в положении между: между западноевропейскими просвещенческими образцами и особенностями национального самосознания, между традиционалистским и индивидуально-авторским осмыслением творчества, между сложившимся классицизмом и зарождающимся романтизмом, литературой (по преимуществу) поэзии (XVIII века) и временем становления, укрепления, и, наконец классического качества прозы – литературы XIX в.

И.Н. Лисаковский в словаре-справочнике «Художественная культура. Термины. Понятия. Значения» так определяет сентиментализм: «Сентиментализм (от фр. *sentiment* – чувство) – направление в европейском и американском искусстве 2-й половины XVIII – начала XIX в.в. Сложилось на основе эстетики Просвещения – той её ветви, которая, отказываясь от примата рационализма, объявила доминантой человеческой природы чувства, открытые и сердечные отношения между людьми, а путь к нормальной (идеальной) личности, к должному, видела в высвобождении «естественных чувств и порывов», в раскрытии движений «простой и сложной души...»» [1: 155].

Прервемся в этом месте ради небольшого экскурса в историю западного сентиментализма. Действительно, он зарождается в недрах Просвещения, и именно этим определяется его судьба в европейском искусстве. Просвещение – это мощнейшая культурно-историческая эпоха, провозгласившая в качестве феноменальных культурных ценностей разум и прогресс. Однако внутри этого тандема эпоха обнаруживает и глубинное противоречие.

Просвещение обозначило оппозицию природы и культуры, «естественного» и «цивилизованного» начал в человеке, патриархальной морали, освященной религиозными ценностями, и рациональности технического прогресса. Жан Жак Руссо связывает падение крупнейших государств древности, Греции и Рима с зарождением и расцветом в них наук и искусств, говорит о попытках природы-матери «вырвать из рук человека» «опасное оружие» – «науки и искусства», т.е. попросту разводит по разным углам этику и культуру, природу и культуру. Природа представляется ему дитенцем совершенного высшего разума, культура – порождением несовершенного человеческого. Всё естественное в человеке вызывает умиление, культурное – протест, как нечто наносное и искусственное.

И. Кант всё сущее делит на два мира – мир природы (животного начала, зла, жестокости) и мир свободы (человека, культуры, морали), которые лишь частично примиряются в сотворении прекрасного. Два величайших противоположных взгляда на одну и ту же дилемму. Таким образом, западноевропейское Просвещение XVIII века предчувствует глубинный кризис европейской культуры в середине XIX в., когда холодный европейский разум разрушит любую веру, в том числе и в самого себя. А ведь именно Просвещение выдвигает идеи разума и прогресса на первый план.

Вернёмся к статье в словаре Лисаковского: «...От современных ему течений, прежде всего от классицизма, сентиментализм отличается подчеркнутой демократичностью, вниманием к «малым мирам сего», страстным доказательством, что «и крестьянки любить умеют». Оказал влияние на возникновение таких жанров, как «слёзная комедия» и «мещанская драма». В историческом плане сентиментализм можно рассматривать как предшественника романтизма, его своеобразную начальную фазу» [1: 155].

Демократизм сентиментализма снова-таки является признаком его просветительской принадлежности, направленности на образование, воспитание людей, в том числе и на воспитание чувств. Не случайны в этом смысле яркие, подчеркнутые дидактические мотивы сентиментальной прозы, столь характерные для литературы Просвещения.

«Краткий энциклопедический словарь культуры» (Киев, 2003) так определяет сентиментализм: «Сентиментализм (франц. *sentimentalisme*, от *sentiment* – чувства) – художественное направление в литературе. Возникло в XVIII ст. на смену классицизму с его аристократизмом и суровой регламентацией. Провозглашала доминантой «человеческой природы» не разум, а чувства, сентименталисты основное внимание уделяли духовному миру, эмоциям людей, идеализированно показывали их жизнь и быт, стремились вызвать сочувствие к несчастной судьбе героев. Сентименталисты расширили тематику литературных произведений, круг жанров, сюжетов, образных приёмов (жанры психологического романа, в поэзии – идиллия, элегия, мадригал)» [2: 295].

Подобное определение несколько упрощает сущность явления сентиментализма и даёт не совсем верное впечатление о его месте в современной ему литературе, в частности о его чётком и отграниченном следовании вслед за классицизмом.

Сентиментализм (европейский, а особенно русский), безусловно, входит в рамки традиционной нормативной эстетики (как и классицизм). Не смотря на декларативное противопоставление разума и чувств в произведениях сентиментального направления сами они выстраиваются строго рационально, по принципу классических образцов. Герой сентиментальной прозы – не герой-индивидуальность, а герой-схема, как, например, абсолютно

схематичными являются те же самые «малые мира сего», да и сами чувства – это больше «образцы-схемы». С другой стороны, обращённость к психологии, к человеку на пределе чувств и эмоций, которая оказалась результатом стремительного развития индивидуализма в Новое время, безусловно, является предтечей романтического искусства. И хотя сентиментализм, как и классицизм, представляет собой монологический жанр, всё же провозглашенная им идея обращённости во внутренний мир отдельного человека сама по себе становится мощным шагом к утверждению диалогизма в литературной прозе.

В завершении наших рассуждений о месте сентиментализма в истории литературы, пользуясь методом хромающей аналогии, позволим себе следующее сравнение: классицизм – сентиментализм – романтизм как феномены искусства подобны Средневековью – Предвозрождению – Возрождению как феноменальным эпохам. То есть сентиментализм здесь – предвозрождение, интересное пограничное направление на стыке традиционализма и литературы по сути авторской.

В классицизме, по мнению романтиков, значение фигуры поэта сужается до роли выразителя нормализаторской сущности направления. Литературное произведение, таким образом, абстрагируется от мира, от личности художника, от самой природы во всей её необъятности и непостижимости, тем более что круг предметов, которые стоит постигать, достаточно ограничен законами жанра и хорошего вкуса (общего мнения). Поэтому представители индивидуалистического лагеря отвергают не классическую литературу, а «нормативность» как принцип организации литературного творчества, обязательность общих правил и соответствий, которым должна следовать индивидуальность.

Сентиментализм, при всей своей подчёркнутой устремлённости в сферу чувств, к изучению движений сердца не менее чем классицизм, выстроен, схематичен, а, следовательно, как творческий метод рационалистичен. Его схематичность предопределена движением жанровой идеи, лежащей в основе любого конкретного авторского шага в системе традиционализма. В случае сентиментализма это идея не «абстрактного разума», а «абстрактного чувства». «Чувства в творчестве Карамзина так же абстрактны, как и разум в системе классицизма. Отвлечённого «гражданина» автор «Бедной Лизы» заменил не менее отвлечённым «человеком». Отсюда его рационалистичность в создании образа» [3: 38].

Что же касается особенностей взаимодействия литературных направлений в России, то здесь и сам классицизм, этот апологет нормативистского сознания, проявляет себя весьма неоднозначно. Так, говоря об особенностях становления классицизма в России во второй половине XVIII в., В.И. Фёдоров подчёркивал: «В творческой производительности русский классицизм раскрывается как явление более противоречиво, чем его типологическая модель, построенная на основе классицистических теоретических трактатов и «манифестов». Именно в художественной практике осуществлялось корректирование (и даже отказ от них) ряда канонов классицизма, строгое следование которым привело бы к полной изоляции от художественных систем, стилей, как предшествующей, так и последующей (что для нас наиболее существенно) эпохи в идейно-историческом развитии общества» [4: 58].

Таким образом, рождённый в недрах достаточно подвижного, по сравнению с западноевропейским, классицизма, сентиментализм в русской литературе XVIII в. был уже заражён динамикой и движением. Это был канун величайшей эпохи перемен – периода русской «литературной культуры» XIX в.

Описывая общекультурное пространство того времени, Е.Н. Лебедев отмечает: «Философия и наука, освобождаясь от теологической опеки, сразу же оказалась в оппозиции к теологии не только по вопросам природоведения, но и коренным вопросам человекознания. Заявляя о том, что свобода принципиально достижима на земле в пределах жизненного срока каждой отдельной личности, человеческая мысль Нового времени вступила в непримиримое противоречие с теологией, утверждавшей, что только небо дарует человеку свободу и вызволяет его из земного плена» [5: 173].

Достижение духовной свободы конкретной думающей и чувствующей личности происходит через личностное самоопределение, самопознание и саморазвитие. Самоопределение человека в обществе олицетворяет классицизм, самопознание – сентиментализм, саморазвитие – романтизм.

Не удивительно, что центральной категорией как классицизма, так и сентиментализма является вкус, будь-то «предмет самый ближайший к образованности народной», «который столь великое имеет влияние на общие нравы и обычаи» [6: 93] (классицизм, А.Ф. Мерзляков) или инструмент «воспитания чувств» (сентиментализм), но сама обращённость к столь субъективной категории у нормативистов, сосредоточенность на ней демонстрирует будущий субъективный прорыв, возникновение литературы под знаком индивидуальности.

Классицистическое требование «подражания природе» у сентименталистов преобразуется в «подражание природе человека», а затем у романтиков появляется альтернативный императив – «творение подобно природе». Окунувшись в природу человека, ориентируясь на создание образцов чувствительности, сентименталистские авторы не случайно выбирают жанр повести, один из самых загадочных литературных жанров.

Что же касается сентиментальной повести, то характеризовать её можно с нескольких ракурсов:

- со стороны авторской позиции;
- со стороны героя;
- с точки зрения особенностей изобразительности;
- её предмета (темы, заключённых в ней идей).

Автор сентиментальной повести находится в состоянии мнимого диалога с читателем. На самом деле он монологичен, дидактичен, так как цель его – заставить читателя почувствовать *именно настолько*, насколько это необходимо автору. Зачастую он подчёркивает своё знакомство с героями, либо их знакомыми, придавая чувствительной истории окраску реальности, камерности, доверительности. Собственное мнение высказывает прямо, в поучительных сентенциях или сентиментальных восклицаниях.

Герой (героиня), как правило молод, наивен, исполнен соответствующими (!) возрасту эмоциями, чувствами, заблуждениями, предельно чувствителен и постоянно демонстрирует чувства. Зачастую это идеализированный, опастораленный представитель низшего сословия (как в «Бедной Лизе» Карамзина). Часто подобный персонаж сталкивается с персонажем-искусителем (там же). При этом оба они – схемы.

Особенности изобразительности повествования обусловлены нормативными требованиями вкуса и представлениями о прекрасном в традиционалистском ключе. Обязательны элегические мотивы, эмоциональные высказывания, риторические вопросы, сентиментальные штампы в описании героев и т.д.

Предметом сентиментальной повести является чувство, человек на пределе собственной чувствительности, поэтому темой может, скорее всего, послужить страстная любовь со всеми счастьями и несчастьями, с ней связанными. Идея сентиментализма – очищение души человека при помощи катарсических переживаний, осознание собственной души как живой, переживающей и сопереживающей миру.

Фигура повествователя здесь обретает специфические особенности. Во-первых, сентиментальная повесть обязательно содержит в себе чувствительную идею достойного автора. Это общая идея всех сентиментальных произведений, так как абстрактное чувство прежде всего воплощается в абстрактном чувствователе, чья демонстративная способность к глубочайшим ощущениям и переживаниям и делает его повествователем сентиментальной повести. Сам же автор – фигура ещё более абстрактная, абсолютно внеаходимая, скрытая за маской сентиментальной чувствительности повествователя и жанровыми ожиданиями-атрибутами системы нормативизма. Идея художника, равная идеалу жанрового единства, каждый раз воплощается в повествователя конкретного произведения, придавая частному повествователю черты всеобщего, сообщая ему частицу абсолютного чувства и равняя единичные чувства по абсолютному образцу.

Художник сентиментализма – обязательное клише. Достойный человек классицизма – человек рациональный, сентиментализма – чувствительный. Так или иначе, это та же фигура достойного человека. Причём, идеально достойного. Его образ – продукт эстетической системы Просвещения. «...Совершенная модель мужчины или женщины была бы мужчиной или женщиной, наиболее способными ко всем жизненным функциям и достигшими возраста их полного развития, **не исполняя ни одной из них**» [7: 162], – писал Д. Дидро. Если же перевести образы пластического совершенства в область духовного, то художник сентиментализма – человек, способный к сильнейшему чувству и сочувствию, но при этом идеально абстрагированный от реального чувства и сопереживания. Это хранитель чувств в чистом виде, не тронутых «условиями, функциями, нуждами, их искажившими» [7: 162].

Классицисты начала XIX в. начинают говорить о единстве мысли и чувства как условии верного подражания. Однако, отдают предпочтение рассудку. Сентименталисты видят предмет литературы человека в его сердечных проявлениях. И **выстраивают** изображение подобного героя опять-таки рассудочно, по образцу, в соответствии со стандартизированными представлениями о достойных, подобающих чувствах.

Сентиментальная повесть предполагает общность автора и читателя. Жанрово-стилистическое единство призвано обеспечить эту общность и соответствовать ей.

Герой сентиментальной повести лиричен. Погружённый в мир своих переживаний как главную и единственную ценность он – монологист по своей сути. История его любви достойна внимания и сопереживания только в том случае, если это единственная история в его жизни. Т.о. в эпизоде сосредоточен не только весь мир художественного произведения, но и весь мир для героя. Все остальные персонажи ценны постольку, поскольку причастны замкнутому в самом себе миру-эпизоду. Качество их соизмеряется степенью симпатии или враждебности ему. Сентиментальный мир, т.о., достаточно дуалистичен, разграничен, окрашен в светлые и тёмные тона. Отступление какого-либо героя от *достойного чувства*, формирующего художественный мир сентиментальной

повести, неизбежно ведёт к его дидактическому наказанию (как, например, в случае с Эрастом в «Бедной Лизе»).

Чувствительная повесть зачаровывала многие поколения читателей. Сентиментальный жанровый мир её был построен, а образец идеального высокого чувства явлен миру реальному. Сентиментальная повесть совершила поворот к человеку как субъекту мира, и этот культурный факт вскоре обрёл значение эволюционного скачка литературы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лисаковский И.Н. Художественная литература. Термины. Понятия. Значения. Словарь-справочник. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 240с.
2. Корінний М.Н., Шевченко В.Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. / Под. ред. проф. Шевченко В.Ф. – Київ: Україна, 2003. – 384с.
3. Гуляев Н.А. Романтическая критика преддекабристского периода // Русский романтизм/ Под. ред. проф. Гуляева Н.А. – М.: Высшая школа, 1974. – С. 37 – 42.
4. Фёдоров В.И. Литературные направления в литературе XVIII века. – М.: Просвещение, 1979. – 156с.
5. Русский и западноевропейский классицизм. Проза. / Под. ред. проф. Курилова А.С. – М.: Наука, 1982. – 391с.
6. Русские эстетические трактаты первой трети XIX века. Том I. – М., 1974 – С.93 – 105.
7. Западноевропейская художественная культура XVIII в. // Под ред. Прокофьева В.Н. – М., 1980. – 254 с.

УДК 821.161.1.09

Ведерникова Т. В.
(Харьков, Украина)

НАСЛЕДИЕ А. С. ПУШКИНА В КРИТИЧЕСКОМ ОСМЫСЛЕНИИ А. ГРИГОРЬЕВА

У статті розглядається недостатньо вивчене питання про оцінку творчості О.С. Пушкіна, видатним критиком А. Григор'євим. Зокрема, вперше звертається увага на історико – літературний аспект критичного осмислення А. Григор'євим значення та впливу літературної спадщини О.С. Пушкіна, як втілення національної самобутності російського характеру в процесі еволюції російської літератури. Полемізуючи з іншими поглядами на розвиток літературного процесу, критик протиставляє тип російського національного характеру, що знайшов відображення в літературних творах поета, запозиченим європейським типам, стверджуючи закономірність і зумовленість прояву пушкінського генія та перехід на позиції реалізму.

© Ведерникова Т. В., 2009

Ключові слова: національний мун, еволюція, історико-літературний процес, реалізм.

The article is devoted to not sufficient issue of assessment of Pushkin's works, his place and importance of his literary heritage in the history of literature by an outstanding critic A. Grygoriev. Specifically, the historical and literal aspect of Pushkin's creative activity, as a certain pattern of national Russian character, in Grygoriev's critical interpretation is under review. The main emphasis is placed on the contradiction between the type of Russian national character, represented in the works of great poet and borrowed European types, prevailed in the literature of that time. Moreover, Grygoriev's critical analysis proves real determination and appropriateness of Pushkin's genius and his turn to the realism in the process of literature evolution and development.

Ключові слова: national type, evolution, literary- historical process, realism

Общепризнано, что Страхов сформировался как пушкинист под решающим воздействием Аполлона Григорьева. Этому нисколько не противоречит тот факт, что Григорьев написал о Пушкине несравненно меньше, чем Страхов. Мы не располагаем ни одной его статьей, специально посвященной великому поэту. Упоминаемая им в письме к Страхову от 17 сентября 1860 г. статья о Пушкине, написанная «в ответ на безобразия Степана» (т.е. на статью С.С. Дудышкина, незадолго перед тем появившуюся в «Отечественных записках») и зрелостью и ясностью которой сам ее автор был доволен так, как это редко с ним бывает [1: 411], до нас не дошла.

Тем не менее, хотя пушкиноведческие работы Страхова должны рассматриваться в более широком контексте, первостепенного внимания заслуживает их сопоставление с концепцией Григорьева, и на ее анализе следует специально остановиться. Таким образом откроется возможность достоверно установить, действительно ли есть основания и, если да, то в какой степени, считать Страхова-пушкиниста преемником Григорьева, в чем он расходился со своим предшественником, пошел дальше его или, напротив, не возвысился до его уровня.

Между тем и сама григорьевская концепция Пушкина не уяснена в достаточной степени. В той или иной степени она характеризовалась не раз, но работ, посвященных именно ей, не существует. Хотя многие важные суждения о Пушкине встречаются в разных статьях Григорьева, определяющей все же следует считать первую из статей цикла «Взгляд на русскую литературу со смерти Пушкина».

Она была опубликована в 1859 г. и в каком-то смысле подводила итоги дискуссий предыдущего десятилетия и о Пушкине, и о борьбе пушкинского и гоголевского направлений. Для Григорьева Пушкин не был одной стороной в этой борьбе. В противовес и Белинскому, писавшему: «Мы в Гоголе видим более важное значение для русского общества, чем в Пушкине: ибо Гоголь более поэт социальный, следовательно, более поэт в духе времени» [2: 259], и Чернышевскому, для которого время, когда Пушкин создал свои величайшие шедевры, было «гоголевским периодом» истории русской литературы», Григорьев утверждал: «Гоголь явился только меркою наших антипатий и живым органом их законности, поэтому чисто отрицательным; симпатий же наших кровных, племенных, жизненных он олицетворить не мог...» [1: 59].

Последовательный поборник пушкинского направления Дружинин Григорьеву ближе, но и с ним налицо существенное расхождение: «Лучшее, что было сказано о Пушкине в

последнее время, сказалось в статьях Дружинина, но и Дружинин взглянул на Пушкина только как на нашего эстетического воспитателя. А Пушкин – наше все <...> Не только в мире художественных, но и в мире всех общественных нравственных наших сочувствий – Пушкин есть первый и полный представитель нашей физиономии» [1: 56, 59].

Может быть, не случайно, что эта григорьевская характеристика, занявшая достойное место и в пушкиноведении, и в общественном, читательском представлении о великом поэте, нашла себе место в статье не о Пушкине, а об эволюции русской литературы. Критик видел, познавал, оценивал Пушкина в связи с развитием русской литературы и в противопоставлении русского национального характера европейскими национальными культурными типами. Пушкин в его глазах воплощение русского «самобытного типа» в сопоставлении с другими европейскими типами.

Рассматривая эволюцию Пушкина, как отражение душевной борьбы с типами и идеалами байронизма, Григорьев в самой выявившейся в процессе этой борьбы противоречивости видел проявление самобытности художника и истоки созревания в нем нового, мужественного взгляда на жизнь. А поскольку это созревание пришлось на последний период деятельности Пушкина, Григорьев – и это немалая его заслуга в сравнении с большинством его предшественников – перенес главное внимание и там искал ключ к решению всех основополагающих вопросов.

Через два года после появления цикла «Взгляд на русскую литературу со смерти Пушкина» Григорьев публикует новую серию статей «Национальное своеобразие искусства» и в первых двух: «Народность и литература» и «Западничество в русской литературе, причины происхождения его и силы» – значительное внимание уделяет Пушкину. Как бы продолжая сказанное, он подчеркивает, что Пушкин для него не только «величайший народный поэт», но и «величайший представитель нашей народной физиономии», причем в первую очередь его интересует «моральный процесс, совершившийся в его натуре и для нас высоко поучительный. Пушкин начал, не скажу с подражания Байрону, с протеста против действительности, и Пушкин же кончил «Повестями Белкина», «Капитанской дочкой» и стало быть, смирением перед действительностью, его окружавшей <...> Мы изумились. Пред нами предстал совершенно новый человек. Великий протестант умалился до лица Ивана Петровича Белкина, до лица, хотя несколько иронически, но все-таки подчиненного окружающей его действительности» [3: 189]. Белкин не произносит слова «реализм», но весь ход его наблюдений ведет именно к осознанию перехода Пушкина на реалистические позиции и воскрешает в памяти его знаменитую автохарактеристику: «поэт действительности». В новых созданиях, говорит критик, «он выступил перед нами совершенно новый, но одинаково великий» [3: 192].

Советское литературоведение не любило признавать эволюцию Пушкина от поэта, «создающего идеалы протеста», до пришедшего к смирению и отказу, по крайней мере, от некоторых своих прежних идеалов или, может быть, правильнее сказать, прежних иллюзий. Сам Пушкин эту эволюцию не только признавал и видел, но и говорил о ней вдохновенными стихами:

*Но Муза! прошлое забудь.
Какие б чувства ни таились
Тогда во мне – теперь их нет:*

*Они прошли иль изменились...
Мир вам, тревоги прошлых лет! <...>
Другие дни, другие сны;
Смирились вы, моей весны
Высокопарные мечтанья,
И в поэтический бокал
Воды я много подмешал [4(6:200)].*

Это лирическое отступление в «Отрывках из Путешествия Онегина» было в памяти Григорьева, когда он писал свою статью, и он цитирует ее, хотя и неточно, и не те строки, которые приведены нами.

В таком авторитетном издании, как «Пушкин. Итоги и проблемы изучения» (соответствующий параграф был написан В.Б. Сандомирской) содержится адресованный Григорьеву упрек в том, что он не выделил в пушкинском отношении к народу свойственного ему острого, подчеркнутого интереса к крестьянским восстаниям, к теме народного бунта, что обусловлено сбивчивостью и противоречивостью исторических и философских воззрений критика, трактовкой «народности» как надклассовой, национальной категории» [5: 70-71].

Возможно, какие-то основания для этого упрека есть, но, на наш взгляд, важнее акцентировать другое. В отличие от многих писавших о Пушкине, в том числе и попрекавших его в измене революционным идеалам своей молодости, Григорьев видел, что переход Пушкина от «протеста» к «смирению» не был абсолютным, и вместе с «Летописью села Горюхина», «Повестями Белкина», «Капитанской дочкой», Пушкин «в то же самое время» пишет «Каменного гостя», «Дубровского» и «множество лирических произведений, на которых как нельзя более очевидно присутствие протеста...» [3: 190].

Именно благодаря сочетанию этих противоречащих друг другу начал «Пушкин был весь стихия нашей духовной жизни, отражение нашего нравственного процесса, выразитель его, столько же таинственный, как сама наша жизнь...» (Там же). А завершается этот раздел статьи напоминанием о том, что именно со смерти Пушкина «собственно начинается раздвоение двух лагерей», под которыми имеются в виду, конечно, славянофильство и западничество. Так Григорьев перебрасывает мостик к следующей статье, где будет осмыслено место Пушкина в борьбе этих лагерей.

Осмысливая его, Григорьев исходит из уже не раз провозглашенной им истины, что «Пушкин в нашей литературе был единственный полный человек, единственный всесторонний представитель нашей народной физиономии» и при этом «прежде всего художник. Не называя ни одного имени, он решительно защищает Пушкина от нападок славянофилов. Им, поборникам допетровской, патриархальной России претил европеизм Пушкина, и они упрекали его в отрыве от народной жизни и принижали его значение как народного поэта.

Григорьев отвечал на это так: «Ему было дано непосредственное чутье народной жизни и дана непосредственная же любовь к народной жизни. Это – вопреки появившемуся в последнее время мнению, уничтожающему его значение как народного поэта, мнению, родившемуся только вследствие знакомства наших мыслителей с народной жизнью из кабинета и по книгам, - неоспоримая истина» [3: 201]. Он напоминает о «складе речи» в «Русалке», «Женихе», «Утопленнике», «складе самого мирозерцания» в «Капитанской дочке», «Повестях Белкина» и даже о самом Онегине, который

хоть вовсе и не »Москвич в Гарольдовом плаще«, но все-таки русский человек множественством черт своей натуры...» [3: 202].

В «Повестях Белкина», «Летописи села Горюхина», «Капитанской дочке» Пушкин достигает удивительнейшего отождествления с воззрениями отцов, дедов и даже прадедов. В этих произведениях критик усматривает зерно «Семейной хроники». «Пушкин не западник, но и не славянофил, – продолжает Григорьев, – Пушкин – русский человек, каким сделало русского человека соприкосновение со сферами европейского развития... Господа, отрицающие значение Пушкина как народного поэта, постоянно указывают на одно: на некоторые фальшивые стороны его »Бориса«». Но, »вчитываясь в пушкинского »Бориса«, правильно вынести можно, кажется мне, из такого чтения и изучения не сомнение в народном значении поэта, а скорее изумление перед его удивительным народным чутьем и перед величием его гениальной силы» [3: 203-204].

Особого внимания, естественно, заслуживают упоминания имени Пушкина в письмах Григорьева к Страхову. Письмо от 17 сентября 1860 г. было написано в ответ на недошедшее до нас письмо Страхова, которое дало Григорьеву весомые основания считать, что его друг Пушкина недооценивает. Обратим внимание на эмоциональность и решительность выражений, которые избирает Григорьев. Из трех пунктов, по которым критик возражает Страхову, вопрос о Пушкине поставлен на первое место, и Григорьев пишет: «Пойми ты раз навсегда, что <...> отвергать значение Пушкина в нашей жизни значит одно из двух» впасть в безобразие, подобное тому, в которое впал «друг наш Степан», т.е. Дудышкин, либо поставить человечество на четвереньки, что составляет «идеал Чернышевского. Согласись, что из этой печальной дилеммы нет выхода» [1: 410].

В другом письме (от 23 сентября 1861г.) Григорьев замечает, что «полное и цельное сочетание стихий великого народного духа было только в Пушкине» [1: 423]. Значительный интерес представляет и письмо от 19 января, в котором Грибоедов рассказывает Страхову о публичных лекциях, прочитанных им в Оренбурге «О Пушкине и его значении в нашей литературе и жизни». Представляется необходимым привести соответствующий абзац письма. Хотя в нем больше говорится о приеме, который встретили выступления Григорьева, чем об их непосредственном содержании, элементы, которые вычитываются из письма, дают материал для некоторых выводов. Кроме того, показателен сам его тон. Если в 1860 году этот тон был полемическим и Григорьев обращался к Страхову как к человеку, которого нужно было убеждать не отвергать значение Пушкина («Пойми ты раз навсегда...»), то теперь он воспринимает Страхова как единомышленника и не сомневается в том, что будет понят правильно. Итак, вот что пишет Григорьев о своих лекциях.

«Что тебе сказать о них? Идеи мои о Пушкине ты более или менее знаешь, – импровизаторская способность во мне как-то с годами укрепляется, презрение мое ко всякой публике, не только к оренбургской – чрезвычайно прочно. Стало быть, я достигал тех результатов, каких сам хотел. Первая лекция – направленная преимущественно против теоретиков – а здесь, как и везде, все, кто читают, их последователи – привела в немалое недоумение. Вторая кончилась сильнейшими рукоплесканиями. В третьей зачитано Пушкина как гражданина и народного поэта я озлобил всех понимавших до мрачного молчания. В четвертой я спокойно ругался над поэзией »о Ваньке рыжем« и »о купце, у коего украден был калач«, обращаясь прямо к поколению, »которое ничего, кроме Не-

красова, не читало», а кончил насмешками над учением о соединении луны с землею и пророчеством о победе Галелеянина, о торжестве царства Духа – опять при сильных рукоплесканиях. Что ни одной своей лекции я заранее не обдумывал – в этом ты едва ли усомнишься. Одно только и было мной заранее обдуманно – заключение» [1: 430]. А в заключении, как можно понять, содержалось сопоставление победы Пушкина с победой Христа, считавшегося уроженцем Галилеи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Григорьев Ап. Сочинения: В 2-х т. – М.: Худ. литература, 1990. – Т.2. – 624с.
2. Белинский В.Г. Полн. собр. сочинений. – М.: Изд. АН СССР, 1955.–Т.6. – 798с.
3. Григорьев Ап. Эстетика и критика. – М.: Искусство, 1980. – 496с.
4. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в 16-ти тт.– М.-Л.: Изд. АН СССР, 1937-1949 – 613с.
5. Пушкин А. С. Итоги и проблемы изучения. – М.: Наука, 1966. – 324с.
6. Страхов Н. Н. Заметки о Пушкине и других поэтах.– СПб., 1888. – 247с.

УДК 821.161.1.09

Велентий Н. С.
(Харьков, Украина)

РОМАН «АННА КАРЕНИНА» В ОЦЕНКЕ ДОСТОЕВСКОГО

У статті йде мова про сприйняття Достоевським роману Л.Н. Толстого «Анна Кареніна». Аналізується оцінка роману, яка пройшла певну еволюцію. Спочатку, твір не зацікавив Достоевського, однак після виходу заключної частини роману письменник присвятив цілу главу «Щоденника письменника» думкам, на які надихнула його робота графа Толстого. Саме остання частина розкрила для Достоевського проблему, так звану, «злобу дня» пореформеного періоду. Достоевський полемізує з героями роману про призначення російських добровольців у Балканській війні та про ті зміни, що принесла з собою кріпосницька реформа 1841 року. Велику увагу приділяє романіст розбору образу К. Льовіна у порівнянні з образом С. Облонського. Достоевський проводить глибокий та оригінальний розбір роману, який при цьому не позбавлений «почвенницьких» мотивів світогляду письменника.

Ключові слова: «злоба дня», образ Льовіна, «почвенницькі» погляди Достоевського.

The article deals with Dostoevsky's perception of the novel by L.N. Tolstoy «Anna Karenina». Analyzed estimation of the novel underwent a certain evolution. At first, the work did not seem interesting to Dostoevsky, although, after the final part of the novel was published, the writer dedicated the whole chapter of «Diary of the Writer» to the discussion of the novel. The last part of the

novel opened for Dostoevsky the problem of so-called «spite of the day» of the post-reform time. Dostoevsky engages in polemics with characters of Tolstoy in the question of Russian volunteers in Balkan war and the changes that had been brought by the reform in Russia in 1841. Novelist pays lots of attention to the Levin's personality. The review of the novel was deep and carefully thought out, but it was also influenced by pochvennichestvo of Dostoevsky.

Key words: *«spite of the day», Levin's personality, «pochvennichestvo» by Dostoevsky.*

Роман «Анна Каренина» Л.Н. Толстого получил неоднозначную оценку в современной ему литературной критике. Неоднозначным было и восприятие его Достоевским. Первые главы романа не произвели особого впечатления на критика. Однако в своих более поздних отзывах в «Дневнике писателя» он по достоинству оценил сильные стороны романа.

Одно из первых упоминаний о романе встречается в корреспонденции писателя. В письме к А.Г. Достоевской от 7 февраля 1875года Достоевский отмечает: «Роман Толстого читаю только под колоколом, ибо иначе нет времени. Роман довольно скучный и уж слишком не бог знает что. Чем они восхищаются, понять не могу» [29 (1:11)]. В «Дневнике писателя» же Достоевский впервые упоминает о романе в 1877 году. По словам самого писателя, в связи с впечатлениями от прочитанных страниц произведения он нарушил данное им обещание стараться «как можно меньше говорить о текущих явлениях русской словесности...» [25 (1:51)] Необходимо также отметить, что Достоевский посвятил целую главу «Дневника» обсуждению нового романа графа Толстого. Решение это пришло к романисту, по его собственным словам, по прочтении всего нескольких страниц романа, которые показались ему «настоящей «злобой дня»» [25 (1:51)], пообещав при этом сказать «полслова» [25 (1:52)] о самом романе.

Спустя два года, Достоевский утверждал, вспоминая о первом знакомстве с романом, что первые впечатления от произведения были весьма позитивными. «Сначала мне очень понравилось; потом, хоть и продолжали нравиться подробности, так, что не мог оторваться от них, но в целом стало нравится менее. Всё казалось мне, что я это где-то уже читал...» [25 (1:52)] Мало интересной показалась Достоевскому «история барского семейства» [25 (1:52)] с её «однообразными и сословными» [25 (1:52)] героями, способными лишь на то, чтобы говорить о лошадях.

Достоевский отмечал, что два эпизода в романе поочерёдно пробуждали в нём интерес к чтению этого произведения.

Первый эпизод был правильно определён писателем, как кульминация романа. Им стала, по словам Достоевского, сцена смерти главной героини. «В самом центре этой мелкой и наглой жизни появилась великая и вековая жизненная правда и разом всё озарила» [25 (1:52)]. Эта сцена изменила отношение писателя не только к произведению в целом, но и к его героям силою «закона смерти человеческой» [25 (1:52)]. Их негативные качества (мелкость, ничтожность и лживость) вдруг заменились на те, что сделали их «истинными и правдивыми людьми, достойными рода человеческого» [25 (1:52)]. Вместо «ненависти и лжи» [25 (1:52)] появились в них «прощение и любовь» [25 (1:52)]. Пускай, они «и унизились, но, унизившись, стали безмерно лучше, достойнее, истиннее, чем когда были первыми и высокими» [25 (1:52)]. Возможно, в этих словах звучит протест Достоевского против так называемого «искусства ради искусства» с его

напомаженными, причёсанными, а вместе с тем искусственными историями и героями. Очевидно, что для романиста очень важно то, что герои, как будто, потеряли свою «сложность» [25 (1:52)], «и эти люди из бумажки стали похожи на настоящих людей» [25 (1:52)]. В понимании Достоевского, искусство должно служить людям, и если в произведении отсутствовала «правда жизненная» [25 (1:52)], то оно становилось попросту бесполезным. В рамках почвеннических взглядов Достоевского искусство должно быть социально значимым. Именно эта «правда» [25 (1:52)] может понять, что есть в нашей жизни важным, а что является «лишь самой мелкой фантастической суетой...» [25 (1:52)] В романе «Анна Каренина», по мнению Достоевского, «поэт доказал, что правда эта существует в самом деле, не на веру, не в идеале только, а неминуемо и необходимо и воочию» [25 (1:52)]. Достоевский считает, что именно эту правду хотел показать читателям Толстой, замыслив этот роман. Актуальность этой правды в том, что «многие стали у нас об ней забывать» [25 (1:53)].

Вторым же, заинтересовавшим его вопросом, стала «настоящая «злоба дня»» [25 (1:53)], которая, по словам романиста, являлась «не намеренно, не тенденциозно, а именно из самой художественной сущности романа» [25 (1:53)]. Некая авторская решительность даже удивила автора «Дневника писателя». Но вместе с этим Достоевский понимал, что без этой «злобы дня» [25 (1:53)], без этих «столпов» [25 (1:53)] «был бы нарисован какой-то уголок жизни, с намеренным игнорированием самого главного и самого тревожного в этой же жизни» [25 (1:53)].

Вопрос «злобы дня» [25 (1:53)] явился читателю, считает Достоевский, в разговоре двух героев романа, проанализировав личности которых, многое станет ясно и в самом вопросе.

Перед нами возникают два помещика. «Оба, – пишет Достоевский, – они дворяне, родовые дворяне и коренные помещики, оба взяты после крестьянской реформы» [25 (1:53)]. Однако это два абсолютно разных типа помещиков.

Один – Стива Облонский – «эгоист, тонкий эпикуреец, житель Москвы и член Английского клуба» [25 (1:53)], мало образован, но любит «изящное искусство» [25 (1:53)] и «вести разговор обо всём» [25 (1:53)]. К такому типу людей, как правило, нет никаких претензий, ибо они никому не мешают и живут «в своё удовольствие» [25 (1:53)]. У них бывает «многочисленное семейство» [25 (1:53)], с которым они «ласковы» [25 (1:53)], однако думают о нём мало. Стиву не заботит ни судьба детей, ни судьба жены. Несмотря на все свои прежние ошибки, которые, порой, ломали целые судьбы, Облонского не мучают угрызения совести, и он живёт в своё удовольствие. Даже будучи «аристократом» [25 (1:54)], «дворянство своё он всегда считал ни во что» [25 (1:54)]. Его происхождение не вызывало в нём гордости, оно было лишь проводником в мир удовольствий и беззаботной жизни.

Другой – Константин Лёвин – помещик «совершенно обратного типа...» [25 (1:54)], это «другой тип русского дворянина и помещика» [25 (1:56)]. Однако не все разглядели в Лёвине его чистую натуру. Некоторые исследователи остались при мнении, что он – «барская натура» [2: 135]. Есть в Лёвине, по мнению Достоевского, «одна черта» [25 (1:56)], которая является характерообразующим звеном в личности героя. «...Люди этой черты судорожно, почти болезненно стремятся получить ответы на все свои вопросы, они твёрдо надеются, страстно веруют, хотя и ничего почти ещё разрешить не умеют » [25 (1:56)]. Достоевский понимает, что Лёвин – представитель «новых людей, этого нового

корня русских людей, которым нужна правда, одна правда без условной лжи, и которые, чтоб достигнуть этой правды, отдадут всё решительно» [25 (1:57)]. Явление Лёвиных, в восприятии романиста, – «это наступающая будущая Россия честных людей, которым нужна лишь одна правда» [25 (1:57)]. Будущее России за честными людьми в независимости от их сословной принадлежности, от их состояния и социально-философских воззрений.

Между такими совершенно разными людьми состоялся разговор о доле крепостного права после реформы 1841 года. Именно этот разговор, а точнее отдельные реплики и мысли, будет назван Достоевским, как уже неоднократно отмечалось выше, «злойбой дня» [25 (1:53)]. В чём же она заключалась?

Лёвин и Облонский рассуждают о несправедливости того, что человек, который трудится меньше, чем другой ниже его по сословию, получает при этом значительно больше первого. Лёвин признаёт несправедливость этого факта, однако ещё не в силах предложить достойное решение этой проблемы. Единственное, что в его силах, так это стараться не увеличивать разницу между ним и простыми людьми. Облонский же на это возмущённо отвечает: «Надо одно из двух: или признавать, что настоящее устройство общества справедливо, тогда отстаивать свои права, или признаваться, что пользуемся несправедливыми преимуществами, как я и делаю, и пользоваться ими с удовольствием» [25 (1:56)]. Иными словами, Облонскому реформа ничуть не повредит, он наоборот признаёт её и собирается извлечь из неё свою выгоду. В его словах слышится некая гордость за своё решение. Лёвин же, напротив, представляется как человек, стремящийся получить ответы на свои вопросы, как человек, надеющийся на лучшее. Во многом его ответ Облонскому характеризует его с наилучшей стороны: «Нет, если бы это было несправедливо, ты бы не мог пользоваться этими благами с удовольствием, по крайней мере я не мог бы, мне, главное, надо чувствовать, что я не виноват» [25 (1:56)]. Писателю Лёвин представляется новым человеком, одним из тех новых и непременно русских людей, «которым нужна правда, одна правда без условной лжи, и которые, чтоб достигнуть этой правды, отдадут всё решительно» [25 (1:57)]. Однако «Лёвин не умеет решить смутивший его вопрос. То есть он уже и решил его почти, в сердце своём, и не в свою пользу, подозревая, что он виноват, что-то твёрдое, прямое и реальное восстаёт из всей его природы и удерживает его пока от последнего приговора» [25 (1:57)].

В описанном разговоре, в понимании автора «Дневника писателя», приведено три характерных русских черты. Во-первых, такой тонкий и шепетильный вопрос заинтересовал простых русских помещиков, «далеко не из профессоров и не специалистов, а просто светских Облонских и Лёвиных...» [25 (1:55)]. Во-вторых, парадокс всей ситуации состоит в том, что о справедливости новых общественно-политических идей рассуждает такой человек, «который за них, то есть за счастье пролетария, бедняка, не даст сам ни гроша, напротив, при случае сам одберет его как липку» [25 (1:55)]. То есть Стива Облонский согласен с новым строем, но намерен извлечь из него максимальную выгоду. «Одной чертой он осудил весь христианский порядок, личность, семейство, – о, это ему ничего не стоит» [25 (1:55)]. В-третьих, Облонскому легче жить, делая вид, что всё, что происходит вокруг него, «до него не касается» [25 (1:56)]. Ему проще утверждать, что «...я, дескать, сознаю, что подлец, но остаюсь подлецом в своё удовольствие» [25 (1:56)].

Романиста возмущает, что именно такие Стивы и есть русскими людьми, обладающими характернейшими русскими чертами.

Однако не на таких «русских» держится Россия. Есть и настоящие люди, представителем которых является Константин Лёвин. В видении Достоевского, Лёвины – это люди, которые являются носителями той самой «черты» [25 (1: 56)], которая существует, несмотря на засилье «цинизма и калмыцкого отношения к делу» [25 (1:56)]. Волнующий Лёвина вопрос был правильно им сформулирован. Однако что же не давало герою решить этот вопрос?

По мнению романиста, поставили его в тупик эти мысли потому, что «...эти мысли и вопросы у нас в России – одна лишь теория, все к нам занесенные с чужого строя и с чужого порядка вещей, из Европы, где они имеют давно уже свою историческую и практическую сторону» [25 (1:58)]. «...От европейского авторитета освободится им нелегко, надо и тут отдать дань Европе» [25 (1:58)], – пишет Достоевский. То есть вся проблема в том, что постановка вопроса – европейская, а решение, предлагаемое Лёвиным – русское. «Он смешивает христианское решение с историческим «правом»» [25 (1:58)]. В понимании Достоевского-почвенника, «нравственное решение его нельзя смешивать с историческим» [25 (1:58)], так как она чревата той «безысходной путаницей» [25 (1:58)], которая совершается «и в головах негодяев Стив и в головах чистых сердцем Лёвиных» [25 (1:58)].

В Европе, по мнению романиста, руководствуются «историческим» [25 (1:58)] правом, при котором буржуазия забыла о народе, обратив его в рабочую силу для получения своего собственного блага. При этом Достоевский утверждает, что в Европе некогда была «нравственная постановка вопроса» [25 (1:59)], однако в современной ему Европе «предводители пролетария» [25 (1:58)] пытаются «задать битву, организуют армию» [25 (1:58)], что вряд ли приведёт к разрешению вопроса, а лишь к насилию и грабежу.

Единственным возможным разрешением вопроса называет Достоевский «русским» [25 (1:60)], но не только для русских, «но и для всего человечества...» [25 (1:60)] Эта постановка вопроса есть «нравственная, то есть христианская» [25 (1:60)]. Она заключается в том, чтобы помогать бедным, идти работать на всех, жертвовать деньги. Ведь настоящее богатство заключается в общности духа, взаимной радости и взаимной поддержке людей. Все стремления помочь должны быть искренними и решительными. Именно «решительность ваша, – пишет Достоевский, – делает всё ради деятельной любви» [25 (1:61)] и есть обязательной. Награда за такие деяния – «любовь, если заслужите её» [25 (1:62)]. В понимании Достоевского добро, которое человек совершает, есть «дело любви» [25 (1:62)], а значит, наградой за него может быть только любовь.

Вышедшая отдельной книгой восьмая часть романа «Анна Каренина», вызвала особый интерес Достоевского, который посвятил ей 30 страниц в «Дневнике писателя».

В общем, роман назывался Достоевским как «целый факт» [25 (1:195)]. Концовка романа взбудоражила душу писателя. Он пишет: «...Этот факт впечатления от романа, от выдумки, от поэмы совпал в душе моей, нынешней весной, с огромным фактом объявления теперь идущей войны, и оба факта, оба впечатления нашли в уме моем действительную связь между собой и поразительную для меня точку обоюдного соприкосновения» [25 (1:194)]. По словам Достоевского, Толстой разочаровал его в своём отношении к Восточному вопросу, которое так ярко прозвучало в заключительной главе. В

понимании романиста такой человек, как Толстой, должен бы более сознательно относиться к угрозе всему славянству. Здесь, конечно, снова не обошлось без специфического славянофильства Достоевского, однако при всём этом чётко звучит мысль, что он ожидал большего «от такого автора» [25 (1:194)].

Достоевским признавалось великое значение романа для всемирной литературы. «Книга эта, – пишет Достоевский, – прямо приняла в глазах моих размер факта, который бы мог отвечать за нас Европе, того искомого факта, на который мы могли бы указать Европе» [25 (1:199)]. Особенно ценно, что автором этого «факта» [25 (1:199)] есть русский человек, а это значит, «...он не обречён на бессилие, может творить, может давать своё, может начать своё собственное слово и договорить его, когда придут времена и сроки» [25 (1:199)]. Достоевский убеждён, что «Анна Каренина» – это нечто новое, ни на что не похожее, но одновременно с этим – «наше своё родное» [25 (1:200)]. Если в государстве есть такие творения, то вскоре обязательно должна появиться и «своя наука» [25 (1:202)], а с ней и свои собственные решения социальных и экономических вопросов.

Одновременно с этим, по мнению Достоевского, Толстой использует свой талант не по назначению, так как «отнимает у народа все его драгоценнейшее, лишает его главного смысла его жизни» [25 (1:202)]. В свете мировоззрения Достоевского, Толстой отделился от народа, «... от русского всеобщего и великого дела...» [25 (1:202)]

Заключительная часть романа дает более четкое представление о Лёвине для автора «Дневника писателя». Романист считает его «главным героем романа» [25 (1:203)], в котором нашло выражение «...положительное, как бы противоположность тех ненормальностей, от которых погибли или пострадали другие лица романа, и он, видимо, к тому и предназначался автором, чтобы всё это в нем выразить» [25 (1:203)]. К тому же, Лёвин великодушен, так как он «...мучается, тем, что он не верующий и что не может успокоиться на том, на чём все успокаиваются...» [25 (1:203)]

Лёвин умен, образован и «...много прочитал: ему знакомы и философы, и позитивисты, и просто естественники» [25 (1:203)]. Кроме того, Лёвин великодушный, добрый, «это человек горячий, «беспокойный», всеанализирующий» [25 (1:194)]. Это все те качества, которые невозможно было не заметить в Лёвине. Однако одновременно с этим Достоевский подчёркивает, что «Лёвин всё ещё не совершенен» [25 (1:194)], что «ему недостаёт ещё внутреннего духовного мира» [25 (1:203)] даже в конце романа. «Ничто его не удовлетворяет» [25 (1:203)], побуждает в нём все новые и новые вопросы и сомнения. Эти сомнения часто становятся причиной того, что молодой помещик «...убегает в леса и рощи» [25 (1:203)]. Именно на такой прогулке встречает он простого мужика, слова которого помогли приблизить духовное спокойствие героя. Эти слова были: «Жить для души, бога помнить» [25 (1:204)].

Услышанные слова были далеко не новостью для Лёвина, считает Достоевский. Однако герой всегда шел по неправильному пути решения мучавшего его вопроса. Лёвин пытался познать его «математикой, наукой, разумом», – утверждает Достоевский [25 (1:203)], а ответ ему был дан изначально, с самого рождения. Ведь в мировоззрении Достоевского каждый человек рождается «с совестью, с понятием о добре и зле» [25 (1:203)], с пониманием того, «что надо любить ближнего как самого себя» [25 (1:204)], а попросту говоря, с осознанием «закона человеческого» [25 (1:204)], закона христианского.

Слова встретившегося Лёвину мужика зародили в душе молодого помещика «веру» [25 (1:205)]. Однако Достоевский всё ещё сомневается в искренности его «веры» [25 (1:205)], поскольку он всегда будет обладать неким «праздношатайством» [25 (1:205)] «физическим и духовным» [25 (1:205)].

Один разговор в последней части романа разъясняет позицию Лёвина в Восточном вопросе, которая была совсем не близка Достоевскому-почвеннику. Всего несколько часов спустя по обретению «веры» [25 (1:205)], Левин говорит, что «непосредственного чувства к угнетению славян нет и не может быть» [25 (1:206)].

Достоевский пытается объяснить, что это не так, даёт экскурс в историю русского папомничества к святыням христианским. Автор «Дневника писателя» предполагает, что если Лёвин не смог понять порыв русских добровольцев, принявших участие в Балканской войне, то он не имеет права называть себя народом. Ведь народ всегда стремился помочь своим братьям по вере. Именно поэтому Достоевский так возмущен тем фактом, что Лёвин утверждал, якобы «он сам народ» [25 (1:193)]. Достоевский считает, что мало быть «работающим помещиком» [25 (1:205)], который и в работе не отстаёт от своих мужиков. Пусть он и не такой, как все помещики, но он всё равно остаётся баринном, и рано или поздно эта сущность ещё может дать о себе знать.

Несмотря ни на что, безусловным является тот факт, что Константин Лёвин был любимейшим героем Достоевского. Однако романист так и не смог принять позицию Лёвина в Восточном вопросе. Если так, какой же выход можно предложить из сложившейся ситуации?

Мы убеждены, что этот наполовину риторический вопрос адресован Лёвину. Ведь Достоевский именно в Лёвине видит человека, способного дать ответ на этот вопрос. При этом автор «Дневника писателя» то ли не захотел, то ли не смог дать ответ, то ли хотел, чтобы выход для себя нашёл каждый свой. Поэтому саму главу критического разбора и философских рассуждений по мотивам романа писатель заканчивает риторическими вопросами, любопытствуя, что именно хотел сказать граф Толстой словами своего известного героя.

Кропотливый анализ романа «Анна Каренина» был вызван, прежде всего, теми политически-философскими вопросами, поднятыми в романе. Впечатления Достоевского от романа неизбежно находятся под влиянием его почвеннических взглядов. Как следствие, разбор произведения стал оригинальным в своём роде, так как касался в основном Восточного вопроса и славянского противостояния гнобителям-иноверцам. Несмотря на это, анализ богат рассуждениями на предмет личностей героев романа, особенно любимейшего героя, как Толстого, так и Достоевского, Левина. Его личность – это противовес всему злему и безобразному в романе. Писатель сумел распознать в герое не только барина, пусть и не лишённого «праздношатайства» [25 (1:205)], но и прогрессивного русского человека, стремящегося к справедливости и улучшению общественных устоев.

ЛИТЕРАТУРА

1. Достоевский Ф.М. Полн. собр. соч. в 30 т. – Л.: АН СССР, 1972-1990.
2. Зелинский В. Русская критическая литература о произведениях Л.Н. Толстого. – Ч. VIII. – М., 1902.

**ПРАВОСЛАВНЫЙ МИР ЭПОХИ ИОАННА ГРОЗНОГО В
ДРАМЕ Л.А. МЕЯ «ПСКОВИТЯНКА»**

У статті аналізується драма Л.О. Мея «Псковитянка». Робиться спроба тлумачення біблійної символіки та новозаповітних алюзій як складових функціонально-семантичної композиції драми. Доводиться, що авторська аксіологія як історичних фігур, так і вигаданих образів здійснюється через призму православних цінностей і моральних табу, характерних для епохи Іоанна Грозного. Православна культура православного суспільства зумовлює стиль життя дійових осіб «Псковитянки», код спілкування та поведінки, а також відношення до влади.

Ключові слова: біблійна символіка, православна культура, моральний код.

В статье дан анализ драмы Л.А. Мей «Псковитянка». Делается попытка толкования библейской символики и новозаветных алюзий как составных функционально-семантической композиции драмы. Доказывается, что авторская аксиология как исторических фигур, так и вымышленных характеров осуществляется сквозь призму православных ценностей и моральных табу, присущих эпохе Иоанна Грозного. Православная культура православного общества обуславливает стиль жизни действующих лиц «Псковитянки», код общения и поведения, а также отношение к власти.

Ключевые слова: библейская символика, православная культура, моральный код.

The article deals with the analysis of L.A. Mey's drama «Pskovityanka». The attempts of Bible symbols interpretation and explanation of allusions to New Testimony as a constituent part of functional-semantic drama composition are made. It is proved that the author's axiology both of historical figures and invented characters were made through the prism of Orthodox values and moral taboos, which are natural for the epoch of Ivan the Terrible. The life style of the dramatic characters of «Pskovityanka» and the intercourse and behavior code and authority treatment are stipulated by the Orthodox culture of Orthodox society.

Key words: Bible symbols, Orthodox culture, the moral code.

Библейская тематика, которую Бухмейер выделяет как одну из главных в творчестве Мея [3: 14], характерна не только для его лирики, но и драматургии. Религиозная мораль как мерило поступков является неотъемлемой частью авторской аксиологии. Поэтому, когда речь идёт об изображении православного средневекового социума Русского государства, которое имеет место в «Псковитянке» (1859), игнорирование данного аспекта недопустимо.

В драме Л.А. Мея «Псковитянка» представлена галерея образов-представителей православной культуры русского средневековья. Население как Пскова 1555 г. и 1570 г., так и Москвы данного исторического периода – это, в первую очередь, люди верующие. Первое действие пьесы, отдалённое от четвертых последующих временной дистанцией и являющееся своего рода предысторией последующих событий, на наш взгляд, представ-

ляет собой *трагедию* в драме. Это *трагедия верующего человека* – Веры Дмитриевны Шелогин. Р. Барт определяет трагедийного героя следующим образом: «Итак, вот первое определение трагического героя: это запертый человек. Он не может выйти: если он выйдет, он умрет. Закрытая граница – его привилегия; состояние заключенности – знак избранности. Челядь в трагедии парадоксальным образом определяется именно своей свободой. Если выгнать Челядь, в трагедийном месте остается только высшая каста; ее возвышенность прямо пропорциональна ее неподвижности» [1: 153].

Действительно, мамке Перфильевна, сенной девушке Настьке, которая появляется в следующих действиях, заключённость чужда. Они беспрепятственно и без последствий пересекают как физическое пространство (дом Шелогин – открытое пространство Великих Лук), так и негласное поведенческое табу (дом Токмакова – *ночной сад*). Вера, напротив, преодолев состояние физической заключённости (дом Шелогин – лес), становится узницей нравственного плена, *запертой преступлением морального кода*, который несёт в себе культурный контекст её эпохи. Супружеская измена, совершённая не с кем иным, как молодым царём, роковая страсть к нему, несколько inferнальной природы, губит Веру изнутри. Её терзания – это отчаяние глубоко верующего человека, духовным стержнем которого была не любовь, но вера: «Не подходи ко мне, не оскверняйся: // Я грешница, я клятву преступила» [9: 114]. Поэтому степень тяжести «преступления» жена боярина Шелогин меряет по *новозаветной шкале*. И уровень греховности оказывается достаточно высоким: «Не смыть слезам с души любви проклятой, // Не смыть со щёк проклятых поцелуев // Любовника...» [9: 114]. Заметим, что по отношению к Вере Шелогин понятие «грех» и его дериваты применяются *десять* раз [2 раза×9: 114; 3 р.×9: 115; 1 р.×9: 117; 3 р.×9: 118; 1 р.×9: 119; 1 р.×9: 179].

Функционально-семантическая композиция драмы включает *звуковую символику*. К ней относится звук трубы. Трубы оповещают начало роковой Верыной любви: «*Трубили* в рог... <...> // Он... // Приподняла я голову – подходит...» [9: 118]. Оповещают трубы и начало возмездия за эту любовь: «Что это? *Трубы*» [9: 119]. Причём трубный звук постепенно усиливается: таким образом, мы имеем хронотоп движения, в структуре которого сконцентрирована психология: «*Трубы слышнее*» [9: 119]; «*Труба* раздаётся у *самых ворот*» [9: 120].

Символика трубного звука имеет *библейскую природу*. В «Откровении Святого Иоанна Богослова» или «Апокалипсисе» они знаменуют приближение расплаты человечества за грехи: «*Первый Ангел вострубил*, и сделался град и огонь, смешанные с кровью, и пали на землю; и третья часть деревьев сгорела, и трава зелёная сгорела. // *Второй Ангел вострубил* <...> И умерла третья часть одушевлённых тварей...» [Откр.: 8: 7, 8].

Думается, что в драме Мея трубная символика интертекстуальна. Само имя главной героини, как и её сестры, а также дочери (Ольги), символичны, что отмечали исследователи драмы: «вероятно, не без умысла подобраны женские имена: Вера, Надежда, Ольга. Значение двух первых имён обыграно и подчёркнуто в тексте драмы...» [7: 318]. Своё мнение исследователь здесь подкрепляет цитатой из произведения:

Вера

*Надёжа! мне не замолить греха,
Не вымолить у господи прощенья!*

Надежда

Зачем же так отчаиваться, Вера?

У господи и слёзы на счету... [9: 114].

Если рассматривать имя «Вера» не только, как омонимичное существительному «вера» (вера – «уверенность, убеждение, твёрдое сознание, понятие о чём-либо, особенно о предметах высших, невещественных, духовных; верование; отсутствие всякого сомнения или колебания о бытии и существе Бога; безусловное признание истины, открытых Богом...» [4: 108]), но и как равное ему по значению, то мы получаем семантический оксюморон. Вера, по дороге в монастырь, оказавшись без «пастыря» (мужа), теряется в лесу, как заблудшая библейская овечка, и в дальнейшем поступает отнюдь не как глубоко верующий человек.

К библейским символам можно также отнести введение в драму сравнений с «хтоническими животными» [12: 53], в частности со змеей, которая восходит к падшему ангелу-искусителю [Бытие: 3: 1-14]: «Вот так *любовь-змея* // Под сердце ляжет, словно под колоду, // Да высосет всю кровь из ретивого, // Да как не то, что о грехе молиться – // А. кажется, молилась бы греху...» [9: 118].

При анализе женских образов драмы обращает на себя внимание *отсутствие нарциссизма* у главных героинь Мея, которые всегда отличаются незаурядными внешними данными: «Сама-то ты жемчужина в окате, // Аль камешек лазоревый... Во Пскове // Красавиц нету супротив тебя, // Опречь твоей сестрицы», – говорит нянька Перфильевна Надежде, Вериной «сестре-двойчатке» [9: 110]. Напротив, женские характеры Мея наделены христианскими качествами: скромностью («Хвали сестру, да не стыди меня: // Мы с Верушкой и сёстры, да не ровни» [9: 110]), стыдливостью (Надежда прячет лицо, когда речь идёт о женихе [9: 110], Вера не в состоянии вымолвить ни слова при первой встрече с Иоанном [9: 118], её дочь Ольга боится даже взглянуть на царя [9: 175]), простотой (ни одна из героинь не выказывает своего превосходства ни при общении с челядью, ни с подругами), способностью к состраданию («Мой друг!.. сестра!.. Не надрывай мне сердца... // Господь простит. Давай ему молиться...» [9: 114]), религиозностью («Думаю: наверно, // Господь меня за то и наказует, // Что я дала обет и не сдержала... // Взяла с собою девушек, пошла // Угодникам господним поклониться...» [9: 116]), жертвенностью («А грех её покойница хозяйка // Своєю честью девичьей прикрыла, // Хоть и была тогда моей невестой!..» [9: 179]).

Православная культура обуславливает образ жизни действующих лиц «Псковитянки», код общения и поведения, а также отношение к власти. Принимая за основу сюжет из «Истории государства Российского» Н.М. Карамзина, Мей в совершенно ином ключе даёт оценку московскому вторжению в новгородский и псковский мир 1570 года. И хотя фабульное пространство драмы включает в себя картины новгородской казни, идейная сторона драмы направлена на утверждение необходимости применения силовых мер с целью единения и централизации.

Православная теория правления имеет мало общего с демократическими формами, которым в драме является вене. Православие по своей природе *монархично*: «То только царство крепко и велико, // Где ведаёт народ, что у него // Один владыка, как в едином стаде // Единый пастырь...» [9: 181] – утверждает Иоанн Грозный, который выступает в драме не просто как владыка, но как божий помазанник. Начатая в «Цар-

ской невесте» параллель Грозного-грозы как божьей кары («Да, грозен он, как божия гроза <...> // Гроза гнилую сосну изломает, // Да целый бор дремучий оживит!» [10: 40]), продолжает обыгрываться. «Гроза – сакральный символ Божественного гнева, неотвратимой кары. <...> на Руси образ библейского Ильи слился с Перуном. Прозвище Ивана IV – Грозный подчёркивает священный трепет перед властью: царь, как и гроза, вызывал одновременно и страх, и почитание. <...> гроза поражает грешников» [11: 122]. На вече гонец Юшко Велебин говорит: «Такую кару грозную и казнь – // Не приведи господь и лиходею...» [9: 149]. Иван Грозный Мея пришёл в Псков карать виновных, поэтому садясь за стол кн.Токмакова, он обращается к своим приближённым: «Садитесь за стол-то: хоть и кривой, // А всё же княженецкий» [9: 175]. «Кривица = вина, проступок, преступление...» [6: 271].

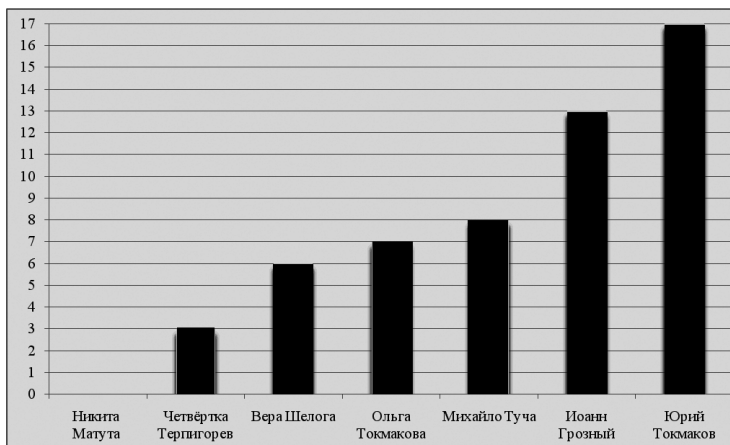
Иван Грозный Мея – это не тиран, жаждущий жертвоприношений, каким его изобразил Карамзин, но наместник Бога на земле. Царь, вернувшись в ставку после государственных дел, обращается к молитве: «Яко да злодеяния бесовская испраздниши, и учеником своим власть давай, еже наступити на змия и скорпия, и на всю силу вражию» [9: 182]. С ним в шатре – не удалые опричники, но сын Иван, Борис Годунов и представитель духовенства дьяк Елизар Вылузгин.

Само произведение изобилует словами, присущими религиозному мировоззрению: слово «молитва» и его производные употребляются в драме 17 раз, «грех – грешный – грешить» – 25 раз, «крещёный – перекреститься – крест» – 12 раз, «заступница» – 5 раз, «Господь – бог» – 74 раза!

Интересен тот факт, что вопрос «надолго ли господь грехам потерпит?» [117] задаёт Вера перед грехопадением, услышав кукушку; аналогичное выражение «если бог грехам моим потерпит» произносит Туча, восставая против вечового решения, а значит и против своего монарха [9: 135]; «Даст ли бог мне разума и силы?..» [9: 181] – спрашивает Иоанн, желающий «Русь оковать законом, что броней» [9: 181]. Однако ответом на первые два вопроса становится гибель героев. Их грехи не прощены, не допустимы православным моральным кодом и поэтому несовместимы с жизнью. Иоанн, напротив, не смотря на то, что «недужен» [9: 181], остаётся жить, т.к. его дело – богоугодное.

В драме имеют место характерные для Библейского писания контрасты: «Направо – ангел, а налево – дьявол...» – определяет Иоанн верного ему князя Юрия Токмакова и «переветчика» Матуту [9: 173]. Замечательно, что шкала нравственности действующего лица прямо пропорциональна наличию в их диалогах религиозных понятий, в частности слова «господь / бог». Юрий Токмаков, который представляет тип исключительно положительного героя, в своей речи употребляет слово «бог» 17 раз; Иоанн Грозный, которому ради блага государства приходится карать виновных, – 13 раз; Туча, которому присуще уважение к старшим и стремление к идеалам, – 8 раз; Ольга – 7; Вера – 6; наглец-Четвёртка – 3; Матута, предавший вольницу и моральные устои своего социума, – 0.

Таким образом, у нас вырисовывается следующая шкала религиозности, а значит, и нравственности главных действующих лиц:



Однако в драме имеют место моменты, противоречащие общей концепции изображения православного царя, несущие заряд карамзиновской аксиологии. Это картина жестокости новгородских казней (при этом делается акцент на том, что «это без него [Царя – Т.С.] // Опричники злодействуют...» [9: 150]), а также кодифицированное общение Иоанна и Вяземского:

Царь Иоанн

Где побывал, голубчик?

Князь Вяземский

Под Печёрским.

Царь Иоанн

Не вздумал ли за грубость ты обидеть

Николку-старца? [9: 187].

Здесь имеется в виду юродивый Никола, который «предложил Иоанну в дар... кусок сырого мяса; что царь сказал: «Я христианин и не ем мяса в Великий пост», а пустынник отвечал: «Ты делаешь хуже: питаешься человеческою плотию и кровию, забывая не только пост, но и Бога!» Грозил ему, предсказывал несчастий...» [8: 395]. Кроме того, имеет место аллюзия к старцу Филиппу, который, по мнению Карамзина, был задушен по приказу Грозного Малютой в собственной келье [8: 392]. Однако современные исследователи отрицают причастность Иоанна к смерти старца: «Известно, что Государь записывал для поминовения имена тех, кто был казнён по его решению. Но для повиновения Православные Христиане записывают также имена тех, чья память им дорога. Так мог поступить и Царь. Кроме того, известно, что в синодик не было занесено имя Свт. Филиппа Московского» [5: 9]. Мею, имевшему в своём распоряжении в основном труды, построенные на материале «Истории» Карамзина, и впервые противопоставленные ей «Историю» С.М. Соловьёва и «Взгляд на юридический быт Древней Руси» К.Д. Кавелина, естественно, было трудно всецело преодолеть её влияние. Поэтому вышеуказанные отступления имеют место.

Таким образом, в пьесе Мей даётся портрет православного общества эпохи правления Иоанна Грозного с его особенностями и противоречиями. Оценка, как исторических фигур, так и вымышленных образов осуществляется сквозь призму православных ценностей и моральных табу данного времени, а также по шкале «благости» их действий для православного государства. Идейная сторона драмы выходит за рамки социальных вопросов, распространяясь на вопросы общечеловеческие. Автор вырабатывает поведенческий код, основанный на новозаветных универсалиях, способствующий духовному, а значит, и физическому спасению личности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616с.
2. Библия: Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – Лондон: Richard Clay Ltd, 1989.
3. Бухмейер К.К. Лев Александрович Мей (1822 – 1862) // Мей Л.А. Стихотворения / Сост., вступ. ст. и примеч. К.К. Бухмейер. – М.: Сов. Россия, 1985. – С. 5-22.
4. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Эксмо, 2007. – 736с.
5. Документальные свидетельства безосновательности сложившихся представлений о личности и так называемых «преступлениях» царя Иоанна Грозного // Новороссийский курьер. – 2007. – № 12 (18). – С. 9.
6. Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. – М.: «Отчий дом», 2001. – 1120 с.
7. Историческая драматургия 1850-1870-х годов // История русской драматургии. Вторая половина XIX – начало XX века (до 1917 г.) – Л.: Наука, 1987 – С. 309-344.
8. Карамзин Н.М. История государства Российского: В 12 т. – Т.7-9. –Тула: Приок. кн.изд-во, 1990. – 590с.
9. Мей Л.А. «Псковитянка»: Драма: В 5-ти действиях // Мей Л.А. Драмы. Майков А. Драматические поэмы. – М.: Искусство, 1961. – С. 105-198.
10. Мей Л.А. «Царская невеста»: Драма: В 5-ти действиях // Мей Л.А. Драмы. Майков А. Драматические поэмы. – М.: «Искусство», 1961. – С.27-100.
11. Символы, знаки, эмблемы: Энциклопедия. – 2-е изд. – М.: ЛОКИД-ПРЕСС: РИПОЛ классик, 2005. – 495с.
12. Цивьян Т.В. Змея = Птица: к истолкованию тождества // Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. / Сб.науч.трудов. Под. ред. Б.Н. Путилова. – Л.: Наука, 1984. – С. 47-57.

**«ЧЕЛОВЕК СКЕПТИЦИЗМА ИСТИННО ТРАГИЧЕСКОГО»:
А.П.ЧЕХОВ В МЕМУАРАХ А.В. АМФИТЕАТРОВА**

В статье впервые анализируется восприятие личности и творчества А.П. Чехова известным писателем к. XIX – н. XX вв. А.В. Амфитеатровым. Его мемуары, не вошедшие в 10-томное собрание сочинений, имеют большую литературно-эстетическую ценность и впервые вводятся в научный оборот.

Ключевые слова: жизнь, личность, творчество, проза, драматургия, журналистика.

В статті вперше аналізується сприйняття особистості та творчості А.П.Чехова відомим письменником к.ХІХ – поч. ХХ ст. О.В. Амфітеатровим. Його мемуари, що не увійшли до 10-томного зібрання творів, мають велику літературно-естетичну цінність і вперше вводяться до наукового обігу.

Ключові слова: життя, особистість, творчість, проза, драматургія, журналістика.

The article analyzes reception of A. P. Chekhov's personal qualities and works by A. V. Amfiteatrov, the famous writer of the end of the XIX – the beginning of the XX centuries. His memoirs, which were not included into the 10-volumed collection of his works, have big literary and esthetic value and first were introduced in the scientific activity.

Key words: life, person, creative activity, prose, drama, journalism.

В недавно вышедшем десятитомном собрании сочинении Александра Валентиновича Амфитеатрова (1862-1938) его воспоминания представлены весьма скупо. Однако именно мемуары Амфитеатрова – писателя, драматурга, журналиста, певца – представляют наибольший интерес. Этот пробел восполнен двухтомником, сделавшим, доступным наиболее ценную часть его литературного наследия (Амфитеатров А.В. Жизнь человека, неудобного для себя и для многих / Вступ. статья, сост., подгот. текста и коммент. А.И. Рейтблата: В 2 т. – М.: Новое литературное обозрение, 2004). В сборнике подобно рассказано о встречах с Л.Н. Толстым, П.И. Чайковским, А.С. Сувориным, Вл.С. Соловьевым, В.М. Дорошевичем, Н.С. Гумилевым и многими другими. Особый интерес представляют ряд очерков посвященных Чехову: [А.П.Чехов] В посмертные дни (1904), Ненужная победа (1911), Оклеветанный Чехов (1909), [О Чехове:] Из записной книжки (1914), Антон Чехов и А. С. Суворин. Ответные мысли (1914).

Проблематика мемуаров Амфитеатрова необычайно широка. Это не камерные дневниковые тексты, а широкая панорама культурной, и в частности литературной, жизни конца XIX – начала XX веков, в которую он вписывает Чехова. Амфитеатров познакомился с Антошей Чехонте в редакции юмористического журнала в 1882 году, был с ним в дружеских отношениях, постоянно переписывался, поэтому накопил много ценных наблюдений над поразившей его личностью Чехова и особенностям его творческого труда. Личность Чехова, по Амфитеатрову, – неразгаданный феномен, ей свойственны одиночество, особенная

внутренняя работа, сложность познания души, уникальная наблюдательность, чуждость мистике, метафизике, славе и величию. С одной стороны, Чехов – «писатель роковой и страшный», с другой – «человек глубоко интимный» [1 (1:430; 461; 463)].

Россия Чехова – «грустная, покаянная, самопроверяющая, самобичующая», страна разносторонней скорби и немногих, скромных и робких радостей. Чехов, «гениальный художник», создал столько русских типов, что «если бы собрать и поселить вместе все действующие лица Чехова, то возник бы целый уездный город. И был бы он – настоящий русский город», потому что Чехов – «великий Пан русской природы, русского бытового уклада», человек, сотканный из русской стихии [1 (1:424)]. Его громадный талант и тончайший ум совмещались с «великою душою, беспредельною сердечностью без фраз и громких слов, с твердым и ясным характером, красота которого раскрыта не для многих. Скромность мудрого наблюдателя-молчалика создавала ему «среди близоруких людей репутацию человека замкнутого, скрытного, гордого, даже сухого», но только не для Амфитеатрова, для которого Чехов – «самая святая из святынь русской литературы, непосредственно примыкающая к Пушкину и Лермонтову, любимая, как Салтыков, стоящая рядом с Достоевским и Толстым» и для его поколения во многом «выразительнейшая и нужнейшая», чем оба последние [1 (1: 466-467)].

Такое понимание Чехова было доступно далеко не всем. Например, А.Д. Курепин – журналист, фельетонист, редактор журнала «Будильник» (1882-1891), которому Амфитеатров посвятил роман «Отравленная совесть» (1910), обожавший дарование Чехова и благословивший его в печать, – «так и умер в убеждении, что Чехов – огромный талант, но плохая голова, да еще скрытная, черствая натура. А между тем были уже написаны и «Скучная история», и «Дуэль», и «Степь»...» [1 (1: 426)]. Василий Иванович Немирович-Данченко, по мнению Амфитеатрова, «самый тонкий русский юморист и едва ли не самый блестящий русский рассказчик и разговорщик», после вечера, проведенного с Чеховым, заметил: «А и скучный же ваш Чехов!» [1 (1:461-462)]. Манеру Антона Павловича среди общества уйти в себя, «заключиться в наблюдательное внимание», незнакомые люди принимали за суровость, угрюмость, нелюдимость, даже за недоброжелательство и обижались [1 (1: 462)]. Знакомая Чехова по Ялте, неглупая, развитая, причастная к литературе, после двух обедов с Антоном Павловичем заключила: «Ум и дарование совсем не одно и то же... Вот, например, Чехов. Талант, а глуп» [1 (1: 462-463)]. Это, конечно, частные случаи, но замкнутость Чехова, его самоуглубленность, особенная внутренняя работа породили «общий предрассудок, будто он был человек безразличный в политическом и социальном отношении – «без образа мыслей». Это Чехов-то!» – восклицает Амфитеатров [1 (1: 463)].

Хроническое состояние задумчивости, «зрения, обращенного внутрь себя», порой вырывалось вслух словами, неожиданными для собеседника. Так, в 1892 году, на Малой Дмитровке, во время рассказа Амфитеатрова о поездке в Италию, вдруг «меланхолический басок прогудел мягко и решительно: «Надо ехать в Австралию». Затем Антон Павлович спохватился, даже слегка покраснел и возвратился к первоначальной теме разговора [1 (1: 427)]. По воспоминаниям артиста Московского художественного театра А.А.Вишневого, приводимых Амфитеатровым, во время рыбной ловли в подольском имении Чехов неожиданно засмеялся и резко высказался об игре одного из актеров в «Дикой утке» Г.Ибсена, и это через три месяца после представления. Наблюдения Амфитеатрова представляют

большую ценность: ведь этим свойством внутренней сосредоточенности, которое прорывается неожиданными репликами, Чехов наделил многих своих персонажей, например, Астрова («А, должно быть, в этой самой Африке теперь жарища – страшное дело!»), Чебутыкина («Тара... бумбия... сижу на тумбе я...») и других.

Успех и неуспех в понимании Чехова также не соответствовали общепринятым представлениям. По мнению Амфитеатрова, казалось бы, Чехову грех жаловаться на неудачи в литературной карьере: московский «Будильник», петербургские «Осколки», созданная для этих изданий сотня миниатюр сложилась затем в прославившие его «Пестрые рассказы», признание публики и критики, нововременский период, «с почти влюбленным благоговением» к Чехову А.С.Суворина, «Русская мысль», «Северный вестник», период художественного театра, европейская слава, обеспеченное положение – счастливчик, в сорочке родился! Однако «этот счастливцев томился глубоким и искренним самонедовольством, полным недоверия к существу своего успеха, и – быть может, больше того – тяжелых сомнений в самой нужности своего творчества» [1 (1: 428)]. Только в поездке на Сахалин Чехов видел «важное общественное дело, значение которого не может подлежать спору [там же].

Конечно, по свидетельству Амфитеатрова, провал «Чайки» в Александринском театре «страшно потряс писателя и несомненно отнял у его жизни несколько месяцев, если не лет». Но и почетом Чехов совсем не дорожил, не был воителем, вождем. «Пессимистический потомок Экклезиаста», «русский Экклезиаст», Чехов принимал свой успех «как-то грустно, скептически, не без печальной насмешки втайне и над самим собою, и над чьей-то воздающими...» До конца дней Чехова мучило сомнение, выдержит ли он неожиданное величие, которое упало на его плечи [1 (1: 428-429)]. Его мозги нельзя было ни утешить, ни опьянить, он постиг человеческую пошлость настолько глубоко, что стал «писателем роковым и страшным». Скорбь отравила чеховскую мысль, хотя она умела и улыбаться сквозь слезы [1 (1: 428-430)].

После смерти Чехова хлынул поток воспоминаний о писателе, причем в ряде публикаций его облик искажался. Так, прозаик, журналист и мемуарист Николай Михайлович Ежов (1862 или 1864 – 1941 или 1942) настолько негативно охарактеризовал личность и творчество Чехова, что Амфитеатров вынужден был выступить с опровержением. По утверждению Ежова, «быстрая литературная карьера А.П.Чехова совершенно изменила его самого и его отношения к окружающим. Удача вскружила ему голову... Он на всех глядел покровительственно, в словах был небрежен и не замечал, если от этого страдало чье-нибудь самолюбие... сделался нетерпим к чужому мнению... его душе были доступны вполне низменные страсти» [2: 505-507]. Ежов также писал, что «чеховский талант небольшой и чисто подражательный» [2: 514], «пьесы его не имеют особых достоинств и не заслуживают того успеха, какой им был оказан...» [2: 511], «книга «Остров Сахалин» есть образчик, как не надо писать подобные книги» [2: 508] и т.п. Мемуарный очерк Ежова вызвал ряд протестующих откликов, в том числе и самого Амфитеатрова (в газете «Одесские новости» 23 августа 1909г.).

Прежде всего, Амфитеатров напоминает читателям, что Ежов, упрекающий Чехова в надменности по отношению к товарищам писательской молодости, всецело обязан своей литературной карьерой Чехову, который считал его «талантливым человеком, нуждаю-

щимся лишь в материальном обеспечении, чтобы развернуть свои беллетристические способности [1 (1: 434)]. Именно Чехов рекомендовал А.С.Суворину Ежова «на доходное место московского фельетониста «Нового времени», которого г.Ежову без Чехова не видать бы, как своих собственных ушей [1 (1:435)]. Чеховская рекомендация принесла Ежову, «бывшему товарищу по небольшим изданиям», материальное благополучие: он вел московский фельетон в «Новом времени» с 1896 по 1917 г.г. и, живя безбедно, перестал нуждаться в грошовом и полуслучайном заработке в «Будильнике» и «Осколках». Однако Чехов ошибся: «Сделавшись журналистом, г.Ежов беллетристику забросил и застрял на фельетоне корреспондентского типа» [там же].

Утверждения Ежова, что удача вскружила голову Чехову и он стал суховат, стал глядеть свысока на знакомства, что прежние товарищи по небольшим изданиям казались ему мелюзгой, Амфитеатров называет «нехорошей, да и неумной неправдой» [1 (1: 436)]. «... Если что и изумляло в Чехове, – вспоминает Амфитеатров, – так это его твердая верность старому, от студенчества пошедшему товариществу, дружбам и симпатиям, заключенным в начале литературной карьеры [1 (1: 436-437)]. П.А. Сергеевко, В.А. Гиляровский, В.М. Дорошевич, В.А. Тихонов, В.В. Билибин, И.Л. Щеглов, Н.А.Хлопов, А.С.Лазарев, (А. Грузинский), наконец, сам Амфитеатров и многие другие сверстники Чехова по первым начинаниям «не имели никакого основания жаловаться на невнимание, забвение или нелюбовность Антона Павловича в дни самой шумной славы его [1 (1: 437)].

Чехову была свойственна манера острых критических замечаний не только в случае с Билибиным, подробно рассмотренным Амфитеатровым [см.:1 (1: 437- 440)]. Так, товарищ Чехова по малой прессе П.А. Сергеевко признавался в одном из писем к Антону Павловичу: «Вследствие каких-то причин наши отношения принимают какой-то колючий и нехороший характер, оставляющий во мне осадок чего-то дурного. Между тем я питаю к тебе теплое чувство как к человеку и обожаю тебя как писателя. И мне всегда бывает больно и обидно, что я самое главное и хорошее между нами как-то загораживаю всяким хламом и оставляю в итоге вовсе не то, что составляет душу моих отношений к тебе. Думается, что это является отчасти вследствие чувствительного самолюбия, которому ты иногда наносишь уколы» [3]. Однако ни Щеглову, ни Тихонову, ни Сергеевко и в голову не приходило искать в замечаниях Чехова «злые чувства». Напротив, поскольку замечания эти были верны, метки и приносили много пользы, то вызывали только чувство благодарности.

Чехов не только метко критиковал произведения своих товарищей, но и умел держать удары, подчас чувствительные и несправедливые, что никогда не приводило к бурному выяснению отношений. Амфитеатров вспоминает, что когда вышла в свет чеховская «Дуэль», повесть ему «ужасно не понравилась, показалась циническою, беспринципною». Словом, Амфитеатров ее не понял и тем не менее споряча напечатал в бакинской газете «Каспий» рецензию, в которой «Дуэль» «разнесена была вдребезги» [1 (1: 441)]. В частности, Амфитеатров писал: «Дуэль» – «самое слабое и неудачное из произведений автора», «если бы она не была подписана именем известности, на нее не стоило бы обращать внимания. Жидкость <...> сюжета производит особенно комическое впечатление, когда автор желает придать своим людишкам значение социальных типов: карлики влезают на ходули и притворяются великанами! <...> Г.Чехов гораздо лучше делает, если заключится в сфере

своей прежней специальности беллетриста-миниатюриста <...> Г. Чехову не удалось сказать ровно ничего, – двести пятьдесят страниц его «Дуэли» созданы по старым, истёртым, как взятый из библиотеки роман, шаблонам; факты мелки, вялы и незначительны; мысль героев и рассуждения – плод не жизненного наблюдения, а меланхолической кабинетной работы» [4]. Чехов, «генеральствующий по ежовской теории», должен был бы взъесться на рецензента, но чеховская реакция на «каспийскую» брань была умиротворяющей: «Послушайте же, это он на что-то другое сердит был... не в духе писал...». Также нелестные статьи Амфитеатрова о появлении «Вишнёвого сада» на петербургской сцене в 1904 году вызвали не раздражение, а благодарственное письмо Чехова из Ялты, полное трогательной теплоты [1 (1: 441)].

По Ежову, Чехов «постепенно отодвинул от себя все авторитеты, стал в роль критика даже к большим писателям», в частности, оспаривал взгляды Л.Н. Толстого. В этом для Амфитеатрова нет ничего заслуживающего осуждения, ведь «Толстой как философ и религиозный учитель, конечно, не значил для него, врача, естествоиспытателя, логика по Миллю и Эзну, ровно ничего» [1 (1: 442)]. Хотя Чехов и уважал в Толстом художника, безапелляционное признание авторитетов было для него дико: «..В нём, истинном позитивисте, литературном наследнике Базарова, блистательнейшем представителе и учителе материалистического анализа, не было даже следа способности к идолопоклонству и покорству пред авторитетом» [1 (1: 442-443)].

Чехову было свойственно «единство материалистического мировоззрения». По свидетельству Амфитеатрова, из всех писателей, учёных, «ярких и знаменитых светочей интеллигенции» не было ума менее мистического, менее нуждавшегося в религии, чем ум Антона Павловича. Перефразируя известное высказывание, мемуарист отмечает, что Бог и религия – это гипотезы, в которых Чехов никогда не имел надобности. Антон Павлович, «один из величайших аналитиков всемирной литературы, решительно не признавал никаких метафизических априорностей. Сталкиваясь с ними в реальной жизни или в сюжете серьезного рассказа, он не умел относиться к ним иначе как к нервной болезни, которой необходимы самый тщательный диагноз и пользование («Чёрный монах», «Палата №6», «Переكاتи-поле», «Перевоз») [1 (1: 444)]. Никакой мистики, сверхчувственного и сверхъестественного Чехов не признавал и держал себя с такими людьми как в лечебнице для тихо помешанных, которых «наблюдают и описывают, но с которыми не полемизируют» [там же]. Чехов, «меланхолический и мягкий, но последовательный и неуклонный потомок Базарова», совершенно не воспринимал поиски религии, наполнившие жизнь интеллигенции 90-х годов, отсюда и его неприятие «обращённого и опрощенного Толстого» [1 (1: 445)].

Психолог-атомист, Чехов в жизни многим казался грубым в своих откровенно-материальных взглядах на женщину. «Многим – Аркадиям Николаевичам Кирсановым, – уточняет Амфитеатров, – любителям «говорить красиво»... Сам Чехов по этой части иногда произносил слова весьма резкие и совершенно лишённые «условных лжей» [1 (1: 463)]. Однако кому были адресованы эти беспощадные слова? Амфитеатров указывает на различные «женские чуда декаданса, качающиеся между мистицизмом и чувственностью... Этот мирок полубезумных, полущельм наслушался от него немало горьких правд, острых словечек и эпиграмм в прозе». Но серьезно, глубоко и умиленно благословляет

Чехов великую и святую, возвышенно-телесную женскую любовь, будь то целомудренная Верочка, беспутная «Ведьма», тоскующие «Бабы», обездоленные старые девы, брошенная Сара, униженные проститутки, певички, беременная помещица, красавица-армянка на постоялом дворе [1 (1: 464)]. Кто хочет понять ясный и естественный взгляд Чехова на женщину, тот, по совету Амфитеатрова, должен перечитать «Отцов и детей» И.С. Тургенева. «Там, в намеке тургеневского проникновения, зарыты корни и исходные точки прекрасной женской галереи, которую завещал нам великий художник Чехов [1 (1: 465)]. Ни «эротоманом», ни «сладострастником» Чехов не был, и Амфитеатров свидетельствует, что за 22 года их знакомства он не слышал, чтобы Антон Павлович «говорил нехорошие слова или вел флиртующий разговор на цинические темы» [там же].

Красной нитью через мемуары Амфитеатрова проходит мысль о целостности личности и творческого пути Чехова, о невозможности «раздробить поразительную цельность личности Чехова искусственным делением его биографии на три периода, будто бы резко различные между собою: Антоша Чехонте, суворинский Чехов, Чехов либеральных дружб и Московского художественного театра. Неправда это. Не было трёх Чеховых. Было он один, всегда всё тот же, цельный, прямой, ясный, с первых резвых рассказов в «Будильнике» и «Осколках» до стука лопахинского топора в «Вишнёвом саде»...» [1 (1: 467)]. Амфитеатров готов отстаивать «с полным собранием его сочинений в руках» непрерывную логичность, стройную последовательность, глубокую внутреннюю связь жизни и творчества Чехова. Антон Павлович не был «пассивной куклой», которой играли А.С.Суворин, В.А. Гольцев, Художественный театр и т.д. [там же].

Амфитеатров опровергает многие крайности, свойственные характеристике отношений Чехова и Суворина. Ни умалять, ни преувеличивать значение Суворина в жизни Чехова нет необходимости, это ошибка, «беспристрастный, объективный исследователь это отвергнет. Сквозь какую призму ни глядеть на роль Суворина в жизни Чехова – она прекрасна» [1 (1: 468)]. Суворин разглядел в Чехове надежду русской литературы, создал все условия (и материальные, и моральные), чтобы дарование Чехова развивалось спокойно и независимо, уберёг молодого писателя от «компромиссов подчинения», неизбежных для художественного таланта в 80-90-е годы, «дал ему вырасти внепартийным и независимым» [1 (1: 469; 470)]. Трогательно-влюблённое отношение Суворина к Чехову не может быть оспорено: он буквально «благоговел» перед Антоном Павловичем, не выносил, чтобы о Чехове говорили дурно, ревниво относился к критическим отзывам о Чехове, страдал, когда не нравилась какая-нибудь чеховская вещь [1 (1: 471)].

В своих мемуарах Амфитеатров воссоздал образ Чехова-наблюдателя-объективиста, который шёл через факт к закону жизни. Полный произвольной, почти механической наблюдательности, со зрением, обострённым до «силы микроскопа», к сорока годам Чехов имел «взгляд вешего пророка, с памятью нескольких столетий, с печальным опытом позади, без радости в думах о будущем» [1 (1: 425; 426)]. Поэтому он «человек скептицизма истинно трагического» [1 (1: 425)], а основная черта его творчества – «бесстрашная грусть» [1 (1: 482)]. «Одиноким, одиноким, одиноким в жизни» [1 (1: 425)], Чехов, как тип мыслителя-интеллигента, «тесно примыкает к Базарову. Как бытописатель – к Салтыкову. Как психолог и художник – к Мопассану, закончив и увенчав этим западным поворотом гоголевский период нашей литературы» [1 (1: 483)].

ЛИТЕРАТУРА

1. Амфитеатров А.В. Жизнь человека, неудобного для себя и для многих / Вступ. статья, сост., подгот. текста и коммент. А.И. Рейнтблата: В 2т. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – Т.1. – 584с.; т.2. – 608с.
2. Ежов Н.М. Антон Павлович Чехов: (Опыт характеристики) // Исторический вестник. – 1909. – №8. – С.499–519.
3. Письмо П.А. Сергеевко к А.П. Чехову от 3 декабря 1898г. // ОР РГБ. – Ф.331. – К.58. – Ед. хр. 486. – Л.5–5 об.
4. Каспий. – 1892. – 19 января. Подпись: Ал. А-и (А.В. Амфитеатров).

УДК 821.161.1-95.09

*Анненкова О. С.
(Київ, Україна)*

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ТУРГЕНЄВА В ПУБЛІЦИСТИЦІ РОСІЙСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ

В статті розглядається проблема висвітлення творчої спадщини російського класика Івана Тургенєва в працях російських емігрантів ХХ століття, особлива увага приділяється студіям В.В. Зеньковського і П.Б. Струве, які досліджували складні питання світогляду і суспільно-історичної позиції письменника та їх відображення в художній творчості письменника.

Ключові слова: *трагічний світогляд, лібералізм, християнська позиція.*

The article reviews problems of the interpretation of Ivan Turgenev's works by Russian emigrants in the XX the century. The special attention paid to the studies by Zenkovskij and Struve who research Turgenev's world-view and social and historical opinion and its reflection on his writing.

Key words: *tragic world-view, liberalism, Christian position.*

Для Росії ХХ століття стало найтрагічнішим і, напевно, найкривавішим періодом в її історії, жовтень 1917 року виявився тією межею, яка назавжди змінила обличчя і долю великої країни. Ріки крові, мільйони зруйнованих і загублених життів, відчай і розпач, і для багатьох діячів науки і культури, так само, як і для тисяч пересічних громадян, – втрата батьківщини, вимушена еміграція. Стражданнями духовними, злиднями матеріальними, пустою бездомністю і нездоленням обернулося для переважної більшості з них перебування закордоном. Однак, розсіяні по різних країнах, російські емігранти підтримували полум'я культурно-духовного життя, вбачаючи свою найважливішу місію у збереженні російської культури і російського духу. Красномовними є слова, занесені у 1932 р. до про-

токолу одного з засідань Російського Музичного Товариства: «Служить родной русской культуре на чужбине есть не только наша священная обязанность, но и единственная наша радость» [1: 183]. І творча діяльність майже кожного з представників російської культури стала яскравим свідченням і підтвердженням того, що їхня місія «посланців» була з честю виконана. «Маяками», що давали сили не зламатися духовно, для російського інтелігента в еміграції були імена великих співвітчизників, чия мистецьку спадщину він шосили прагнув зберегти і культивувати, чий творчі заповіді намагався здійснити.

Одним з таких святих імен для росіянин-емігрантів був О.С. Пушкін, який став об'єднуючим символом російського духу, тому і його день народження відзначався емігрантською спільнотою як свято російської культури. Закордоном видавалося багато його творів, хоча і книжки інших великих класиків російської літератури користалися великою популярністю. Слово М.Ю. Лермонтова, М.В. Гоголя, І.С. Тургенєва, Ф.М. Достоевського, Л.М. Толстого, А.П. Чехова та інших російських письменників минулого зіграло емігрантів теплом великої і багатостраждальної Росії. Поряд з Пушкіним, з Достоевським і з Толстим Тургенєв для російських вигнанців був втіленням далекої і назавжди втраченої Росії, вся його творчість була просякнута любов'ю до вітчизни, він був істинно національним письменником, який вустами одного із своїх героїв сказав вічно правдиві слова: «Россия без каждого из нас обойтись может, но никто из нас без нее не может обойтись». І.С. Тургенєв посідав друге місце за кількістю видань серед російських літераторів після Л.М. Толстого, з 1918 р. було опубліковано 33 його окремі твори і 3 повні зібрання творів у різних видавництвах європейських країн. В емігрантських періодичних виданнях з'являлися статті філософів, політичних діячів, літературних критиків і письменників, присвячені великому російському митцю, але не лише творчість, а і особистість Тургенєва привертала їх увагу, тим більше що письменник половину свого віку прожив закордоном і ще за життя став немов би посланцем Росії в Європі, став «першим європейцем серед російських письменників» (Ремізов), який отримав неоцінений досвід творчого буття за умов віддаленості від рідних джерел.

Життя і творчість Тургенєва притягували до себе серед емігрантів людей різних сфер наукової і суспільної діяльності: письменників і поетів (К. Бальмонт, О. Ремізов, Б. Зайцев, М. Алданов, Г. Адамович, В. Набоков, І. Тхоржевський, М. Гофман), політичних діячів та істориків (П. Струве, П. Мілюков), філософів і богословів (В. Зеньковський, В. Ільїн, Л. Шестов), вчених-літературознавців (А. Бем). Всі вони намагалися відкрити для читачів (і насамперед – для себе) досі незнаного, нового Тургенєва, тому подекуди їхні студії мають суб'єктивний відтінок сприйняття його особистості й художньої спадщини від щирого захоплення і намагання зрозуміти «складну натуру» письменника до відвертого заперечення будь-яких достоїнств його таланту. В межах однієї статті неможливо охопити весь спектр проблеми висвітлення творчості Тургенєва в наукових працях і публіцистиці російського зарубіжжя, але на деяких суттєвих її аспектах ми зупинимось детальніше.

Два моменти в життєтворчості великого російського художника, «поэта, эротика и мистика» (Б. Зайцев) І.С. Тургенєва викликали особливо запеклі суперечки і стійке нерозуміння і серед його сучасників у столітті XIX, і серед його співвітчизників у столітті XX, – це тургенєвська суспільно-історична позиція західника і ліберала, поступовця («постепеновца» – як він сам себе називав) і художньо-філософський світогляд, які невідмінно

відбилися на творчості письменника. А.Л. Бем, учень В.І. Срезневського, яскравий літературознавець, який вів активну науково-педагогічну діяльність в Празі, в статті 1833 р., присвяченій ювілею І.С. Тургенєва, назвав його «самым грустным из наших писателей» [2: 7]. Визнаючи, що Тургенєв не відіграв значної ролі в його духовному становленні, він утім чутко схопив провідну тональність його творчості і найсуттєвішу рису його світовідчуття: Тургенєв – трагічний письменник і трагічна особистість, «жизнь и творчество Тургенева – подлинная трагедия, до сих пор не осознанная надлежащим образом человечеством» [2: 7]. Вчений намагається виявити мотиви песимістичних думок і настроїв письменника і вбачає їх в його «инстинктивной боязни счастья», що проявилось і в його невлаштованому побуті (самотнє життя на чужині без власної родини: «Под чужим кровом, на чужой земле кончает он свою грустную, одинокую жизнь»), і в його людській невпевненості в своїх письменницьких силах, а, головне, в його «безверии». На сумну домінанту творчості Тургенєва вказували і О. Ремізов, який називав письменника «безулыбным», підкреслюючи у ньому відсутність «веселости духа» [3: 155], і Г. Адамович, цей законодавець смаків російського Парижу.

Г. Адамович звернувся до Тургенєва в своїх «Комментарях», окремі статті з яких виходили друком в різних журналах з 1930-х рр. Він був чи не найпершим серед літераторів, хто звернув увагу на те, що постать Тургенєва і смисл його творчості залишилися незрозумілими під вагою і пилом заштампованих думок, що вони закрили справжнє «тургенєвське». Він назвав письменника «холодным» автором, тому що, на його погляд, Тургенєву дуже нудно було писати «типы и образы сменяющих друг друга поколений» [4: 213], адже талант його лежав в іншій площині. Констатуючи людську слабкість, безвольність художника («был он человек слабый и в себе неуверенный»), критик акцентує тургенєвську «прохладную, беспредметно-беспричинную грусть» [4: 213], що вона була викликана запізнілим розумінням свого істинного призначення в літературі, яке прийшло до нього на старість, коли змінити вже нічого було неможливо, від чого письменнику «тягостно было жить. Все везде ему было чуждо. Одиночество с каждым годом усиливалось» [4: 214], та він і не намагався, повністю віддавшись плинові життя. І тут різкість у висловах Адамовича змінюється несподіваними висновками щодо християнської позиції невіруючого Тургенєва, саме в такій упокореній, смиренній поведінці критик вбачає «духовную скромность» письменника, який на відміну від своїх двох «сверстников-гигантов» – Толстого і Достоевського, що вони несамовито кричали про свою віру, був набагато ближчий до справжнього християнського погляду на життя: «не лучшие ли христиане самые тихие русские писатели – Тургенев и Чехов? Особенно Чехов. Но и Тургенев тоже, каким бы эллином он себя не считал» [4: 214]. Однак у Адамовича ми знаходимо лише уривчасті думки і враження від особистості Тургенєва-митця, адже для нього письменник все ж таки знаходився в тіні Толстого і Достоевського, надто слабким був його голос, і надто далеким, на думку Адамовича, був «суспільний» письменник від потреб бурхливого і трагічного ХХ століття.

Серед небагатьох фундаментальних робіт, присвячених Тургенєву, на нашу думку, виділяється праця філософа-богослова, історика російської суспільної думки, випускника, до речі, історико-філологічного факультету Київського університету В.В. Зеньковського «Світогляд Тургенєва», що вийшла друком у 52 книзі Нью-йоркського «Нового журналу» за 1958 рік і була присвячена 75-річчю письменника. Навіть її назва вказує на

глибокий і серйозний підхід автора до постаті художника, який, на думку Зеньковського, потребує врешті-решт об'єктивної оцінки. Автор дивується і спростовує недоброзичливі й навіть несподівано поверхневі й роздратовані судження про Тургенєва тонких знавців мистецтва Ю. Айхенвальда та І. Тхоржевського, і звертається до надзвичайно складного питання світогляду російського класика. Наголошуючи на невід'ємному зв'язку особистості Тургенєва і його художньої творчості («его творчество нельзя оторвать от мировоззрения») [5: 300], Зеньковський чи не перший звертається до найбільочіпших і найсуперечливіших питань його життєдіяльності, намагаючись простежити «идейную эволюцию» письменника [5: 289]. Спираючись на його епістолярну спадщину і художню творчість, Зеньковський стверджує, що Тургенєв у шуканнях сенсу буття, навіть у самій постановці «вічних питань» життя людини у відношенні до історії і природи «приближается <...> к современным экзистенциалистам – вслед за Гейдеггером он мог бы сказать, что человек просто «брошен» в хаотическое и слепое бытие» [5: 290]. Філософ стверджує, що, почавши з гегельянства, Тургенєв згодом пориває з системою Гегеля через неприйняття того історіософського аспекту в ній, згідно з яким особистість поглинається історією, тобто втрачає свою індивідуальну цінність. А Тургенєв переймався саме темою «метафізической устойчивости человека, о том, зачеркивает ли смерть все то, что есть в человеке» [5: 290]. Це було сповіданням персоналізму, який поєднував Тургенєва, на думку Зеньковського, з Пушкіним і Герценом. Саме в цьому пункті проявлялася тургенєвська «трагическая установка духа», адже письменник ніяк не міг змиритися з «метафизическим ничтожеством» [5: 291] людини перед обличчям вічно байдужої природи і жорсткого соціуму. Так, критик визнає трагізм світовідчуття Тургенєва обумовленим психологічними, природно властивими особливостями його індивідуальної вдачі, тобто, можна вважати, що трагічний світогляд письменника слід сприймати як первісну даність його характеру. Але водночас у творах Тургенєва спостерігається безліч чарівних зображень невимовної краси російської природи, письменник, як слідом за багатьма дослідниками зазначає Зеньковський, є «несравнимый ни с кем мастер пейзажа» [5: 293], і пейзажні пасажі написані Тургенєвим повністю у дусі романтичної натурфілософії, в них мислитель поступається місцем витонченому художнику. Так виокремлюється ще одна з найсуттєвіших рис вдачі письменника – його двоїстість, що вона поширюється на побутово-життєвий, політично-історичний, філософсько-психологічний і творчо-художній рівні його життя: він і художник і мислитель, і лірик і «бытописатель», і поборник розуму, причому наукового знання, і лицар серця. Вчений наголошує і доводить на художньому матеріалі думку про те, що «с полной силой это раздвоение художника и мыслителя сказывается у Тургенєва там, где дело идет не о природе, а о человеческой душе» [5: 295]. І в розумінні людського серця невіруючий письменник максимально наближується до визнання саме християнських поглядів на сенс буття, адже його він бачить виключно у любові і в діючому добрі: «Только любовью держится жизнь ... любовь сильнее смерти» («Горобець», 1878). Втім Зеньковський стверджує, що у Тургенєва «не было религиозной веры. Действительно, Тургенєв рос вне церковной среды, в детстве почти не прикасался к церковной жизни, а когда созрел, вся духовная атмосфера, его окружавшая, настраивала его на равнодушие к темам веры. <...> Тем поразительнее его вживание в чужую религиозную жизнь. <...> Эта сила «сопереживания» чужих религиозных чувств не означает

ли, що вони були – хоча в зачаточному стані, ібо не мали умов для розвитку, – у нього самого?» [5: 297]. І висновки, яких доходять вчених, надзвичайно глибокі і, на нашу думку, дуже близькі до істини: «Релігійний світ, в якому тільки і міг знайти Тургенев опору в часи трагічних переживань «брошеності» людини в слепу і бессмысленную стихию бытия, – релігійний світ залишався для Тургенева закритим і недоступним. Чуттям художника він міг неабияк тонко малювати релігійний світ Лизи, Лукерьи, но на порозі особистого релігійного світу близдукий «реалізм», мешавши йому лично войти в світлий світ релігійного життя <...> у нього не було почуття Личного Бога» [5: 298]. Цей «близдукий реалізм» проявлявся в неможливості здолати позитивістське світовідчуття, яке стояло на заваді гармонійного погляду на життя, адже поєднати віру в добро і високі ідеали з нічністю і безпорадністю особистості перед жорстокими неблаганними законами природи в душі окремої людини було неможливо, цей вузол непримиримих суперечностей розв'язати виявилось не під силу письменнику. Болісно переживаючи внутрішній особистий дисонанс, Тургенев-художник у власній творчості був стриманим і цнотливим, запроваджуючи прийом «тайної психології» у зображенні характерів. Зеньковський вірно помітив цю яскраву оригінальну ознаку творів письменника, назвавши її «целомудреной остановкой»: «В художественном творчестве Тургенева было много целомудрия» [5: 295, 300]. Подібна цнотливість заважає до кінця зрозуміти його художнє творіння, напевно, тому так багато критиків вказували на тихий, невпевнений, боязкий голос письменника. Втім, на нашу думку, тургенівська тактовність і стриманість дали привід Д. Мережковському назвати письменника чи не єдиним після Пушкіна «генієм миру» і «генієм культури» (стаття Д. Мережковського «Тургенев»). Однак свідомо делікатність Тургенева-художника не закривала перед ним таємницю індивідуума, яка крилася в тонких душевних пориваннях і рухах, що їх письменник глибоко відчував, адже він «очень далеко заглядывал в «подполье» в человеке» [5: 296] і вмів на ці приховані незрозуміло-темні і загадково-містичні сторони тонко вказати, не доходячи до розчленування душі людини, поважаючи таїну особистості. На завершення свого дослідження Зеньковський констатує відсутність цілісного світогляду у Тургенева, що робить світовідчуття письменника складним і таким, яке потребує серйозних і неупереджених подальших досліджень.

Брак цілісності в світогляді Тургенева, на наш погляд, надавав трагізму його життєвій позиції і водночас залишав його вільним від жорстких рамок певних філософських систем, адже будь-яку з них він сприймав тою мірою, якою вона знаходила відгук в його душі. Тургенев був адептом А. Шопенгауера, Л. Фейєрбаха і Б. Паскаля настільки, наскільки вони відповідали його внутрішнім запитам, і аж ніяк не навпаки. П.Б. Струве, один з найяскравіших російських вчених і мислителів ХХ століття, не випадково назвав Тургенева «оригінальним і свободним умом, а потім і настоящим мыслителем» [6: 203]. Надзвичайно показовим є самий факт звертання П. Струве до особистості й творчості Тургенева, він присвячує йому дві статті, написані в 1933 р., одна – «Тургенев», друга має яскраву і сміливу назву – «І.С. Тургенев як політичний мислитель». П.Б. Струве, плідно займаючись науковою і політичною діяльністю, був тісно пов'язаний з літературою, він редагував відомі літературні журнали до революції, а в еміграції став редактором популярних і впливових газет, писав статті, присвячені російським і західно-

європейським літераторам, тому і образ Тургенєва він розглядає з двох позицій: політичного історика і філософа і літературного критика. Він наголошує на винятковості впливу тверезих і чесних історико-політичних думок письменника на власне становлення як історика і філософа-публіциста. Пройшовши через нелегкі перипетії політичних шукань, він зайняв позицію «ліберального консерватизму», а саме прибічником лібералізму в істинному розумінні цього слова завжди вважав себе Тургенєв. Спираючись на епістолярну спадщину письменника, зокрема, на цікаве листування І.С. Тургенєва і О.І. Герцена, Струве доводить, що єдиними мотивами діянь Тургенєва були його любов до Росії і найпалкіша любов до свободи, він був «любовником свободи» [6: 204].

Звертаючись до світогляду письменника, П. Струве, як і В. Зеньковський, наполягає на дуалістичності світовідчуття Тургенєва, яке несе на собі печать не просто смутку, а навіть скорботи, «составленной из непреклонного идеализма и беспощадного реализма. Великие умы и большие творцы почти никогда не бывают «монистичны», выпечены из одного теста. Почти всегда в них соединено разнородное, и часто это разнородное ведет в их душах жесточайшую, явную или скрытую, борьбу. Идеалист Тургенев ничего не идеализировал» [6: 204]. Струве надзвичайно коротко і виразно доводить політичну та історичну мудрість письменника, яку через відсутність високої патетики і таких принагідних для російського розуму крайнощів не сприймали його сучасники, але «историческое прозрение» і водночас «глубочайшее бесстрашие» Тургенєва і полягали в тому, що він дозволяв собі виказувати власні думки, заздалегідь знаючи, що його не зрозуміють і звинуватять в будь-яких поглядах. Також підкреслював «мужество собственного суждения – вопреки всему» як одну з найяскравіших рис вдачі письменника у статті 1834 р., присвяченій Тургенєву, відомий історик, публіцист, політичний діяч, організатор партії кадетів у Росії П.М. Мілюков [7: 211]. Однією з таких тургенєвських думок, які завжди обурювали суспільство, було переконання Тургенєва в тому, що джерелом революційних ідей в Росії є лише привілейований освічений стан суспільства. Викликало осуд і те, що письменник Росію як політичну країну, а не рідну вітчизну, ніколи не ідеалізував і не підносив, у виключність її самотніх народних начал не вірив, тобто, кажучи словами його знакового героя Потугіна, любив її і ненавидів водночас, адже бачив всю недосконалість російського державного і побутового устрою. Прибічником революції Тургенєв ніколи не був, а справжню революцію, як стверджує Струве, «видел в воспитании людей свободой», маючи «собственный идеал свободы и веру в постепенную эволюцию на основе страшно трудно доступного всему человечеству, и в особенности русскому народу, начала свободы» [6: 209]. Втім Струве вказує і на суттєві недоліки політичної свідомості Тургенєва: вони проявлялися в недостатності «чувства государственности», а також у недовірі до національних начал, яку Струве пов'язує з «гуманитарным «просветительством», от которого Тургенев, при всем своем иррационализме, не мог никогда отделаться» [6: 211].

На думку Струве, двоїстість світовідчуття Тургенєва яскраво проявилася і в художній творчості «большого писателя» [6: 198]. Тургенєв продовжує в літературі водночас і лінію Пушкіна, і лінію Гоголя: «По своему эстетическому мироощущению он всецело сродни Пушкину <...>, но, конечно, как бытописатель, Тургенев – при всей своей душевно-духовной отдаленности от Гоголя – не может быть исторически оторван и от последнего» [6: 198]. Струве не стільки протиставляє ці атрибути таланту Тургенєва,

скільки вказує на їхню неповторну спаяність. З одного боку, як письменник-реаліст, Тургенєв закарбував неоціненні скарби історичної повсякденності Росії, прослідкувавши «спокійно», глибоко і повно важливі моменти розвитку російського суспільства з 40-х до 80-х рр. XIX століття. А з другого боку, як «чистий» художник, письменник зобразив людину крізь цю повсякденність, але внутрішній світ особистості представляв для нього головний інтерес, тому Струве вважає Тургенєва справжнім «сердцеведом», таким, як Шекспір, Гете, Пушкін, Гоголь, Достоевський, Толстой.

Струве, аналізуючи філософський світогляд Тургенєва, називає його «скептиком с потребностью в вере и уважением к ней» [6: 201]. Він визначає характерне для письменника «душевное состояние» як «промежуточное между верой и безверием, но лишенное силы, как веры, так и безверия» [6: 202], що пояснює слабкістю, «жіночністю» тургенєвської вдачі: «Тургенев был слабым человеком, в котором обитало большое художественное дарование и мягкая, лишенная упора, душа» [6: 200]. Однак, на нашу думку, Струве також потрапив у пастку свого бажання все розтавити на свої місця і дати категоричні визначення таким складним і неоднозначним душевно-психологічним явищам, як особистість Тургенєва. І все майже видається правильним в його деякою мірою суперечливих висновках, але, хоча сильним борцем Тургенєв не був, але моральних сил йому вистачало, щоб писати і говорити те, що він думає і відчуває. Вже не кажучи про його відкрити суспільно-політичну позицію, його багатобарвну, різнопланову художню творчість, варто пригадати його відповіді на питання, що йому ставив один з французьких журналів у 1880 р., наприклад: «Якщо би Ви були не ви, чим би ви бажали бути?» – «Абсолютно нічим», «Як ви уявляєте собі щастя?» – «Нічого не робити» [8: 372]. Дійсно, не беручи на себе ролі пророка, він намагався поділитися із суспільством тими своїми міркуваннями, які не вважав за потрібне приховувати через власне глибоке переконання в їхній правильності, і трагічні суспільні реалії російського життя XX століття показали, наскільки не вистачило вираженості, стриманості, тактовності та розуму палким борцям за всезагальне щастя і російську ідею і наскільки мудрою була позиція скептика Тургенєва, якого роздирали сумніви, що вони не давали накоїти згарищу всезагального лиха.

Так, життєтворчість І.С. Тургенєва серйозно захоплювала талановитих діячів російської еміграції, і тим важливішим є той інтерес до постаті російського письменника, що на певній часовій відстані і на власному історичному досвіді вони могли розуміти його значення неупереджено та виражено. Звертаючись до складних проблем світогляду письменника, автори проаналізованих робіт зробили вдалу спробу прояснити значущу роль і вагомий внесок І.С. Тургенєва в розуміння істинного шляху російського народу поміж європейських і справжнього місця російської літератури серед світових скарбниць мистецтва слова, адже, як зазначив великий письменник і поціновувач творчості Тургенєва Гі де Мопассан: «Люди, подобные ему (Тургеневу – О.А.), делают для своего отечества больше, чем люди вроде князя Бисмарка: они стяжают любовь всех благородных умов мира» [9: 52].

ЛІТЕРАТУРА

1. Русская эмиграция о И.С. Тургеневе // Литературная учеба. – 2000. – № 2. – С. 183 – 185.

2. Стаття А.Л. Бема цитується за виданням: Топоров В.Н. Странный Тургенев (Четыре главы). – М.: Российский гос. гуманитар. ун-т, 1998. – 192 с.
3. Ремизов А.М. Огонь вещей / Сост., вступ. ст., коммент. В.А. Чалмаева; Художник В.Н. Ходоровский. – М.: Советская Россия, 1989. – 528 с.
4. Адамович Г. Одиночество и свобода / Сост., авт. предисл. и прим. В. Крейд. – М.: Республика, 1996. – 447 с. – (Прошлое и настоящее)
5. Зеньковский В.В. Мирозерцание Тургенева // В кн.: Зеньковский В.В. Русские мыслители и Европа. – М.: Республика, 2005. – 368 с.
6. Струве П.Б. Дух и слово. Сборник статей. Статьи о русской и западноевропейской литературе. – Париж: YMCA-PRESS, 1981. – 389 с.
7. Милюков П.Н. И.С. Тургенев // Литературная учеба. – 2000. – № 2. – С. 209 – 224.
8. Тургенев И.С. Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах. – Сочинения в 12-ти томах. – Т. 12. – М.: Наука, 1986. – 814 с.
9. Ги де Мопассан. Статьи о писателях. – М.: Гос. изд-во художественной литературы, 1957. – 79 с.

УДК 821.161.2 – 6.09 Фра (045)

Зарицька Л. В.
(Київ, Україна)

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА З КЛИМЕНТИНОЮ ПОПОВИЧ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ: ПОЕТИКА

У статті розглядається листування Івана Франка з Климентиною Попович як літературний факт. Автор вивчає індивідуальність стилю написання листів письменника, приділяє увагу жанровим особливостям листів. Досліджуються образи автора і адресата в даному епістолярії.

Ключові слова: автор, адресат, епістолярна критика, літературно-критична репліка.

The article deals with the Ivan Franko's correspondence to Klymentyna Popovych as cultural fact. The author studies individual style of writer's letters, attends to genre peculiarities of letters. The images of the author and the addressee in the epistolarity are investigated.

Key words: the author, the addressee, epistolary critics, literary critical remark.

Іван Франко працював у різних галузях науки: історія і теорія літератури, фольклористика, етнографія, мовознавство, орієнталістика, історія та економіка, суспільні галузі.

Показником освіченості, культури будь-якої людини є насамперед ситуації неофіційні, приватні. Тому епістолярна спадщина – то своєрідна творча «кухня» будь-якого письменника або вченого.

У минулі роки, коли в процесі аналізу художнього твору акцентувалася виховна функція літератури, зосередженість на змісті художнього твору відповідала головній

меті, а поетиці творів приділялася недостатня увага, художня тканина твору залишалася поза увагою дослідників, найбільш недослідженими на сучасному етапі залишаються елементи художнього твору.

Якщо брати до уваги листи Івана Франка до Кліментини Попович, то можна сказати, що крім інтимного забарвлення тут наявний й інтелектуальний чинник, бо листи письменника мали повчальний характер [1: 23].

У спогадах Кліментини Попович читаємо, що кінець XIX століття був ознаменований «поетоманією», а невеличкий літературно-науковий журнал «Зоря» природно не міг вмістити всіх духовних надбань тогочасних поетів. Тогочасні редактори (Партицький і Франко) таким незрілим авторам писали редакційні листи, підкріплюючи їх гострим в'їдливим гумором. «Вот и я захотела однажды услышать такой пикантный ответ в свой адрес и из этих соображений послала несколько стихотворений в редакцию «Зори», в глубокой тайне от родных. Подписалась экзотическим псевдонимом «Зулейка» [2: 89]. Франко написав їй у відповідь. Так і почалося листування починаючої поетки і великого вже тоді поета Франка.

Як було вже зазначено вище, із спогадів самої Попович дізнаємось, що це було редакційне листування, яке так чи інакше відбивало ставлення редактора до творів поетки, а якщо взяти до уваги зацікавленість Франка юними талантами, то і його бажання навчити чомусь свою підопічну. Звісно, що така концепція адресата відбиває міжособистісні стосунки дописувачів, відповідно до яких обирається предметно-тематична змістовність і суб'єктивно-авторська модальність. Тобто стилістика листа набуває ознак авторського ідіостилу [3].

Починаючи від першого листа від 16 березня 1894 р. Франко, як літературознавчий критик, досвідчений письменник, висловлює свої думки з приводу віршів Кліментини. Це своєрідна епістолярна критика. За дослідженням Морозової провідною жанровою модифікацією епістолярної літературної критики є лист-рецензія, тобто розгляд і оцінка художнього твору або окремого етапу творчості, вміщені в письменницькому листі. Лист-рецензія, відповідно до розгорнутості й обґрунтованості викладених думок і оцінок, може реалізуватися у формі епістолярної критичної репліки, епістолярної рецензії нотаток або епістолярної рецензії-есе [3].

Наприклад, у вищезазначеному листі №167 Франко пише, що «нігде правди діти, я не надіявся нічого більше і по Ваших віршах, особливо. Що форма вже на перший погляд видалась мені досить нерівною та негладкою. Аж нині, урвавши хвилину часу від інших праць, я случайно прочитав Ваші вірші і дуже приємно розчарувався, побачивши в них в незручній, правда, але не зовсім таки невдачній формі гадки здорові, а місцями навіть з немалою поетичною силою виражені» [4 (48:403)].

Саме це і є епістолярною критичною реплікою – нерозгорнута характеристика одного найсуттєвішого, на погляд автора, листа, моменту прочитаного ним твору або його загальна немотивована оцінка, вміщена в листі письменника [3].

Отже, за стилем цей лист наближається до літературної критики, але крім критики тут є і повчання, що робить схожим листи до Кліментини Попович з листами до Ульяни Кравченко, й споріднює їх стиль з листами-повчаннями П.Куліша. І в листах до Кравченко, і в листах до Попович є ознаки роману виховання. Цікаво, що листування Івана Франка з цими поетками відбувається майже одночасно. Не дивлячись на те, що І.Я. Франко був

вже дуже відомим поетом і суспільним діячем, листи його не були зверхніми. Навіть навпаки. Вони теплі й дружні. А поради подаються не наставницьким, менторським тоном, а ненав'язливо, з прагненням допомогти: «І ще одно. Я радив би Вам покинути Ваш дивоглядний псевдонім «Зулейка». Псевдоніми мають місце при статтях політичних, памфлетах і пр., але при віршах ліричних, де кожна стрічка повинна характеризувати іменно особу автора або авторки, тут псевдоніми, а ще такі турецькі, яюсь не на місці. Хіба ж Ви встидались би під своїм іменем і слова покласти своє власне ім'я» [4 (48: 403-404)].

Як першому, так й іншим листам притаманна ширість і образність, гумор, жартівливість і навіть грайливість, особливо, коли письменник пропонує Климентині скомбінувати його образ (якщо вона каже, що знає його з віршів дуже добре).

Як зазначає Л.І. Морозова, письменницькі листи з тематичною домінантою «актуальні події суспільно-політичного життя» відбивають основні етапи формування й еволюції світогляду їхніх авторів. У листі № 169 І.Франка наявні роздуми «що значить у поезії «покликаний» або «непокликаний»? Поезія в наших часах перестала бути забавкою неробів, а сталась великим ділом, горожанською службою, вона повинна в найдосаднішій і найвищій формі висказувати найвищі змагання, сумніви, болі, розчарування і надії цілого віку, повинна одушевляти і проводити покоління, кристалізувати все, що в їх житті і мислях було найкращого і найліпшого, і переховувати на науку і скріплення поточності. А спеціально у нас, русинів, поезія повинна бути великою часткою тої культурної, поступової праці, до котрої всі ми покликані...» [4 (48:406)].

Як і Уляну, так і Климентину, Іван Якович заохочує до співпраці в етнографічно-статистичному гуртку, а також радить написати ще віршів, щоб видати окремою книжечкою.

Цікаво, що в деяких листах письменник, характеризуючи вірші своїх учениць, дає характеристику і своїм власним віршам. Тобто в деяких епістолах Франка, крім епістолярної критики, присутня й автокритика: «Будьте певні, що я займуся ними (віршами), як своїми або й ще старанніше, уже хоч би для того, що власні вірші суть у мене звичайно плодом тяжкої духової праці і гірких обставин життя, а чужі прилітають до мене готові, свіжі й пахучі, як цвіти, кинені невидимою рукою крізь вікно на мій стіл» [4 (48: 414)].

За думкою поета, найгіршими є абстракційні вірші, бо вони не виплили з серця, з життя. Отже, якщо підтримувати думку про те, що стиль письменницьких творів певним чином переноситься і на стиль його щоденників, і на епістолярій, то ми бачимо, що ширість, відкритість притаманні й кожному листу письменника. Якщо він радить щось, повчає, розповідає, то все це не абстракція, не просто філософські роздуми, а досвід свого життя, поради, які дійсно дають користь.

«Кожен лист, – писав Ю. Шевельов, – виникає із співгри двох особистостей: автора і адресата» [5: 14]. Невловима метафізична субстанція – незрима присутність адресата, його мовчазне «співавторство»... Прихована, але відчутна діалогічність. Система взаємодображень двох особистостей. В усьому змісті, тоні, стилістиці, інформаційній базі листування. В цій мобільній комунікативній системі Я і Ти існують в єдиному просторі, їх об'єднує спільний досвід, причому обидві ланки цієї системи готові помінятися місцями: Ти стає Я наступного листа – твориться нерозривний ланцюг, міцна сув'язь, де одна ланка мовби продовжується у другій [6: 18].

З листів І.Я.Франка яскраво постає образ адресатки. Сам він каже про неї так в листі № 176 від 26 квітня 1884 року: «З листів Ваших знаю, що Ви щира людина, мисляча жінщина, живе в дуже незавидних обставинах...» [4 (48:421)]. Іван Якович неодноразово у своїх листах прохає про зустріч Климентину. І коли йому нарешті вдається зустрітись з нею, то свої враження він описує в листі: «Ви належите до тих – рідких між русинками – жінчин, при котрих чоловікові робиться якось swojskó, тепло котрих раз пізнавши, чоловік хотів би завсіди мати приятельками і подружками» [4 (48:430)].

Климентина ж, не маючи уяви про зовнішність поета, і уявляючи його Аполлоном, була неприємно розчарована його зовнішністю. За її словами, їй було важко подолати переляк і відразу, але, побачивши як чисті блакитні очі поета затьмарилися, вона привітно подала йому руки.

У кожному листі виразно чи приховано проступають риси адресата. Лист несе в собі образ адресата (так, як його бачить сам автор). Недарма Шевельов казав, що «можна б класифікувати листи відповідно до величини присутності в них образу адресата» [5: 25].

Намагаючись довести перевагу суб'єктивності в поезії, письменник характеризує у листі до Климентини (178 від 28 квітня 1884 року) українську поезію того часу, вважаючи найкращими ліричними зразками її вірші Шашкевича, не кажучи вже про Шевченка. Вдаючись до роз'яснення переваг суб'єктивної поезії, Іван Франко пише ніби трактат, наукову розвідку, аналізуючи поезію свого часу і паралельно характеризуючи поезію самої Климентини. Стиль цього листа, незважаючи на поважність теми, науковість, відрізняється простотою і доступністю, лексика не містить важкої термінології, отже, це пояснення доступне для будь-якої освіченої людини. Це і є підтвердження його думок про «простоту в вираженні» [4 (48:425)]. Адже, якщо письменник або критик не може донести свого слова до інших, чи може він бути письменником або критиком?

При певній активності листування стилістичні, емоційні реакції усталюються, і між автором та адресатом відбувається так звана «розмова душ». Листи стають більш дружніми, близькими. Про це свідчать хоча б звертання автора до адресата (Франка до Климентини в даному разі). Якщо на початку він її називає «ласкава пані», то наприкінці, під час моменту найбільшого товариського запалу «коханою мухою». Згадаємо у листах Генріха Гейне, який з 1848 року, прикутий до «матрацної могили» тяжкою хворобою, незадовго до смерті закохався у молоду дівчину Камілу Зельден, й прозвав її «мухою». Отже тут, як і в листах до Ольги Рошкевич, відчутний вплив німецької літератури. Так само, як він не перестає радити своїм ученицям вчитися писати вірші у німецьких класиків, так і сам, начитавшись класики, використовує елементи їх стилю (лист від 29 червня 1884 року) .

Щодо співгри, або й просто гри автора – Франка і адресата – Попович, то дівчина робить своїми віршами певні натяки на те, що вона відчуває і що хотілося б їй, щоб відчував Франко до неї, але письменник, маскуючи її вірш «Тож мій хлопче» під розбір літературний, він каже що 1) Kein Mensch muss müssen, und ein Derwisch müste? – як каже Лессінг (Жодна людина не мусить мусити, а дервіш мусив би? (нім) 2) Може той, о котрім мова, вже їй любить, так затим не треба його примушувати. 3) Але поперед всього, може, ті причини, котрими Ви хочете заставити його любити, - недостаточні. Ваші очі для Вас самих річ реальна і потрібна, для другого вони – чиста естетика, і більш нічого.

[...] Впрочім, не знаючи, до кого відноситься Ваша пісня і Ваші чуття, я не можу знати, чи той чоловік узнасть Ваш аргумент з очима і піснею достаточним, чи ні, - для мене принаймні було б цього замало» [4 (48:455-456)].

І надалі Франко повторюється, називаючи Климентину щораз або мухою, або «панно Климцю», що також є досить фамільярним. Климентина згадує у своїх спогадах: «Тепер уже не было между нами неловкости, а сердечная и прямая открытость во всем. Франко с каждым горем и неприятностью шел ко мне и был уверен, что, если откроет мне свою наболевшую душу, я ее нежно и осторожно утешу, облегчу и вознесу выше. Это и обязана была я делать неизменно, ни на кого и на на что не оглядываясь» [2: 95].

Але сталося інакше. Франко, поїхавши до Києва, там і одружився. Від цього моменту і листи набувають офіційності. Спочатку Климентина – «дорога товаришка», а пізніше – знов «ласкава пані». Відчувається якась стислість, і вже потім, в листах до неї вирішуються лише справи літературознавчі, етнографічні. Лише заклики до справи. Потім Попович виходить заміж і їх листування поволі припиняється. Вона дуже хотіла побачитись з Франком, але справа вирішилася інакше. Читаємо у спогадах: «В последнем письме, полученном от Франко в 1895 году, он сообщал, что собирает старые церковные рукописи и первопечатные книги и для этого хотел бы приехать к нам. Ясно, что под этим предлогом Франко хотел непременно повидаться со мной и вблизи присмотреться к моему житью-бытью. Я тоже желала этой встречи и была ему рада, но как-то не смела об этом прямо сказать, – думала, что мой муж в ответ на такое настойчивое желание не мог поступить иначе, чем волей-неволей пригласить его от своего имени, поэтому и предоставила ему решать этот вопрос. Между тем мой супруг не понял побуждений ни моих, ни Франко и поэтому с блаженной невежливостью отписал, что никаких старинных материалов в нашем церковном архиве нет и что не стоит ему (Франко) за этим к нам являться. И это было последнее, что разлучило меня с моим незабвенным другом навеки» [2: 97]. На такій ноті і завершується листування поета зі своєю ученицею.

Підсумовуючи вище сказане зазначимо, що на такий жанр, як лист впливає специфіка проміжного (між літературним твором і усним мовленням) роду висловлювання, проміжного жанру. Тут своєрідно трансформується, висвітлюється окремими вкрапленнями і щоденник, і вірш у прозі, і публіцистичні пасажі, і лірична сповідь і дидактичні розписки.

Уся ця різноманітність жанрової характеристики зумовлює особливу поліфонічність листів, жвавість, розкутість і безпосередність охоплення різних сфер – подієвих, емоційних, інтелектуальних. Створюється ілюзія безпосереднього спілкування, доторку до живої людини, участі в реальних подіях (документальність, автентичність). Особа автора тут проступає подекуди виразніше і безпосередніше, ніж у творчості [6: 18].

Отже, на підставі здійсненої розвідки зауважимо, що листи І.Франка пройняті духом його доби. Вони є важливим, нерідко навіть першорядним джерелом для дослідження багатьох процесів (в тому числі й культурних), що мали місце наприкінці XIX – на початку XX століття, і в яких письменник брав активну участь, оскільки ніколи не перебував поза межами живого зацікавлення ними. Кореспонденції поета також свідчать про постійну, напружену роботу думки, гостре зіткнення суперечливих явищ, інтересів, широке коло соціальних і моральних шукань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Лариса. Три любовні історії Івана Франка. – Дрогобич: Коло, 2007. – 88 с.
2. Климентина Попович. Воспоминания об Иване Франко/ Иван Франко в воспоминаниях современников. – М., 1966.
3. Морозова Л.І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів. – Автореферат дис. канд. філол. наук 10.01.06/ Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007/ <http://www.nbu.gov.ua/ard/2007/07.mlislj.zip>.
4. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т.48: Листи (1874-1885).
5. Шевельов Юрій. Кулішеві листи і Куліш у листах: Передмова// Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. – Н.-Й. – Торонто: Укр. Вільна Академія Наук у США, 1984; Шерех Юрій. Третя сторожа. – Балтимор – Торонто: Смолоскип, 1991. – С. 32-76.
6. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. – К.: Дух і Літера. Харківська правозахисна група, 2001. – 300 с.

УДК 821.161.2 – 222.09

Павлішена Л. В.
(Хмельницький, Україна)

ХУДОЖНЄ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РЕАЛЬНИХ СУЧАСНИХ СИТУАЦІЙ У «СЕРІОЗНИХ» КОМЕДІЯХ І. КАРПЕНКА-КАРОГО

У статті подано аналіз «серйозних» комедій І. Карпенка-Карого, розгляду соціально-психологічних, морально-етичних протиріч, які становлять основу конфлікту у п'єсах драматурга, визначають їх жанрову специфіку.

Ключові слова: жанр, соціально-психологічні та морально-етичні протиріччя, «серйозна» комедія, конфлікт.

В статье речь идет о серьёзных комедиях И. Карпенка-Карого, рассматриваются социально-психологические, морально-этические противоречия, определяющие суть конфликта в пьесах драматурга, а также их жанровую специфику.

Ключевые слова: жанр, социально-психологические и морально-этические противоречия, «серьёзная» комедия, конфликт.

His article deals with the analysis of I. Karpenko-Karyi's serious comedies, examining social-psychological and moral – ethic contradictions, which form the basis of the conflict in the dramatist's plays, determine their genre specifics.

Key words: social-psychological and moral – ethic contradictions, serious comedy, conflict, genre.

В українській комедіографії другої половини XIX століття превалювало викриття негативних тенденцій у суспільному житті. П'єси таких драматургів як Г. Квітка –

© Павлішена Л. В., 2009

Оснoв'яненко, М. Кропивницький, М. Старицький, І. Карпенко-Карий засвідчують вищий рівень їх професійного таланту у використанні засобів комічного. Згадані автори поволі відступали від звички використовувати інтермедійні образи, примітивні сюжети, розважальні ідеї. Загальна риса комедій цього періоду – загострення уваги на соціальних сферах життя та авторська, особистісна трактовка проблем моралі. Це сприяло зростанню художнього рівня п'єс, поглиблення їх мистецької суті. Українська комедія прямувала до свого самоствердження, до реалістичності та викривального характеру твору, в ній чітко проступала орієнтація на художній універсализм західноєвропейського літературного процесу, що досяг свого подальшого розвитку наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Літературна діяльність І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, І. Франка сприяє, з одного боку, розвитку та оновленню в літературі шевченківських традицій, а з іншого – подоланню тих чи інших спроб наслідування його творчості та відкриває нові шляхи художнього пізнання дійсності.

Жанровий аспект нової драматургії, на нашу думку, заслуговує глибшого опрацювання. Особливої уваги потребують жанрово-стильові зрушення у комедії, започатковані І. Карпенком-Карим, з творчістю якого пов'язані трансформації в українській драматургії кінця ХІХ століття. Зазначеної нами проблеми торкалися у своїх дослідженнях Стеценко Л. Ф. «Іван Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Літературний портрет», Мороз З. П. «На позиціях народності. [Дослідження з історії української драматургії]» та Погребенник В. у статтях з історії української літератури «Іван Карпенко-Карий. Творчість чільних репрезентантів». Але, очевидно, що цього не достатньо, і оскільки постійно зростає методологічна складова літературознавства, ламаються деякі ідеологічні стереотипи, на яких ґрунтувалися основні теоретичні дослідження, варто звернути нашу увагу на ті білі плями у визначенні жанру комедійних творів Карпенка-Карого, що так і не були розкриті раніше. Його нове бачення «вічних проблем» та суто українське розкриття запозичених сюжетів дали літературі «зримі, живі, колоритні характери» [4: 685], нову комедію та й якісно нову драматургію взагалі, і як влучно підмітила Л. Мороз, його творчість «сповнена загальнолюдських мотивів, заснована на християнських етичних цінностях» [4: 647].

Сатиричне змальовання тогочасної дійсності вимагало оновленого підходу до відображення окремих явищ провінційного життя. Типові для комедій інтриги сюжети та побутові конфлікти розкривали вже інші ідеї – ідеї духовного занепаду, світоглядної обмеженості, нікчемності, звироднілості української еліти. З'явилися комедії, в яких не було жодного позитивного героя, чітко проступали глибина та оригінальність задуму, психологічна та соціальна проблематика, мотиви дій персонажів, їх смислове навантаження. Але проникнути в глибини внутрішнього світу людини, розкрити організацію морально-етичних та соціальних зв'язків, з'ясувати суть психологічних протиріч у своїх п'єсах зумів лише І. Тобілевич (Карпенко-Карий). Правда, щодо цього в українському літературознавстві існує багато різновекторних точок зору. Наприклад Д. Чижевський у статті «Реалізм в українській літературі», стверджував, що у творах Карпенка-Карого «немає серйозних думок» [10: 30], а також і те, що драматург наслідував деякі негативні риси М. Кропивницького – «мішанину трагедії зі співами та танцями» [10: 31], «використання примітивного гумору» [10: 31], неглибоке і непрофесійне розкриття типових проблем. Звичайно, можна погодитись, що автор часто звертався до «затертих» тем, скажімо

до проблеми самоствердження, пошуку щастя у багатстві, проблеми стосунків батьків і дітей. Важко заперечити і те, що п'єса «Чумаки» значно поступається ідейністю та глибиною сюжету перед комедіями «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн». Але не можна погодитись із тим, що проблема радше видумана, роздута, ніж актуальна. Д. Чижевський, вказуючи на приклади численного меценатства, заставляє повірити, що Пузир скоріше виняток, ніж тенденція, а художнє розкриття зіткнень морально-етичних та соціально-психологічних протиріч може «привести до непорозумінь та навіть нашкодити розвитку українського села» [10: 31]. Але порушені у згаданих комедіях проблеми вважаються вічними, а необхідність їх переосмислення посилюється на переломних етапах життя кожного народу, та й буття взагалі. Адже моральні критерії впливають із людських уявлень про духовність, в тому числі і в її національному, ментальному переосмисленні, що формує сутність ціннісних орієнтацій та мотивів. Саме Карпенко-Карий перший серед драматургів спробував створити інтелектуальну п'єсу, відтворити психологічні мотиви та соціальні чинники, що керували діями персонажів. Природа цих психологічних конфліктів дозволяє не тільки визначити сюжетні особливості а й з'ясувати жанрову специфіку деяких із п'єс драматурга, які ми визначимо як «серйозні комедії». До таких ми віднесли «Чумаки», «Розумний і дурень», «Суєта», «Житейське море». До певної міри «серйозною» можемо вважати і трагікомедію «Мартин Боруля». Якщо до середини 80-х років українська комедія відзначалася багатством комічних елементів, то згодом виникла необхідність співіснування трагічного і комічного у драматичних жанрах. З'явилися п'єси, в яких елемент комічного нівелювався, перекривався їдкою сатирою. Це зумовило розширення жанрових рамок комедії, своєрідні модифікації цього жанру: від іронічної, розважальної, побутової, соціально-побутової, мелодраматичної до сатиричної і «серйозної».

Комедія «Розумний і дурень» – приклад розкриття вічних проблем: жага грошей, стосунки батьків і дітей, продажність почуттів тощо. Негативний вплив незаслуженого протиставлення дітей, надмірна, довірлива батьківська любов, фольклорне протиставлення: «старший – молодший брат» – ось ті складові, на яких вибудовується основна сюжетна лінія твору. Перед нами цілком деморалізований Михайло, «комерчеська голова», впевнений у своїй правоті, не зупиняється ні перед чим, аби лиш прибуток, аби лиш здерти бодай копійку. Не можна сказати, що він цілісна натура, образ розкривається автором як цілком комедійний – це «негативний» тип, з усіма ознаками їдкого сатиричного висміювання. Негативізм особливо загострений, що надає героєві певної гротескності, швидше такої, яка притаманна романтичним п'єсам, або навіть й казковим персонажам. Зокрема сама назва вказує на фольклорну іронічну антитезу, яка часто програмується казковим сюжетом. Такі особливості змалювання образу дещо послаблюють твір у реалістичному плані, зате посилюють його символічні аспекти. Окунь оповитий павутиною жаги збагачення. Брата він прагне позбавити спадку, не чує наговорів, брехні, підступного лицемірства. Ця проблема є наслідком попередньої цілковитої довіри батька до сина і промахів у вихованні. І вона також не нова, її парадигма досить широка. Зазначений мотив помічаємо ще у творчості Гесіода «Труди і дні», де брат через несправедливі суди намагається позбавити спадку свого другого брата. Шекспір, у трагедії «Король Лір», розкриває суть страшної зажерливості дочок, що стає причиною

смерті і їхньої сестри, і самого Ліра. Не оминув його і Сірано де Бержерак в комедії «Обманутий педант». Тут головний герой Гранже перебуває на межі морального вибору: власні насолоди чи життя власного сина, і що й викликає осуд – більше схиляється до цинічного вибору. Дуже великі вже кошти вимагають розбійники, краще вже нехай син гине, а він потім якось розплатиться за його смерть [3: 47]. О. Островський у драмі «Гроза» відкриває ще одну грань людської підлоти. В образах Кабаніха та Дікого бачимо уособлення міщанського самодурства та наглості. Принижуючи інших, такі люди самотверджуються, забираючи останнє – збагачуються, немов важкий молот ламаючи долі всіх, хто живе поруч. Така ж ситуація і в п'єсі «Розумний і дурень». Автор наголошує на тому, що Михайло не цурається своєї поведінки, він впевнений, що арешт батька та його перебування у в'язниці – це найкращий вихід із ситуації, що склалася. Дарма, що така «правильна лінія», «комерція» улюбленого сина глибоко ображає батьків. Саме цей аспект наближає комедію до трагедії. Несчастний Окунь тут піднятий на рівень трагедійного образу короля Ліра, який розуміє нікчемність своїх улюблених дочок, бачить усю їх підлу внутрішню суть. Порівняймо: «Лір: Невдячні дочки! Боже мій єдиний! /Та це ж однаково, якби кусати / Мої уста цю руку почали / За те, що їм вона підносить їжу!» [12: 334]; «Каленик. Милосердний боже! Ти чуєш? Це син говорить, син, котрому я усе віддав!» [5: 186]. Аналогічна трагікомічна ситуація розкривається і у комедії Островського «Свої люди – сочтёмся!»: «Большов. Лазарь! Да ты вспомни то, ведь я тебе всё отдал, всё дочиста; вот что себе оставил, видишь! Ведь я тебя мальчишкой в дом взял, подлец ты бесчувственный! Поил, кормил вместо отца родного, в люди вывел. А видел ли я от тебя благодарность какую?» [8: 100]. Комічність ситуації полягає у тому, що Большов сам своїми руками викинув собі яму. Саме він навчив Подхалюзіна обманювати та лицемірити, крім того ще й заохочував таку лінію поведінки: «Вспомни то, Лазарь, сколько раз я замечал, что ты на руку не чист! Что ж? Я ведь не прогнал тебя, как скота какого, не ославил на весь город. Я тебя сделал главным приказчиком, тебе я все своё состояние отдал...» [8: 101]. Каленик повторив ту ж саму життєву помилку у ситуації вибору – довірився старшому синові, поклався на його вміння господарювати, та прорахувався у синовій людяності – не знав, що той, переходить рідну душу вброд, керується лише вигодою там, де має говорити серце. Гіркі, байдуже-знущальні слова приголомшили не лише Окуня та Горпину, навіть старшина, який не далеко відійшов від холоднокровних методів насильства та безчинства, оговтався від цієї підлоти, він тільки й спромігся підтримати Каленикові нарікання оторопілим «Це так!..» [5: 186]. А Михайло правив далі: «І чого так репетувать? Ви тільки розберіть: не однаково ж хіба сидіть, що тут, що в острожі?... Двіста п'ятдесят карбованців – це сума...». (Цікаво, що у творі Островського, Подхалюзін мав сплатити кредиторам – по 25 копійок.) У творі Карпенка-Карого ціна гідності, людської поваги, ціна найріднішої людини вкладається у суму 250 карбованців. А коли Данило віддає свої останні гроші, щоб врятувати батька від такого позору, Михайло, як від серця відірвав: «... Важко було три місяці одсидіть? Прийдеться і своїх сто рублів дати... Ні за цапову душу пропадуть!» [5: 174]. Комерційним інтересам підпорядковані і ставлення Михайла до сім'ї та шлюбу: «Серце, серце!.. А розум нащо! Загнуздай його розумом і поверни туди, де більш користі... Повір! Плювать на серце!..» [5: 163], «Їй хоч і не наказуй, то моргати буде. А мені байдуже!.. Зате у мене писар в

руках. Як треба, то пошлю Мар'яну...» [5: 171]. Ця п'єса розкриває причини «морального звиродіння» [2: 56] людини, визначає психологічні та соціальні чинники, що впливають на становлення деградованої особистості, адже перед нами суто український тип глитая. Неправильне виховання, спокуса гординою, владою, грішми призводять до складного психологічного конфлікту самого героя з близькими людьми, з певними моральними вимогами. Цей конфлікт приречені вирішувати всі оточуючі, та не сам герой. Не можна сказати, що образ неглибокий. Принаймні, його негативізм розкритий у всіх барвах. Персонаж хитро плете свою павутину, знає як, про що, і з ким домовитись про вигідну справу, і взагалі, в усьому, що має відношення до наживи, рівних йому не було на селі. Тут проявлялися і організаторські здібності, і економічні знання, і знання людської психології. Майстерність цього ділка відточена на обмані, нацькуванні, нахабстві. І навпаки, те, що не приносить грошей, залишається поза увагою Михайла, це для нього – «дурна примха». (На думку спадає постмодерністське переосмислення проблем моралі у історії ще одного амбіційного «митця», який прагнув перемоги над людьми – героя із роману Патріка Зюскінда «Парфумер». Батіст Гренуй не знав слів, що означають моральні критерії, він їх просто не відчував на запах.) Невисокої думки Михайло про свого брата: «Чорт його знає, який він смак знайшов у тих книгах? Я ж і сам грамотний, а книжки, про мене, нехай хоч і всі погорять! По-моєму, грамота потрібна, щоб вексель або розписку прочитати, чи підписати: договір, повістку від мирового, окладний лист, квитанцію прочитати, щоб, виходить, не обшчитали, а далі – це дурна примха» [5: 142]. Щоб краще змалювати Михайла у всій образній площині, автор відкриває його суть поступово, у кожній яві – нова риса: стосунки з родичами, з братом, з Мар'яною, і, звичайно, кульмінаційний момент – розмова з батьком.

Шкода, що авторові не вдався образ Данила. Цей персонаж створений як контрастний, позитивний фон. Так саме фон, бо образ не має чіткого характерного втілення. Данило не намагається боротися з Михайлом, він носій якогось невиразного гуманізму. Герой постає тінню, безхребетним суб'єктом. Він не втручається в господарські справи, хоч міг би це робити, не сперечається з братом, а якщо й робить щось добре для селян, то якось неначе й без особливого бажання, ховається, не бажає захищати свою життєву позицію і на перший погляд не дуже яскравий, інертний, «апостольсько-проповідницький». Проте, внутрішньо-психологічний конфлікт має своє джерело. Адже батьки ніколи не поважали Данила, не сприяли його самоствердженню, не давали можливості висловлювати свою точку зору. Батько постійно називає його дурнем, не вважає його за особистість: «Серце моє кров'ю обливається, як подумаю, що з тебе нічого путнього не буде...» [5: 154]. Таке бачення образу спричинило зміни першої редакції твору самим автором. Там Данило досить різко розмовляв з братом, у його мові проступав гнів, обурення, звинувачення Михайла. Потім, переосмисливши, напевно, глибинні мотиви поведінки героя, автор виключив усі різкі слова із мови Данила і довершив цей «правдоподібний» образ-результат постійного ігнорування особистості, приниження гідності людини, визнання її меншовартості, непотрібності. Пасивне проповідування не може бути хорошою життєвою позицією. Думати про гуманізм і стверджувати його у житті – це зовсім різні речі. Але, зважаючи на психологічні та соціальні обставини виховання Данила, іншого втілення цього образу годі й шукати. І тут, можливо й проступає життєвий реалізм. Бо не раз зустрічаємо неспроможність гуманістичного розуму перемогти підступний розрахунок.

Сила підлості завжди смілива, непротивлення злу – часто боязливе. Глядач не може ніяк зрозуміти, чому так «прилизано-покірно», в деяких ситуаціях алогічно поводить себе герої. Але автор, певно, керувався іншою точкою зору при творенні образу. Така площина його бачення наводить на думку про розкриття в образі Данила українського «синдрому сирітства», про який писала Стефанія Андрусів: «...говорить тихо, ... має скромні потреби, претендує на дуже малу площу (у кутку, біля дверей), мучиться відчуттям своєї зайвості, другорядності та незахищеності у світі...» [1: 150].

Органічно вплітається у канву твору образ Мар'яни. Дівчина спочатку намагається жити за покликом серця та згодом здається перед спокусою вигідного існування, йде на зраду і поринає у болото гріховності. Поведінка заміжньої жінки цілком закономірна. Вона вибрала Михайла, вибрала, не зважаючи на його цинічні заяви щодо другорядності почуттів у подружньому житті. Цей шлях якраз і призвів до духовної деградації. Вибір героїні можна легко зрозуміти

Дмитро не подавав надії на те, що з ним можна створити хороше сімейне гніздо: він не вмів господарювати, вмів лише мріяти про життя, але не жити. Психологічний портрет хорошого господаря у ньому не знайшов би втілення. Михайло, на перший погляд, вдала партія, але ж це ілюзія, бо він, як трясовина, брудна і безжалісна втягував до моральної прірви всіх, хто його тримався.

У розглянутій п'єсі майже відсутні комічні ситуації. Чому ж все-таки цей твір названий комедією? Драматичний аспект у цій драмі досить вагомий і саме цей факт підштовхує до думки, що її «варто було б вважати трагікомедією» [7: 70]. Але оскільки основні протиріччя, основний конфлікт п'єси є джерелом комічного (висміювання скнарості та зажерливості Михайла, продажності Мар'яни, довірливості та недалекоглядності Каленика, інертності Данила, сатиричне засудження жадності головного героя, який радше посадить батька до в'язниці, ніж віддасть нечесно зароблені гроші тощо), то й сам твір є певною модифікацією «серйозної комедії».

Тема деморалізації інтелігенції, кар'єризму, втрати натуральності у поведінці, відірваності від звичного соціального середовища знайшла своє втілення у комедіях «Суєта» та «Житейське море». Ці твори належали до задуманої трилогії, третю частину з якої – «У пристані» авторові не вдалося написати. Якщо раніше Карпенко-Карий писав переважно на тему села, то тепер звернувся до філософських, абстрагованих проблем. Навіть назви цих останніх комедій говорять самі за себе. Це, звичайно вже зовсім інший, новий рівень драматургії.

Основний конфлікт комедії ґрунтується на боротьбі протиріч між бажанням багатого селянина самоутверджуватися в дітях, їх освіті та соціальними чинниками, які впливають на моральні традиції. Сини заможного селянина Макара Барильченка вибились «в люди». Але місто руйнує, воно затягує у свої тенета бездуховності. Цю проблему розкривав Оноре де Бальзак, до неї звернеться у XX столітті В. Підмогильний у романі «Місто», Григорій Тютюнник у новелі «Син приїхав», А. Дімаров у своїх «Міських історіях». Драматург розкриває перед нами нікчемну суть життя деморалізованої інтелігенції, змальовує її різні типи, розмірковує про їхні шляхи і суспільну роль. Вивчившись за батькові гроші, хлопці соромляться свого походження, бо втратили живий зв'язок з рідною землею, пнуть у пани. У цій же проблематичній площині написані твори І. Котляревського «Москаль-чарівник», І. Наумовича «Знімчений Юрко», М. Стельмаха «Чотири броди», А. Дімарова

«Ідол», Антонека-Давидовича «За ширмою». Досить показова сцена приїзду батьків до своїх дітей у місто. Якщо у другій дії Михайло ще «демократ», то у четвертій уже й соромиться батьків посадити за один стіл з «культурними» людьми. Старший брат Карпо – людина села у найкращому розумінні. Він по-справжньому мудра, «природна» [9: 58] людина. З його вуст злітають актуальні і до сьогодні слова: «Нещасна земля, гірка твоя доля! Тікають від тебе освічені на твої достатки діти і кидають село у тьмі!.. Ані лікаря, ані ученого хазяїна, ані доброго адвоката – нікого нема в селі!» [6: 243]. Молодший брат Барильченків бачить «усю нікчемність їх життєвих ідеалів» [11: 24]. Схожий мотив зустрічаємо у «Горі з розуму» Грибоєдова. Як і Чацький, Іван у «Житейському морі» виступає пророком, який переживаючи мільйони внутрішніх метань, намагається відшукати себе у світі. Тут чітко проступає символічне начало п'єси, наближеність її до європейської школи символізму. Внутрішні метання героя взагалі нагадують нам пошуки смислу буття у вірші А. Рембо «П'яний корабель». Цей український варіант життєвих метань дивує нас парадоксом (явище притаманне новій драмі – драмі ідей). Освічені люди стають моральними покручами. Але й тих, хто живе за законами невідластності та нікчемної життєвської суєти вистачає поза верствою інтелігенції. Образи унтер-офіцера Тараса Гупаленка, заможного селянина Терешка Сурми теж постають як своєрідні алюзії на реальні сучасні ситуації.

Порушується у цьому творі ще одна не менш важлива проблема – опошлення та припущення театру. Автор закликає спрямувати силу мистецтва на досягнення високих виховних завдань. У комедії «Житейське море» він продовжує її, звертається до проблем життя обдарованої, творчої особистості. У центрі твору – постать Івана. Талановитий артист, чуйна, тонка натура потрапив у хвилі «життєвського моря» і не втримав висоту. Він пізнав і славу, і розчарування, і муки совісті, і занурення у ґриховне болото, і тяжкий стан депресії. З прекрасним знанням справи автор описує сцени закулісного життя і акторського побуту, користуючись своїм сатиричним пером. Заздрість, лицемірство, розпуста, наговори панують у повсякденному бутті героїв комедії. Іван переживає страшну душевну спустошеність. Автор дає власне бачення розв'язання проблеми. Він вкладає його у слова самого героя: «Тікай треба в свій тихий приют, де где мене щира голубка... Я збився з шляху, я потеряв смак до чистого життя... А там я знайду рівновагу, спочивок і тиху радість; там я вилічу свою душу, розштану, розбиту хвилями життєвського моря» [6: 318]. Актор визнає, що відтворювати високі почуття на сцені йому важко через те, що сам він вже далекий від того ідеалу, який хотів би вибудувати у своїй поведінці. Ось де криється психологічний конфлікт. Людська слабкість, нездатність дотягнутися до вищого рівня духовності – ось що стає об'єктом висміювання у творі: «Чистота життя – це правда, сім'я – це правда, – і я цю правду потеряв. П'ятнадцять літ я будував гніздо своє і сам розвалив його, а тепер крутюсь як гад, я боюся правди – вона сувора!» [6: 337].

Сила цих комедій у гострій викривальності, майстерному використанні засобів сатири. Звичні комічні елементи тут майже відсутні, але ті конфлікти, які розкриває автор, дають можливість визначити їх як «серйозні» комедії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця // Сучасність. – 1995. – №7-8. – С. 150.

2. Бабенко О. Дещо про становлення театру комедії в українській літературі // Наукові записи. Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоградський держ. Пед. Інститут ім. В. Винниченка. – 2000. – Вип. 27. – С. 52-61.
3. Бояджиев Г. Н. Мольер. Исторические пути формирования жанра высокой комедии. – М.: Искусство, 1967. – 555 с.
4. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн. 1: Підручник /За ред. акад. М. Г. Жулинського. – К.: Либідь, 2005. – 656 с.
5. Карпенко-Карий І. Твори: В 3-х т. – К.: Дніпро, 1985. – Т. 1. – 439 с.
6. Майстер драми: Драматичні твори І. Карпенка-Карого: Навч. Посіб. / Упоряд. Чічановського А. А. – К.: Грамота, 2004. – 496 с.
7. Мороз З. П. На позиціях народності. Дослідження [з історії української драматургії]. В 2-х т. – К.: Дніпро, 1971. – Т. 1. – 419с.
8. Островский А. Н. Избранные пьесы. – М.: Худож. лит., 1982. – 471 с.
9. Погребенник В. Іван Карпенко-Карий (Іван Тобілевич) (1845-1907) // Погребенник В. Українська література кінця ХІХ століття: творчість чільних репрезентантів / Українська мова та література. – 2004. – №21-24. – С. 50-62.
10. Чижевський Д. Реалізм в українській літературі // Слово і час. – 1998. – №6. – С.29-47.
11. Чорновіл В. Корифей українського театру / І. Карпенко-Карий /І. К. Тобілевич П'єси. – К.: Молодь, 1965. – С. 3 – 28.
12. Шекспір В. Твори в шести томах. – К.: Дніпро, 1985. – Т.2. – 624 с.

УДК 811.161.1. «19»

Школа В. М.
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ КОМІЧНОГО В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДРАМАТУРГІВ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджується художня реалізація комічного в українській драматургії 20-х років ХХ століття.

Ключові слова: тема, художній прийом, гротеск.

The article deals artistic realization of grotesque in Ukrainian drama of the 20 th XX century.

Key words: theme, literary, device, grotesque.

Твори з іронічною настановою можна трактувати як «один із способів виявлення опору владі» [1: 47]. Такі твори, виражаючи погляд на людину і світ, мають риторичну природу (сугестивна функція іронії), що виявляється на рівні оцінного, ідеологічного аналізу. Панівними принципами стають пародія, гротеск, алюзія, ремінісценція.

Характерною особливістю пародіювання є те, що його трактують як вияв «переосмислення, трансформації традиції», коли відтворюються «домінантні риси окремого творчого

жанру чи літературного напрямку /.../ особливості оригіналу гіперболізуються, доводяться до парадоксу, до абсурду» [2: 398]. Пародією на стиль, сюжети й образи агітаційних творів є комедія Ю. Шпола «Катіна любов, або будівельна пропаганда» (1928), де вже в самій назві твору акцентується оксюморонність понять: любов і пропаганда. Алогізм ситуації посилюється тим, що ця любов, як виявляється в ході розв'язання заплутаних сюжетних вузлів твору, спрямована не на особистість, а на об'єкт – новобудову: «Красунцю! Тобі єдиному співаю я пісню, Тобі несучу свою нерозквітлу любов» [3: 347].

Передаючи настрої і лексику доби, автор насичує мовлення персонажів штампами, які вже стали трюїзмами, на кшталт: «наша партія і радянська влада», «за знищення всякої буржуазії», «за пролетарську революцію у всесвітньому масштабі», «як сказав товариш Ленін» [3: 367]. Драматург пародіює надуживання в житті і, відповідно, в літературі лозунгами. Часто через прагнення тих, хто їх виголошує, долучитися до тенденцій часу, за-свідчити свою відданість радянській владі, складові гасел бувають неспівмірними: «Хай живе світова революція, хай живе червоний подінспектор!» [3: 370].

Амбівалентне ставлення до зображуваного автор засвідчує такою деталлю: спочатку пісню «Наш паровоз вперед лети» співає п'ятий [3: 382], у фіналі – хор. Заклучні акорди п'єс А. Головка «В червоних шумах» (1923) та Д. Бузька «Смерть Івана Матвієвича» (1926) – пісні «Чуєш, сурми заграли» [4: 69] та «Інтернаціоналу» [5: 54]. Пісня чи лозунг у фіналі – характерна особливість агіток. Величання, славослав'є: «Жиймо! Слава! Жиймо всі!» [6: 74] підсумовують агітку «Колектив неможливіків або свято врожаю» (1925) С. Бондарчука, «Музичний акорд» та танець [7: 251, 350] завершують «Завойовників» (1931) та «Потомків» (1938) Ю. Яновського.

Як зразок пародії можна розглядати оперету О. Вишні «Мікадо» (1932-1933). Грунтована на однойменній опереті англійських авторів: композитора А. Саллівена та драматурга У.Гільберта (1885), вона містить у своїй структурі ремінісценції, алюзії, цитати з художніх творів (М. Куліша, В. Сосюри, С. Єсеніна) та висловлювань партійних лідерів, стилізацію романсів, пісень.

Сюжет твору китайсько-японської тематики розгортається навколо відмови принца зайняти маньчжурський престол і, як наслідок, – втеча та переслідування, одночасно показані картини боротьби придворних за вакантне місце.

Рядки «Ну й трагедія! Ох же ж і трагедія!» [8: 136] перекликаються з Кулішевыми: «Така ж драма, така драма, що й кіна не треба!..» [9: 8].

У художню тканину твору, для посилення тональності зображуваних сцен, включені уривки з поезій О. Олеся «Сміються, плачуть солов'ї» [8: 113] та С.Єсеніна «Не жалею, не зову, не плачу» [8: 127].

Відтворюючи реалії часу, автор вводить у п'єсу численні алюзії з партійних лозунгів і документів: «Такі темпи, такі темпи» [8: 97]. «Біда з тими уклонами» [8: 99]. «І наука пішла кілометровими кроками вперед» [8: 102]. «Виміряй лінію, щоб ніколи не була вона перекручена» [8: 103]. «А яка краса, як подумаєш, – дві голови! Одна запаморочилась од успіхів, друга – ні» [8: 129]. Драматург розширює лозунг популярним антропонімом: «Не слова, а діла Блюхера» [8: 139].

Об'єктами іронії стають реалії тогочасного життя: а) механізми демагогів: «Цитати з усіх творів усіх найбільших людей і цитати з цитат». «Хай учені цитати твої цитатять, нацитатив

і заспокоївся» [8: 102]; б) наявність зачинених розподільників для чиновників [8: 125]; в) зародження культу особи – у невеликій за обсягом промові підданого 19 раз було вжито ім'я імператора; г) переродження людей, формування з них сліпих виконавців чужої волі:

Коко. Так! Так! Я це зроблю, бо, – по-перше, від цього залежить доля молодшої монархії, Нового Пу-і! І доля нового прем'єра нової монархії. Це по-перше, раз. А по-друге, – два – це мушу зробити я... Розумієте? Я!!! Я вже не я, я вже не кравець Коко, а я вже держкат. О! [8: 115].

Текст насичений оксюморонами, наприклад, міністр порядків і безпорядків [8: 106]; «З бронепоездами... з військовими літаками... з гарматами... з повним ... роззброєнням» [8: 108];

Юм-юм. Коко, яка я нещаслива!

Коко. Ой, як вона радіє! [8: 115].

Вдається автор і до такого ігрового прийому як каламбур, побудований на вживанні слів-омонімів:

Пуба. Ну хай, так «хай»! Тільки не піднімай хай! [8: 103].

За Японсько-Китайським колоритом твору виразно проступають обриси Країни рад, про що свідчать як зазначені алюзії, ремінісценції, цитати, так і реальна інформація, наприклад, про будівництво у столиці України культурних споруд: Червонозаводського (у тексті – Японозаводського) та оперного (планувалося на 4000 місць) театрів [8: 97].

Вдавалися драматурги і до такого виду стилізації, як **пастиш**. Пастиш і пародія подібні «часто їх важко відмежувати» [2: 399] У пастиші теж іронічно трактуються поширені сюжети, але він «на відміну від пародії, постає емоційно нейтральним» [10: 190]. Характерною особливістю оперування цими феноменами у 20-ті роки ХХ століття є те, що до них зверталися не тільки щоб наслідувати «стиль іншого історичного періоду» [11: 303], але й сучасні.

Як зразок пастишу – жанру, який відтворює «дух і стиль певного зразка» [10: 190], можна трактувати хроніку «Смерть Івана Матвієвича» (1926) Д. Бузька. Твори цього жанру наближаються до пародії, але їм, на відміну від неї, не притаманна заперечувальна спрямованість [2: 401].

Взоруючи на принципи більшовицької ідеології, згідно якої світ ділився на своїх і чужих, письменники представляли персонажів своїх творів позитивними та негативними, героями та їхніми антагоністами. Наслідуючи цю тенденцію, Д. Бузько розподіляє дійових осіб п'єси на групи: комуністи, комсомольці, табір ворожий, табір невірний [5: 4].

У творі автор пародіює мелодраму, насичуючи твір такими елементами, як підслуховування, «любовний трикутник», збіг обставин, раптову зміну подій від щастя до нещастя тощо.

Популярними були жанри фарсу, інтермедії. В основі фарсу «лежить ситуація, що базується на непорозумінні» [2: 586]. У цих жанрах плідно працював М. Куліш – автор фарсу «Отак загинув Гуска» (1925), інтермедії «Хулії Хурина» (1926). Звернення до жанру інтермедії драматург у пролозі твору аргументував так: «у нашому громадському житті взагалі відбуваються великі, поважні події і дії, а між ними трапляються як коли отакі от сумно-веселі інтермедії» [12: 500]

Непорозуміння, змальовані у фарсі «Отак загинув Гуска», ґрунтуються на тому, що персонажі, яких представляє міщанська сім'я Гусок, не приймають нову владу і сподіваються

на повернення колишньої. Тому переховуються як елементи минулого життєвого успіху: срібні ложки, дзеркала, дзвінки, ковбаси, свиня, керенки, так і символи колишнього ладу: портрет царя. Їхні дії паралізує страх, викликаний підозрою: «Шукатимуть те, що ми сховали од них» [12: 207]. Внаслідок цього персонажі потрапляють в анекдотичні ситуації, близькі до абсурдних: з метою конспірації сім'я збирається при закритих ставнях: «надворі день, а у них чомусь тут ніч!..» [12: 215]; протагоніст свердлить дірочку, щоб підглядати за кватирантом, якого підозрює в приналежності до ЧК, в надії, що той «Не зможе він підглядати, /.../, бо дірочка буде з нашого боку!» [12: 217]; на острові, де прагнуть заховатися від революції, приймають рибалок за чекістів тощо. Комізм ситуацій підкреслюється повторами деяких дій, фраз, слів (одну й ту ж сцену, однакові фрази, слова програють різні персонажі), що посилює «відчуття сценічної умовності» [13: 141].

Гротесковим є тип «нового господаря життя» уособленням якого виступає Рудий. Мовлення цього персонажа «збагатилося» новою лексикою, значення якої йому не завжди зрозуміле:

Рудий. Чого рябіти?.. [уже те, що ця ідіома вкладає в уста Рябого, викликає усміх – В.Ш.] Не люблю я страх буржуазії. Дуже велике у неї самолюб'є: сама розсядеться на все життя, а ти щоб стояв. От і зараз: стоїш вудиш, а вона розсілася, і в човні у неї всього повно, всякої тобі експлуатації! [12: 244].

Пародійно звучить його думки стосовно майбутнього:

Рудий. Бо агітація тепер така пішла, Марковичу, од більшовицької партії. Як двічі два – більшовики народ просвітіять і на путь наставлять [12: 244].

Тому і висловлювання про кардинальну різницю між Росією імперською і Росією федеративною, про соціалізм, вкладає в уста саме цього персонажа, не викликають довіри.

Відзначаючи гротескне поєднання у п'єсі елементів реального й химерного, Н. Кузякіна відмітила: «Кумедні ситуації несли в собі зернятка тієї неймовірності, яка ставить твір на межі можливої вірогідності та цілковитої неправдоподібності» [13: 141]. Подібною характеристикою можна означити й інтермедію «Хулії Хурина».

В основі твору – анекдотична ситуація – пошук чиновниками провінційного містечка неіснуючої могили Еренбургового героя. Використання прийому «пошук неіснуючого» оприявлює беззмістовність, абсурдність «діяльності» місцевих представників радянської влади. Справи, яким віддають сили і час, межують з абсурдністю: вирішують питання, чи може жінка продати чоловіка іншій жінці; до жіночого дня на село готують тези, насичені іншомовною лексикою, з дослівно перекладеним фразеологізмом: «Одкинута конгресом резолюція прудоністів, прибічників Прудона, ідеолога дрібної буржуазії, стояла на протилежній крапці зору...» [12: 263]; затверджують постанови, прогнозуючи їх невиконання: «Крім того, це тільки проект... Тут головне – хай центр знає, що ми не проспали і цієї справи...» [12: 282]; о третій годині затверджують проект, згідно з яким початок маніфестації до могили призначають на другу годину цього ж дня.

Виступи чиновників, насичені штампами, виявляють фальш такої «діяльності», контраст між проголошенням і дійсним: «Перш за все, коли б Радянській владі треба було викопати, то все одно викопали б... спираючись на пролетаріат і незаможне селянство... А друге – ніхто не мислив викопувати вчителя. Ми тільки чествуємо його та й то лише сьогодні. А завтра він лежатиме, як і лежав, а ми рушимо далі шляхом до соціалізму...» [12: 288].

М. Куліш наголошує на масштабності цього безміру бюрократичної діяльності:

Каландашвілі. У них у Кремлі, у вас на степах, у нас на горах ади-наково: тези... резолюції... пропозиції...» [12: 264].

Подібний мотив пізніше звучатиме у «Зоні» і «Закуті». Комізм ситуацій підсилюється мовним комізмом, який створюється використанням художніх засобів та прийомів:

Серед художніх прийомів, вживаних драматургом, найпоширенішими є каламбури – поєднання слів на основі їх багатозначності або співзвучності. Цей художній засіб «містить настанову на незвичне, іронічне поєднання слів та, як наслідок, викриття нового змісту, зазвичай парадоксального характеру» [2: 244].

Драматург обіграє багатозначність лексеми місце – місце перебування, посада:

Кириль. Хіба йому другого місця нема?

Хуна. Ні другого й ніякого!.. Він же скінчив семилітню трудову школу, а хіба не знаєте, що ця школа одне лише місце дає: у батька на ший? [12: 253].

Створює каламбури на базі фразеологізмів:

Пташиха. /.../ Вже важкою ходить!..

Божий. Ніколи мені з Вашою Прісею возиться!.. Ніколи!.. У Радянської влади справи трошки важчі за вашу Прісею... [12: 262].

Божий. Що діється під носом виконкому?.. Либонь, не знають, що під носом, як коли, то не чисто буває. Мануфактури не вистачає на хустки!.. [12:263]

Автор подає семантичну двоплановість – одне й те ж сполучення слів сприймається в прямому і переносному значенні:

Секретар. А справді, товаришу заступнику!.. Живота порве!..

Божий. Живота-то порве, та не собі, а нам... [12: 263].

Вдається до каламбурної рими, яка засновується на омофонії:

Хуна. Поки він мені покаже, то в міліції мені покажуть такого, що платитимеш і на чай, і на рай, і на мило, ще й дружині начраймила... [12: 256].

Застосовує контамінацію фразеологізмів із оксюморонним забарвленням: «Чорна рука контрреволюції підвела голову ...» [12: 286].

Серед художніх засобів, використаних автором, поширеним є оксюморон: «Глухонімиї (басом)» [12: 276]; Член Вірменського ЦК КП(б)У [12: 259] та синекдоха: «Ой, гляди, Пташихо!.. Увірветься терпець у Совецької власті...» [12: 286]. «Яка така справа, що кричиш на весь еСеРеСеР?» [12: 288]. «Ходять... А тоді морочать голову Радянській владі...» [12: 262]. «Як собі хочете, товаришу виконком...» [12: 288].

Комізм ситуацій, мовний комізм, іронічна трансформація усталених виразів засвідчили неперевершений талант Куліша-сатирика, який знав гумористичну складову свого характеру і закликав звертатися у творчості до природного гумору друга дитинства – письменника І. Дніпровського: «Україна мусить дати найкращих у світі Марк Твенів. А Марк Твени ніколи не вмирають. Сміх, усмішка крізь сльози – це дощ для засохлої землі. Дощ, після якого квітки цвітуть і пахнуть. Не губи цієї сили. Використай до краю. Згадай нашу молодість» [9: 505].

Творчість письменників 20-х років деміфологізувала життєві реалії, оголюючи їхню ірреальність, абсурдність. Пізніше, у 30 роки сатира стала не бажаною і недопустимою як у літературі, так і на театральних підмостках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семків Р. Іронічна структура: Типи іронії в художній літературі. – К.: Вид дім «КМ Академія», 2004. – 135 с.
2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
3. Шпол Ю. Катіна любов або будівельна пропаганда // Шпол Ю. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2007. – С.331-405.
4. Головка А. В червоних шумах. – Х.: Книгоспілка, 1923. – 54 с.
5. Бузько Д. Смерть Івана Матвієвича. – Х.: Книгоспілка, 1926. – 69 с.
6. Бондарчук С. Колектив неможливих або свято врожаю. – Х.: Книгоспілка, 1925. – 76 с.
7. Яновський Ю. Твори: В п'яти томах: Т.3 / Упоряд. К. Волинський, М. Острик. – К.: Дніпро, 1983. – 582 с.
8. Вишня О. Мікадо // Прапор. –1989. –№ 11. – С. 11-89.
9. Куліш М. Твори: В двох томах. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади про письменника / Упор. Л.С. Танюка. – 877 с.
10. Літературознавча енциклопедія: У двох томах / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т.2. –624 с.
11. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В.Шовкун. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
12. Куліш М. Твори: В двох томах. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1: П'єси / Упор. Л.С. Танюка. – 509 с.
13. Кузякіна Н. П'єси Миколи Куліша. – К.: Радянський письменник, 1970. – 456 с.

УДК 821.161.2.08

Кошіль Н. Є., Собчук Л. В.
(Тернопіль, Україна)

КОНЦЕПТ «ТЕКСТОВОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ» В КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ РОМАНУ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО»

Стаття посвячена проблемі художественного мистецтва Н. Винграновського-прозаїка на прикладі матеріала роману письменника «Северин Наливайко». Нарратологічний концепт «текстової інтерференції» займає важливе місце при аналізі роману.

Ключові слова: художественне мистецтво, наратив, типи наративу, текстова інтерференція.

The article deals with the problems of M. Vinhranovsky's artistic skill as a prosaist on the material of «Severyn Nalyvayko» novel.

© Кошіль Н. Є., Собчук Л. В., 2009

Key words: *artistic skill, author's narrative, types of narration, text interference.*

Новаторство і вдосконалення художньої майстерності Вінграновського-прозаїка наочно ілюструються на матеріалі цього роману не вперше і не тільки здобутками української химерної прози від О.Ільченка, В.Земляка, В.Дрозда, Є.Гуцала до сучасників, яких зараховують до новітніх літературно-мистецьких течій як постмодернізм (Ю.Андрухович, В.Жадан та ін.) чи феміністично-гендерні пошуки (О.Забужко, Н.Зборовська, М.Матіос ін.). У нашому ракурсі достатньо виразними є такі романи, як «Мальви» Р.Іванчука, «Скрип коліски» І.Чендея, «Дім на горі» В.Шевчука, «Чорна свіча від Ілени» Р.Федорова та ін. Правда, їх докладніший аналіз розширював би історико-літературний контекст, натомість більше важить визрівання, еволюція художнього світу прозаїка Вінграновського і зміна стилетворчих чинників, які ставалися в нього на історичному матеріалі. На такому тлі роман «Северин Наливайко» завдяки нестримній винахідливості актора-режисера-прозаїка, що мав потужний досвід ліричного поета, увиразнює необхідність нових засобів текстотворення з допомогою міфем і міфологем на історичному матеріалі.

Евристичну плідність і ефективність для аналізу тексту виявив наратологічний концепт «текстової інтерференції», докладно розроблений німецьким славістом В. Шмідом.

Якщо спиратися на текстуралізований рукою письменника художній світ Вінграновського на підставі самостійно прочитанного твору (Т) письменника, то інтерпретатор-літературознавець (Х) реально спілкується з фізичним читачем (X_1) з цього приводу через візію художнього світу (ВХС), яка забезпечує можливість пізнання цього ідеального феномена роману «Северин Наливайко» через взаємовідбиття (інтерференцію) трьох концептуально важливих образів ($J_0 \leftrightarrow H_0 \leftrightarrow G_0$), які безпосередньо чи опосередковано текстуально проходять через увесь твір. Присутність цієї тріади забезпечується композицією твору, стратегія якої (композиції) належить до компетенції всезнаючого розповідача-натора.

Кожен з учасників подій сприймає один одного почергово, осібно, попарно, намагається проникнути в наміри протагоніста, оцінити і спрогнозувати їх, аби вибудувати власну поведінку (і своїх прибічників), врешті перемогти, або домогтися своєї зверхності і натомість васальної залежності інших або їх загибелі. І це не просто «групування образів», а таке їх розміщення/структурування, яке має ситуативно-оцінний характер і так о-мовляється письмово у тексті. Промислена інтенція кожного з тріади після моменту осмислення (проговорення) постає не як безособова інформація-думка, а як елемент наративу, який має певний сенс і націлений у далеку ледве досяжну мету: «Тепер вони троє – Жолкевський, Наливайко й Газі-Гірей – зійшлися один проти одного на Дністрі. Кожен стояв проти двох: Жолкевський – на Наливайка і хана, Наливайко – на хана і Жолкевського, а хан – на Жолкевського і Наливайка. Тепер вони троє розминутися вже не могли. Усі вони втрьох мусили один одного бити, бити на смерть...» [1 (2: 12-13)].

Здається, на перший погляд, що це «пряма авторська характеристика», викладена раціонально, логічно. Але відразу за таким режимом інформування, автор змінює ракурс чуттєво-раціонального інформування: відзначено, що було «перед очима Жолкевського», що він чув («Жолкевський прислухався»), «відчував погляд» на собі («польського війська». Водночас гетьман дивився і «вверх по Дністру». Якщо польський гетьман догадався, чий «голос дуднів», і від подиху ординських коней йому «стало тепліше», то від того, що

побачив там, де «туману не було» візуальне бачення Жолкевського стало «розуміючим»; його зір прояснювався минулим досвідом, бо бачив не тільки заломлені вітром шапки «голооти» і «стягнені в чотирикутник вози і мажі» без викопаного рову, і як «нетерпляче переступала десь (!) тисяча наливайківської кінноти», одинадцять гармат, то він як головкомандувач «подумав» і внаслідок цього «подав капітанам знак виводити ландс-кнехтів». Яким саме був той «знак», письменникові не треба було «зображувати» чи його «озвучувати» – вистачало сенсу-значення знака, то зорове його враження від появи «вершника у білій сорочці» у тексті зафіксоване і дії вершника – також. Це спонукало Жолкевського, який впізнав Наливайка, вже о-словити, вербалізувати оцінку свого антагоніста: «Ну й око! З трьох гармат, з різних кінців – і в одне місце! Оце так пристрілка! – вигукнув Жолкевський й оглянувся на своїх полковників і ротмістрів. Його бистрі очі зазолотіли від захвату» [1 (2: 14)]. Якщо «вершник у білій сорочці» так влучно цілився і вміло з гармати стріляв, то письменник «домислив» діалог протагоністів: один «через степ каже: «Доброго ранку!». Другий йому відповідає: «Дзень добри!».

Наратор з волі автора цілком мав достатню підставу текстуалізувати цей уявний перегук: «Тепер Жолкевський не сумнівався – той вершник був Северин Наливайко» [1 (2: 15)]. Так уже на початкових сторінках твору, в експозиції, уявлюються (слово за словом) то прямі, то опосередковані в тексті бачення-оцінки-судження, то подібної модальності висловлювання після представлені по-різному в тексті інтерференції: прямої, не власне прямої мови персонажів, їх внутрішніх роздумів-міркувань і сюжетно розгорнутих випробувань образу Наливайка. Семантично інакше текстуалізується образ Жолкевського і Наливайка. Два епізоди тексту, сконцентрованих-фокалізованих кризь постаті одного і другого, цю наративну інтерференцію увиразнюють і демонструють.

З погляду взаємозаломлення-інтерференції «чужих» слів-голосів-думок-оцінок, які поглиблюють і розширюють образ Наливайка, дуже показовим є загибель коня Свата, якого застрелив євнух Назар. Мотивація дій, вчинків козаків і євнуха увиразнюється саме в ситуації, що склалася після розподілу коней між нетягами-повстанцями, які почали цуратися гетьмана. Це збагнув по-своєму нещасний Назар, коли побачив, як на протилежний бік Дніпра за кіньми, викупаними, доглянутими нетягами, кинувся і Сват. Уявлення такої інформації, хоча потрібної читачам, відбувається ледь чутним голосом євнуха: «- Учора з неї (рушниці. – автори) я вбив коня вашого гетьмана <...> - Коли військо покинуло гетьмана і поплигло на той бік Дністра. Пан Наливайко, вже будучи геть один, його відпустив. І Сват, а хоч би тобі заіржав господарю на прощання – ні! Скочив у воду й навіть не оглянувся!... Я саме стояв на кручі. Рука моя сама висмикнула з-під халата рушницю, і я вистрілив» [1 (2: 218)]. Якби письменник, розповідаючи про цей епізод, констатував у формі розповідного речення чи переказав зміст події, - це була б традиційна парадигма історичної белетристики, а відтворення прямої мови Назара змінює модальність парадигми у форматі новітньої дискурсивної практики письма. Значення для розуміння зміни парадигми у річищі наратології має і фіксація у тексті того явища, що гетьман «бачив» скоєне і не промовив «ні слова» навіть «додивившись» момент, «як коник пішов під воду». У свідомості Назара визрівало рішення передати гетьманові «трохи золотих грошенят», аби той купив нового, гідного його посаді, коня. На запитання Оливки євнух не тільки чітко уявив свою мотивацію, а й о-словив її у своїй нарації, яку текстуалізував

прозаїк. Саме текстуальний автор озвучив діалогову репліку Назара-свнуха. У відповідь на запитання Оливки, якого коня для гетьмана той хотів би, бо мовляв, «йому ж на ньому не в гості їздити до польського короля» почув від бувалого євнуха таку фразу: «Все одно, пане Оливко. Але гетьман є гетьман. І повірте мені, я чимало в житті надивився різних облич» [1 (2: 218)]. Отже, маючи з чим зіставляти свої враження, дещо згодом додав: «...обличчя у вашого гетьмана від Бога. Є такі обличчя. Пояснити я вам цього не можу. Він саме той чоловік, який вам треба» [1 (2: 219)]. Тут Вінграновський вневнено і переконливо розгортає сакральну, богомнатхненну інформацію, яку невмозі проговорити, о-мовити персонаж, згідно зі своїм освітньо-культурним рівнем. Письменник розумів наявність у дійсності таких читачів і слушно та вміло здійснював текстуалізацію подібних образів і таких концептів. Можливі сумніви щодо знань євнуха Назара передбачливий автор тут же перевіряє-апробує: на репліку Оливки «Ви й справді бачили такі обличчя, як у нашого гетьмана» Вінграновський як текстуальний автор подав від імені персонажа доручену йому іншу репліку: «Ні. Таких облич я не бачив, - більше не вагаючись, відповів євнух. – Я ж вам, пане Оливко, сказав, від кого воно. І я це знаю напевно» [Там само].

Цей сегмент тексту (звісно, поданий тут вибірково) у своїх зв'язках цілісного твору, а така цілісність функціонує в пам'яті реципієнта-компетентного читача, мотивує «всезнайство» гетеродієгетичного наратора як такої умовно-абстрактної інстанції (власне конструкту), який оприсутнює, конкретизує феномени новаторського явлення художнього світу доза за дозою, магію міфопоетики. Тут одне візуально бачиться, друге візійно уявнюється за законами психологічної асоціації, третє в уяві кратора примарюється, і всі ці та можливі інші вектори сприймання-літературної рецепції несподівано можуть постати у свідомості реальних фізичних читачів. Проте вправною рукою майстра, який розбудовує у тексті твору свій інтенційний внутрішній світ (матеріалізує його словесними засобами), письменник скеровує спільноту інтерпретаторів у бажаному для себе напрямку. Тому за «логікою» такого скерування з'являються у цілісному творі не тільки образи, що мають достовірних прототипів, а й вигадані істоти, як кінь Сват гетьмана, і з необхідності продовжувати переміщення у часопросторі Наливайка в іпостасі богоугодного гетьмана (як це трактує ясновидець євнух), впроваджуються у текст твору і на історичному матеріалі такі вифантазовані «дійові особи», як віслук, верблюд, якими в тій можливій ситуації користувався гетьман.

Один поводитьсь у відповідності з етико-звичаєвими нормами (як голий Наливайко, входячи у ріку для купання), інші поводяться за фізіологічно інстинктивними спонуканнями (як «слиногубий» верблюд, що природньо плюється на огидні йому явища довкілля), треті, як жабенятко у тій природній ситуації, потрапляють у взаємозалежності причинно-наслідкового вектора чисто випадково, але назагал складатється художній світ, який міг вифантазувати тільки М. Вінграновський у своєму творі. Якщо у стосунках китаїців і тварин пустельних пісків Северин Наливайко вже номінувався «гетьманом-царем-імператором», а двогорбе чудовисько, що завжди виручало людей у пісках за будь-яких умов мало кличку «Месія», то цілком можливим став такий текст, як от: «...Вода і глина, мурашки й хмари, бокоплави і нірки, і князь (йдець про Василя Острозького. – автори) – Всі вони тлумилися на видноті. Не було лише царя!... Месія надувся і ревкнув <...>. Від побаченої живої наливайкової ноги Месія повеселішав: цар його не пропав!

З верблюдових невеселих горбів звалилася гора» [1 (2: 220)].

Компетентному читачеві зрозумілі т.зв. тропи, які ґрунтуються на переносному значенні слів стосовно функціонально-сислової ролі постаті верблюда («повеселів», з «невеселих горбів» верблюда «звалилася гора», «Месія»). Водночас не потребують якихось інтерпретаційно коментувальних операцій для сприймання наступних мовних констатацій, але тільки у контексті, заданому письменником: «Верблюд натягнувся і кинув оком на свого царя. Цар погідно лежав на спині у швидах (течіях швидкоплинної ріки. – автори), тримався у воді за придонні камінчики, нікого не чув і не бачив, клопотався чимось своїм, бо його брови на перенісці збіглися» [1 (2: 221)]. Але вже якнайближчий контекст, який оприсутнюється у тексті через зорове поле верблюда («між верболозами щось ніби заворушилося і зашелестіло», «Месія підвівся на ноги і з висоти своєї шиї і голови роздивився») читачам уявлюється, як «гедало польське військо». Візуальна проекція крізь очі тварини поступово висвічує динаміку наступу не тільки сумарно означеного «польського війська», а й, зокрема, «ставних гусарів», і гармашів, і кінноту, всі вони були «запилені», бо прямували «попід лісом», «вапняками». Так увиразнюється і конкретизується інформація про кількість і структуру вояків, і презентується чуттєво-образне тло, на якому вирізняється образ Жолкевського, портрет і обладунки якого зіграють певну семантичну роль як у цьому епізоді (с. 221), так і в заключній картині роману (с. 398). На цій, майже двохсотсторінковій відстані, у тексті твору розкодовується семіозис знакових деталей, подробиць, які динамізують аудіо-візуальні ситуації, панорамні горизонти сподівання уважних читачів. На приклад, в першому випадку читаємо ось який наратив-розповідь: «Попереду них без піки, шолома та кіраси, а в самому лише сірому драповому кунтуші, з малиною, замість верхнього гудзика, брошкою, виїхав на попелястому стригуніві Станіслав Жолкевський <...>. Скоквив з коня цупкий і невтомний сорокап'ятирічний Жолкевський <...> забрів поміж конячими мордами в воду і став дивитись на протилежний берег. Наливайківського війська польський гетьман не бачив, бо воно було сховане за горбами, а от дразливий запах шкварок він звідти почув...» [1 (2: 221)]. Ці зорові, слухові і запахові враження не тільки зорієнтували літнього воєначальника в тому, хто і де присутній, як і де кожен розташувався, а й активізували пам'ять про зустрічі з князем Острозьким і здивування («Бач, прителіпався з Острога аж куди!»), а разом з тим збудили і пам'ятні асоціації-спогади («Ночували у Туринці, у Жолкевських. Днів зо два, а то й зо три <...> як завжди, був ... отець Дем'ян та надвірна сотня на чолі з сотником»); найважливіше для концепції роману – пригадування-згадування, ким був тоді і став тепер Наливайко. Якими не були б захоплені оцінки чи принагідні згадки Жолкевського, але семантично важливою є така теза, яка формально у тексті проєктується на польського польного гетьмана, а семіозисно заломлюється на Наливайка. І це також належить до компетенцій текстуального автора. Невласне пряма мова Жолкевського уявляє не одну значеннєво важливу думку, а з-поміж них і таку: «Під його рукою (Наливайка. – автори) тепер хоч і мале, та відчайдушне, невибагливе і сміливе, вивчене ним, військо, військо, що хоче волі. А таке військо найнебезпечніше, бо над ним диха віра у свого Бога... От тобі й сотник князя Острозького!... Мені би таких!» [1 (2: 222)]. Але водночас проєкцію Жолкевського на Наливайка письменник суміщає з проєкцією козацького гетьмана на Жолкевського, і виходить таке накладання семантично важливих полів, що доводилося

вдаватися до компетенції відавторського розповідача – умовно термінологізованого як гетеродієгетичний наратор. Вінграновський тим умовним (фікційним) засобом не надудживав, натомість вдався до магії міфів, химерії і безмежно вигадливої комбінаторики своєї уяви, аж у тій ситуації під загрозливим спогляданням ворогів гетьману примарився «чернечий каптур» давно засвятої Галі Горошко. І перед читачами постає текст, що зводить воедино різні проекції дійових осіб, пропонуючи образний синтез. Ми бачимо тілесність і нафантазовану духовність гетьмана-людини: «...Білий, незагорілий тілом, з темним загаром лише по лікті, на обличчі й на шії, він стояв серед бульбашкових каптурів, а вони чорніли ніби живими головами, впірнаючи та випірнаючи, обпливали його...

Наливайко вийшов до одежі на берег» [1 (2: 224)].

Зрозуміло, що горизонт читацького очікування передбачав, просто-таки вимагав від чутливого майстра, розгортання і фабули, і сюжету, і характеротворення й урізноманітнення мовно-мовленнєвих засобів, які узагальнено передає концепт текстульної інтерференції. На цьому місці можемо подати проміжне узагальнення/висновок, виходячи з уже оприявнених і вербалізованих спостережень над текстами М. Вінграновського і науковими працями Ж. Женетта і В. Шміда.

Конститутивним голосом у романі служить гетеродієгетичний наратив, який провадить везнаючий наратор. Наратив спрямований на відповідну пару учасників комунікації (інстанції різних категорій автора й читача, наратора й нарататора). Маємо на увазі те, що часто автор тяжіє до позиції суб'єктивного спостерігача. Свої погляди на історію та конкретні події автор подає у вигляді внутрішніх монологів персонажів твору, думок окремих героїв.

Внутрішній монолог у романі, як конструктивна форма, використовується для простеження складних психологічних явищ.

Як слушно помітив Ж. Женетт, «монологу зовсім не потрібно охоплювати весь текст твору, щоб бути сприйнятим як безпосередній дискурс: яка б не була його протяжність, достатньо щоб він розвивався сам собі без якого-небудь посередництва наративної інстанції, яка в такому випадку замовкає, а її функції буре на себе монолог» [2: 192].

Зокрема, типові «чисті» монологи (В. Виноградов) письменник найчастіше вкладає в уста сотника наливайківського війська Петра Жбура, про що вже йшлося вище.

З метою показу найдраматичніших моментів української історії, внутрішніх переживань війська козацького, для створення оптичного ефекту панорами і мінливості долі окремої постаті Вінграновський використовує внутрішні монологи асоціативні, що виражають несвідомі або частково свідомі процеси, почуття, спричинені раптовим напливом почуттів та напруженням думки: «Пануй над нами! Не хочемо іншого! Хочемо Наливайка! – прокричав, здавалося, і Дністер, і шурики над глиняними скосами в берегах, і ховрашки під кущами шипшин та глоду, прокричали луною яри байракам, а байраки самому степові. А кам'яні скіфські баби з того боку Дністра розтулили свої тисячолітні німі уста й не оглядаючись на віки спрагло прошепотіли: «І ми хочемо любого нам Наливайка!...» [1 (2: 160)].

«Внутрішні монологи» представників тваринного світу також наявні у тексті роману. Письменник майстерно передає філософські «роздуми» віслочка про сутність буття на землі: «Ти бачиш? Ти тільки дивись – ні коней, ні козаків! Усі зрадили! – сказав він собі і побрів до возів. – Який порожній і байдужий світ! Ти ходиш уночі, не спиш, думаєш про всіх, а до

тебе хоч би тобі пхи! – нічого! Ні уваги, ні співчуття. Я вже не кажу про любов!.. Таке коротке життя і так марнується!..» [1 (2: 188)]. Такі роздуми викликають посмішку і захоплення майстерністю Вінграновського-прозаїка, його поєднанню приголомшливої спостережливості і незборимий вигадливості. «Процес творення мистецтва – водночас і процес самотворення митця» – пише Іван Дзюба у передмові до роману «Северин Наливайко» [3: 6].

Часто наратор у творі передає слово автора. Автор скидає свою «маску» і з'являється на сторінках твору, щоб зробити свої зауваження, щось прокоментувати по-своєму. Зокрема, після сцени зустрічі Галі з Наливайком автор лише подає свій коментар: «... Чи ще буває так добре, коли в хаті нема нікого, коли в хаті удвох, темно куткам, дверям та вікнам, лише біля мисника на вішаку, як іти до порога, схрапує з темноти золотий кінчик шаблі...» [1 (2: 369)].

Отже, усі прояви текстової інтерференції у творі використані з метою розкриття характерів героїв, плину їх психіки. Наратор у романі виступає у новій позиції, ставши учасником своєрідного діалогу, в якому на рівних правах беруть участь і він, і його герой. За допомогою асоціації, рефлексії, візії, внутрішніх монологів, невластне прямої мови митець глибоко проникає в душевний світ героїв, які у структурі роману виступають ще й своєрідними свідками історії. Як бачимо, М. Вінграновський зумів вдало взаємозумовити все в романі: й описи, й асоціації, і художню необхідну деталізацію, і ретельний добір явищ. Все це є свідченням великої майстерності письменника.

Якщо окремо, без органічного взаємозв'язку у цілісності художнього твору, розглядати ті компоненти, які по-своєму термінологізуються в традиційному літературознавстві (мова автора, мова персонажів, пряма мова, невластне пряма мова, монологи, діалоги, внутрішнє мовлення тощо), а з допомогою новітніх чи оновлених парадигм науки про літературу в інших версіях (інтерференція, інтертекстуальність, нарація, типологія літературознавчого дискурсу тощо), то навіть за використаними термінологемами, за відповідною риторикою і стилістикою усталюються певні впізнавальні маркери (слова-знаки), які також уявляють, увиплюють зужиті, «морально застарілі» парадигми, і ті, що відсуваються на маргінеси літературознавчого простору, від тих, що зараховуються до своєрідних неологізмів, постійно оновлюваних парадигм, які витворюють сучасний термінологічний канон чи навіть моду. І тільки їх кореляція з новітніми, загально визнаними художніми текстами забезпечує їх від передчасної нівеляції і цілковитого забуття.

Художній текст М. Вінграновського, провівши лейтмотивом тріаду образів Жолкевського, Наливайка і Газі-Гірея, вивершується у картині земної кончини українсько-польських чільників. І цьому слугує та дихотомія, роздвоєність, яку ми почали вище ілюструвати стосовно образу Жолкевського. Ним же і завершимо даний фрагмент нашого розгляду. Поляки перемагали українських повстанців під проводом Наливайка, але письменник-українець подав такий наратив, який семантично розмикається у вічність загальнолюдського образного звучання, бо ж інтерпретація не буває істинною/помилковою, а іншою/багатовимірною. У тексті читачі – теперішні і майбутні – можуть осгати такий наратив: кинувшись у битву, яку безперечно вигравали його вояки, досвідчений воєначальник «був збитий своїми ж», він «лежав на спині по вуса в зеленій рясці і крізь ряску дихав». «З ряски, де він лежав, що робилося в таборі, він уже не бачив (курсив наш. – автори). Та все він бачив перед собою в небі на хмарах, бо прозорі весняні хма-

ри, пропливаючи над Солоницею, все, що там відбувалося, відсвічували, як у дзеркалі, й проносили-забирали з собою». Вони і «показували йому, як його драгуни та гусари дорубували останні сотні наливайківців і реєстровців». Одна з хмар відсвітила, як у болоті «топилися з дітьми жінки». На «останній хмарі Жолкевський побачив», як його жовніри «втягнули неспритомного, зв'язаного Наливайка». Всезнаючому розповідачеві-нараторові залишилося текстуально повідомити: «ця хмара повезла» страдників «у полон, на загибель у Варшаву» [1 (2: 398)].

Прогнозований однозначно кінець Наливайка не став *Schlussakkord*'ом у наративі. Таку функцію виконують досі у літературній рецепції художнього світу Вінграновського інші рядки: «Жолкевський заплющив очі. Калабатину, де він лежав, так само, як і його вуса та малинову під підборіддям брошку, почало зтягувати дрібненькою ряскою.

Із круч над Сулою падав вишневий цвіт, і його зносило за водою...» [1 (2: 398)].

Отже, як бачимо з аналізу художнього тексту роману «Северин Наливайко» наратологічний концепт «текстової інтерференції» справді виявляє евристичну плідність у композиційному сенсі та для наративного аналізу тексту на мікро- та макорівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінграновський М.С. Вибрані твори. У 3 т. – Т. 1: Поезії / Вступна стаття Т. Салиги. – 400 с., Т. 2.
2. Северин Наливайко: Роман / Вступна стаття І. Дзюби. – 400 с., Т. 3: Повісті й оповідання. – 352 с. – Тернопіль: Богдан, 2004.
3. Женетт Ж. Фигуры: В 2 т. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – 472 с.
4. Дзюба І. Історичний міф Миколи Вінграновського. Передмова до роману «Северин Наливайко». – К.: Вища школа, 1996. – С. 5-12.
5. Гром'як Р. Т. Про осмислення «викладових форм» і про наратологію. // Наукові записки. – Вип. 64. Ч. І. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – С. 208-218.
6. Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

УДК 821.161.2-1

*Довжок Т. В.
(Київ, Україна)*

ПРИРОДА І ТІЛЕСНІСТЬ У ЛІРИЦІ ГАЛІНИ ПОСВЯТОВСЬКОЇ

Стаття висвітлює особливості творчої манери, провідні мотиви, символіку лірики польської поетки Галіни Посвятовської із особливою увагою до образів-ключів: дерева, трави, сонця, води, кота, бджоли, навколо яких вибудовується система значущих для авторки

універсальних питань-антиномій: минуцості й вічності, циклічності і скінченності буття, етики природної і цивілізаційної, живої краси і штучної досконалості.

Ключові слова: лірика, верлібр, тілесність, еротизм, кохання, природа, буття, вічність.

В статье раскрываются особенности творческой манеры, главные мотивы, символика лирики польской поэтессы Халины Посвятовской. Внимание исследователя привлекают прежде всего образы-ключи: дерево, трава, солнце, вода, кот, пчела, вокруг которых создается система важных для поэтессы универсальных вопросов-антиномий: бренности и вечности, цикличности и конечности бытия, этики в природе и в цивилизации, живой красоты и искусственного совершенства.

Ключевые слова: лирика, верлибр, телесность, эротизм, любовь, природа, бытие, вечность.

The article discloses particularly creative manner, the main motives, symbolism of polish poetess Halina Posvyatovska's lyrics. Attracted attention of researchers primarily images of keys: a tree, grass, sun, water, a cat, a bee, around which the system is important for the poet of universal issues: frailty and eternity, the cyclicity and the finiteness of life, ethics in nature and in civilization, living Beauty and the artificial perfection.

Key words: lyrics, verlibr, corporeality, eroticism, love, nature, life, eternity.

Постать повосної польської поетки Галіни Посвятовської майже незнана в Україні. Коротенький аналіз її ліричної манери на тлі дослідження польської жіночої поезії 1950-1960 років вмістила у своїй монографії Ю. Л. Булаховська [1]. З метою інтерпретації Юлія Леонідівна виконала також переклад кількох віршів поетки (зокрема, поезії «Тут лежить світловолоса Ізоolda»), ставши таким чином піонером рецепції творчості Посвятовської в Україні. Пропонуючи до уваги українського читача стислий огляд головних ліній образно-символічної системи її глибоко особистісної лірики, ми прагнемо зробити перший крок до популяризації творчості Посвятовської, яка, поряд з «інтелектуальною поезією» Віслави Шимборської (ученицею і підопічною якої Галіна була тривалий час у Кракові), варта того, аби в Україні її читали і знали, адже у неперевершеній формі «аритмічного верлібру» просто і довірливо оповідає нам про вже звідану таємницю кохання і смерті.

Галіна Посвятовська народилася 1935-го, а померла 1967-го року під час операції на серці. Через важку невиліковну хворобу (набута вада серця) життя для неї щодня ставало «дивом надзвичайним», аж ось 1958-го року вона видала свій перший «Поганський гімн» – збірку ранніх творів, котрі у більшості мама записала з її слів на друкарській машинці і котрі вона ж уперше віднесла до редакцій кількох газет у Ченстохові (рідному містечку поетки). Ці поезії – образно і ритмомелодійно – справді близькі до вакхічних гімнів, які хочеться промовляти, в яких пантеїстичне захоплення природою і власною жіночою тілесністю поєднується з дуже зрілим усвідомленням всеєдності суцього; у них відсутній очікуваний у такій ситуації молодечий фаталізм, місце якого займають, словами класика, «сонячні кларнети», Сонце – її кумир дарує впевненість у неперервності земного буття. Проте різнобарвний соковитий світ, який так любила, існував для Галіни насправді... не далі як за вікном лікарняної кімнати. Звідси – тонка самоіронія наперебій з жагучою захланністю недолюбленої коханки.

Посвятовська, як ми тепер можемо судити з перспективи історико-літературного процесу у Польщі др. пол. XX ст., належала до так званого поетичного «Покоління '56», яке формувалося на хвилі суспільно-політичних збурень, відносної «відлиги» в культурному житті. У поезії домінувала проблематика, що її можна окреслити як «поет, особистість і суспільство», або ж «я - вони» (у розумінні «поет і влада»), часто забарвлена іронією, гротеском, бурлескними мотивами, настроями ескапізму й ізоляціонізму (Р. Воячек, А. Бурса, Ст. Грохов'як, Т. Слівяк). Проникливий критик сучасної поезії Едвард Бальцежан простежив характерну для багатьох представників цього покоління «стратегію пацієнта» (як сам її назвав), коли ліричний герой постає перед нами в ситуації клінічної загрози – фізичної або психічної, тож змушений зосереджувати все своє єство на проблемі власного тіла, котре таким чином нібито відділяється від духу (котрий у цьому випадку уособлює рацію, отже, те що, зовнішнє, напускне, нав'язане спільнотою), стає цінністю самою в собі, існує ніби «наперекір» культурі, цивілізації, «проти» тих механізмів, які поневолюють розум і стерилізують емоції [2: 198]. Елементи подібної «клінічної стратегії» подибуємо і в ліриці Посвятовської, проте, і це варто підкреслити, вони мають цілком інші витоки і форму вираження.

Для Посвятовської позиція пацієнта – не надумана й не обрана, її дійсний ракурс – це світ з перспективи лікарняного ліжка. З цієї позиції до соціальної проблематики настільки далеко, що, попри деякі спроби залучити її до діяльності «кола молодих» у Ченстохові [3: 87], громадські процеси не знаходять жодного відображення в поезії «Гальшки» (як називав її Станіслав Грохов'як) [4: 109-111]. З постави її ліричної героїні раз по раз прозирає роль своєрідного «підглядача» чи то й «позичальника» призначених ніби й не для неї благ всюдисущого, стихійного, «справжнього» життя, часточкою якого вона себе все ж відчуває. З нестримного бажання і неможливості на рівних з іншими «причаститися» дивом буття народжується поезія – відверта і буйна до непристойності, аритмічна – як нерівне биття хворого серця:

*ці слова існували завше
у щирій посмішці соняха
у чорнім крилі ворони
(...)
а ти хочеш
щоби мала я їх за власні
щоб була
крилом ворони березою і літом
хочеш
щоб я бриніла як вулик відкритий під сонцем
ти дурню
я не маю цих слів
позичаю
у вітру у бджіл і у сонця [5: 68]*

Відтак доволі часто в її ліриці з'являється образ Голоду – невоситимості життям, невгасимої пристрасті, спраглисті кохання; голод, який катує тіло і дарує йому фізичне страждання, котре нерідко є метафорою муки любові:

(...) у мені хазяйнує голод як солдат у підкоренім місті день білий наче розпечена кров без обрію на якому я могла би поставити своє кохання сказати живи [5: 87]	у врожайне літо я скаржуся на голод зазрю згорнутим крилам птахів небу де живе помаранчеве сонце голод голод голоду повен рот скоцюрблені голодом пальці згинаю їх розгинаю (...) і тіло моє обвіяне вітром дозріле хитається на гілці життя мов зелена папуга (...) [5: 50]
---	---

Тіло – власне, живе, чутливе і чуле тіло стає для неї медіумом, що втаємничує у земне існування. Вона глибоко переживає свою жіночість, свідомо своєї привабливості, у листах до Іренуша Моравського – сліпого поета з Вроцлава – іронізує з цього приводу [6: 58], але в поезії культ жіночого – ототожненого з власним – тіла як об'єкта захоплення панує неподільно. Хоча подекуди, неспіливо, з'являється образ цього ж таки тіла як «іншого», відособленого, ілюзорного втілення «я», котре чи ж існує насправді?

*Моя тінь є жінкою
Я відкрила це на стіні
Вона всміхалася хвилястими обрисами
І птах стегон згорнувши крила
Виспівував на гілочці посмішки (...)
Моя тінь була жінкою
Аж поки зникла [5: 251]*

У ліриці Посвятовської жінка (ліричне «я») бачиться і переживається як частина природи. Вона нерідко зображає, як в жіночому тілі розростається розлоге дерево, що може символізувати перехід до «іншого» виміру, а водночас і набуття «мудрості безсмертя», циклічності замирання й відродження в новій весні. Проте і пристрасть зростає у тілі буйним деревом, а часом порівнюється з розцвітанням ніжного й колючого куща шипшини, який раниць і дарує насолоду. Біль, що діймає тіло, гостро «оприсутнює» героїню в живому світі, «затверджує» її земну буттєвість, ніби застерігаючи: «ще не час...».

*у мені
розростається дерево
гілля щільно
прилягає до моїх жил
коріння
п'є мою кров*

Звідси народжується перверсійний еротизм Посвятовської, в якому чуттєве, болісне кохання є вкоріненням у земну стихію, завоюванням ще однієї п'яді життєвого простору. Саме тому особливого значення в її ліриці набувають дотик і запах – як органи чуттєвої насолоди, а водночас те, що асоціюється з ніжністю і запаморочливим ароматом зелені й трав, які непідвладні часові, вбирають у себе безкінечне «вмирання», яке дає початок новому життю. З барв домінують – золото, червіль і фіолет, приналежні до сфер – відповідно – триумфу й кохання, смутку і небуття.

<i>якщо ти помреш не вберуся в бузкову сукню не куплю кольорових вінків (...) а влітку у буйному травні ляжу на траву на теплу і руками торкнуся твого волосся і губами торкнуся шубки бджоли кусючої прегарної як твоя посмішка як смеркання</i>	<i>потім буде срібно – золотаво може золотаво і лише червоно бо цей вечір цей вітер що травам шепоче вперто кохання – кохання не дозволить мені встати й піти так звично до достобіса порожнього дому [5: 33]</i>
---	---

Природа і тіло жінки зростаються, вростають одне в одне, проникають пагінцями («передчуттям неймовірно далеким як ніби щок приклавши я відчуваю паростки трав які спішать прорости у весну» [5: 98]), що нагадує символічний акт взаємопроникнення, акт сексуальний. Так жінка насичується мудрістю землі, погоджується на повільне «витікання» з «я» і перехід власним тілом у тілесність природи, визнає й вшановує силу землі, віддаючись під її владарювання.

<i>зрастуй на великому морі синя просторін підкорилась тобі шепоче побілілими вустами піни зрастуй земле я прийшла щоб насититись</i>	<i>я прийшла щоб увібрати своїм тілом твою мудрість розквіту я прийшла щоб відходити в кожному відблиску в кожному надвечір'ї ніч за ніччю день за днем [5: 78]</i>
---	---

Посвятовська, для якої кожен день був дивовижним відкриттям себе у світі живих істот, завдячує повноту творіння універсальним стихіям – Воді, Землі і Сонцю, тож ці образи – як ключі світобудови, невід'ємні у кожному акті існування, повертаються чи не в кожному вірші поетеси. Повнота кохання звершується лише поміж цих стихій.

Вигріваюся під сонцем твоїх рук. Яким золотим супокоєм ти огорнув моє тіло. Вода притулилась розчесаним волоссям до сипкого піску, дихає. Твої пальці розповідають про мене небу. Твої пальці небо прихилиють до моїх рук [5: 63].

Кохання в її поезії – це передусім незвичайна ніжність і чуттєва насолода, але водночас і біль, і загроза хисткого життя, яку несе з собою інтенсивність переживання. Відтак часто і відверто оспівуються жіночі перса, обожнюються і міфологізуються: «*груді - золоті половинки землі - твого дому*» [5: 57], так часто ми бачимо їхній образ в дзеркалі, в акті самозамилування, в очікуванні на дотик руки коханка, яка часом несподівано перетворюється на зимну руку небуття. У її вірші «Венера» боги Олімпу захоплюються не головою, не вустами богині, а персами, що були як

*налитий плід південний
перса – так
у неї були такі перса
що тільки стати
і в захваті вити до хмар
вони – мов близнята місяці
украдені з неба Сатурна (...) [5: 44]*

Водночас з'являється сюжет, пов'язаний з досконалим – але мертвим, штучним – тілом. Це ідеальні тіла манекенів, які «*мають сліпі груди*», вивищуючись над «*минущою барвою шовку*», вони уособлюють холодність вічності, завершеність, скінченність («*манекенів волосся завершене*»), відсутність руху, який закляк в одній точці раз і назавжди. Поетка несподівано доходить жажливого відкриття

*з обличчям приліпленням до шибки
під сукнею
під шелесткою сукнею
я чудовий еластичний манекен [5: 25]*

Запереченням стагнації матерії й духу, запереченням трагедії «вмирання» як такої є для Посвятовської царство тварин. Дотик до тіла тварини, сповненого енергії життя, нівелює замкненість на собі приреченого людського тіла, нагадує про спільність переживань – особливо болю, які дані в однаковій мірі людським і тваринним організмам. Поетка вчиться у тварин мудрості «відходу» і непричетності до суєти земної. У її пантеоні неподільно царює Кіт – істота амбівалентна, що втілює граничні, причому максимально насичені якості, - досконалий красу і мудрість давнього солярного, обожнюваного у Єгипті звіра, та підступність і безоглядну жорстокість м'ясоїдного хижака. Кіт панує у світі її кохання, сповненому чулістю й болем. Муркотіння і пестощі м'якого хутра несподівано, як скок із засідки, перетворюються на гострі й безжалісні пазури пристрасті, що шматують тіло і змушують вже навіть не відчувати, а оглядати його з дистанції – як «інше»: руки, перса, стегна, ноги – кожне зосібна, щоб іще раз переконатися: «*я з пір'я і м'яса, густої матерії землі*» [5: 78] – як птах, що лине в повітрі (ще одна стихія жінки-Посвятовської), як кіт, що пожирає птаха, повертаючи його землі («*заплющені очі котячі у крило увігнані кігті*» [5: 22]).

*(...) і щокочо горнусь до твоєї шиї
ніби там тепле хутро кота [5: 188]*

*я не можу інакше
в моєму тілі
кіт звивається від жаги
благає людських рук (...)
потягується
розпрямляє пальці
не вірить ні у що
і раптом
всіма загнуті нігтями
впивається в мене
глухий сліпий кіт [5: 249]*

У вірші кіт антропоморфізується (пальці, нігті), стаючи метафорою сильного, безжального болю людського тіла. Крім того, кіт, позбавлений чуттів зору і слуху, є посланцем неблаганного потойбіччя, вічності, що чигає на кожну істоту.

*(...) Немає лиш життя
по той бік життя
де спазм вічності
Утікай від вічності
у крихке коротке життя
бо якщо не встигнеш
уже завжди
завжди
будеш вічний
нелюдський*

*Утікай від вічності
в коротке кохання
в обійми двох рук
в одне серце*

(вірш Г. Посвятовської «Не питай про життя», який уперше опублікував у своїх спогадах Т. Геримський) [3: 92-93]

Істотою, здавалося б, безсмертною, бо наскільки численною у своїх перевтіленнях, є для Посвятовської Бджола – яскравий солярний символ, що пронизує її лірику від найбільш ранніх проб пера по останні твори. Її атрибутами є мед і жало – амбівалентність життєдайності і смертоносності відтак стає ключовою у художньому світі поетки. Бджола водночас «кусюча» і «солодка», збираючи «золотий мед», сама стає «золотою», вона граційна і спритна, вкрита ніжним хутерцем. Ці прикмети наділяють її роллю улюблениці в сенсуалістичній еротичі віршів Посвятовської.

*і руками торкнуся твого волосся
і губами торкнуся шубки бджоли
кусючої прегарної
як твоя посмішка [5: 33]
Твої пальці небо прихилиють до моїх рук. Лягають на мої очі.
Стрімкими доторками біжать навколо вуст відгортають волосся
і як противна кусюча оса впиваються в шию.
Тремчу. [5: 63]*

Насичена ніжністю й теплом, коханням і пристрасною поезією Посвятовської не є сентиментальною. Для неї властивий радше відвертий, максимально загострений «анатомізм чуттів» – нестерпні жага і біль, всепоглинаючий страх небуття і вселенська радість, коли страх смерті подолано. Іншу, «нежіночу жіночість» її лірики тонко помітив Станіслав Станух, про що писав у своєму листі-спогаді: «Для мене вірші Галіни Посвятовської були відкриттям, бо в той період, коли зривалася облудна завіса з різних сфер нашого життя, вони поривали з традицією «манірного зітхання», якої досі доволі часто трималися поетки. З огляду на це можна сказати, що вірші Галіни Посвятовської «не були жіночі», хоч так насичені пристрасною і тим, що можна назвати жагою кохання. Просто у них не було ані крихти сентиментальності; після Посвятовської вже не годилося так писати» [7: 228].

Збірка «День сьогоднішній» (1963), в якій дівчина почала вперше *«підозрювати у себе щось схоже на майбутнє»* [8: 39], з'явилася після вдалої операції на серці, проведеної в США. Невдовзі порядок денний почало займати екстернатне навчання у кількох провідних американських коледжах і поглинання філософської мудрості всіх віків і народів. Повернувшись до Кракова, вона вивчала, а потім – як аспірантка професора Інгардена – викладала філософію в Ягеллонському університеті, досліджувала категорію часу, планувала писати дисертацію про розуміння свободи у вченні Мартіна Лютера Кінга. Того ж 1963 року опублікувала ще одну збірку «Ода рукам», які *«дотиком нівелюють простір, що відділяє буття від небуття і небо від землі, бездомні, шукають наосліп і всюди сліду твоїх рук»* [5: 118]. Той слід було втрачено назавжди, бо коханий чоловік, Адольф Посвятовський, так само хворий на ваду серця, помер через два роки по їхньому шлюбі. Галіна лишилася, щоб у поезії дивуватися світові і переконатися в тотожності смерті-безсмертя у вимірах зоряних коливань. Прозою це висловила у «Повісті для друга» (1967), перед тим як капітулювати перед своїм одвічним ворогом – серцем.

Читати Посвятовську не страшно, адже вірші її насичені життєдайною силою сонця і вітру, лише власне тіло видається чимось зайвим і недолугим, як шліфована зернина, звідки ніколи не пробитися паростку. Та життєвість усе ж перемагає, бо Галініні твори величезними накладками видаються вже у третьому тисячолітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховська Ю. Типологія польсько-російсько-українських літературних явищ 50-70-х р.р. XX ст. – К.: Наукова думка, 1982.

2. Balcerzan E. Poezja polska w latach 1939-1965, cz. II: Ideologie artystyczne. – Warszawa: WSiP, 1988.
3. Gierymski T. Garść zetkniętych wspomnień // Ja minę, ty miniesz... O Halinie Poświatowskiej. Wspomnienia, listy, wiersze. – Warszawa: Wydawnictwo «EM-KA», 1995. – S. 76-96.
4. Grochowiak St. Halszka // Ja minę, ty miniesz... O Halinie Poświatowskiej. Wspomnienia, listy, wiersze. – Warszawa: Wydawnictwo «EM-KA», 1995. – S. 109-111.
5. Poświatowska H. Wiersze wybrane. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1995.
6. Poświatowska H. Listy do Ireneusza Morawskiego // Ja minę, ty miniesz... O Halinie Poświatowskiej. Wspomnienia, listy, wiersze. – Warszawa: Wydawnictwo «EM-KA», 1995. – S. 53-76.
7. Stanuch St. Wspomnienie z sąsiedniego stolika // Ja minę, ty miniesz... O Halinie Poświatowskiej. Wspomnienia, listy, wiersze. – Warszawa: Wydawnictwo «EM-KA», 1995. – S. 226-230.
8. Poświatowska H. List do Juliana Aleksandrowicza // Ja minę, ty miniesz... O Halinie Poświatowskiej. Wspomnienia, listy, wiersze. – Warszawa: Wydawnictwo «EM-KA», 1995. – S. 38-40.

УДК 342.725: 372.461

Юнак В. Г.
(Київ, Україна)

СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ БОЛГАРСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ

В статье рассматривается обусловленность тенденций национально-культурного развития болгарской диаспоры в Украине общественно-политическими обстоятельствами, всеобщей демократизацией жизни общества, которая наступила вместе с получением Украиной политической и экономической независимости, определяются исторические особенности болгарско-украинского общения, анализируются современные направления развития художественного творчества болгарского сообщества Юга Украины.

Ключевые слова: культура болгарского сообщества, художественное творчество, современные направления развития.

The conditionality of the tendencies of Bulgarian Diaspora national-cultural development in Ukraine by social and political circumstances and universal democratization of the society life which ensued with the political and economic independence of Ukraine is considered in the paper. The historical peculiarities of the Bulgarian-Ukrainian contacts are defined here. Modern trends of the South Bulgarian Ukraine amateur arts development are also analyzed in this article.

Key words: *Bulgarian society culture, amateur arts, modern trends of the development.*

З розвитком державного суверенітету України, процесом демократизації суспільства, пробудженням національної свідомості відкриваються широкі можливості для розвитку освіти, науки, культури всіх національностей, що складають народ нашої країни. Разом з тим слід особливо підкреслити характерний сьогодні процес другого національного відродження, національної самосвідомості – пам'яті про своїх предків, свою прабатьківщину, своєрідну, яскраву культуру, що зросла в Україні. Це питання у перехідний період творення державності стоїть особливо гостро й має різні аспекти у творчості болгарських митців – представників різних видів мистецтва, що об'єднуються у різнобарвній картині культури України (характерно, що сьогодні проходять з успіхом фестивалі «Всі ми діти твої, Україно!»). Посилюється їх зв'язок з фольклорними традиціями.

Інтереси болгарської меншини в Україні представляють національно-культурні товариства, які працюють в Автономній Республіці Крим, у Києві, Запорізькій, Одеській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях. В Одесі функціонує Асоціація болгарських національно-культурних товариств і організацій України. Під егідою цих інституцій в Україні щорічно проводяться різноманітні культурно-мистецькі заходи, наприклад, свято слов'янської писемності і культури, влаштовуються художні виставки, проводяться фестивалі болгарської культури. За останні роки за підтримки уряду у Києві, Одесі, Сімферополі та Бердянську створено болгарські національно-культурні центри.

Культурно-мистецьке життя болгар в Україні репрезентують п'ять самодіяльних художніх колективів. У селі Делень Одеської області створено фольклорно-етнографічний центр «Старовинна болгарська хата», у селі Тернівка Миколаївської області – болгарський народний музей та етнографічний центр.

Для захисту політичних, соціальних, культурних, економічних прав та свобод національних меншин в Одеській області створена і діє Асоціація національно-культурних і культурно-освітніх об'єднань. Вона сприяє захисту прав, свобод, честі і національної гідності народів, які проживають в Одеській області, і реалізації прав народів України на вільний виїзд і повернення у країну проживання відповідно до Загальної декларації прав людини, а також у підготовці навчально-методичної та іншої літератури на мовах різних народів.

Провідниками ідей національного відродження, її виконавцями виступають громадські національно-культурні і культурно-просвітні об'єднання та товариства. Так, Одеське болгарське «Дружство» створене з метою поліпшення умов життя, праці і побуту болгар, розвитку їх громадянської активності, підтримки ініціативи у справі національно-культурного розвитку. Воно сприяє створенню і розвитку національно-культурних центрів: музеїв історії переселення болгар, бібліотек, клубів; створенню художніх, спортивних колективів; домагається відкриття шкіл, гімназій, факультетів з викладанням болгарською мовою; виданню і поширенню літератури, організації виставок; дозволів населення. «Дружство» організує зустрічі з діячами науки, культури, спорту, проводить конкурси, семінари, конференції, фестивалі та інші масові заходи. У кошторисі витрат передбачаються асигнування на здійснення цілей статуту і програми «Дружства», на заохочення наукових досліджень у галузі історії болгар України, допомогу авторам, які займаються дослідженнями в галузі розвитку національної культури.

Невід'ємним елементом не тільки сімейних та календарних свят, але й життя болгарина в цілому є музика. Навряд чи буде перебільшенням стверджувати: пісня – сутність народу. Вона супроводжує його і в будні, і у свята, в періоди історичних підйомів і випробувань, у радості і в горі. Не випадковим є парадокс, що болгарин співає і тоді, коли плаче. Цей потяг до мелодії сприяв тому, що склалися пісні за будь-яких життєвих обставин: обрядові (колядки, великодні, іменинні, для гадання), трудові (під час жнив, вечорниць, збирання винограду, сінокосу), трапезні пісні, танцювальні, приспівні та ін. Що ж стосується географічного поділу, то він не має чітко виражених меж, але окремі особливості окреслюють такі музичні діалекти: північно-болгарський, добруджанський, фракійський, шопський, піринський, середньогорський і родопський.

Незважаючи на те, що болгарська музика в основному вокальна, інструменти також різноманітні. Вони представлені трьома групами: духові одноголосі і двоголосі (сопілка, кавал (рід сопілки), волинка, струнні (гудулка, тамбура) та ударні (барабан). Інструментальна музика базується на вокальній і відокремлюється залежно від інструменту.

На сьогодні у фольклорному інституті Болгарської академії наук зібрано понад 70 000 народних пісень. Композиції, створені і стилізовані в народному дусі, відрізняються оригінальністю, високо цінуються в Європі, завойовують успіх на міжнародній сцені.

Заслужують на увагу творчі здобутки болгарських художників України, картини яких створюють «духовний міст» – Золоту браму єднання двох братніх народів України та Болгарії, які мають давні глибокі культурні традиції.

Завдяки високому естетичному почуттю болгарський народ творить мистецтво з будь-якого матеріалу. Зумовлені відчуттям краси в буднях, зароджуються нові домашні прикладні ремесла. Поступово їх обсяг і різновиди збільшуються, майстри вдосконалюють своє уміння в дусі національних традицій. Варто підкреслити, що, наприклад, вже наприкінці XIV століття в Болгарії налічувалося 50 видів ремесел. Якісний же крок вперед виражається у відточеності художнього виробу, особливо з благородних металів, у збагаченні композиції та орнаменту.

На початку XX ст. мистецтво українських митців збагатило культурну скарбницю Болгарії (твори живописців С. Ващенко, І. Лазаренка, скульптора М. Парашука), а у наш час болгарські художники урізноманітнюють палітру мистецтва України кольорами, звуками, ритмами, образністю своєї прабатьківщини. Географія картинного простору життя болгарських паростків живопису надзвичайно широка: Київ і Кривий Ріг, Одеса й Ізмаїл, Болград і Арциз, Запоріжжя й Мукачеве, Сімферополь і Ялта.

Засвідчуючи взаємини культур України й Болгарії, переплетіння коренів живопису, не можна не звернути уваги на процес синтезу й диференціації, пошуку свого шляху, напрямів, жанрів, стилю болгарськими художниками у змалюванні макро- і мікросвіту людини, миттєвого і вічного, національного й загальнолюдського буття. Показова в цьому плані виставка творів болгарських художників України (Київ, березень 1995), яка немов продовжила діалог митців в «Українському домі» з українським глядачем, розпочатий першою виставкою болгарського образотворчого мистецтва у Києві (1953 р.), що знайомила з творами класиків болгарського Відродження (Зографа (С. Доспевського), Павловича, Цокева), з картинами Я. Вешина, І. Мирквички та ін.

Тут і пейзажі – мікро- і макрокосмос душі, які відбивають ментальність болгар в Україні: П. Тонев (Болград) «Бессарабський край», «Алеї парку», Е. Мягкова-Делі (Одеса) «Пейзаж Болгарії», П. Македонський (Одеса) «Квітень в Одесі», А. Коростельов (Болград) «Преображенський собор», А. Кара (Ізмаїл) «Буджацький міст».

Тут і звернення до давніх сторінок історії, до іконографії: І. Стоянов (Одеса) ікона «Богородиця», С. Борілко (Болград) портрети св. Кирила і Мефодія та ін.; архітектурні історико-культурні пам'ятки століть, сповнені духовного внутрішнього світла гармонії людини й природи, просвітлення палітри: А. Кара (Ізмаїл) «Храм», «Вхід до Єрусалиму», Г. Терзієв (Запоріжжя) «Входження до Єрусалиму».

Тут і портрети – національні колоритні образи батьків, рідних, односельчан, поселенців з далекого краю, з-за Чорного моря, з Болгарії, – І. Шишман (Ізмаїл) «Баба Тана», В. Боев (Одеса) «Ольга» – портрет онучки художника, Г. Георгієв (Болград) «Іринка» – портрет дочки художника та ін.

Тут і традиційний класичний жанр образотворчого мистецтва – натюрморт П. Чакир (Ізмаїл) серія «Речі розповідають»: «Літо на столі», «Хліб на вишиваній скатертині з національним орнаментом» та ін.

Історична пам'ять, народний характер, обрядовість сповнюють художні твори 60–90-х років ХХ ст. як Болгарії, так і України, охоплюючи й болгарських живописців, таких різних і таких близьких, які живуть в Україні: І. Шишман «Вогні пам'яті», Г. Георгієв «Старий скрипаль», «Містерія-кукерів», А. Коростельов «Німфа», С. Борілко «Ангел хаосу», О. Сичова триптих «Бессарабське весілля»: «Танець», «Наречена», «Музиканти» тощо.

Загалом полотна болгарських митців України різних поколінь, різного образного світу, різних напрямів плідно поєднують класичне й модернове, шукаючи свого творчого «я» на перехресті двох культур України й Болгарії, оскільки як національна нівеляція, так і штучна «герметизація» знекровлюють мистецтво. Це яскраве, самобутнє явище духовної культури слов'ян заслуговує на увагу дослідників і має посісти належне місце в майбутньому у «Малій енциклопедії художньої культури південних і західних слов'ян XIV–XX ст.».

Таким чином, самодіяльний напрям культурно-мистецького життя болгар в Україні репрезентують етнічні художні колективи й осередки. Народна пісня становить підґрунтя сучасної болгарської музики в усій її жанровій різноманітності. Естетичний принцип болгарських народних майстрів художнього образу породжений пошаною до природи і виражається в уподібненні їй. Цей пієтет зумовлює і колоритні закони, які знайшли найповніше вираження у вишивці і текстильних ремеслах.

Професійна сфера болгарської художньої культури представлена творчістю живописців. Продовжуючи класичні традиції, болгарські митці України намагаються об'єднати національне, своєрідне із загальнонародським, відштовхуючись від модернових течій (імпресіонізму, символізму, експресіонізму), урізноманітнюють мистецьку панораму життя, жанровий діапазон, індивідуальний стиль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Райлеску П., Відінськи В. Болгари на українській землі//Уряд. кур'єр. – 2001. – 15 вересня. – С. 1, 3.

2. Многонациональный Одесский край. Т. 3./Под общей редакцией Губогло М. Н., Якубовского А. П. – М., 1997. – С. 142–149.
3. Пламък. – 1982. – № 2. – С. 2.
4. Гуляшки А. Скитник броди по света. – София. Български писател, 1992.– С.21.
5. Божков А. Български приноси в европейската цивилизация. – София, Булвест, 2006 г. – С. 343.
6. Аврамов Л. Диалог между две изкуства. – София, Български писател, 1993.– С. 11.

УДК 821.11:82.09 «1923-2008»

Goncharenko E.
(Kiev, Ukraine)

THE RECEPTION OF JAMES JOYCE'S CREATIVE WORK IN THE SOVIET AND POST-SOVIET CRITICAL AREA

An enormous number of pages were written about James Joyce and his masterpieces and most likely that such a quantity will be written in the nearest future: Joyce is an experimentalist in writing, the creator of new words that don't exist in any language, the writer who behaved with the English language in such a manner that neither Shakespeare nor other writers could allow it themselves.

But now I would like to tell you about development in James Joyce's studies which are conducted by the well-known Ukrainian and Russian literary critics, writers, philosophers, translators and leading scholars both in Ukraine and Russia: their first attempts in translating «Ulysses» into Russian and Ukrainian languages which were made in 1923 and are conducted till nowadays; their attitude to James Joyce's creative work and the reader's perception of the «Ulysses» in our countries.

Joyce's books are not only difficult to understand, his books are very difficult to read. Even such literary guru as William Butler Yeats, Virginia Woolf and Henry Matisse (an artist who illustrated «Ulysses») had not read this book to the end. Joyce was right, when he wrote: «I've put so many enigmas and puzzles that it will keep the professors busy for centuries arguing over what I meant and that's the only way of insuring one's immortality». We all know that James Joyce was born on the 2nd of February 1882 at 6 o'clock in the morning on Thursday. Afterwards he fully justified the words of the well-known Irish song: «Thursday's child has far to go». Joyce proved it due to his unsurpassed manner of writing through all his life, by his immortal novels.

The readers of the Soviet Russia earlier than the readers in other countries have got acquainted with the translation of Joyce's works. The first translations from «Ulysses» (episode № 1, 7, 12, 17, 18) were published on the pages of literary miscellany «Novelty from the West» in 1925. Two years earlier in 1923 Evgeniy Zamyatin a famous Russian writer became

the first to notice this new and revolutionary novel and the first commentator of Joyce's «Ulysses» in Russia. We can't say for sure that he read «Ulysses» but in the journal «The Modern West» he wrote: «This book is not a novel not yet a story, this book is something like alive, sharp, creative chronicle of the true life in Ireland (all characters are true)... This book is cruel and ringing; this book is a slap in the face to both Britain and Ireland» [1: 57-58]. Zamyatin also outlined «Ulysses» sexuality and Joyce's «an unusually exquisite understanding of Shakespeare» [2: 87]. This high appreciation of Joyce's novel had aroused an interest to the Irish writer among Soviet writers and intellectuals who were infatuated with modernism, and subsequently became an object of persecution in the Soviet Union.

The year of 1928 was marked by the first unbiased article about Joyce in the Soviet press which was written by the Irishman Eugene Fogarty and was translated from the English manuscript by Nikolay Velmin. The main attention in this article Fogarty focused on Joyce's realism, which observed the reality with a precision of camera and cine camera [2: 88-89].

As I was mentioned before Joyce's novels have been translated in Russia from 1925; it was the beginning of the so-called «Russian Odyssey of James Joyce» [3]. The translation from «Ulysses» were published in such Russian journals as «The Novelty from the West» (1925), «Star» (1934), «Literary Newspaper» (1929, 1932) and «International Literature» (1935-1936). The first translation of the eleven stories from «Dubliners» was finished and published in 1927 in Leningrad (now St.Petersburg). Joyce's verses from «Pomes Penyeach» were also translated in 1932 in Moscow. In 1930-1931 a large number of articles appeared in the Soviet encyclopedias (Literary and the Great Soviet Encyclopedia) the authors of which were eager even for a touch of vulgar sociology to pay the honour to Joyce and «Ulysses» [2: 89]. The full translation of «Dubliners» was published in 1937. In 1976 «The Foreign Literature» journal took chances to publish the translation of «A Portrait of the Artist as a Young Man», which was fulfilled by the well-known Russian translator M.Bogoslovskaya-Bobrova as far back as 1932. But I would like to stress that it was a difficult period in the history and socio-political life of the former Soviet Union and almost all the remarkable Soviet translators were working in the atmosphere of ideological pressure and isolation. It was a selfless labour of modest people who loved literature and were deeply interested in what was going on in the Western literature. These masters of the translator's unsurpassed art «ajared the door» (as Richard Ellmann said about Joyce's books) [4: 6] to the Soviet people for better understanding of Joyce's creative works. Unfortunately, it needs more time to mention all these translators, but I would like to emphasize on the best of them: V. Zhitomirskiy, H. Fedotova, H. Kalashnikova, V. Toper, M. Zoshzhenko, V. Stenich, I. Romanovich, I. Kashkin, Yu. Anisimov, N. Daruzes, O. Kholmskaya, R. Miller-Budnitskaya, A. Starzev, M. Bogoslovskaya-Bobrova and many others. These people were truly the pioneers, because they worked with enthusiasm in the name of literature under awful conditions of the Stalinist regime and oppression.

In poor Russia, which was breaking by the struggle, following the Revolution in 1917 and the inner problems inside the country, the literary intellectuals had treated with keen interest the appearing of the new name in the literature. For example, Anna Akhmatowa, an outstanding Russian poet, noticed: «I read this book for five hours a day and have read «Ulysses» six times» [5]. She was charmed by this book and said about it: «Ulysses» is an amazing book, great book... Hemingway, Dos Passos came out of him. They all feed by the crumbs from his table» [5: 361-362]. When Akhmatowa met Amedeo Modigliani in Paris, she said: «Proust, Joyce and Kafka are

three «whales», which the XXth century reposes on, they did not exist as myth, even they were alive as people» [5: 358]. Anna Akhmatowa and Osip Mandelstam were the attentive Joyce's readers. «Akhmatowa saw in Joyce not only the great innovator of the word but she saw a writer who could intuitively feel, being very far from totalitarian Russia, the drama of totalitarianism for the ordinary man – from therefore her use of an epigraph to her «Requiem»: «You cannot leave your mother an orphan» – a paraphrase from «Ulysses», addressed to the son [6: 5-11].

Sergei Eisenstein, a well-known Russian film director and film critic, Victor Shklovski, a Russian literary critic, read «Ulysses» in the original. Besides, in 1939 for the first time in the Soviet literature V.Shklovski touched upon the issue of «Tolstoy and Joyce» [7: 348-349]. He outlined that Lev Tolstoy in his short story «Yesterday's Story» also used such a literary method as an inner dialogue. «Tolstoy based this story on the «inner dialogue». He described only several hours, but it took a lot of pages» [7: 348-349]. Eisenstein visited Joyce in Paris and Joyce presented him «Ulysses» with a signature: «30th of November 1929» [8: 33]. Eisenstein was delighted while listening to the fragment from «Anna Livia Plurabelle» which Joyce had recorded on gramophone. Sergei Eisenstein was going to make a film of «Ulysses» and talked to Joyce about it. Later Eisenstein asked his friends to send him from Paris «the new Joyce's novel which was published then in «Transition» [8: 65] (he meant «Finnegans Wake»). In his article of 1932 Eisenstein named Joyce's «Ulysses» a «remarkable novel», and he called Bloom's inner monologue an «immortal».

Besides, he remembered that Joyce was interested in unbounded possibilities of «an inner film monologue» more than in literary inner monologue. Eisenstein writes that «an inner monologue» as a literary method had achieved its absolute perfection only by Joyce and Larbaud thirty one year later [9, P.66-67]. Just at that time Joyce began to study the Russian language with the help of his assistant Alex Ponizovski who was Russian by birth. Their lessons on Russian began in the end of 1927 or at the beginning of 1928. Besides, Ponizovski studied with Vladimir Nabokov in Cambridge and they were friends with Georgio, Joyce's son.

As stated above Joyce spoke ten or fifteen foreign languages, and during his work on «the great experiment» as many literary critics call «Finnegans Wake», he learned the Russian language with a special purpose. Neil Cornwell, the Professor of Bristol University in his monograph «James Joyce and the Russians» emphasized the Russian-Irish theme in Joyce's creative work, which «played an essential part in the plot of «Finnegans Wake» [2: 53]. In this book there is a great deal of Russian words, allusions, a great number of variants of such words as «General» and «Russian» [2: 50]; reminding of the Russian-Orthodox religion, the names of the Russian writers and thinkers, the usage of the Russian set phrases and proverbs is mentioned also [2: 50-54]; some researchers of Joyce's creative work numbered approximately 1000 words which are derived from Slavic languages and used by the Irish writer in «Finnegans Wake» [2: 54-55]. Neil Cornwell analyses Joyce's influence upon the Russian culture (Andrei Bely, Sergei Eisenstein, Vladimir Nabokov) as well as the significance that the Russian culture had for the Irish writer.

It is worth mentioning that «A Portrait of the Artist as a Young Man» was translated from English into French in 1924 by the Russian Parisian Luidmila Bloch-Savitskaya. She also translated «Stephen Hero» into French in 1948. Moreover, her flat became the first place of residence of Joyce's family in Paris [10: .31].

The Soviet writer Ilia Erenburg met Joyce in Paris at the party which was given in the honour of the foreign writers. He recalled that Joyce was «a man no less original than his books..., he had eye troubles, but had a good memory for voices... He liked to drink and suffered an illness that was familiar to the Russian writers since olden times. He worked fervently, and, perhaps, was interested only in his work and no more... His wife treated his occupation in irony, she didn't read any of his books» [11: 26].

The writers of the Russian emigration had also responded to the main Joyce's novel – I mean Vladimir Nabokov and his «Lectures on Foreign Literature» [12: 367-464], delivered to the American students in the Cornell University in 1948-1958 years. Unfortunately, the Russian readers could get acquainted with these lectures, which are characterised by Nabokov's observation and deep analysis of «Ulysses» only in 1998. In his interview of 1965 Nabokov said: «Ulysses» is a divine work of art and will live forever in spite of an academic paltry individuals who are tending to turn it into collection of symbols or Greek myth..., and added: «Joyce's «Ulysses», Kafka's «Transformation», Andrei Bely's «Petersburg» and the first part of Proust's «In Search of the Lost Time» are among my greatest masterpieces of the XXth century [13: 354-358].

Another well-known Russian literary critic and writer Dmitry Svyatopolk-Mirsky, being in emigration at first highly appreciated Joyce's novel; he admired Leopold Bloom, the scene in brothel. In his works he compared James Joyce with William Shakespeare and emphasized that «from the times of the author of «Hamlet» there was no more significant figure in the English language and literature than Joyce» [14: 239]. Speaking about comic force of Joyce's characters, he also compared Joyce with Aristophanes, Rabelais and Nikolay Gogol; he said about the common features between Joyce and Sigmund Freud; about his roots in the Catholic consciousness. Unfortunately, when Dmitry Svyatopolk-Mirsky returned to Russia from emigration in 1932 and became a «confirmed Marxist» he changed his point of view (probably under ideological pressure); he thought that a proletarian reader doesn't need Joyce. But it was a period of the Soviet ideological pressure, which influenced greatly the following decades.

I should mention also another Soviet attitude towards Joyce's works. Karl Radek, a convinced Bolshevik, in his article «James Joyce or Socialist Realism?» (from the report of «Modern World Literature and Goals of Proletarian Art», August 1934) called «Ulysses» a «dunghill, in which worms are crawling and it is being pictured by a film camera through microscope» [15: 240]. Karl Radek also called the interest of the other Soviet writers to the Joyce's novel as «an instinctive one», and those writers he named «the right-wing people who were adjusted to the revolution but in fact didn't understand its greatness» [15: 240]. In fact such strongly-worded speech put an end to the Russian «Ulysses», although the first translators that were headed by Ivan Kashkin successfully continued working on the translation of «Dubliners» which was published in 1937. From 1937 the publication of James Joyce's works was stopped for more than fifty years. That was the so-called first stage of the Russian Odyssey of Joyce's work.

I would like to draw your attention to the fact that in the Western part of Ukraine in the city of Lwów the first essay: «James Joyce (the Mystery of His Artistic Face)» [16] by Ukrainian author Dariya Vikonska, was published in 1934. Let me explain some realities from the history of my country. The matter is that till 1939 Ukraine was historically divided into two parts and one part (I mean the Western part belonged to Austria-Hungary). In 1939 two parts of Ukraine were united and till 1991 Ukraine was a former Soviet Republic. Nowadays my country is a free and

an independent state. That's why I can't pass over in silence Daria Vikonska's work «James Joyce (the Mystery of His Artistic Face)». I can't say that this study is a scientific research but the author shares with us her impressions which had appeared during her reading of «Ulysses», and the fact that she puts an aim «to bring this book closer to the reader, to get our literary elite acquainted with a writer who occupies exclusive place among worthy representatives of the modern Western European literature» is worth attention [16]. Vikonska was delighted by «the charming and living language with the help of which the Dublin Bay was described» [16: 12]. She emphasized that «Ulysses» had given her «a real enjoyment», «a construction of «Ulysses» is unanimously connected with the structure of the created world. This construction has a stately and cosmic character» [16: 20].

The second, so-called stage of the attempts to interpretate of Joyce's works began from lessening the offensive formulae which was given by K.Radek and the others. But these lessening were cautious and not always concerning the essence of Joyce's works.

In this paper I try to mark out the most representative and important research works in Russian and Ukrainian languages, which marked the beginning of the second stage of philological scientific interpretation of Joyce's masterpieces.

In the 1960s Joyce was again in the centre of an intent attention of the Soviet literary critics. It was a period that is well known in the world history as a period of Nikita Khrushchev's «thaw». In 1964 at the Institute of the World Literature (Moscow) a Conference on «The Modern Problems of Realism and Modernism» took place. A great number of the leading Soviet scholars took part in its work. Dmitry Urnov, a philologist of the new generation was among these, who presented his paper «James Joyce and Contemporary Modernism», in which he examined «Ulysses» in the context of the world literary process. Scientific publications and translations of 1960-1980s proved that it is impossible to put aside Joyce and his main novel. An outstanding Soviet specialists in the English literature wrote about Joyce during all these years. Although N.Cornwell stated that «there was no one monograph in the USSR (a small book by Zhantiyeva we can't take into consideration)» [2: 117], otherwise her book about Joyce is referred to the initial introductory period of the Soviet James Joyce's studies. In 1970 a great number of scientific and respectable works, presenting the analysis of Joyce's novels appeared in the Soviet Union. N. Mikhalskaya and her work «James Joyce's «Ulysses» (1968) and her other publications till 1990; M. Urnov «Between the centuries: Essays on the English Literature» (1970). I. Vlodavskaya, who represented a fundamental research work on «A Portrait of the Artist as a Young Man» (1982); an important research by V. Peshko «An inner speech» by Tolstoy and «the stream of consciousness» by Joyce» (1983); E. Meletinskiy and his book «Poetics of Myth» (1976); L. Ginzburg and her work «On Psychological Prose» (1971) with referring to Joyce's «inner monologue» and «the stream of consciousness»; D. Urnov and M. Urnov and their book «Literature and the Movement of Time» (1978). In these books the revaluation of Joyce's innovation searches is outlined also in the aspects of his social criticism. It is worth saying that in 1972 Ekaterina Geniyeva, the present Director of Russian State Library in Moscow, defended a Candidate thesis on «James Joyce's Artistic Prose» (1972) [2: 116; 17: 315]. Besides, a multiform artistic functions in Joyce's masterpieces are analysed in the works of such leading scholars as D.Zatonskiy («The XX-th century: Notes on Literature in the West», 1961, which was published in Kiev); A.Doroshevich («Myth in the Literature of the XX-th

century»: about «Ulysses» and «Finnegans Wake», (1970); Ek.Geniyeva («James Joyce's Artistic Prose», 1972, and her research work on «Finnegans Wake», (1974) and many others. Moreover, a fundamental book «Poetics of Myth» (1976) which was written by E.Meletinskiy, is a deep and unprejudiced approach to interpretation of artistic components and mythological parameters of narration of the last Joyce's novel «Finnegans Wake».

Due to the efforts of the Professor Niko Kiasashvili, the translation with comments to «Jacomio Joyce» on the Russian and Georgian languages was published in 1969 [17: 34]. Furthermore, in 1983 Niko Kiasashvili published as a separate book the first ten episodes from «Ulysses» in his translation into the Georgian language in Tbilisi [2: 118].

In 1976 «The Foreign Literature» journal published the full translation of «A Portrait of the Artist as a Young Man» which was fulfilled by a remarkable translator M.Bogoslovskaya-Bobrova as far back as in 1932.

The Ukrainian writers and poets who were the masters of an artistic translation also made their contribution to the studies and translation of Joyce's works. For example, in 1960s-1970s they introduced the Irish writer to the Ukrainian readers translating some of his prose and verses. I am pleased to mention Alexander Tereh and his translation from English into Ukrainian of some episodes (number IV, VI, XIII, XVIII) from «Ulysses», which was edited by Grigoriy Kochur and published in «Vsesvit-review» in 1966 [18]. Just that year, Vitaliy Korotich the well-known Soviet writer and poet translated and published some Joyce's verses [18]. And in 1975 «A Portrait of the Artist as a Young Man» appeared in the same journal in the translation of Yaroslav Stelmach [19]. Besides, Victor Koptilov translated Joyce's verses [20] and published it in «Vsesvit-review».

The year of 1982 was the year of James Joyce centennial and was celebrated by the decision of UNESCO all over the world. It was an event that was very important for the Soviet scholars who were engaged in Joyce's studies. That year «Dubliners» (which firstly appeared in 1927, 1937) were republished in Russian with the recalling of all the names of translators and preface of Ek.Geniyeva. Just that year the collection with Joyce's works «Dubliners» and «A Portrait of the Artist as a Young Man» was published in Moscow in the English language with the preface and comments by Ek.Geniyeva.

The world literature about James Joyce is enormous and includes all thinkable range of appraisals (from disapproval till recognition of «Ulysses» as a landmark in the development of literature, a major event which have changed all aspects of the XX-th century novel), interpretations, literary approaches and procedures (from the first critical descriptions, versions of «Ulysses» as a realization of a «mythological method» suggested by Joyce himself to the post-structuralist propositions). First of all, I mean such works as a voluminous Richard Ellmann's monograph «James Joyce» (1959) and «Ulysses» on the Liffey» (1972); critical anthology «James Joyce. Critical Heritage» (1970) by Robert Deming; «A Selection of Critical Essays» (1973) by M. Beja; works by St.Gilbert, A.Burgess, C. Hart, H. Kenner, H. Levin, P. Costello, Ch. Anderson, A. Fogarty, W. Gabler, F. Zenn, S. Deane and a great number of reviews, in which all the stages of mastering of «Ulysses» by literary critics are marked out.

In the Soviet Union the third stage of the studying, researching and analysis of Joyce's creative works began at the end of 1980s and extends till nowadays. The year of 1989 was a year of so called «breakthrough» in the mastering and reception of «Ulysses» in the Soviet literary space. The «door was completely opened» when just that year the whole translation of

«Ulysses» was published in the «Foreign Literature» journal with an indication of two names of translators: Viktor Khinkis and Sergei Khoruzhiy. Viktor Khinkis was widely known for his translations from W. Faulkner, W. Golding, M. Lawri and J. Apdike; he began to work on the translation of «Ulysses» in 1970. Although he named the work on the translation of «Ulysses»: «worse than a penal servitude» and «a torture» [2: 121], he translated six episodes from the novel till 1981. Unfortunately, after serious illness V.Khinkis died just this year, but according to his testament this translation was fulfilled by his close friend Sergei Khoruzhiy. It was published in 1987. After the publication of this translation S. Khoruzhiy in his article («How to read «Ulysses», 1989) explained, that he modernized V.Khinkis's translation and worked out his own method of translation. Thus, the major part of «Ulysses» for the first time fully translated exactly by S.Khoruzhiy himself. In 1989 Sergei Khoruzhiy, a mathematician by education but a well-known translator, researcher, writer and a literary critic nowadays, in this paper had «ajared the door» to the better understanding of Joyce's text. The author of the paper considers that «Ulysses» is an unusually large work of the reader's brain» [21: 96-101]. The idea of Khoruzhiy's paper was that the reader had to «fully penetrate into the world of the novel, a desire for extraction (readout, decoding) from encoded meanings» [21: 96-101], and continued, «Joyce played with the words: he put closely one and the same word in the different meanings or one and the same pronoun that replaces different persons»..., «the manner of such writing, which are filled with such mini-methods, constantly reminds us the life of language, in which any word is a living organism, and that's why it is not equal to itself» [21: 96-101]. I detailed this article, so called «germ» [22: 57-64] of S. Khoruzhiy's book «Ulysses» in the Russian Mirror» which was published in 1994 with the aim to mark the significance of his work [23: 363-605]. Sergei Khoruzhiy combines in himself the three images – an enthusiast expert of the whole text, a literary critic, who reasoned a result of the literary tradition of studying «Ulysses» for the period of sixty seven years, and a translator, who «synthesized» his observations and knowledge in a full-fledged of artistic attitude towards the foreing version of «Ulysses».

The Soviet intellectuals highly evaluated the appearing of the translation of «Ulysses». For example, in 1989 an academician Dmitriy Likhachev wrote: «Joyce is a cultural phenomenon, a unique phenomenon, a single phenomenon. It is impossible to write «Ulysses» again in the history of culture... Translations of Joyce's works are published in many languages, that's why it should be in the Russian...And now «Ulysses» is published – it is not published for a monthly reading and one's year reading, it is published for a hundred year reading. It will be very difficult to make the second translation. But what that was done is a heroic deed of the translator...because it is impossible to translate «Ulysses» without love to the element of the English prose, exactly to its element» [24: 363-366].

Moreover «Steven Hero» (which was partially destroyed by Joyce) and «A Portrait of the Artist as a Young Man» in the translation of Sergei Khoruzhy appeared in 2003. Author's prose is accompanied by translator's comments and articles [25].

It is worth saying that Joyce's poems from «Chamber Music» and «Pomes Penyeach» were published from 1983 till 2004 in the translations of G. Kruzhkov [26: 165-170; 27: 277-294; 28: 116-119; 29; 30], A. Kazarnovski [27: 277, 280; 28; 30], V.Ivanov [27: 279; 30], A. Livergant [28; 30], A. Sergeyev [27: 282] and others [30]. Besides, in some editions the translations from «Chamber Music» and «Pomes Penyeach» were published in full for the first time in

2000, 2003 [29; 30]. In addition, the problems of the Irish literature, Joyce's novels and Joyce himself are in the sphere of interests of the Russian translators, scholars, and even people who fell in love with literature, scientists and literary critics such as A.P. Sarukhanyan [27; 28; 31], V. Ryapolova [28], M. Koreneva [28], T. Michailova [28], I. Garin [32], G. Kruzhkov [33], and Anri Volokhonski who was the first in Russia who translated a passage of forty pages from «Finnegans Wake» into the Russian language [34] – the list of these people one can continue.

A peculiar result of Joyce's studies in Russia was presented in 2007 – the year of 125th anniversary of James Joyce's birthday by publications of the collection of his works [17]. This anniversary was also marked by opening the monument to the great Irish writer at the Russian State Library of the Foreign Literature in Moscow. Justin N. Harman an Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of Ireland in Russia has welcomed this event.

As for Ukraine I can say that the Ukrainian literary critics, scholars and translators have done a great deal for bringing Joyce closer to the ordinary reader. Joyce's status as an artist in the international science – and appraisals of his artistic work in the Soviet and Post-Soviet scientific space – are so different, that they are divided by abyss. A Doctoral thesis «James Joyce's Prose and the Problem of Innovations in English Modernism of the Beginning of the XXth century» [35: 3-36] which was defended by the author of this paper in 2001 (Kiev, Ukraine), was planned as an attempt of feasible overcoming of this abyss. The above mentioned research is an investigation of Joyce's innovations in the genres of short story, *Kunstlerroman*, *Bildungsroman*, autobiographic novel and family novel, mythopoetical modern novel against the background of modernism, realism, symbolism (the last two in their classical, «new» and modernized forms). The new joycean poetics of epiphany is shown as getting over the symbolist poetics. On the topic of the Doctoral thesis two monographs were published in Dnepropetrovsk: «Joyce's Creative Work and Modernism of 1900-1930» (2000) [36: 243]; and «James Joyce's «Dubliners»: Classic of Modernist Short Story» (2000) [37: 77]. I feel that Joyce is infinite for investigation, and my two books and fifty papers are but a little tribute to his memory. The last of my articles was presented as a report at the International Ukrainian Scientific Congress of the Researchers of Foreign Literature and Culture which took place in Sevastopol (Ukraine) this year.

After the collapse of the Soviet Union in 1991 a great number of academic reputable investigations on Joyce's works appeared in Ukraine. For example, «James Joyce's «Ulysses» (1993) by K. Shahova [38: 109-135]; «James Joyce's «A Portrait of the Artist as a Young Man» (1983) by I. Vlodavskaya [39: 97-120]; «The Language Consciousness» as an Aspect of Artistic Analysis in the English Modernistic Novel of 1900-1930» [40: 118-123], «James Stephens and James Joyce (mythopoetical fantasy of James Stephens's «The Crock of Gold» and James Joyce's «Finnegans Wake» [41: 169-171], «Non Serviam» in Joyce's novels about Stephen Dedalus» [42: 96-99] by L. Skuratovskaya; «The English Psychological Novel of the XX century» (1988) by N. Zhuktenko [43: 83-103]; «Broch about Joyce» (2000) by T. Pichugina [44: 183-190]; «Polyphonic Novel in the XXth century: Modernist Conception of James Joyce» [45: 174-179] (1997), «Joyce's Name in Umberto Eco's Novel «The Name of Rose» (2001) [46: 69-83] by A. Krasnyashchih and others.

It's not easy to read Joyce's masterpieces, it's not easy to understand Joyce's «enigmas and puzzles», and, certainly, it's not an easy game to play while translating some of his works. James Joyce as a «Thursday's child» was far to go and had insured successfully his immortal-

ity. That's why the appearance in the Ukrainian periodicals of some translations from Joyce's creative work is quite an event. I would like to mention the translations and comments in the Ukrainian language of some stories from «Dubliners», which were published in above mentioned «Vsesvit-Review» of World Literature in Kiev (2000, 2002), for example, «Eveline» [47: 140-143] and articles, which accompanied these translations: [47: 141-142], [48: 144-145], [49: 65-67]; «An Encounter» [50: 68-72] and «Clay» [50: 73-77] by E. Goncharenko; and translations of «A Painful Case», «Grace» and «Sisters» [51: 77-98] by R. Skakun.

I would like to finish my paper repeating Richard Ellmann's words from his well-known monograph: «His heroes are not easy liking, his books are not easy reading. He does not wish to conquer us, but to have us conquer him. There are, in other words, no invitations, but the door is ajar» [4: 6].

LITERATURE

1. Замятин Е.И. [Из литературной хроники журнала «Современный Запад»] // «Русская Одиссея» Джеймса Джойса. – М.: Рудомино, 2005.
2. Корнуэлл Н. Джойс и Россия. – СПб.: Академический проект, 1998.
3. «Русская Одиссея» Джеймса Джойса // Под общей редакцией Екатерины Гениевой. – М.: Рудомино, 2005.
4. Ellmann R. James Joyce. – New & Rev. Ed. – New York, etc.: Oxford Univ. Press, 1982.
5. Ахматова А. Из «Записок об Анне Ахматовой» Л.К. Чуковской // «Дублинцы» / Джеймс Джойс. – М.: Вагриус, 2007.
6. Гениева Е.Ю. Цена радости // «Русская Одиссея» Джеймса Джойса. – М.: Рудомино, 2005.
7. Шкловский В. Из литературных очерков «Дневник» // «Дублинцы» / Джеймс Джойс (к 125-летию Джеймса Джойса). – М.: Вагриус, 2007.
8. Эйзенштейн С. Из письма Леону Муссинаку // «Русская Одиссея» Джеймса Джойса – М.: Рудомино, 2005.
9. Эйзенштейн С. Из статьи «Одолжайтесь!» // «Русская Одиссея» Джеймса Джойса – М.: Рудомино, 2005.
10. Шаршун С.И. Встреча с Джеймсом Джойсом // «Русская Одиссея» Джеймса Джойса – М.: Рудомино, 2005.
11. Эренбург И. Из книги «Люди, годы, жизни» // «Русская Одиссея» Джеймса Джойса – М.: Рудомино, 2005.
12. Набоков В.В. Лекции по зарубежной литературе. – М.: Издательство Независимая Газета, 1998.
13. Набоков В.В. Из интервью разных лет // «Дублинцы» / Джеймс Джойс. – М.: Вагриус, 2007.
14. Мирский Д. Литературный мир об «Улиссе» // Иностранная литература, 1989, № 11.
15. Гениева Е.Ю. Литературный мир об «Улиссе» // Иностранная литература. – 1989. – № 11.
16. Віконська Д. Джеймс Джойс (тайна його мистецького обличчя). – Львів, 1934.
17. «Дублинцы» (К 125-летию Джеймса Джойса) / Джеймс Джойс. – М.: Вагриус, 2007.

18. Терех О. «Улісс» (розділи IV, VI, XIII, XVIII), переклад з англ. // «Всесвіт» – журнал іноземної літератури. – № 5. – 1966.
19. Стельмах Яр. «Портрет митця замолоду», переклад з англ. // «Всесвіт» – журнал іноземної літератури. – № 6. – 1975.
20. Коптілов В. «Я чую, як брязкає зброя вночі на березі моря», переклад з англ. // «Всесвіт» – журнал іноземної літератури. – № 2. – 1980.
21. Гончаренко Э.П. Из истории русского «Улисса» Джеймса Джойса // Вісник Дніпропетровського університету. – Вип.5. – Серія: Літературознавство. Журналістика. – Дніпропетровськ, 2002.
22. Хоружий С.С. Как читать «Улисса» // Иностранная литература. – 1989. – № 1.
23. Хоружий С.С. «Улисс» в русском зеркале // Джойс Дж. «Улисс». Пер.с англ. В. Хинкиса и С. Хоружего. Комментарии. – М.: Знаменитая книга, 1994.
24. Лихачёв Д. Слово к читателю // «Дублинцы» / Джеймс Джойс. – М.: Вагриус, 2007.
25. Джеймс Джойс. Герой Стивен. Портрет художника / Перевод и комментарии С. Хоружего. – М., Минувшее, 2003.
26. Лирика // Иностранная литература. – 1983. – № 2.
27. Поэзия Ирландии / сост. Г. Кружков, Т. Михайлова, А. Саруханян. – М., 1988.
28. Ирландская литература XX века: Взгляд из России: Спец.выпуск журн. «Диапазон». – М.: Рудомино, 1997.
29. Джеймс Джойс. Лирика / Составление, перевод, предисловие Г. Кружкова. – М.: Рудомино, 2000.
30. Джойс, Джеймс. Стихотворения: Сборник. – М.: «Радуга», 2003.
31. Саруханян А. «Объятия судьбы»: прошлое и настоящее ирландской литературы. – М.: Наследие, 1994.
32. Гарин И.И. Век Джойса. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2002.
33. Peaches and Diesel (Six Irish Poets). – BSG Press, 2000.
34. Из Финнеганова Уэйка / Перелож. А.Волохонского // Митин журн. – 1996. – № 53. – С.138-146; 1997. – № 54. – С.244-247.; Уэйк Финнеганов: Опыты отрывочного переложения российской азбукой / Перелож. А. Волохонского. – Тверь: KOLONNA Publ., 2000.
35. Гончаренко Е.П. Проза Джеймса Джойса і проблема новаторства в англійському модернізмі початку XX століття. – Автореферат дис.на здобуття наукового ступеня доктора філолог.наук. – Київ, 2001.
36. Гончаренко Э.П. Творчество Джойса и модернизм 1900-1930 гг. – Днепропетровск: Наука и образование, 2000.
37. Гончаренко Э.П. «Дублинцы» Джеймса Джойса: классика модернистской новеллы. – Днепропетровск: Наука и образование, 2000.
38. Шахова К.О. Джеймс Джойс «Улісс» // Література Англії. XX століття / За редакцією К.О. Шахової. – Київ: Либідь, 1993.
39. Влодавская И.А. Дж. Джойс. Портрет художника в юности // Поэтика английского романа воспитания начала XX века. – Київ: Вища школа, 1983.
40. Скуратовская Л.И. «Языковое сознание» как аспект художественного психологизма в романе английского модернизма 1910-1930-х годов // Від барокко до постмодернізму. – Дніпропетровськ, 1999.

41. Скуратовская Л.И. Джеймс Стивенс и Джеймс Джойс (мифопоэтическая фантазия Стивенса «Горшок с золотом» и «Поминки по Финнегану» Джойса) // Материалы научной конференции. – М., (Ун-т Натальи Нестеровой), 2000.
42. Скуратовская Л.И. Роль словесно-образного мотива в модернистском тексте («Non serviam» в романах Джойса о Стивене Дедале) // Від барокко до постмодернізму. – Дніпропетровськ, 2000.
43. Жлуктенко Н.Ю. Английский психологический роман XX века. – К.: Выща школа, 1988.
44. Пичугина Т.Е. Брех о Джойсе // Від барокко до постмодернізму. – Дніпропетровськ, 2000.
45. Краснящих А.П. Полифонический роман в XX веке: Модернистская концепция Джеймса Джойса // Бахтинские чтения. – Орёл, 1997. – Вып.2.
46. Краснящих А.П. Имя Джойса в романе Умберто Эко «Имя розы» // Американские исследования. – Минск, 2001.
47. Гончаренко Е.П. Джеймс Джойс. Евеліна (перекл.з англ.) // «Всесвіт» – журнал іноземної літератури. – № 5-6. – 2000.
48. Гончаренко Е.П. «Дублінці» Дж. Джойса у критиці 1960-90-х рр. // «Всесвіт» – журнал іноземної літератури. – № 5-6. – 2000.
49. Гончаренко Е.П. Читач написів (до 120-річчя від дня народження Джеймса Джойса) // «Всесвіт» – журнал іноземної літератури. – № 5-6. – 2002.
50. Гончаренко Е.П. Джеймс Джойс. Оповідання із збірки «Дублінці». Зустріч. – Земля. (перекл.з англ.) // «Всесвіт» – журнал іноземної літератури. – № 5-6. – 2002.
51. Скакун Р. Джеймс Джойс. Нещасний випадок. – Благодать. – Сестри. (перекл.з англ.) // «Всесвіт» – журнал іноземної літератури. – № 5-6. – 2002.

УДК 82.09

Диндаренко О. А.
(Николаев, Украина)

ОБРАЗЫ ДЕТЕЙ В СКАЗКАХ Р. КИПЛИНГА

Стаття присвячена проблемі дослідження образів дітей в казках англійського письменника першої половини 20-го століття Р. Кіплінга. Розглядаючи у попередніх дослідженнях образи дітей в прозі та в поезії, автор намагається довести, що для Кіплінга характерні тенденції крос-культуралізму, пошук можливостей об'єднання східної та західної систем життя, ідеї створення та пізнання всесвіту через свідомість дитини.

Ключові слова: казкові твори, пізнання всесвіту, свідомість дитини, космополітичні погляди.

The article is devoted to the investigation of the problem of the images of children in R. Kipling's fairy tales. The author tries to prove the new tendencies of cross-culturalism, the ideas of the dialogue between the East and the West, of the world's creation through the child's consciousness, characteristic of R. Kipling, compared to the previous investigations of the similar problem in prose and poetry.

Key words: *fairy tales, the world cognition, the child's consciousness, cosmopolitan ideas.*

В современный период развития тенденций кросс-культурализма творчество Р. Киплинга приобретает все большее значение с точки зрения постколониальной критики, синтеза Восточной и Западной культур. Особенное внимание в связи с этим привлекают в прозе автора образы детей, так как воплощают в себе представление человека империи, европейца по происхождению, о другой, восточной культуре и системе ценностей, а также отношение к ним. Р. Киплинг унаследовал от своей эпохи тенденции ориентализма, но посредством образов детей смог заглянуть в будущее и предвидеть необходимость диалога двух мировых цивилизаций.

Актуальность избранной темы состоит в том, что проблемой исследования творчества Р. Киплинга занимаются все больше ученых-литературоведов, поскольку за последние десятилетия значительно возрос интерес к сфере взаимоотношений между востоком и западом, к поиску возможных путей преодоления конфликта через компромисс. С помощью образов детей Р. Киплинг предлагает единственно возможную модель поведения в цивилизованном обществе - найти «золотую середину», совмещающая активное начало западной системы и мудрость философии востока.

Наименее исследованными в критической литературе остаются образы детей в сказках Р. Киплинга. Среди известных представителей постколониальной критики С. Сулери в сборнике статей «Риторичность британской Индии», Б. Перри и Э. Саид в трактате «Культура и империализм», Г. Бабга в эссе «Понятие непохожести» занимались этим вопросом, причем с точки зрения ориентализма. Недостаточная изученность образов детей в творчестве Р. Киплинга открывает перспективы для дальнейшего, более детального и объективного рассмотрения данного аспекта творчества английского писателя первой половины прошлого столетия в контексте современных тенденций литературоведения.

Новизна нашего взгляда на творчество Р. Киплинга состоит в том, что впервые в истории современного литературоведения предпринята попытка представить Р. Киплинга не только как писателя-империалиста, но и как носителя мудрости и философии Востока, стоявшего у истоков идеи космополитизма, диалога восточной и западной культур. С помощью образов детей автор приближается к расколу традиционных идей писателя-империалиста и противоречит основным положениям постколониальной критики ориентализма.

Цель статьи состоит в том, чтобы через образы детей в сказках Р. Киплинга подойти к проблеме исследования творчества автора не только как писателя-ориенталиста с точки зрения постколониальной критики, но и как представителя зарождавшихся идей кросс- и мульти- культурализма.

Для понимания эволюции взглядов писателя, необходимо сопоставить связи между философией детства в эпоху викторианства и в постколониальной критике.

В эпоху викторианства философия детства состояла в том, что образ ребенка заключал в себе противоречие между своим чистым, высоконравственным миром и грубым, жестоким и безнравственным миром взрослых. Как правило, любые проявления инициативы, силы воли и характера ребенка натывались на стену неприятия, полного непонимания и, в конце концов, агрессивного подавления этого «бунтарства» со стороны общества взрослых (такова история героини Джен Эйр в романе Ш. Бронте, а также младшего Домби в романе Ч. Диккенса «Домби и сын»). Проблема «отцов и детей», как в случае последнего романа, зачастую заканчивается полным разрушением мира ребенка « тоталитарной машиной » мира взрослых и ведет к трагической развязке, либо к дальнейшей моральной деградации под прессом влияния потребительской культуры викторианского общества. В постколониальной критике образы детей связаны, как замечает Б. Перри, с идеей колониальной зависимости завоеванных территорий от империалистических стран-захватчиц. Этап эволюции ребенка идентифицируется с уровнем развития колонии, и заключается в неравноправном подходе к рассмотрению культурного и нравственного уровней представителей другой цивилизации европейцами. Как правило, последние называют первых не по имени, а обезличивают их, используя термины: местные, цветные, незнакомцы, а чаще всего - дети и даже - младенцы (комментарий Г. Бгабгы). Как представитель постколониализма Р. Киплинг полностью не избавился от империалистических взглядов, но в образах детей попытался продемонстрировать ту трещину, которая уже прошла по системе колониализма. Его герои и героини не только представители империи, но и сильные, независимые личности, стремящиеся к диалогу с Природой, с носителями других культур, прислушивающиеся к мудрости Востока. В сказках познаваемая и создаваемая детьми картина сотворения мира принимается как «именно так, а не иначе» (по названию сборника сказок: » Just so Stories»).

Многим читателям Р. Киплинг известен как автор детских сборников: «Две Книги Джунглей», сказок, коротких детских рассказов и стихотворений. С большой любовью писатель изображает Индию – эту неповторимую страну Востока, в которой родился, «...любил больше всего в мире, но не мог владеть настолько, насколько этого хотел», – как указал Э. Саид в своем трактате «Культура и империализм» [1: 123].

Рассматривая образы детей в прозе автора, самыми незабываемыми всегда остаются образы Маугли и Кима. Оба образа – это воплощение элемента «активного действия» в сочетании с восточным принципом «недеяния», наблюдения, гармонии между внутренним «я» и Природой, Вселенной. С помощью образа Маугли Р. Киплинг аллегорично доказывает, что человек является неотъемлемой частью природы, что необходимо жить в мире и согласии как с самим собой, так и с Природой, окружающим миром, выполняя единый для всех Верховный Закон Существования. И такую важную миссию писатель воплощает именно в образе ребенка – Маугли, который показан в процессе эволюции. Постепенно Маугли объединяет в себе как принцип активного действия (детские и юношеские годы), стремления к лидерству, характерные для западной системы мышления (стремится покорить даже дикую природу), так и принцип активного «недеяния» (повзрослев, приходит к пониманию необходимости жить в согласии с ее законами). В образ Маугли Киплинг вложил свой менталитет европейца, а также весь запас ярких детских воспоминаний, связанных с годами, проведенными в этой сказочной восточной стране. Б. Перри отмечает, что дети в произведениях Р. Киплинга – это

«необыкновенные дети: они герои и героини, которые наследуют обязанности, власть всей Британской империи» [2: 493]. И в некоторой степени это так, но для автора они также становятся носителями индийской культуры, религии и обычаев, – именно это и выдвигается на передний план. Необходимо, также, отметить один из главнейших элементов в произведениях Р. Кипплинга – элемент перевоплощения, характерный для восточной философской системы, в особенности Индии. Самым ярким примером, наверное, стал Ким, «маленький друг всего мира», который владеет мастерством перевоплощения на уровне «дасы» – просветленного в индийской философии и религии. И в эту Великую Игру, в которую задействован главный герой Ким, Р. Кипплинг вкладывает весь свой запас детского удовольствия от игры, любой игры. А такая легкость настроения, атмосферы романа возникает, возможно, от того, что Р. Кипплинг сам родился в Индии и чувствует себя здесь как дома, хотя Э.Сайд рассматривает это как «момент империалистического мировоззрения писателя. По мнению Э. Саида, Р. Кипплингу трудно было смириться с тем, что «существовало и до-британское прошлое Индии, Индии вне времени, которой автор не мог владеть настолько, насколько сам этого желал, подобно Британской империи в ее политике относительно Индии как одной из своих восточных колоний» [3: 430].

Без сомнения, Р. Кипплинг и сам имел великий дар перевоплощения, потому что не только его герои выполняют несколько ролей одновременно, но и сам писатель достаточно успешно перевоплощается в своих героев. Поскольку детство Р. Кипплинга прошло в Индии, то именно эта страна востока стала для писателя источником вдохновения, научила его слушать и слышать, открывая ему свои тайны восточной мудрости, философии и природы. Именно, благодаря всему этому, Р. Кипплинг научился скрывать свое собственное «я». Используя маску ироничного наблюдателя, почти циника, Р. Кипплинг смог обмануть критиков, литературоведов, других писателей и читателей, переубедив всех, что он больше видел чем чувствовал.

На раннем этапе творчества для Р. Кипплинга, европейца по образованию, воспитанного в лоне восточной философии, была трагедией неудачная попытка объединения всегда полярных, но одинаково сильных восточной и западной систем. Анализируя рассказы и повести, объединенные критиками в сборник «Восток есть восток», можно определить основную идею автора: «Восток никогда не примет западные принципы жизни, равно как и Запад не сможет использовать восточную философию и культуру, так как никогда не сможет достаточно глубоко и верно понять их». «Восток есть Восток, а Запад есть Запад – это противоположные полюса, которым не суждено объединиться» [4: 275].

Иначе обстоит дело в сказочных произведениях автора, где наблюдается попытка объединить знания Востока и Запада в единую картину сотворения мира глазами детей. О влиянии сказки на развитие детей неоднократно говорил В. А. Сухомлинский. Он писал, что сказка – благодатный источник развития познавательной деятельности детей, воспитания у них патриотизма, эстетических, моральных, интеллектуальных чувств. Дети учатся мыслить словами под воздействием чувств, которые пробуждаются сказочными образами. Сказки имеют возможность расширять перспективу осознания детьми «сферы сверхестественного» [5: 50]. Под воздействием сказки создается самобытная детская картина мира, система взглядов ребенка на универсальные принципы построения и развития вещей, а вместе с тем – всего мира.

Был Киплинг знаком и с книгой Эндрю Лэнга «Миф, ритуал и религия» (1887), откуда заимствовал имена богов Нка, Нкинг и Нконг в «Сказании о Старом Кенгуру». Находят у Р. Киплинга небольшие цитаты и реминисценции из Библии и Корана. «Бабочка, которая топнула ногой» был создан не без влияния одной из поэм Роберта Браунинга. Специалисты в области восточной литературы говорят о влиянии на Р. Киплинга буддистских сказаний. Р. Киплинг не только нашел новую, собственную интонацию, но и сам создавал сюжеты своих сказок. По словам Роджера Ланселайна Грина, автора известной книги «Р. Киплинг и дети» (1965), «Просто сказки» создают впечатление чего-то, созданного из ничего. «Мы не всегда даже способны понять, из какой глины Р. Киплинг лепил свои фигуры, и нельзя не оценить гениальности, с которой он вдохнул в них жизнь. Характерной чертой его сказок, продолжает он, – их в высшей степени достоверная неимоверность, доказываемая с непогрешимой логикой» [6: 121]. Элизабет Незбитный, которая в своей книге «Критическая история детской литературы» (1953) ищет источники «Просто сказок», а также соотносит их не с конкретными достижениями фольклора, а с глобальным духом древней сказочной традиции [7: 89]. В сказках Р. Киплинга достаточно сильный дух европейской традиции. Но рецензент первого издания «Просто сказок», Честертон справедливо отметил понимание автором духа наидревнейших мировых цивилизаций, проявив дух писателя-космополита.

Он рассказывал «Just So Stories» своим детям, откуда все возникло и почему все именно такое, какое есть. Немного необычно название сборника Just So Stories. Таким образом Р. Киплинг настаивает на абсолютной достоверности изложенных им фактов (it was just so).

Вместе с тем заголовок сборника вызывает и другие ассоциации; они связаны с требованием Эффи (Жозефины), дочери писателя, чтобы Р. Киплинг в своих устных рассказах говорил все именно так и не изменял ни одного слова, чтобы все происходило именно так (*just so*).

Все сказанное выше позволяет сделать вывод, что в заголовок сборника «Just So Stories» Р. Киплинг вложил двойной смысл. Во-первых, это сказки о том, почему все в мире именно так. Автор с абсолютной непогрешимостью утверждает, что все действительно происходило именно так, веряя судьбы мира воображению и восприятию детей. Во-вторых, сказки нужно рассказывать именно так, ничего в них не изменяя, как того требовала главная героиня сказок, дочь писателя.

Первые три сказки сборника – «How the Whale got his Throat», «How the Camel got his Hump», «How the Rhinoceros got his Skin» – по свидетельству самого автора – были задуманы сначала как *bed-time stories* (сказки на ночь). Поэтому их следовало рассказывать *just so* – без каких-либо отступлений и вариаций. Если Киплинг, рассказывая своим детям сказки, пропускал какое-нибудь слово или заменял его другим, дочка писателя Эффи мгновенно просыпалась и исправляла отца.

Исследование литературного и философского наследия сказочных призывов писателя позволяет нам сделать вывод о смене традиционного взгляда на творчество писателя как империалиста с точки зрения постколониальной критики, на космополитический, обращая внимание на то, как представлена писателем посредством образов детей картина мира в сказках.

С помощью образов детей в своих произведениях автор стремился объединить и до сих пор полярные Восток и Запад, привести их к пониманию, синтезу культур, жизни без войн, конфликтов и страданий. А эпиграф к роману «Ким» звучит как пророческие слова на рубеже 20-21 столетий: «На страшный суд идти и вам, чужой не разрушайте храм, где Будде курят фимиам язычники в Камакуре!» [8: 408].

В перспективе, дальнейшее исследование творчества писателя будет посвящено более детальному рассмотрению его культурного, исторического и религиозного наследия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Said E.W. Culture and Imperialism. – L.: Vintage, 1994. – 444 p.
2. Wolfreys J. Literary Theories, A Reader and Guide. N.Y. Un-ty Press. – N.Y., 1999. – 672 p.
3. Зубрицька М. Антологія світової критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – 636 с.
4. Suleri S. The Rhetoric of British India. – The University of Chicago Press, Chicago, 1992. – 230 p. Р.Киплинг Рассказы. Стихи. Сказки. – М.: Высш. шк., 1989. – 383с.
5. Кагарлицкий Ю. Редьярд Киплинг: Рассказы. Стихи. Сказки. – М., 1989. – С.3-52.
6. Солонько Л. Кіплінг Р. Як і чому?: Казки. – К.: Веселка, 1984. – 128с.
7. Goonetilleke. Images of the Raj: South Asia in the literature of empire: Kipling, Woolf, Forster, Orwell, Scott. – London : Macmillan press, 1988. – 181p.
8. Киплинг Р. Восток есть Восток. – М.: Худ.лит., 1991. – 462с.

**ФОРМАЛЬНЫЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕВОДА
ОФИЦИАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ**
(на материале языков с графически неоднородными
исходными элементами)

The paper discusses the latest trends in the research within translation studies and its turn towards interdisciplinarity when translators and translatoologists take a text in its cultural macrocontext. The article deals with some of the lexical means of legal Slovak focusing on their translation into Slavic languages.

За последние годы возросло число работ, свидетельствующих об интересе к исследованию языковых явлений в широком экстралингвистическом контексте с упором на возможности интерлингвистического перевода. Рассмотрению подвергаются разнообразные как по жанрам, стилям, так и по функциям, а также формальному оформлению, коммуникаты. Как справедливо отмечает В. С. Виноградов, «типы текстов определяют подход и требования к переводу, влияют на выбор приемов перевода и определение степени эквивалентности перевода оригиналу» [1:15]. Деловые, юридические, официальные документы – это материал, который можно с функционально-стилистической точки зрения условно объединить и обозначить в качестве административных документов, поскольку данные тексты реализуются только в рамках указанных отношений. В русской теории перевода их принято называть официально-деловыми, или просто официальными документами. В условиях Словакии их статус административно-правовых документов отражается также в том, что в переводческой практике их называют *судебными* текстами, подлежащими переводу только со стороны т.н. *судебного переводчика*, назначаемого Министром юстиции СР. Официальным переводом, в отличие от судебного, считается всякий перевод, который каким-то образом официально зарегистрирован (в том числе в частном агентстве или бюро переводов, в рамках предпринимательской деятельности отдельных лиц, владеющих данным языком, но не обязательно окончившим иностранный язык в качестве специальности).

Среди административно-правовых документов самое важное место занимают документы физических и юридических лиц, а также коммерческие, государственные, дипломатические, политические и им подобные документы, которые как с формальной, так и содержательной точки зрения объединяет прежде всего аспект их строго регламентированного оформления. Именно последний факт способствовал распространению в теории перевода утверждения, что «...единственное, что переводчику необходимо для правильного перевода, так это образцы соответствующих документов на языке перевода» [2 :191–192]. Однако, на практике это не совсем так.

Всемирная Декларация Лингвистических Прав указывает, что положение каждого языка является результатом взаимовлияния и взаимодействия широкого круга не только лингвистических, но и политико-правовых, культурных, межязыковых и других факторов. Эти факторы определяются также обеспечением доступа к всемирной коммуникации с равноправным участием всех народов, всех языковых сообществ, а также индивидумов. Не смотря на разного рода процессы глобализации и унификации, в области документов физических лиц предпочтения до сих пор остаются на стороне сохранения народной и национальной специфики и традиции, и единственным документом, который почти полностью (с формальной и содержательной стороны) совпадает в разных языках, является *водительское удостоверение*, которое, однако, и в рамках одного и того же языка может иметь разные модификации текста (в словацком варианте имеется еще и *категория Т*, которой, например, в русском и украинском удостоверениях нет). Постепенно вырабатывается общая модель составления текстов разного рода международных договоров, контрактов, сделок, которая в общих чертах копирует западный стандарт. Часто устанавливается также модель, исходящая из частных двусторонних контактов, отражающих специфику как предмета данного сотрудничества, так и языков делового общения сторон.

Проблема эквивалентности перевода оригиналу связана с аппроксимацией передачи прежде всего содержательной, т. е. смысловой, семантической информации. С целью способствовать полноценной и функциональной коммуникации используются также адекватные стилистические приемы, выдерживаются принципы формального и содержательного оформления текстов. Большинство административно-правовых документов имеет свои соответствия в разных странах и на разных языках мира, которые, как правило, отражают специфику делопроизводства, судопроизводства, административной практики каждой страны в отдельности. В данном контексте интерес представляют документы, кодирующие нечто специфически национальное и в других странах не имеющее параллельных соответствий. Среди документов физических лиц в странах бывшего Советского Союза особое место с точки зрения перевода занимает *свидетельство о расторжении брака*. Данное свидетельство выдается органом ЗАГС на основании предъявления гражданином выписки из судебного решения о расторжении брака и после уплаты в доход государства госпошлины за предметный развод. Органом ЗАГС на территории Словацкой Республики гражданам выдается *свидетельство о рождении, свидетельство о заключении брака и свидетельство о смерти*, но *свидетельства о расторжении брака* не выдает ни бюро записи актов гражданского состояния, ни суд, ни другой государственный орган. Официальное расторжение брака подтверждает само решение надлежащего суда. Таким образом, русское или украинское *свидетельство о расторжении брака* не имеет среди административно-правовых документов Словакии своего аналога, является своего рода экзотическим явлением и при переводе приходится прибегать к аппроксимации. Не смотря на то, что как явление, так и сам документ о разводе не представляют собою нечто новое, в переводных русско-словацком / украинско-словацком словарях нет ответа на решение данного терминологического вопроса. Притом известно, что любой термин, в том числе и составной, должен не просто выполнять номинативную функцию, но и быть представлен однозначным эквивалентом, исключаящим наличие каких бы то ни было вариантов наименований. А поскольку в данном случае единого эквивалента пока нет, переводчики

переводят по-разному не только выражение *развод*, но и выражение *свидетельство*. На практике в словацких условиях русский документ *свидетельство о расторжении брака* государственным органам можно и не представлять, поскольку предметную информацию достаточно передать посредством судебного решения. Однако как будет обстоять дело в обратном порядке при отсутствии данного свидетельства в силу указанной экстралингвистической специфики словацкого культурного пространства, неизвестно, так как переводчик вправе документы переводить, но не составлять.

Последнее десятилетие в жизни наших народов насыщено появлением новых понятий и в связи с тем в область лексики входят разные заимствования, появляются экзотизмы, окказионализмы или лексические новообразования. Одним из таких новообразований является русское словосочетание *персональный код*, которое является эквивалентом словацкого составного наименования *rodné číslo*, указываемого в свидетельстве о рождении. Словацкий персональный код представляет нечто специфически национальное, а именно: в нем указываются последние две цифры года рождения, месяц и число рождения, после чего указан номер записи в книге регистрации актов о рождении. Притом, цифра, указывающая месяц рождения, служит одновременно идентификатором пола (в коде гражданина женского пола добавляется цифра пять – например: 645211/7274, если человек родился в феврале и 646211/7274, если родился в декабре, в коде гражданина мужского пола – либо ноль, либо остается просто месяц, например: 570102/3597, если человек родился в январе и 571102/3597, если родился в ноябре). Однако, в русских переводах словацких документов встречаются и следующие лексические варианты данной единицы: *личный номер*, *личный код*, *персональный номер*. Притом, у каждого работающего человека имеется еще и так называемый *личный (персональный) номер (или код)* – *osobné číslo* – под которым он числится в отделе кадров (и под которым получает зарплату). Таким образом, с точки зрения перевода для передачи указанной информации адекватного составного термина в русском языке пока нет, поскольку указываемый в заграничном паспорте *персональный код* указывает больше на зачисление человека на работе, нежели на словацкое понятие *rodné číslo*.

Кроме общей предметной информации, подлежащей указанию в рамках того или другого документа, переводчику приходится выделить и другие доминанты данного текста. Во всех типах административно-правовых документов к ним относятся не только устойчивые формулы-клише, термины, аббревиатуры, но также разного рода наименования ономастического характера – антропонимы, топонимы, наименования объектов, организаций, учреждений. Данные практики показывают, что переводчики к передаче указанного вида информации подходят по-разному. Проблему осложняет и факт наличия, например и в европейском регионе, разных графических систем: в Украине, России, Белоруссии, Болгарии и т.п. – кириллицы, в Словакии и других западных странах – латиницы.

Если в области торговли на практике при передаче наименований организаций и разного рода предприятий все больше начинает воплощаться международная транслитерация, то при передаче информации ономастического характера в документах физических лиц применяется то транслитерация, то практическая транскрипция. Транслитерация притом, представляет побуквенную передачу отдельных слов, записанных с помощью одной графической системы, средствами другой графической системы, что в конечном

итоге противоречит, например, словацкому (и по сути дела как русскому, так и украинскому) фонетическому принципу: пиши, как слышишь. Именно такой неединый подход является причиной недоразумений, последствия которых потенциально подлежат решению правовых инстанций. В Словакии графическая некорректность в отношении имени или фамилии в удостоверяющем личность документе может вести к проблемам при получении наследства, признании специальности и т. п. В северо-восточной части Словакии русины до сих пор Яна называют Иваном, Ондreja Андреем и были случаи, когда земельный участок в поземельную книгу записали, например, не Ондreja, а Андрею (в словацком языке оканье и аканье не существует), не сверив официальные документы, из-за чего потом нельзя было участок получить в наследство и тем более – продать его. Таким образом при передаче иностранных имен и фамилий с кириллицы на латиницу или наоборот, необходимо соблюдать определенные законные, нормативные предписания и стандарты, утвержденные государством по отношению к языку перевода.

Первым аспектом в данном диапазоне проблем, подлежащим вниманию переводчика, является выбор транслитерации или транскрипции. По отношению к России, а также другим республикам бывшего Советского Союза, как показывает практика, действует двойное правило. При передаче имени и фамилии с латиницы на русскую азбуку, как правило, используют практическую транскрипцию. «Практическая транскрипция передает средствами данного национального алфавита собственные имена, ...и прочие неперебиваемые слова других языков для включения их в печатные тексты принимающего языка. Практическая Т. не выходит за пределы знаков алфавита принимающего языка, но допускает их необычное употребление (напр., употребление букв я, ю после шипящих, противоречащее основным правилам рус. орфографии... Фонемы, отсутствующие в принимающем языке, заменяются наиболее близкими к ним по звучанию, письменному выражению, происхождению или функционированию» [3: 353]. Транскрипцией в Энциклопедии русского языка (1979) не признаются случаи, когда тексты одного языка записываются с помощью разных алфавитов (например, литовские книги в 19 веке печатались русскими буквами, причем современный литовский язык пользуется алфавитом на латинской основе), поскольку оба алфавита приспособлены к фонематической системе одного языка и никаких заимствований иносистемных элементов при этом не происходит. Данный постулат, однако, вызывает некоторое недоумение, поскольку при графической передаче, например, литовской фамилии Чеснулявичюс, для ее включения в словацкий текст, в котором алфавит на латинской основе, все-таки приходится пользоваться практической транскрипцией, вопреки утверждениям, что это не так. Словацкая и литовская графические системы во многом сходятся, например и буква ч является в обоих языках идентичной – č.

Передача информации ономастического характера подлежит в Словакии строгой регламентации со стороны государственных и правовых инстанций, опирающихся на правила словацкого правописания (Конституция Словацкой Республики, Закон о словацком литературном языке, Закон органов ЗАГС, Уведомление МВД СР и др. [4-9]). Из данных правоприменений выходит, что антропонимы в официальных документах физических лиц из других стран не подлежат транслитерации, а практической транскрипции. Это относится особенно к передаче антропонимов из нелатинских графических систем, в том

числе из кириллицы. Таким образом, в данном случае единицей перевода является фонема, а не графема. И. С. Алексеева в своей работе «Профессиональный тренинг переводчика» при характеристике текстов делового письма также указывает, что при переводе на русский язык имен собственных единицей перевода является фонема. Отсюда следует вывод, что в профессиональной сфере тнз. судебного перевода, как в словацких, так и в русских или украинских условиях, при передаче антропонимов в официальных документах необходимо пользоваться транскрипцией. Однако, на практике это правило редко соблюдается и особенно в заграничных паспортах, издаваемых в республиках бывшего Советского Союза применяется практически исключительно транслитерация. Такого рода подход приводит к тому, что словацкие органы МВД при выдаче гражданам иностранного происхождения разного рода официальных удостоверений впоследствии тоже исходят не из практической транскрипции, а транслитерации, так как для них исходным документом является заграничный паспорт. Если в дальнейшем иностранный гражданин пожелает, например, устроиться в Словакии на работу, ему придется приложить к заявлению переведенное на словацкий язык свидетельство о рождении. А поскольку словацкий судебный переводчик должен пользоваться практической транскрипцией, а не транслитерацией, имя и фамилия одного и того же заявителя может в конечном итоге отличаться от той, которая указана в его заграничном паспорте, что с юридической точки зрения недопустимо. Сдвиги наблюдаются особенно отчетливо например при передаче букв е, и, й, в, ж, ч, ш, щ, г и х. Так, как в России, так и в Украине пользуются несколькими вариантами так называемой международной транслитерации, причем и в других странах, в том числе в Словакии, имеются свои собственные варианты, тоже так называемой, международной транслитерации.

Казалось бы, что имена собственные легко пересекают межъязыковые барьеры, поскольку стремятся сохранить свою внешнюю форму и при использовании вне сферы исходного языка. Однако неоднородность стандартов транскрипции и международной транслитерации в разных странах ведет к тому, что камнем преткновения при переводе административно-правовых документов является передача антропонимической информации. Неординарной с данной точки зрения является проблема передачи в официальных документах антропонимов особенно древнееврейского или немецкого происхождения. В словацких условиях фамилии такого происхождения, с возможными отклонениями и как правило, сохраняют свою исторически изначальную лингвистическую форму, например: Zuckermann, Zuckmann, Stekauer, Holzberg, Feltzmann, Grossmann, Riel, Wiedermann, Steinberg, Scheinbach, Hochhalter, Vogel и т. п., в силу, вероятно, имеющейся графической системы, опирающейся на латинские буквы. В русском языке данные антропонимы копируют законы русского произношения и на письме передаются с помощью практической транскрипции: Цукерман, Цукман, Штекавер, Гольцберг, Фельцман, Грос(с)ман, Риль, Видерман, Штейнберг, Штейнбах, Гохгалтер, Фойгель. Однако, при передаче данных фамилий на словацкий язык средствами латинского алфавита, переводчик не обязательно станет восстанавливать исходный древнееврейский или немецкий вариант данной фамилии. Особенно часто приходится решать вопрос, посредством какой латинской буквы передать русские буквы в (v или w), ш (st или š), ц (c, z или tz), г (g или h), х (ch или h), ф (f или v) оставить ли одно н (c), или восстановить немецкую норму, так как

простая передача посредством транскрипции будет вызывать недоумение и невольно наталкивать на вопрос, не произошло ли в данном случае какое-нибудь нарушение. Формы Cukerman, Cukman, Štekaver, Golčberg, Feľcman, Grosman, Viderman, Štejnberg, Štejnbach, Gochgalter и т. д. для словацкого языка нетипичны, хотя нарушение нормы не исключено. Еще больше непривычно в словацком языке в данных антропонимах звучит мягкое ль (Г), которое не встречается даже в порядке исключения. Тем не менее, необходимо отметить, что антропонимы представляют своеобразные знаки, при которых применение норм правописания ограничено именно в силу их семиотического характера.

Передача как русских, так и украинских антропонимов посредством латинских букв на словацкий язык отличается своеобразием подхода и в каждом конкретном случае может приобретать несколько вариантов своего решения [10]. Процесс переноса когнитивной информации в текстах специального характера неизбежно отражает представления, потребности и традиции представителей культурного пространства, носителей языка цели и [11; 12; 13; 14; 15]. В настоящее время однако словацкий переводчик должен при передаче славянских фамилий мужского рода, имеющих форму прилагательных, типа Маяковский, Достоевский и т. п. пользоваться Правилами словацкого правописания [4], несмотря на то, что существует тенденция трансформации русского окончания -ий под влиянием словацких фамилий, оканчивающихся на -ý (Majský, Dvorský – Majakovský, Dostojevský), равным образом как и польского -ski (Karpinski – Karpinský). Передача женских фамилий представляет особый вопрос, поскольку (под влиянием западной нормы) наблюдается тенденция к разрушению общепринятой словацкой нормы образования женской формы и сохранения только формы мужского рода данной фамилии.

Итак, тексты административно-юридических документов если даже переводятся по аналоговому тексту документа, имеющемуся в языке перевода, отличаются множеством специфических черт, которые предстают перед переводчиком всякий раз как нечто совершенно новое, что и приходится в зависимости от конкретного случая решать в частном порядке. Доминантами перевода являются разного рода языковые клише, а основными единицами кроме слов и словосочетаний фонемы, как необходимое средство передачи информации ономастического характера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. С. Введение в переводоведение. – М.: Издательство ИОСО РАО, 2001. – 224 с.
2. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика. – Санкт-Петербург: СОЮЗ, 2003. – 286 с.
3. Филин Ф. П. Русский язык. Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 432 с.
4. Pravidlá slovenského pravopisu. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. – Bratislava, 2000. – S. 38 – 130.
5. Zákon NR SR z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky č. 270/1995 Z.z..
6. Zákon NR SR z 27. mája 1994 o matrikách č. 154/1994 Z.z.
7. Zákon č. 198/2002 z 22. februára 2002 Z.z.

8. Zákon č. 300/1993 Z.z. o mene a priezvisku
9. Zákon č. 100/1998 Z.z. MS SR
10. Opalková J. Preklad ako mediácia interkultúrnej komunikácie I. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. – Prešov, 2006. – 93 s.
11. Опалкова Я. Перевод топонимов и антропонимов в русско-украинско-словацком плане. In: OPERA SLAVICA. Slavistické rozhledy roč. XIII. rok 2003 č. 4. – S. 18 – 23.
12. Charfaoui, E. AFC07 Charfaoui, Emília 100%: Russkij jazyk v novych ekonomických uslovijach Slovakii. In: Russkij jazyk : istoričeskije sud'by i sovremennost'. Trudy i materialy. – Moskva: MGU im. M. V. Lomonosova, 2007. – S. 751-752.
13. Antoňáková D. Mežjazykovaja transpozicija v ramach izučenia inojazyčnoj fonetiki v blizkorodstvennoj jazykovej srede. In: Jazykoznanije v Dagestane, № 7, DGU Mačačkala 2004, s. 17-23.
14. Antoňáková, D.: Specijálna lexika oblasti strachovogo obespečenija v russko-slovackom komparatívnom pláne. In.: V poiskach ekvivalentnosti II. Sbornik naučnych dokladov, pročítannych na meždunarodnoj naučnoj konferencii rusisitov, sostojaščejša 17-19 ijuňa 2004 goda v Prešove. – Prešov, 2004. – S. 501-512.
15. Kredátusová J. Slovenské a ukrajinské substantíva mutačnej onomaziologickej kategórie z hľadiska ich tvorenia. In: Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry. – Prešov 2003. – S. 101 – 106.
16. Kredátusová J. Odborný preklad textu obchodno-právneho charakteru do cieľového jazyka, ktorý nie je materinským jazykom prekladateľa. In: Vzťahy a súvislosti v odbornom preklade. – Prešov, 2007. – S. 31 – 46.

УДК 811.161. 2

Лежук Т. Й.
(Львів, Україна)

ОКРЕМІ ВАРІАНТИ ПЕРЕКЛАДУ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНІВ. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто можливості перекладу науково-технічного тексту без використання словника. Розгляд представлено на німецькомовному тексті.

Основну увагу звернено на процеси термінотворення, знайомство з якими, а також знайомство з термінами-запозиченнями відкриває шлях до читання фахового тексту та розуміння його без системного користування фаховим словником. Запропонований метод є новизною як своєю постановкою питання, так і економією часу і досягненням можливостей читання тексту, його безсловникового перекладу.

Ключові слова: безсловниковий переклад, читання тексту, термінологічні запозичення.

In this article the opportunities of the scientifically – technical text translation without use of the dictionary are considered. The research is submitted on the example text on German. The basic attention is given to processes of the terms occurrence, which opens the way to reading the special text and understanding it without the system usage of the special dictionary. The offered method is the novelty both in statement of the question, and in professional reading of the texts with economy of time.

Key words: *translation without the dictionary, reading of the text, terminological borrowings.*

Як показує практика найбільше труднощів виявляє переклад багатокomпонентних науково-технічних термінів. Студент, аспірант, викладач, зрештою фахівець науково-технічної літератури (у 20 відсотках випадків) зустрічаються з новими ситуативними явищами, коли наштовхуються на значні труднощі при перекладі такзваних багатокomпонентних співтермінів (Wormelwörter).

Це питання було об'єктом розгляду зарубіжних дослідників [1; 2; 3; 4] (В. Фляйшер [1], Б. Гейнцен [2], Г. Гофман [3], Д. Фаульзайт [4]), які торкалися питання перекладу лише у плані словотворення, тобто структурної сторони. Це питання було також темою розгляду і вітчизняних дослідників Осовецької Л. С., Сільвестрової К. М. [5], Правди В. І. [6], Ризванова В.Е., Сахарчук Л. [7] та ін.

Проте, усі дослідники цілком справедливо, знаходили вихід у відповідних термінологічних словниках.

Але як бути з такими термінами коли в словниках немає. Саме це питання є непростим для розв'язання особливо тим, хто працює з науково-технічними текстами (в даному випадку – з німецької мови), потрапляє на багатокomпонентні слова-терміни, значення яких не знаходить в ніякому словнику (наприклад в профільних термінологічних словниках, таких як К.А. Deutsch-Russisches Satzlexikon [8], Meyers Universalexicon hg, Duden [9], Hahn von W. Fachsprachen. [10].

У цьому дослідженні ставимо метою внести певну ясність в це питання. Для семантичного вираження термінологічного відповідника ми диференціюємо терміни, що піддаються розгляду на структурні класи, що складаються з двох і більше компонентів. Двохкомпонентні терміни, не виявляють особливих труднощів у перекладі, тому залишаємо їх поза увагою розгляду

Приступаючи до розгляду багатокomпонентних слів-термінів, звернемо увагу на те, що термінологічні словники уникають перекладу складних слів, особливо тих, що складаються з більше двох компонентів-термінів, тому, що вони – по перше, не знаходять відповідників у фундаментальних словниках та інших подібних виданнях. По-друге, тому що німецький фразеологічний словник, тобто такий словник, що є типовим для німецької мови і лексично справляє труднощі прямого перекладу на мову, не є типовим для інших мов.

З тою метою, щоб визначити вдалу спробу у знаходженні певного словосполучного термінологічного відповідника, мусимо нагадати правила словотворення. Візьмемо декілька прикладів: *агрегати для розплавлення сталі в ливарних цехах – Aggregate für Gusseisenschmelzen in Giessereien; число атомів елементарної кристалічної решітки – Atomzahl für liniale elementare Kristallgitter; виготовлення виробів із полімерних матеріалів*

у підкому стані – *Erzeugnisherstellung aus polymere Materialien in flüssigem Zustand*; напівавтоматичне дугове зварювання під зварювальним порошком – *Halbauautomatische Bogenschweisspulverschweissung*. В останньому варіанті останній компонент складеного терміна варто подати в такому вираженні: – *in Unterpulverschweissen*; електролітичне рафінування алюмінію – *Elektrolitische Raffinierung von Aluminium*; електролітичне рафінування чорної міді – *Elektrolitische Raffinierung rohgares Kupfer*. Тут краще було б поставити український відповідник :--- ...сировинної міді.; накачування зубців коліс та передачі методом поздовжнього перенесення – *Zahnradrandeln der Zahnräder und Kupplung*; «Накатування зубців коліс методом радіальної подачі»- *«Zahnradrädeln mit Radialeinführungsfahrerfahren»*; механізм реверсу з циліндричних зубчатих коліс та муфти – *Rückkehrhegelrad und Kupplungsgetriebe*; англ.: *mechanism of reverser consisting of cylindrical gears and coupler*; марки трикарбідних титанотанталовольфрамів твердих сплавів – *Trecarbid der Metall-Tantal-Wolframsorte der Hartmetallverbindungen* англ.: *Titan-Tantal-Wolframcarbid Hartmetallsorten*; лакофарбові покриття – *Lakfarbide Bedeckungen*. Тут назвемо ще інші варіанти (напр.. *Lakierung und Farben der Deckungen* або *Lackfarbige Deckungen*). На наш погляд оптимальним варіантом можна вважати третій, оскільки в ньому збережено максимальну семантичну відповідність до оригіналу, а це означає – лаковість вислову та збереження значення оригіналу.

Назвемо ще кілька прикладів: *штампування листових термопластів* (тут можливо доцільніше було б використати слово *формування*); -нім.: *Formen von Blechthermoplasten*; *формування виробів з полімерних матеріалів у в'язкорідкому стані* – *Formen von Polymerfabrikaten im dichtflüssigem Zustand*; *трикарбідні титано і танталовольфрамів тверді сплави*. Тут замість *сплави* можна було б використати старий термін *стопи* – нім.: *Dreititan-Tantal-Wolfram-Karbid von Hartmetalle dichtflüssiger Zustand*; *сумарний обертовий момент, прикладений до свердла*. Тут у першому варіанті використовувалося слово *крупний*, який ми замінили *обертовий*, оскільки попередній варіант звучить дещо «штучно»). Нім.: *Resultierende Drillmoment*; англ. *total torque moment applied to artill* (англійський варіант взятий із матеріалів В.Поповича. Див.назву праці вище.); *свердління отворів у полімерних матеріалах* – *Loschbohren der (in der) Polymerstoffe (-en)*; *режим автоматичного дугового зварювання під флюсом*. (Тут подаємо два варіанти перекладу цього терміносполучення, останній з них вважаємо оптимальним як комунікативно, функціонально, так і семантично) – *Unerpulverschweiss-Automatische Methode*; *продукти допоміжної доменної печі* – *Erzeugnisse des Hilfschochhoffens* або *Dichthochhoffenserzeugnisse* (у другому варіанті терміносполучення виражене німецькою мовою одним (довгим) термінологічним словом, що є типовим для німецької мови, хоча сучасна німецька мова уникає такого роду довгих слів (*Wurmmsswörter*), як стилістично перевантажених. Подібну ситуацію маємо з наступним терміносполученням, проте воно (тобто останнє) є виправданням, оскільки його не відносять до багаточленних (тобто до багатокомпонентних). *продукти доменної печі* буде доцільніше передати, таким чином: *Hochhoffenerzeugnisse*, ніж *Erzeugnisse des Hoñhoffens*; Це ж правило можемо застосувати також до наступного прикладу, в якому поєднані три терміни в одне терміносполучення: *однокарбідні вольфрамів тверді сплави*. Щоб тут виступають три терміни: *карбіди*, *вольфрам* та *сплав* (*стопи*). В поєднанні отримуємо складений термін: *Einwolframkarbid Hartlegierungen*, англ.: *one carbide tunguat hard alloys*.

До перекладу науково-технічного тексту з однієї мови на іншу, застосовуємо різні методи та прийоми, основним з яких є когнітивний, оскільки він передбачає чітке дотримання змісту терміну і включає такі характеристики як: адекватність семантики слова (терміну), лаконічність вираження, стилістичні норми наукової мови, чіткість і єдність відповідника та інше.

Ще раз нагадаємо, що за своєю структурою термін нічим не відрізняється від звичайного слова. Отже при створенні терміну з погляду на його структуру виходимо з тих загальномовних словотворчих процесів, що існують у мові., тобто із правил словосполучення, словоскладення, префіксації, суфіксації (афіксації) та запозичення.

До термінотворення (в розумінні знаходження відповідника на мові перекладу застосовуємо когнітивний підхід, який передбачає основні семантичні характеристики терміну. Саме когнітивний підхід враховує наявність змістовно-наукового, семантичного взаємозв'язку, отже, тут йдеться про мисленнєвий процес, який передається через мову, тобто через термін, незалежно від того, якою мовою він виражений. Отже, у центрі уваги є мисленнєвий процес, що впливає із пізнання дійсності. І виступає вже як термін, проте, який є не завжди вираженням семантико-логічного процесу, бо він часто є лише формальним знаком для відображення науково-технічного явища.

У пізнанні дійсності термінологія, яка є основою науково-технічної мови, є вираженням суті науково-технічної літератури, отже і надійно служить вирішенню термінологічного питання. На відміну від мови художньої літератури, мови публіцистики зрештою і мови побуту, мова науки і техніки є мовою точних категорій, прямує до однозначності. Мова науки і техніки це і є літературна мова у кращому розумінні цього слова. Тим більше від структури терміну, від його семантично-когнітивного вмісту вимагається особливого підходу в першу чергу до тих, хто творить терміни. Це стосується однаковою мірою також тих термінологічних відповідників, що створюються в інших мовах при в процесі перекладу.

Найважливішою функцією мови є її комунікативність, гносеологічна пізнавальність. Щодо своєї емоційної характеристики, то мова науки і техніки, на відміну від літературної мови в її безпосередньому художньому вираженні, уникає емоційності, хоча і не завжди [11: 8-12].

Мова науки і техніки використовує велику кількість фахової лексики (термінів), що дозволяє її відображати конкретну розумову діяльність людини.

Щодо стилевих особливостей то тут слід назвати такі характеристики як узагальненість, абстрагованість, логічність вираження думки, точність, а також чіткість вислову. Саме завжди таким засобом мова науки передає найкращі наукові знання. У мові науки, тобто у науковому тексті повинна бути точність та виразність, при чому мусить бути збережено точність думки і зрозумілість вислову. Мова науки забезпечує функціональне і комунікативне забезпечення певної сфери наукових фахівців. Мова передбачає як письмове так і усне вираження, між одним і другим формально не помітно різниці.

Ми не торкаємося тут питань двосторонньої чи суспільної комунікативності (у другому випадку учасником комунікації виступає аудиторія) у всіх випадках вирішальним атрибутом мови є термінологія.

Але це не означає, що мова науки і техніки оперує одними термінами. Тут характерним є новітня загальнолітературна лексика: – це службові слова, які є у діловій і науковій

практиці. Усемантичному середовищі взаємодія термінології з загальною літературною лексикою є закономірним явищем.

До загальнолітературної лексики відносимо не лише згальні слова, але також фразеологічні звороти.

Підводячи підсумок, стверджуємо, що мова науки і техніки використовує по-перше, термінологію, фахову лексику, (ми не говоримо тут вже про такі важливі складові фахової наукової мови як формули, скорочення і т.п.

Стосовно термінології, яка є основним компонентом науково-технічної мови, то її характеризують такі особливості:

1. Спеціальні термінологічні утворення на основі лексичних джерел, що вживаються для штучних термінологічно-семантичних позначень.

2. Друга особливість випливає із першої і полягає в тому, що не завжди, а навіть часто стислі поняття терміну не виходять із прямої семантики лексики (слів), які є структурною побудовою терміну з його термінологічним значенням.

3. При пошуках семантичної суті терміну не можливо не враховувати номенклатури тої чи іншої галузі термінології, яка своїми елементами виявляє обмеження у виборі семантичного відповідника.

4. Особливі труднощі викликає переклад термінологічної одиниці з однієї мови на іншу.

Тут мусить зберігатись «денотативний зв'язок»

Для характеристики терміну потрібно також співставити на структурному рівні терміни з літературною лексикою, утвореною за логічно-семантичним принципом.

Переважає більшість термінів (за нашими підрахунками вона становить 70%) має перш за все номінативний характер). Серед усіх частин мови саме іменник на практиці вживається найчастіше. І в такому випадку, морфологічно такий термін підлягає формозміні так само як і кожна лексична одиниця.

Звернемо увагу на ті ознаки, що відрізняють термінологію від загальної літературної лексики (хоча, як ми вже попередньо стверджували і знову хочемо це підтвердити) термінологія чи то наукова, чи науково-технічна, чи інша, однаковою мірою відноситься до літературної лексики мови, бо як показує практика, раніше чи пізніше-терміни переходять у загально літературну лексику.

Отже, термінологія на етапі функціонування її у мові науки і техніки характеризується:

1. В основному нейтральність емоційно-оцінних елементів;

2. Спрямування до одного терміна для вираження одного термінологічного поняття. (При уникненні синонімів);

3. Уникнення використання лексики (слів та словосполучень) у їх переносному значенні;

4. Наукова мова передбачає використання слів узагальненого значення, а також абстрагованих, з допомогою яких виражається логічність, об'єктивність, точність і ясність, не двозначність поняття;

5. Терміни як загальні так і галузеві, а також фахова лексика перебувають у постійній зміні і вимагають семантичного текстуального уточнення.

Проблема термінології вимагає розгляду іншомовних термінологічних запозичень – одне з кардинально важливих і актуальних тем, оскільки у практичній термінології, як правило зустрічаються і вживаються поряд з власномовними термінами, також терміни

запозичені. Запозичені терміни, як правило беруть своє походження з мови на базі якої виникли відповідні поняття. Отже, як бути з термінами подвійного кола використання. Або термінами-дублікатами? Як вживати? Чи виражають вони яку-небудь семантичну різницю?

Тут ми заходимо у певне протиріччя, бо стверджуємо, що на певне науково-технічне поняття повинен бути лише один словесний вираз, інакше можемо наштотхнутися на семантичний «різноїб», тому в основу розгляду іншомовної (міжнародної) термінології покладено три вимоги: по-перше, збереження семантичної чіткості поняття, по-друге, збереження еквівалентності термінологічного вислову до його змісту, по-третє, дотримання усіх правил термінотворення (тобто відношення форми до змісту) і це вважаємо основним чинником, хоч саме це питання викликає багато дискусій з боку термінологів, цитовних вище.

Питання співставлення термінів науково-технічної літератури до загальної лексики, так само як питання співставлення запозичених термінів до іншомовних було вже об'єктом нашого розгляду на прикладі німецької мови [12]. Там йшлося про зміст термінологічного поняття, про зміну самого терміна та про зв'язок терміна із загальновживаним словом. Тут ставимо питання про пріоритети саме іншомовного терміна в цих випадках коли він виник на іншомовному лексичному ґрунті.

Ці питання були об'єктом німецьких та вітчизняних термінологів Д. Фаульзайта [4], В. Райнгардта [13], Божно [14: 3-78]. Оскільки проте тут, в цьому дослідженні основну увагу звернемо на терміни які є об'єктом перекладу у самостійно-перекладницькій праці, тобто, коли їх відповідники на іншій мові є відсутніми.

Сьогодні існує низка нових питань, пов'язаних з великим впливом термінологічних запозичень, їх визначення стосовно власномовних денотатів. В цьому випадку важливим є питання про знаходження термінологічного відповідника в тих випадках, коли він, тобто цей відповідник не зафіксовано в ніяких словниках термінологічного плану, а кож лексико-термінологічних чи тлумачних. Таким чином, намагаємося практично висловити пораду тому, хто шукає у власній та іноземній мові термінологічного відповідника, що існує у мові оригінального тексту. Для цього ми використовуємо ряд текстів і словників як напр.: Словник з мікробіології та біотехнології, Словник конструктивних матеріалів і матеріалознавства, Словник-довідник, складений Т. Поповичем, Львів 2008.

Один, другий і третій словники охоплюють лише терміни, тому їх обсяг не великий. Перший з них охоплює 5 тис. термінів, другий заледве 500 термінів. Аналізу «Словника з мікробіології...» ми присвятили статтю в журналі Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова «Мікробіологія і біотехнологія» 2008 р. №1, тут зосередимо увагу на «Словнику-довіднику (2-е видання) Т. Поповича, присвяченому розгляду технічних конструктивних матеріалів і матеріалознавства». У цьому словнику автор вперше зробив спробу створити відповідні технічні терміни німецькою мовою, використовуючи власний практичний досвід, звернемо увагу на те, що аналізований словник є п'ятимовним. Автор шукає відповідні мовні «Предметні показки, які в словнику подані у послідовній нумерації.

Отже, наведемо дані про варіанти термінологічних перекладів, звернемо увагу на оптимальні з них (на наш погляд). *Двокарбідні титановольфрамкові тверді сплави – Titanwolframsorte der Hartmetalllegierungen.* Серед інших варіантів перекладу був і такий:

Titan-Wolframkarbide Hartmetallsorten. Другий варіант уступає першому, точністю вираження поняття, хоча і його відмінність є незначною. Останнім компонентом терміну виступає іменник *сплави*, що німецькою мовою означає *Legierungen*, у той час як слово *сортти*, що пропонується у другому варіанті, має дещо інше термінологічне значення. Зміна, а właściwo відміна значень слів *сортти* і *сплави* не міняє ні значення ні смислу складеного терміна.

Як перекласти такий термінологічний зворот: *Механізм з переставними зубчатыми колесами*, німецький варіант пропонується так: *Wächselräder chi Wächselgetriebe*. Отже кращим був би такий варіант: *Getriebe mit uumwechselelen Zahnräder*, Чому? – задаємо запитання. А тому, що в останньому варіанті він використовується поза контекстом все ж передана більша повнота смисла всього запропонованого сприймається у контексті.

У наступному терміні *Механізм реверсу з конічних зубчатих коліс і муфти* пропонуємо такий німецький варіант «*Rückkehrhegerät und Kupplungsgetriebe*. Англійською мовою він пропонується так: *Mechanism of reverser consisting of cone gears and coupler*.

Наведемо ще декілька прикладів знаходження німецьких термінологічних відповідників, які не зафіксовані ніякими словниками.

Накачування зубців коліс методом поздовжньої подачі. Англійською мовою тут пропонується такий варіант: *gear generation by metool of longitudinal feeding*. Німецький варіант: *Zahnradrändel der Zahnräder und Kupplung*. Тут як і в наступному варіанті термінологічного вислову *накачування зубчатих коліс методом радіальної подачі*. Йдемо тут по лінії семантичної відповідності, точності вислову та лаконічності стосовно терміна *Randeln* в розумінні *накачування*, можливо в українському варіанті за «Універсальним словником української мови, виданими Зоряною Куньч в 2005р., в українському варіанті краще відповідало б слово *накладення* ніж *накачування*, оскільки і не лише за тим словником *накачування* означає *наповнення чогось ризиною чи повітрям*, у той час в запропонованому терміні йдеться про процес переведення чогось на щось.

В іншому термінологічному сполученні *неплавлені флюси*, англ.: *not melted fluxes*, у німецькій мові пасував би відповідник *nichtschmelzene Schweissfliese*.

Ще звернемося до кількох термінологічних одиниць, які на наш погляд могли б мати краще вираження. Напр., *марки однокарбідних вольфрамових твердих сплавів*. Можливо тут в українському варіанті краще було б дати не *сплавів*, а *стонів*. Хоча автор словника переконаний у протилежному. Тут німецький варіант пропонується такий *Wolframkarbide Hartmetallsorten*. На наш погляд тут оптимальним міг би бути інший варіант, а саме: *Einkarbide Wolframsorte der Hartmetalllegierungen*. В цьому варіанті збережено слово *Legierung*, що є важливим для сприйняття в цілому цього терміну, оскільки *Legierung* є тут основним термінологічним компонентом.

Вже на основі наведених прикладів бачимо усю складність процесу знаходження термінологічних відповідників з однієї мови на іншу. Особливе затруднення виникає у зв'язку з наявністю комплексу термінів, які виступають у цілих реченнях і які виражають термінологічні поняття.

Мусимо погодитись з тим, що вже в самому тексті (контексті) той чи інший термін може мати своє семантичне забарвлення. Сьогодні дуже важливо – створювати словники термінологічних одиниць семантичного напрямку, в яких слід подавати різні варіанти на різних прикладах.

Створення термінів певного наукового напрямку вимагає принаймні врахування трьох способів.

По-перше, побудова терміну на власномовному лексичному ґрунті з врахуванням словотворчих засобів і способів.

По-друге, побудова термінів структурно не регламентованих, тобто виключно формально-номінативного значення.

По-третє, використання термінологічних одиниць взятих з мови-джерела як іноземних слів, тобто таких, які прийшли до певної мови разом з іншомовними новинками.

Найчастіше зустрічаємо такі варіанти, які відносимо до першого та третього способів. Звернемо увагу на те, що у всіх розвинених мовах переважають так звані терміни – інтернаціоналізми. Терміни – інтернаціоналізми створюються останнім часом на англослов'янській лексичній мові. Приблизно подібне явище мало місце в період середньовіччя, коли всі, майже всі термінологічні одиниці прийшли у всі мови на рівні латинських запозичень., вся наука йшла від Греції і Риму. Виходячи з такого положення, маємо переважну більшість науково-технічних термінів, створених на англослов'янській лексичній основі. Тут прикладів дуже багато, навіть якщо поглянути у термінологічний словник, то в тому наглядно переконаємося.

Що стосується власної мовних термінів, які створені на лексичному багатстві власної мови, тобто будь-якої мови і на основі власних словотворчих (термінотворчих засобів, то цей метод є найчастіше вживаним.). Проте, тут знову ж виникає небажана ситуація, коли на одне й те ж термінологічне поняття існують дублети, тобто терміни синоніми, що є дуже небажаним явищем. Як відомо, кожне науково-технічне поняття, повинен бути один термінологічний відповідник. В іншому випадку така і подібна ситуації можуть привести до семантичних непорозумінь. Отже, «чистота мови», тобто позбавлення іншомовних запозичень-нашарувань веде, як показує французький досвід до «обмеження комунікативних можливостей рідної мови». Проте, біда полягає ще й в тому, що в країні існує рівночасно декілька термінологічних центрів, які проводять свою термінологічну «політику». Ця проблема є дуже важливою і потребує свого всенародного розв'язання. Найкращим виходом є створення термінологічного центру, що мав би уніфікувати усі варіанти в єдині і обов'язкові для всієї території країни, для всіх наукових галузей.

Ця оптимальна теза не викликає у нікого заперечення. Проте її практичне розв'язання ще потребує багато зусиль, оскільки майже жоден з існуючих термінологічних центрів не бажає поступитися своїм багажем.

Тут мусимо звернути увагу на один дуже важливий аспект термінології, а саме на дослідженні термінологічної мовленнєвої діяльності, тобто на комунікативну діяльність, не взагалі, а в рамках окремого тексту науково-технічної літератури. Сьогодні вже немає потреби доказувати, що один і цей же термін може мати різний семантичний відтінок при розгляді його в контексті.

Ось дещо із надзвичайно важливих проблем, які, проте, не враховуються лексикографічно, а властиво не знайшли ще свого висвітлення в лексикографічних працях.

Суть питання полягає в наступному: кожний науково-технічний текст (монографічний, журнальний, що висвітлює проблему, яка проводиться на науковій конференції), тісно пов'язаний з певним науково-технічним напрямком, отже він, тобто цей текст, не може

бути відокремленим від цього напрямку, а повинен виражати якусь з ідей цього саме цього напрямку. Отже, кожний науково-технічний термін має своє семантичне забарвлення в певному конкретному науково-технічному напрямку і, виходячи з такого положення, кожний термін, кожне словосполучення, кожний фрагмент тексту, кожний абзац і кожний текст в цілому мусить розглядатися в контексті цього конкретного науково-технічного напрямку. У зв'язку з цим наведемо цікаву думку, висловлену С.Рибачок на основі дослідження термінології англійської мови [15].

Вона пише: «У тексті терміни називають предмети і процеси в їх дійсних зв'язках, реалізують значення, закладені в логіко-понятійній системі знань певної сфери, співвідносяться з реальною ситуацією та прагматичним фокусом комунікації достатності. В структурі тексту термін реалізує номінативну, фінітивну, інформативну, тематичну когезійну функцію.» Далі читаємо: «Термінологічні сполучення в структурі яких, один або кілька компонентів виявляють когезійні (взаємопов'язані і зумовлені засоби, що сприймаються в комплексі) є властивими... Вони несуть основне смислове навантаження, реалізують концептуальну інформацію, здійснюють когезію» [15].

Від адекватного сприйняття когезійного значення термінологічної одиниці, як стрижня усього лексико-термінологічного блоку залежить точність науково-технічної комунікації в цілому. Наприклад, терміносполучення: *режим автоматичного дугового зварювання під флюсом* німецький відповідник звучить так: *Unterpulverschweiss-Automatische Methode*, англ. (за Поповичем): *operating conditions of cutting in turning*. Такий набір факсової лексики дає можливість сприйняти більшу повноту розуміння семантичної єдності в цілому. Термінологічні номінації, виражені багатокomпонентними термінологічними одиницями дозволяють сприйняти зміст тексту в цілому, адже вони є семантичною ланкою змісту в канві цілого тексту.

Заслужує на увагу також думка С. Рибачок [15: 50] про те, що, як вона висловлюється: «Незважаючи на тяжіння терміна до однозначності й точності ... він є системою динамічною, де мають місце процеси різнотипного варіювання...». Будучи мовленнєвими виявами варіантності, ... вони зумовлені культурою мовлення, риторичними чинниками – усім тим, що диктується потребою в увиразненні... змісту певного явища. Звернемо увагу на те, що об'єктом С. Рибачок є тексти економічного змісту, проте, це явище розповсюджується також на тексти іншого характеру, зокрема – з матеріалознавства та конструктивних матеріалів.

Ми вже звертали увагу на те, що семантичний зміст терміну може виступати в кількох варіантах (вираженнях). Він може мати словесне вираження на певній мові (у двох, а навіть і трьох варіантах, що є не бажаним) і одночасно як термін-інтернаціоналізм, тобто запозичений термін з мови-джерела.

Отже, тут торкаємося проблеми національного то інтернаціонального, що є актуальною проблемою у всіх мовах, які публікують науково-технічні тексти. Звернемо увагу на те, що термінологічні запозичення є на сьогодні найважливішим шляхом поповнення термінології в таких мовах як німецька, французька, італійська, польська, українська та інші. Наведемо деякі приклади з німецької науково-технічної літератури: *der Motor-der Generator; der Verteiler – das Delco, das Auto – der Kraftfahrzeug, das Instrument – das Werkzeug* ³ ò.ä.

Який із названих термінів має функціональні переваги – це питання стосується більше стилістичного плану. Проте, такий стан, що існує не лише в німецькій мові, дозволяє глянути на розвиток термінів в динаміці, тобто на перспективу, врахувати досягнення минулого. Як правило, донедавна домінували в науково-технічних текстах латино-грецькі термінологічні запозичення. Точніше кажучи, греко-латинські запозичення існують як і раніше. Проте, до них приєднуються тепер так звані американізми, що виражають нові явища чи процеси. Тут начасі буде нагадати влучний вислів Юрія Шереха про те, що міжнародні терміни виникають сьогодні на базі цієї мови, на якій був осмислений і зроблений той чи інший винахід. Таким чином виникли терміни-інтернаціоналізми: *ʒōdđīāō, компютер, дисплей, калькулятор* та ін. У всіх випадках основним чинником є, був і буде у майбутньому термінологічний словник, в якому лексикографи а властиво термінографи намагаються помістити усі терміни певного напрямку. І тут виникає знову ж важлива проблема, а саме: проблема частотності вживання того чи іншого терміну. Питання частотності лексичної одиниці не є новим. Проте, як і раніше, так і сьогодні це питання є актуальним. Деякі терміни зустрічаються дуже часто у текстах, а деякі – дуже рідко. Все одно, навіть дуже рідко вживані терміни мусимо включати у словник. У зв'язку з цією проблемою треба робити позначення біля кожного терміна як: ч.в. – часто вживані; с.в. – середньо вживані та р.в. – рідко вживані. Замість використання названих скорочень, можна б відповідні групи термінів позначити кольорами, наприклад, червоним, синім, жовтим.

Будь-який термінологічний профільний словник є бажаним явищем і як показує практика, словник є необхідним чинником для якісного перекладу тексту. Але як поступати в таких ситуаціях, коли словники не вміщують відповідних термінів. Це питання було об'єктом розгляду у цьому дослідженні. Ми продовжимо розгляд цього питання. Насамперед, рекомендуємо дотримуватися міжнародної організації стандартів (Див.: Terminology work-Principles and methods ISO-2000-2008). Відповідно до нормативів термінотворення нові терміни, повинні відповідати нормам словотворення. Цей метод має переваги над такими способами термінотворення як калькування, адаптація іноземних слів та ін. Термін повинен вказувати на лаконічність, чіткість, якість, смислову прозорість, логічність, системність, відповідність моделям. Про способи словотворення була мова вище. Тут нагадаємо, що найчастіше, після запозичення, використовується афікація. Статистичні дані говорять про те, що із ста науково-технічних термінів 70 відсотків будується на базі запозичень, 10 відсотків припадає на суфіксацію, 10 – на префіксацію, а 10 відсотків на всі інші способи словотворення (словоскладення і словосполучення). Приклади подані на основі аналізу «Лексикону» С.Поповича.

Термінотворення спирається також на синонімію. Хоча і термін за своєю поняттєвою номінацією, як правило, не допускає синонімії, все ж синоніми мають свої об'єктивні шляхи розвитку. Терміни-синоніми виникають внаслідок:

- 1) Уточнення термінологічного визначення.
- 2) Заміни іншомовних термінів власномовними, (напр., *Aârodrom – Flugplatz.*)
- 3) Виникнення нових галузей науки чи наукових підсистем.

Перед лексикографією (термінографією) є ціла низка проблем у зв'язку з щоденною появою нових термінів. Оптимальним варіантом передбачаємо створення так званих термінологічних лексиконів різних профільних розгалужень. Терміни, що виникають

у між часі, або і у пізніші періоди повинні знайти своє вираження у «термінологічних бюлетенях», які повинні періодично публікуватися відповідними академічними термінологічними центрами. Такий центр існує зараз у Львові при Національному університеті «Львівська політехніка» і видає свій науковий вісник.

На закінчення торкнемося також питання: схоплення змісту фахового тексту в цілому при наявності у ньому відповідних науково-технічних термінів. Саме, кінцевою метою є не вивчення тих чи інших науково-технічних термінів (вони вже є допоміжним засобом, хоч і дуже важливим.), а саме, метою є найкраще розуміння фахового тексту. Таким чином, термінологія є лише одним з аспектів оволодіння знаннями фахового тексту. Після засвоєння термінів потрібні знання також з стилістики фахової літератури, куди входить також питання засвоєння відповідних граматичних конструкцій, таких як «поширене означення, дієприкметникові звороти, вживання конюнктива та інше. Для розуміння речення, фрагменту і абзацу тексту необхідне його сприйняття в контексті. Так само, як для розуміння всього тексту необхідне розуміння напрямку спеціальності, якій присвячений даний текст. При перекладі фахового тексту важливу роль відіграють також службові слова, які інколи надають тексту емоційного напруження. Отже, цей фактор треба враховувати при перекладі фахового тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fleischer. Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache, B., 1956.
2. Heinzen W. Deutsche Wortbildung. 2-te Auflage. – Tübingen, 1957. – 306 S.
3. Hoffman G. Besondere Einheiten der deutschen Terminologie der Rechentechnik. //Zeitschrift MSR. Verlag DAD. 1982. –4 S. 213-214.
4. D. Faulseit. Das Fachwort in unserem Sprachalltag. Leipzig VEB. Bibliographisches Institut, 1975. – 116 S.
5. Осовецька Л. С., Сільвестрова К. М. Фразеологічний словник німецької мови. – Київ, 1964. – 715 с.
6. Правда В.И. К вопросу экономии в языке, // Языковая норма и вариантивности. – Днепропетровськ: ДДУ. 1981. – 163n.
7. Ризванова В.Е., Сахарчук Л. та ін. Німецька мова. – К.: Вища школа, 1997. – 317 с.
8. К.А. Deutsch-Russisches Satelexikon Leipzig, 1989. – Tübingen, 1961. – 782 S.
9. Meyers Universallexicon hg. Duden Leipzig VEB. Bibl. Institut 1961. – 948 S.
10. Hahn von W. Fachsprachen. LGL hg. Von H.P. Althaus u.a. – Tübingen, 1980.
11. Березинський В.П. Про образність у мові англійської та американської науково-технічної літератури. // Мова і стиль зарубіжної літератури. // Вісник ЛПІ, 1981. – Вп. – 157. – С. 8.
12. Лещук Т.Й. Лексико-термінологічні номінації іншомовного та власномовного походження. // Проблеми української термінології. – №559. – Львів, 2006. – С.44-49.
13. Reinhardt. W. Zu einigen aktuellen Problmen der Örminologiebildung. Dresden, 1969. – № 2.
14. Божно Л. Технические термины в немецком языке. – М.1961, т.3-78.
15. Рибачок С. Когезійний потенціал термінологічної лексики у фаховому дискурсі. // Проблеми української термінології – Вісник НУ «ЛП». – № 559. – 2006. – С.50.

ІНФОРМАЦІЙНА РОЛЬ ПОРЯДКУ СЛІВ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ТЕКСТІ

Анализируются два метода исследования функционального стиля языка научно-технической литературы. Рассматривается разница между синтаксическим и логико-грамматическим членением предложения для исследования информационной роли порядка слов в предложении. Исследуется расхождение между основной и вспомогательной информацией.

Ключевые слова: функциональный стиль, синтаксическое и логико-грамматическое членение, монологистическое исследование, билингвистический аспект, эксплицитно, имплицитно, логико-грамматический эллипсис.

Two methods for investigating a language functional style of scientific and technical literature are analysed. The syntactic and logical-grammatical articulation of a sentence is considered to inquire into a question of the information role of word order in a sentence. The difference between main and complementary information is investigated.

Keywords: functional style, syntactic and logical-grammatical articulation, monolinguistical research, bilingual aspect, explicitly, implicitly, logical-grammatical ellipsis.

Актуальність теми пов'язана з існуванням цілого ряду наукових теорій, що займаються проблемою порядку слів у науковій та технічній літературі (НТЛ).

Метою статті є дослідження інформаційної ролі порядку слів у науково-технічному тексті. **Об'єктом дослідження** є різниця між синтаксичним та логічно-граматичним членуванням речення.

Розвиток мови нерозривно пов'язаний з розвитком науки й техніки, наукового й технічного мислення, що дає можливість людині виражати нові думки й поняття.

Для сучасної НТЛ характерним є так званий функціональний стиль, що сприяє розкриттю властивостей об'єкта дійсності, досліджуваного науковими методами.

Існує два методи дослідження функціонального стилю мови НТЛ: монологістичний та білінгвістичний. Перший пов'язаний з вивченням мовних особливостей НТЛ однієї конкретної мови і вивчає його подібність і розбіжність з іншими стилями тієї ж мови (розмовним, художнім, офіційним). Врахування результатів монологістичного дослідження мови й стилю НТЛ сприяє розвитку мислення, переконливості викладу змісту, його стислості й чіткості.

Білінгвістичний аспект пов'язаний з мовою науки й техніки двох мов. Цей метод необхідний для забезпечення передачі змісту науково-технічних текстів при перекладі з однієї мови іншою. Білінгвістичне дослідження стилю НТЛ двох мов дає можливість виявити подібність і розбіжність у засобах вираження та знайти відповідники в цих мовах.

Білінгвістичним вивченням порядку слів займалися такі вчені, як Л.С. Бархударов [1], В.В. Пассек, І.П. Распопов, В.Е. Шевякова та інші. Однак у їхніх працях питання

про порядок слів розглядалося головним чином на синтаксичному рівні. Але вже у пізніших працях [2] були закладені основи для дослідження інформаційної ролі порядку слів на логічно-граматичному рівні. На думку В.З. Панфілова, «той факт, що комунікативне навантаження, яке проявляється в актуальному членуванні речення на дане та нове, може бути прив'язане до будь-якого члена речення, виходить за межі його синтаксичного членування» [2: 38-39]. Тобто, згідно його теорії, поряд із синтаксичним існує також логічно-граматичний рівень речення.

В.З. Панфілов виокремлює три принципових положення теорії про логічно-граматичне членування речення.

По-перше, таке членування оперує членами речення, значення яких нібито відокремлюються одне від одного; іншими словами, таке членування є не тільки функцією мовлення, але й функцією мови.

По-друге, наявність протиріччя між синтаксичними та логічно-граматичними відношеннями членів речення свідчить не про розрив між мовними категоріями, а, навпаки, підтверджує їх відносно незалежне існування.

По-третє, синтаксична структура речення, що виражає одну й ту ж саму думку, може бути різною в різних мовах, тоді як на логічно-граматичному рівні «речення різних мов, що виражають ту ж саму думку, матимуть ту ж саму структуру» [3: 229].

Згідно теорії А.Л. Пумпянського [4], існує позиційна логічно-граматична багатозначність членів речення, що у конкретному акті висловлення на письмі може бути доведена до однозначності завдяки порядку слів. Внаслідок, кожен член речення містить в собі або основну інформацію, як сильний член речення (предикат), або допоміжну інформацію, як слабкий член речення (суб'єкт). При цьому допоміжна інформація може бути виражена не тільки експліцитно, але й імпліцитно, тобто розумітися із ситуації та відновлюватися при перекладі (так званий логічно-граматичний еліпсис).

Розподіл основної та допоміжної інформації у реченні залежить від типу мовлення (усне/письмове) та від стилю мови (аналітичний/синтаксичний).

У теорії білінгвістичного дослідження порядку слів у науково-технічній літературі вирішальне значення має знання принципу подання основної та допоміжної інформації у письмовому мовленні досліджуваних мов.

В українській (російській) мові спостерігається значна розбіжність у поданні основної та допоміжної інформації в усному мовленні та на письмі.

В усному мовленні допоміжна інформація часто присутня у реченні імпліцитно, а основна вводиться на початку висловлювання. У письмовому мовленні допоміжна інформація, як правило, виражена експліцитно на початку речення, тоді як основна – наприкінці.

В англійській мові зазвичай не спостерігається значних розбіжностей при поданні основної та допоміжної інформації в усному чи письмовому мовленні. Як і в українській (російській) мові, в усному англійському мовленні допоміжна інформація може розумітися із контексту і замінятися інтонацією, мімікою чи жестами. Однак фіксований порядок слів в англійській мові значно обмежує дію інтонацію, передоручаючи її функцію порядку слів. На відміну від української (російської) мови логічно-граматичне членування речення в англійській мові звичайно однакове в усному та письмовому мовленні. Головна розбіжність полягає в тому, що в англійській мові допоміжна інформація

нібито пронизує основну, таким чином вона може знаходитись перед, у середині або після основної.

При розробці чітких критеріїв у розмежуванні основної та допоміжної інформації у НТЛ першочергове значення має поняття про полісемію членів речення, отже залежно від логічно-граматичного членування вони можуть передавати, як вже зазначалося вище, або основну, або допоміжну інформацію. При цьому будь-який член речення може бути моносемічним, тобто нести аналогічне навантаження з іншим членом речення. В українській (російській) НТЛ спостерігається значно більша різноманітність варіантів логічно-граматичного членування речення, аніж в англійській мові.

Питання про порядок слів будь-якої мови – це кардинальне питання синтаксису цієї мови, адже це основа речення, що складається з елементів – слів. Як зауважив М. Бозе, синтаксис досліджує місце слів у реченні, їх аналітичну послідовність та зв'язок основних ідей думки [5].

Порядком слів у реченні називається розташування граматичних членів речення по відношенню один до одного. Цей порядок залежить від того, яку граматичну функцію виконує в реченні те чи інше слово та визначається цілим рядом факторів, а саме: будовою даної мови, її граматичними правилами, розумінням лінгвістичного тексту, стилю, ритму, а також структурою актуального членування речення. А. Вейль відмічає, що синтаксичний порядок слів не збігається з порядком виникнення ідеї, але перебіг думки у всіх мовах збігається з порядком слів [5].

Визначимо основні функції порядку слів у сучасній англійській мові:

1. виражати граматичні відношення між членами речення;
2. виділяти змістовний центр повідомлення;
3. виражати комунікативний тип речення;
4. здійснювати зв'язок між реченнями та позиційну контактність між членами суміжних речень;
5. сприяти поліпшенню стилю – досягненню синтаксичної та ритмічної симетрії, рівноваги.

У науково-технічній літературі англійської мови дієслово-присудок рідко буває сильним членом речення, але як семантично ослаблений член речення завжди включається до основної інформації в іменному присудку або комплексі із сильним підметом, сильним додатком чи сильною обставиною.

При адекватній передачі логічно-граматичного членування речення з англійської мови українською (російською) еквіваленти слабких членів речення знаходитимуться на початку речення, а сильних – наприкінці. Виходячи із цього, при перекладі НТЛ з англійської мови українською, розташування еквівалентів членів речення підлягає інверсії, що підтверджує факт наявності відповідної логічно-граматичної предикатної функції мови.

При інверсії вузький семантичний об'єм сильного підмета визначається його логічно-граматичною однозначністю. Мікроконтекстуальна обумовленість позиції елементів допоміжної інформації розкриває динаміку тексту, конкретизує інформаційну роль зворотного порядку слів на рівні логічно-граматичного членування речення, а також служить основою для відновлення логічно-граматичного еліпса.

Інформаційна роль порядку слів в англійському науково-технічному тексті полягає в тому, що логічно-граматична багатозначність членів речення обмежується й дово-

диться до однозначності в межах певних граматичних конструкцій, а явище логічно-граматичної однозначності компонентів таких мовних формул порядку слів показує, що члени речення в англійському науково-технічному тексті рухомі. Ця рухомість обумовлена їх логічно-граматичною багатозначністю на рівні мови та однозначністю на рівні мовлення. Основним порядком слів є узгодження їх логічно-граматичного й синтаксичного порядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Структура простого предложения в современном английском языке. – М.: ВШ, 1966. – 200 с.
2. Панфилов В.З. Грамматика и логика. – М. – Л.: ВШ, 1963. – 77 с.
3. Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления. – М.: Наука, 1971. – 232 с.
4. Пумпянский А.Л. Информационная роль порядка слов в НИТЛ. – М.: Наука, 1974. – 247 с.
5. Даниленко В.П. У истоков учения об актуальном членении предложения (период до Анри Вейля) // Филологические науки. – М.: МГУ. – 1990. – № 5. – С. 82-89.
6. Хорнби А.С. Конструкции и обороты английского языка. – М.: АО: Буклет, 1992. – 336 с.
7. Шевякова В.Е. Современный английский язык. – М.: Наука, 1980. – 381 с.

УДК 81'255.2: 796

Бардіна Л. М., Назаренко Н. Г.
(Київ, Україна)

ДО ПИТАННЯ ЗАПОЗИЧЕННЯ Й АДЕКВАТНОГО ПЕРЕКЛАДУ НОВИХ СПОРТИВНИХ ТЕРМІНІВ І ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТІВ

Стаття присвячена актуальним питанням в галузі спортивної термінології, зокрема процесам запозичення іношомовних спортивних термінів-неологізмів. Сприйняття та закріплення в українській мові нових лексичних одиниць, безперечно, пов'язане з розвитком і поширенням певного виду спорту. Україна стала повноправним активним учасником олімпійського руху, що сприяє постійному поповненню термінологічного фонду спеціальної мови спорту іноземною та інтернаціональною лексикою. У статті наводяться аргументи «за» і «проти» запозичень.

Ключові слова: спортивна лексика, терміни-неологізми, іношомовні слова.

The paper deals is dedicated the actual questions in the field of sports terminology in particular to the process of borrowing foreign sports terms. The perception and mastering new lexical units connected with the development of the definite sports event. Ukraine became the

alleged and active Olympic Movement participant and this fosters to the constant enrichment of the terminological fund of special sports language. The article deals with pros and cons of the borrowings.

Key words: *sport vocabulary, terms-neologisms, foreign words.*

В останні десятиліття у мовах з'являється значна кількість нових лексичних одиниць. Царина спорту також не стала винятком. У спортивній лексиці це, наприклад, слова **віндсерфінг** (wind surfing), **шорт-трек** (short track), **скейтбординг** (skate boarding), **кікбоксинг** (kick boxing), **фрістайл** (free style), **бодибілдінг** (body building) та багато інших.

Наукова і практична цінність осмислення, систематизації та унормування новітньої іншомовної термінології, внесення її до словників спортивних термінів є очевидною. Один з аспектів такої роботи – впровадження спортивної лексики і термінології у навчальний процес й опанування її студентами – майбутніми фахівцями, яким вона конче потрібна, а також вироблення рекомендацій для фахівців галузі щодо правильного вживання того чи іншого терміна.

Аналіз джерел свідчить, що проблему запозичення і впровадження іншомовних термінів вивчало багато науковців (*Байбакова І., Балабан Т., Вакулєнко М., Виноградов В.В., Д'яков А.С., Казимира З., Кислюк Л.П., Кияк Т.Р., Куделько З.Б., Моргунов В., Наумовець А.Г., Симоненко Л.О., Суперанська А.В., Рицар Б.С., Рожанківський Р.В., Шуневич Б. та багато інших*) і кількість розвідок, в яких розглядаються ті чи інші питання, що виникають через масову появу іншомовних слів, збільшується. Учені пропонують критерії доцільності запозичення: інтернаціональний характер терміна, ступінь засвоєння запозичення, наявність/відсутність питомих відповідників, можливості калькування, милозвучність [1: 51, 52]. Однак тема функціонування і засвоєння іншомовної лексики ще довго буде актуальною і потребуватиме додаткових досліджень. Процес цей об'єктивний і зупинити чи заборонити його неможливо.

Жодна природна мова у творенні термінів не може обійтися власними ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань використовує лексичні та словотворчі засоби високорозвинених літературних мов, поєднуючи національні та інтернаціональні елементи [2: 6]. У середні віки це були класичні мови – давньогрецька і латинська. Остання дала моделі для творення термінів, здебільшого одноосновних, та низку високопродуктивних суфіксів і префіксів, які використовують у термінології багатьох мов. З грецької запозичено модель творення композитів. Отже, латинські та грецькі терміни становили єдиний греко-латинський фонд, який запозичався багатьма мовами [3: 129]. Пізніше джерелом запозичень стали німецька, французька та англійська.

Прямі запозичення формують спільний лексичний фонд навіть у неспоріднених мовах, що сприяє взаєморозумінню фахівців з різних країн, однак надмірне захоплення чужими термінами ускладнює спілкування членів одного суспільства [4: 109].

Той чи інший термін є частиною спеціальної мови, засобом називання, номінацією спеціальних понять і предметів. Оскільки термін входить до складу не загальної мови, а фахової, його семантика відкрита для цілеспрямованих, регулювальних модифікацій. Фахівці вкладають у термін своє певне значення. Усе, що пов'язане з тлумаченням цього поняття, зближує лінгвістику з різними галузями наукових знань та сферами виробничої практики, професійної

праці. Тут яскраво виражений зв'язок розвитку мови, його лексичної системи з історією матеріальної та духовної культури народу [5].

Багато термінів походять від слів природної мови, тобто перейшли із загальної мови в термінологію. Така термінована лексика завжди образна, викликає культурно-історичні асоціації.

Проблема сприймання й закріплення нової лексичної одиниці в мові пов'язана, безперечно, із розвитком і поширенням самого виду спорту. Словосполучення загальнолітературних слів **free style**, що означає **вільний стиль**, у фаховій мові спорту стає спортивним терміном для позначення лижної акробатики **фристайл**. Хоча фристайл офіційно народився на початку 70-х років, сам термін з'явився значно раніше – як назва лижного шоу на популярних зимових курортах Європи. Нині цей неологізм переживає процес унормування з подальшим внесенням його до термінологічного словника української мови.

Цікаво відмітити і той факт, що в лексиконі фахової мови спорту існує поряд з терміном **фристайл** (лижна акробатика) омонімічний для позначення виду боротьби й стилю в плаванні. Лексичні поняття обох термінів мають спільні (однакові) семантичні частини (СЧ), тобто ознаки, за якими їх можна внести до загального лексичного поняття **«free style»**. У цьому випадку їх спільні СЧ означають вільні, ненормовані рухи. Адже коли мовні одиниці входять у систему, то їх окрема семантика є похідною від спільної семантики всієї системи. Виникнення терміна **free style wrestling** пов'язане з народженням наприкінці XIX сторіччя популярної серед американських студентів вільно-американської боротьби. Оскільки це лексичне поняття має еквівалентні СЧ в інших мовах, то воно є міжмовним і тому під час перекладу на іноземні мови без особливих проблем отримало точні відповідники, наприклад, у німецькій – **freier Ringkampf**, у французькій – **la lutte libre**, в іспанській – **la lucha libre**, у російській – **вольная борьба**, в українській – **вільна боротьба**.

Нові спортивні терміни в сучасній українській мові з'являються в основному двома способами: запозиченням й адекватним перекладом. Такий вид спорту як бейсбол (англ. **baseball** від **base** – база, основа; **ball** – м'яч) прийшов до нас не так давно. І тут не тільки назва самого виду спорту **бейсбол** – запозичена, а й уся «внутрішня», якщо можна так висловитись, термінологія – це іншомовні термінолексеми: **бетер, кетчер, пітчер, ранер, шорт-стоп** (назви гравців), **бант, дабл, сингл, трипл, хіт** (назви ударів) тощо. Перекласти ці терміни переважно можна тільки застосувавши описову форму відтворення значення. Можливо з подальшим розвитком бейсболу в Україні будуть знайдені точні та влучні еквіваленти, як це спостерігаємо у досить популярному виді спорту **перббі**, назва якого теж запозичена, але багато термінів тут адекватно перекладено із збереженням усіх семантичних нюансів, тобто знайдено власне українські еквіваленти, однак також є іншомовні. Наприклад, наявні такі назви гравців як **«стовп»**, **«гак»**, **«замок»**, **«півзахисник»** і поряд – **«флай-хав»**, **«фланкер»**. Однак чи варто (і можливо) перекладати такі образні короткі односкладові бейсбольні терміни як **ролінг** (англ. **rolling**) – м'яч, що котиться в цей момент, **райс** (англ. **rise**) – подача м'яча вгору, антонімічний йому термін **дроп** (англ. **drop**) – подача м'яча вниз складеним і громіздким українською, щоб тільки забезпечити пуритичний підхід в мові. Тим більше, що прийшли вони з природної англійської, де є багатозначними словами: **«rise»** – має спільну зовнішню форму як для іменника, так і дієслова. Стрижневе значення: **1.** підніматися, вставати; **2.** підйом, підвищення. Лексема

«drop» має такі значення: 1. 1) крапля; 2) ковток; 3) зниження; 2. 1) впускати, кидати; 2) опускати і деякі інші.

Запозичення з англійської мови безеквівалентних слів з наведених вище причин виправдані та вмотивовані, але останнім часом в українській мові з'являються нові спортивні терміни, міжмовне лексичне поняття яких є в багатьох етнокультурах і мовних спільнотах (наприклад, в українській і англійській) й адекватно передається кількома мовами. Так, **скейтбординг** запозичений з англійської мови й означає **skate** – кататися й **board** – дошка, або **кікбоксинг** – утворений від слів **kick** – удар ногою й **boxing** – бокс, **бодібілдинг**, де **body** – тіло, тулуб, а **building** – будова [6; 7]. Семантичне перенесення цих слів під час засвоєння їх іншою мовою допустиме, і їх можна було б передати в українській мові за допомогою якогось словосполучення, скажімо, **скейтбординг** – «перегони на дошках» за аналогією з «перегонами на мотоциклах» або «перегонами на спортивних автомобілях», як і «бокс ногами» та «тілобудування». Усе ж зрозуміло, що в процесі нормалізації терміна лінгвіст може тільки рекомендувати запропоновану ним форму, а не вимагати її обов'язкового застосування, ігноруючи реальне вживання. Цікаво, що в більш «старих» науках кількість іншомовних термінів є суттєво меншою, що свідчить про саморегуляцію мови, прагнення мати «прозоріші» внутрішні форми [8: 56]. Це стосується і спортивної галузі. Чим довший час певний вид спорту розвивається на Україні, тим активніше іншомовні терміни витісняються лексемами рідної мови, наприклад, у футболі: **голкипер** – воротар, **форвард** – нападник, **бек** – захисник, **корнер** – кутовий, **пенальті** – одинадцятиметровий штрафний удар, **офсайд** – поза грою тощо.

Очевидно, що іншомовні терміни повинні містити терміноелементи, що сприяють вмотивованості всього утворення, добираючи їх, слід враховувати фактор поширення їх у сфері професійного спілкування як всередині однієї країни, так і в міжнародному масштабі, тим більше, що наявність інтернаціонального елемента значно полегшує спілкування між носіями різних мов [8: 55].

Отже, можна зробити *висновок*, що в умовах широких міжнародних контактів, коли Україна стає самостійним активним учасником олімпійського руху, це спричинює постійне поповнення термінологічного фонду фахової мови спорту іноземною та інтернаціональною лексикою. І завдання лінгвіста полягає в об'єктивному вивченні причин, особливостей і наслідків цього явища та виробленні критеріїв і норм функціонування іншомовної лексики, визначенні допустимого рівня її кількості в мові. Але процес запозичення термінів свідчить не про недостатність й обмеженість лексичного запасу української мови, а про намагання:

- а) більш точно передати лексичне поняття певних термінів;
- б) замінити міжмовні лексичні поняття універсальним еквівалентом, що у свою чергу спрощує процес комунікації;
- в) активно долучатися через спорт до світових соціолінгвістичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кислюк Л. П. Нові англійські запозичення і термінологія. // Українська термінологія і сучасність: 36. наук. праць. Вип. IV / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 51 – 53;

2. Симоненко Л.О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 3 – 8.
3. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. *Общая терминология. Терминологическая деятельность.* – М., 1993.
4. Д'яков. А.С. та ін. Основи термінотворення: Семант. та соціолінгвіст. аспекти / Д'яков. А.С., Кияк Т. Р., Куделько З.Б. – Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с.;
5. Виноградов В.В. История слов. – М.: Высшая школа, 1994. – 268 с.
6. Новый Большой англо-русский словарь: в 3 тт. Ок. 250 000 слов. /Сост. Апресян Ю.Д., Медникова Э.М., Петрова А.В., и др. Под общ. ред. Апресяна Ю.Д. Изд. 3-е / 6-е; М.: Рус. яз., 2000. – 2496 с.
7. Paul Proktor. *International Dictionary of English.* Bath, Cambridge University Press, 1995, – 864 s.
8. Кияк Т.Р. Інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі. // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 53 – 56.

УДК 802.0-5

Литвак С. Я.
(Запоріжжя, Україна)

ГРАМАТИЧНІ ЗНАЧЕННЯ РІЗНИХ ТИПІВ І ПРОБЛЕМА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ

Стаття присвячена проблемі відтворення в перекладі граматичних значень різних типів.

Ключові слова: граматичне значення, граматична категорія, семантичні розбіжності.

Статья посвящена проблеме передачи в переводе грамматических значений различных типов.

Ключевые слова: грамматическое значение, грамматическая категория, семантические расхождения

The article deals with the problem of rendering different grammatical meanings in translation.

Key words: grammatical meaning, grammatical category, semantic differences.

У теорії та практиці перекладу важливе місце займає проблема відтворення граматичних (морфологічних) значень при перекладі. Вона тісно пов'язана з цілою низкою питань загального мовознавства, теоретичної граматики і контрастивної лінгвістики, тому

що переклад взагалі і передача граматичної семантики зокрема фактично являє собою своєрідну інтерпретацію вербальних знаків, результатом якої має бути, кажучи словами Р. О. Якобсона, «еквівалентність при наявності відмінності» [1: 18].

Проте ця проблема у перекладознавчій літературі залишається мало втіленою. До того ж вона не була предметом спеціального дослідження на матеріалі англійської та української мов.

Метою нашої роботи є розгляд деяких методологічних аспектів проблеми відтворення граматичних (морфологічних) значень при перекладі. Цією метою зумовлено вирішення таких задач:

1) висвітлення питання про розходження між мовами на граматичному рівні як про об'єктивну закономірність, що викликає труднощі при відтворенні граматичної семантики у перекладі;

2) з'ясування причин необхідності відтворення граматичних значень при перекладі.

1. У сучасній лінгвістиці загальноприйнятим є положення про те, що кожна природна мова по-своєму членує дійсність, має свій специфічний спосіб її концептуалізації. Специфічна мовна картина світу виявляється не лише в лексичній системі мови, але й у семантично значущих граматичних категоріях [2: 79].

Семантичні розбіжності між мовами на граматичному (морфологічному) рівні виявляються насамперед у наявності чи відсутності граматичних категорій «переважно відображувального типу» [3: 75], які в цілому адекватно фіксують компоненти загальної концептуальної картини світу [4: 19].

Наприклад, в англійській мові є граматична категорія означеності – неозначеності, яка відсутня в українській мові, а в українській мові є граматична категорія істот – неістот, яка відсутня в англійській мові.

Що далі мови знаходяться одна від одної в генетичному плані, то більш значними можуть бути їхні відмінності в галузі граматичних категорій відображувального типу. Наприклад, в японській мові немає категорії числа іменників, а в мові юрок немає категорії дієслівного часу, які притаманні індоєвропейським мовам. Навпаки, індоєвропейським мовам абсолютно чужі граматичні категорії назв людей, що властиві їм у мові нутка, граматична будова якої «змушує мовця кожного разу, коли він згадує кого-небудь, або звертається до кого-небудь, указувати, чи є ця особа лівшею, лисою, низькорослою, чи є у неї астигматизм і великий апетит [5: 39].

На дивну своєрідність набору граматичних категорій у різних мовах вказував ще О. Єсперсен: «...Те, що в одній мові виражається з надзвичайною точністю в кожному реченні, в іншій мові залишається зовсім невираженим, наче воно не має ніякого значення» [6: 50].

Не менш своєрідними виявляються й однойменні граматичні категорії різних мов. Характеризуючи такі категорії, А. Вежбицька відзначає, що, з одного боку, їх можна якоюсь мірою прирівняти одне до одного на підставі деякого спільного семантичного ядра, а з іншого боку, вони не є тотожними, оскільки «кожна мова має свою унікальну систему значень, закодованих у граматиці». «Множина» або «минулий час» однієї мови не повністю відповідають «множині» або «минулому часу» в іншій мові [7: 46].

Щодо однойменних граматичних категорій (зокрема, в мові оригіналу і мові перекладу), то, на наш погляд, з точки зору зіставної семантики їх можна розподілити на гомогенні, частково гетерогенні та повністю гетерогенні.

Однйменні граматичні категорії є гомогенними в тому разі, якщо семантичний зміст граматичних форм, що їх конституують, збігається. Прикладом може бути категорія числа іменників в англійській, німецькій, французькій, українській, російській та багатьох інших мовах.

Однйменні граматичні категорії є частково гетерогенними в тому разі, якщо семантичний зміст відповідних граматичних форм у порівнюваних мовах (зокрема, в мові оригіналу і мові перекладу) дещо відрізняється. Часткова гетерогенність однйменних граматичних категорій зумовлена лінгвістичним чинником, який Ф. де Соссюр назвав значеннєвістю мовного знака [8: 115]. У цьому разі вона залежить від кількості членів опозиції – граем, що утворюють граматичну категорію. Так, у тих мовах, де категорія числа іменників представлена двочленною опозицією «однина – множина» (наприклад, в англійській, українській та багатьох інших мовах), форма множини має значення «більше одного»; у тих же мовах, де категорія числа іменників представлена трьохчленною опозицією «однина – двоїна – множина» (наприклад, у литовській мові, в івриті), форма множини має значення «більше двох».

Однйменні граматичні категорії є повністю гетерогенними, якщо семантичний зміст відповідних граем істотно відрізняється. Повна гетерогенність однйменних категорій спричиняється розбіжностями в мовних картинах світу – різними способами концептуалізації дійсності різними мовами. Прикладом може бути категорія дієслівного виду, яка в українській, російській та інших слов'янських мовах представлена граматичними значеннями докананого і недокананого видів, а в англійській мові – загального і тривалого видів. У той час як в слов'янських мовах категорія виду виражає відношення дії до її внутрішньої межі чи результату, в англійській мові категорія виду передає характер плину дії. Ось чому між семантикою видів слов'янського дієслова і англійського дієслова немає безпосередньої відповідності: тривалий вид перекладається недокананим видом, але недокананий вид може перекладатися як тривалим, так і загальним видом. Отже, перекладач має зробити вибір на підставі вузького або широкого контексту.

Слід відзначити, що в ряді випадків в граматичних формах навіть гомогенних категорій можна спостерігати деякі розходження. Наприклад, між числовими формами окремих іменників англійської та російської / української мов немає повного семантичного і функціонального збігу [9: 144]. Деяким формам однини в англійській мові відповідають форми множини в російській та українській мовах: англ. chess – рос. «шахматъ», укр. «шахи»; англ. money – рос. «деньги», укр. «гроші». Навпаки, формам множини в англійській мові відповідають форми однини в російській та українській мовах: англ. opinions – рос. «слюб», укр. «цибуля»; англ. clothes – рос. «одежда», укр. «одяг».

Ще більш цікаві приклади на контекстуальному рівні:

Young Jolyon's eye twinkled (J. Galsworthy). – В очах молодого Джолиона вспыхнул огонек; В очах молодого Джолиона спалахнув вогник.

В українській і російській мовах іменники «дружба», «кохання»/«любовь», «гнів»/«гнев», «боротьба»/«борьба» належать до групи *singularia tantum*. В англійській мові відповідні іменники можуть вживатися у множині, коли вони позначають конкретні прояви ознак або процесів:

Men's friendships are deeper than women's friendships (J. Braine); All her struggles and fears and labours in rain and cold had been wasted (J. Galsworthy).

Звідси необхідність заміни форм числа при перекладі.

2. Необхідність передачі граматичних (морфологічних) значень при перекладі залежить перш за все від їхньої функції. За словами Ю. О. Жлуктенка, О. В. Бондарко переконливо довів, що лінгвістичні одиниці виконують дві основні функції – семантичну і структурну [10: 10]. На цьому положенні базується запропонована О.В. Бондарком змістова класифікація морфологічних категорій двох типів: 1) зі семантичною домінантою; 2) зі структурною домінантою. Морфологічні категорії зі семантичною домінантою підрозділяються на дві групи: 1) категорії переважно відображувального типу; 2) категорії переважно інтерпретаційного типу [11: 75].

Якщо виходити з принципу реальної вмотивованості, то ця класифікація певною мірою узгоджується з положенням Л.С.Бархударова про морфологічні категорії з вільним і зв'язаним уживанням [12: 16 – 10]. Морфологічні категорії зі структурною домінантою, як правило, вживаються зв'язано, а морфологічні категорії переважно відображувального типу загалом є категоріями з вільним уживанням.

Граматичні значення, які конституюють морфологічні категорії зі зв'язаним уживанням, необов'язково передаються у перекладі. Граматичні значення, які конституюють морфологічні категорії з вільним уживанням, повинні бути передані при перекладі.

Проте одна й та сама морфологічна категорія може в одних випадках виступати у вільному, а в інших – у зв'язаному вживанні. До таких, на думку Л.С. Бархударова, належать число іменників та час дієслова – категорії переважно відображувального типу.

Наприклад, у реченнях «*I have bought a pencil: I have bought some pencils*» граматичні значення числа іменників ужиті вільно. Вони реально вмотивовані і повинні бути передані у перекладі: «Я купив олівець: Я купив олівці». У реченнях «*He writes poems; He wrote poems*» граматичні значення дієслівного часу також ужиті вільно. Вони реально вмотивовані і повинні бути передані при перекладі: «Він пише вірші; Він писав вірші».

У словосполученнях «*fifty pencils, fifty-one pencils*» граматичні значення числа іменників є зв'язаними: вибір числових форм зумовлюється формальними правилами синтаксису. Тому вони можуть не збігатися в мові оригіналу і мові перекладу: «п'ятдесят олівців, п'ятдесят один олівець».

У конструкціях *munu* «*He said he wrote poems; He said he was writing a poem*» граматичні значення дієслівного часу в підрядних додаткових реченнях також є зв'язаними: вибір часових форм визначається формальними правилами узгодження часів. Тому в оригіналі і перекладі вони не збігаються.

Слід відзначити, що у зазначених випадках зв'язаного вживання числа іменників і часу дієслова у перекладі використовуються закономірні граматичні відповідники.

На наш погляд, до морфологічних категорій, що в одних випадках виступають у вільному, а в інших – у зв'язаному вживанні, можна віднести і спосіб дієслова. У реченнях типу «*If he saw that, he would understand everything*» граматичні значення способів ужиті вільно: вони означають нереальні дії, які виражаються формами непрямих способів. У перекладі їм відповідають форми умовного способу: «Якби він побачив це, він би все зрозумів». А у підрядній частині речення «*She is looking at me as if she saw me for the first time*» граматичне значення способу є зв'язаним: форма Subjunctive II уживається згідно

з правилами синтаксису. У перекладі їй відповідає форма дійсного способу: «! Вона дивиться на мене, неначе бачить мене вперше».

Становить інтерес передача у перекладі морфологічних категорій переважно інтерпретаційного типу – «з переважанням елементів мовної семантичної інтерпретації відношень, які є або можуть бути одними й тими самими в об'єктивній дійсності (найбільш зрозуміло цей тип подає стан дієслова)» [13: 75]. Очевидно, автор має на увазі паралельні тричленні активні та пасивні конструкції, на інтерпретаційний характер яких указує і О.А. Жаборюк [14: 16]. Вони необов'язково перекладаються конструкціями аналогічної структури. Залежно від контексту і стилістичних чинників тричленний пасив може бути перекладений тричленним активом:

This book was written by a friend of mine whom I have not seen for 10 years. – Цю книжку написав мій приятель, якого я не бачив 10 років.

These fears were reiterated by the representative of the Weavers' Association. – Ці побоювання висловив також представник Асоціації ткачів.

Слід підкреслити, що в двочленних пасивних конструкціях граматичні значення дієслова вживаються вільно: вони реально вмотивовані і повинні бути передані у перекладі:

John loves. – Джон кохає.

John is loved. – Джона кохають.

Хоча граматичні значення мають обов'язковий характер, семантична інформація, що міститься в них, може бути несуттєвою для акту спілкування. У такому разі їх передача у перекладі необов'язкова. Прикладом може бути категорія істот – неістот в українській мові. При перекладі на англійську мову немає необхідності передавати її значення.

Особливі труднощі виникають у тих випадках, коли в мові перекладу є граматичні елементи, що не мають граматичних відповідностей в мові оригіналу, але обов'язково повинні бути застосовані при перекладі. Як зазначає Р.О. Якобсон, «трудніше дотримуватися оригіналу, коли ми перекладаємо на мову, в якій є граматична категорія, що відсутня в мові оригіналу» [15: 21].

Р.О. Якобсон ілюструє це положення на прикладі речення «I hired a worker». Для того щоб правильно перекласти його на російську мову, необхідна додаткова інформація, яка для носія англійської мови зовсім несуттєва. Зокрема, треба знати, чи дія була завершена або не завершена, чи робітник чоловічої або жіночої статі. Поза контекстом або ситуацією відповісти на ці питання неможливо.

Таким чином, труднощі відтворення граматичних значень при перекладі зумовлені насамперед семантичними розбіжностями між мовами на граматичному рівні. Необхідність передачі морфологічних значень при перекладі залежить від їхньої функції та комунікативної значущості.

Дослідження чинників, що впливають на необхідність передачі граматичних значень у перекладі, можна продовжити на матеріалі інших граматичних категорій різних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Якобсон Р.О. О лингвистических аспектах перевода // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Международные отношения, 1978. – С. 16 – 24.

2. Урысон Е. В. Языковая картина мира и лексические заимствования // ВЯ. – 1999. – №6. – С. 79 – 82.
3. Бондарко А. В. Классификации морфологических категорий // Типология грамматических категорий. – М.: Наука, 1975. – С. 56 – 76.
4. Руденко Д. И. Когнитивная наука, лингвофилософские парадигмы и границы культуры // ВЯ. – 1992. – №6. – С. 19 – 35.
5. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. – М.: Просвещение, 1966. – 302 с.
6. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: УРСС, 2002. – 404 с.
7. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
8. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
9. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
10. Жлуктенко Ю.О. Контрастивний аналіз як прийом мовного дослідження // Нариси з контрастивної лінгвістики. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 5 – 11.
11. Бондарко А. В. Указ. соч.
12. Бархударов Л. С. К вопросу о грамматических значениях и их передаче при переводе // Иностранные языки в школе. – 1972. – №3. – С. 13 – 22.
13. Бондарко А. В. Указ. соч.
14. Жаборюк О.А. Категорія стану як лінгвістична універсалія // Іноземна філологія. – 1999. – Випуск 111. – С. 13 – 17.
15. Якобсон Р.О. Указ. соч.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ НЕМОВНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

В статті розглядаються особливості застосування культурологічного підходу до процесу навчання іноземних мов студентів немовних факультетів, а також наводяться найбільш ефективні види діяльності, які впливають на мотивацію вивчення предмету та активізують інтелектуальні здібності студентів.

Ключові слова: культурологічний підхід, особисто-орієнтоване навчання, комунікативна діяльність.

В статье рассматриваются особенности применения культурологического подхода в процессе обучения иностранным языкам студентов неязыковых факультетов, а также приводятся наиболее эффективные виды деятельности, которые влияют на мотивацию изучения предмета и активизируют интеллектуальные способности студентов.

Ключевые слова: культурологический подход, личностно-ориентированное обучение, коммуникативная деятельность.

Одним з основних засобів розвитку особистості та формування її базової культури є зміст освіти. Традиційна педагогіка та методика, які зорієнтовані на реалізацію передусім освітніх функцій навчального закладу, зміст освіти визначають як «сукупність систематизованих знань, вмінь та навичок, поглядів та переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних зусиль та практичної підготовки, досягнутої в результаті навчально-виховної діяльності» [1]. Болдирев М., Гончаров М., Корольов Ф. та ін. під змістом освіти передбачають «такі знання, які необхідні будь-якій людині незалежно від того, в якій сфері вона передбачає працювати в майбутньому» [5].

Інші вчені трактують дане поняття як «систему набутих у процесі навчання знань, умінь і навичок, способів мислення» [4: 14-22], а також як «результат завершеного навчання» (середнього, вищого, підвищення кваліфікації) [2].

Саме тому, згідно з поглядами представників вітчизняної академічно-традиціоналістичної педагогіки, під змістом освіти, розуміється переважно «система наукових знань, практичних умінь та навичок, а також світоглядних і морально-естетичних ідей, якими необхідно оволодіти в процесі навчання» [6].

В дещо розширеному вигляді перелік елементів поняття подається у визначенні (Ярмаченко М.): «Зміст освіти характеризується як система знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує розвиток розумових і фізичних здібностей школярів», «під змістом освіти... розуміють систему знань про навколишній світ, сучасне виробництво, культуру і мистецтво, узагальнених інтелектуальних і практичних умінь, навичок творчого

розв'язання практичних і теоретичних проблем, систему естетичних норм, якими повинні оволодіти учні» [1] та «один з компонентів процесу навчання». Зміст (за Бабанським Ю.) – система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей школярів, формування світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя, праці. До змісту освіти включаються всі елементи соціального досвіду нагромадженого людством» [6].

Аналіз визначення вказує, що в основі побудови навчальних предметів передбачається послідовне накопичення знань. Знання є абсолютною цінністю. Традиційна педагогіка визнавала фактично лише соціальну сутність людини, тобто «метою освіти виступає формування соціально значимих якостей розвитку людини, як члена суспільства» [1].

Розвиток природних, соціальних, культурних основ здійснюється в контексті змісту освіти, який базується на загальнолюдських, національних, регіональних цінностях. Початок такої освіти закладений у культурологічному підході до її змісту з орієнтацією на конкретну особистість.

Зміст особистісно-орієнтованого навчання культурологічного типу (Бондаревська Є.) «повинно включати все те, що потрібно людині для формування та розвитку власної особистості, і мати ... наступні обов'язкові компоненти: аксіологічний, когнітивний, дієво-творчий та особистісний» [1; 6], серед яких саме особистісний є базовим.

Рушійною силою освітнього процесу, зокрема особистісно-орієнтованого навчання, є необхідність сприйняття знань як стосунків: процес оволодіння навчальним матеріалом повинен здійснюватися в атмосфері інтелектуальних, моральних, естетичних переживань, сприйняття та аналізу різних поглядів, позицій, наукових підходів, пошуків, проєктування різноманітних пізнавальних завдань, творчості викладачів та студентів [7].

Особливий інтерес викликає процес реалізації культурологічного підходу до змісту навчання іноземним мовам, зокрема англійської, в сучасному вищому навчальному закладі.

Сутність даного процесу зводиться до такої організації навчального матеріалу, його відбору та структурування, яка відображає національно-культурні особливості знань; діалогічність змісту, здатного залучити студента у діалог культур (передбачає обговорення способу життя, сімейних, культурних, національних, освітніх традицій, звичаїв, особливостей суспільного, політичного устрою країни мова якої вивчається в навчальному закладі); організацію та технологію навчання, які забезпечують можливість творчої самореалізації майбутнього спеціаліста як суб'єкта культури (використання навчальних завдань за вибором, творчих робіт (творів, складання діалогів до навчальних ситуацій, рольовим іграм), індивідуальних, групових, загальних форм роботи і т.п.).

Аналізуючи базові навчальні посібники різних рівнів підготовки, ми зауважуємо, що при підборі та структуруванні навчального матеріалу з англійської мови для студентів немовних факультетів слід враховувати необхідність залучення матеріалів та завдань, які розвивають цілісну уяву про країну, толерантне ставлення до її культурної спадщини, мотивують студентів до практичного оволодіння іноземною мовою.

Розглядаючи проблему навчання іноземній мові студентів немовних факультетів, його мотивацію, ми можемо говорити передусім про певний вид діяльності: мовну чи комунікативну. Такий підхід базується на трактуванні Виготським Л. мовної діяльності, яка, за визначенням науковця, має ряд аспектів: мотивацію, мету, виконання. Тобто, діяльність ви-

никає з потреби, пізніше, використовуючи соціальні засоби, знаки, ми плануємо її, визначаємо кінцеву мету і передбачаємо засоби здійснення. Одиничний акт діяльності вміщує всі три аспекти. В процесі опанування студентами предмету «Іноземна мова професійного спрямування», зокрема мовною діяльністю, їх внутрішня мотивація найбільш природно і невимусовно проявляється в різноманітних ігрових ситуаціях, оскільки увага переноситься на оволодіння комунікативним лексичним матеріалом, а не на знання іноземної мови. Ми підтримуємо думку Леонтєва А., що мовленнєві вміння та навички не можна формувати, забуваючи про звичайну, природну психолінгвістичну структуру мовної діяльності [2]. Тобто, на початковому етапі вивчення іноземної мови доцільно надавати перевагу комунікативній мовленнєвій діяльності, а також усній та діалогічній формам спілкування. Ми цілком згодні з концепцією вчених-методистів (Роман Р., Коломінова О.), які визнають, що постійне використання на заняттях ігрових ситуацій, проблемних завдань, створення невимусовної сприятливої атмосфери значно впливають на організацію процесу навчання іноземній мові та сприяють зростанню стимулу й мотивації студентів.

Аналіз методичної літератури підтверджує підвищену зацікавленість до ігрових завдань. Виділяють наступні їх типи:

- інструментальні ігри – студенти маніпулюючи різноманітними предметами, коментують свої дії;

- супровід дії словом – студенти демонструючи свої дії, детально їх коментують (використання предметів не є обов'язковим);

- ігри-змагання – головною рушійною силою є «спортивний інтерес»: хто швидше, точніше, оригінальніше виконає будь-яке завдання. Такі види виконуються командами студентів і, практично, всі мають мотивоване завдання.

- рольові ігри являють собою низку проблемних завдань; основна мета – прийняття компромісних рішень та налагодження взаємодії з партнерами. Для створення проблемності використовують такі прийоми як обмеження часу, матеріалу, засобів, різноманітні творчі завдання. Слід зазначити, що рольова гра формує соціально-рольові відносини учасників: окрім вирішення проблемного завдання, кожен гравець повинен правильно продемонструвати свою соціальну роль.

- ігри-дискусії – викладач, використовуючи загальну проблему, яка викликає цікавість в студентів, спонукає їх до розширених висловлювань, аргументації своєї точки зору.

Перераховані типи вважаються основними, хоча в навчальному процесі застосовуються різноманітні ігрові прийоми в залежності від предмету який вивчається. При опануванні іноземної мови студентами немовних спеціальностей найбільш ефективним є використання ділових ігор або ділових ситуацій, оскільки в створених умовах найбільш творчо відбувається прояв умінь, знань, значно активізуються емоційний стан людини.

Дієвою формою організації самостійної та індивідуальної роботи студентів-менеджерів є підготовка тематичних проектів з їх наступною презентацією та подальшим захистом. Проекти можуть мати на меті підготовку та створення професійних тематичних підбірок з розробкою серії завдань, плакатів, колажів, проведення невеликих досліджень. Виконання проектів невеликими групами чи розподіл видів діяльності сприяє самостійному опрацюванню студентами значної кількості навчального матеріалу (робота з словниками, довідковою літературою, здійснення порівняння інформації) та

згуртуванню колективу, вихованню відповідальності перед своїми товаришами за доручений обсяг роботи. Процес активізації емоцій тісно пов'язаний з процесом виникнення мотивації до діяльності. Лише емоції активізують інтелектуальні здібності студента.

Ділові ігри обов'язково відтворюють конфліктні ситуації, спонукають приймати неординарні рішення для досягнення наміченої мети. В доброзичливій конфліктній ситуації процес прийняття рішення супроводжується проявом емоцій. Більше того, залучення такого виду діяльності передбачає створення атмосфери дискусії, змагання, що значно активізує мотиваційні, пізнавальні можливості студента у вирішенні завдань.

Зміст особистісно-орієнтованого навчання іноземній мові через культурологічний підхід у вищому навчальному закладі зумовлене не лише бажанням залучити, зацікавити студента культурними аспектами носіїв мови, але й вплинути на його рефлексію для подальшого усвідомлення себе в цьому культурному просторі як суб'єкта.

У процесі опрацювання матеріалів розмовних тем студенти отримують інформацію про географічне положення, політичний устрій, історію, освіту, культурну спадщину, й завдяки системі розроблених вправ, формують особистісне розуміння у співставленні, порівнянні традицій та звичаїв рідного краю, України, з країнами мови яких вивчається у ВНЗ. Тобто опанування іноземної мови допомагає студентам немовних факультетів долучитись до світового культурного простору, сприяє подальшому розвитку толерантного та гуманістичного ставлення до представників інших народів та націй.

Досить важливою умовою вивчення англійської мови є обов'язкове використання навчальних відео та аудіо програм, фільмів, з контексту яких студенти мають можливість поповнювати свої знання додатковою інформацією по різноманітним аспектам – від географічного положення, до фольклорних свят, традицій, звичаїв, особливостей сучасного побуту.

Практичний досвід роботи дає нам можливість зробити висновок про дієвість та доцільність широкого застосування культурологічного підходу як засобу оптимізації й покращення змісту мовної освіти на немовних факультетах ВНЗ.

Таким чином, культурологічний підхід до удосконалення вивчення іноземних мов передбачає виділення культурологічного напрямку в структурі навчального плану, де зміст навчальної дисципліни відтворює цілісну уяву не лише про людину, а й оточуюче середовище, в якому діалог (культура) – єдина форма існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. – Ростов-на-Дону: 2000. – 351с.
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія і практика. – К.: Вища школа. – 1993. – 187.
3. Кульневич С. В. Педагогика личности от концепций до технологий. Учебное пособие. – Ростов-на-Дону: ТЦ «Учитель», 2001. – 160 с.
4. Підласий І.П., Трипольська С.В. Формування педагогічного потенціалу як мета підготовки учителя. //Рідна школа, – 1988. – № 1. – С. 14-22.
5. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Н.И. Болдырев, Н.К. Гончаров, Б.П. Есипов, Ф.Ф. Королев. – М.: Просвещение, 1968. – 256 с.

6. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под ред. Ю. К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1983. – 608с.
7. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. Изд. 3-е. – М.: «Школа-Пресс», 2000. – 512с.
8. Хекхаузен Хайну. Мотивация и деятельность. Москва. «Педагогика», – 1986, Т.1 – 407с. – Т.2 – 392 с.

УДК 371.315'42

Нікіфорова Л. І.
(Київ, Україна)

СКЛАДАННЯ ТЕСТІВ З УРАХУВАННЯМ ДИДАКТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Статья посвящена общим принципам отбора материала для всех видов тестов, их цель использования и, соответственно, методика их составления.

Назначение каждого вида тестов, отбор материала для диагностирования, тренировки и контроля в обучении иностранному языку, дидактические принципы составления тестов.

This article is devoted to general principles of material selection for all types of tests, their objective usage & relative methodology of their composition.

Answering their purpose, selection of material for diagnostics, training & supervising (monitoring) during studying of didactic principles of test compiling.

Тест, у кожному конкретному випадку, це випробування, перевірка, контрольна робота (контрольна вправа), контрольне завдання.

Розглянемо загальні принципи відбору матеріалу тільки для трьох видів тестування, які використовуються з метою проведення діагностики, тренування й контролю при навчанні іноземної мови. Під час опису будемо виходити з того, що ці три види тестів можуть використовуватися комплексно і їх порівняння є правомірним.

Спочатку визначимо кожен вид тестування і, як наслідок, розглянемо принципи відбору матеріалу для завдань і методику їх складання.

Діагностичний тест (diagnostic test) – це попереднє випробування для виявлення підготовленості студентів до роботи за даною навчальною програмою, може використовуватися з метою визначити:

– рівень аперцепсії навчаємих (ability test), який може бути необхідним на початку навчального року;

- рівень підготовки на даному етапі (attainment test);
- підготовленість до вивчення програми, коли використовується контрольна робота, що передує вивченню програми (тобто попередній нормативний (оцінювальний) тест (program criterion test));
- рівень безпосереднього запам'ятовування з метою перевірки негайного засвоєння одразу після подання інформації (immediate retention test);
- рівень знань з якої-небудь теми до працювання над темою;
- попередньо визначити рівень підготовки з метою розподілу студентів на групи (placement test).

Діагностичні тести складаються з урахуванням наступних дидактичних принципів:

Тест повинен містити тільки одну-дві лексичні труднощі. Така вимога як правило пред'являється до запрограмованих вправ, оскільки відповіді у вищезгаданих вправах повинні бути однозначними для проведення самоконтролю за ключами.

Граматичний тест повинен подаватися тільки за знайомим лексичним матеріалом з метою виключити додаткові труднощі. Багатьма психологами відзначалось, що поява декількох додаткових труднощів за наявності тимчасових зв'язків може ускладнити як сприймання матеріалу, так і використання його на практиці. «Під час діагностичного тестування знань з граматики наявність незнайомого лексичного матеріалу ускладнить студентові відповідь за темою, яка нас цікавить, і не дозволить об'єктивно оцінити його знання. Оскільки подальше просування за навчальною програмою будується залежно від результатів діагностування, то неправильний результат діагностичного тесту може далі перекрутити програму роботи» [1: 30].

Дуже важливо під час відбору лексико-граматичного матеріалу і при складанні тесту враховувати можливість мовної інтерференції. Студент може і не зробити помилки, якщо у діагностичному тесті не зустрічається таких явищ як негативний вплив рідної мови. При посиленій інтерференції (тобто за такої, коли досвід із рідної мови допомагає засвоювати деякі явища іноземної мови, частіше всього аналогічні, то студент легко вправляється з завданням, але такі умови будуть штучні, оскільки в одній темі можуть зустрічатися різні явища інтерференції і позитивні, і негативні). Тому під час діагностування необхідно враховувати як позитивний, так і негативний вплив рідної мови, особливо коли під час тестування використовується важкий для студента матеріал, і вже відповідно до цього складати свій тест.

Відбір матеріалу слід проводити з урахуванням того, що далі він буде подаватися послідовно в різноманітних тестах, тому перш за все необхідно прийняти до уваги його «унікальність» [2: 35].

Важливим є відбір матеріалу з урахуванням коефіцієнта частковості відібраного матеріалу.

Тренувальні тести, контрольно-тренувальні вправи (practice test) є засобом для закріплення щойно отриманої інформації або для повторення. Тести такого типу можуть складатися з метою:

- пізнати нове мовленнєве явище;
- на зрозуміння прочитаного тексту з застосуванням серії питань, з відповідями для правильного відбору (recognition test);

- на сприймання з конструктивними відповідями (на відміну від objective test);
- для самоперевірки, самоконтролю (self-administered);
- з самооцінкою, вправа для самоконтролю (self-scoring test).

Тренувальні тести складаються з урахуванням наступних принципів:

Для кожного тесту необхідно підібрати такий матеріал, щоб тест включав тільки одну трудність. Тут також можна привести ту саму аргументацію, що і при обґрунтуванні діагностичних тестів.

Лексичний матеріал тесту повинен обов'язково бути опрацьований студентом. Відповідно до структури навчального процесу зазвичай на занятті місце для завчання лексики не відводиться, запам'ятовування лексичних одиниць планується позааудиторною роботою. На відміну від діагностичних тестів у тренувальні тести поряд з вивченою лексикою припускається включення до 7% ще не повторюваної лексики, але передбаченої для активізації в майбутньому. При виконанні тренувальних тестів студентам дозволяється в робочому порядку користуватися різними джерелами (словниками, довідниками, посібниками тощо) за умови самостійної підготовки. Труднощі, що виникають – лексичні і граматичні – по мірі тренування зникають. Студенти звикають таким чином до самостійної роботи з текстом іноземною мовою, що містить незнайому лексику.

Відбираючи матеріал для тренувальних тестів необхідно враховувати рівень складності матеріалу, тобто відбирати такий матеріал, який можна було б розмістити у вигляді вправ різної складності (за принципом – від простого до складного), тобто мова йде в однаковій мірі і про сам тест із збільшенням важких питань (power test). «Поява цієї вимоги до відбору матеріалу при складанні тренувальних тестів на відміну від діагностичних зумовлено різницею мети: застосування діагностування – виявити знання, під час тренування – навчити» [3: 80].

Облік можливої інтерференції є також необхідним при відборі матеріалу для діагностичних тестів. Тому вони повинні містити найбільш яскраві приклади окремих граматичних явищ, де можлива інтерференція, щоб тренуючись студент вже був у змозі свідомо використовувати свій досвід рідною мовою: запобігти здійсненню помилки. Вірність виконаних завдань студент може перевірити по ключам, якими йому дозволяється користуватися під час тренування. «Неправильні зв'язки в мозку студента при цьому руйнуються в результаті неодноразового виконання однорідних дій з одночасним коригуванням і з послідовним підкріпленням дій правильними відповідями (рішеннями)» [4: 17].

До контрольних тестів можна віднести наступні:

- заліковий (credit test);
- нормативний (оцінювальний) для виявлення підготовленості відповідно до певних нормативів (criterion test);
- заліковий тест; підсумкова контрольна вправа на окреме навчальне питання, на розділ програми або підпрограми (unit test);
- з тимчасовим інтервалом, відкладений контрольний тест (delayed test);
- на довготривалу пам'ять, випробування на довготривалу пам'ять, на відстрочене пригадування (delayed recall test на відміну від immediate recall test);
- семестровий залік (залікова робота); семестрова контрольна робота (term test);

– нормативний (оцінювальний) підсумковий тест для встановлення підготовленості з програми відповідно до встановлених нею нормативів, тобто екзаменаційна робота, завершуюча стадія вивчення програми (past-program-criterion test).

Під час відбору матеріалу для контрольних тестів і при їх складанні необхідно керуватися тими самими міркуваннями, що і при складанні тренувальних і діагностичних тестів, враховуючи тільки специфіку даного виду тесту.

Контрольні тести повинні:

– містити тільки одну мовленнєву трудність, якщо за мету ставиться перевірка знань, умінь та навичок з однієї теми. Якщо ж за мету вважається перевірка знань з декількох тем, то можливі відступи відповідно до основної мети;

– базуватися за пройденим матеріалом;

– включати основні й найбільш типові явища з теми;

– обов'язково містити явища, де можлива мовленнєва інтерференція;

– відповідати всім дидактичним вимогам, як і всі тести.

Хоча навчання іноземній мові в ВНЗ підпорядковано основній меті – навчити вільно спілкуватися іноземною мовою, в контрольні тести можна включити переклад з рідної мови як вид роботи, що потребує від студентів активної розумової діяльності, тому що «це пов'язано зі швидким знаходженням еквівалентів в іноземній мові, що також передбачає порівняння, аналіз і інші розумові дії, виконання яких дуже сприятливо позначається на міцності засвоєння, що підтверджувалося неодноразово проведеними експериментами» [5: 134]. Слабкі знання студентів з деяких тем (мовленнєвим ситуаціям) зазвичай проявляються при застосуванні саме за таких типів тестів.

Всі три типи тестів (діагностичні, тренувальні й контрольні) можуть складатися з вибічковими відповідями (alternative tests) або з конструктивними відповідями (constructed response tests).

При відборі навчального матеріалу для тестів і при складанні тестів необхідно враховувати всі дидактичні принципи з метою досягти максимальної ефективності роботи з цими тестами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жинкин Н.И. Теории и современные методы обучения иностранным языкам. – М.: Изд. «Экзамен», 2008. – 381 с.
2. Рабинович Ф.М., Розенкранц М.В. О составлении тестов для контроля понимания в процессе чтения // Иностр. языки в школе. – 1977. – №3.
3. Матухин П.Г., Мифеева Н.Ф., Руженцева Т.С. Использование тестовой методики в преподавании английского языка в вузе: Сб. статей V междуна. научно-практ. конф. – М.: МФ ЮА, 2005. – 160 с.
4. Овчаренко В.П. Измерения уровня сформированности лингвистической компетенции с помощью адаптивных тестов. – 3-е изд. – М., 1974.
5. Хелболдт П. Изучение иностранных языков: пер. с англ. – М., 2003.

**КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ЕВРИСТИЧНОЇ БЕСІДИ
ПРО МОВЛЕННЄВИЙ АНТИЕТИКЕТ**

У статті акцентовано проблему вживання нецензурної лексики в контексті процесу світової глобалізації, окреслено когнітивні можливості використання культурологічного підходу до профілактичних бесід про наслідки непоміркового антиетикетного мовлення, визначено перспективи такого підходу для сучасного процесу сприйняття, системного осмислення та ефективного засвоєння інформації з метою підтримки морально-духовних засад індивідуального та суспільного розвитку.

Ключові слова: глобалізація, морально-духовні засади суспільного розвитку, нецензурна лексика, агресія, семантика ритуальних дій, багатоспектральність культурологічного підходу.

The article deals with the problem of using an unprintable vocabulary in the process of world globalization. Cognitive means of culturological approach to preventive discussions about immoderate non-etiquette speech are described. Prospects for modern perception process, systematic comprehension and effective information understanding for supporting moral and spiritual principles of individual and social development are determined.

Keywords: globalization, moral and spiritual principles of the social development, unprintable vocabulary, aggression, semantics of the ritual actions, multimeanings cultural approach.

Сучасне українське суспільство активно долучається до світового глобалізаційного процесу. Ця, на перший погляд, перспективна для гармонізації міждержавних взаємин тенденція викликає появу контрзастережень, які акцентують проблему розмивання національних систем цінностей та пониження ролі духовних основ людського буття [1: 127]. У контексті цього можна розглядати буквально інтернаціональну «епідемію» вживання лайливих слів. Так, у Великобританії підлітки настільки часто ними послуговуються, що у школах через неможливість заборонити і стримати таке слововживання вирішили контролювати його через дозвіл за умови певних обмежень. На сайтах в Інтернеті також можна зустріти симптоматичне застереження: «Вживання грубих і лайливих виразів, нецензурних слів, образи та погрози на адресу учасників форумів (...), ненормативна лексика не допускається». Що вже казати про так звані «художні» фільми чи «купюроване» мовлення у прямому ефірі?! Тому представники Всеукраїнської асоціації батьківських об'єднань в межах руху «За здоровий спосіб життя» одним із пріоритетних напрямків діяльності назвали протистояння насильству, жорстокості, вживанню лайливих слів та ненормативної лексики [2]. Відгуки на явище суспільного бруднослів'я з'являються і в церковних виданнях, зокрема, у газеті «Світло Православ'я» знаходимо таке твердження: «Вживання будь-яких лайливих слів також є блюзнірством і тяжким гріхом. Треба дуже рішуче боротися з цією хворобою, інакше не може бути й мови про духовне здоров'я» [3].

Наведені приклади відображають мовні прояви загального явища суспільної вульгаризації, адже саме мова та особливості міжлюдської комунікації виступають найчутливішими індикаторами стану суспільного розвитку. Беззаперечна очевидна експансія лайливих слів та яскраво виражена мовленнєва агресія в молодіжному середовищі змушують замислитися над можливими шляхами якщо не подолання (це неможливо, адже бруднослів'я існувало завжди), то принаймні профілактики бруднослів'я з метою збереження культури та морально-етичних цінностей.

Оскільки йдеться переважно про молодь (школярів, студентів, бо саме вони найбільш масово і неконтрольовано вживають інвективну лексику), найбільш ефективним з точки зору гуманоцентричного спрямування когнітивної освітньої парадигми видається метод евристичної бесіди на культурологічних засадах. Причому сучасне розуміння поняття «культурологічний підхід» повинно включати багатовекторну інформацію, яка сприятиме актуалізації знань і фактів з історії розвитку національної української та світової культури, а також посилить зацікавлення й дасть змогу побачити звичний повсякденний спосіб висловлювання кризь призму найновіших міждисциплінарних наукових розробок.

Люди у всі часи вдавалися до лихослів'я. Щоправда, різними були розуміння етимології цих висловів та того, що ж за змістом можна називати лайливими словами. Дослідження, які фіксують мовні, психологічні та культурологічні особливості використання ненормативної лексики [4], показують, що типовий набір найуживаніших сучасних лайливих слів – переважно запозичення з російської мови, яке відбулося внаслідок того ж процесу тотальної міні-глобалізації під час історичних подій XX століття. Якщо порівняти історичне вживання цих лайливих слів та сучасну його мотивацію, можна побачити невтішну динаміку суспільних змін.

Якщо практично до середини XX ст. існувала регламентація та засоби покарання за їх публічне вживання, то зараз можемо констатувати явище суспільного та правового нігілізму, коли люди, які психологічно не сприймають такої лексики, змушені (адже за законом практично не можуть нічого вдіяти) щодня почуватися «смітниками» для скидування вульгаромовних словесних реакцій зовсім сторонніх людей. Якщо раніше ті, хто наважувався відкрито лихословити, були переважно бунтівниками й через такий словесний епатаж кидали виклик суспільству, тепер же, складається таке враження, це майже стало загальнокомунікативною нормою. Хіба що політики у такий спосіб можуть досягти скандальної популярності. Вульгаромовна залежність інших зумовлена переважно засвоєною суспільним досвідом манерою нетерпляче-агресивного спілкування, яка оприявлює намагання відчутти свою значущість, перевагу над іншими й бажання підкорити всіх і вся своїй волі. Цьому сприяє й соціально-історичний злам старих відносин та загальна суспільна розчарованість, дезорієнтованість й озлобленість населення через щоденні кризові ситуації боротьби за виживання. Щоденна атмосфера неприязні і протистояння духовно підживлює лайливі вислови «концентрованою злістю» давніх кровопролитних баталій, що у свою чергу формує стан афекту. Згодом він переходить у стан перманентного світовідчуття, яке проявляється через вираження тієї ж мовної агресії та бажання швидко й ефективно впорядкувати життя [5]. У цьому лайка суголосна із давніми традиціями військового красномовства та діяльністю середньовічних рибальдів [6].

Таким чином, брутальність і лайливість людей вказують на стан прихованої суспільної конфронтації й утрату національних ціннісних орієнтирів. Адже відомо, і це

підтверджують численні посилання на спогади іноземних мандрівників, що український народ здавна вирізнявся «мовленнєвою доброчесністю» (Я.Радевич-Винницький), а визначальним для української ментальності вважають архетип ласкавої плідної землі, праця на якій позбавляє агресивної експансивної активності та створює установку на м'яке спостереження та гармонійну співпрацю з природою [7: 63]. Сюди необхідно додати контрастне зіставлення предковичого святого, шанобливого ставлення до матері-жінки та значення російських «матірних» слів, які містять семантичну негацію й агресивну деструктивність щодо тілесних атрибутів продовження роду. Прикметно, що деякі дослідники пов'язують пряме семантичне коріння цих слів із образами богів слов'янської, китайської та тюркської міфології, посилене ще й сучасним культом відвертої тілесності, або пояснюють звичне їх звучання змінами у називанні дуже небезпечної у свій час військової зброї. Таким чином люди константно активізують два полярних значення: ритуально-сакральне – плідності, продовження життя – та його знищення, смерть. А через таке безглузде, непомірковане щоденне насичення мовлення тими словесними формулами, які використовувалися лише у строго визначені моменти суспільного буття, відбувається підміна понять і хаотизація самої дійсності. Звідси – невміння керувати словами й емоціями, відтак – інтенсифікація хвороб.

Ці твердження концептуально завершує гіпотеза наукового керівника Центру екологічного виживання Геннадія Чеуріна. На його думку, мати – це слова, які викликали силу роду і вживалися суворо регламентовано лише 16 днів у році. І коли сучасні чоловіки без ритуального освячення називають їх, це неминуче веде до проблем зі здоров'ям, а якщо матюкається жінка – вона повільно перетворюється на чоловіка [8]. Такі спостереження доповнює група спеціалістів із молекулярної біології Інституту управління Російської академії наук. За допомогою спеціальної апаратури вчені встановили, що якщо людина постійно вживає нецензурні слова, її хромосоми стають мутантами й деформуються. Кінцевий наслідок мутації аналогічний дії радіоактивного випромінювання потужністю в кілька тисяч рентгенів, що може призвести до руйнування організму не лише любителя смачно вилаятися, але його дітей та внуків [9]. Сказане підтверджують експерименти з водою, які здійснили японські й російські вчені. Вони довели, що вода не сприймає лайливих слів будь-якої мови – в результаті погіршується чи руйнується її молекулярна структура. Оскільки людське тіло на 80, а мозок на 90 відсотків складається з води, то і ми підлягаємо тим самим процесам, що й природна вода. Вона вбирає будь-які прояви інформаційного негативу й передає їх тим, хто її споживає; вода повертається у природне середовище, яке, у свою чергу, як жива екосистема змушене самоочищуватися від негативу наших словесних і поведінкових дій, як ми від паразитів, через хвороби, природні та інші види катастроф [10].

Колись люди відчували силу звукової словесної вібрації та розуміли його енергетичний потенціал. Сьогодні лише одиниці замислюються над тими знаннями, що проявляються у дослідженнях із сугестивної лінгвістики. Цікаво, що більшість активних бруднословів знають чи принаймні розуміють негатив емоційної мотивації такого свого мовлення (поганий настрій, втома, невдачі тощо), але продовжують заповнювати цими реакціями навколишній світ. При цьому більшість із них не стане заперечувати, що слово може як убити, так і викликати бажання жити. А люди поруч, почувши такі лайливі висловлювання, так само відчують дискомфорт й змушені прийняти в себе чужу злість,

або намагаються відгородитися від цього, самозахиститися ефектом зворотної дії чи відмовою від спілкування. Тому, мабуть, останнім часом з'являються промовисті повідомлення, наприклад, про колишнього міліціонера із Мостиськ (!) Тадея Марека, який займається самолікуванням і радить усім, аби бути здоровими, відмовитися від лайки, прокльонів, брудних слів... [11].

Сказане вище засвідчує, що часто вживані брудні слова знищують саму енергетику українців, оскільки негативизм цих виразів поширюється не лише на їх автора, але й на ставлення до рідних і близьких, до природи і народу, до національних цінностей, до всього святого, бо називали колись матюки «молитвою Сатані» [12: 187] на протигагу до Слова-першопочатку: «І першим було слово, і Слово було Бог».

Такий коментар може не лише зацікавити, але й надає цілісності світовідчуттю, сприяє формуванню аналітичного системного мислення. Адже сучасна наука досліджує розрізнені фрагменти навколишньої реальності, а через велику кількість інформації й невідготованість до її цілісного сприйняття молодим людям важко самотійно встановити причинно-наслідкові зв'язки й інтегрувати розрізнені фрагменти наукових знань чи гіпотез.

Багатоспектральність культурологічного підходу сприяє виробленню відчуття власної гідності, необхідності особистого самоконтролю поведінки й слововживання, відповідальності за себе й людей довкола, самоусвідомленню людини як важливої визначальної складової загальнопланетної взаємодії всіх форм фізичного й енергетичного буття. Відтак поглиблюються процеси розуміння (у тому числі й поняття «глобалізація») – отже – сприйняття, засвоєння та бажання своїми силами творити сприятливий простір людського співжиття, в якому, на думку М. Жулинського, культивуватиметься «культура душі», «справжня людяність» та етична відповідальність за «міру людського» в собі й суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Горський В. Філософія в українській культурі. – К., 2001. – 240 с.; Жулинський М. «...Давайте розглядати людину...». – Ел. ресурс: <<http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=198916&mainlang=ukr>>.
2. Ел. ресурс: <<http://www.oblosvita.kiev.ua/index.php?mode=septem>>.
3. Архімандрит Лазар. Сповідь // Світло Православ'я. – 2000. – № 3. – Ел. ресурс: <http://svitlo.orthodox.lviv.ua/2000/n3/00_3s2.htm>.
4. Див. публікації О. Гаврилів, Л. Ставицької, Н. Арутюнової, В. Жельвіса, І. Коні, Я. Радевича-Винницького тощо.
5. Діденко Н. «Міцне слівце» вживали ще за часів палеоліту і кам'яного віку. – Ел. ресурс: <http://rechi-branni.narod.ru/hm/stattia_02.htm>.
6. Сергєєв А. Перші серед лайливих. Ненормативна лексика як приносила всесвітню популярність, так і приводила на лаву підсудних // Закон і бізнес. – 2006. – № 39. – Ел. ресурс: <<http://zib.com.ua/article/1159782129809>>.
7. Храмова В. Ментальные предпосылки украинского парадокса // Наука та наукознавство. – 2007. – № 1. – С. 46-69.

8. Ел. ресурс: АРАТТА. Український національний портал: <http://www.aratta.org.ua/prn_news_ua.php?id=1045>.
9. Сучасні дослідження свідчать, що вухо людини чує 1378 звуків, а поза спектром чутності існують мільйони звуків, які впливають на стан організму людини. Музика заряджає енергією. Платон, Аристотель, Піфагор вважали, що музика – це ліки. Сьогодні існує такий напрям у медицині, як музична терапія. Наприклад, лікарі-кардіологи віддають перевагу класиці, бо вона сприяє відновленню нормального серцевого ритму і значно підвищує рівень імуноглобуліна. А прослуховування сонати Моцарта для двох фортепіано протягом 10 хвилин дає можливість тим, хто страждає хворобою Альцгеймера, краще орієнтуватися у просторі. Крім того, твори Моцарта зменшують ризик нападів епілепсії від 21 до 61%. Медицина використовує музику як засіб, здатний замінити анестезію. У найбільшій у Європі клініці спортивної медицини в Люденштайді музичну терапію використовують в передопераційний період. Спеціальні музичні композиції зменшують рівень вмісту стресових гормонів у крові, прискорюють лікування.
- Ще один надзвичайний винахід. У викладача музики із США С'юзен Александер виникла ідея: записати випромінювання, що йдуть від людини, і, застосувавши математику й фізику, спробувати їх озвучити. Виявилось, що наше тіло буквально насичене різноманітними вібраціями. Це – серцеві скорочення, ендокринні цикли. А якщо ці вібрації записати і прослухати? За допомогою Александер звернулася до біолога із Каліфорнійського університету Девіда Деймера із запитанням: чи можуть звучати молекули ДНК? Деймер виміряв молекулярні коливання ДНК, потім перетворив невидимі вібрації на звуковий спектр і отримав... музику! Запис мелодії ДНК нагадував медитативні мелодії Індії!
- А ось відкриття російських учених. В Інституті управління Російської академії наук під керівництвом знаного молекулярного біолога П.П. Горяєва розроблено спеціальну апаратуру. З її допомогою вчені дійшли висновку: молекули ДНК сприймають людську мову! Більше того, під впливом людської мови ці молекули – відповідальні за спадковість, змінюють свою форму і структуру. – Інформація для роздумів – на ел. ресурсі:
<<http://moy-kumir.com.ua/forum/viewtopic.php?t=121&view=previ>>.
10. Эмото М. Тайная жизнь воды. – Минск, 2006. – 160 с.
11. Ел. ресурс – Західна інформаційна корпорація: <<http://www.zik.com.ua/2009/03/05/172039>>.
12. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів, 1991. – С. 177-187.

**ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ РОЗУМІННЯ МУЗИЧНОГО ТВОРУ
ЯК ТВОРЧИЙ РЕЗУЛЬТАТ ПРОЦЕСУ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

У статті розглядаються характерні типи герменевтичного розуміння музичного тексту, його можливості в інтерпретаційному просторі. Обґрунтовується необхідність збагачення духовного потенціалу особистості музиканта-виконавця.

В статье рассматриваются характеристики герменевтического понимания музыкального текста, его возможности в интерпретационном процессе. Обосновывается необходимость обогащения духовного потенциала личности музыканта-исполнителя.

The article deals with the ideas of the hermenevtic understanding of the music text and its opportunities in the interpretation process.

Key words: *hermenevtics, understanding, interpretation, music text or work of art.*

Вплив мистецтва на духовно-творчий розвиток особистості – метапроблема сучасної науки, яка передбачає використання і переосмислення теоретичних положень багатьох наукових дисциплін. Цілком очевидно, що в сучасних умовах відмови від лінійної концепції прогресу і відповідних їй класичних філософських інтерпретацій, наукове співтовариство дедалі більше усвідомлює необхідність нового погляду на духовно-творчий потенціал мистецтва.

Визнання духовного потенціалу мистецтва, зокрема, музичного – традиція, коріння якої сягає європейської культури ще античних часів. Глибокий філософський смисл з цього приводу має думка В. Медушевського [4]. Про те, що втілювати духовну сутність людини музика може саме тому, що і культуру вона навчилася «згортати» в інтонацію, до розмірів якої зменшуються культурні стилі, художні епохи разом із світоглядним змістом. Отож, світ душевно-духовного буття людини втілюється в музичній інтонації як виражальному засобі, як у вищій формі вираження духовного буття людини. Р. Роллан (3) у своїй відомій статті «Про місце музики у всезагальній історії» торкнувся актуальної для наших днів проблеми взаємозв'язку духовного потенціалу музики та загальнолюдського виховання. «Завдяки своїй глибині і безпосередності музика є першим симптомом тих прагнень і нахилів, які потім переходять у слова, а далі в дію. «Героїчна симфонія» передбачає більше як на десять років пробудження німецької нації. «Мейстерзінгери» і «Зіґфрід» оспівують на десять років наперед торжество імператорської Німеччини».

Таким чином, причетність суб'єкта до духовних цінностей – найважливіша передумова музичної творчості. Згідно з концепцією Л.Закса, вона пов'язана з внутрішньою одухотвореністю процесу прилучення суб'єктів до світу вищих духовних цінностей – Істини, Добра, Краси. «Одухотвореність – це і засвоєність, духовне володіння ціннісним змістом культури (його основними типами і модусами), і розвиненість, багатство теж засвоєних з культури і постійно актуалізованих психологічних, особистісних форм буття цінностей...» – зазначає автор [2: 108]. Особливого значення набуває проблема одухотвореності у контексті інтерпретаційного простору творчої самореалізації музиканта-виконавця.

Самореалізація, як свідомий цілеспрямований процес розкриття сутнісних сил у соціокультурній діяльності (Л. Коган), є перманентним станом високорозвиненої особистості, необхідною частиною життєдіяльності. Гуманізація освіти прямо детермінована тенденцією до тотальної творчості самореалізації людства і водночас виступає могутнім чинником стимулювання цього процесу.

Цей висновок повною мірою стосується і процесу професійної підготовки майбутніх фахівців-музикантів у системі вищої музичної освіти, де, як стверджують вчені, педагоги-практики, ще панує клановий концептуалізм, образне кліше, особистісна безликість та безадресність у розумінні сутності музичної творчості. В цьому зв'язку не можна не погодитись з справедливою думкою В.Ражнікова про те, що одиницею змісту освіти для всіх творчих музичних спеціальностей є не «ступінь готовності» програми, не порція інформації у викладанні теоретичних дисциплін, не дані гуманітарних наук, а творча інтерпретація у всій своїй суб'єктивно-образній та соціальній багатозначності. З огляду на сказане доцільно спинитися на тенденціях розвитку сучасної вищої музичної школи в аспекті даної проблеми.

У сучасній музичній педагогіці загальноновизнаним є положення про те, що особистість музиканта розвивається, формується і реалізується в художній інтерпретації і через художню інтерпретацію. Традиційно вважається, що художня інтерпретація є результатом розумової діяльності, а структура інтерпретаційного процесу охоплює духовне проектування результату виконавського мистецтва та реалізацію інтерпретації у матеріально-звуковому втіленні. Аналіз педагогічних концепцій, наші експериментальні спостереження свідчать про те, що тенденції розвитку музичної освіти в аспекті творчої самореалізації майбутніх музикантів-виконавців мають одну спільну рису – фокусують увагу на діяльнісному підході і зростанні інтелектуальної активності студентів в інтерпретаційному процесі (розвивальні методи; набори нестандартних завдань, операційних алгоритмів процесу музично-виконавського втілення тощо).

Ситуація змінюється радикально, якщо смислове завдання формування здатності до творчої самореалізації музикантів-виконавців не зводити лише до оволодіння знаннями, узагальненими способами діяльності і самостійного застосування їх в інтерпретаційному процесі. Йдеться про фундаментальний онтологічний поворот у філософії, пов'язаний з герменевтикою, феноменологією, екзистенціалізмом та іншими течіями, які вбачають перспективу людства в становленні нового гуманітарного мислення на основі принципів цілісності буття, культури і особистості і виступають як «духовний опір» технократичному світогляду. Серед цих філософських тенденцій особливий інтерес і перспективу для нашої теми становить герменевтичний підхід і розуміння як один із центральних його моментів. У гуманітарному знанні інтерпретація – фундаментальний метод роботи з текстами. Хайдеггер здійснив онтологічний поворот, вивів герменевтичну інтерпретацію за межі аналізу текстів у сферу екзистенціальної передструктури розуміння. До Хайдеггера розуміння часто розглядалося як інструмент, необхідний для вирішення практичних завдань. Хайдеггер виявив універсальний характер розуміння, вказав на його роль у розв'язанні універсальних проблем буття.

У сучасній науці поширеною думка про те, що розуміння тексту (особливо художнього) може бути різним за глибиною. Розуміння і творчість стають синонімами. Творчий характер розуміння закладається вже автором твору тому, що, за М.Бахтінім, творець

тексту передбачає наявність не лише адресата, а й вищого нададресата, найвище, справедливе розуміння (Бог, абсолютна істина, суд людської совісті, народний суд історії).

Ставлячи питання про процедури осягнення на суб'єктивних формах його вираження, розшифровує втілені в них цінності, норми та ідеали (Х.-Г. Гадамер, П. Рікер). У рамках герменевтичного аналізу художня інтерпретація ґрунтується на передіснуванні певної художньо-образної структури, детермінованої загальнолюдськими цінностями та ідеалами, і саме вони мисляться тією первинною реальністю, яка робить можливим прочитання смислу музичного твору. В цьому плані раціональному знанню протиставляється доінтелектуальне, естетичне, символіко-образне осягнення ірраціональних основ людського буття, зокрема, мистецтва. Особлива роль у цьому процесі належить духовним потребам, емоціям, волі, почуттям інтуїції, натхненню, глибинам підсвідомого – всім тим духовним сутнісним силам, які становлять духовний потенціал особистості.

У герменевтичному аналізі проявляється активність особистісних засад, реалізується момент свободи, завдяки якому генеруються нові культурні цінності. В умовах формування нової гуманістичної парадигми особистісно-орієнтованої освіти цей підхід набуває особливої актуальності. В ньому фіксується набутий музично-естетичний і культурологічний досвід, що спирається на рефлексію і реалізується можливість його використання для особистісно-ціннісного осмислення музики в інтерпретаційному процесі.

Виходячи з цих філософських ідей, є всі підстави стверджувати, що саме духовний потенціал є джерелом творчої самореалізації майбутнього музиканта-виконавця в інтерпретаційному процесі, який стає не просто діяльністю музичного мислення, спрямованого на розкриття виражальних можливостей твору, а певною творчою процесуальністю, в якій діють фактори «вільного конструювання», спалахів творчої інтуїції, стану творчого осягання, що немовби вивільняють «поле» для творчої імпровізації заради виявлення смислу музичного твору. Тому настанова на забезпечення майбутніх фахівців педагогічно і художньо доцільними знаннями щодо музичних творів, педагогічно керованого формування узагальнених прийомів музично-виконавської діяльності, побудованих на основі логіки інтерпретаційного процесу, виявляється недостатньою і трансформується, не втрачаючи методичної цінності, у напрямку цілісного світорозуміння, розвитку здатності до творчої самореалізації через *розуміння-співпереживання* світу і себе в світі.

Творча самореалізація майбутнього фахівця-музиканта в інтерпретаційному просторі передбачає розвиненість духовно-почуттєвої сфери, що становить аутентичну афективно-інтелектуальну системну єдність (автентичність емоційної реакції означає її відповідність потребам, цінностям та інтересам суб'єкта). Всі емпатичні процеси – діалогічність свідомостей, розуміння «іншого» як себе самого, вміння зливатися з ним, жити його переживаннями – пов'язані з *співтворчістю*, яка, в свою чергу, невіддільна від натхнення. Реально натхнення проявляє себе в позитивній *надлишковості та багатотшаровості образів*, які постають перед особистістю музиканта в процесі інтерпретації музичного твору. Саме в «надлишковому баченні» здійснюється трансцендентальний діалог між композитором та тим, хто осягає процес *творення* (згідно з Ю. Холоповим). Відтак одним із найважливіших дидактичних принципів є принцип одночасності співпереживання художнього образу, самому собі, своїм духовно-світоглядним настановам та співтворчості. В цьому контексті наслідком повноцінного сприйняття художнього образу стають «зустрічі з собою» (А. Мелік-Пашаєв) – проривання Вищого (творчого) «Я» в

світовідчуття особистості музиканта. Захопленість духом музичного твору свідчить про існування вищого «Я», яке не отожднюється з ірреальним, перевершує духовне «Я» і найбільше відповідає поняттю трансцендентального. Отож трансцендентальний смисл музики полягає в тому, що вона перевершує дух і дає змогу здійснювати «владу набуття». Саме тут актуальним стає принцип педагогічної пріоритетності світоглядного осмислення твору перед традиційною догматикою семіотичного минулого у вигляді «святості» нотного тексту, когнітивних ремарок і редакцій (В. Ражніков).

В інтерпретаційному просторі діє система нормативно-регулятивних механізмів, які спрямовують творчу активність інтерпретатора на реалізацію своїх духовних і творчих сил. Серед найважливіших нормативно-регулятивних механізмів визначають такі: музично-естетичний тезаурус, естетичний смак, ідеал, ціннісні орієнтації та світоглядна настанова.

У нашій концепції підкреслюється необхідність *нагромадження музично-естетичного тезаурусу* музиканта-виконавця, в якому виділяють: знання про сутність естетичних категорій у сфері музики (естетичний категоріально-понятійний фонд); знання виражальних можливостей музичних засобів у розкритті змісту категорій естетики; знання жанрів та видів музичного мистецтва; знання типів музичних форм та композиційних закономірностей музичного твору; знання національно-стильових традицій в музичному мистецтві; емоційно-естетичний фонд, сформований досвідом перцептивного переживання музичних текстів та асоціативний фонд як система асоціативних зв'язків. Відображення найбільш важливих стилістичних, жанрових, формоутворюючих особливостей музичної мови здійснюється через оволодіння естетичним категоріально-понятійним фондом, в який входять знання як основоположних, фундаментальних категорій (до таких, згідно з більшістю естетичних концепцій, належать піднесені і низькі, прекрасне і потворне, трагічне і комічне), і категоріальних понять, які пов'язані з естетичним аналізом музичних творів (художній зміст, художня форма, художній образ, художній стиль, художня тема, художня ідея, композиція, структура, ритм тощо).

Головне завдання оцінно-критичної здатності естетичного смаку та ідеалу в інтерпретаційному процесі – внести гармонію в структури свідомості, досягти твір із позицій естетичної міри, коригувати свої ідеальні інтенції в бік оптимального вираження сутнісних сил.

Естетичний аналіз – це спосіб постійного звернення свідомості, що оцінює, до почуттєво-смыслового контексту. В центрі уваги естетичного аналізу музичного твору – диференційований підхід до естетичних якостей твору, *вміння досягти* його ціннісно-смыслової сутності, вміння оцінювати естетико-художній об'єкт відповідно до основних об'єктивних *естетичних критеріїв оригінальності, художності, майстерності*, а також відповідно до індивідуального суб'єктивного враження, духовно-почуттєвого, смакового судження, ціннісно-орієнтаційних поглядів. Отож естетичний аналіз музичного твору передбачає високий ступінь мобілізації емоційних, інтелектуальних та вольових можливостей особистості музиканта. Як одна з форм вербальної поведінки майбутнього фахівця, естетичний аналіз музичного твору дає можливість тлумачити естетичну думку не лише словами, образами, ілюстраціями, а й ілюзією слів, чарівністю образів, неможливістю передачі ілюстрацій (4). Консенсус музичного та філософсько-естетичного породжує філософію «естетичного співбуття» (М. Бахтін). Мобілізуючи і формуючи духовні вищезазначені сутнісні сили, естетичний аналіз музичного твору стає засобом творчої самореалізації особистості.

Процес інтерпретування музичного матеріалу і його результат – інтерпретаційна версія – спираються на творче «домислювання» закладеної у творі «програми дій» і мислення в межах більш широких стильових, жанрових, формотворчих «позицій» (В. Москаленко). Тут на передній план входить вміння відчуття «інтонаційну модель» музичного твору, як механізму музичного інтерпретування, спрямованого на якість творення в осягненні інтонаційних можливостей, прихованих в авторському проекті твору. По суті, йдеться про «настановчий план», який є нерозчленованим «згустком смислу» і відіграє роль певного стимулу, єдиного резонансного впливу на складний комплекс свідомості – підсвідомості. Внаслідок цього процес інтерпретування стає певною творчою процесуальністю, в якій актуалізуються духовні сутнісні сили з метою створення «у собі» глибинного, багатопланового, слухового образу. При формуванні слухового образу вирішальну роль відіграють симультанні уявлення, цінність яких пов'язана з можливістю мисленнєвого охоплення музичного твору як цілого. Передчуття художньої цілісності твору, що інтерпретується чи виконується, – один із найважливіших чинників і для інших видів композиторсько-виконавської діяльності, зокрема, для виконавської імпровізації, яка здійснюється на основі мисленнєвого охоплення музичного твору, як творчої розкуте виконавське інтонування (творчість «вслух»). Для цього процесу характерним є оперування цілими комплексами знань, переживань та асоціацій (часто неусвідомлюваних), які є джерелом духовної енергії творчої сили, активності вищого «Я» (за М. Чеховим).

Отже, процес творення музики та її процесуально-часове розгортання в музичному творі – взаємодоповнюючі форми. Тому імпровізація як прояв вільної суб'єктивності виконавця через об'єктивну сутність авторського тексту, є формою художнього вчинку, в якому на основі симультанних уявлень актуалізується духовний потенціал особистості.

Найвищою формою органічного прояву творчої самореалізації майбутнього фахівця є одухотворене виконання музичного твору. Основним загально-психологічним механізмом, який забезпечує загальний модус емоційного пізнання композитора-виконавця-слухача є механізм емоційного резонансу, сутність якого полягає в емоційно-інтонаційному ототоженні, емоційному зараженні уявними і сприйнятими інтонаційними образами, завдяки чому відкриття, осягнення, вироблення і відтворення художнього смислу, цілісності здійснюється передусім на основі емоційного узагальнення, співпереживання. У більш широкому контексті з відповідальністю пов'язана співпричетність концертного виступу до музичного досвіду людства на основі соціально-цінних почуттів та ідеалів, виражених у музиці.

Таким чином, інтерпретаційний простір творчої самореалізації майбутнього музиканта-виконавця охоплює шлях внутрішньої індивідуальної мети – від першої думки про художню ідею твору і аж до її виконавського втілення. Джерелом творчої самореалізації є духовний потенціал особистості музиканта, який відображає міру духовних сил у цьому процесі. Важливою педагогічною передумовою формування здатності до творчої самореалізації майбутніх фахівців-музикантів є розвиток духовних почуттів, які виступають специфічним способом духовного зв'язку з автором, зі спільною для всіх сферою «Ми», і засадово націлюють на сприйняття світу. Психологічною основою творчої уяви інтерпретатора є емоційне співпереживання та естетична споглядальність, яка виникає завдяки високому ступеню інтегрування соціокультурних смислів на рівні інтонаційних узагальнень і забезпечує вихід музичної самосвідомості на асоціативні предметні зв'язки. Нормативно-регулятивними механізмами творчої самореалізації

майбутнього фахівця-музиканта є музично-естетичний тезаурус, естетичний смак, ідеал, ціннісні орієнтації та світоглядна настанова. Успішне формування цих механізмів передбачає побудову цілісного, органічного комплексу гуманітарних, музично-теоретичних та спеціальних дисциплін, об'єднаних гуманістичним смислом і спрямованих на інтеграцію різних галузей знань.

Герменевтичний підхід до розв'язання проблеми інтерпретаційного простору творчої самореалізації музиканта-виконавця відкриває перспективи в становленні нових світоглядних та світових парадигм. У гуманістичній парадигмі особистісно-орієнтованої освіти герменевтичне завдання полягає у навчанні розумінню-співпереживанню, яке стає головним засобом осягнення Істини, Добра, Краси в гуманітарному знанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники: Ежегодник, 1984-1985. – М.: Наука, 1986. – С. 80-160.
2. Закс Л.А. Художественное сознание. – Свердловск: Урал. ун-т, 1990. – 212 с.
3. Лики культуры // Культурологический альманах «Музыка души и музыка слова». – М.: ИНИОН РАН, 1995. – С. 5-23.
4. Медушевский А.В. Таинственные энергии музыки // Музыкальная академия. – 1992. – №3. – С. 324-325.
5. Мелик-Пашаев А.А. Об источниках способности человека к художественному творчеству // Вопросы психологи. – 1998. – №1. – С. 76-82.
6. Москаленко В.Г. Творческий аспект музыкальной интерпретации (к проблемам анализа). – К.: Изд-во Киев. гос. конс., 1994. – 157 с.

УДК 371.015.4

Везетіу К. В.
(Ялта, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ: ІНТЕРПАРАДИГМАЛЬНИЙ ВИМІР ПОНЯТТЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті мова йде про перетворення, що відбуваються в Україні, сприяють утвердженню пріоритету загальнолюдських, гуманістичних цінностей, актуалізації гуманітарних знань. Вчені-сусільствознавці вбачають шлях до розвитку особистості в поєднанні проблем гуманітаризації освіти та розвитку соціокультурних і духовних якостей особистості – суб'єкта навчання, що набуває особливої актуальності

на початку третього тисячоліття – ери інформації та комунікації. За умови трансформації українського суспільства і формування нової парадигми освіти – особистісно орієнтованого навчання основ наук підвищується статус навчального предмета «Українська мова», головною метою якого є – формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови, вільно орієнтуватися у всезростаючому інформаційному потоці, формувати й обстоювати власну думку, громадянську позицію щодо тих чи інших подій і явищ, – тобто формувати комунікативну компетенцію та її важливий складник – соціокультурну компетенцію.

Ключові слова: соціокультурна компетенція, парадигма освіти.

В статтє рєчє идєт о нововведєниях, которые происходят в Украине, способствующих утверждению приоритета общечеловеческих, гуманистических ценностей, актуализации гуманитарных знаний. Ученые видят путь к развитию личности в сочетании проблем гуманитаризации образования и развития социокультурных и духовных качеств личности – субъекта учебы, который приобретает особенную актуальность в начале третьего тысячелетия – эры информации и коммуникации. При условии трансформации украинского общества и формирования новой парадигмы образования – личностно ориентированного образования основ наук повышаются статус учебного предмета «Украинский язык», главной целью которого является – формирование национально сознательной, духовно богатой языковой личности, которая владеет умениями и навыками свободно, коммуникативно оправданно пользоваться средствами родного языка, свободно ориентироваться во всевозрастающем информационном потоке, формировать и отстаивать собственное мнение, гражданскую позицию относительно тех или иных событий и явлений, – то есть формировать коммуникативную компетенцию и ее неотъемлемую часть – социокультурную компетенцию.

Ключевые слова: социокультурная компетенция, парадигма образования.

На сучасному етапі розвитку суспільства новим соціальним замовленням нашої країни є підготовка у вищій школі фахівців, спроможних успішно розв'язувати надскладні проблеми сьогодення.

В умовах світової інтеграції та взаємовпливу культур перед школою постало завдання підвищення духовного потенціалу учнів старших класів, які мають бути обізнаними у різних сферах знань, необхідних для процесу комунікації з носіями інших культур. Уже очевидним став «перехід від репродуктивної моделі освіти, спрямованої на встановлення стабільності суспільних відносин, до продуктивної й гуманістичної школи» [2: 8].

Відмінності нової парадигми освіти від традиційної просвітницької полягають у принципово іншому розумінні змісту культури, у перевазі антропоцентричного фактора, коли за основну мету школи ставиться виховання й навчання людини, здатної до культурного творіння й продуктивного діалогу з соціумом (В.П. Андрущенко, А.І. Арнольдов, В.С. Біблер, Е.В. Соколов). В умовах такої освітньої парадигми соціалізація особистості також набуває нових відтінків: «реалізується право вибору в конкретних соціокультурних обставинах, створюються реальні умови для гуманізації суспільної свідомості й практики, формується новий тип культурних відносин» [2: 47, 98]. Як відзначає О.Г. Асмолов,

«освіта формує передумови необхідного переходу від «культури користі» до «культури достоїнства» [3: 121].

Сучасна парадигма освіти – «навчання протягом життя» – порушує нові завдання перед системою безперервної педагогічної освіти, спрямованою на підготовку вчителя з широким спектром професійних педагогічних компетенцій. Розв’язуючи такі завдання через категорію компетенції, що останнім часом широко досліджується як у зарубіжній, так і у вітчизняній педагогіці, вважаємо, що основна мета підготовки учнів старших класів полягає у формуванні комплексу компетенцій, передусім навчальної, культурної, професійної, психолого-педагогічної. Цей ряд, на нашу думку, потребує розширення через формування поняття соціокультурної компетенції.

У сучасній методиці навчання української мови питання взаємодії мови й культури все частіше трактуються з позицій соціокультурної компетенції, під якою розуміють здебільшого «соціокультурний контекст, в якому досліджувана мова застосовується його носіями, а також способи, через які цей контекст впливає на вибір і комунікативний ефект певних мовних форм» [7: 169].

У Сучасному тлумачному словнику української мови йдеться: компетенція – це «питання, в яких будь-хто зможе повною мірою й у соціально значущих аспектах її реалізувати» [11: 491]. З цього випливає, що компетентність учнів є основним якісним показником освітнього процесу у вищому навчальному закладі, а її досягнення здійснюється через набуття учнями такої якості.

Ми розглядаємо соціокультурну компетенцію як своєрідну цілісну систему, часткову у відношенні до системи комунікативної компетенції.

Кожна система має свої, властиві тільки їй, принципи побудови. Серед них найбільш переконливими нам вважаються цілісність, структурність, взаємозалежність системи і середовища, ієрархічність, множинність опису кожної системи [10: 36]. Зробимо спробу охарактеризувати соціокультурну компетенцію, застосовуючи ці принципи.

Соціокультурна компетенція є складним вербально-соціокультурним утворенням, без якого неможливе досягнення ефективності міжособистісного спілкування і яке виявляє себе у своєрідній єдності мови як засобу комунікації та умов комунікації: психологічних, соціальних, етнічних.

В аспекті формування у старшокласників соціокультурної компетенції особливої ваги у системі країнознавчих знань набуває уявлення про соціокультурний простір країни, мова якої вивчається, тобто про сфери дії культури народу, зокрема, про практичне втілення культури в діяльності та поведінці людей, а також у мові [5: 56]. Адже культура – це не сукупність ідей та речей, предметів, а концентрований досвід і знання попередніх поколінь, усієї історії людства загалом і кожного народу, що зафіксовано найчастіше у мові.

У сучасних філософії та лінгвістиці погляд на мову як фактор культурної спадщини та як культурно-історичне середовище можна вважати вже загальноприйнятим. Інтегративні зв’язки мови та культури виявляються у комунікативних процесах: комунікація, передусім мовленнєва, є необхідною умовою існування і розвитку культури, вона забезпечує єдність культурних процесів у межах певної спільноти [8: 124]. Взаємозв’язок мови і культури афористично виразив О.А. Корнілов: «Якщо розуміти під культурою все, **що** робить та думає нація, то мова фіксує, **як** ця нація думає» [6: 55]. У процесі навчання

української мови проблема взаємозв'язку мови і культури постає особливо актуальною та біполярною: мова пізнається через культуру, і завдяки мові відбувається перехід у світ культури. Звідси загальновизнаний висновок про необхідність країнознавчого підходу (А.Д. Райхштейн) як одного з визначальних принципів у навчанні української мови.

Досягнення комунікативної мети навчання української мови забезпечується засвоєнням певних країнознавчих знань і певного мовного матеріалу в єдності. Для цього необхідно поєднувати на уроці лінгвістичну та екстралінгвістичну інформацію, забезпечуючи поетапне оволодіння першою у постійній взаємодії з другою.

Національно-культурна семантика присутня на всіх рівнях мови: у граматиці, стилістиці й навіть у фонетиці. Однак, є такі мовні одиниці, які найтісніше пов'язані з позамовною дійсністю і для яких кумулятивна, накопичувальна функція характерна найбільше. Це, як правило, номінативні лексичні та фразеологічні одиниці мови. Ці одиниці становлять досить великий і неоднорідний шар, адже вони позначають усе те, що є характерним для культури, побуту, традицій народу впродовж різних історичних епох. Сюди, зазвичай, відносять (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, Г.Д. Томахін, Ю.І. Пассов) безеквівалентну лексику, слова з частковою семантичною еквівалентністю (фонова лексика), фразеологізми, усталені етикетні вислови [1: 112] .

У процесі навчання української мови учні оволодівають вміннями використовувати знання наведених мовних одиниць у реальних ситуаціях спілкування, адже вміння побудувати висловлювання – **як** (засобами мови) – неважливе, поки не знаєш, **що і для чого** потрібно сказати.

Для формування соціокультурної компетенції старшокласників у процесі оволодіння українським мовленням необхідно створити такі умови навчання, які відтворювали б процес реального спілкування, слугували б механізмом соціальної взаємодії та сприяли б засвоєнню норм і моделей мовленнєвого спілкування, притаманних соціуму країни.

Відтак зробимо спробу представити дидактичну модель соціокультурної компетенції як інтегративного утворення, що включає знання, вміння і навички. Адже основною метою навчальної діяльності школяра є міцне засвоєння ним знань і формування навичок і вмінь застосування цих знань у різноманітних життєвих ситуаціях.

Конкретизуючи поняття соціокультурної компетенції в дидактичному аспекті, можна сказати, що вона, як мінімум, включає:

- знання мовної системи і теоретичних відомостей про мовні одиниці;
- країнознавчі та фонові знання;
- уміння співвідносити мовні засоби з завданнями, метою та умовами спілкування, тобто з мовленнєвою ситуацією;
- уміння організувати мовленнєве спілкування з урахуванням соціальних норм поведінки;
- володіння національно обумовленою специфікою вживання мовних засобів.

Таке розуміння соціокультурної компетенції можна представити у вигляді схеми (див. рис. 2. Модель соціокультурної компетенції).



Рис. 2. Модель соціокультурної компетенції

В основу запропонованої моделі *соціокультурної компетенції* покладено принцип інтеграції, тобто принцип взаємозв'язку та взаємозалежності знань, умінь і навичок [4: 73].

Інтеграція стосується:

1) самого дидактичного змісту соціокультурної компетенції: знання (мовні, країнознавчі, фонові) – мовленнєві навички і вміння – комунікативні вміння – соціокультурна компетенція як вміння усвідомлено враховувати знання культурного і соціального контекстів країни у процесі спілкування;

2) прояву дидактичного принципу міцності, який передбачає логічну послідовність у навчальному процесі, закріплення вже засвоєного: соціокультурна компетенція старшокласників базується на вже набутих знаннях, вміннях і навичках;

3) міжпредметних зв'язків української мови як навчального предмета: країнознавчу інформацію учні набувають у процесі вивчення інших навчальних дисциплін (історія, географія, українська література).

Враховуючи сучасні суспільно-політичні умови розвитку нашої держави, розширення для молоді можливостей міжкультурної комунікації та психологічну характеристику учнів старших класів, ми вважаємо, що у процесі формування соціокультурної компетенції старшокласників потрібно більше орієнтуватися на міжособистісне, безпосереднє діалогічне спілкування [9: 174].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б.М. Українська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / Відп. ред. Ю.О. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1989. – 134 с.

2. Андрущенко В.П. Проблеми і перспективи розвитку вищої освіти в Україні на зламі століть // Директор школи. – 2000. – № 42, 43. – С. 1-2, С. 8-9.
3. Асмолов А.Г. Основные принципы психологической теории деятельности // А.Н. Леонтьев и современная психология. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – С.118-128.
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: УЗМН, 1998. – 204 с.
5. Болдырев Н.Н. Лингвистические основы коммуникативных методов обучения языку // Вопросы психологии. – 1998. – № 3. – С.16-20.
6. Бориско Н.Ф. Диалог культур и содержание материалов учебно-методического комплекса // Іноземні мови. – 1999. – № 2. – С.53-58.
7. Вениг Н.Н. Формирование речевой компетенции старшеклассников: Дис. ... канд. пед. наук. – Херсон, 2001. – 206 с.
8. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Рус. язык, 1980. – 320 с.
9. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.: Рус. язык, 1983. – 269 с.
10. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. – К., 1997. – 150 с.
11. Тлумачний словник української мови / За ред. д-ра філолог. наук, проф. В.С. Калашника. – Х.: Прапор, 2002. – 992 с.

КРУГЛИЙ СТІЛ
«КИЇВСЬКА ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНА ШКОЛА У ВИТОКАХ, ТРАДИЦІЯХ,
ПЕРСОНАЛЯХ: ВІД М. О. МАКСИМОВИЧА ДО НАШИХ ДНІВ

УДК 821.161.2.091

Зарицька Т. Г.

(Київ, Україна)

УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ З ФОЛЬКЛОРНИХ ЗБІРОК
М. О. МАКСИМОВИЧА НА АМЕРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

На початку XIX століття культурні зв'язки США з народами «старого світу» наби-
рали сталих форм. Про Україну публікувались матеріали у виданнях історичного та по-
літичного напрямку. В культуру народу «нового світу» проникали українські пісні про
відважних лицарів свободи – козаків. Проте, безпосередніх культурних зв'язків з Украї-
ною та розвідок про українську народну поезію на той час ще не існувало. Запозичені в
Європі відомості про Україну носили фрагментарний характер. І лише в 30-х роках XIX
століття на американському континенті з'явилися публікації німецько-американської
письменниці, перекладачки, дослідниці фольклору Терези-Альбертини-Луїзи фон Якоб-
Робінсон (1797-1870). Вона відкрила Європі та Америці величезні багатства духовної
культури слов'янських народів, зокрема й української культури, побудованої на конкрет-
ній інформації про Україну, її мову, літературу та народну творчість.

Поштовхом до публікацій Терези-Альбертини-Луїзи фон Якоб-Робінсон були добре
упорядковані фольклорні збірники Михайла Максимовича, які своєю глибокою гармо-
нічністю, музичною красою, змістовністю захопили широкі кола громадськості світу. До
того ж, Тереза фон Якоб у дитинстві проживала в Україні, де її батько Л.Г. фон Якоб
– відомий вчений, ректор Галльського університету – був запрошений професором ново-
заснованого Харківського Університету (1805-1810).

У Харкові Тереза познайомилась з українською народною творчістю, почула спів
кобзарів про Україну, Запорізьку Січ, козаків, про життя і побут народу, вивчила україн-
ську та російську мови. Вона була зачарована багатством і красою української народної
поезії, яку сприйняла як високо-поетичну, динамічну, оригінальну й змістовну. В своїй
праці «Історичний огляд мов і літератур слов'янських народів з нарисом їхньої народної
поезії» вона писала: «На багатих і врожайних степах України створено силу балад і зда-
ється, що кожна гілка дерева тут має свого поета і кожна стеблина трави на цих безмеж-
них, квітучих рівнинах відлунює пісню»* [1: 297].

Після закінчення освіти, Тереза зайнялась літературною творчістю, обравши собі
псевдонім «Тальві», що є сполученням початкових букв дівочого прізвища Тереза-
Альбертини-Луїза фон Якоб (Therese-Albertine-Louise von Jakob – Talvj). З цим псевдо-

* Цитується за виданням Нудьга Г.А. Українська дума і пісня в світі: Кн. 2. – Львів, 1998. – С. 404.

німом вона ввійшла в історію світової культури як автор романів, повістей, оповідань, перекладів слов'янських пісень, наукових розвідок з літератури, мовознавства й фольклористики. Одружившись з відомим американським вченим Едвардом Робінсоном (1794-1863), Тальві виїхала до США. З-під її пера почали виходити нові художні та наукові твори, в тому числі й про Україну, її мову, народну поезію та літературу. Твори Тальві набувають світового значення. З нею приятелювали, листувалися, високо цінували її перекладацький таланти відомі письменники, науковці – В. Гете, В. Караджич, П. Шафарик, О. Гумбольдт, А. Міцкевич, О. Герцен, брати Грім та інші. Першим в Україні про Тальві як дослідницю та видавця слов'янського фольклору згадав М. Костомаров у своїй дисертації «Об историческом значении русской народной поэзии» (Харків, 1843).

Окрилена успіхом та під впливом збірників М. Максимовича, Тальві задумала дати світові розгорнуту картину всієї слов'янської культури. Вона опрацювала майже всі джерела, пов'язані з минулим і сучасним слов'ян. У 1834 році в кількох томах записок «Біблійного товариства», який видавав її чоловік Е. Робінсон, вийшла з друку розгорнута праця «Історичний огляд слов'янських мов і їх різних діалектів та слов'янських літератур» («Historical view of the Slavic languages their different dialects and literatures») [2]. В ньому Тальві подала короткі відомості про літературу слов'ян, зокрема українську, згадала про С. Климовського, І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, Є. Гребінку, О. Бодяньського, М. Максимовича, І. Срезневського та інших.

Відзначаючи змістовність народної поезії та красу української мови, Тальві посилялась на фольклорні збірники М. Максимовича та М. Цертелева. Це були перші конкретні відомості на американському континенті про українську мову, літературу, народну творчість та культуру. Перероблена і доповнена новими матеріалами, її праця стала першою невеличкою енциклопедією слов'янознавства і українознавства в США. Проте, окремого розділу про народну поезію слов'ян у цьому нарисі ще не було.

В 1836 році Тальві опублікувала в американському журналі статтю «Народна поезія слов'янських націй», яку відразу передрукували європейські журнали. Американські читачі з великим інтересом сприйняли праці Тальві, присвячені історії та культурі слов'ян.

Заохочена науковою та літературною громадськістю, Тальві працює над новим варіантом книги «Історичний огляд мов і літератур слов'янських народів з нарисом їхньої народної поезії» («Historical view of the languages and literatures of the Slavic nations; with a sketch of their popular poetry»), яка вийшла з друку в Нью-Йорку в 1850 році з передмовою Едварда Робінсона [1]. В четвертому розділі цього видання під назвою «Нарис про народну поезію слов'ян» Тальві подала найцінніші думки про Україну, її культуру та поезію. Вона проінформувала світ про те, що поетична народна творчість в Україні не згасає. Пісні й думи про героїзм народу, пов'язані з історичними подіями та соціальними суперечностями, весь час поповнюються новими творами.

Як і всі представники епохи романтизму, Тальві дотримувалась думки, що народну поезію породжує історія народу, тому історія і пісня є нероздільними. Думи Тальві називала баладами для полегшення розуміння цього жанру іноземцями. З великою прихильністю вона говорила про поезію, що пов'язана з Запорізькою Січчю. Кобзарів Тальві називала «професійними співцями», які виконували важливу соціально-просвітницьку функцію. Особливу увагу вона звернула на естетичну природу української поезії в поєд-

нанні з її змістовністю. Враховуючи думки українських дослідників М. Максимовича та М. Костомарова, вона прагнула проникнути в таємницю поезики української пісні. Відомості про міфологічні образи – лісовиків, русалок подавались нею за цими авторами.

Тальві стояла близько до руху «відродження слов'ян». У своїй монографії вона стверджувала, що пісня у слов'янських народів стала гаслом етнічного єднання й усвідомленням їхньої самобутності. Закарпатські землі Буковина й Галичина та їх населення, силою розділені між державами, Тальві вважала однією гілкою слов'янського етносу, які проживають на споконвічній українській землі й дали світові найбагатшу в Європі поезію першої половини XIX століття. Ідею етнічного єднання слов'ян Тальві запозичила з інформаційної статті «Народна поезія слов'ян», опублікованій без автора в журналі «Північноамериканський огляд» («The North American Review», 1836). Вважали, що стаття була написана у колі англійського письменника Д. Баурінга та польського романтика К. Бродзінського, про що свідчить романтичний пафос статті та судження про народну поезію слов'ян.

Американські видавці уважно стежили за публікаціями слов'янських, зокрема українських пісень і дум в Європі, передруковували їх у своїх періодичних виданнях. До таких публікацій можна віднести передрук великої статті «Історія та література козаків. Пісні України» («The History and Literature of the Cossacs, Songs of the Ukraine») одним із найбільших журналів США «Американський еkleктик, вибір з періодичних видань усіх зарубіжних країн» («American eclectic of selection from the periodical literature of all foreign countries», 1841) [3], з лондонського видання «Міжнародний кварталний огляд» («The Foreign Quarterly Review», 1840) [4].

У статті розповідалось американським читачам про кобзарів, їхні пісні та думи як оригінальний жанр українського фольклору. Тут була надрукована дума про втечу трьох братів з Азова, пісні про Морозенка, смерть козака та інші зі збірника М. Максимовича. Поштовхом до написання цієї статті в лондонському журналі послужила збірка М. Максимовича «Украинские народные песни» (М., 1834).

При написанні монографії Тальві користувалась першоджерелами, друкованими виданнями Європи й Америки, а також рукописами, які її родина вивезла з України та одержала від знайомих.

В кінці розділу «Нарис про народну пісню слов'ян» Тальві подала зразки своїх перекладів творів «Про смерть Чурая», «Плач за Пушкарем» та інших, взятих зі збірників І. Срезневського, М. Максимовича, а також з українських видань мовами Європи.

Коли з'явилася монографія Тальві «Історичний огляд мов і літератур слов'янських народів з нарисом їхньої народної поезії» (1850) сучасники визнали, що це найкраща неслов'янська праця про слов'ян.

Після смерті чоловіка (1863) Тальві переїздить до Німеччини й продовжує займатися художньою творчістю, повертаючись до джерел народної поезії. В 1866 році у «Німецькому ілюстративному місячнику» («Illustrierte Deutsche Monatshefte») Тальві опублікувала розвідку «Козаки та їхні історичні пісні» («Die Kosaken und ihre historischen Lieder»), до якої внесла свої переклади [5]. Публікація має два розділи: «Донські козаки та їх пісні» й «Запорізькі козаки». Як і в попередніх роботах, Тальві характеризує українську народну поезію в зв'язку з історичними та соціальними подіями. Вона високо оцінює їх змістовність та естетичні якості, подає нові переклади («Пісня про битву під Могильовим» та ін.).

На той час деякі англійські та американські автори говорили про український епос і його носіїв як про явище минулого, як реліквії культурної спадщини. Так сприймалися і видання М. Максимовича, про які писалося майже всіма мовами народів Європи. В 1874 році в Київському університеті Св. Володимира за участю багатьох учених світу відбувся III Археологічний з'їзд, на якому проводилися дискусії про минулу й сучасну долю українських дум і пісень. На з'їзді світ почув живий голос українського Бояна – Остапа Вересая. Його спів зачарував і переконав, що кобзарські традиції живі, а український епос – мистецтво високої естетичної цінності.

Представників з Америки на з'їзді не було. Відомості про виступ О. Вересая дійшли до Америки через європейську пресу, зокрема через публікації французького письменника й вченого А. Рамбо. Відгуком на виступ О. Вересая в Америці була стаття Сари Б. Вістер «Балади й барди України» [6]. На початку статті вона пояснила, що скористалася працями А. Рамбо. З теплою і любов'ю до української народної творчості та її творців С.Б. Вістер подала статтю, де показала, що кобзарі та їхні традиції живі. В статті прозою переказані чотири українські думи: «Плач невільників», «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», «Дума про смерть козака на могилі і прощання з бандурою» та чумацькі народні пісні.

Виступ Остапа Вересая на III Археологічному з'їзді зробив набагато більше, ніж усі попередні надруковані статті і книги. Як бачимо, інформація про козаків і український епос на американському континенті була ще в першій половині XIX століття, однак досконалих перекладів дум і пісень в Америці не було. З'явилися вони тільки в XX столітті.

У книзі «Українські народні пісні» («Ukrainian folk songs»), що вийшли в 1925 році в Бостоні було подано уривки восьми дум у перекладі англійською мовою: «Плач невільників», «Втеча трьох братів з Азова», «Маруся Богуславка», «Розмова Дніпра з Дунаєм», «Корсунська битва», «Орендарі» та інші, багато історичних пісень [7]. Зазначимо, що до трактування багатьох історичних пісень включалися сучасні політичні питання.

У 1947 році в «Українському кварталнику» («The Ukrainian Quarterly») були опубліковані переклади і стаття канадського славіста, одного із засновників канадської україністики, літературознавця К.Г. Андрусишина «Думи. Лірична хроніка України» (Andrusyshyn C. The Dums/ Lyrical Chronicle of Ukraine) [8].

Тільки в 1979 році була видана перша ґрунтовна збірка дум англійською мовою «Українські думи. Малі видання» («Ukrainian Dums. Editor Minor») [9]. Її підготували працівники американських та канадських установ. Тексти надруковані двома мовами – українською та англійською. До збірника відібрано кращі думи про боротьбу з татаро-турськими ордами та польською шляхтою: «Втеча трьох братів з Азова», «Дума про козака Голоту», «Маруся Богуславка», «Плач невільників», «Самійло Кішка», «Дума про Хмельницького та Барабаша», «Про перемогу під Корсунем» та інші. Всього в збірнику 32 думи. На початку збірника подана стаття про думи як літературний жанр і його місце в історії української культури. Автори користувалися тільки українськими виданнями, робили посилання на першоджерела. Перекладачі Г. Тарновський, П. Кіліна та автор передмови Н. Мойле добре знали українську мову, були досконалим обізнаним з літературою про думи та історією України.

В 1923 році в Нью Йорку вийшов збірник, який містив 600 українських пісень з оригінальними текстами та нотами. Перекладачів, які знали українську мову, тоді ще було мало.

Важливою подією україно-американських піснених взаємин в 1921 році був вихід у світ кількатомного зібрання музикознавця й фольклориста Ф. Ботсфорда «Народні пісні в англійських перекладах американських поетів» («Botsford Collection of Folk-Song with English Versions by American Poets») [10]. Це є добре продумана антологія кращих пісень світу. Вона набула широкого розголосу і мала великий успіх. Збірка була перевидана в 1922, 1929, 1931, 1950 роках. У другому томі було надруковано близько двох десятків українських пісень з позначкою «українська»: «Ой не ходи Грицю», «Стоїть явір над водою», «Ой біда, біда чайці-небозі», «Сонце низенько», «Ой на горі та жінці жнуть», «Віють вітри» та інші. Пісні перекладені кваліфіковано, збережено зміст і ритміку – внаслідок чого кожен із них можна співати англійською мовою.

Якщо європейські народи читали, вивчали й намагалися встановити місце української пісні в системі світової культури, то американська громадськість охоче пізнавала та пізнає українську народну творчість через радіо, хори, нотні видання і залучає до своєї культури в музиці, кіно, театрі. Українські пісні можна почути в усіх куточках цієї найбільш цивілізованої, інформаційної держави.

Український вчений-енциклопедист Михайло Максимович виданнями фольклорних збірників у 1827, 1834, 1849 роках перед усім світом довів красу та неповторність української народної поезії, зумовленої історичним, духовним і культурним розвитком української нації. Він показав, що українському народу притаманна висока культура, яка стоїть на рівні з іншими народними культурами світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Historical view of the languages and literatures of Slavic nations; with a sketch of their popular poetry: By Talvj. With a preface by Edward Robinson... – New York; George P. Putnam..., 1850. – P. 297.
2. Historical view of the Slavic Languages... // Biblical Repository. – 1834, IV – VII.
3. «The American eclectic of selection from the periodical literature of all foreign countries». – New York; Boston. 1841, – Vol. 1. – March. – № 2. – P. 332 – 351.
4. «The Foreign Quarterly Review», 1840. – T. XXVI. – P. 226 – 289.
5. Talvj. Die Kosaken und ihre historischen Lieder // «Illustrierte Deutsche Monatshefte», 1866. – № 5.
6. Sarah B. Wister. Ballads and Bards of the Ukraine // «Lippincot's Magazine of popular literature and science», 1875. – T. XVI. – P. 724 – 729.
7. Ukrainian folk songs ...By N. Kowalsky. – Boston, 1925.
8. Andrusyshyn C. The Dumy. Lyrical Chronicle of Ukraine // The Ukrainian Quarterly, 1947. – Vol. III, 2.
9. Ukrainian Dumy. Editor Minor. Original Texts. Translations by George Tarnawsky and Patricia Kilina. Introduction by Natalie K. Moyle. Canadian Institute of Ukrainian Studies and Harvard Ukrainian Research Institute. – Toronto-Cambridge, 1979.
10. Botsford Collection of Folk-Songs With English Versions by American Poets. Compiled and Edited by Florence Hudson Botsford. – New York, 1921.

«МАЛОРОССИЙСКИЕ ПЕСНИ»

Пам'ять про українські народні пісні, роздуми над ними пройдуть червоною ниткою крізь численні роботи Максимовича, присвячені найрізноманітнішим проблемам. Усвідомити причини невичерпного інтересу та потягу Максимовича до українського фольклору – значить відкрити можливості глибокого проникнення в особливості його наукового світовідчуття, у весь його творчий світ.

Ключові слова: українські народні пісні, українській фольклор.

The recollection about Ukrainian folk songs, the thoughts about them are the main topic of numerous Maksimovich's works, which are devoted to the different problems. To understand the causes of inexhaustible interest and craving of Maksimovich for Ukrainian folklore means to open new opportunities for more deep understanding of the peculiarities of his world sensations, of all his creative world.

Сборник «Малороссийские песни», изданный Максимовичем в 1827 г., был его литературным дебютом. Эта книга приобрела такую известность и популярность, что для большинства современников Максимович долго оставался если не только, то преимущественно собирателем и издателем украинского песенного фольклора. Эти песни были первой любовью Максимовича, которую он пронес через всю жизнь.

В 1834 и 1849 гг. появятся новые издания «Малороссийских песен», причем ни одно из них не будет повторять предыдущее, каждое явится реализацией нового творческого замысла. Память об украинских народных песнях, раздумья над ними пройдут красной нитью сквозь многочисленные работы Максимовича, посвященные самым разнообразным проблемам. Осознать причины неиссякаемого интереса и тяги Максимовича к украинскому фольклору – значит открыть возможности более глубокого проникновения в особенности его научного мироощущения, в весь его творческий мир.

Предисловие к «Малороссийским песням» открывается декларацией, чрезвычайно показательной и значимой. «Наступило, кажется, то время, – писал Максимович, – когда познают истинную цену *народности*, начинает уже сбываться желание – да создастся поэзия истинно русская! Лучшие наши поэты уже не в основу и образец своих творений поставляют произведения иноплеменные; но только средством к полнейшему развитию самобытной поэзии, которая зачалась на родимой почве, долго была заглушаема пересадками иностранными и только изредка сквозь них пробивалась» [1].

Напомним, что слова: «да создастся поэзия истинно русская» представляют Кюхельбекера, который тремя годами ранее писал в своей нашумевшей статье «О направлении нашей поэзии, особенно лирической, в последнее десятилетие»: «... Да создастся для славы России поэзия истинно русская ...» [2]. В 1832 г., находясь в заключении,

Кюхельбекер читал «Малороссийские песни» и отметил в дневнике, что «нашел некоторые удивительные», а в другой записи цитировал одну из них [3].

Как известно, народность не принадлежит к числу таких органических свойств произведений литературы и искусства, как образность, принадлежность к жанру и т.п. Народность – категория историческая, которая возникла на определенном этапе литературного развития, и в последующие эпохи постоянно эволюционировала, отвечая на запросы времени, насыщаясь новым содержанием. Ее нет ни в «Поэтике» Аристотеля, ни в том, казалось бы, исчерпывающем своде эстетических понятий, который являло собой «Поэтическое искусство» Буало. Классицизм не ощущал потребности в подобном понятии. Всеобщим эталоном и образцом для подражания была античность. Чем более удавалось писателю приблизиться к этим образцам, тем совершеннее считалось его творение.

Все изменилось в эпоху романтизма. Требования к искусству, критерии его оценки претерпели коренные изменения. Одним из важнейших становится требование народности, понимаемой как воплощение национального своеобразия, духа нации, ее неповторимости, изображения национальных характеров, своей природы. Русский поэт должен был воспевать не красоты Италии или Греции, а «свой» Кавказ», «свою» Украину, «свою» Финляндию.

Неоднозначность понятия «народность» стала давать себя знать уже в 1830-е гг. Так, И.И. Срезневский, сам собиравший и издававший народные песни, 4 августа 1834 г. писал Максимовичу: «... Мне не верится вашему уверению, что будто пришло уже время, когда познают истинную цену народности. Народностями большею частию презируют и, что того хуже – играют как куклой» [4] Очевидно, что это замечание было вызвано не чем иным, как различным пониманием народности. Для Максимовича, как и для Пушкина, декабристов, их современников, народность – это именно национальность, национальное своеобразие, приверженность национальным корням и отражающему их народному творчеству.

Именно такую народность отстаивал О.М. Сомов в серии статей «О романтической поэзии» (1823), П.А. Вяземский в «Разговорах между издателем и классиком с Выборгской стороны или Васильевского острова» (1824), Пушкин в наброске, публикуемом под названием «О народности в литературе». «Климат, образ правления, вера дают каждому народу особенную физиономию, которая более или менее отражается в зеркале поэзии, – писал Пушкин. – Есть образец мыслей и чувствований, есть тьма обычаев, поверий и привычек, принадлежащих исключительно какому-нибудь народу». Именно у тех писателей, которые отражали все это в своих произведениях, Пушкин усматривал «достоинства великой народности». Именно поэтому он высказывал убеждение, что «народность в писателе есть достоинство, которое вполне может быть оценено одними соотечественниками, – для других оно или не существует, или даже может показаться пороком» [5].

В России 1820-х гг. трудно назвать литературного деятеля или литературный журнал, который не поддерживал и не отстаивал бы идею народности. За народность выступали Бестужев и Кюхельбекер, Сомов и Вяземский, Шевырев и Погодин, Полевой и Киреевский, Булгарин и Надеждин. Это вовсе не отменяло острейших разногласий и дискуссий между ними, причем эти разногласия зачастую и определялись отличиями в подходе к проблеме народности. Поэтому сказать о литераторе 1820-х гг., что он был за народность, значит не сказать о нем ничего (все были за народность!), но проникнуть в

то конкретное, содержание, которое вкладывалось ими в это понятие, значит раскрыть важную сторону его эстетических, а нередко и общественных позиций. Все это, естественно, относится и к Максимовичу.

Для Максимовича народность полнее всего выражает себя в народном творчестве, а из фольклорных жанров в песнях, «где звучит душа» движимая чувством», и в сказках, «где отсвечивается фантазия народная». «В них, говорит он, – часто видим баснословия, поверья, обычаи, нравы и нередко события действительные, кои в других памятниках не сохранились: *сказка–складка, а песня–быль*, говорит пословица» [5: 6].

Это не универсальная закономерность, а отличительная черта именно отечественного фольклора: «это можно отнести в особенности к песням славянским, кои видимо отличаются своим *изяществом*. Сие изящество их может послужить ясным доказательством, что поэзия есть врожденное качество духа человеческого, что истинная поэзия может быть его *собственным* произведением» [5: 6-7]. Очевидно, что М.С. Грушевский имел основание назвать предисловие к «Малороссийским песням» «манифестом украинского народничества».

В этой статье отчетливо проявилась одна особенность Максимовича как фольклориста, которая отличает его от многих других и к которой нам доведется в дальнейшем не раз привлекать внимание. Он был не только фольклористом, но также историком и этнографом. Он стремился и оказался способен систематически и целесообразно использовать арсенал этих дисциплин для более глубокого проникновения в существо сугубо фольклорных проблем.

Максимович-историк напоминает, что «возникшая подобно комете Малороссия» была обуреваема бедствиями и беспокойством, которые не прошли бесследно для психологического облика: «недовольство и отчасти угнетение свели их в одно место: а желание хотя скудной независимости, мстительная жажда набегов и какое-то рыцарство сдружили их» [5: 8]. Отпечаток этих событий Максимович-этнограф видит в costume и привычках малороссиян, ту и особенность, которую определило «скоропостижное соединение трех первоначальных образов жизни – некогда *наезднической*, буйной, беззаботной, с ленивым однообразием и скудностью жизни *пастушеской* и оседлостью *земледельческой* ...» [5: 9].

Опираясь на добытое Максимовичем, историком и этнографом, Максимович-фольклорист объясняет «содержание и характер малороссийских песен. Многие из них рисуют схватки боевые удалых козаков, гибель которых неизменно сопровождается тоской матери о сыне или сестры о брате» [5: 10].

Наибольшее многообразие тем и эмоций национальных красок Максимович усматривает в женских песнях. Здесь и выражение тоски по родине, от которой женщины оказывались отлучены обманами казаков, и повествование о притеснениях и неистовствах, которые доводилось терпеть Малороссии, и песни любовные, исполненные пылкой страсти, мужские измены, одни из которых влекли за собой отмщение, а другие сносились с безнадежным отчаянием. К женским песням Максимович относит песни праздничные и обрядные, запечатлевшие «приверженность к удовольствиям земледельческой и семейственной жизни».

Максимович показывает многообразие украинских песен не только в тематическом, но и в жанровом отношении. Одни из них тяготеют к былинам, другие «составляют пе-

реход» к балладам, третьи «представляют собою образцы весьма изящной естественной идиллии».

Особенно плодотворными оказались наблюдения и размышления Максимовича над жанром думы. Как отметил Б.П. Кирдан, Максимович «впервые в украинской и русской фольклористике употребил термин «дума» для обозначения отдельного жанра народной поэзии». От него же исходил «первый призыв к собиранию дум» [6].

«Особенно занимательны думы, – писал Максимович, – героические песнопения о былинах, относящихся преимущественно ко временам гетманства – до Скоропадского. Их ныне еще поют слепцы-бандуристы, коих можно назвать малороссийскими рапсодами» (С. И). Представления о жанровом своеобразии дум претерпевали изменения, но и при подготовке своих позднейших собраний украинской народной поэзии 1834 и 1849 гг. (оба они, как известно, остались незавершенными) он на первое место выдвигал именно думы.

«Думы, – писал он в предисловии к сборнику 1849 г., – от прочих украинских песен отличаются разнообразною, вольною мерою своих стихов...». В разнотелности стихов дум он усматривал их особенность в сравнении с русскими повествовательными песнями (былинами). К думам он отнес и произведения на социально-бытовые темы, которые по форме и манере исполнения были близки историко-героическим. Не обошел он вниманием и роль певцов в жизни народа: «Украинский бандурист не был забавником и скоморохом. Потешив иногда молодежь кратким сказаньем об удали козацкой, он внушал ей простодушные, но глубоко нравственные понятия о том, что составляет святой долг человечества. Строгая, иногда до суровости, дума бандуриста чуждалась даже любви между козаком и девицею» [7].

Эти и подобные им высказывания, число которых не трудно было бы многократно умножить, позволяют понять, почему важнейшей частью деятельности Максимовича, той страстью, которая овладела им в юности и не стихала до смерти, было собирание и изучение малороссийских песен. Как для человека эпохи романтизма народность для него означала познание своего народа, той его «особенной физиономии», о которой писал Пушкин, того «образа мыслей и чувствований», которые «отражаются в зеркале поэзии». Как исконный украинец, выходец из казачьего рода, он стремился увидеть в зеркале украинских песен черты истории и особенности характера украинцев. И конечно, нет никакого противоречия в том, что для него познание истинной народности, не заглушаемой пересадками иностранными, вело к созданию поэзии истинно русской. Для него Россия и Малороссия, народность русская и малороссийская не могли быть противопоставляемы друг другу: между ними существовало соотношение целого и части.

Это отнюдь не означало, что Максимович игнорировал или хотя бы недооценивал своеобразие украинских песен в сравнении с русскими. В центре его внимания те песни, «в коих видно главное стремление поэзии народной». Он лишь вскользь говорит об обилии песен веселых и карикатурных, в которых «всегда покраснеет стыдливость», в которых веселость «превращается либо в грубое, либо в непристойное». Не отрицая, что «многие из них весьма остроумны и забавны», обладают «резвым напевом и мерным складом» и употребляются «по музыке, часто весьма хорошей», он убежден, что они «большею частию» составляют изустную собственность народа, а не принадлежат поэзии» [7: 4].

Те же песни, которые в действительности воплотили историю и характер украинского народа, обнаруживают существенные отличия от русских песен. Они испытали определенное влияние польских песен, от которых восприняли «необходимую частную рифму или, по крайней мере, созвучие, звонкие и частные уменьшительные слова, от чего зависят нежность и гармония, которыми они превосходят русские песни» [7: 16-17]. Но главные отличия одних от других Максимович усматривает в их содержании, отразившем особенности иного национального быта и иного национального характера.

Русские песни, по Максимовичу, выражают дух, покорный судьбе, не привыкший брать деятельное участие в переворотах жизни, не ищущих выразить в песне действительные обстоятельства, а напротив, желающий как бы отделиться от всего существующего. «Посему русские песни отличаются глубокою унылостью, отчаянным забвением, каким-то раздольем и плавною протяженностью. В малороссийских меньше такой роскоши и протяженности; они, будучи выражением борьбы духа, с судьбою, отличаются *порывами* страсти, *сжатою* твердостью и силой чувства, а равно и естественностью выражения. В них видим не забывчивость и не унылость, но более досаду и тоску; в них больше действия» [7: 17-18].

Максимович всеми силами стремится стать выше своих национальных пристрастий, сравнивать русские и украинские песни с позиций безупречной объективности, воздавая по заслугам и тем, и другим: в песнях русских превосходнее описательная поэзия, между тем как в песнях малороссийских находим драматическое изложение предмета; у русских гораздо лучше поют мужчины, в Малороссии этой способностью в высокой степени обладает пол женский и т.п. Но переполняющая его влюбленность в украинские песни вновь и вновь взламывает лед беспристрастия, об их достоинствах и преимуществах он говорит с особой заинтересованностью, даже горячностью, для них находит самые сильные, выразительные слова: тоска, составляющая важнейшее свойство малороссийских песен, смешиваясь с иронией, к которой весьма склонны малороссыяне, производит «совсем особенный, отлично хороший род песен». «Песни нежные отличаются неподражаемым простодушьем и естественностью, которой нимало не противоречат беспрерывные сравнения». Если «в метафорах русских песен замечаем больше искусственности, некоторого рода произвол и желание прикрас», то «малороссийские будут отличаться *положительностью* своих сравнений». «Самый напев или музыка, если он равно хорош и в русских и в малороссийских песнях, то должно признаться, что в последних он несравненно разнообразнее; различие то же: в малороссийских нет такого раздолья, но сильнее страсть» [7: 20-23]. Свою задачу издатель сборника видел в том, чтобы создать первое «особое собрание собственно малороссийских песен» и «показать доселе еще совсем неизвестные сокровища народной поэзии в настоящем виде» [7: 23, 24]. Эту задачу издатель выполнил, а предисловие к сборнику, как уже неоднократно отмечалось, положило начало украинской фольклористике.

Песни, помещенные в сборнике, разделены на четыре книги. Первые три включают 100 песен, а четвертая – 22 обрядовые песни, перенумерованные отдельно. Кроме того, в «Прибавлении» напечатаны 5 песен, полученных от И.М. Лобойко. Всего, таким образом, в книгу вошли 127 песен [8], а также баллада «Гвардовский».

Появление «Малороссийских песен» стало заметным фактом литературной жизни и привлекло к себе внимание в передовых кругах тогдашней общественности. Наиболее

полный известный нам свод относящихся к этому фактов содержит уже упоминавшаяся статья П.М. Попова. Некоторые из них представляется необходимым здесь напомнить, в чем-то дополнив сведения, собранные П.М. Поповым, и опустив вещи второстепенные.

Сборник Максимовича вызвал несколько преимущественно одобрительных откликов в печати, из которых наибольший интерес представляет обстоятельная рецензия С.П. Шевырева в «Московском вестнике». «Сын отечества» и «Северная пчела» поместили две короткие заметки. Первая из них подписана «П.Б.-ий» – несомненное сокращение псевдонима «Порфирий Байский» под которой печатался О.М. Сомов, – вторая – «Збрв», возможно, она написана Н. Заборовским. Обе почти одними и теми же словами сообщали читателям, что «издав эти песни, Максимович сделал приятный подарок своим землякам» [9], что его сборник – «очень приятный и важный подарок для любителей поэзии и мелодии нашей родины». [10].

Рецензия, опубликованная без подписи в «Московском альманахе на 1828 год» принадлежит, по-видимому, его издателю С.Н. Глинке [11]. Автор считает сборник Максимовича «истинною услугою словесности»: «она открывает новые источники русским писателям. Всегда будет непреложною истиною то, что особенная принадлежность превосходного дарования состоит в знании души того языка, на котором оно объясняется». Песни, собранные в сборнике, должны были послужить тому, «чтобы у нас оживлялось наше собственное, наше родное».

Единственный негативный отклик на «Малороссийские песни» появился в «Дамском журнале» (1827. Кн.20. №22, ноябрь, С.157-160). Псевдоним автора: «Тимофей Запашный» раскрыть не удалось, но можно согласиться с предположением В.В. Данилова, что он принадлежит издателю журнала П.И. Шаликову»[12].

Шаликов был обижен на Максимовича за язвительную рецензию на книгу И.Г. Кулжинского «Малороссийская деревня», появившуюся незадолго до того в «Московском телеграфе». Позднее об этой книге с резкой неприязнью отзывался и Гоголь. Максимовичу претила слащавая чувствительность сентиментальных описаний Кулжинского. Те же качества он усмотрел и в книге Шаликова «Путешествие в Малороссию».

Показательно, что рецензия в «Дамском журнале» прежде всего, была посвящена защите «Малороссийской деревни», а к этому как бы присовокуплялись упреки в адрес сборника, выпущенного Максимовичем: он, дескать, «весьма немного собрал песен, нам незнакомых; другие напечатал с переменами против прежде изданных и не сказал ясно, отчего бы произошло их перерождение ... Есть недостатки и в примечаниях и в объяснениях, нет сравнений песен малороссийских с русскими ...» и т.п. Даже признавая, что Максимович заслуживает «благодарности, что он есть *первый*, более других *полный* собиратель малороссийских песен», рецензент не может воздержаться от намека, что составитель сборника был, или, по крайней мере в то время считался прежде всего ботаником, он, дескать, на «пути к рассаднику цветов, рассаженных еще не в порядке – без разгадок ученого садовника-поэта».

Наиболее вдумчивым и углубленным откликом на «Малороссийские песни» явилась рецензия С.П. Шевырева в «Московском вестнике» [13]. «Почтенный собиратель, уделяющий время от успешных занятий в науках естественным занятиям отечественною литературою, вполне заслуживает нашу благодарность» [13: 310], – писал

Шевырев. В выходе книги он увидел упрек «нашим филологам», которые не спешат собирать русские песни, «столь родные нашему сердцу». В народных песнях, по его утверждению, более чем в каких-либо поэтических родах, «выражается дух народа, т.е. образ его мыслей и чувствований» [13: 311].

Напомнив о построении сборника, Шевырев не воздержался от упрека, что «разделение трех первых книг нам кажется произвольным» [13: 313]. Но в целом его оценка была, безусловно, положительной. «Любители и любительницы поэзии найдут в малороссийских песнях светлые мысли и теплые чувствования сердца... Поэты найдут в них источник вдохновения, а филологи пищу для своего ума наблюдательного». Шевырев поддержал многие мысли, заключающиеся в предисловии, но лишь отчасти согласился со сказанным в нем «о различии русских песен от малороссийских». Тоска как главное чувство, пронизывающее украинские песни, «придает им какое-то однообразие, тогда как в русских песнях, по нашему мнению, нельзя определить *одного* чувства, которое бы везде выражалось» [13: 315].

В предисловии к сборнику «Украинские народные песни», вышедшему в 1834 г., Максимович, вернувшись мыслями к приему, который получило предыдущее издание, отметил, что «имел удовольствие видеть полный успех одного, оправдание и распространение некоторых там высказанных мыслей и замечаний моих о языке и в песнях малороссийских» [14].

Очевидно, это удовольствие доставили Максимовичу не столько появившиеся рецензии, сколько то, что он ощущал в общении с людьми, мнением которых дорожил, узнавал из писем, то, что свидетельствовало о новой жизни песен, им введенных в литературу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. – М., 1827. – С.5. Далее ссылки на материалы, помещенные в этом сборнике, цитируются по факсимильному изданию: Українські пісні, видані М. Максимовичем. – К., 1962.
2. Литературно-критические работы декабристов. – М.: Худл-ра, 1978. – С.196. На этот факт впервые обратил внимание Л.М. Попов в статье «Перший збірник українських народних пісень»//Українські пісні, видані М. Максимовичем. – К., 1962. – С.308.
3. Кюхельбекер В.К. Путешествие. Дневник. Статьи. – Л.: Наука, 1979. – С.82.
4. Україна. – 1929. – №10-11. – С.28.
5. Пушкин А. С. Полн. Собр.соч.Т.XI. – С.40.
6. Кардан Б.П. Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX века. – М.: Наука, 1974. – С. 56.
7. Сборник украинских песен. Ч.I. – Киев, 1849. – С. 3-5.
8. Савченко Ф. «Перший збірник українських пісень Максимовича» //Україна. – 1927. – №6. – С.3-57.
9. Северная пчела. – 1827. – №123. – 13 октября.
10. Сын отчества. – 1827. – Т.115. – №20. – С.403-405.
11. Московский альманах на 1828 год, истории, словесности и нравственности. Изд. Сергеем Глинкою. – М., 1829. – С.195-201.

12. Данилов В.В. До історії «Малороссийских песен» М. Максимовича //Україна. – 1928. – №4. – С. 32.
13. С.Ш. Малороссийские песни, изданные М.Максимовичем //Московский вестник. – 1827. – Ч VI.– № 22. – С. 310-317.
14. Украинские народные песни. – М., 1834. – С.ІІІ.

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Васютинський В. О.</i> Мова спілкування студентів як чинник соціально-політичного прогнозування.....	5
<i>Місягіна І. М.</i> Способи реалізації тактик повного та часткового блокування інформації в межах стратегії ухильності.....	10
<i>Веду́та В.В.</i> Моральне мислення і моральна інтуїція в контексті лінгвокогнітологічних досліджень	16

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

<i>Калинкин В. М.</i> Поэтонимология как наука: методологические и метаязыковые аспекты	25
<i>Бувеская М. В.</i> Поэтоним <i>Москва</i> в творчестве Марины Цветаевой: поэтика «отношений»	29
<i>Канна В. Ю.</i> К лексикографии коннотонимов (на материале «Словаря коннотативных собственных имен» Е. С. Отина).....	32
<i>Кожинова А.А., Корсак О.Н.</i> О некоторых особенностях модальной структуры текста завещания XVIII века	40
<i>Николюк Т.</i> Інтертекстуальні особливості роману Докії Гуменної «Золотий плуг».....	46
<i>Солахуї А. В.</i> Канцэнтрацыя індывідуальна-аўтарскіх слоў у паэтычным творы як мастацкі прыём.	52
<i>Селезінка О. М.</i> Фонографічна біблійна алюзія «by gag» у тексті комедії В. Шекспіра «Віндзорські жартівниці».....	62

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

<i>Субота Л. А.</i> Формирование межкультурной коммуникации иностранных студентов неязыковых вузов Украины.	67
<i>Топчий Ю. М.</i> Номінації зброї французького походження у складі української військової термінології XVI – XVIII ст.	71
<i>Синишин Л. Л.</i> Астронімічна лексика української мови: специфіка опису та способи представлення у чужомовній аудиторії.....	77

<i>Borysenko N. S.</i> The problem of body language in the theory of intercultural communication	81
--	----

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФИЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

<i>Будняк Д. В.</i> Слово і розуміння в контексті культури слов'янських мов	85
<i>Дьячук С. В.</i> Мова як чинник національної самоідентифікації особистості	92
<i>Черненко Г. А.</i> Мовна ситуація в Україні: зони конфлікту	96
<i>Лиханова Н. А.</i> Этнолингвистическое прочтение диалектной лексики	102
<i>Крыга Т. И.</i> Прецедентные феномены как компоненты языковой личности в материалах славянского ассоциативного словаря	106
<i>Потанова О. В.</i> Славянские лексикографические труды второй половины XIX века как источник сведений о языковых этностереотипах	113
<i>Панина Л. С.</i> «Простые правила, заключающие в себе сокровенный божественный разум...» (о пословицах и поговорках народов Южного Урала)	120
<i>Кромбет О. В.</i> Роль латинської мови у збагаченні лексичної системи французької мови ХУІ ст.	128
<i>Удилова Т. Н.</i> К вопросу о способах выражения категории количества во французском языке	135
<i>Орел І. І.</i> Міфологема мотивація лексичного фольклорного компонента у складі фразеологічних одиниць німецької мови	140
<i>Зачепа І. М.</i> Функції синонімічних лексем в українській і німецькій мовах	147
<i>Мироненко О. В.</i> Конотативно виражені адвербіалізовані відіменникові та прийменниково-іменникові слова в епічних творах	151
<i>Басва О. Б.</i> Імператив в індоєвропейській промові	155
<i>Ясакова Н. Ю.</i> Структура і семантичні особливості речень із ти-суб'єктом	162
<i>Литвиненко Н. П.</i> Недискретний медичний дискурс в умовах екстремальних ситуацій	170

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Полякова І. С., Шихальова С. В.</i> Невербальні канали передачі інформації в мережі Інтернет	178
<i>Ковалик Н. В.</i> Статистичні характеристики семантичного ряду терміна <i>service</i> у єдиному економіко-правовому Інтернет просторі	182
<i>Солахавва С. І.</i> Семантика і структура фразеалагізмаў з саматычнымі кампанентамі ў мове газеты «Наша ніва».	188

Борисенко П. А. Загальна характеристика лексичного складу текстів-поправок до проектів офіційних документів ПАРС з погляду їхнього впливу на адресата.	194
--	-----

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Биконя А. Г. Боги-деміурги Ідзанагі-но мікото та Ідзанами-но мікото в японському легендарному епосі	202
Сорока Т. В. Специфика интегративной концепции феномена жанр	207
Юдкин-Рипун И. Н. Интенциональность идиоматики драмы в освещении когнитивной лингвистики: пример Э. Ростана	214
Отин А. Е. Феномен сентиментализма и специфика русского сентиментализма.	255
Ведерникова Т. В. Наследие А. С. Пушкина в критическом осмыслении А. Григорьева.....	230
Велентий Н. С. Роман «Анна Каренина» в оценке Достоевского	235
Старостенко Т. Н. Православный мир эпохи Иоанна Грозного в драме Л.А. Мея «Псковитянка»	242
Ильин С. А. «Человек скептицизма истинно трагического»: А.П. Чехов в мемуарах А.В. Амфитеатрова	248
Анненкова О. С. Рецепція творчості Івана Тургенєва в публіцистиці російського зарубіжжя	254
Зарицька Л. В. Листування Івана Франка з Климентиною Попович у контексті культури: поетика	261
Павлішена Л. В. Художнє переосмислення реальних сучасних ситуацій у «серйозних» комедіях І. Карпенка-Карого.....	266
Школа В. М. Особливості комічного в творчості українських драматургів 20-х років ХХ століття.	273
Кошіль Н. Є., Собчук Л. В. Концепт «текстової інтерференції» в контексті аналізу роману М. Вінграновського «Северин Наливайко».....	278
Довзжок Т. В. Природа і тілесність у ліриці Галіни Посвятовської	285
Юнак В. Г. Сучасні напрями розвитку художньої творчості болгарської діаспори в Україні	293
Goncharenko E. The Reception of James Joyce's Creative Work in the Soviet and Post-Soviet Critical Area.	297
Диндаренко О. А. Образы детей в сказках Р. Киплинга.....	307

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

<i>Опалкова Я.</i> Формальные и семантические аспекты перевода официальных документов (на материале языков с графически неоднородными исходными элементами).....	313
<i>Лещук Т. Й.</i> Окремі варіанти перекладу багатокomпонентних термінів. Теорія і практика науково-технічної термінології.....	319
<i>Волчанська М. Д., Іванова І. Л., Волчанська Л. І.</i> Інформаційна роль порядку слів у науково-технічному тексті	330
<i>Бардіна Л. М., Назаренко Н. Г.</i> До питання запозичення й адекватного перекладу нових спортивних термінів і терміноелементів.....	333
<i>Литвак С. Я.</i> Граматичні значення різних типів і проблема їх відтворення в перекладі.	337

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

<i>Нечипорук О. В., Рабійчук І. Л.</i> Культурологічний підхід до вивчення іноземної мови студентами немовних факультетів.....	343
<i>Нікіфорова Л. І.</i> Складання тестів з урахуванням дидактичних принципів навчального матеріалу з іноземної мови.....	347
<i>Кұльчицька М. О.</i> Культурологічний підхід до евристичної бесіди про мовленнєвий антиетикет.....	351
<i>Олексюк О. М.</i> Герменевтичне розуміння музичного твору як творчий результат процесу інтерпретації	356
<i>Везетіу К. В.</i> Теоретичні основи формування соціокультурної компетенції учнів старших класів: інтерпарадигмальний вимір поняття соціокультурної компетенції	361

КРУГЛИЙ СТІЛ

«КИЇВСЬКА ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНА ШКОЛА У ВИТОКАХ, ТРАДИЦІЯХ, ПЕРСОНАЛІЯХ: ВІД М. О. МАКСИМОВИЧА ДО НАШИХ ДНІВ

<i>Зарицька Т. Г.</i> Українські пісні з фольклорних збірок М. О. Максимовича на американському континенті	367
<i>Ляхно С. Н.</i> «Малороссийские песни».....	372

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том XIII (125)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Макет і комп'ютерне верстування: *К. Ананко*

Підписано до друку 10.07.2009 р.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 24,2. Ум.-друк. арк. 22,1. Наклад 300 прим. Зам. № 990-13.

Видавничий Дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41